ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ჰუმანიტარული მეცნიერებათა ფაკულტეტი

საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი

შრომები

XIX

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი

შრომები

XIX

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Faculty of Humanities

Institute of Georgian History

Proceedings

XIX

თბილისი
Tbilisi
2023

უაკ(UDC)94(479.22)
ს–323

რედაქტორები:
თედო დუნდუა
ალექსანდრე ბოშიშვილი

სარედაქციო კოლეგია:
აპოლონ თაბუაშვილი
ქეთევან გოჩიტაშვილი
ლერი თავაძე
აკაკი ჩიქობავა
ემილ ავდალიანი
ეკა კვირკველია (გერმანია)
ნათია ფიფია
ჰიროტაკე მაედა (იაპონია)
ფარჰად ჯაბაროვი (აზერბაიჯანი)
მიხაილ ჩორეფი (რუსეთი)
ალირეზა სოლეიმანზადე (ირანი)
გუნტის ზემიტისი (ლატვია)
რიმვიდას პეტრაუსკასი (ლიეტუვა)
ანჯეი პუქშტო (ლიეტუვა)
ალექსანდერ ბურშე (პოლონეთი)
იულიან მოგა (რუმინეთი)
მირჩა პადურარუ (რუმინეთი)
იაროსლავ პილიპჩუკი (უკრაინა)
პოლ კრეგო (აშშ)
მირჩა-კრისტიან გენგა (რუმინეთი)

Editors:
Tedo Dundua
Alexander Boshishvili

Editorial Board:
Apolon Tabuashvili
Ketevan Gochitashvili
Leri Tavadze
Akaki Chikobava
Emil Avdaliani
Eka Kvirkvelia (Germany)
Natia Phiphia
Hirotake Maeda (Japan)
Farhad Jabbarov (Azerbaijan)
Mikhail Choref (Russia)
Alireza Soleymanzadeh (Iran)
Guntis Zemītis (Latvia)
Rimvydas Petrauskas (Lithuania)
Andžej Pukšto (Lithuania)
Aleksander Bursche (Poland)
Iulian Moga (Romania)
Mircea Păduraru (Romania)
Yaroslav Pylypchuk (Ukraine)
Paul Crego (USA)
Mircea-Cristian Ghenghea (Romania)

http://geohistory.humanities.tsu.ge
e-mail – geohistory@tsu.ge

შემდგენლები: თ. დუნდუა, ა. ბოშიშვილი
ავტორთა სტილი დაცულია

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2023

ISSN 1987–9970

შინაარსი
CONTENTS

ნინო სილავაძე

სამცხე-ჯავახეთის ისტორიულ მუზეუმში დაცული სამი ვერცხლის თასის ატრიბუციისა და დათარიღების საკითხისათვის 9

Nino Silagadze

On the Question of Attribution and Dating of the Three Silver Bowls Preserved in the Samtskhe-Javakheti Historical Museum (Summary) … 28

Emil Avdaliani

Arabs, Khazars and the Battle for Transcontinental Trade Routes (7th-13th centuries) 30

ნესტან სულავა

გიორგი მცირის ეპისტოლე წმ. გიორგი შეყენებულისადმი..... 48

Nestan Sulava

Epistle of Giorgi Mtsire to St. Giorgi Mtatsmindeli (Athonithe) (Summary)..... 58

მიხეილ ბახტაძე

გიორგი V ბრწყინვალის ქართული ტიტულატურისათვის 59

Mikheil Bakhtadze

About the Georgian Titulature of Giorgi V the Brilliant (Summary)..... 65

მაია შაორშაძე

ქართლის მთავარეპისკოპოსი ევდემოზ რატიშვილი და მასთან დაკავშირებული ზოგიერთი ქრონოლოგიური საკითხის დაზუსტება 67

Maia Shaorshadze

Evdemoz Ratishvili, Archbishop of Kartli, and Clarification of Certain Chronology Issues Related to Him (Summary) 80

ნიკო ჯავახიშვილი
თავად სუმბათაშვილთა საგვარეულოს ისტორიიდან 81

Niko Javakhishvili
From the History of the Sumbatashvilis Princely Family (Summary).... 112

ხვთისო მამისიმედიშვილი
ისტორიულ პირებსა და მოვლენებთან დაკავშირებული ხალხური ტექსტების თავისებურება 113

Khvtiso Mamisimedishvili
Peculiarities of Folk Texts Related to Historical Persons and Events (Summary)..... 128

აპოლონ თაბუაშვილი
ზოგიერთი დეტალი გეორგიევსკის ტრაქტატთან დაკავშირებით..... 130

Apolon Tabuashvili
Some Details Regarding the Treaty of Georgievsk (Summary)..... 185

აკაკი ჩიქობავა
რუსეთის იმპერიის კოლონიზატორული პოლიტიკა საქართველოში, „ეკონომიკური რუსიფიკაცია“ 187

Akaki Chikobava
Colonial Policy of Russia in Georgia: “Economic Russification” (Summary)..... 202

გიორგი სოსიაშვილი
XIX საუკუნის II ნახევრის ბათუმის კულტურული ცხოვრების ისტორიიდან (ნინო ჟურულის მოგონებების მიხედვით) 203

Giorgi Sosiashvili
From the History of the Cultural Life of Batumi In the Second Half of the 19th Century (According to the Memoirs of Nino Zhuruli) (Summary) ... 216

ოთარ გოგოლიშვილი
1917 წლის ოქტომბრის გადატრიალება რუსეთში და ბათუმი დასავლეთის სახელმწიფოების გეგმებში …… 217

Otar Gogolishvili
The October 1917 coup in Russia, and Batumi in the plans of the Western States (Summary) …… 224

დიმიტრი შველიძე
საქართველოს პირველი რესპუბლიკის უკანასკნელი თვეები (პოლიტიკურ-დიპლომატიური რაკურსი) …… 225

Dimitri Shvelidze
The Last Months of the First Georgian Republic (Political-Diplomatic Aspects) (Summary) …… 278

არჩილ კოხრეიძე, ნათია მირიანაშვილი, ნოდარ შოშიაშვილი
უცხოური ფირმების საქმიანობა საქართველოში XX საუკუნის 20-იან წლებში. წყაროს პუბლიკაცია (დოკუმენტები) …… 279

Archil Kokhreidze, Natia Mirianashvili, Nodar Shoshiashvili
Documents on the Activities of the Foreign Companies in Georgia in the 20s of the 20th Century (Summary) 309

Георгий Рамазашвили
Причины, по которым Департамент Культурного Наследия Москвы не сумел эффективно защитить от застройки Всехсвятский приходской некрополь в 2010 - 2017 гг. …… 311

Georgiy Ramazashvili
The Reasons of an Inability of the Moscow Department of Cultural Heritage to Protect Successfully the All Saints Necropolis From a Construction Activities ("Development") in 2010-2017 …… 368

თენგიზ სიმაშვილი
კახეთში მცხოვრები ლეკები საარქივო მასალების მიხედვით (ნაწილი II: 1940-1950-იანი წლები) …… 370

Tengiz Simashvili
Lezgins Inhabiting Kakheti According to Archival Materials
(Part II: 1940-1950s) (Summary) …… 412

ქეთევან ციმინტია
დასახლების ფორმები და ინდივიდუალური კარ-მიდამოს მოწყობა
სამეგრელოში (წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის მაგალითზე) …… 414

Ketevan Tsimintia
Settlement Types and Arrangement of Country Estate in Samegrelo
(On the Example of Tsalenjikha Municipality) (Summary) …… 443

საერთაშორისო პრეზენტაცია
International Conferences

Tedo Dundua
Liberties and Phrygian Caps in Georgia …… 445

Tedo Dundua, Emil Avdaliani
Universal Styles of Clothing as Seen on Georgian Money …… 449

Tedo Dundua, Emil Avdaliani
Fashion on Georgian Money …… 452

Tedo Dundua, Apolon Tabuashvili, Emil Avdaliani
Coronavirus, Great Pandemics and Georgia: Short Historical Tale …… 456

International Scientific
Conference "Mariam Lordkipanidze – 100"
December 23, 2022.
Report by ***Leri Tavadze*** *(TSU) and* ***Tedo Dundua*** *(TSU)* …… 462

რეცენზია

ნანა ტონია
რეცენზია წიგნზე – „ანტიკური ხანის ბერძნულ-ლათინური
წარწერები, როგორც საქართველოს ისტორიის წყარო".
ავტორები: ნათია ფიფია, ეკატერინე კობახიძე, თედო დუნდუა …… 466

მარიკა მშვილდაძე
რეცენზია ნაშრომზე – ანტიკური ხანის ბერძნულ-ლათინური წარწერები, როგორც საქართველოს ისტორიის წყარო. ავტორები: ნათია ფიფია, ეკატერინე კობახიძე, თედო დუნდუა 469

ნათია ფიფია
რეცენზია – ნიკოლოზ მურღულიას წიგნზე „ეგრისის სამეფოს გამაგრების სისტემა“ (თბილისი, 2023)..... 472

პოლემიკა

დიმიტრი შველიძე
ქართველი ერის შესახებ ანუ თანატოსის სინდრომი 478

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XIX
თბილისი. 2023

ნინო სილაგაძე
ასოცირებული პროფესორი, თსუ

სამცხე-ჯავახეთის ისტორიულ მუზეუმში დაცული სამი ვერცხლის თასის ატრიბუციისა და დათარიღების საკითხისათვის*

წინამდებარე ნაშრომი ეხება სამცხე-ჯავახეთის ისტორიულ მუზეუმში დაცული ტორევტიკის ერთი განსაკუთრებული ჯგუფის – სამი ვერცხლის თასის (სურ. 1) – ატრიბუციისა და დათარიღების საკითხს. მუზეუმის ექსპოზიციაში ეს არტეფაქტები წარმოდგენილია შემდეგი ინფორმაციის თანხლებით: ,,ვერცხლის თასები. 1283 წელს მომხდარი მიწისძვრის დროს დანგრეული ვანის ქვაბების გუმბათიანი ტაძრის ნანგრევებშია აღმოჩენილი. ერთი მოოქრული. ერთზე კი ბაგრატიონების გერბი „სოლომონის გერბია“ გამოსახული, რაც სამეფო სახლის მიერ თასების ეკლესიისადმი შეწირულობაზე მეტყველებს. XII საუკუნე“. ჩვენი აზრით, მხატვრული ვერცხლის ამ ნაკეთობების დათარიღება სწორი არ უნდა იყოს, რადგან, ვფიქრობთ, ისინი სულ სხვა ეპოქის კუთვნილებას წარმოადგენს, კერძოდ კი, შესაძლებელია, გვიანანტიკური ხანის ნიმუშებია. შესაძლებელია აგრეთვე, რომ თასები ე.წ იბერიულ-სასანური ხელოვნების წრეს განეკუთვნება. თუ ჩვენი წინასწარი ჰიპოთეზა მართებულია, მნიშვნელოვანია ამ თასების უფრო სრულყოფილი შესწავლა. როგორც ეს ჯერ კიდევ კ. მაჩაბელმა აღნიშნა, აუცილებელია საქართველოში აღმოჩენილი ყველა გვიანანტიკური არტეფაქტის საგულდაგულო კვლევა, რათა ზუსტად ვიყოთ დარწმუნებული მათი იდენტიფიკაციის სისწორეში; რადგანაც, როგორც ცნობილია, ამ ეპოქაში ქართული სახელმწიფოების კულტურული კავშირები გარესამყაროსთან განსაკუთრებით ინტენსიური

* კვლევა [გრანტის ნომერი HE-21-1739] განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით. This research [grant number HE-21-1739] has been supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG).

გახდა; ძველი რომისა და სასანური ირანის კულტურის გავლენა ღრმად აღწევს ამ დროს ქართულ ნიადაგში, შედეგად გვიანანტიკური ხანის ხელოვნების საერთო სურათი საქართველოში უაღრესად რთული და ჭრელია[1].

მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი გვიანანტიკური, საკმაოდ მრავალრიცხოვანი არტეფაქტები დიდი ხანია მეცნიერული კვლევის საგანია, გლიპტიკის, საიუველირო ხელოვნების თუ ტორევტიკის ნიმუშების მხატვრული თავისებურებების ანალიზის საფუძველზე დღემდე შესაძლებელია მრავალი საკითხის დაზუსტება თუ ახლებური შეფასება. როგორც წესი, მათი კვლევა ხდება გარკვეულ არქეოლოგიურ კომპლექსთან ბმაში (როგორც სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის თასების შემთხვევაში), რაც ზოგჯერ შეიძლება არ იყოს სრულფასოვანი და მრავალმხრივი. ზოგჯერ შესაძლებელია მეტი ინფორმაცია მოგვცეს ნიმუშის მხატვრულმა ანალიზმა და სტილური თავისებურებების დადგენამ. ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში სწორედ ასეთ სიტუაციასთან გვაქვს საქმე.

ზოგადად გვიანანტიკურ ეპოქაში ტორევტიკის სტილი, სასანურის ჩათვლით, გვიანი იმპერიის ხანის რომაული დეკორატიული ხელოვნების ძლიერ გავლენას განიცდის. ავგუსტეს ეპოქიდან მოყოლებული ვერცხლის მხატვრული ნაკეთობები რომაული დეკორატიულ-გამოყენებითი ხელოვნების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი და პოპულარული დარგი ხდება. ტორევტიკა ფორმების და იკონოგრაფიული სქემების უდიდესი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა, რომელიც ნათლად გამოხატავს საკრალურ, ოფიციალურ-იდეოლოგიურ თუ სხვ. კონტექსტებს, მოდურ ტენდენციებს და ა. შ. ამ ეპოქაში მკვეთრად იზრდება საზოგადოების მაღალი ფენების მოთხოვნილება ფუფუნების საგნებზე, განსაკუთრებით ეს ვერცხლის ჭურჭელს ეხება[2]. ძვირფასი ვერცხლის ჭურჭელი ერთგვარ სტატუს-სიმბოლოს წარმოადგენდა, ხაზს უსვამდა მისი მფლობელის კუთვნილებას საზოგადოების ელიტარული წრეებისადმი[3]. პირდაპირი მონაცემები ამის შესახებ მოგვეპოვება მრავალი ავტორის თხზულებაში, ისეთების, როგორებიც არიან ციცერონი, პეტრონიუსი, სენეკა, და განსაკუთრე-

[1] К. Мачабели. Позднеантичная торевтика Грузии. Тб. 1976, გვ. 7

[2] Pliny. XXXIII. 51-55. Pliny. Natural History. trans. by H. Rackham, W. H. S. Jones, D. E. Eichholz. 10 vol. London. 1938-1962.

[3] R. Rosenthal-Heginbottom. Roman and Late Antique Hoards of Silver Tableware as Status Symbols. Hoards and Genizot as Chapters in Hitsory. Hecht Museum. Univeristy of Haifa. Catalogue No. 33, 2013, გვ. 41-48.

ბით, პლინიუსი[4]. ეს უკანასკნელი დეტალურად მოგვითხრობს არა მარტო რომაული ტორევტიკის წარმოების მეთოდებზე, პროდუქციის ექსპორტზე, ფაბრიკებისა და მაღაზიების ორგანიზაციაზე, იქ დასაქმებული ადამიანების სპეციალიზაციაზე, აღწერს თავად ჭურჭლის დამზადების და მისი დეკორირების ტექნიკურ ხერხებს, იყენებს სპეციფიკურ ტერმინოლოგიას, არამედ გამოყენებითი ხელოვნების ამ დარგის ისტორიულ, მხატვრულ და, შეიძლება ითქვას, ზნეობრივ შეფასებასაც გვაძლევს: მის თხზულებებში ხშირად ისმის ფუფუნების საგნების გადაჭარბებული მოთხოვნილების, ვერცხლისმოყვარეობის მიმართ კრიტიკა.

სწორედ პლინიუსისგან ვგებულობთ, რომ ტორევტიკის სახელოსნოების ქსელი მთელ იმპერიას ფარავდა: დაწყებული საიმპერატორო ფაბრიკებით, სადაც ყველაზე დახელოვნებული ოსტატები იმპერატორის კარის შეკვეთებს და დიპლომატიურ საჩუქრებს ამზადებდნენ, დასრულებული რეგიონებით. საუკეთესო პროდუქცია სახელგანთქმული სკულპტორების და მხატვრების ესკიზების მიხედვით იქმნებოდა, ფართოდ იყო გავრცელებული თაბაშირის მოდელები. ნიმუშებად გამოიყენებოდა ასევე ძველი ოსტატების ნახელავი რარიტეტები, ხშირად – ელინისტური ეპოქის, რომლებსაც რომაელები exemplaria-ს უწოდებდნენ და რომლებიც გამორჩეულად ფასობდა კოლექციონერებში[5]. ცალკე, ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი საკითხია ალმოსავლეთის პროვინციების მაღალმხატვრული ტორევტიკის უმსხვილესი ცენტრების – ალექსანდრიის, ანტიოქიის, პერგამონის, პრიენის, როდოსის, ჰერაკლეის – ნაწარმი და ოსტატი-ტორევტების ხშირი მიმოსვლა არა მარტო ამ ელინისტურ ქალაქებსა და რომს შორის, არამედ იმპერიის პერიფერიებზე (მაგ., ბრიტანეთში) და მის მოსაზღვრე ქვეყნებშიც. ვფიქრობთ, ასეთ მოგზაურ ოსტატებს ჩვენი ქვეყანაც არ უნდა გამორჩენოდათ თვალთახედვიდან.

ყველაფერს ამას ამტკიცებს არქეოლოგიური მასალაც – მაგ., საინტერესო ისტორიულ ინფორმაციას გვაწვდის ამ მხრივ ვესტორიუს პრისკუსის სამარხის მოხატულობა (პომპეი) (სურ. 2), რომლის ერთ-ერთ ფრაგმენტზე ვერცხლის სერვიზით გაწყობილ სუფრას ვხედავთ[6]. ასეთი გამოსახულებები საშუალებას გვაძლევს, უფრო ცხადად წარმოვიდგინოთ როგორც ცალკეული ნივთების, ისე მთლიანობაში ნაკრებების თავისებურებები. ტორევტიკისა და

4 Pliny. XXXIII. 52-53.
5 Pliny. XXXIII. 52-54.
6 K. M. D. Dunbabin. The Roman Banquet: Images of Conviviality. Cambridge. 2003. fig. 43.

საიუველირო ხელოვნების უდიდესი განძი აღმოჩენილია ბოსკორეალეში, ე. წ. პიზანელას ვილაზე, რომელიც ასობით ვერცხლის ნივთის, სამკაულისა და ოქროს მონეტისაგან შედგება (სურ. 3). ვილის მფლობელი იმ დროის ერთ-ერთი უმდიდრესი ადამიანი, ბანკირი ცეცილიუს იუკუნდუსი იყო. 102 ნივთისაგან შემდგარ ვერცხლის სერვიზს მისი ქალიშვილის სახელია აწერია. ამ მოდურმა ტენდენციამ, რომელიც ასე გავრცელდა რომის იმპერიაში, გარკვეული გამოძახილი ჰპოვა ჩვენს ქვეყანაშიც. ადგილობრივი დიდებულები თავისი ცხოვრების წესით რომაულ ელიტას ბაძავენ და ასეთ ჭურჭელს იძენენ, ან ძვირფას რომაულ ტორევტიკას დიპლომატიური საჩუქრების სახით იღებენ[7]. რომაული ვერცხლის ნაკეთობები ანტიკური ხანის საქართველოს ტერიტორიაზე უმეტესად მაღალი სოციალური წრის წარმომადგენლების სამარხებშია აღმოჩენილი, თანაც უფრო მეტად ცალკეული ეგზემპლარების, და არა სერვიზების თუ კოლექციების სახით – ეს ფაქტი თავისთავად მეტყველებს იმაზე, თუ რაოდენ ძვირფას ნივთს წარმოადგენდა რომაული ვერცხლის თასი თუ ლანგარი. სხვაგვარ სიტუაციას ვხედავთ თავად იმპერიის (მეტროპოლისისა თუ პროვინციების) ტერიტორიაზე: აქ აღმოჩენილი ტორევტიკის ნიმუშები უმეტესად მრავალრიცხოვანი განძების სახითაა ჩვენამდე მოღწეული, რომლებიც კერძო სახლებში თუ ტაძრების საცავებში ინახებოდა, ხშირია ასევე ასეთი განძების გადამალვის შემთხვევები. ასეთებია ჰილდესჰაიმის, ბერტუვილის, შაურსის, მაილდენჰოლის, კართაგენის და სხვ. განძები.

რომაული ტორევტიკის ფაბრიკები ყველა რეგიონისათვის, ყველა გემოვნების მომხმარებლისათვის გათვალისწინებულ პროდუქციას აწარმოებდა. რასაკვირველია, ასეთი ნაკეთობები შემოდიოდა საქართველოშიც, სადაც, როგორც ცნობილია და ეს ჯერ კიდევ გ. ჩუბინაშვილს აქვს აღნიშნული, ლითონების მხატვრული დამუშავება ერთ-ერთ პრიორიტეტულ, უძველეს, უწყვეტ და მდგრად კულტურულ ტრადიციას წარმოადგენს[8]. კიდევ ერთი ფაქტორი, რომელიც ვერცხლის ჭურჭლისადმი ინტერესს ასაზრდოებდა, სასანური ირანიდან მოდიოდა, სადაც დეკორატიული ხელოვნება ასევე უაღრესად განვითარებული იყო და დიდი იყო მოთხოვნა ძვირფას ნივთებზე.

გვიანანტიკური მხატვრული ვერცხლის ნაკეთობების იდენტიფიკაცია, მხატვრული ცენტრის დადგენა, რომელსაც ეკუთვნის ესა თუ ის ნიმუში,

[7] Pliny. XXXV. 2, 3, 14.

[8] Г. Чубинашвили. Грузинское чеканное искусство. текст. Тб. 1959, გვ. 1.

საკმაოდ რთულია ხოლმე: ამ ეპოქაში რომაული ხელოვნების გავლენა იმდენად ყოვლისმომცველი ხდება, ტორევტიკა იმდენად მიმბაძველობითი ხასიათისაა, რომ რთულია არტეფაქტის ლოკალიზაცია, ისევე როგორც ხშირად შეუძლებელია იტალიური და რომის იმპერიის აღმოსავლეთის ცენტრების პროდუქციის ერთმანეთისგან გარჩევა. ასევე რთულდება ზოგჯერ ზღვარის გავლება იმპორტულ და ადგილობრივ, რომაული ტორევტიკის მიბაძვით დამზადებულ ნაკეთობებს შორის[9] და ანალოგიური სიტუაცია ირანულ დეკორატიულ ხელოვნებასთან მიმართებაშიც – ზოგჯერ პრაქტიკულად შეუძლებელია გაიმიჯნოს ერთმანეთისაგან ირანში დამზადებული ვერცხლის ჭურჭელი და ე. წ იბერიულ-სასანური ჯგუფის ნიმუშები.

მეორე საინტერესო ასპექტი, რომელიც სამცხე-ჯავახეთის ისტორიულ მუზეუმში დაცულ თასებთან დაკავშირებით შეიძლება გამოვყოთ, მათი ისტორიული ბედია. რა ემართებოდა ანტიკურ ტორევტიკას, თუ ის მრავალი საუკუნით, არქოლოგიურ აღმოჩენამდე, გარდაცვლილის სამარხში ან რიმე სხვა არქეოლოგიურ ფენაში არ აღმოჩნდებოდა დაცული? როგორც ვიცით, გვიანანტიკური ტორევტიკის უგვიანესი ნიმუშები საქართველოში IV ს-ით თარიღდება, შემდეგ ლითონმჭანდაკებლობა უკვე ქრისტიანული ხელოვნების – ხატების, ჯვრების, საეკლესიო ნივთების – სახით წარმოგვიდგება, უადრესი მათგანი კი VIII ს-ს განეკუთვნება. ამრიგად, გვაქვს ოთხსაუკუნოვანი „ცარიელი“ მონაკვეთი, როდესაც არაფერი არაა ცნობილი ტორევტიკის შესახებ ჩვენს ქვეყანაში, თუ არ ჩავთვლით ცალკეულ, ძალიან ფრაგმენტულ, დაუკონკრეტებელ ისტორიულ ცნობებს ოქრო-ვერცხლის შესახებ, რომელიც, მაგ., ალაფის სახით აიღეს ხაზარებმა თბილისში[10]. რა ბედი ეწეოდა ხოლმე ანტიკური ხანის ძვირფას თასებს, ლანგრებს, ლარნაკებს ქრისტიანობის ეპოქაში? ცნობილია, რომ ქრისტიანობის გამარჯვება ხშირ შემთხვევაში ანტიკური ხელოვნების ნიმუშების განადგურებითაც აღინიშნა. ყველაზე ცუდად დაცული ამ სიტუაციაში სწორედ ლითონის ნივთები იყო: ძვირფასი მასალის მოხმარება თავისუფლად შეიძლება გადადნობის შემდეგ. კიდევ ერთი რამ, რისი მსხვერპლიც ხდება ხოლმე ვერცხლის ჭურჭელი, სწრაფად ცვალებადი მოდაა – ხშირად თვითონ მფლობელების სურვილით ნაკეთობებს ადნობდნენ ახლის დასამზადებლად.

მაგრამ დაზუსტებით ვიცით ისიც, რომ გარკვეულ შემთხვევაში ანტი-

[9] К. Мачабели. Позднеантичная торевтика Грузии, გვ. 13-14.

[10] ს. ჯანაშია. ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში, შრომები. I. თბ. 1949, გვ. 94-95.

კური ჭურჭელი მოგვიანებით, ქრისტიანულ ეპოქაში, საეკლესიო დანიშნულებით გამოიყენებოდა. ასეთი ინფორმაცია უფრო მეტად ბიზანტიასთან და ევროპის ქვეყნებთან დაკავშირებით გვაქვს და ჩვენთვის სრულიად უცნობია სიტუაცია ამ მხრივ საქართველოში. თუმცა, ვვარაუდობთ, რომ ვანის ქვაბების ეკლესიაში აღმოჩენილი თასები შეიძება ამ მხრივაც ნიშანდობლივი გამოდგეს.

განვიხილოთ სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმის თასების შემკულობის მხატვრული თავისებურებები და მოვძებნოთ მათი პარალელები საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი მხატვრული ვერცხლის სხვა ნიმუშებს შორის.

სამივე თასის დეკორატიული მორთულობის სისტემაში ორი მთავარი ელემენტი იკვეთება: ცენტრალურ მედალიონზე მოცემული გამოსახულება და ტალღოვანი კანელურები, რომლებიც ჭურჭლის მთელ ზედაპირს ფარავს. სამივე შემთხვევაში ეს ტალღოვანი ხაზები ორ კონცენტრულ წრედაა განლაგებული. სამივე თასის ცენტრში, ამობურცულ ნახევარსფეროზე დეკორატიული ელემენტებია მოცემული: ესენია 1. ექვსქიმიანი ვარსკვლავი (სავარაუდოდ, სწორედ ეს გამოსახულება იგულისხმება „ბაგრატიონთა გერბში“); 2. ოთხფურცლიანი ყვავილის ან ოთხყურა მცენარის სტილიზებული ფორმა; 3. ოთხყურა ფორმა თითოეულ ფურცელში ჩასმული პატარა შროშანებით. როგორც ირკვევა, მსგავსი დეკორატიული ელემენტები ხშირად გვხვდება საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილ გვიანანტიკურ ტორევტიკაზე, თანაც მათ ზუსტად იგივე ადგილი უჭირავს ჭურჭლის დეკორატიულ სისტემაში, რაც სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმის თასებზე – ცენტრში, წრიულ მოჩარჩოებაში.

სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის ექსპონატებიდან პირველ რიგში გვინდა შევეხოთ თასს, რომელზეც ექვსქიმიანი ვარკვლავია მოცემული (სურ. 4). მრავალქიმიანი ვარსკვლავები ჭურჭლის შიდა ზედაპირზე, ცენტრში არსებულ მედალიონებზე ფართოდაა გავრცელებული გვიანანტიკური ეპოქის ტორევტიკაზე. მსგავსი ნიმუშები მრავლადაა აღმოჩენილი როგორც ევროპაში, ასევე ახლო აღმოსავლეთში. ექვს და რვაქიმიანი ვარსკვლავების გამოსახულება, როგორც თასის ან ლანგრის მორთულობის მთავარი ელემენტი, გვხვდება, მაგ., ანტიოქიაში, დაფნეს ერთ-ერთ ვილაზე ნაპოვნ თასზე[11] და მაილდენჰოლის განძის თასზე[12] (სურ. 5), ასევე ურეკის ვერცხლის ლანგარზე (სურ. 6). ეს უკანასკნელი საქართველოს ტერიტორაზე აღმოჩენილი

[11] M. C. Ross. Catalogue of Byzantine and Early Medieval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection. Washington, 1962, გვ. 40.

[12] J. W. Brailsford. The Mildenhall Treasure. London, 1965, pl. 6; Richard Hobbs. Platters in the Mildenhall treasure, Britannia 41 (2010). doi: 10.1017/S0068113X10000139, გვ. 324-33.

გვიანანტიკური ტორევტიკის გამორჩეულ ნიმუშს წარმოადგენს.

ყველა შემთხვევაში ვარსკვლავები გეომეტრიული ფიგურების – სამკუთხედებისა და კვადრატების – გადაჯვარედინებითაა შექმნილი. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ხსენებულ ეპოქაში ექვსქიმიანი ვარსკვლავი უცილობლად დავითის ვარკვლავის ან ზოგადად იუდაიზმის ასოციაციას არ იწვევდა და ხშირად ჩვეულებრივ დეკორატიულ ელემენტად აღიქმებოდა სხვა გეომეტრიული მოტივების მსგავსად. დაფნეს თასი და მაილდენჰოლის განძის ნივთები მრავალი მეცნიერის მიერ დამაჯერებლადაა დათარიღებული IV ს-ის დასაწყისით, ასეთივე თარიღს იძლევა კ. მაჩაბელი ურეკის ლანგრისათვის[13]. მრავალქიმიანი ვარსკვლავისებრი ელემენტები რომ ძალზე გავრცელებულია გვიანრომაულ ხანაში, ამას მოწმობს სხვა ჟანრის ნიმუშებიც, მაგ., მოზაიკების ორნამენტული მოტივები, როგორებიცაა ვუდჩესტერის რომაული ვილის (385 წ.), ვილა კაზალეს, აკვილეის ბაზილიკის (IV ს.) (სურ. 7) ან კარმონას მუზეუმის მოზაიკები (III-IV სს.) (სურ. 8) და სხვ.

გვინდა საგანგებოდ შევჩერდეთ ურეკის ლანგარზე. მასიური ლანგარი ბრტყელი ფორმისაა, ფართო, გადაკეცილი ნაპირით, რომელსაც ორნამენტული ზოლი მიუყვება. ორნამენტი რელიეფურია და ტალღოვან რიტმს ქმნის. ჭურჭლის ზედაპირის უმეტესი ნაწილი გლუვია, ხოლო ცენტრში მრგვალ, მრავალფეროვნად პროფილირებულ ჩარჩოში რვაქიმიანი ვარსკვლავია მოცემული. ქიმები მახვილი მოყვანილობისაა, რაც ურეკის ლანგრის ვარსკვლავს ყველა მისი პარალელური ნიმუშისგან გამოარჩევს და განსაკუთრებულ დინამიკას ანიჭებს ამ დეკორატიულ ელემენტს. ჩვენი აზრით, სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმის თასიც, ზემოთგანხილული ნიმუშების ანალოგიურად, IV ს-ით შეიძლება დათარიღდეს.

სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმის კოლექციის შემდეგი ორი თასის (სურ. 9) ცენტრალურ დეკორატიულ მოტივს ოთხფურცლიანი ყვავილის და მინიატურული შროშანების კომბინაზია წარმოადგენს. ანალოგიური ელემენტი ასევე არაა უცხო გვიანანტიკური ტორევტიკისა თუ დეკორატიული ხელოვნების სხვა დარგებისთვის (მაგ., აკვილეის ბაზილიკის (სურ. 10), ან ვილა კაზალეს იატაკის მოზაიკები): ასეთებია აგრეთვე ცხინვალში აღმოჩენილი თასი (IV ს.), სადაც ცენტრში მსგავსი ოთხფურცლიანი ყვავილის გამოსახულებაა, ან კვაშხიეთის თასი (III ს.) (სურ. 11), სადაც ასევე ოთხი შროშანისა და

[13] К. Мачабели. Позднеантичная торевтика Грузии, გვ. 45-48.

ოთხი ფოთლისგან შექმნილ როზეტს ვხედავთ[14]. კვაშხიეთის თასი კიდევ უფრო მეტ მსგავსებას ამჟღავნებს სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმის თასებთან, რადგან მის ზედაპირსაც ტალღოვანი კანელურები ფარავს (ცხინვალის თასზე ხაზები ოდნავ სხვანაირად, რადიალურადაა გაშლილი).

ამრიგად, ჩვენი აზრით, სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის სამი თასი გვიანანტიკური ხანის ტორევტიკის ნიმუშებია, რომლებიც, როგორც ჩანს, გამოიყენებოდა ლიტურგიისათვის ან კერძო პირს ეკუთვნოდა, რომელმაც ისინი ეკლესიას შეწირა. თავისი მხატვრული თავისებურებებით თასები ახლოსაა რომაული ტორევტიკის სტილთან და ეს ლოგიკურიცაა: ჯერ კიდევ გ. ჩუბინაშვილის კლასიფიკაციით, საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი გვიანანტიკური მხატვრული ვერცხლის ნაკეთობების უდიდესი ნაწილი თავისი ხასიათით ელინისტურ-რომაულია. ისინი რამდენიმე ძირითად ჯგუფად შეიძლება დაიყოს: 1. იტალიური მხატვრული ცენტრების პროდუქცია; 2. რომის იმპერიის აღმოსავლეთის პროვინციების სახელოსნოების ნაწარმი; 3. ნაკეთობები, რომლებიც საქართველოში შეიქმნა რომაული ნიმუშების მიბაძვით; 4. ადგილობრივ დამზადებული, გარკვეული ორიგინალური ნიშნების მატარებელი, შედარებით მცირერიცხოვანი ნივთები.

მაგრამ, ჩვენი აზრით, სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის თასების დეკორში არის გარკვეული ელემენტები, რომლებიც ამ ნაკეთობებს საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ვერცხლის ჭურჭლის კონკრეტულ ჯგუფთან აახლოვებს (სურ. 12). ეს ელემენტია ტალღოვანი ხაზებით ჭურჭლის მთელი ზედაპირის დაფარვა, თანაც ხაზების ორ კონცენტრულ წრედ განლაგება. ანალოგად შეგვიძლია მოვიყვანოთ ბორის, არმაზისხევის და ზღუდერის თასები წრიულ ჩარჩოში მოქცეული ცხენის ფიგურებით, თასი ზღუდერიდან ძაღლისა და ტახის ფიგურებით, თასი ჟინვალიდან და სხვ. სულ შვიდი ასეთი ნაკეთობაა ცნობილი, თუმცა, კ. მაჩაბელის აზრით, ეს არტეფაქტები იმდენად კომპაქტურ და ტექნიკური და მხატვრული თვალსაზრისით ერთგვაროვან ჯგუფს ქმნის, რომ ერთი ცენტრისა და ერთი სახელოსნოს პროდუქციას გავს, რომელიც ძალზე მკაფიოდ ლოკალიზდება ძველი იბერიის ტერიტორიაზე[15]. ეს ჯგუფიც დაახლოებით III-IV სს-ით თარიღდება (უძველეს ეგზემპლარს, ბორის თასს, არმაზული დამწერლობით შესრულებული

[14] К. Мачабели. Позднеантичная торевтика Грузии, გვ. 53-56.
[15] К. Мачабели. Позднеантичная торевтика Грузии, გვ. 88-90.

წარწერა ახლავს[16])და ყველა მკვლევარი მათ სასანურ კულტურულ წრეს უკავშირებს როგორც საერთო მხატვრული თავისებურებების, ასევე ცენტრში გამოსახული ცხოველების – განსაკუთრებით, ცხენის[17], მითრას წმინდა ცხოველის, ან ტახის, სასანური ხელოვნების ხშირი პერსონაჟის – სიმბოლიკიდან გამომდინარე[18]. აქვთ მათ კიდევ ერთი საერთო სტილური ნიშანი – ცენტრში მოთავსებული გამოსახულების გრაფიკული, ხაზობრივი, და არა რელიეფური, ხასიათი, რაც განასხვავებს მათ მხატვრულ კონცეფციას რომაული ტორევტიკისაგან, სადაც გამოსახულებები, როგორც წესი, პლასტიკური, მოცულობითია.

თუმცა საინტერესია, რომ ტალღოვანი კანელურებით ჭურჭლის ზედაპირის დაფარვა სასანური ხანის ტორევტიკას არ ახასიათებს. ეს უფრო მეტად ტიპურია ბერძნულ-რომაული ნიმუშებისათვის (სურ. 13) და ასევე აქემენიდურ ირანში გავრცელებული ვერცხლის ჭურჭლისთვის, რომლის ანალოგებიც ხშირად გვხვდება ძველ საქართველოშიც (მაგ., ვანის სამარხებში აღმოჩენილი ნივთები (ძვ. წ. V-IV სს.) (სურ. 14). დამახასიათებელია ეს დეტალი აგრეთვე ჩვენს ქვეყანაში III-IV სს-ში გავრცელებული ტორევტიკის სტილისათვისაც, რაც საფუძველს აძლევს მკვლევარებს, ეს ნივთები ე. წ. იბერიულ-სასანური ტორევტიკის კატეგორიაში გააერთიანონ[19]. ვფიქრობთ, სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის თასებიც შეიძლება ამ ჯგუფს დავუკავშიროთ.

ამავე ჯგუფში ჩვენს მიერ გაერთიანებულია საინტერესო და ნაკლებად შესწავლილი არტეფაქტი მიჰოს მუზეუმიდან (იაპონია) (სურ. 15), რომლის წარმოშობის შესახებ მონაცემები სამუზეუმო დოკუმენტაციაში არ ფიქსირდება. პირველ რიგში, არტეფაქტი იმითაა საინტერესო, რომ მისი კუთვნილება სასანური კულტურული წრისადმი ეჭვს არ იწვევს, რადგან მასზე გამოსახულ პერსონაჟს სასანიანი მეფეების რეგალიები ამკობს. გვირგვინის ფორმიდან გამომდინარე, რომელიც, როგორც ცნობილია, ყველა შაჰინშაჰს განსაკუთრებული ჰქონდა, ჩვენს მიერ გამოთქმულია მოსაზრება, რომ მამაკაცი თასის ცენტრში კავად I-ია (488-496, 499-531 წწ.). ამის საფუძველს გვაძლევს კავად I-ის მონეტებზე (სურ. 16) და სხვა სასანურ თასებზე (სურ.

[16] გ. წერეთელი. არმაზის ბილინგვა. „ენიმკის“ მოამბე. XIII. თბ. 1942, გვ. 1-48, გვ. 21.
[17] А. Иерусалимская. О серебряном блюде «с конем» из Бори: (Грузия). Памяти Е. В. Зеймаля, сборник статей, Санкт-Петербург, 2004, გვ. 50-63, 54-56
[18] R. Girshman. Parthes et Sassanides. Paris, 1962, გვ. 48, 68.
[19] К. Мачабели. Позднеантичная торевтика Грузии, გვ. 88-90.

17) დაფიქსირებული ამ მეფის გამოსახულებები[20].

მიჰოს მუზეუმის თასის ზურგის მხარე მორთულია ტალღისებრი კანელურებით. მსგავსი დეკორი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ხშირად გვხვდება საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილ იბერიულ-სასანური ჯგუფის ტორევტიკაზე[21]. შესაძლებელია, რომ ჭურჭელი სასანიანი მეფის გამოსახულებით მიჰოს მუზეუმიდან იბერიულ სახელოსნოში დაემზადებინათ? თუ კი, რომელ ეპოქაში იქნებოდა ეს უფრო სავარაუდო? პასუხი ნათელია: 523 წლიდან, როდესაც ქართლში მეფობა გაუქმდა და ქვეყანას ირანელი მარზპანი მართავდა. თუ ჩვენი მოსაზრება მართებულია, ისევე როგორც ვარაუდი, რომ მიჰოს მუზეუმის თასზე გამოსახული მეფე კავად I-ია, მაშინ თასის შექმნის თარიღი შეიძლება დაკონკრეტდეს 523-531 წლებით[22]. ამრიგად, თუ ჩვენს მიერ გამოთქმული ვარაუდები მართებულია, სასანურ-იბერიული ჯგუფის ტორევტიკის აქამდე მიღებული ქრონოლოგიური ჩარჩოები შეიძლება გაფართოვდეს და ზედა ზღვარი VI ს-ის დასაწყისით განისაზღვროს.

ყოველივე ზემოთთქმულიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის ვერცხლის თასების იდენტიფიკაცია შეიძლება დაზუსტდეს როგორც რომაული ხელოვნების ძლიერი გავლენით შექმნილი იბერიულ-სასანური ტორევტიკა. ეს ჯგუფი III-IV სს-ის მიჯნის - VI ს-ის პირველი მესამედის მონაკვეთს განეკუთვნება. უადრესი მათგანი III ს-ის ბოლოთი დათარიღებული ბორის თასია (მისი დათარიღება მყარადაა არგუმენტირებული არმაზული დამწერლობით შესრულებული წარწერით[23]), ზედა ქრონოლოგურ ზღვარს კი, ჯერჯერობით ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემებით და ვარაუდით, მიჰოს მუზეუმის თასი ქმნის (VI ს-ის პირველი მესამედი). თავისი ხასიათით ტიპური გვიანანტიკური ტორევტიკის შექმნის ფაქტი უკვე ქრისტიანულ ეპოქაში არ უნდა გაგვიკვირდეს: ამის ანალოგები მსოფლიო ხელოვნებაში მრავლად მოგვეპოვება, მაგ., ანტიკური ტრადიციები სახეზეა IV-VI სს-ის ბიზანტურ ვერცხლის ნაკეთობებშიც (სურ. 18). ეს პერიო-

[20] ნ. სილაგაძე. რამდენიმე მოსაზრება მეფეთა გამოსახულებების შესახებ სასანური მხატვრული ვერცხლის ნაკეთობებზე. ივ. ჯავახიშვილი სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები №17, თბილისი, 2021, გვ. 48-66, გვ. 51-53.

[21] ნ. სილაგაძე. რამდენიმე მოსაზრება მეფეთა გამოსახულებების შესახებ სასანური მხატვრული ვერცხლის ნაკეთობებზე, გვ. 53-54.

[22] ნ. სილაგაძე. რამდენიმე მოსაზრება მეფეთა გამოსახულებების შესახებ სასანური მხატვრული ვერცხლის ნაკეთობებზე, გვ. 54.

[23] გ. წერეთელი. არმაზის ბილინგვა, გვ. 108.

დი ე. წ. ბიზანტიური ანტიკის აყვავების ხანაა, რომლის ნიმუშებიც ძნელად განირჩევა ძველი რომაული ტორევტიკისაგან. როგორც ჩანს, ქრისტიანული ხელოვნების კანონები და იკონოგრაფიული სქემები IV-VI სს-ში ჯერ კიდევ არ იყო გაბატონებული ლითონმჭანდაკებლობაში. იგივეს ვხედავთ ირანში, ისლამის გავრცელების პირველ საუკუნეებში, და ბევრად უფრო გვიანდელ ხანაშიც: სასანური პერიოდისთვის დამახასიათებელი სიუჟეტები, კომპოზიციური სქემები, სიმბოლური მოტივები, დეკორი აგრძელებს თავის არსებობას ვერცხლის ჭურჭლის შემკულობაში (სურ. 19).

სურ. 1. ვერცხლის თასები სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმიდან

სურ. 2. ვესტორიუს პრისკუსის სამარხის მოხატულობა (პომპეი)

სურ. 3. ბოსკორეალეს განძის ვერცხლის სერვიზი

სურ. 4. თასი სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმიდან ექვსქიმიანი ვარსკვლავის გამოსახულებით

სურ. 5. მაილდენჰოლის თასი. IV ს.

სურ. 6. ურეკის თასი. IV ს.

სურ. 7. აკვილეის ბაზილიკის იატაკის მოზაიკა. IV ს.

სურ. 8. კარმონას (ესპანეთი) ვილის იატაკის მოზაიკა. IV ს.

სურ. 9. თასები სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმიდან

სურ. 10. აკვილეის ბაზილიკის იატაკის მოზაიკა. IV ს.

სურ. 11. კვაშხიეთის თასი. III- IV სს.

სურ. 12. თასები საქართველოს ეროვნული მუზეუმიდან. III- IV სს.

სურ. 13. რომაული ტორევტიკის ნიმუშები. III-IV სს.

სურ. 14. თასი ვანის სამარხიდან. ძვ. წ. IV ს.

სურ. 15. თასი მიჰოს მუზეუმიდან

სურ. 16. კავად I-ის მონეტა

სურ. 17. სასანური თასი მეფის ნადირობის სცენით (კავად I ან პეროზ I)

სურ. 18. ე. წ. ბიზანტიური ანტიკის ნიმუშები. VI ს.

სურ. 19. ირანული ტორევტიკის ნიმუშები. VII ს.

Nino Silagadze
Associate Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

ON THE QUESTION OF ATTRIBUTION AND DATING OF THE THREE SILVER BOWLS PRESERVED IN THE SAMTSKHE-JAVAKHETI HISTORICAL MUSEUM*

Summary

Present paper deals with the question of attribution and dating of the three silver bowls – one special sample group of toreutics – preserved in the Samtskhe-Javakheti Historical Museum. In the exposition of the museum artefacts are displayed with the following information: "Silver bowls. Discovered in the ruins of Vani Caves, destroyed during the earthquake in 1283. One of the artefacts is gilded. The Coat of Arms of the Bagrationi Royal Dynasty – "the Coat of Arms of king Solomon" – is depicted on one bowl, which indicates that bowls were a donation from the royal house to the church. XII century".

We argue that the dating of these artefacts is not correct and that they belong to a completely different period, namely – to the Late Antiquity. It is also possible that the cups belong to the special group of objects – so-called Ibero-Sasanian artefacts. If our preliminary hypothesis is correct, a more thorough study of the bowls is needed. In order to be sure in their identification, it is crucial to carefully and thoroughly research all artefacts from the Late Antiquity in Georgia. As we know, the cultural ties of the Georgian states with the outside world in this period became particularly intense. During this period, the influence of the cultures of the Ancient Rome and Sassanian Iran on Georgia has been immense: as a result, the overall cultural picture in Georgia is extremely complex and diverse.

*This research [grant number HE-21-1739] has been supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG).

Despite the fact that numerous artefacts of the Late Antiquity discovered on the territory of Georgia have been the subject of scientific research for a long time, based on the analysis of the artistic features of glyptic, jewelry or toreutics, it is still possible to clarify certain problems or to evaluate them in a new way. As a rule, their research is carried out in connection with a certain archaeological complex (as it is in the case of the bowls in the Samtskhe-Javakheti Historical Museum). Sometimes this might not lead us to a thorough result. In certain cases, artistic analysis of a sample and studying its stylistic features might give us more detailed information. In our opinion we are dealing with such situation in the case of the three bowls of the Samtskhe-Javakheti Historical Museum.

Emil Avdaliani
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Arabs, Khazars and the Battle for Transcontinental Trade Routes (7th-13th centuries)

The rise of the Arab caliphate and the formation of the Khazar state in the area north of the Caucasus were two major foreign political events which largely shaped Georgian history in the 7th-10th centuries. These two events also influenced the configuration of trade routes across the continent.

The disappearance of the Sasanian state in the 640s-650s created a political vacuum in the Middle East, swiftly filled by the expanding Arabs. Their campaigns had a great impact on the economic activity of the region.

In late antiquity Sasanian Iran played an important role between Rome/Byzantium as well as Central Asia, India, and China. Yet neither Rome/Byzantium nor Sasanian Iran fully controlled the major trade routes, the so-called "silk roads" and one of the reasons for their military clashes and territorial expansion was the struggle to control the trade routes in the Near East. As a rule, the initial and final sections of each trade route were under the control of different political powers.

The Arab rule, on the contrary, created a single economic space from the Maghrib (North-West Africa) to Central Asia. Many scholars believe that imagining such economically and geographically diverse territories as a single Arab economic space is an exaggeration. Indeed, connecting such a vast area in the 7th-8th centuries which spanned multiple continents must have been extremely difficult. However, we can still point to certain trade and economic unity across the Arab caliphate. Traveling throughout the Arab state for commercial purposes was much easier for both Arab and foreign merchants. This is supported by a great deal of written sources preserved by Arab travelers and traders during their travels to various provinces of the Arab Caliphate and much beyond.

In the Umayyad period the territory from North Africa to China's borders was subject to one political power. For the first time since the Achaemenid era, a single political power gained long-term direct control of the trade routes connecting Central Asia, the Persian Gulf, and the Mediterranean, as well as the Indian Ocean and the Arabian Peninsula[1].

In other words, the Arabs (in this case, the Umayyads) controlled the trade routes at both ends of which until the 7th century there were traditionally two competing geopolitical powers, one Mediterranean and the other the Asian one[2]. During the Umayyad period, these roads connected the most developed economic space at that time - the countries around the Mediterranean Sea - with the most populous regions - the western part of China[3], India, Central Asia and the islands of Southeast Asia.

As the mainland trade routes through the Near East mostly had its starting and ending points connected to the sea, for the Arabs the need for a strong navy grew proportionally. During the Sasanian period, there were sea trade routes from the Persian Gulf to India and then to Southeast Asia. The Arabs continued to actively use this route while also establishing a military and naval force[4]. They needed this to control the Mediterranean Sea, or at least to ensure the security of their trade activities by neutralizing the Byzantine naval power. For example, in 655, the Arabs defeated the Byzantines in the battle of Dhat al-Sawari off the coast of Lycia. This is significant because the Arab fleet came was from Alexandria, and it is also known that when the Byzantines evacuated Egypt in 641, they withdrew all their ships. As a result, the Arabs had to build a new fleet in about 14 years, which enabled them to mount military and economic competition to the Byzantines in the Mediterranean Sea.[5]

[1] A. K. Bennisen. The Great Caliphs. Yale University Press. 2009, pp. 141-150.

[2] G. F. Hourani. Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times. New York. 1975, pp. 51-61.

[3] Maritime traffic between the Near East and China began to decline sharply in the 9th century when the Abbasid state began to decline and the Tang dynasty in China waned and eventually ended in 907. É. de la Vaissière. "Trans-Asian Trade or the Silk Road Deconstructed". The Cambridge History of Capitalism. The Rise of Capitalism: From Ancient Origins to 1848. Vol. 1. Cambridge. 2012, pp. 101-124.

[4] However, during the long period of Arab rule, the sailors traveling from the Near East to the Far East were still Zoroastrian Persians, referred to in Chinese sources as "Posse", and Arabic-speaking Muslims as "Tashih". It is also worth noting that a large portion of the terms related to seafaring in Arabic came from Persian, demonstrating the Persians' dominance in maritime activities. See G. F. Hourani. Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, pp. 61-78; H. Hasan. A History of Persian Navigation. London. 1928, pp. 95-122.

[5] G. F. Hourani. Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times, pp. 53-61.

Warfare in the Mediterranean and its eastern shores led to a decline in trade relations during the Umayyad era, and an increase in traffic across South Asia and the Arabian Peninsula. This model persisted through the first decades of the Abbasid rule (beginning in 750), though a sharp economic rise began by the end of the 8th century[6]. Relations with Byzantium, particularly with the Khazars, were stabilized (detailed discussion will follow below), which contributed to the development of commercial relations. A massive influx of gold from the West Africa to the Near East began, and the demand for slaves from the Slavic lands and other north Eurasian territories fueled Arab economic expansion into territories much beyond the Near East. The population mobility in single vast Arab space far exceeded the conditions on the European continent at that time. Higher level of population movement in the Middle East contributed, to some extent, to social mobility and, thus, at least initially, to economic development.

Let us, however, return to the 7th century. Following the fall of Sasanian Iran and the conquest of large swathes of the Byzantine Empire, the South Caucasus, the areas around the Caspian Sea, and parts of Central Asia became the northern periphery for the Arabs. In this way, the caliphate became neighbors with the nomadic tribes living in the Eurasian steppes, who facilitated active economic contact with the peoples living further away in northern Eurasia and in the north and north-east of Europe. With these geopolitical changes, the Arabs perceived the South Caucasus and Central Asia not only as a military outpost, as was primarily the case during the Byzantine-Sasanian era, but also as a connecting space with the Eurasian steppes, a border with the nomadic world.

As a result of Arab dominance the character of the "silk roads" underwent significant changes[7]. Central Asia's importance as an interconnecting point between China and India, and China and the Near East, declined in the 8th-10th centuries[8]. The battle in Talas in 751 between the Chinese and the Arab forces ended in victory for the latter, contributing to China's exclusion from Central Asian political and economic processes[9].

The exclusion of Central Asia was also well reflected in the geographic

[6] E. Ashtor. A Social and Economic History of the Near East in the Middles Ages. London. 1976, pp. 71-114.
[7] E. Rtveladze. Historical past of Uzbekistan (in Georgian). Tbilisi. 2009, pp.145-147.
[8] É. de la Vaissière. "Trans-Asian Trade or the Silk Road Deconstructed", pp. 101-124.
[9] E. Rtveladze. Historical past of Uzbekistan, p.144.

scope of activities of the well-known Sogdian merchants. Even after the rise of the Arabs, they continued their economic activities in the Eurasian steppes, the Khazar state, etc. However, the geopolitical cataclysms across and around Central Asia significantly reduced the Sogdians' role as mediators[10].

Furthermore, another significant area negatively impacted by the Arab campaigns was the Armenian cities known for active regional trade in the Sasanian-Byzantine era. The economic level of Armenian cities declined during the 7th-8th centuries. It was precisely during this period that key trade routes began to shift from Armenian cities to the Aran-Shirvan area (the Mtkvari-Araxes basin)[11].

At the time of the existence of a unified Arab state in the Near East (7th-10th centuries), there was a powerful Khazar state in the steppes of Eurasia, located in the North Caucasus and north of the Caspian Sea. Khazars were not only engaged in pastoral nomadism. Reports by Arab historians as well as the existing archaeological data reveal that agriculture was also quite widespread among the Khazars[12].

In the 7th-10th centuries, the geographic position of the Khazar state placed it at the crossroads of two strategically important trade routes in Eurasia: the first leading from the Khazar state to the south through the Caucasus to the Near East. The second road went from Central Asia (Khwarezm) to the Volga River. The Khazar state thus served as a sort of transit space. Indeed, merchants traveling from East or Central Asia to the Khazars usually discovered active trade taking place in the upper reaches of the Volga River, to the north of the Black Sea, or in what is nowadays eastern and northeastern Europe.

The Rus and other traders from these regions (see below for detailed

[10] É. de la Vaissière. "Trans-Asian Trade or the Silk Road Deconstructed, pp. 101-124. However, this does not imply that the Sogdians abandoned their activities. It is thought that in the 7th-8th centuries they were actively involved in trade passing through the Khazar territory. See É. de la Vaissière. « Les marchands d'Asie centrale dans l'empire khazar ». M. Kazansky, A. Nercessian, C. Zuckerman éds., **Les centres proto-urbains russes entre Scandinavie, Byzance et Orient**. Paris. 2000, pp. 367-376. Various archeological data attest to the activity of Sogdian traders in such distant areas as India and the shores of the Indian Ocean. F. Grenet. « Les marchands sogdiens dans les mers du Sud à l'époque préislamique ». Cahiers d'Asie centrale. 1/2. 1996, pp. 65-76. The activity of Khazarian traders in the Eurasian steppes is discussed by T. Noonan. "The Economy of the Khazar Khaganate". The World of the Khazars. Leiden. 2007, pp. 229-233.

[11] Я. А. Манандян. О торговле и городах Армении в связи с мировой торговлей древних времён. (V в. до н. э.-XV в. н. э.). Ереван. 1954, стр. 189-199.

[12] The nomadic lifestyle of the Khazars differed from the nomadism common in Central Asia and China-Mongolia during the same or earlier period. As it was said, the Khazars were actively engaged in agriculture.

discussion), whom the Arab travelers call the "people of Saqaliba" [13] were frequent visitors to the lower and middle reaches of the Volga. There was also frequent trade traffic on the Caspian Sea. This explains the huge number of coins dating from the 9th-10th centuries that were in circulation in the southern, eastern, and eastern-western territories of modern Russia[14].

As previously stated, the Arab expansion in the South Caucasus and Central Asia brought them closer to the Eurasian steppes. In effect, similar to the Byzantine and Sasanian rulers before, the Arabs had to defend corridors from the steppes to the Near East. In the 5th-6th centuries, the masters of the Eurasian steppes were the Huns and the Turks, while during the Arab period it were the Khazars.

The significance of the South Caucasus for the Arabs was largely conditioned by this basic geography. Passages over the Caucasus mountains and across the Derbend (a corridor along the western shore of the Caspian) were the traditional routes through which it was possible to penetrate from the Eurasian steppes into the South Caucasus and deeper into the Near East.

This strategic circumsntace led to intense competition between the Khazars and the Arabs over which power will control key passages and roads. In 641, the Arabs reached Derbend[15], and in 642, the Khazar capital, Al-Bayda, was occupied[16]. This information is likely not accurate since, apart from Tabari, it is not confirmed in any other contemporary or later sources. Indeed, al-Bayda was geographically quite distant from the Arab-controlled territory.

Intermittent clashes between the two powers continued until 652, while large-scale hostilities erupted in 681/682 and did not end until the Abbasids took power in 750[17]. Along with the Arab expansionism in the Middle East and the South Caucasus, the Khazars, in turn, subjugated the people living in economically and militarily important territories. In 670, they conquered the

[13] The term "Saqaliba" most likely emanates from the ancient Greek word "sklavoi" and then must have been related to the Latin word "sclavus". Most likely, the Arabs did not consider the Rus to be "Saqaliba" among the peoples but considered them as a separate group. See T. M. Kalinina. "Al-Khazar and As-Saqaliba: Contacts. Conflicts?". The World of the Khazars. Leiden. 2007, pp. 195-206.

[14] T. Noonan. "The Economy of the Khazar Khaganate", pp. 233-243.

[15] D. J. Wasserstein. "Khazars and the World of Islam". The World of the Khazars. Leiden. 2007. p. 373-377. According to V. Minorsky, the Arabs reached Daruband in 641.V. Minorsky. A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th centuries. Cambridge. 1958, p. 18.

[16] D. M. Dunlop. The History of the Jewish Khazars. New York. 1954, pp. 41-58.

[17] In 713 Maslam b. Abd al-Malik captured Derbend. See D. J. Wasserstein. "Khazars and the World of Islam". The World of the Khazars, pp. 373-381.

Bulgars living in the basin of the Kuban River, and, at the end of the 7th century – the middle of the Volga River[18].

In 681/682-750, for almost 70 years, the South Caucasus experienced a series of invasions by Arab and Khazar armies. The Khazar campaigns in Albania in 681-682 and 685 are particularly noteworthy. Later, during the Arab invasion of 713, Derbend was most likely seized. In 717, for a short time, the Khazars conquered the territory of modern Azerbaijan. Apparently, the Khazars also reached Armenian lands in 723. In 724 the Arabs attacked the Khazars through the Darial pass[19], and in 730, the Khazars entered the South Caucasus through the Darial pass under the command of Barjik. In 732, Marwan Ibn Muhammad marched against the Khazars with an army of 40,000, aiming to subjugate the Alans[20] in north of the Caucasus, who were pressured by the two forces. Active hostilities stopped only in the middle of the 8th century[21].

As this brief description of Arab-Khazar hostilities demonstrates, the South Caucasus was a de facto border between the two major powers. It is also clear that the dominance over Derbend and the Darial pass was a priority for both powers, as these roads allowed passage from the South Caucasus to the North and vice versa.

This largely explains why the Arab-Khazar wars hampered operation of trade routes from the south to the north. This should have had an impact on Kartli and to a certain extent Lazika too, which in addition to serving as a military springboard for the two competing powers, were effectively cut off from the region's trade network. Indeed, active trade relations did not develop between the Near East and the Khazars until 750 when the Arab-Khazar wars ended and the Abbasid dynasty replaced the Umayyads.

[18] R. K. Kovalev. "Commerce and Caravan Routes Along the Northern Silk Road (Sixth-Ninth Centuries)". ARCHIVUM EURASIAE MEDII AEVI. Edited by Th. T. Allsen, P. B. Golden, R. K. Kovalev, A. P. Martinez. Vol. 14. 2005, pp.77-78.

[19] M. Lortkipanidze. "The character of Arab ownership.in Georgia" (in Georgian). Materials for the history of Georgia and the Caucasus. Tbilisi. 1963, p. 74-75.

[20] The Alans are an interesting example for the study of the nomadic lifestyle of the peoples living in the steppes of Eurasia. Like the Khazars, the Alans were semi-nomadic, semi-agricultural. The Alans also had their own king in the 6th century (named Sarozius) and according to archaeological data, they built several fortified settlements that controlled strategic passages and roads. More importantly, the areas around these fortified settlements were actively used for agriculture. See I. A. Arzhentseva. "The Alans Neighbours of the Khazars in the Caucasus". The World of the Khazars. pp. 59-73.

[21] А. Н. Новосельцев. «Страны Закавказья и Хазария в VIII-первой половине IX вв.». Georgia and the East (in Georgian). Tbilisi. 1984, стр. 186-194.

The Abbasid Era: Trade with the Khazars and the Establishment of Major Trade Routes

From late 8th century on, close economic ties were established between the Islamic world and the Khazars. Trade contacts must also have been caused by the transfer of the capital by the Abbasids from Damascus to Baghdad, which was relatively closer to the South Caucasus and the Khazars. The 9th century dirhams entered the southern part of what is nowadays Russia and Eastern Europe precisely from the mints of Baghdad and other cities in Iraq[22]. This, in turn, suggests that the South Caucasus, and especially its eastern part, was at the center of economic activity between the Arabs and the Khazars from the end of the 8th century to the beginning of the 9th century, turning into a sort of transit zone.

The Khazar state stretching from the north of the Caspian Sea to the north of the Black Sea controlled key trade routes in the region. The Khazars' territorial expansion, as well as the region's specific landscape – steppes – enabled the Khazars to control the main river arteries entering the Black and Caspian seas – the Volga, Don, and Kuban.

These rivers flow from the north and north-west to the Black and Caspian seas, and the Khazars exerted a great deal of influence on most of modern south-western Russia because they controlled the junctions of these rivers with the seas. In other words, traders of the Rus and other ethnic groups coming from the north via the Volga, Don, and Kuban rivers to reach the Black and Caspian seas had to pass through the territory held by the Khazars, where the latter levied commercial taxes[23]. As a result, the main reason for the conflict between the Rus and the Khazars was to gain control of the rivers and trade routes that ran through them.

Slaves, in which the Arab world was widely interested, were exported in

[22] T. Noonan. "The Economy of the Khazar Khaganate", pp. 233-243.

[23] Istakhri. in Ibn Fadlān and the Land of Darkness. Arab Travellers in the Far North. Translated with an Introduction by P. Lunde and C. Stone. London. 2012, p. 181. According to the 13th century historian Yakut Ibn-Fadan, there are records of the collection of taxes by the Khazars. Yakut. "Mujam al-Buldani", p. 48. Ibn Fadlān. Ibn Fadlān and the Land of Darkness. Arab Travellers in the Far North, p. 82.

great numbers from the Khazar state. Fur from the taiga and tundra areas was another product coveted by the peoples in the Near East[24].

International trade routes did not end with the territory of the Khazars but passed through the territories further into the north and west. For example, it is worth noting the trade conducted by the Rus with the Khazars[25]. The Rus were actively involved in importing goods from modern Eastern European territories[26]. Furthermore, the 9th-century Arab historian Ibn-Khordadbeh notes that trade linked the Rus lands to Western Europe. The author claims that there were two trade routes from Spain and France to the Middle East: one through the North Africa and the other through the Slavic and Khazar lands to Central Asia[27].

Political events in the South Caucasus during the 7th-8th centuries revealed that the main trade routes between the steppes and the Islamic world did not pass directly through Lazika and Kartli or what came to be known as Georgia. The nearest major trade route that passed near Kartli was the road leading to Derbend along the western coast of the Caspian Sea, which was developed only at the end of the 8th century. At the time Lazika and Kartli were more of an economic periphery as neither Georgian nor foreign sources from the 7th-8th centuries provide details about the existence of important trade routes passing through Georgia.

At the same time, the absence of major trade highways through Georgia did not preclude the existence of small, secondary routes. In this regard, archeology provides us with interesting information about the existence of possible trade routes in the region.

The settlement of "Imenkovo" was discovered in the middle of the Volga. It consisted of many fortified buildings that were probably intended ensuring safe passage for caravans. The buildings were mostly constructed on elevated ground and were reasonably well protected by ditches and walls. It is interesting that the mentioned buildings and structures are dated by the 6th-7th centuries,

[24] Yakut. "Mujam al-Buldani". p. 49. Ibn Fadlān. in Ibn Fadlān and the Land of Darkness. Arab Travellers in the Far North, p. 78. Contrary to T. Noonan's work mentioned above, in our opinion, the Khazar state produced less than it imported from other countries. The Khazars played a transit role rather than producers or traders. See Istakhri. in Ibn Fadlān and the Land of Darkness. Arab Travellers in the Far North, pp. 181-182.

[25] Ibn Rusta. in Ibn Fadlān and the Land of Darkness. Arab Travellers in the Far North, p. 155.

[26] А. В. Назаренко. Древняя Русь на международных путях. М. 2001, pp. 71-112.

[27] Ibn Khurradadhbih. Ibn Fadlān and the Land of Darkness. Arab Travellers in the Far North, pp.141-142. Ibn al-Faqih. Ibn Fadlān and the Land of Darkness. Arab Travellers in the Far North, pp. 142-143.

which may well indicate the existence of the caravan routes from Central Asia to the Caspian-Black Sea area well before the rise of the Khazars.

The discovery of camel bones is another artifact that indicates to the existence of trade routes in the 6th-7th centuries. After that camel bones from Central Asia to the Caspian-Black Sea region are only found in graves from the 10th century. Silk was another product found in great numbers[28].

To the south of the Volga River, between the Terek and Sulak Rivers, the fortified site of Andreiaulsk dated by 6th-8th centuries, was discovered, which many scholars believe to be the city of Babandari on the road south to Derbend. The fortified site is strategically important because it also led to Khasaiut in the west, where many Sogdian, Chinese, and Byzantine silks were discovered. The road then went south through the Caucasus Range to Georgia's Black Sea coast[29].

The road from the upper reaches of the Kuban River to the settlement of Arkhiz (modern Karachay-Cherkessia) was another trade route that passed close to the Georgian territory. On this route, Sogdian and Chinese silk dating back to the 9th century was discovered. The road from Arkhiz led to Moshchevaya Balka, where multiple silks and other items from Central Asia and China were found. The road from Moshchevaya Balka to the Black Sea coast crossed the Caucasus range. Moreover, the bones of a mule discovered on the caravan route from Arkhiz attest to the active use of this road[30]. The use of the mule should not be surprising because the trade routes described above passed through the complex geographical landscape of the Caucasus, and the mule was a very convenient means of transportation in the given period.

As we have seen, to the north of Georgia, between the Black and Caspian seas, fortified places and roads existed even before the rise of the Khazars. However, precisely after the latter established a powerful state to the north and west of the Caspian Sea, caravan roads and fortified places for travelers were further expanded.

An important direction of the Khazar trade was the northern part of the Don River bed. This is supported by the discovery of numerous camel and mule bones. Bones have also been discovered in Sarkel, a strategic Khazar fortress on the Don River. The presence of two caravansarais totaling 5558 square meters

[28] R. K. Kovalev. "Commerce and Caravan Routes Along the Northern Silk Road (Sixth-Ninth Centuries)", pp. 77-80.
[29] Ibid.
[30] Ibid.

proves the existence of widespread trade activity in the area surrounding this fort. These caravansarais along with the Sarkel fortress[31] together constituted the major crossing point of trade routes in the region. From there roads led to the Crimean Peninsula, eastward to Derbend, and, most likely, to the Black Sea coast of Georgia. The functioning of these roads must have been quite active, despite the discovery of only a few artifacts related to international trade at Sarkel (a piece of paper from Samarkand and an ivory chess piece of Sogdian origin. Both details date to the 7th-9th centuries)[32].

The Don River was linked to the Donets River basin, and thus to the Rus-occupied territory. The Rus with furs, swords, and other products traveled by ship through the Don and Donets river basins to the territory of the Khazars, and in some cases, even to the south of the Caspian Sea.

From the Caspian Sea, Islamic coins reached first the lower Volga River, then the lower Don River, the Donets River, the Oka River and the Gulf of Finland via the western coast of the Caspian Sea[33]. This road was most likely functioning at the beginning of the 9th century, and many fortified sites were built along it, which were separated from each other by 21.3-30.4 km – a day's travel distance. Therefore, this extensive trade network linked the Caspian side with the territories to the north of Georgia, as well as the eastern European market.

We have already mentioned Ibn-Khordadbeh's account of merchants known as "Radania" reaching the Khazar state from Central Europe via modern Ukraine and Russia[34]. These accounts are supported by another Arab historian, Ibn al-Faqih, who claims that merchants called "Radania" traded various items from China and the Eurasian steppes[35]. Furthermore, camel and mule bones were found in the Danube region, highlighting possible trade contacts between

[31] The construction of Sarkel took place in 840-841 with the help of the Byzantines. From the work of Constantine Porphyrogenitus, it can be seen how well the Byzantines understood the strategic location of this fortress. Константин Багрянородный. Об управлении империей. М. 1991, 42. 22-31. C. Zuckerman. "Two Notes on the Early History of the thema of Cherson". Byzantine and Modern Greek Studies. 21. 1997, p. 214.

[32] A hoard of Sasanian coins and Islamic dirhams was found nearby.

[33] A large number of silk and dirhams were recovered from the many tombs found in the area of the Don River and Northern Donets.

[34] Ибн-Хордадбех. Книга путей и стран. Перевод с арабского, комментарии, исследование, указатели и карты Н. Велихановой. Баку. 1986, pp. 123-124.

[35] Ibn al-Faqih. in Ibn Fadlān and the Land of Darkness. Arab Travellers in the Far North, p.143-144.

the Khazars and northern Byzantium[36] and a wide range of Khazar trading activities[37].

All this indicates that eastern Europe of the 9th–10th centuries, including the western part of what is nowadays Russia, was closely connected with the Eurasian steppes, the Caspian Sea, China, and Iran-Mesopotamia. Moreover, it can be also assumed that the "Radania" merchants were also active near Georgia's borders. Most researchers consider these merchants to be Jews[38]. If we accept this opinion, then, for example, the origin of one of the items found in Moshchevaya Balka – a glass lamp with four Hebrew inscriptions ("Israel") – becomes clear. The item was probably made in the territory of Syria-Palestine and reached the the North Caucasus via one of the trade route described above[39].

The Donets-Don trade route partially lost its function around the 900s when the Pechenegs rose in prominence and managed to occupy important caravan routes along the northern Black Sea coast[40]. Along with the emergence of the Pechenegs, notable changes occurred in the Middle East. Until mid-11th century, a huge number of Islamic coins entering eastern Europe and what is nowadays western territories of Russia originated from Baghdad and other Mesopotamian mints. From 963/964, the situation changed dramatically, and massive issuing of dirhams began in northern Iran. From this period on, most of the Islamic coins found in eastern Europe and the western part of modern Russia came from Central Asia, more specifically the Samanid state[41]. This shift

[36] R. K. Kovalev. "Commerce and Caravan Routes Along the Northern Silk Road (Sixth-Ninth Centuries)", pp. 81-92.

[37] There is an assumption that in the middle of the 9th century it was the Khazars who founded the city of Kyiv as a trading point.

[38] "Radania" merchants were actively involved in slave trade. Their influence gradually decreased in the 10th century when the trade expansion of the Christian Europe begins in the Mediterranean world.

[39] It is also significant that in the years 600-900, silk became more available in Europe, in particular in the Mediterranean countries. Since Venetian merchants still do not appear as major merchants and importers of valuable products from the Far East in this period, we can assume that one of the main routes by which silk reached Europe was the trade route of the Eurasian steppes mentioned above. Moreover, the silk found in Europe in the 600-900s is similar to the silk found in the north of Georgia, which is another argument for the existence of active trade contacts through the Eurasian steppes.

[40] Константин Багрянородный. Об управлении империей, 2. 2-9.

[41] For the distribution of Samanid coins, see R. K. Kovalev. "Circulation of Samanid Dirhams in Viking-Age Northern and Eastern Europe (based on the mints of Samarqand and Al-Shash).", pp. 2-20; M. Jankowiak. Dirhams for slaves. Investigating the Slavic slave trade in the tenth century. Medieval Seminar at All Souls, 27 Feb 2012. pp. 1-13.

was significant because the direction of Islamic money penetration into territories to the north of Georgia and eastern Europe changed from the western coast of the Caspian Sea to Central Asia. Active use of the route began through the southern Ural region and the Volga basin inhabited by the Bulgars[42], and the circulating money originated from nine active mints in northern Iran. The number of coins issued in the second half of the 10th century found in the territory of modern Russia and eastern Europe was particularly large highlighting the popularity of the new trade route[43].

It should be noted that during the same time period the Rus defeated the Khazar state and the Volga Bulgars took control of the new trade route[44]. This led to an intensified struggle between the Rus and the Volga Bulgars in 985–1000 for the control of the region's trade routes.

These events coincided with a sharp decline in the quality of Islamic coins minted in northern Iranian mints at the beginning of the 11th century. If earlier Samanid coins contained 90% silver, by the 11th century, the level of silver was only 20-40%. Subsequently the use of these coins in trading activities decreased dramatically[45].

Eurasian trade corridors: Bulgars and the Rus

Bulgars established their state on the Volga/Kama River after being forced to migrate in the northeast direction from the Kuban River Basin in the 7th century. It is worth noting that the area occupied by the Bulgars along the Volga/Kama River was the place where large-scale production of furs is confirmed.

In the following centuries, when the powerful Khazar state was established to the north of the Caspian Sea, and the Bulgars were subordinated

[42] Р. К. Ковалев «О роле Русов и волжских Булгар в импорте североиранских дирхемов в Европу во второй половине X-начале XI в.». 2015, стр. 1-32.

[43] For a general overview see R. K. Kovalev. "When and what regions of the Islamic World exported Sasanian and Arab-Sasanian silver coins to Early Viking-Age Northern Lands?". Myntstudier. Festskrift till Kenneth Jonsson. Edited by T. Talvio. M. Wijk. 2015, pp. 68-83.

[44] Р. К. Ковалев «О роле Русов и волжских Булгар в импорте североиранских дирхемов в Европу во второй половине X-начале XI в.». 2015, pp. 1-32.

[45] Р. К. Ковалев «О роле Русов и волжских Булгар в импорте североиранских дирхемов в Европу во второй половине X-начале XI в.». 2015, стр.1-32. The so-called "Silver Crisis" also affected Georgia. See T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. (in Georgian). Part III. Tbilisi. 2015, p. 52.

to them, they nevertheless retained a semblance of autonomy. It was manifested in establishing active political contacts with neighbors and in various religious matters (Bulgars were followers of Islam)[46].

It seems that in the 5th-7th centuries the confluence of the Volga-Kama rivers turned into a vibrant economic center. A large number of Sasanian coins of the same period found in the mentioned area attest to this possibility.

When hostilities between the Umayyads and the Khazars ceased in the 8th century, the Bulgars' economic importance began to rise[47]. The city of Bulgari was the economic center, attracting merchants from Khazar khaganate, Central Asia, Derbend, Bardav, Ray, and other parts of the Near East.

Silver money brought by foreign traders was primarily exchanged for furs, honey, and slaves[48]. It is worth noting that none of the listed products or slaves could be obtained directly from Bulgars. Rather the latter appear to have maintained close economic ties with the people living further north. For example, people named Burtas as well as Udmurtians supplied the Bulgars with furs and honey, indicating that active trade routes ran deep across the northern Eurasia.

In addition to the aforementioned peoples, the Rus, who rose in prominence in the 9th century, played an important role. They were likewise interested in the fur trade as indicated by many Arabic sources. The Rus appear to have had their own sources of quality hides and furs, and they, like the Bulgars and Khazars, were interested in attracting inflows of high quality Arabic silver coins[49].

However, due to their geographical location, the Rus and Bulgars were still dependent on the Khazars[50], who held the roads from Central Asia to the Caspian and Black seas, as well as the routes from the north of Eurasia to the Caspian basin. Accordingly, the Bulgars, Rus, and other peoples, in order for to receive highly valuable Arab silver, often visited the Khazar capital, Atil. Products from Atil went to Central Asia, the Black Sea coast, and the Near East. Another notable route ran from Atil along the western coast of the Caspian Sea

[46] J. Martin. Treasure of the Land of Darkness. The fur trade and its significance for medieval Russia. Cambridge. 1986, pp. 5-14.
[47] Р. К. Ковалев «О роле Русов и волжских Булгар в импорте североиранских дирхемов в Европу во второй половине X-начале XI в.». 2015, стр. 1-32.
[48] J. Martin. Treasure of the Land of Darkness, pp. 5-14.
[49] J. Martin. Treasure of the Land of Darkness, pp. 35-43.
[50] O. Tskitishvili had a different opinion. See Zakaria Al-QazwinI's reports about Georgia and the Caucasus. Translation and comments by O. Tskitishvili (in Georgian). Tbilisi. 1975, pp. 63-64.

to Derbend and further south, to the territory of modern Iran-Azerbaijan.

Due to their strategic location, the Khazars were actively re-exporting the products of the Rus and Bulgars. This gave the Khazars large economic income, as foreign goods entering their territory were taxed.

Behind these active transcontinental trade relations a military competition for the control of the trade routes was unfolding between the Rus, Bulgars, and Khazars. The Khazars were on the defensive, while the Rus were quickly expanding and by the 960s destroyed the Khazar Khaganate. In 985, the Rus chieftain Vladimir campaigned against the Bulgars and in 1006, the Rus and the Bulgars reached an agreement under which the latter were allowed to trade freely in the Rus-held cities[51].

The growth of the Rus power in the Volga region, as well as the replacement of the Samanids by the Karakhanids in Central Asia, had a significant impact on trade routes from the north of the Caspian Sea to Central Asia. Despite significant difficulties, the Bulgars managed to maintain a kind of monopoly on furs and hides right until the Mongol invasions in the early 13th century[52]. In exchange for furs, the Bulgars attracted ceramics from Iran and the rest of the Near East. For example, archeological data prove that iron knives were exported to the Bulgar territory from Zanjan, Tabriz, Isfahan and other Iranian cities.

Now let us focus on the Rus, who held a special place among the northern peoples closely involved in trade with the Middle East. Kyiv was an important trade point for the Rus as they controlled all river traffic (and thus economic activity) leading to the Black Sea by controlling the city, which was located to south of all main estuaries of the Dnieper River[53].

From Kyiv the Rus reached the Black Sea, then Crimea, where they paid a 10% tax to the Byzantines in Kherson[54]. Then the road led to Samkarsha

[51] J. Martin. Treasure of the Land of Darkness, pp. 14-27.

[52] However, in the middle of the 12th century, the trade potential of the Bulgars suffered a sharp decline, when the Kara-Khitai in Central Asia defeated the Kara-khanid. The whole of Central Asia was divided between different powers (notably the Seljuk Turks), which reduced trade contacts with the northern part of the Caspian. The political and economic power of the Khvaraz people appeared from this chaos.

[53] Constantine Porphyrogenitus mentions that the Rus came down the Dnieper to Kyiv. See Константин Багрянородный. Об управлении империей, 9. 4-17.

[54] The Cambridge Economic History of Europe, p. 140. According to Constantine Porphyrogenitus, Chersonesus had a great trade with the Rus, the Pachanics, and in general a lot of things were found in these areas. Константин Багрянородный. Об управлении империей. 6. 1-6, 53. 52-57.

(Tmutorakan) and the mouth of the river Don[55], from where the Rus reached the point where the Don and the Volga rivers were closest geographically. The Rus then crossed the Volga by land, from where they reached the capital of the Khazars, Atil.

The geographical penetration by the Rus into the Caspian Sea introduced them to the Middle East. Numerous rich cities in the region were founded or revived as a result of expanding trade routes around the Caspian Sea. Therefore, it can be argued that the Rus expeditions to the Caspian Sea, Aran, and Shirvan[56] were motivated by economic interests and the desire to gain as much information as possible about existing trade routes.

Later the dominance of the Seljuk Turks in the Middle East and especially on the routes from the Persian Gulf and Central Asia/China to the Mediterranean weakened Byzantium's economic position in the 11th century. These geopolitical shifts were to have an impact on Black Sea trade relations as well. Tmutorakan, rather than Kherson, became the Rus' main Black Sea port in the 11th century. Later that century Tmutorakan was replaced by Sudak from which a century later Rus merchants exported furs to Constantinople and the Seljuk-controlled territories[57].

Byzantium on the Black and Mediterranean Seas

Among the important economic centers located near Georgia, the largest were the Byzantine Empire with its megapolis Constantinople. The Byzantine economy developed differently than the economies of Western Europe or the

[55] It seems that the Khazars also controlled the mouth of the Don, where they had built the fortress of Sarkel.

[56] Simultaneously with the campaigns in the territories around the Caspian Sea, the Rus saw economic benefits in the direction of another important economic center, Byzantium. As a result of the military campaign against Byzantium in 907, the Rus got the right to trade freely in the imperial capital. The same rights were strengthened by the agreement concluded in 945. Instead of fur, the Rus imported silk, wine and glassware from Constantinople. Another important economic center with which the Rus had active contacts was Scandinavia. The Rus represented a kind of mediators between the North and the Near East by importing silk and glassware to Scandinavia.

[57] It should be added here that in the 12th century, another trading city, Novgorod, was promoted on the territory of medieval Russia. Novgorod had active relations with the cities in the Baltic and also with the peoples living in the north, from whom the Novgorod Rus obtained furs and skins. R. L. Kovalev. «L'économie de Novgorod». Novgorod ou la Russie oublieé. Une république commerçante (XIIe-XVe siècles). 2015, pp. 199-222.

Middle East. The Byzantine economic model was more centralized, with Constantinople holding the most important economic position by being somehow separated from the rest of the empire.

Just as the empire under Justinian or his successors depended on the benevolence of Sasanian Iran whether to keep trade routes through the Middle East open, so did Byzantium depend on the trade routes through the Arab territory following the expansion of the caliphate. The Arabs, like the Sasanians, could easily block the key routes to Byzantium. In other words, in the 8th-13th centuries finding alternative trade routes to Central Asia, China, and India was of strategic importance to Byzantium.

However, the Arabs controlled the trade routes on a much grander scale than the Sassanians. We have noted in the beginning how the Arabs controlled the starting and end points of the major Middle East trade corridors thus putting Byzantium in a more dependent position than what the Sasanians were able to achieve.

It is no wonder that from a purely economic standpoint the Byzantines desired to maintain peaceful relations with the Arabs. Often when active hostilities between the two powers took place in the 7th-8th centuries, Byzantium economy was reorganized and adapted to new trade routes.

The geography of the empire is also an important factor in the study of trade routes through Byzantium. The latter in the 8th-13th centuries comprised the territories around the Mediterranean and the Black Sea. Trade relations in the Mediterranean were larger in scale than in the Black Sea. Geography separates these two seas by the Bosphorus and Dardanelles Straits. Ideally, this should not have posed any serious obstacle to active trade relations between the two geographic areas. However, the Black and Mediterranean seas served as separate economic units within the Byzantine world. For instance, Kherson and Tmutorakan were not so much connected to Constantinople as they were to Trebizond. The latter was connected more to the main trade routes in the Middle East than the Byzantine capital, and served as a collection point for a 10% *ad valorem* tax[58].

The Seljuk conquest of eastern and central Asia Minor harmed Byzantium's Black Sea trade. The capture of Baghdad and the rest of Mesopotamia by the Seljuks cut off important trade routes running from the

[58] The Cambridge Economic History of Europe. Vol. II. Trade and Industry in the Middles Ages. ed. M. M. Postan, E. Miller. Cambridge. 1987, p. 139.

Persian Gulf to the north in Trebizond. As was often the case, the closure of trade routes due to political upheavals resulted in the opening/finding of new/alternative routes. The decline of the Persian Gulf-Mesopotamia-Trebizond road was followed by the revival of the sea route from India to Egypt, specifically via Alexandria. The Byzantines did not want to rely on the Seljuks' benevolence, so they encouraged Egypt's political and economic rise[59]. This, in turn, led to the slow decline of Mesopotamia's transit potential, which was further exacerbated by the arrival of the Mongols in the 13th century.

In the 10th-12th centuries began the reorientation of the economy of the Middle East towards the Christian Europe[60]. The Catholic Europe, cut off from the Mediterranean Sea as a result of the Arab expansion in the 7th-8th centuries, was slowly regaining its lost economic positions in this important market. Christian Europeans possessed high quality gold coins, which the Arabs dearly needed[61].

At the time when the Seljuks pressed upon Byzantium in Asia Minor, major events were taking place in the Mediterranean Sea. If before one of the guarantors of the power of the Byzantine Empire was a strong military and commercial fleet, in the 10th–12th centuries the ships of the Italian city-states emerged, and at a slow pace (by the decisions of the Byzantine emperors) gained trade privileges in the imperial cities. In most cases they were exempted from trade taxes[62], which weakened the positions of the Byzantine merchants.

Although the Seljuk campaigns in the 11th century changed the Middle East's economic landscape, over time, however, following the initial shock, in the 12th-13th centuries the cities in Georgia and the wider South Caucasus began to rise in prominence. Caravan routes through Mesopotamia were actively used again. A good example of this is the story told by Michael the Syrian, in which he mentioned 400 merchants coming from Persia but who unfortunately perished due to heavy snowfall in the mountains of Anatolia[63].

The issue of the first silver coin in the 12th century, and the first gold coin in the 13th century, can be seen as an indicator of the overall improved

[59] Egypt's economic rise coincided with its independence from the Baghdad Caliphate under the Fatimid dynasty. The strength of the Fatimid economy was reflected in the quality of the issued gold coins.
[60] The Cambridge Economic History of Europe, p. 421-422. A. E. Laiou. The Byzantine Economy. Cambridge. 2007, pp. 133-146, 155-163.
[61] H. Pirenne. Medieval Cities. Their Origins and the Revival of Trade. Princeton. 1946, pp. 77-105.
[62] A. E. Laiou. The Byzantine Economy, pp. 143-144.
[63] The Cambridge Economic History of Europe, p. 456.

economic situation in the Seljuk-controlled territories. This is especially relevant because Anatolia was generally rich in silver but lacked gold[64].

The geography of the empire largely helped the evolution of the Byzantine economy. Long coasts and numerous large and small islands in the Mediterranean Sea created favorable conditions for the movement of merchant ships from Asia Minor to the Peloponnese peninsula and vice versa. Constantinople, with its large population, was another center of attraction. Due to the size of the population of Byzantium and the rise of Egypt and other power centers, trade in the Mediterranean Sea must have been quite extensive.

In the 10th-13th centuries, there must have been, though smaller in scope, but nevertheless active trade in the Black Sea basin. As previously stated, the main highway here was the sea route from Crimea to Trepizond. Despite the limited information, Georgia's Black Sea coast most likely was actively involved in the Black Sea trade. Georgian merchants are mentioned in the context of commercial activity in Constantinople and other Byzantine cities[65].

All of the above-mentioned routes – to the north of the Caspian and Black Seas, in Central Asia, across the lands inhabited by Rus, the Trebizond-Crimea corridor, or in the Mediterranean Sea – were of primary or transcontinental importance in the 7th-13th centuries Middle East and Eurasian steppes. It should also be noted that all these roads passed around Georgia, and only their smaller branches passed directly through Georgian lands.

As a result, in the 7th-13th centuries Georgia was cut off from transcontinental trade, the situation largely conditioned by the country's relateively unfavorable geography. The Caucasus range served as a decisive geographic impediment, while the small Caucasus range in the country's south likewise limited the expansion of international trade routes to major Georgian cities. However, this did not stop numerous trade routes from developing near Georgia's borders since the 11th century. Those were smaller in scale, more as regional trade routes rather than larger transcontinental ones.

[64] The Cambridge Economic History of Europe, pp. 446-447.
[65] Т. Н. Берадзе. Мореплавание и морская торговля в средневековой Грузии, стр. 73-74.

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XIX
თბილისი. 2023

ნესტან სულავა
ასოცირებული პროფესორი, თსუ

გიორგი მცირის ეპისტოლე წმ. გიორგი შეყენებულისადმი

გიორგი მცირის ჰაგიოგრაფიულ თხზულებას – „ცხორებაჲ და მოქალაქობაჲ წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გიორგი მთაწმიდელისაჲ“ – წინ უძღვის გიორგი შეყენებულისადმი თხზულებასთან ერთად გაგზავნილი გიორგი მცირის მრავალმხრივ მნიშვნელოვანი ეპისტოლე, რომელშიც ჰაგიოგრაფის სახისმეტყველებითი და ესთეტიკური მრწამსია გაცხადებული. ეპისტოლეს აქვს საყურადღებო ზედწერილი, რომელიც ფაქტობრივად ეპისტოლის ანოტაციაა: „ეპისტოლე მიწერილი გიორგის მიმართ, დიდისა მის შეყენებულისა, რომელი მკჳდრ იყო მთასა საკჳრველსა მონასტერსა წმიდისა სჳმეონისსა, ბერისაჲ მის, რომლისად ეთხოვა, რაჲთა აღუწეროს ცხორებაჲ და მიცვალებაჲ წმიდისა მამისა ჩუენისა გიორგი მთაწმიდელისაჲ. ზედაწერილი ესრეთ იტყჳს: ღმრთივ სანატრელსა, სათნოებათა შინა განთქუმულსა, მოძღუარსა მოძღუართასა და სულიერსა წინამძღუარსა ჩუენსა გიორგის შეყენებულსა უფლისა მიერ გიხაროდენ! მთით წმიდით მთასა საკჳრველსა ქრისტჱს მიერ ღმრთისა ჩუენისა გახარებ!“[1]. ეპისტოლის ზედწერილი მოწმობს იმას, რომ წმ. გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრების, მიცვალებისა და მოღვაწეობის შესახებ თხზულების შექმნა გიორგი მცირეს შავ მთაზე, საკვირველ მთაზე წმ. სვიმეონ საკვირველთმოქმედის სახელობის მონასტერში მოღვაწე წმ. გიორგი შეყენებულმა სთხოვა და დაავალა, რაც მწერალმა აღასრულა და პასუხად დაწერილ ეპისტოლესთან ერთად ათონის ქართველთა მონასტრიდან, გაუგზავნა საკვირველ მთაზე გიორგი შეყენებულს, რომლის დახასიათება წმინდა მამის ღმრთივსულიერი ცხოვრების თვალსაჩინო მოწმობაა.

[1] ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. II. დასაბეჭდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ნ. ათანელიშვილმა, ნ. გოგუაძემ, მ. დოლაქიძემ, ც. ქურციკიძემ, ც. ჭანკიევმა და ც. ჯღამაიამ. ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. თბ. 1967, გვ. 101.

ეპისტოლე წარმოაჩენს XI საუკუნის რელიგიურ-სარწმუნოებრივ, საღვთისმეტყველო, იდეოლოგიურ-მსოფლმხედველობრივ, სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკურ და კულტურულ ვითარებასა და თვალთახედვას; ეპისტოლით იხატება მისი შექმნის ეპოქის ყოველმხრივი სურათი და აჩვენებს იმ პერიოდის განათლების, საგანმანათლებლო სისტემის მაღალ დონეს, რომელიც ბერძნულს არაფრით ჩამორჩება, წიგნიერებას, თვალსაზრისს ლიტერატურული ცხოვრებისა და მრწამსის შესახებ, საზოგადოების ლიტურგიულ ცნობიერებას და შემეცნებას. ყოველივე ამის შესაბამისად, ეპისტოლეს აქვს ორგვარი დანიშნულება: 1. ისტორიული, რომელშიც ეპოქის, ისტორიულ პირთა და თვით ავტორის შესახებ ეპისტოლეში დაცული ცნობები მოიაზრება, და 2. სახისმეტყველებითი, რისი განსაზღვრის საფუძველსაც მისივე სიტყვები იძლევა. ჯერ ისტორიული დანიშნულება-ღირებულების შესახებ.

1. უწინარეს ყოვლისა, გიორგი მცირის ეპისტოლე თხზულების დათარიღების გარკვევაში გვეხმარება, რაც არაერთხელ აღნიშნულა სამეცნიერო ლიტერატურაში. წმ. გიორგი მთაწმინდელი გარდაიცვალა 1065 წლის 12 ივლისს (ახ. სტილით), წმ. პეტრესა და წმ. პავლეს ხსენების დღეს. გიორგი მცირე გვიამბობს 1066 წელს წმ. გიორგი მთაწმინდელის დაკრძალვის შესახებ მის წლისთავზე. წყაროებიდან ცნობილია გიორგი შეყენებულის გარდაცვალების თარიღი, 1068 წელი, რაც იმას გვაგულისხმებინებს, რომ თხზულება დაწერილია 1066-1068 წლებს შორის.

უმნიშვნელოვანესია საკითხი, თუ რატომ დაავალა წმ. გიორგი მთაწმინდელის მოძღვარმა, წმ. გიორგი შეყენებულმა-შავმთელმა გიორგი მცირეს თავისი მოწაფის, წმ. გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრება და მოღვაწეობა და თავად რატომ არ აღწერა? მით უმეტეს, რომ ელენე მეტრეველის ვარაუდით, იგი არის წმ. გიორგი მთაწმინდელისადმი მიძღვნილი საგალობლების ავტორი. ამავე დროს, მისადმი გიორგი მცირის მიერ გაგზავნილი ეპისტოლიდანაც ნათლად ჩანს, რომ წმ. გიორგი შეყენებულს შესანიშნავად ხელეწიფებოდა თავისი ღირსეული მოწაფის მოღვაწეობის ღირსეულად აღწერა, მის შესახებ ჰაგიოგრაფიული თხზულების შექმნა. ის ფაქტი, რომ იგი საგალობელთა ავტორია და ამ საგალობლებში ჰიმნოგრაფიის სპეციფიკის კვალობაზე ჩინებულადაა წარმოდგენილი წმ. გიორგი მთაწმინდელის ღვაწლი, შრომა, მთარგმნელობითი საქმიანობა, დამსახურება ქართველი ერის, საქართველოს ეკლესიის წინაშე, იმას მიუთითებს, რომ წმ. გიორგი შეყენებულს შეეძლო ჰაგიოგრაფიული თხზულების შექმნაც. გიორგი მცირემ ეპისტოლეში მიმართა კი-

დეც წმ. გიორგი შეყენებულს, რომელიც წმ. გიორგი მთაწმინდელს ახალგაზრდობიდანვე სიბერემდე ძალიან კარგად იცნობდა, როგორც წმ. ანტონი დიდი თავისი საყვარელი მოწაფის, ნეტარი მაკარის ცხოვრებას. გიორგი მცირემ ანალოგიის მიხედვით აღნიშნა, რომ წმ. გიორგი შეყენებულს თავისი მოწაფის ცხოვრება-მოქალაქობის სახისმეტყველებითად აღწერა-გადმოცემა შესანიშნავად შეეძლო: „მ წმიდაო, არა თუ შენ უმეცარ ხარ ცხორებასა განთქუმულისა ამის კაცისასა სიჭაბუკითგან მისით, ვიდრე სიბერედმდე, არამედ ეგრეთ მეცნიერ ხარ, ვითარცა დიდი ანტონი ცხორებასა ნეტარისა მაკარისასა, რომელი-იგი მოწაფე საყუარელი იყო მისი, და, ვითარცა ნებისმყოფელი შვილი მისი, სათნოებათა მისთა მკჳდრად გამოჩნდა, [და] მიმსგავსებული ქებაჲ მის მიერ მიიღო და რ[ომლისათჳსცა] არა უჯერო არს და შეუმსგავსებული [...]სა მის მიმართ სურვილისა და ს[იყუარულისა] და მისისა მის თქუენდა მომართ სარწმუნოებისა და სასოებისა თანასწორებით და სახისმეტყუელებით თანა ხატ-ქმნად ზემოჴსენებულისა მის სახისა“[2]. გიორგი მცირის მიერ თხზულების დაწერა განაპირობა წმ. გიორგი შეყენებულის ორგზის თხოვნამ, რასაც დაერთო იოვანე ჭყონდიდელის მხრიდან იძულებაც.

გიორგი მცირის მიერ თხზულების დაწერის საფუძველი გახდა ისიც, რომ წმ. გიორგი მთაწმინდელს მისი სიცოცხლის ბოლო ოცი წლის განმავლობაში გიორგი მცირე-ხუცესმონაზონი, გიორგი მთაწმინდელის მოწაფე და თანამოღვაწე, მისი „თუალით-მხილველი და ხელით-მსახური... და ყურითა მომსმენელი სიტყუათა წმიდისა პირისა მისისათა“[3], თავის სულიერ მოძღვარს მუდმივად თან ახლდა ყველგან, სადაც კი წმინდა მამა მიდიოდა. გიორგი მცირე მუდმივად თან ახლდა ყველგან: სამშობლოში, ახლო აღმოსავლეთში – შავი მთის ქართულ სავანეებში, იერუსალიმში, ანტიოქიაში, ბიზანტიაში – ათონის მთაზე, კონსტანტინოპოლში, თანამედროვეთაგან სხვაზე ბევრად უკეთ იცნობდა მას. მან დაწვრილებით იცოდა მისი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ყოველი დეტალი, რასაც მოწმობს თვითმხილველის, თანადამხდურის მიერ აღწერილი ყოველი ეპიზოდის სიზუსტე, წმინდანის შინაგანი სამყაროს, სულიერი მდგომარეობის, განცდების ასახვა მისი ცხოვრების სხვადასხვა ეტაპზე, სამწერლო-მთარგმნელობითი საქმიანობის ზუსტი აღწერა, წმ. გიორგი მთაწმინდელის მიერ წარმოთქმული სიტყვები და ახსნილია მათი არსი.

[2] ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. II, გვ. 102-103.
[3] ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. II, გვ. 206.

გიორგი მცირე მის მიერ იყო განსწავლულ-განათლებული და ღვთის მსგავსი სიყვარულით შეყვარებული, შემსწრე მისი გარდაცვალებისაც და ზედმიწევნით იცოდა ყოველივე მისი მოღვაწეობისა და აღსასრულის შესახებ. ისიც ჩანს, რომ გიორგი მცირეს იგივე სთხოვა იოვანე ჭყონდიდელმაც, ათონზე მოღვაწე პეტრე პატრიკის ძმამ, რომლის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგზისაა აღნიშნული. გიორგი მცირის ცნობით, იოვანე ჭყონდიდელი ბაგრატ აფხაზთა მეფემ, იგულისხმება ბაგრატ მეოთხე, რომელსაც სევასტოსის ტიტული ჰქონდა ბიზანტიის იმპერატორისაგან ბოძებული, წარგზავნა იმპერატორის წინაშე კონსტანტინოპოლს დიპლომატიური მისიით. ეპისტოლიდან ჩანს, რომ სწორედ მაშინ უნდა შეხვედროდა გიორგი მცირეს, რათა „ამის პირისათჳს დიდად იძულებულ იქმნა უღირსებაჲ ჩუენი, ვითარცა შვილისაგან მამის-მოყუარისა და, უფროჲსღა ვთქუათ, თუ ქრისტეს-მოყუარისა, რათა ყოველი საზე აღსრულებისა და სოფლით განსლვისა წმიდისა ამის მამისა ჩუენისაჲ უნაკლულოდ მიუთხრათ“[4]. უნდა აღინიშნოს, რომ თხზულება წმ. გიორგი მთაწმინდელის მხოლოდ გარდაცვალების შესახებ არ მოგვითხრობს, როგორც ავტორი გვაუწყებს, ღმრთივსულიერმა წმინდა მამებმა და ივირონის ბერმონაზვნებმა მას დაავალეს მთლიანად ცხოვრებისა და მოქალაქობის აღწერა, რაც, როგორც ჩანს, თავიდან არ ყოფილა გამიზნული.

ეპისტოლე მოწმობს, რომ როგორც ორჯერ დაავალა წმ. გიორგი მთაწმინდელს წმ. გიორგი შეყენებულმა წმ. იოვანე და წმ. ეფთვიმე მთაწმინდელების ცხოვრების აღწერა და ათონის მონასტრის გაძღოლა, ასევე გიორგი მცირესაც ორჯერ შეუთვალა და დაავალა წმ. გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის აღწერა. გიორგი მცირე წმ. გიორგი შეყენებულს სწერს: „ხოლო ვინაჲთგან კუალადცა მეორედ მოიწია წმიდაჲ ეპისტოლე თქუენი სიგლახაკისა მომართ ჩუენისა, ვითარცა მრავალჟამ ყოფილისა და მის მიერ განათლებულისა და ღმრთისა მსგავსითა სიყუარულითა მის მიერ შეყუარებულისა და უმეტესადღა ვთქუათ თუ, ჟამსა მას სოფლით განსლვისა და ღმრთისა თანა მისლვისა მისისასა, რომელსა-იგი სუროდა და წადიერ იყო, მის თანადახუედრებულისა, და კუალად ღმრთისმოყუარისაცა მის მიერ მთავარეპისკოპოსისა, იოვანეს ვიტყჳ ჭყონდიდელსა, ძმასა ნეტარისა პეტრე პატრიკისასა, მო-რაჲ-ვიდა სამეუფოდ ქალაქად მოციქულად მოვლინებული ბაგრატ აფხაზთა მეფისა მიერ და სევასტოსისა. ამის პირისათჳს დიდად იძ-

[4] ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. II, გვ. 103.

ულებულ იქმნა უღირსებაჲ ჩუენი, ვითარცა შვილისაგან მამისმოყუარისა და, უფროჲს-ღა ვთქუათ თუ, ქრისტჱს მოყუარისა, რაჲთა ყოველი სახე აღსრულებისა და სოფლით განსლვისა წმიდისა ამის მამისა ჩუენისა უნაკლულოდ მიუთხრათ“[5]. ეპისტოლიდან დამოწმებული სიტყვები მიუთითებს, რომ წმ. გიორგი შეყენებულს ორჯერ გაუგზავნია ეპისტოლე გიორგი მცირისათვის, რათა წმ. გიორგი მთაწმინდელის მოღვაწეობა აღეწერა. გიორგი მცირემ ყოველივე ზედმიწევნით იცოდა მისი მოღვაწეობის შესახებ, მის მიერ იყო განსწავლულ-განათლებული და ღვთის მსგავსი სიყვარულით შეყვარებული, შემსწრე მისი გარდაცვალებისაც. ისიც ჩანს, რომ გიორგი მცირეს იგივე სთხოვა იოვანე ჭყონდიდელმაც, პეტრე პატრიკის ძმამ, რაც სამეცნიერო ლიტერატურაში, კერძოდ, ელენე მეტრეველისა და ივანე ლოლაშვილის მიერ აღნიშნულია[6]. გიორგი მცირემ აღნიშნა, რომ იოვანე ჭყონდიდელი ბაგრატ აფხაზთა მეფემ, იგულისხმება ბაგრატ მეოთხე, რომელსაც სევასტოსის ტიტული ჰქონდა ბიზანტიის იმპერატორისაგან ბოძებული, წარგზავნა იმპერატორის წინაშე კონსტანტინოპოლს დიპლომატიური მისიით. ეპისტოლე მოწმობს, რომ სწორედ მაშინ უნდა შეხვედროდა გიორგი მცირეს, რათა „ამის პირისათჳს დიდად იძულებულ იქმნა უღირსებაჲ ჩუენი, ვითარცა შვილისაგან მამის-მოყუარისა და, უფროჲსღა ვთქუათ, თუ ქრისტეს-მოყუარისა, რათა ყოველი სახე აღსრულებისა და სოფლით განსლვისა წმიდისა ამის მამისა ჩუენისაჲ უნაკლულოდ მიუთხრათ“[7]. მაგრამ თხზულება წმ. გიორგი მთაწმინდელის მხოლოდ გარდაცვალების შესახებ არ მოგვითხრობს, როგორც ავტორი გვაუწყებს, ღმრთივსულიერმა წმინდა მამებმა და ივირონის ბერმონაზვნებმა მას დაავალეს მთლიანად ცხოვრებისა და მოქალაქობის აღწერა, რაც, როგორც ჩანს, თავიდან არ ჰქონია გამიზნული.

გიორგი მცირე-ხუცესმონაზონი, გიორგი მთაწმინდელის მოწაფე და თანამოღვაწე, მისი „თუალით-მხილველი და ხელით-მსახური... და ყურითა მომსმენელი სიტყუათა წმიდისა პირისა მისისათა“[8], ყველგან თან ახლდა თავის სულიერ მოძღვარს: სამშობლოში, ახლო აღმოსავლეთში – შავი მთის ქართულ სავანეებში, იერუსალიმში, ანტიოქიაში, ბიზანტიაში – ათონის მთაზე,

[5] ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. II, გვ. 103.

[6] ე. მეტრეველი. ნარკვევები ათონის კულტურულ-საგანმათლებლო კერის ისტორიიდან. თბ. 1996, გვ. 263-316; გიორგი მცირე. ცხორება გიორგი მთაწმიდელისა. გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო ივანე ლოლაშვილმა. თბ. 1994.

[7] ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. II, გვ. 103.

[8] ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. II, გვ. 206.

კონსტანტინოპოლში, თანამედროვეთაგან სხვაზე ბევრად უკეთ იცნობდა მას. ამიტომ წმ. გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრების აღწერა წმ. გიორგი შავმთელის ინიციატივით გიორგი მცირეს სავსებით კანონზომიერად დაეკისრა.

უაღრესად მნიშვნელოვანია გიორგი მცირის პიროვნების შეფასება, რატომ მაინცდამაინც მასზე შეაჩერეს XI საუკუნის სულიერმა მამებმა ყურადღება და არა სხვაზე, რაც თვით გიორგი მცირის მიერაა განსაზღვრული; იგი ბოლო ოცი წლის განმავლობაში მუდმივად თან ახლდა წმ. გიორგი მთაწმინდელს და იცოდა მისი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ყოველი დეტალი, ეპიზოდი, ნიუანსი. მისგანვე ჰქონდა მოსმენილი ოჯახის, ბავშვობის, ახალგაზრდობის ამსახველი ამბები, რომლის აღწერასაც თვითმხილველის თვალითა და თანადამსწრის მიერ აღქმული რეალობის შეგრძნება სჭირდებოდა. ეს ეპისტოლე მოწმობაა წმ. გიორგი მთაწმინდელის კანონიზაციისათვის მზადებისა, ჰაგიოგრაფიული თხზულების შექმნის დაკვეთაც ამან განაპირობა, რადგან წმ. გიორგი მთაწმინდელის მოღვაწეობას, მის დამსახურებას, როგორც მწერალსა და მთარგმნელს, უდიდეს ლიტურგისტს, ეპოქალური ღირებულება აქვს. როგორც დამკვეთებს, ისე შემსრულებელს – მწერალ-ჰაგიოგრაფს ერის მაჯისცემა ესმით და სწორად განსაზღვრავენ წმინდანის მისიას ქართველი ერის სულიერ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში, ლიტურგიული ცნობიერების განვითარებისა და ქრისტიანული თვითშემეცნების აღორძინების საქმეში. ყოველივე ამას ერთვის გიორგი მცირის იშვიათი მჭევრმეტყველება, მხატვრული სააზროვნო სისტემა, პოეტურ სიტყვაში დაოსტატება და აზრის სახისმეტყველებითად გამოხატვა. თვით გიორგი მცირე, იოვანე საბანის ძის მსგავსად, დასთანხმდა და დაემორჩილა ღირს წმინდა მამათა თხოვნასა და დავალებას: „ხოლო უმეტეს ამათ ყოველთასა მორჩილებამან ბრძანებისა თქუენისამან, ვითარცა რკინამან ცეცხლი ქვისა მსგავსისა გონებისა ჩემისაგან ეგრეთ აღატყინა საღმრთოჲ მხურვალებაჲ“[9]. მორჩილების სათნოებით აღჭურვილი მწერალი ამ უმნიშვნელოვანესი საქმის აღსასრულებლად თავს უღირსად მიიჩნევდა: „ამისთჳსცა ჴელთა ბრძანებისა თქუენისათა უღირსი ესე თავი ჩემი მორჩილებად მივეც, არამედ ყოვლითურთ განცჳბრებულ ვარ და არა უწყი, თუ რაჲ ვყო. უკუეთუ უგუნურებით ჴელ-ვყო, კადნიერებისა ბრალსა შთავვარდები, და უკუეთუ არა, ურჩებისა საშჯელისაგან მეშინის, რამეთუ იტყჳს: რომელთა უწყოდიან სიტყჳთ გინა სმენით საღმრთოთა წერილთაგან, და გინა თუ თჳთ-მხილველ ქმნილ იყვნენ და აქუნდეს მეცნიერებაჲ სულისა სარგე-

[9] ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. II, გვ. 103.

ბელთა და ღმრთისა სათნოთა ცხორებათა და მოღვაწებათაჲ, რომელნი წმიდათა მამათა აღასრულნეს, პირველად ესრეთ ჯერ არს, რათა მსგავსად ძალისა ბაძვად მათდა მოსწრაფე იყვნენ, და სათნოებათა მათთა ეშურებოდინ, და განჰმართონ ენაჲ ბრგუნილი იგი სულისაჲ, და ვითარცა ღმრთისა მიახლებად ყოვლითურთ წმიდა იქმნენ, და პირი იგი უხილავი ხილულისა ამის თანა განავრცინ და მაშინღა [იწყონ] დიდებად და ქებად წმიდათა ღმრთისათა“[10]. მწერალი ორგვარმა გრძნობამ შეიპყრო: ურჩების შიშმა და გამორჩეულობის სიხარულმა; შიშმა იმიტომ, რომ საკუთარი თავი უღირსად მიაჩნია ამ დიდი საქმის აღსასრულებლად, მაგრამ ღვთის სასჯელის ეშინია, სიხარულმა და განცვიფრებამ იმის გამო, რომ ის გამოირჩა ღვთისაგან წმინდა მამათა მეშვეობით.

გიორგი მცირემ წმ. გიორგი მთაწმინდელის მოძღვარს, გიორგი შეყენებულს, სთხოვა თავისი აღწერილის შესწორება, თუკი ამის საჭიროებას დაინახავდა: „ხოლო რომელი იპოოს ნაკლულევანებაჲ მიზეზითა ჩუენ მიერ აღწერილობისაჲთა, განემართოს თქუენ მიერ მადლითა სულისა წმიდისაჲთა, რომელი მკჳდრ არს თქუენ თანა, სადიდებელად მამისა და ძისა და წმიდისა სულისა აწ და მარადის და უკუნითი უკუნისამდე. ამინ“[11], რაც ავტორის თავმდაბლობის გამოხატულებაა. მან შეკრიბა ყოველივე ის, რაც იცოდა როგორც თვით წმ. გიორგი მთაწმინდელისაგან, ისე სხვა სარწმუნო კაცთა მიერმონათხრობი, რაც მწერალმა შეკრა, როგორც თვითონ აღნიშნა, „ერთობით შევკრიბო საწადელი ესე და სასურველი მოთხრობაჲ და, ვითარცა ჯაჭჳ ოქროჲსაჲ, ერთობით შეთხზული და შეწყობილი, წარმოვსცე წინაშე სიწმიდისა თქუენისა“[12]. გიორგი მცირემ საკუთარი თხზულება ასხმული ოქროს ჯაჭვის სიმბოლო-მეტაფორით წარმოგვიდგინა, რაც საერო მწერლობაში სხვაგვარად ტრანსფორმირდება.

2. გიორგი მცირის ეპისტოლე სახისმეტყველებითი თვალსაზრისით სამოელ ქართლის კათალიკოსისა და იოვანე საბანისძის მიმოწერის ანარეკლადაც შეიძლება მივიჩნიოთ. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოყოფენ ეპისტოლეთა რამდენიმე სახეობას, მაგრამ მათგან არც ერთი კონკრეტული სახე არ ესადაგება სამოელ ქართლის კათალიკოსისა და იოვანე საბანისძის მიმოწერას, ასევე არც გიორგი მცირის ეპისტოლის ხასიათს, რაშიც იოვანე საბანის ძის

[10] ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. II, გვ. 104.
[11] ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. II, გვ. 105.
[12] ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. II, გვ. 105.

თხზულების მნიშვნელობაზე, კერძოდ, სამოელ ქართლის კათალიკოსისა და იოვანე საბანისძის ეპისტოლეების განხილვა გვარწმუნებს. გიორგი მცირის ეპისტოლე ნაწილობრივ ჰგავს იოვანე საბანის ძის პასუხს სამოელ კათალიკოსისათვის გაგზავნილი ეპისტოლის შინაარსსა და მიზანდასახულობას, შინაარსობრივი, იდეურ-მსოფლმხედველობრივი, მხატვრულ-ესთეტიკური თვალსაზრისით იქცევს ყურადღებას, იგი წარმოაჩენს თვით ავტორის ფსიქოლოგიურ პორტრეტს და მის შემოქმედებით პროცესს თხზულების შექმნის პროცესში, როგორი განცდები დაეუფლა მას ამ მეტად საპასუხისმგებლო დავალების მიღებისას, როგორ ემსგავსება იოვანე საბანის ძის ორგვარ განწყობას, როდესაც სიხარულმა და შიშმა ერთდროულად შეიპყრო, რადგან ჩანს ქრისტიანული თავმდაბლობა და სიხარული, რომ მას დაევალა ესოდენ მნიშვნელოვანი საქმის აღსრულება. ეპისტოლე გადმოგვცემს ავტორის საღვთისმეტყველო-ფილოსოფიურ და ლიტერატურულ-ესთეტიკურ შეხედულებებს, რის გამოც იგი ქრისტიანული ეპისტოლოგრაფიის ერთ-ერთ შესანიშნავ ნიმუშად უნდა მივიჩნიოთ.

ეპისტოლეში საუბარია ჰაგიოგრაფიის მიზანდასახულობასა და სპეციფიკაზე, მასში გამოყენებული მხატვრული მეთოდის რაობაზე, რადგან მწერალმა-ჰაგიოგრაფმა უნდა წარმოაჩინოს წმ. გიორგი მთაწმინდელის ღვაწლი და განსაზღვროს მისი ადგილი საქართველოს ისტორიაში, მისი მნიშვნელობა ქართველი ერისათვის, საქართველოს ეკლესიისათვის. გიორგი მცირის მიზანია წმ. გიორგი მთაწმინდელის დამსახურების აღნუსხვა და გადმოცემა, რათა შთამომავლობას ჰქონდეს ქართველი ერისა და ქართული ეკლესიის წინაშე მისი ღვაწლის, როლისა და დამსახურების გაცნობის შესაძლებლობა. ეპისტოლე იმასაც მოწმობს, რომ ამ ღირსეული და რთულ საქმის აღმსრულებლად წმ. გიორგი შეყენებულმა და ჭყონდიდელმა ეპისკოპოსმა იოვანემ სწორედ იგი მიიჩნიეს, რაც მის განსაკუთრებულ როლსა და მნიშვნელობას გვამცნობს. იმასაც გვაუწყებს, როგორი იყო მისადმი დამოკიდებულება დასახელებული წმინდა მამებისა.

ავტორი განსაზღვრავს თხზულების მიზანდასახულობას და ესაა „აღწერად ცხორებისა ღმრთივ-განათლებულისა ამის კაცისსა, და მერმე, რათა არა დავიწყებულ იქმნას მომავალთაგან და შემდგომითი შემდგომთა ნათესავთა, ვითარცა მრავალთა წმიდათაჲ ნათესავსა შორის ჩუენსა გამოჩინებულთაჲ, ცხორებანი აღუწერელობითა დავიწყებისა სიღრმესა მიეცნეს, არაჲ თუ მათდა რაჲმე საჴმარ არს ესე: რამეთუ იგინი წინაშე ღმრთისა განათლებულნი

მდგომარე არიან, არამედ, რათა ჩუენ მოჴსენებითა შრომათა და ღუაწლთა მათთაჲთა ღიითი-ღღე ფრთოვან-ვიქმნებოდით, და ბაძვად სათნოებათა მათთა წარვემატებოდით“[13]. წმ. გიორგი მთაწმინდელი ეპისტოლეშიც, თხზულებასთან ერთად, ბიბლიური და წმინდა მამათა ჰიპოდიგმურ-პარადიგმული საზისმეტყველებით აისახება. ესენია: წმ. პახუმი დიდი, წმ. ანტონი დიდი და წმ. მაკარი მეგვიპტელი, იმოწმებს წმ. გრიგოლ ღვთისმეტყველისა და წმ. ბასილი დიდის საღვთისმეტყველო სიბრძნეს. ავტორმა წმ. ბასილი დიდის სიტყვები დაიმოწმა, დაფარული სიბრძნე შეადარა უჩინო საუნჯეს და ევანგელური სიბრძნის კვალობაზე პასუხად განაცხადა, რა სარგებელი შეიძლება ამისგან იყოს? ამიტომ „ტალანტისა დამფლველთა და წყაროჲსა დამყოფელთა და საუნჯისა უჩინო-მყოფელთა თანა დაისაჯოს“, რაც თავისი მომავალი საქმიანობის საფანელად აქვს მოაზრებული. მისმა ღვაწლმა თავისი მოძღვრის შესახებ თხზულების დაწერით სულს სარგებელი უნდა მოუტანოს; იოვანე საბანის ძის მსგავსად მწერალს მიაჩნია, რომ მცონარობის გამო „სიღრმესა დავიწყებისასა“ არ უნდა მიეცეს წმინდა მამის ღვაწლი, მოქალაქობა, დამსახურება. ზოგმა შეიძლება შურითაც არ აღწეროს, „რათა სულისა სარგებელი თხრობაჲ“ არ დარჩეს მომავალ თაობებს. სწორედ ეს მიზეზებია მისი მეტყველების საფუძველი, ამ მიზეზებმა აიძულეს იგი პირუტყვთა მიმსგავსებული გონება აემოქმედებინა და ძალისაებრ შეასხას ქება წმინდა მამას. წმ. გრიგოლ ღვთისმეტყველის სიტყვათა კვალობაზე, „ყოველივე, ძალისაებრ ქმნული, მითუალულ არს ღმრთისა მიერ“, შეუდგა ამ მძიმე საქმის აღსრულებას და დაიწყოს „სიტყუად უნდოჲსა ძალისა ჩემისაებრ და, რაოდენ უძლო, მართივად და სულმცირედ აღვსწერო, არა თუ სხუათაგან სმენილი, არამედ, უმეტეს ყოვლისა, წმიდისა და უტყუველისა პირისა მისისაგან მოთხრობილი სიყრმისა და სიჭაბუკისა მისისაჲ, რომელსა-იგი, ვითარცა ერთგულსა შვილსა, არა დამიფარვიდა სარგებელისათჳს ჩემისა, ხოლო შემდგომი რომელიმე თუალითა ხილული და რომელიმე კაცთა მიერ სარწმუნოთა და წმიდათა უწყებული, რათა ესრეთ ერთობით შევკრიბო საწადელი ესე და სასურველი მოთხრობაჲ და, ვითარცა ჯაჭჳ ოქროჲსაჲ, ერთობით შეთხზული და შეწყობილი, წარმოვსცე წინაშე სიწმიდისა თქუენისა, საკჳრველსა მაგას და სასურველსა მთასა, რომელსა შინა თავს-ისხნა მრავალნი შრომანი და ღუაწლნი კაცმან მან ღმრთისა შეყუარებულმან თარგმანებისათჳს წმიდათა წიგნ-

[13] ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. II, გვ. 103-104.

თასა“[14]. მთელი ეპისტოლე დაწერილია მჭევრმეტყველური სტილით, მხატვრულ-გამომსახველობითი საშუალებების გამოყენებით.

ამრიგად, გიორგი მცირის ეპისტოლეს სახისმეტყველებითი და ისტორიული ღირებულება აკისრია, რადგან იგი გვეხმარება მწერალი-ჰაგიოგრაფის მიზანდასახულობის, ეპისტოლის დანიშნულების, წმ. გიორგი მთაწმინდელის მოღვაწეობისა და მოქალაქობის შესახებ თხზულების შექმნის მნიშვნელობის განსაზღვრაში, გიორგი შეყენებულისა და გიორგი მცირის ურთიერთობის, განათლების, საზოგადოებაში მათი ადგილის, ავტორიტეტის, რაც მთავარია, სულიერი ხატ-სახის გააზრებაში, თხზულების მიზანდასახულობასა და დაწერის თარიღის, ჰაგიოგრაფიული ჟანრის თხზულებათა მახასიათებელთა განსაზღვრაში, მწერლის საღვთისმეტყველო ცოდნის, მსოფლმხედველობისა და მხატვრული სააზროვნო სივრცის აღქმაში. ქართული ჰაგიოგრაფია ეპისტოლარულ სტილს იყენებს თავისი მიზანდასახულობის კვალობაზე, მასში აქსოვდნენ თავიანთ მსოფლმხედველობრივ, ლიტერატურულ-ესთეტიკურ შეხედულებებს, რაც ეპოქის სულისკვეთებას, საზოგადოებრივ მდგომარეობასა და მოთხოვნებს ასახავდა.

დაკვირვება მოწმობს, რომ გიორგი მცირის, ისევე როგორც სამოელ ქართლის კათოლიკოსისა და იოვანე საბანის ძის ეპისტოლის არქეტიპია ახალი აღთქმის ეპისტოლარული ნაწილი, შვიდი კათოლიკე ეპისტოლე და პავლეს თოთხმეტი ეპისტოლე, მაგრამ ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდება. ახალი აღქმის ეპისტოლარულ მემკვიდრეობასა და, საზოგადოდ, ჰაგიოგრაფიის ეპისტოლეებს შორის, კერძოდ, გიორგი მცირის ეპისტოლეს შორის, განსხვავება თვალსაჩინოა. მოციქულთა ეპისტოლეების ძირითადი დანიშნულება ქრისტიანული მოძღვრების ქადაგება იყო, ხოლო ჰაგიოგრაფიული თხზულებისათვის წამძღვარებულ ეპისტოლეს სხვა დანიშნულება აქვს, იგი მკითხველს აკვალიანებს თხზულების შექმნის აუცილებლობაში, ამცნობს იმ ვითარებას, რის გამოც შეიქმნა იგი. დაკვირვების შედეგად გამოვლინდა გიორგი მცირის ინდივიდუალური სახის მქონე ეპისტოლეს უდიდესი საღვთისმეტყველო-ლიტერატურული მნიშვნელობა აქვს. ჰაგიოგრაფმა თავის ეპისტოლეში მკითხველამდე მიიტანა თავისი ძირითადი სათქმელი, წარმოეჩინა თხზულების შექმნის საფუძველი და განემარტა თავისი თხზულების მიზანდასახულობა.

[14] ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. II, გვ. 105.

Nestan Sulava
Associate Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

EPISTLE OF GIORGI MTSIRE TO ST. GIORGI MTATSMINDELI (ATHONITHE)

Summary

Giorgi Mtsire's epistle, which precedes his hagiographic work "The life of St. Giorgi Mtatsmindeli", has historical and rhetorical value. It helps us to understand the purpose of the writer-hagiographer, the purpose of the epistle, in determining the importance of works about St. Giorgi Mtatsmindeli, in understanding the relationship between Giorgi Mtatsmindeli and Giorgi Mtsire, their education, their place in society, authority, and most importantly, their spiritual image, the purpose of the works and the date of writing, the characteristics of hagiographic genre works, the theological knowledge of the writer, in the perception of worldview and artistic thinking space. Georgian hagiography uses the epistolary style to trace its purposefulness. They weaved their worldview, literary-aesthetic views, which reflected the spirit of the era, social situation and requirements.

The observation proves that the archetype of the epistle of Giorgi Mtsire, as well as the epistle of Samoel Catholicos of Kartli and Iovane Sabanisdze, is the epistolary part of the New Testament, the seven Catholic epistles and the fourteen epistles of Paul, but they differ from each other. The difference between the epistolary heritage of the New Testament and, in general, the epistles of hagiography, in particular, the epistle of Giorgi Mtsire, is visible. The main purpose of the epistles of the apostles was to preach the Christian doctrine, while the epistle used for hagiographic works has a different purpose, it informs the reader about the necessity of creating the works, and informs him of the situation due to which it was created. As a result of the observation, it was revealed that the epistle with an individuality of Giorgi Mtsire has the greatest theological and literary significance. In his epistle, the hagiographer brought his main point to the reader, presented the basis of his writings, and explained the purpose of his writings.

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XIX
თბილისი. 2023

მიხეილ ბაბუაძე
ასოცირებული პროფესორი, თსუ

გიორგი V ბრწყინვალის ქართული ტიტულატურისათვის

ერთიანი საქართველოს მეფეთა ტიტულატურა დაფიქსირებულია ისტორიულ საბუთებში, ნუმიზმატიკურ და ეპიგრაფიკულ ძეგლებზე, ნარატიულ წყაროებში, სხვადასხვა სახის მინაწერებში და სხვ. ცხადია ყველაზე სრულად დაცულია თავად მეფეთა მიერ გაცემულ სიგელებში. საქართველოს მეფეთა ქართული ტიტულატურის შესწავლისათვის ეს უმთავრესი წყაროა, გამომდინარე თუნდაც იქიდან, რომ სიგელი წარმოადგენდა ოფიციალურ იურიდიულ დოკუმენტს. სამწუხაროდ სიგელების მეტად მცირე რაოდენობამ მოაღწია ჩვენამდე და ზოგიერთი მეფის მიერ გაცემული საბუთი საერთოდ არ მოგვეპოვება. ძალიან საინტერესოა ნუმიზმატიკური მასალა. აქ დაფიქსირებული ისეთი ტიტულატურა რომელიც სიგელებში არ გვხვდება. თუმცა გასათვალისწინებელია, რომ მონეტების მცირე ზომების გამო მასზე განთავსებულ ზედწერილებში ძნელი იყო სრული ტიტულატურის ასახვა და მსგავსი რამ თითქმის არ გვხვდება. დაახლოებით ასეთივე ვითარება გვაქვს ეპიგრაფიკულ ძეგლებთან დაკავშირებითაც. ყველაზე ნაკლებად სანდოა ნარატიული წყაროები, რადგან მემატიანენი არც იყვნენ ვალდებული და არც მოიხსენიებდნენ მეფეებს სრული ოფიციალური ტიტულატურით. ყველაზე სანდო წყაროს მაინც ისტორიული საბუთები წარმოადგენს, სადაც წესით, უნდა დაფიქსირებულიყო მეფის სრული ტიტული.

ერთიანი საქართველოს მეფეთა ტიტულატურის შექმნა ბაგრატ III-ის დროიდან იწყება. ივ. ჯავახიშვილის წერდა, „სახელმწიფოს სათავეში იდგა მეფე, რომელიც ბაგრატ III-ის დროიდან იწოდებოდა მეფეთამეფედ. ხელმწიფის სრული სახელწოდება დროთა განმავლობაში უფრო და უფრო ვრცელი ხდებოდა. იგი არეკლავდა საქართველოს თანდათანობით პოლიტიკურ ზრდას და სახელმწიფო საზღვრების გაფართოების ისტორიას. ამიტომ თავისი მე-

ფობის დასაწყისში ბაგრატ III იწოდებოდა მხოლოდ „მეფე აფხაზთა და ქართველთა“, ხოლო უფრო გვიან ... „მეფე აფხაზთა , ქართველთა, რანთა და კახთა.[1]“

ამჯერად გვინდა ყურადღება შევაჩეროთ გიორგი V ბრწყინვალის ქართულ ტიტულატურაზე. გიორგი V-მ შეძლო პოლიტიკურად დაშლილი საქართველოს კვლავ ერთ სამეფოდ გაერთიანება. გააძლიერა სამეფო ხელისუფლება. გაათავისუფლა ქვეყანა მონღოლთა ბატონობისგან. ანდევნა შიდა ქართლიდან ოსები. ანაახლა ურტიერტობა ევროპასთან და ა.შ. საინტერესოა, როგორი იყო მისი ქართული ტიტუყლატურა. ისეთი როგორც ეს ტრადიციულად იყო XII საუკუნეში თუ ამ ტიტულატურაში განსხვავებული ფორმულირებებიც შევიდა.

გიორგი V-ის ჩვენამდე მოღწეულ ერთადერთ თავნაკლულ საბუთში, სამწუხაროდ მეფის სრული ტიტულატურა არ წერია. მხოლოდ ტიტულის ბოლო ნაწილია დაფიქსირებული – „ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა თუით ფლობით ხელმწიფედ მპყრობელი.[2]“

თუ გავითვალისწინებთ ერთიანი საქართველოს მეფეთა ტიტულატურას, რომელიც სრული სახით პირველად გიორგი III-ის 1177 წლის სიგელში ფიქსირდება – „გიორგისაგან ბაგრატუნიანისა ნებითა ღმრთისაითა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა, სომეხთა მეფისა, შარვანშაი და შაჰანშაი და ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა ფლობითმპყრობელისა,[3]“ ცხადია, რომ გიორგი V-ის ტიტულატურის დასაწყისი იქნებოდა – „ნებითა ღმრთისაითა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფე, შარვანშა და შაჰანშა.“

ამდენად გიორგი V ბრწყინვალის ტიტულატურა შეგვიძლია ასეთი სახით აღვადგინოთ – „ნებითა ღმრთისაითა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფე, შარვანშა და შაჰანშა „ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა თუით ფლობით ხელმწიფედ მპყრობელი.“ აქ თითქოს ყველა-

[1] ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. წ. 2. თბ. 1965, გვ. 398.

[2] ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. II. ქართული ისტორიული საბუთები. XIV-XV სს. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს: თინათინ ენუქიძემ, ნინო თარხნიშვილმა და ბაბილინა ლომინაძემ. ტომის რედაქტორი მზია სურგულაძე. თბ. 2013, გვ. 37.

[3] ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. I. ქართული ისტორიული საბუთები. IX-XIII სს. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს: თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ და ნ. შოშიაშვილმა. ტომის რედაქტორი ნ. შოშიაშვილი. თბ. 1984, გვ. 71.

ფერი ცხადია, მაგრამ გასათვალისწინებელია ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტი.

XIV საუკუნის ბოლოდან ბაგრატიონთა ტიტულატურაში ჩნდება კიდევ ერთი ფორმულირება – „**ლიხთ-იმერისა და ლიხთ-ამერის მფლობელი და ორივე სამეფოს გამაერთიანებელი**“. პირველად ასეთი ტიტული დასტურდება გიორგი VII-ის 1393 წლის სიგელში – „**განმაერთებელმან ლიხთ იმერისა და ლიხთ ამერისამან, ორსავე სამეფოს მტკიცედ და შეურყევლად მპყრობელმან**, აფხაზთა და ქართველთა მეფემან გიორგი.[4]“

შემდეგ მსგავსი ფორმულირება გვხვდება უკვე ალექსანდრე I-ის სიგელებში.

1413 წლის – „მე, მონდობილმან და მსასოებელმან წყალობისა თქუენისამან და **ორისავე სამეფოსა მტკიცედ შეუჭრეთელად და შეურევლად მპყრობელმან**, აფხაზთა და ქართველთა მეფეთ-მეფემან ალექსანდრე და ნებებითავე და წყალობითა თქუენითა, ძეთა ჩემთა, მოწლედ და სურვილით და შევრდომითა მვედრებელთა თქვენთა ვახტანგ და დიმიტრი.[5]“

1419 წლის – „**განმაერთიანებელმან ლიხთ-იმერისა და ლიხთ-ამერისა, ორისავე სამეფოსა მტკიცედ და შეურყევლად მპყრობელმან** აფხაზთა და ქართველთა მეფეთა, მეფეთა-მეფემან ალექსანდრე და თანამეცხედრემან ჩემმან დიოფალთა-დედოფალმან თამარ და ძეთა ჩუენთა სახემონაზვნობით შემვრდომმან და მსასოებელმან თქუენმან და ინებოს ზენამან განგებამან აურაცხელისა წყალობისა თქუენისამან, განმზადებულმან აღსვლად ხარისხსა წმიდათა მღდელთმოძღუართასა, დღეს მონაზონმან დავით და ძმათა მისთა: ვახტანგ, დიმიტრი და გიორგი და ძმათა ჩუენთა: ბაგრატ და გიორგი.[6]“

1420 წლის – „**ლიხთ-იმერისა და ლიხთ-ამერისა, ორისავე სამეფოსა მტკიცედ და შურყევლად მპყრობელმან**, აფხაზთა და ქართველთა, დავითიან-ბაგრატონიანმან, მეფეთ-მეფემან ალექსანდრე და თანამეცხედრემან ჩემმა, დედოფალთა დედოფალმან თამარ და ძეთა ჩუენთა, სათნომან ღმრთისამან და ჩუენ მიერ ყოვლითურთ სასურველ-საწადელმან მონაზონმან დავით, ვახტანგ, დიმიტრი და გიორგი და ძმათა ჩუენთა: ბაგრატ და გიორგი.[7]“

1424 წლის 6 იანვრის სიგელი სვეტიცხოვლისადმი – „[*ხახულისა და ვარძიის ღმრთისმშობელო, ჩუენ* ***განმაერთებელმან ლიხთ-იმერისა და ლიხთ-***

[4] ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. II, გვ. 61.
[5] ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. II, გვ. 112.
[6] ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. II, გვ. 124.
[7] ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. II, გვ. 128.

ამერისამან ორთავე სამეფოთა ტახტისა ... მპყრობელმან ... *მეფეთა-მეფემან*][8] ალექსანდრე და თანამეცხედრემან ჩემმან, დედოფალთ-დედოფალმან ატრონმან თამარ და ძეთა ჩუენთა, ჩუენ მიერ ყოვლით სასურველ-საწადელმან და სათნომან ღმრთისამან და ნებითა თქუენითა წყლობააურაცხელისა ღმრთისათა, საყდრისა დედაქალაქისა მცხეთისა პატრიარქად განმზადებულმან, მონაზონმან დავით, ვახტანგ, დიმიტრი და გიორგი.[9]“

1441 წლის – „მე ყოვლითა ცოდთა აღსავსემან და ცოდსა ნაბრძლითა ბაბილულმან (?) მოქენემან და მოსავმან წყალობა აურაცხელობათა თქუენთამან, თქუენივე ძალმწეობითა ორსავე ტახტისა **ლიხთ-იმერისა და ლიხთ-ამერისა მპყრობელმან** ალექსანდრე ვიგულისმოდგინე.[10]“

ჩნდება კითხვა, როდის უნდა გაჩენილიყო ფორმულირება ერთიანი საქართველოს მეფეთა ტიტულატურაში ფორმულირება – „**ლიხთ-იმერისა და ლიხთ-ამერის მფლობელი**“? ბუნებრივია მხოლოდ მას შემდეგ რაც XIII საუკუნის 40-იანი წლების ბოლოს ორად გაყოფილი სამეფოს ერთიანობა აღდგა და ეს მოხდა გიორგი V ბრწყინვალის დროს XIV საუკუნის 30-იან წლებში.

გიორგი VII-სთან ფორმულირება – „**ლიხთ-იმერისა და ლიხთ-ამერის მფლობელი**“ უკვე ფიქსირდება. ამდენად, თეორიულად, ტიტული – „**ლიხთ-იმერისა და ლიხთ-ამერის მფლობელი**“, პირველად შეიძლება მიეღოთ: გიორგი V ბრწყინვალეს, დავით IX-ს, ბაგრატ V-ს ან თუნდაც გიორგი VII-ს.

ამავე პერიოდში მოღვაწეობენ ე.წ. პროვინციის მეფეები: ანდრონიკე, დავითი, გიორგი. ზოგიერთი მათგანის ტიტულატურა ჩვენთვის ცნობილია. ანდრონიკე 1348 წლის სიგელში იწოდება – „ანდრონიკესაგან ბაგრატუნიანისა, ნებითა ღმრთისაითა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფისა, შარვანშა და შანშა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა ხელმწიფედმპყრობელისა.[11]“ დავითი – „ჩუენ, იესეიან, დავითიან, სოლომონიან, პანკრატიან, აფხაზთა, რანთა, კახთა, შაჰანშა და შარვანშაჰ, საქართველოს მპყრობელმან და ხელმწიფემან მეფეთ-მეფემან დავით და ძთა ჩუენთა: გიორგი და ალექსანდრე“[12].

[8] ეს ნაწილი აღდგენილია თედო ჟორდანიას მიხედვით
[9] ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. II, გვ. 134.
[10] ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. II, გვ. 230.
[11] ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. II, გვ. 44.
[12] ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. II, გვ. 51.

პროვინციის მეფეთა მიერ გაცემულ საბუთებში, რომლებმაც ჩვენამდე მოაღწიეს, ტიტულატურაში არ ფიქსირდება ფორმულირება – „**ლიხთ-იმერისა და ლიხთ-ამერის მფლობელი**“ (სამაგიეროდ ჩნდება – „იესეიან, დავითიან, სოლომონიან, პანკრატიან“. ერთიანი საქართველოს მეფეების ტიტულატურაში „დავითიანი“ პირველად ჩნდება გიორგი VII-ის 1387 წლის სიგელში[13], „სოლომონ, დავითიანი“ კონსტანტინე I-ის საბუთში[14], ხოლო – „იესეიან, დავითიან, სოლომონიან, ბაგრატონიანი“ ალექსანდრე I-ის 1428 წლის 21 იანვრის სიგელში[15]“).

ჩვენი აზრით, გიორგი V ბრწყინვალეს, დავით IX-ს, ბაგრატ V-ს და გიორგი VII-ს შორის, ყველაზე რეალურია რომ ცვლილება ტიტულში და დამატება ფორმულირებისა – „**ლიხთ-იმერისა და ლიხთ-ამერის მფლობელი**“ მომხდარიყო სწორედ გიორგი V ბრწყინვალის დროს.

რატომ გახდა საჭირო ამ ტიტულის შემოღება? ჩვენი აზრით, ტრადიციული ტიტულატურა აღარ ასახავდა რეალობას. რამდენიმე საუკუნეა უკვე აღარ არსებობდა სამეფოები: აფხაზთა, ქართველთა, რანთა და კახთა. შესაძლოა მათი არსებობა ტიტულატურაში თანამედროვეებს არ უქმნიდა რეალობის განცდას და გამორიცხული არაა ვერც აღიქვამდე თუ რეალურად რა ტერიტორია თუ მხარეები მოიაზრებოდა ამ ტიტულატურაში. საჭირო იყო ტიტული, რომელიც იმ ეპოქის რეალობას ასახავდა და ყველასთვის გასაგები იქნებოდა თუ რა იგულისხმებოდა. ფორმულირება რომელიც კიდევ ერთხელ გაუსვამდა ხაზს რომ სამეფო ერთიანია. ასეთი კი იყო ლიხთ იმერი და ლიხთ ამერი, რომელიც ძალიან ნათლად წარმოაჩენდა: რომ საუბარია მთელს საქართველოზე, რომ გაერთიანებულია უკვე თბილისისა და ქუთაისი ტახტები. „განმაერთიენებელი ლიხთ-იმერი და ლიხთ-ამერი“ – ამ ფორმულირებაზე უკეთესის მოფიქრება მართლა შეუძლებელი იყო.

გარდა ამისა, ალბათ იყო კიდევ ერთი მომენტი. როგორც ზევით ვნახეთ პროვინციის მეფე ანდრონიკეს ტიტულატურა არაფრით განსხვავადებოდა ერთიანი საქართველოს მეფეთა ტრადიციული ტიტულატურისგან. ეს გარკვეულწილად გამოწვევა იყო ერთიანი საქართველოს მეფისთვის. შესაძლოა, კიდევ ერთი არგუმენტი ტიტულატურაში „ლიხთ-იმერისა და ლიხთ-ამერის დამატებისა, იყო სურვილი, რომ ერთიანი საქართველოს მეფეთა ტიტუ-

[13] ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. II, გვ. 56.
[14] ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. II, გვ. 98.
[15] ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ტ. II, გვ. 159.

ლატურა ყოფილიყო უფრო ,,აღმატებული'' და განსხვავებული პროვინციის მეფეთა ტიტულატურისგან.

ყოველივე ზემოთ თქმული ცხადია მხოლოდ ჩვენი მოსაზრებაა, რომელიც წყაროებში არსებული მონაცემების ინტერპრეტაციას ემყარება.

ჩვენი აზრით, გიორგი ბრწყინვალის სრული ქართული ტიტულატურა შესაძლოა ყოფილიყო – ,,**ნებითა ღმრთისაითა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფე, შარვანშა და შაჰანშა, განმაერთებელი ლიხთ იმერისა და ლიხთ ამერისა, ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა თუით ფლობით ხელმწიფედ მპყრობელი**''.

Mikheil Bakhtadze
Associate Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

ABOUT THE GEORGIAN TITULATURE OF GIORGI V THE BRILLIANT

Summary

We have very little information about Giorgi the Brilliant, and what we have, they do not record the full Georgian title of the king.

In the document of Giorgi V that has reached us, unfortunately, the full title of the king is not written. Only the last phrase of the title is recorded.

If we take into account the titles of the kings of the united Georgia, it is clear that the beginning of the titles would be – "By the will of God, the king of the Abkhazians, Kartvelians, Ranians, Kakhetian and Armenians, Sharvansha and Shahansha."

Another point to be considered is that from the end of the 14th century another formulation appears in the title of the Bagrations – the owner of Likht-Imer and Likht-Amer and the unifier of both kingdoms. For the first time such a title is confirmed in the 1393 charter of Giorgi VII. Then similar formula can be found already in the charters of 1413, 1419, 1420 and 1441 of Alexander I.

The question arises, when should the formula – owner of Likht-Imer and Likht-Amer appear? Only after the unity of the divided kingdom was restored, and it happened during the reign of Giorgi the Brilliant.

Theoretically, the title – "owner of Likht-Imer and Likht-Amer" could be accepted for the first time by: Giorgi V the Brilliant, David IX, Bagrat V or even Giorgi VII.

Why was it necessary to introduce this title? The traditional titulature no longer reflected reality (for several centuries there were no more Abkhazian, Kartvelian, Ranian and Kakhetian kingdoms) and to some extent reflected "frozen reality". They needed a title that reflected the reality of that era and

would be understandable to everyone. "Owener Licht-Imer and Licht-Amer" was a formula, which reflected this situation.

In our opinion, the full Georgian title of Giorgi the Brilliant could have been – the king of Abkhazians, Kartvelians, Ranians, Kakhetians and Armenians, Sharvansha and Shahansha, the unifier of Likht-Imer and Likht-Amer, the ruler of all the East and West.

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XIX
თბილისი. 2023

მაია შაორშაძე
უფროსი მეცნიერ თანამშრომელი,
კორნელი კეკელიძის სახელობის
საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი

ქართლის მთავარეპისკოპოსი ევდემოზ რატიშვილი და მასთან დაკავშირებული ზოგიერთი ქრონოლოგიური საკითხის დაზუსტება

ევდემოზ (ევდემონ, ევდემოს) რატიშვილი//რატისშვილი, გლონისთავისძე, ქსნის ერისთავთ-ერისთავის სახლის ძე, XVII საუკუნის II ნახევრიდან XVIII საუკუნის 10-იან წლებამდე მოღვაწეობდა და ამ პერიოდში სამ საეპისკოპოსო კათედრას განაგებდა: თავდაპირველად ურბნისის, შემდეგ – მანგლისის და ბოლოს, ქართლის მთავარეპისკოპოსის. იგი იყო ძე მეჯინიბეთუხუცეს პაპუა (პაპია) რატიშვილისა (1659-1670 წწ.) და ძმა ქაიხოსრო ბოქაულთუხუცესისა და სახლთუხუცესისა (XVII ს. II ნახ.), რომელსაც 1665 წელს, გიორგი ბატონიშვილმა შულავრის, თეთრი უბნისა და ნაქალაქეკლესიის მოურაობაც უბოძა. ჰყავდა სხვა ძმებიც: ფარემუზი და ოტია.

კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულია სამეცნიერო საზოგადოებისთვის კარგად ცნობილი „ყანჩაეთის ჟამნ-გულანი“ (ხეც, H-1452),[1] რომელიც 1674 წელს მთავარეპისკოპოს ევდემოზ რატიშვილის, გლონისთავისძის, ქსნის ერისთავთ-ერისთვის სახლის ძის დაკვეთით შეუდგენიათ (23 v, 35 r, 68 r, 81 v, 527 v, 576 v). ხელნაწერს ახლავს მთავარეპისკოპოს ევდემოზ რატიშვილის პორტრეტი (სრულფიგურიანი გამოსახულება), სადაც იგი აღნიშნულ ჟამნ-გულანს ჩვილედი ღვთისმშობლის ხატს წარუდგენს. ეს ფაქტი, ჩვენამდე მოღწეულ დასურათებულ ხელნაწერთა კოლექციაში ერთერთ გამონაკლის შემთხვევას წარმოადგენს.

[1] კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი (ხეც). ფონდი H-1452.

ხელნაწერის გადამწერები არიან: ზაქარია (23 v), [ონოფრე მთიული] (202 r, 211 r) და „მღდელი საბაჲ“ (516 v). ჟამნ-გულანი შემკულია ფერადებით ნაწერი ილუსტრაციებით (მინიატურები, თავკაზმულობანი, ბოლო-კაზმულობანი). უხვად არის წარმოდგენილი სამყაროს შექმნის, თორმეტ საუფლო დღესასწაულისა თუ წმინდანთა ცხოვრების ამსახველი ილუსტრაციები. ხელნაწერი ჩამოტანილია ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ ყანჩაეთის ეკლესიიდან 1916 წელს.[2]

ამ ლიტურგიკული ხელნაწერის შედგენილობა მრავალფეროვანია და მასში თავმოყრილია სხვადასხვა ხასიათის სასულიერო ლიტერატურული ძეგლებისა და საღვთისმსახურო წიგნთა კრებული: კონდაკნი, გალობანი, მარხვანი, ზატიკი, ფსალმუნნი, ჟამნი, სვინაქსარი, წარდგომანი, სტიქარონნი, დაბადება-სახარება-სამოციქულოთა საკითხავები და ა. შ.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ჟამნ-გულანის ანდერძ-მინაწერები, საიდანაც მრავალი ჩვენთვის საინტერესო ისტორიული ფაქტი ხდება ცნობილი.

ერთერთი მინაწერი ასეთი შინაარსისაა: „მონაჲ ღ(მრ)თისაჲ ჭეშმარიტისა და მოღვაწე მსახურებისა მისისა სულიერი მამა და მოძღ(უა)რი შენი, **მთავარ-ეფისკოპოზი** მოგანიჭებს ქრისტეს მიერსა შენდობაჲსა...“ ეს უკანასკნელი პარაგრაფი გამოქვეყნებულია ექ. თაყაიშვილის მიერ.[3] ტექსტის ბოლოს მიწერილია – **„ევდემან, მონაჲ ღ(მრთისა)ჲ“** (15 r).

„კურთხევანის“ ნაწყვეტს ახლავს ანდერძი (გადამწერისა): „უფალო, შეიწყალე ცოდვილი ზაქარია, რომელმან ესე ჟამ-გულანი, რაჲც უძლურებისა ჩემისა მეძლო, მოვიჭირვე კარგად გაკეთება, ბრძანებითა **მთავარებისკოპოსისა რატიშვილის ევდემოზისაჲთა**, რომლისა კურთხეულმცა არს საჭსენებელი მის[ი]. რამეთუ იყო ტკბილ სიტყჳთა, მშჳდ გულითა, და ესე საკჳრველ იქმნა: ებრძანებინა და ვეახელ. მას ღამესა, ჟამსა ცისკრისასა, მეძინა სენაკსა მცირესა გოდოლსა. მას თანა იყო ზღუდე გალავნისა, სიმაღლე წყრთაჲ ია. გამოველ საჭამარისათჳს ჰორცთასა. გარდამიცდა ფერჴი და ძირსა დავარდი მის გალავნისასა და კიდევ უზიანოთ მოვრჩი ღ(მრთ)ისაჲ შეწევნითა და მე-

[2] ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ტ. III. საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების, ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერები (H კოლექცია). კ. კეკელიძის საერთო რედაქციით, შედგენილია და დასაბეჭდად დამზადებული ქრისტინე შარაშიძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. თბ. 1948, გვ. 381.

[3] Е. Такайшвили. Канчаетский жам-гулани и исторические приписки его кинклоса Сб. М. О. М. Ил. К. В. 29; Тиф. 1901, გვ. 119.

ოხებითა წმიდისა მამისა დავითისითა. ღ(მრ)თის გულისათჳს შენდობაჲ ყავთ, ვინ მიემთ[ხჳვნ]ეთ ნაჩხაბსაჲ ამას ქ(ორონი)კ(ონ)სა **ტპა“ (381+1312=1693 წ.)**.

უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ადგილზე, ქორონიკონ „ტპა“-ს ნაცვლად, H კოლექციის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობის III ტომში ვკითხულობთ „ტპი“ (=1702 წ.), რაც არასწორი წაკითხვის ან არასწორი ბეჭდვის შედეგი უნდა იყოს.[4]

ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილ ლოცვას ახლავს შემდეგი ანდერძი: „წმიდაო ღ(მრ)თისმშობელო, შეიწყალე ცოდვილი **მთავარეფისკოპოზი ევდემოზ** და მიჰსენ მარცხენით რიცხვისაგან. მიოხე წინაშე ძისა შენისა და ღ(მრ)თისა ჩ(უე)ნისა“.[5]

ჟამნ-გულანის ზოგიერთ ილუსტრაციას აშიებზე კალიგრაფიული მხედრულით მიწერილი აქვს ევდემოზ ურბნელის ლექსები (სასულიერო შინაარსისა): 1. ა. r-ზე, ევდემოზის ფერადებით შესრულებული პორტრეტის მარჯვენა მხარის გასწვრივ, ღვთისმშობელისადმი მიძღვნილი ლექსი, რომლის ორი უკანასკნელი სტრიქონის დასაწყისი სიტყვები ამჟამად მოხეულია: „ქ. შენ ხარ სუნნელთა საუნჯე კვიპაროზ-ზურმუხტიანი...“ (შდრ. ე. თაყაიშვილი «Канчаетский жам-гулани» გვ. 120-121, სადაც გამოქვეყნებულია ევდემოზის ლექსების ეს ტექსტები).

2. ევდემოზ მთავარეპისკოპოსის რედაქტორობით გადაწერილი, კაბენის მონასტრისთვის შეწირული ჟამნ-გულანი 1724–25 წლებში მუხრანის ბატონის, ერეკლეს ძის, ბატონიშვილ მამუკას ხელში ყოფილა, რაზეც მოწმობს ბატონიშვილ მამუკას მხედრული წარწერები (337 v და 451 r-v-ზე). 3. ევდემოზ ურბნელის ანდერძი, მიწერილი 1. ა. r-ზე ამჟამად მეტად დაზიანებულია და გაბმით იკითხება მხოლოდ დასაწყისი: „ყოვლად წმიდისა ძისა ღ(ვ)თისა და მვედრებელი უნდო და უღირსი, ყოველთა კაცთა [უნარჩევესი]...“[6]

ევდემოზის სხვადასხვა დროის ანდერძ-მინაწერები განთავსებულია ხელნაწერის შემდეგ გვერდებზეც (ტექსტის ხელით):

„ილოცვიდით და იმარხვიდით, რათა არა შეხვიდეთ განსაცდელსა, „სული გულსმოდგინე არს, ხოლო ჴორცნი უძლურ“. მამკობელი ამისი **მან-**

[4] ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ტ. III (H კოლექცია), გვ. 382.
[5] ხეც. ფონდი H-1452. 576 v.
[6] ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ტ. III (H კოლექცია), გვ. 389-390.

გლელი ევდემონ (ფერადებით ნაწერი თავკაზმულობის ქვეშ, ოქროს დიდი, მრგვლოვანი ასოებით და ქვემოთ სინგურით, წვრილი კალიგრაფიული მხედრულით 24 r).

„წმიდაო სამებაოჲ, ერთარსებაჲო, სრულო და მოუკლებელო და მრავალმოწყალეო! შეიწყალე ცოდვილი **ურბნელ-მთავარებისკოპოზი ევდემოზ,** რომელმან აღვაწერინე ჟამ-გულანი ესე“ (35 r მეტად წვრილი ნუსხურით, ქვემო აშიაზე).

„უფალო ღმერთო, აცხოვნე **ურბნელ მთავარეფისკოპოზი ევდემოზ“** (68 r ზემო არშიაზე და ანალოგიური ანდერძი 81 v, 353 r).

„ქრისტე, ადიდე **გლონის თავიძე, ქსნის ერისთავთ-ერისთვის სახლის ძე, ურბნელ მთავარებისკოპოზი ევდემოზ“** (220-r ზემო აშიაზე, წვრილი ნუსხურით).

„უფალო ღმერთო! ადიდენ ორთავე შინა ცხორებაჲთა **ურბნელ მთავარებისკოპოსი პატრონი ევდემოზ** ამინ. ჩფ“ (272-v აშიაზე, მეტად წვრილად).

ა. „ღმერთო! შეიწყალე ცოდვილი **მთავარეფისკოპოზი,** რომლისა ბრძანებითა აღიწერა ჟამ-გულანი ესე. **პირველად ვიყავ ურბნელი, მერმე – მანგლელი და მერმე მთავარეფისკოპოზი ქართლისა. ქკსა ტნიბ. (1674 წ.).** მე, ყოვლად უღირსმა **მთავარებისკოპოზმა ევდემოზ** შევსწირე საძუალესა ჩემსა კაბენის მონასტერსა გესამანიისაჲ ღ(მრ)თისმშობელსა. და შერისხდი შენ, ძეო ღთისაო მხოლოდ-შობილო და წმიდაო ღ(მრ)თისმშობელო, ვინც გამოსწიროს და გამოაჴუვას ტაძარსა შენსა. ამინ. ჩფ“ (339-v-ს მარცხენა აშიაზე, ქრონიკონის უკანასკნელ გვერდზე, დასწვრივ).[7]

ბ. „ესე ჟამ-გულანი დამეკარგა. არაგვის ერისთვის შვილმა გრიგოლ იშოვნა. კაბენის გესამანიის ღ(მრ)თისმშობლის შეწირული იყო. მე, ყოვლად უღირსმა მთავარებისკოპოზმა ევდემოზ ფეშკაში მივართვი და ისრევ გესამანი[ი]სა ღ(მრ)თისმშობელს შევსწირე და ესე აღთქმა დაუდევ გრიგოლს – ხარებობას დღეს კაბენს წინამძღვარი ვინც იქნებოდეს და დეკანოზი ჟამსა სწირევდეს, გრიგოლის მამას, პაპუასა მის მეუღლეს დარეჯანს, მათ შვილთა ზურაბს და ვამიყს და გრიგოლი ხარჭაშნელს მოიჴსენებდეს. თუ ეს დააკლონ, სასუფეველსამც დააკლდებიან და ჩ(უე)ნთა ცოდვათა ნაცულად იგინიმც განიკითხვიან“ (339-v-ს ქვემო აშიაზე).

გ. „რომელმანც წინამძღუარმა და დეკანოზმა წელიწადში ერთი წირვა და აღაპი დააკლოს: ქ(ორონი)კ(ონ)ს **ტპვ“ (1698 წ.)** (340-r-ს ქვემო აშ-

[7] ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ტ. III (H კოლექცია), გვ. 390.

იაზე).

„უფალო ღმერთო! ადიდენ ორთავე შინა ცხორებაჲთა **გლონის თავის ძე, ქსნის ერისთავის ძე, ურბნელი ევდემოზ“.**

„სახლსა წუჱთი წუჱთდა, უნებურად დაეცა. ნუ მწყევთ, გეველრებით, უფალნო ჩემნო!“ (406 v, პირველი სტრიქონების გასწვრივ, სადაც დარჩენილია წვეთის კვალი).[8]

როგორც ყანჩაეთის ჟამნ-გულანის ანდერძ-მინაწერებიდან ირკვევა, ევდემოზს ხელნაწერი კაბენის გეთსამანიის ღვთისმშობლის მონასტრისათვის შეუწირავს. შემდეგ იგი დაკარგულა და უპოვნია არაგვის ერისთავის შვილს გრიგოლს. სწორედ ეს მოვლენაა აღწერილი ჟამნ-გულანის 1698 წლის მეორე მინაწერში.[9] ევდემოზი იქვე საუკუნო მოსახსენიებელს უკვეთავს გრიგოლის მამას პაპუას, მეუღლე დარეჯანს და შვილებს – ზურაბს და ვამეყს (არაგვის ერისთვისშვილი გრიგოლი, იმ დროისათვის ხარჭაშნელი, შემდეგ სამთავროს მთავარეპისკოპოსადაც გვევლინება).[10]

კაბენის მონასტერი მცხეთა-მთიანეთის მხარეში, ახალგორის მუნიციპალიტეტის სოფელ ყანჩაეთში (ყანჩავეთში), მდ. ქსნის მარჯვენა მხარეს მდებარეობს. ყანჩაეთის კაბენის მონასტერი IX-XIII საუკუნეებით თარიღდება. თავდაპირველი ტაძარი XIII საუკუნეში მნიშვნელოვნად გადაუკეთებიათ.

XII საუკუნეში ქვენიფნეველმა კაბენის მონასტერს შესწირა ჯირღინაული მამული.[11] XIII-XIV საუკუნეებში კაბენში რატიშვილთა საგვარეულო საძვალეა.[12] XIV საუკუნეში ერისთავმა იოანემ განაახლა კაბენის მონასტერი.[13] კაბენის ეკლესია „გეთსამანიის“, „გესამანიისა“ და „ყანჩაეთის“ სახელწოდებითაც არის ცნობილი.[14]

---

[8] ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ტ. III (H კოლექცია), გვ. 391.

[9] ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა (1700 წ-დან XIX ს-ის 60-იან წლებამდე). შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ. წ. III. გამოსაცემად მოამზადეს გივი ჟორდანიამ და შოთა ხანთაძემ. თბ. 1967, გვ. 041.

[10] გ. ჭანიშვილი. სამთავრო. წმინდა ნინოს დედათა მონასტერი. თბ. 2008, გვ. 35.

[11] ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა (1213 წლიდამ 1700 წლამდე). შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ. წ. II. ტფ. 1897, გვ. 25.

[12] ქრონიკები. წ. II, გვ. 171.

[13] Е. Такайшвили. Археологическія экскурсіи, разысканія и заметки. Выпускъ V. Перепечатано изъ XLIV Вып. «Известій Кавказскаго Отделенія Императорскаго Московскаго Археологическаго Общества». 1915, გვ. 114.

[14] ქრონიკები. წ. II, გვ. 25; ს. მაკალათია. ქსნის ხეობა. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი. თბ. 1968, გვ. 65.

ვახუშტი ბაგრატიონი კაბენის შესახებ გადმოგვცემს: „წირქვალს ზეით, ჩდილოთ, არს მონასტერი კაბენი, გუმბათიანი, ყანჩიეთს, კეთილად ნაშენი, შუენიერს ადგილს და აწ ხუცის სამარ“.[15]

ყანჩაეთის ჟამნ-გულანის მონაცემთა გადამოწმება და შევსება სხვა ისტორიული წყაროების საფუძველზე ხდება შესაძლებელი.

ისტორიკოსი გ. ჯანდიერი, რომელიც ერთერთი პირველი მკვლევარი იყო, რომელმაც XVII საუკუნის აღმოსავლეთ საქართველოს მღვდელმთავართა ქრონოლოგიური რიგები შეისწავლა, მიუთითებს, რომ ევდემოზ რატიშვილი მხოლოდ 1697 წელს იყო ქართლის მთავარეპისკოპოსი,[16] ურბნელი – 1666-1674 წლებში,[17] ხოლო მანგლელი – 1676-1683 წლებში.[18]

პირთა ანოტირებული ლექსიკონის IV ტომში, სადაც მოიპოვება შედარებით სრულყოფილი ინფორმაცია ევდემოზ რატიშვილის მოღვაწეობის შესახებ, ასევე შეინიშნება რამდენიმე ქრონოლოგიური უზუსტობა. კერძოდ, ევდემოზ რატიშვილის მოღვაწეობის პერიოდად განსაზღვრულია 1666-1697 წლები. აქედან, ურბნელ ეპისკოპოსად 1666-1671 წლები, მანგლელ ეპისკოპოს//მთავარეპისკოპოსად 1676-1697 [1719] წლები, ხოლო მისი ქართლის მთავარეპისკოპოსობის წლები, ცალკე გამოყოფილი საერთოდ არ არის. აქვე მოცემულია ევდემოზ რატიშვილთან დაკავშირებული ისტორიული დოკუმენტების ნუსხაც.[19]

აღნიშნული საკითხების ნაწილობრივ გარკვევას შეეცადა გ. ჭანიშვილიც თავის ნაშრომში – სამთავრო, წმ. ნინოს დედათა მონასტერი.[20]

როგორც უკვე აღინიშნა, პირველი საეპისკოპოსო კათედრა, რომელსაც ევდემოზ რატიშვილი ხელმძღვანელობდა, იყო ურბნისი. 1666 წელს

[15] ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ. 1973, გვ. 359, 15-17.

[16] გ. ჯანდიერი. XVII საუკუნის აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული ქრონოლოგიის საკითხისათვის (ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი). ჟურნ. „მრავალთავი“. ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი. I. თბ. 1971, გვ. 334.

[17] გ. ჯანდიერი. XVII საუკუნის აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული ქრონოლოგიის საკითხისათვის (ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი), გვ. 344.

[18] გ. ჯანდიერი. XVII საუკუნის აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული ქრონოლოგიის საკითხისათვის (ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი), გვ. 342.

[19] პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. ტ. IV. XI-XVII სს. ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით, მასალები შეკრიბეს და გამოსაცემად მოამზადეს: გიორგი ოთხმეზურმა, გულიკო მჭედლიძემ, მზია სურგულაძემ, დავით ჟღენტმა, ანა ბაქრაძემ, თინა ენუქიძემ და დარეჯან კლდიაშვილმა, ტომი შეადგინეს მზია სურგულაძემ და დარეჯან კლდიაშვილმა. თბ. 2007, გვ. 56-57.

[20] გ. ჭანიშვილი. სამთავრო. წმინდა ნინოს დედათა მონასტერი, გვ. 34-35.

ქსნის ერისთავის სახლის ძე, ურბნელი ევდემოზ რატიშვილი, მოწმეა შანშე სეფედავლისშვილის მიერ ბოქაულთუხუცეს ქაიხოსროსთვის მიცემული მამულის ნასყიდობის წიგნისა.[21]

1669 წელს ევდემოზი ამტკიცებს ბატონიშვილ გიორგისა და მისი ძმის, ლეონის მიერ ურბნისის ტაძრისთვის მიცემულ ყმის შეწირულობის წიგნს. საბუთში საუბარია იმის შესახებ, თუ როგორ აღაშენა დედოფალმა მარიამ დადიანის ასულმა ურბნისის „ძირითგან აღმოფხრული ტაძარი“. ხელს აწერენ: გიორგი, ლევან. დოკუმენტს ბოლოში ახლავს მინაწერი: „ქ. ჩვენ, ქსნის ერისთავთა ერისთავის სახლისა ძემან, **ურბნელ ეფისკოპოზმან პატრონმა ევდემოზ**, ვიშოვე გლეხი ესე, სიგლითა ამით დაუმტკიცე წმიდასა სტეფანესა“.[22]

ამავე წლით დათარიღებულ საბუთში იგი მოწმეა დურმიშხან ბარათაშვილის მიერ დომენტი კათალიკოსისათვის მიცემული ყმების ნასყიდობის წიგნისა.[23]

1671 წელს კათალიკოს დომენტი ბატონიშვილს კვლავ ნასყიდობის წიგნს აძლევს დურმიშხან ბარათაშვილი: „...დაგვეჭირა და მოგყიდეთ ივანას ძმისწულები გერმანოზა და გიუნაშვილი და მომავალნი ყოველივე სახლისა მისისანი და ავიღეთ ფასი სრული და უკლებელი, რითაცა ჩვენი გული შესჯერდებოდა... არიან ამისნი მოწამენი და შუა დამხდურნი: **ურბნელი ეფისკოპოსი ევდემონ,** მიტროპოლიტი ციციშვილი ეპიფანე, სახლთუხუცესი პაპუა და სხვ.“[24]

1676 წლიდან საისტორიო დოკუმენტებში ევდემოზ რატიშვილი მანგლელ მთავარეპისკოპოსად იხსენიება. კერძოდ, 1676 წლის 18 ოქტომბერს მეფე გიორგი XI სიგელს აძლევს ბარათაშვილს, რომლის დამწერიც მანგლელი მთავარეპისკოპოსი ევდემოზია:

„...გიბოძეთ მკვიდრად და მოუშლელად ვანქს შაყულაშვილს, რაც შენი სამკვიდრო ჰქონდეს. ძველითგან შენის მამა-პაპის სამკვიდრო და ნაქონი იყო და ახლაც მკუიდრად და მოუშლელად თქუენთვის და თქუენის შვილისათვის გვიბოძებია, ვანქს რაც შაყულაშვილს შენი სამკვიდრო ჰქონდეს, ახ-

[21] საქართველოს ეროვნული არქივი. საისტორიო ცენტრალური არქივი (სცსა). ფონდი 1448. საქმე 4150.

[22] საქართველოს სიძველენი. ტ. I. ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით. ტფ. 1899, გვ. 323-324; ქრონიკები. წ. II, გვ. 485-486; სცსა. ფონდი 1448. საქმე 10010.

[23] ს. კაკაბაძე. ისტორიული საბუთები. წ. IV. ტფ. 1913, გვ. 47.

[24] ს. კაკაბაძე. ისტორიული საბუთები. წ. IV, გვ. 50-51; სცსა. ფონდი 1449. საქმე 2670.

ალქალაქი და პატარა ტამალია სახელოდ გვიბოძებია... დაიწერა... ჰელითა ქსნის ერისთვის სახლისა ძისა **მანგლელ მთავარ-ებისკოპოზისა ევდემოზისა-თა“**.[25]

მანგლელმა ევდემოზ რატიშვილმა მანგლისის ღმრთისმშობლის დეკანოზს, მღვდელ მოსეს, თრიალეთზე სოფელი მეთრევანა უწყალობა [1676-1683 წწ.].[26]

ს. კაკაბაძის ვარაუდით, 1678 წელს, ხოლო თ. ჟორდანიას აზრით, 1679 წელს უნდა იყოს დაწერილი კიდევ ერთი სიგელი მანგლისისა, რომლის შედგენაშიც მანგლელი მთავარეპისკოპოსი ევდემოზი მონაწილეობს. მანვე დაბეგრა და გამოსაღები დაადო სოფელ მეთრევანას. „ოდეს განაგებდა სამეფოსა შაჰნავაზის ძე, მეფე გიორგი, ჟამსა მას თჳსსა შემოსწირა მანგლისისა ღვთისმშობელსა... თრიალეთზე მეთრევანა და ჩ(უე)ნ... ქსნის ერისთავის სახლის ძემან **მანგლელ მ(თავარეპის)კ(ოპო)სმან ევდემოს** გავბეგრეთ...“[27]

1678 წელს ევდემოზი, სხვებთან ერთად, მონაწილეობდა ციციშვილების გაყრის საქმეში, მანვე გაარიგა სამამულო დავა ციციშვილებსა და მაღრაძეებს შორის.[28] 1682 წელს (V. 15.) მანგლელი ევდემოზი დამწერი და მოწმეა მეფე გიორგის მიერ მანგლისის ეკლესიისათვის მიცემული ყმა-მამულის შეწირულობის წიგნისა.[29] 1683 წელს შედგენილი „ულუფის შეწირულობის განახლების წიგნის“ საფუძველზე, მეფემ მანგლისის ღვთისმშობელს კვლავ განუახლა შეწირულობა.[30]

დაახლოებით 1676-1683 წლებში ევდემოზ რატიშვილს კეთილმოყვრობის შესახებ ფიცის წიგნი მისცეს იასონ არაგვის ერისთავმა,[31] აშოთან ანტონისშვილმა და მისმა ძმისწულმა, იასე სვიმონიშვილმა (1695-1697 წწ.).[32]

შემდეგი საეპისკოპოსო, რომელსაც ევდემოზ რატიშვილი განაგებდა, იყო ქართლის მთავარეპისკოპოსის კათედრა. ამ საეკლესიო თანამდებობაზე

[25] საქართველოს სიძველენი. ტ. I. გამოცემა მეორე. წიგნი I. ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით. ტფ. 1920, გვ. 116-117; ხეც Hd-1706.
[26] სცსა. ფონდი 1449. საქმე 1930.
[27] ს. კაკაბაძე. ისტორიული საბუთები. წ. IV. ტფ. 1913, გვ. 64; ქრონიკები. წ. II, გვ. 495; ხეც Ad-261.
[28] სცსა. ფონდი 1450. დავთრი 14. საქმე 62.
[29] სცსა. ფონდი 1449. საქმე 1824.
[30] სცსა. ფონდი 1448. საქმე 2336.
[31] ხეც. Hd-9346.
[32] ხეც. Hd-7264.

ევდემოზი ჩანს 1687 წელს, თუმცა, როგორც ჩანს, ამ ეპარქიას იგი დროებით, 1674 წელსაც მართავდა. ჩვენი აზრით, ეს გამოწვეული უნდა ყოფილიყო ქართლის მთავარეპისკოპოს ნიკოლოზ ჩხეიძის გარდაცვალების გამო (მოღვაწეობდა დაახლ. 1661-1671 წწ.).

თ. ჟორდანიას დაკვირვებით, ყანჩაეთის ჟამ-გულანის ანდერძიდან ჩანს, რომ ეს ხელნაწერი შეუდგენიათ ქართლის მთავარეპისკოპოს ევდემოზის დაკვეთით 1674 წელს. ევდემოზს იგი შეუწირავს კაბენის ღვთისმშობლის მონასტრისათვის. შემდეგ ხელნაწერი დაკარგულა, უპოვია იგი არაგვის ერისთვის პაპუას ძეს გრიგოლს, დაუბრუნებია ევდემოზისათვის და ამ უკანასკნელს ხელახლა შეუწირავს კაბენის ღვთისმშობლის მონასტრისათვის 1698 წელს.[33] ამ მოსაზრებას ჩვენც ვიზიარებთ.

მიხეილ თამარაშვილის წიგნში, სხვა საეკლესიო საბუთებს შორის, მოყვანილია ევდემოზის 1687 წლის წერილი რომის პაპისადმი, სადაც იგი აღნიშნავს: „მე, დიდისა ღ(მრ)თისა ეკლესიისა, საქართველოს განმანათლებლისა, სამთავროსა მღთაებისა საყდრისა საჭეთმპყრობელი, სრულიად საქართველოსა **მთავარებისკოპოზი ეფთვიმეოს...**“.[34] იქვე აღნიშნულია, რომ ეფთვიმეოს რატიშვილი ქართლის მეფე გიორგი XI-ის (1676-88 წწ.) მრჩეველი ყოფილა და მასვე ხლებია ბრძოლის ველზე.[35]

1688 წელს ევდემოზ მთავარეპისკოპოსი მოწმეა იოვანე კათალიკოსის მიერ დეკანოზ ათანასესათვის მიცემული წყალობის წიგნისა.[36]

1695 წლის „ფარემუზ ჯავახიშვილის ნასყიდობის წიგნი“ დაწერილია ევდემოზ ქართლის მთავარეპისკოპოსის ხელით.

ტერტერასშვილი პაპუა, ძმა სვიმონი, ძმისწული იესე და ასლამას, ნასყიდობის წიგნს აძლევენ ფარემუზ ჯავახიშვილს და მის შვილებს როინს და ავთანდილს. მიწა – „დოესის თავზე ნამგალა“, ქვევით ციციშვილის მიწამდე და ზევით გზის ბოლომდე, ტერტერაშვილებმა მიჰყიდეს ფარემუზ ჯავახიშვილს. ბოლოში საბუთს ახლავს მინაწრი: **„მე, მთავარ-ეფისკოპოზს ევდემოზს დამიწერია და მოწამეცა ვარ.** დაიწერა ქკს ტპგ“.[37]

---

[33] ქრონიკები. წ. III, გვ. 040-041.

[34] მ. თამარაშვილი. ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის. ნამდვილის საბუთების შემოტანითა და განმარტებით XIII საუკუნიდგან ვიდრე XX საუკუნემდე. ტფ. 1902, გვ. 840.

[35] მ. თამარაშვილი. ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 265, 274; გ. ჭანიშვილი. სამთავრო. წმინდა ნინოს დედათა მონასტერი, გვ. 35.

[36] სცსა. ფონდი 1450. დავთარი 31. საქმე 149.

[37] საქართველოს სიძველენი. ტ. I, გვ. 113; ხეც. Hd-6442.

თ. ჟორდანიას ქრონიკების II წიგნში აქვს შემდეგი ჩანაწერი: „1695 წ. ქკს-ტპგ. დაფარნა **მ(თავარეპის)კ(ოპო)სის ევდემოსისაგან** შეკერილი, ოქროთი გარშემო წარწერით (ჩემი ისტ. კრებული 580)“.[38]

1697 წელს მთავარეპისკოპოსი ევდემოზი მოწმეა ფარსადან ფანასკერტელ-ციციშვილის მიერ კათალიკოს იოანე დიასამიძისათვის მიცემული მღვდლის ნასყიდობის წიგნისა. „ასრე რომე მოგუჩჭირა და მოგყიდეთ ზანდრიშვილი მღვდელი დ(ავი)თ და მისი შვილი... ავიღეთ ფასი სრული“. მოწამენი: **მ(თავარეპის)კ(ოპო)სი რატიშვილი ევდემოს,** მაღალაძე ქადაგი ნიკოლოზ, მათი ძმა სახლთხუცესი რევაზ, გედევანიშვილი სარდარი გ(იორგ)ი... ქ(ათალიკო)ზმან ეს მღდელი დაიჭსნა“...[39]

იოანე კათალიკოსთან ერთად, ევდემოზ მთავარეპისკოპოსმა მონაწილეობა მიიღო რამაზაშვილების: არდაშელისა და გიორგის ძმებთან გაყრაში [1695-1697 წწ.].[40]

უცნობი პირის მიერ შედგენილ საქონლის ნუსხაში აღნიშნულია, რომ ევდემოზ მთავარეპისკოპოსისთვის მიურთმევიათ ერთი ჯორი [1695-1697 წწ.].[41]

1698 წლიდან ქართლის მთავარეპისკოპოსად გვხვდება ქრისტეფორე მუხრანბატონი, რომელიც ამ საეკლესიო თანამდებობას ადრეც (1690-იან წლებში) იკავებდა. იგი მონაწილეობს დამღაწაშვილების ყმა-მამულის დავის გარიგებაში.[42]

1703 წელს ერეკლე მუხრანბატონი წერს: „მოვედით ქსორისს რატიშვილების გასაყრელად ჩვენ და ჩვენი მამა მთავარეფისკოპოსი ქრისტეფორე... ჩვენთვის ავიღეთ ამათი გასამყრელო ახალგორს ოთხი კვამლი კაცი... ერთი კვამლი კაცი თავისის მამულითა... შემოგწირეთ თქვენ... კაბენს გესამანისა ღვთისმშობელსა...“[43]

ქრისტეფორე ქართლის მთავარეპისკოპოსის მიერ მეფის ჯვარისმტვირთველ და კარისა და ოქონის ხატის დეკანოზ იესე გარსევანიშვილისათვის მიცემულ წყალობის წიგნში აღნიშნულია, რომ გარსევანიშვილი და მთავარეპისკოპოსი რატიშვილი დამდურებულნი იყვნენ და მღვდელმთავარს „გო-

[38] ქრონიკები. წ. II, გვ. 515.
[39] ს. კაკაბაძე. ისტორიული საბუთები. წ. II. ტფ. 1913, გვ. 71-72; სცსა. ფონდი 1449. საქმე 1190.
[40] სცსა. ფონდი 1450. დავთრი 31. საქმე 132.
[41] ხეც. Hd-15081.
[42] ხეც, Ad-1077.
[43] ქრონიკები. წ. III, გვ. 10-11.

რის საჭელო და სამწყსო ორ სახუცოდ გაეჭადა“. შემდგომ თვითონვე შეუტყვია, რომ გორის სამწყსოს ორი სახუცო არასდროს სდებოდა და გარსევანიშვილების მკვიდრ სახელოს წარმოადგენდა ([1690-1719 წწ.].[44] როგორც საბუთიდან ჩანს, აქ საუბარია წარსულ დროში, როცა ევდემოზი ჯერ კიდევ ქართლის მთავარეპისკოპოსი იყო. ამდენად, პირთა ანოტირებულ ლექსიკონში (ტ. IV) ევდემოზის მოღვაწეობის ბოლო ქრონოლოგიურ ზღვრად, სავარაუდოდ მიჩნეული 1719 წელი, არასწორია.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, ევდემოზი 1698 წელს ქართლის მთავარეპისკოპოსობიდან გადამდგარა და აღარც სხვა საეპისკოპოსოს მმართველ მღვდელმთავრად იხსენიება. იგი 1710 წელს, 87 წლის ასაკში გარდაცვლილა და დაკრძალულია სამთავროს ფერისცვალების ტაძრის საკურთხევლის წინ: „ქრისტეს აქათ შვიდას ათსა მპყრობელ მმართველობას ვახტანგ ბატონიშვილისას, მე, მთავარ ეპისკოპოსმან ევდემოს, ოთხმეოცდა შვიდის წლისა აღვესრულე, მარტსა დ (4), ქ(ო)რ(ონი)კ(ონ)სა ტჟთ (399)“ – აღნიშნულია საფლავის ქვაზე.

დიმიტრი ბაქრაძის ერთ-ერთ ხელნაწერში ვკითხულობთ: „მუნვე სწერია, რომ აქაო არავინ ყოფილა ჯერეთ დასაფლავებულიო“.[45] მართლაც, თანადროული ეპიტაფიით დადასტურებულ საფლავთა შორის ევდემოზ მთავარეპისკოპოსის საფლავი ქრონოლოგიურად პირველია სამთავროს ტაძარში.[46]

წმ. მღ. პ. კარბელაშვილი ევდემოზ რატიშვილის გარდაცვალების თარიღად 1711 წელს უთითებს. მღვდელმთავრის მოღვაწეობის მისეული დათარიღებაც არაზუსტია: „ევდემოს – 1644–1703 (რატიშვილი), წინათ მანგლელ-ურბნელი, ძმა სეხნიასი, (?) წინამძღვარი ლარგვისისა (ქრ. II. 517). მიიცვალა 1711 წ. მარტის 13. ესე სწევს საფლავს ქვაზე სამთავროს ტაძარში“.[47]

ამდენად, დასკვნის სახით შეიძლება გამოითქვას შემდეგი ვარაუდები:

1674 წლის ყანჩაეთის ჟამნ-გულანის (H-1452) დამკვეთის, ქართლის მთავარეპისკოპოს ევდემოზ რატიშვილის, გლონისთავისძის ერთერთ მინაწერში ნათქვამია: „პირველად ვიყავ ურბნელი, მერმე – მანგლელი და მერმე მთავარეფისკოპოზი ქართლისა. ქკსა ტნიბ“. ამ მინაწერიდან ცნობილი ხდება,

[44] ხეც. Qd-600.
[45] ქრონიკები. წ. II, გვ. 32.
[46] გ. ჭანიშვილი. სამთავრო. წმინდა ნინოს დედათა მონასტერი, გვ. 35.
[47] სცსა. ფონდი 1461. საქმე 17.

რომ 1674 წელს ევდემოზი უკვე ქართლის მთავარეპისკოპოსი ყოფილა, რაც წინააღმდეგობაში მოდის გ. ჯანდიერის მიერ სამეცნიერო ჟურნალ „მრავალთავში“ გამოქვეყნებულ სტატიაში გამოთქმულ მოსაზრებასთან, რომლის მიხედვითაც, ევდემოზი მხოლოდ 1697 წელს იყო ქართლის მთავარეპისკოპოსი. პირთა ანოტირებული ლექსიკონის IV ტომში, რომელშიც მოიპოვება შედარებით სრულყოფილი ინფორმაცია ევდემოზ რატიშვილის მოღვაწეობის შესახებ, ასევე შეინიშნება რამდენიმე ქრონოლოგიური უზუსტობა. შესავსები და გასამართია გ. ჭანიშვილის მიერ ევდემოზ რატიშვილის შესახებ დამოწმებული ისტორიული საბუთების ჩამონათვალი და ნუსხაც.

ევდემოზ რატიშვილი 1666, 1669, 1671, 1676, 1678, 1679, 1682, 1683, 1687, 1688, 1693, 1695, 1697, 1698 წლების საისტორიო დოკუმენტებში მოხსენიებულია სხვადასხვა საეპისკოპოსო კათედრის მმართველ მღვდელმთავრად, მაგრამ ქრონოლოგიური თვალსაზრისით გაირკვა, თუ რომელ წლებში რომელ კათედრას განაგებდა იგი.

ისტორიული წყაროების ხელახალი შესწავლის საფუძველზე, ჩვენი აზრით, ევდემოზ რატიშვილი იყო:

1666 წლიდან – 1674 წლამდე – ურბნელი მთავარეპისკოპოსი;

1676-1683 წლებში მანგლელი მთავარეპისკოპოსი;

ხოლო, ჯერ 1674 წელს, შემდეგ – 1687, 1688, 1693, 1695, 1697 და 1698 წლებში – ქართლის მთავარეპისკოპოსი.

მისი ქართლის მთავარეპისკოპოსობის წლების ზუსტი ასახვა ვერ მოხერხდა ვერც პ. კარბელაშვილის, ვერც გ. ჯანდიერისა და ვერც „პირთა ანოტირებული ლექსიკონის“ ქრონოლოგიურ ნუსხაში.

როგორც ჩანს, საეპისკოპოსო კათედრათა ცვლილება იმდროინდელ საქართველოში ხშირ შემთხვევას წარმოადგენდა, რაც რთული საშინაო და საგარეო პირობებით იყო გამოწვეული.

ევდემოზ რატიშვილის პორტრეტი „ყანჩაეთის ჟამნ-გულანიდან“. (H-1452)

Maia Shaorshadze
Senior Researcher,
Korneli Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts

EVDEMOZ RATISHVILI, ARCHBISHOP OF KARTLI, AND CLARIFICATION OF CERTAIN CHRONOLOGY ISSUES RELATED TO HIM

Summary

The article deals with Kartli Archbishop Evdemoz Ratishvili, Glonistavisdze, son of the House of Eristavt Eristavi (Duke) of Ksani mentioned in Zham-Gulani of 1674 (H-1452), who has ordered the mentioned manuscript. One of its postscripts states the following: "Initially I was Archbishop of Urbnisi, further – of Manglisi and further Archbishop of Kartli" (1674) (H-1452, postscript 339 v). The wills and postscripts of the manuscript clarify many other interesting historical facts. It was found that Evdemoz was Archbishop of Kartli in 1674 and this contradicts to the fact mentioned by G. Jandieri in his article published nu scientific magazine "Mravaltavi" in 1971, according to which, Evdemoz was Archbishop of Kartli in 1697. G. Chanishvili also attempted to clarify the mentioned issues in his work: Samtavro, St. Nino Convent (Tb; 2008).

There are the historical documents providing additional data about Evdemoz Ratishvili. Historical documents of 1666, 1669, 1671, 1676, 1678, 1679, 1682, 1683, 1687, 1688, 1693, 1695, 1697, 1698, mention activities of Evdemoz Ratishvili at different bishop's thrones, though, in chronological context, the periods, when he was at different thrones should be clarified.

Based on studying of the historical sources, in our opinion, Evdemoz Ratishvili was:

From 1666 to 1674 – Archbishop of Urbnisi;

1676-1683 – Archbishop of Manglisi;

And initially in 1674 and further in 1687, 1688, 1693, 1695, 1697 and 1698 – Archbishop of Kartli.

We suppose that changing of the bishop's thrones was quite frequent in Georgia of that period.

In Samtavro church, there is the gravestone of Evdemoz Ratishvili. From the epitaph we learn that the Archbishop deceased in 1710, aged 87.

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XIX
თბილისი. 2023

ნიკო ჯავახიშვილი
ასოცირებული პროფესორი, თსუ

თავად სუმბათაშვილთა საგვარეულოს ისტორიიდან

ქართულ წარჩინებულ საგვარეულოთა შორის ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი თავად სუმბათაშვილებს ეკავათ.

საქართველოსა და მის სათავეში ათასწლეულის განმავლობაში მდგარი ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის მიმართ ერთგულებით ცნობილი ამ გვარის ცალკეული წარმომადგენლები XVII-XIX საუკუნის ქართულ საისტორიო წყაროებში ზოგჯერ „სუმბატისშვილებად“ ანდა „სუნბატისშვილებად“ იხსენიებიან.

აღნიშნული საგვარეულოს წარმომადგენლებს სწყალობდნენ როგორც ბაგრატოვანი ხელმწიფენი, ასევე, რუსეთის იმპერატორნი და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლებაც, რის შესახებაც ქვემოთ მოგითხრობთ.

აქვე დავსძენთ, რომ თავად სუმბათაშვილთა საგვარეულოს წარმომადგენლები XX საუკუნის 90-იან წლებამდე ცხოვრობდნენ საქართველოსა და საზღვარგარეთის ქვეყნებში. ამის შემდეგ კი ისინი უმემკვიდრეოდ, კერძოდ, პირდაპირი (ანუ მამაკაცთა) ხაზის გამგრძელებელი მემკვიდრეების გარეშე გადაეგნენ.[1]

მიუხედავად ამისა, სუმბათაშვილების გვარი არსებობას დღემდე განაგრძობს. 1995 წლის 1 თებერვლის მდგომარეობით, საქართველოში ცხოვრობდა აღნიშნული გვარის მატარებელი 55 ადამიანი, რომელთაგან 25 – თბილისში, 15 – დუშეთში, ხოლო 3 – ასპინძაში მოსახლეობდა.[2] აქვე დავსძენთ, რომ მათი გენეტიკური კავშირი თავად სუმბათაშვილთა საგვარეულოსთან ჯერჯერობით დადგენილი არ გახლავთ.

[1] ი. ჩიქოვანი. საქართველოს სამეფოს თავადთა შთამომავალნი (XX-XXI საუკუნეები). ნ. ჯავახიშვილის რედაქციით. თბ. 2019, გვ. 214.
[2] ა. სილაგაძე. ა. თოთაძე. გვარ-სახელები საქართველოში. თბ. 1997, გვ. 181.

წინამდებარე ნაშრომი შვიდი ქვეთავისაგან შედგება.

1) სუმბათაშვილთა წარმომავლობისა და მათი სამფლობელოების ისტორიისათვის

ქართლის მეფე ვახტანგ VI-ის (1675-1737) ვაჟის – დიდი მეცნიერის, უფლისწულ ვახუშტი ბაგრატიონის (1696-1757) თხზულებაში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ ჩამოთვლილ ქართველ „უწარჩინებულეს და შემძლებელ“ ფეოდალთა შორის დასახელებულნი არიან „სუმბატისშვილებიც“, ანუ იგივე სუმბათაშვილები, როგორც სამცხის სათავადო საგვარეულო.[3]

ქართლ-კახეთის მეფე გიორგი XII-ის (1746-1800) ვაჟის – გამოჩენილი მეცნიერისა და სახელმწიფო მოღვაწის, უფლისწულ იოანე ბაგრატიონის (1768-1830) ნაშრომში „შემოკლებით აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა“ ჩამოთვლილ ქართლის 38 სათავადო საგვარეულოს შორის „თავადი სუმბატის შვილი“ 36-ე ადგილას იხსენიება.[4]

იმავე თხზულებაში თავად სუმბათაშვილთა შესახებ ვკითხულობთ: „ესენი არიან ძველადვე სომეხთა მეფეთა თავადნი, რომელ სუმბატ იყო ლალა უკანასკნელ მეფისა არტაშერისა არშაკუნიანისა, წელსა ქრისტეს აქეთ 68-ს. შემდგომად ამისა, ოდეს მოიწია მხედრობითა დიდითა ბაღდადის კერძოდგან ამირ არაბი და აღაოხრა სომეხთა სამეფოთა ადგილი, წელსა ქრისტეს აქეთ 882-სა, ამათ სუმბატთა ნათესავთა ანიდგან განივლტნენ არზრუმისა და ტრაპიზუნის მხარეს და დაშთნენ მუნ. შემდგომად მოვიდნენ დროსა მეფისა გიორგისასა შთამომავლობანი მათნი და მიიღო მეფემან გიორგი თავადობისა ხარისხითა სუმბატის შვილებათ წელსა ქრისტეს აქეთ 923. და იწოდებიან მუნიდგან სუმბატის შვილებად და აწ არიან ერთ სახლად, პაატას შვილებად, ხოლო შვილი შვილნი ამათნი: 1) თომას შვილებად, 2) იოანეს შვილებად და სხვანი“.[5]

[3] ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV. თბ. 1973, გვ. 35.

[4] ი. ბაგრატიონი. შემოკლებით აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა. მასალა ისტორიისათვის. რედაქტორ-გამომცემელი ზ. კაცელაშვილი. თბ. 1997, გვ. 36.

[5] ი. ბაგრატიონი. შემოკლებით აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა, გვ. 36.

აღმოსავლეთ საქართველოს თავადაზნაურთა საერთო ნუსხაში, რომელიც თან ერთვოდა რუსეთის იმპერიასა და ქართლ-კახეთის სამეფოს შორის 1783 წლის 24 ივლისს, გეორგიევსკში გაფორმებულ ტრაქტატს, „თავადი სუმბატისშვილი“ – ქართლის თავადთა შორის იხსენიება.[6]

XIX საუკუნის დასაწყისში მოღვაწე თავადის დავით ციციშვილის ხელნაწერ ნაშრომში „შემოკლებით მოთხრობა საქართველოს თავადთა და აზნაურთა გვარებისა“ აღნიშნულია, რომ ოსმალეთის იმპერიის მიერ სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორიის მიტაცებამ, რაც XVI საუკუნეში მოხდა, განაპირობა მესხეთში მოსახლე თავად სუმბათაშვილების იძულებითი აყრა და ქართლში გადასახლება.

ექვთიმე თაყაიშვილის ნაშრომში „სამუსულმანო საქართველო“ ვკითხულობთ: „ახალციხის ფაშები ადმინისტრაციულად ემორჩილებოდნენ არზრუმის ფაშას. აქედან იწყება ტრაღედია სამცხე საათაბაგოსი, ამ საუკეთესო კულტურული ნაწილის საქართველოში. ვისაც არ სურდა მაჰმადიანობის მიღება, მისთვის ყოველი სახსარი ცხოვრებისა მოსპობილ იყო. ამიტომ, თავადაზნაურობა, რომელმაც არ უღალატა მამაპაპურ სარწმუნოებას, იძულებული შეიქმნა გადასახლებულიყო ქართლში, კახეთში, იმერეთში, გურიაში და სხვა ადგილებში. ამათ რიცხვში უფრო წარჩინებული გვარები არიან: შალიკაშვილი, ციციშვილი, ავალიშვილი, ჯაყელი, დიასამიძე, გოგორიშვილი, თავდგირიძე, ხიმშიაშვილი, კავკასიძე, დოლენჯიშვილი, ხერხეულიძე, თაქთაქიშვილი, ქობულაშვილი (ქობულისძე), სუმბათაშვილი, ზედგენიძე, თუხარელი, გუგუნავა და სხვ.“[7]

XX საუკუნის პირველ მეოთხედში, პეტროგრადში შექმნილი ხელნაწერი ნაშრომის „კავკასიური საგერბე“ პირველ ნაწილში – „თავადური გვარები“ მისი ავტორი ვ. ციხინსკი შენიშნავდა, რომ თავადი სუმბათაშვილები თავიანთ წარმომავლობას მცირე სომხეთის მმართველ დინასტიას უკავშირებდნენ.[8]

მოსკოვის საისტორიო-გენეალოგიური საზოგადოების თავმჯდომარე, ისტორიკოსი სტანისლავ დუმინი წერს: «Сумбатовы (Сумбаташвили) –

[6] გეორგიევსკის ტრაქტატი. 1783 წლის ხელშეკრულება რუსეთის მფარველობაში აღმოსავლეთ საქართველოს შესვლის შესახებ. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო გ. პაიჭაძემ. თბ. 1983, გვ. 57.

[7] ე. თაყაიშვილი. სამუსულმანო საქართველო. ჟურნ.: „ქართლოსი“. №19-23. პარიზი, 1939.

[8] В. Цихинский. Кавказский гербовник. Часть 1. Тавадские роды. Петроград. 1922 (Рукопись), გვ. 39.

грузинский княжеский род армянского происхождения, разделившийся на несколько ветвей. Возводил свой род к владетелям Малой Армении из династии Багратуни».[9]

თავად სუმბათაშვილთა გენეალოგიური ნუსხები შეადგინა საქართველოს გენეალოგიური საზოგადოების პრეზიდენტმა, საერთაშორისო გენეალოგიური აკადემიის ნამდვილმა წევრმა, აკადემიკოსმა იური ჩიქოვანმა (1937-2018).[10]

თავადი სუმბათაშვილები ქართლში ცხოვრობდნენ. 1860 წლის მონაცემებით, ისინი ყმა-მამულს ფლობდნენ აღნიშნულ რეგიონში მდებარე სოფლებში: ქვიშხეთში, ზანავში, მუხრან-თელეთში, თხინვალასა და ნავთლუღში. გარდა ამისა, სუმბათაშვილნი ყმა-მამულს ფლობდნენ იმერეთშიც, სადაც 1873 წლის აღწერით, მათი თითო-თითო კომლი ყმა სახლობდა შემდეგ სოფლებში: ვახანში, გორისუბანში, დეისსა და ზვარეში.[11]

2) სუმბათაშვილთა საგვარეულო განშტოების – აზნაურ მანუჩარაშვილთა ისტორიისათვის

იოანე ბაგრატიონის ზემოხსენებული საისტორიო-გენეალოგიური გამოკვლევის ცნობით, თავად სუმბათაშვილთა ერთ-ერთ საგვარეულო განშტოებას წარმოადგენდნენ ქართლის სამეფოს ტახტის აზნაური მანუჩარაშვილები. ამ გვარის წარმომადგენელები ზოგჯერ იხსენიებოდნენ მანუჩარიშვილებად, ზოგჯერ კი – მანუჩრიშვილებად. რუსეთის იმპერიის ოფიციალურ დოკუმენტაციაში ისინი რუსული დაბოლოებით, კერძოდ, მანუჩაროვებად მოიხსენიებოდნენ.

„აზნაური მანუჩაროვი“ 28-ე ადგილას იხსენიება ზემოხსენებული ნაშრომის ერთ-ერთ თავში „სამეფო აზნაურნი ქართლისანი“ ჩამოთვლილ 82 საგვარეულოს შორის. მათ შესახებ თხზულებაში ვკითხულობთ: „ამათნი შთამომავლობა არიან ძველადვე სუმბატიანთ გვარისანი, რომელიც ზემორე აღვწერეთ სუმბატის შვილებისათვის და ესენი არიან გვართაგან მათთა, გარ-

[9] Дворянские роды Российской империи. Под редакцией С. Думина. Т. IV. С. Думин, Ю. Чиковани. Князья Царства Грузинского. Москва. 1998, გვ. 201.

[10] Дворянские роды Российской империи. Т. IV. С. Думин, Ю. Чиковани. Князья Царства Грузинского, გვ. 202-203.

[11] რ. თოფჩიშვილი. საქართველოს თავად-აზნაურთა გვარების ისტორია. მეორე შევსებული და გადამუშავებული გამოცემა. თბ. 2021, გვ. 328.

ნა აზნაურად მიღებულნი მეფეთაგან და ტრაქტატსა შინა მოხსენიებულნი“.[12]

ცნობილი მკვლევარი როლანდ თოფჩიშვილიც მიუთითებს: „სუმბათაშვილებისაგან გამონაყოფი გვარი ყოფილა აზნაური მანუჩარიშვილი“.[13]

აღმოსავლეთ საქართველოს თავადაზნაურთა საერთო ნუსხაში, რომელიც თან ერთვოდა რუსეთის იმპერიასა და ქართლ-კახეთის სამეფოს შორის 1783 წლის 24 ივლისს, გეორგიევსკში გაფორმებულ ტრაქტატს, მანუჩარაშვილი, რუსული დაბოლოებით – მანუჩაროვი, იხსენიება ქართლის სამეფო აზნაურთა შორის,[14] ხოლო მანუჩრიშვილი – თავად ერისთავიშვილის აზნაურად.[15]

მართალია, აღნიშნული ტრაქტატის ტექსტის დედანში წერია „მანერიშვილი“, მაგრამ ამ დოკუმენტის ერთ-ერთი გამომცემლის, პროფესორ ისიდორე დოლიძის მართებული შენიშვნით, მის ნაცვლად უნდა იყოს – „მანუჩრიშვილი“.[16] ამდენად, მანუჩრიშვილები ქსნის ერისთავთა საბატონო აზნაურნი ყოფილან.

ფეოდალური ეპოქის ქართული სახელმწიფო-ადმინისტრაციული სამართლის უნიკალურ ძეგლში – „დასტურლამალი“, რომელიც სისტემურად დაალაგა და შეავსო ქართლის ჯანიშინმა (გამგებელმა), ხოლო შემდგომ მეფემ ვახტანგ VI-მ (1675-1737), საგანგებოდ გამოყოფილ ერთ-ერთ ქვეთავში „სამზარეულოს მეხელენი“ ვკითხულობთ: „არის თუშმალი მანუჩარაშვილი“.[17]

თავადი პაპუა და ეგნატე თუმანიშვილების გაყრის განჩინებაში, რომელიც დათარიღებულია 1787 წლის 27 ნოემბრით, იხსენიება შაქრო მანუჩარაშვილი.[18]

1817 წლის 12 აპრილს, აზნაურ ბახუსტი თულაშვილის თხოვნით, ასლან მანუჩაროვმა ხელი მოაწერა დოკუმენტს, რომლითაც დადასტურა მე-

[12] ი. ბაგრატიონი. შემოკლებით აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა, გვ. 56.

[13] რ. თოფჩიშვილი. საქართველოს თავად-აზნაურთა გვარების ისტორია. მეორე შევსებული და გადამუშავებული გამოცემა, გვ. 328.

[14] ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II. საერო საკანონმდებლო ძეგლები (X-XIX სს.). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ. თბ. 1965, გვ. 485.

[15] ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II, გვ. 487.

[16] ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II, გვ. 487.

[17] ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II, გვ. 248.

[18] ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. V. სასამართლო განჩინებანი (XVIII ს.). ტექსტები გამოსცა და შენიშვნები დაურთო ი. დოლიძემ. თბ. 1974, გვ. 389.

ფე თეიმურაზ I-ის მიერ 1630 წლის 14 სექტემბერს, აზნაურ თულაშვილებისადმი ბოძებული წყალობის სიგელის ნამდვილობა. ამ სიგელის ტექსტი გადაწერილ იქნა თბილისში მოქმედ რუსეთის ადგილობრივ სახელისუფლებო სტრუქტურაში შემავალ ერთ-ერთ დაწესებულებაში – სამართლისა და სასჯელაღსრულების ექსპედიციაში («Экспедиция суда и расправы»). ეს ტექსტი 1817 წლის 12 აპრილს ჩაბარდა სარეგისტრაციოდ, ხოლო რეგისტრაციაში 1828 წლის 19 ნოემბერს გატარდა. წყალობის ამ სიგელის ნამდვილობის დამადასტურებელ დოკუმენტზე ვკითხულობთ: „ბახუსტი თულაშვილი. რადგანაც ამან წერა არ იცოდა, ამისა თხოვნით ხელს ვაწერ ასლან მანუჩაროვი“.[19]

ქართლ-კახეთის თავადაზნაურთა ოჯახების ნუსხებში, რომელიც დამტკიცეს რუსეთის იმპერატორებმა ნიკოლოზ I-მა – 1850 წელს და ალექსანდრე II-მ – 1856 წელს, აზნაური მანუჩარაშვილნი (ისევე, როგორც მანუჩარიშვილნი და მანუჩრიშვილნი) აღარ იხსენიებიან.[20] ეს იმით შეიძლება აიხსნას, რომ ამ გვარის წარმომადგენლები იმ დროისათვის აღარ იყვნენ შემორჩენილნი, ანუ შთამომავალი არ დარჩათ, ანდა მათთვის წარჩინებული წოდება აღარ დაუმტკიცებიათ.

აქვე დავსძენთ, რომ აზნაურ მანუჩარაშვილთა საგვარეულოს წარმომადგენლები XIX საუკუნის 20-იან წლებამდე ცხოვრობდნენ საქართველოში. ამის შემდეგ კი, როგორც ჩანს, ისინი უმემკვიდრეოდ, კერძოდ, პირდაპირი (ანუ მამაკაცთა) ხაზის გამგრძელებელი მემკვიდრეების გარეშე გადაეგნენ.

მიუხედავად ამისა, მანუჩაროვების გვარი არსებობას დღემდე განაგრძობს. 1995 წლის 1 თებერვლის მდგომარეობით, საქართველოში ცხოვრობდა აღნიშნული გვარის მატარებელი 113 ადამიანი, რომელთაგან 75 – თბილისში, 14 – გურჯაანში, ხოლო 10 – გარდაბანში მოსახლეობდა.[21] აქვე დავსძენთ, რომ მათი გენეტიკური კავშირი აზნაურ მანუჩარაშვილებთან ჯერჯერობით დაუდგენელია.

[19] დოკუმენტური წყაროები XVII საუკუნის I ნახევრის ქართლისა და კახეთის მეფეების შესახებ. წყაროების პუბლიკაცია და გამოკვლევა. ავტორ-შემდგენელთა ჯგუფი თ. ქართველიშვილის ხელმძღვანელობით. თბ. 2019, გვ. 250-251.

[20] ქართლ-კახეთის თავადთა და აზნაურთა ოჯახები. ფოტოტიპიური გამოცემა ზ. ჭუმბურიძის რედაქციით. თბ. 2005.

[21] ა. სილაგაძე. ა. თოთაძე. გვარ-სახელები საქართველოში, გვ. 131.

3) სუმბათაშვილნი ბაგრატოვან ხელმწიფეთა სამსახურში (XVII-XIX საუკუნეები)

თავად სუმბათაშვილთა საგვარეულოს წარმომადგენლები ქართულ საისტორიო წყაროებში XVII საუკუნიდან მოიხსენიებიან. ისინი ზოგჯერ იხსენიებიან სუმბატაშვილის ანდა სუნბატაშვილის ფორმით.[22]

1630 წლის 25 დეკემბრით დათარიღებულ საბუთში აღნიშნულია, რომ თავად სუმბათაშვილის ნაოხარი მამული, რომელიც ხანჯალაშვილის ნაქონი ყოფილა, აღმოსავლეთ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა ზაქარიამ – ელია ზუმბულიძეს უწყალობა.

XVII საუკუნის ბოლო მესამედში ქართლის სამეფოში მოღვაწეობდნენ თავადი ამირან და ფარსადან სუმბათაშვილები. ამირან სუმბათაშვილს ჰყოლია ვაჟები: სუმბატი, პაპუნა, ავთანდილი, გოდერძი და მირიანი, ხოლო ფარსადან სუმბათაშვილს – ვაჟები: ბეჟანი და სულხანი.

1670 წლის 5 დეკემბრით დათარიღებულ საბუთში აღნიშნულია, რომ თავადი ამირან სუმბათაშვილი იყო მოწმე მამუკა ამირაღაშვილის მიერ ასატურა ბეჟინაშვილისათვის მიცემული სახლ-კარის ნასყიდობის წიგნისა.

1675 წლის 1 ივლისით დათარიღებულ საბუთში აღნიშნულია, რომ თავადი ამირან სუმბათაშვილი იყო მოწმე ელიზბარ ანდრონიკაშვილის მიერ თავად ზურაბ თუმანიშვილისათვის მიცემული სუელნეთის მიწის ნასყიდობის წიგნისა.[23]

1675 წლის ივლისში თავადი მირიან ამირანის ძე სუმბათაშვილი ყოფილა მოწმე წატურაანთ პაპინას შვილების მიერ ასატურ ბეჟანისშვილისათვის მიცემული მიწის ნასყიდობის წიგნისა.

1690 წლის აპრილში თავად ამირან სუმბათაშვილს ქრისტესა ბეჟინაშვილისათვის მიუყიდია ყმები: ხახუტა, ღონენა, მამუკა და ბერუკა ნინიასშვილები.

ქართლში 1688 წლიდან არსებული ორმეფობის პერიოდში, როდესაც ამ სამეფოს დაუფლებისათვის ერთმანეთს ებრძოდნენ ბაგრატიონთა ქართლის

[22] პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. XI-XVII საუკუნეთა ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით. ტ. IV. მასალები შეკრიბეს და გამოსაცემად მოამზადეს: გ. ოთხმეზურმა, გ. მჭედლიძემ, მ. სურგულაძემ, დ. ჟღენტმა, ა. ბაქრაძემ, თ. ენუქიძემ და დ. კლდიაშვილმა. ტომი შეადგინეს მ. სურგულაძემ და დ. კლდიაშვილმა. თბ. 2007, გვ. 211-212.

[23] კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი (ხეც). Sd-6.

შტოს წარმომადგენელი გიორგი XI, რომელიც იქ 1676 წლიდან მეფობდა და კახი ბაგრატიონი ერეკლე I (1640-1709), ფარსადან სუმბათაშვილს მამული აუოხრეს. ფარსადანმა, საკუთარ ცოლშვილთან ერთად, თავი გორის ციხეს შეაფარა.

სპარსეთის შაჰინშაჰის მიერ ქართლის მეფედ დადგენილმა ერეკლე I-მა, იმავე ნაზარალი ხანმა, რომელიც იქ 1703 წლამდე მეფობდა, ზემოხსენებული დაპირისპირების პერიოდში დაზარალებულ ფარსადანს უბოძა გორის ღმთისმშობლის ეკლესიასთან მდებარე მისი ყოფილი მამული, რომელიც მანამდე ფარსადანის განაყოფს – როსტევანაშვილს ეპყრა.[24]

იმავე დოკუმეტში ფარსადან სუმბათაშვილი – ჩილინგდარად იხსენიება.[25]

სულხან-საბა ორბელიანის (1658-1725) განმარტებით, ჩილინგარი – ზეინკალს ნიშნავდა.[26]

იოსებ გრიშაშვილის (1889-1965) „ქალაქურ ლექსიკონში“ ტერმინი „ჩილინგდარი“ განმარტებულია როგორც „კლიტეებისა და გასაღებების ოსტატი“.[27]

თავად სუმბათაშვილებს ტრადიციულად ეკავათ ჯერ ქართლის, ხოლო შემდეგ გაერთიანებული ქართლ-კახეთის სამეფო კარის სამოხელეო თანამდებობა – მეითრობა. ეს თანამდებობა შეესაბამებოდა ევროპულ სახელმწიფოთა სამეფო კარზე არსებულ თანამდებობას – ობერ-კამერჰერს, იმავე გარდერობმაისტერს.

ქართლის მეფე თეიმურაზ II-ის (1700-1762) მიერ 1749 წლის 28 იანვარს გაცემულ სიგელში თავადად არიან მოხსენიებულნი ქაიხოსრო სუმბათაშვილი და მისი ვაჟები – აბდულა-ბეგი და პაატა. იმავე საბუთში აღნიშნულია, რომ ქაიხოსროს მამა მეითარი ყოფილა.

ცნობილია, რომ ქაიხოსროს მამა იყო მეითარი მანუჩარ სუმბათაშვილი, რომლის პაპას, მანუჩარ სუმბათაშვილს იგივე თანამდებობა ეკავა. ეს თანამდებობა ეკავა ქაიხოსრო მანუჩარის ძის ვაჟს – პაატა (იმავე პეტრე)

[24] ხეც. Hd-13167.
[25] ხეც. Hd-13167.
[26] სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. ავტოგრაფიული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ი. აბულაძემ. ტ. II. თბ. 1993, გვ. 319.
[27] ი. გრიშაშვილი. ქალაქური ლექსიკონი (საარქივო მასალა). თბ. 1997, გვ. 263.

სუმბათაშვილსაც, რომელმაც აღნიშნული სახელო მემკვიდრეობით მიიღო.[28]

თავადი იოანე (ივანე, ნინია) პაატას (პეტრეს) ძე სუმბათაშვილი (1765-1826) ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II-ის (1720-1798) სამეფო კარზე მოლარეთუხუცესად და ლაშქარნივისად (ანუ მოლაშქრეთა აღმწერად) მოღვაწეობდა. იმავდროულად, იგი სოფელ ნავთლულის მოურავიც გახლდათ.

იოანეს ცოლად ჰყავდა აზნაური ანა სულხანიშვილი (1776-1840), ასული აზნაურ იოსებ სულხანიშვილისა.

ქართლ-კახეთის მეფე გიორგი XII-ის (1746-1800) მეფობის პერიოდში მოლარეთუხუცესად და ნავთლულის მოურავად თავადი ქაიხოსრო სუმბათაშვილი მოღვაწეობდა.[29]

1810 წლის 28 მარტს, შიდა ქართლის ტერიტორიაზე მყოფი რუსთა ჯარის სარდალთან, გენერალ ტორმასოვთან მოსალაპარაკებლად მოსალაპარაკებლად გადასული იმერეთის მეფე სოლომონ II (1773-1815) ვერაგულად დაატუსაღეს. იგი თბილისში გადაიყვანეს და ზემოხსენებული თავადის იოანე (ნინია) სუმბათაშვილის სახლში, დაცვის თანხლებით მოათავსეს.

უფლისწული თეიმურაზ გიორგის ძე ბაგრატიონი (1782-1846) თავის თხზულებაში „ახალი ისტორია“ მოგვითხრობს: „მოინდო ფიცითა ტორმასოვმან მეფე იმერთა სოლომონ, რომელიცა შეიპყრა... და სწადდა რუსეთად წარგზავნაი მეფისა, რომელიცა ჰყუა პატიმრად სახლსა მეითრიანთასა ტფილისს“.[30]

აქედან ჩანს, რომ ვინაიდან მეითრის თანამდებობა ტრადიციულად სუმბათაშვილებს ეკავათ, მათ მეტსახელად „მეითრიანთ“ უწოდებდნენ.

იმავე წლის 11 მაისს, თავად სუმბათაშვილის სახლში გამოკეტილი სოლომონ II მისმა ერთგულმა მომხრეებმა გააპარეს და ახალციხის საფაშოში გადა იყვანეს.[31]

სოლომონისათვის გაქცევაში ხელშეწყობის ბრალდებით, იოანე სუმბათაშვილი დაატუსაღეს და გადაასახლეს ქ. პერმში, სადაც მან ორ წელიწადს

[28] Дворянские роды Российской империи. Т. IV. С. Думин, Ю. Чиковани. Князья Царства Грузинского, გვ. 201-202.

[29] პ. იოსელიანი. ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა. ა. გაწერელიას შესავალი წერილებით, რედაქციითა და შენიშვნებით. ტფ. 1936, გვ. 271.

[30] თ. ბაგრატიონი. ახალი ისტორია. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო ლ. მიქაშავილმა. თბ. 1983, გვ. 74.

[31] საქართველოს მეფეები. ავტორთა კოლექტიური ნაშრომი მ. ლორთქიფანიძისა და რ. მეტრეველის რედაქციით. თბ. 2000, გვ. 269.

დაჰყო. 1812 წელს იგი გაათავისუფლეს და სამშობლოში დაბრუნების ნება დართეს.

არსებობს ცნობა, რომ სოლომონის გაქცევის ორგანიზებაში თავადი იოანე სუმბათაშვილი უშუალოდ არ მონაწილეობდა.

უფლისწული ბაგრატ გიორგის ძე ბაგრატიონი (1776-1841) თავის თხზულებაში „ახალი მოთხრობა“ გვამცნობს: „ნინია სუმბატიშვილი, მეითრის პაატას ძე, რომლისა სახლში იდგა მეფეი და ესეცა უბრალო, დასჯილ იქმნა. მისრულნი ესენი პერმის ქალაქსა ციმბირს... დაშთნენ მუნ, რომელნიცა შემდგომ ჟამშია განთავისუფლდნენ ხელმწიფისაგან და მიქცნენ მამულად თვისად“.[32]

მიუხედავად ასეთი ცნობის არსებობისა, სრულიადაც არ უნდა გამოვრიცხოთ, რომ ზემოთ აღნიშნულ საქმეში იოანე სუმბათაშვილი არაპირდაპირ მონაწილეობდა. კერძოდ, მან შესაძლოა იცოდა მის სახლში გამომწყვდეული იმერთა მეფის გაქცევის მზადების შესახებ, რაც არ გაამჟღავნა. ამიტომაც, მისი აღნიშნული მოქმედება რუსეთის იმპერიის ხელისუფლების მხრიდან დანაშაულად იქნა აღქმული.

ფაქტი ის გახლავთ, რომ ბაგრატოვანი ხელმწიფის მიმართ გამოჩენილი ერთგულების და თავდადებული სამსახურის ბრალდებით, იოანე სუმბათაშვილი დააპატიმრეს და ორი წლით გადაასახლეს ციმბირში, რაც მას უნდა ჩავუთვალოთ არა დანაშაულად და ნაკლად, არამედ, რუსთა მიერ დაპყრობილი საქართველოს პოზიციებიდან – უდავო ღირსებად და გმირობად.

ამრიგად, თავად სუმბათაშვილთა საგვარეულოს წარმომადგენლები იყვნენ ბაგრატოვან ხელმწიფეთა ერთგული მსახურნი, რის გამოც მათ მეფეთაგან წყალობა არ აკლდათ.

4) სუმბათაშვილნი რუსეთის იმპერიის არსებობის პერიოდში

თავადმა სუმბათაშვილებმა თავიანთი საგვარეულო გერბი, ქართველი თავადაზნაურობის ძირითადი ნაწილის მსგავსად, შექმნეს ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებისა და რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შეყვანის შემდეგ.

ჰერალდიკოს ვ. ციხინსკის ნაშრომში შემორჩენილია თავად სუმბათაშვილთა საგვარეულო გერბის ორი ვარიანტი.[33]

[32] ბაგრატ ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა. თ. ლომოურის გამოცემა. თბ. 1941, გვ. 106.
[33] В. Цихинский. Кавказский гербовник. Часть 1. Тавадские роды, გვ. 39.

მიუხედავად ამისა, თავად რუსეთის იმპერიის ხელისუფლების მიერ სუმბათაშვილთა საგვარეულო გერბი ოფიციალურად დამტკიცებული არ ყოფილა.

საქართველოში რუსეთის იმპერიული მართვა-გამგებლობის დამყარების შემდეგ, თავადმა სუმბათაშვილებმა ახალი ხელისუფლებისაგან თავიანთი მიწათმფლობელობისა და კუთვნილი ჯამაგირის დადასტურება მოითხოვეს.

1802 წელს დაწერილ განცხადებაში ქაიხოსრო სუმბათაშვილი აღნიშნავდა: „ოცდა ხუთი წელიწადი არის, რაც მეფემ ერეკლემ ნავთლულის სოფელი ააშენა. რადგანაც ალაგი იყო, ქალაქის დაცვისათვის თითო კაცი სოფლებიდამ მოაგროვა და ჩვენს მამულში სოფელი გააკეთა“.[34]

რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე I-ის მიერ აღმოსავლეთ საქართველოს მმართველად დადგენილ გენერალს, გარუსებულ თავად პავლე ციციანოვს (იმავე ციციშვილს) თავადმა სუმბათაშვილებმა წერილობით აცნობეს: „ნავთლულის სოფელი ჩვენი მამული არის და გლეხიკაცნი სახელმწიფონი დგანან და რადგანაც ის სოფელი ჩვენი გახლავთ და რაც მოურავის განწესება არის, ისე გვემსახურებოდნენ“.[35]

1803 წლის 7 მაისს, ზემოხსენებულმა იოანე (ნინია) პაატას (პეტრეს) ძე სუმბათაშვილმა (1765-1826) და მისმა ძმამ ქაიხოსრომ ციციანოვს შემდეგი წერილობითი მოხსენება წარუდგინეს: „მის ბრწყინვალებას, უფალს, საქართველოს უპირატეს მთავარს, კნიაზ პავლე დიმიტრის ძეს ციციანოვს, თავადის სუმბათოვის ქაიხოსროსა და იოანეს მოხსენება.

ბრწყინვალებისა თქვენისა მიერ ჩვენდა გამოცხადებულისა ბრძანებისა ძლით წარმოუდგენ მოხსენებასა ამას, რომელ ჩვენ ვიყავით მოლარეთხუცესი და ლაშქარნივისი მეფისა გიორგისა და გვქონდა წელიწადში განწესებული ულუფა ჯამაგირი და სარგო ესრეთ, ვითარცა წერილ არს ქვემორე:

ქ. ჯამაგირი მქონდა სამოლარეთხუცო წელიწადში თუმანი თორმეტი. ქ. პური და ქერი კოდი სამოცდაცამეტი, იქნება ამის ფასი თუმანი (შვიდი და ორი ბისტი). ქ. ხორცი ლიტრა ასოთხმოცდაორი და ნახევარი, ამისი ფასი იქნება (ოთხ თუმან ნახევარი და სამი აბაზი). ქ. ღვინო თუნგი ორასსამოცდაცამეტი, იქნება ამისი ფასი (ხუთი თუმანი, ოთხი მინალთუნი და თხუთმეტი შაური). ქ. სანთლის ქონისა (შვიდი მინალთუნი და ერთი ბისტი). ქ. სა-

[34] დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. ტ. II. ბატონყმური ურთიერთობა (XV-XIX სს.). ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბ. 1953, გვ. 220.

[35] დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. ტ. II, გვ. 22.

მარხო და თევზი წლისა (ორი თუმანი). ქ. რაც მეფის სარქარში ფარჩა დაიხარჯებოდა და მთის კაცზედ, თუ საქართველოს ხალხზედ, იჯარებიდამ თუ გარეშე ხალხისაგან სყიდვით, იქიდამ თუმანზედ ორი აბაზი გვერგებოდა და ამ ორის აბაზიდამ ორი შაური ჩემი იყო და ექვსი შაური სხვა მოხელეებისა. ჩემს წილად მერგებოდა წელიწადში ოცდაათი თუმანი. ქ. მთის კაცთ, ლეკსა თუ სხვათ, რაც ფარჩა მიეცემოდათ, ამათგან ათის თავს ავიღებდი და ჩემს წილად მერგებოდა წელიწადში ათი თუმანი. ქ. სალაროდამ თუ იჯარებიდამ სტუმრებს საჩუქარი რომ მიეცემოდათ, იმათგან დუშალიკი მოგვეცემოდა, ამ დუშალიკში ნახევარი ჩემი იყო, საიდამაც მერგებოდა წელიწადში ხუთი თუმანი. ქ. ვინც იჯარებს აიღებდნენ და იმათ მომეტებულის იჯარის ხალათები მიეცემოდათ, იმათგან თუმანზედ ხუთი აბაზი საკუთრად ჩემი იყო, რომლიდამაც მერგებოდა წელიწადში ათი თუმანი. ქ. ლაშქარნივისობის ჯამაგირი მჭონდა წელიწადში "თორმეტი თუმანი. მეფის გიორგის წყალობა უკანასკნელს ჟამამდის ჩვენის წლის შემოსავალი ეს იყო და ღრამატაც ეს არის, რომელიც მოგვირთმევია და თუ ინებებ, ჰკითხეთ საზოგადოებას და ეს მოხსენება იმათგან დაიმტკიცეთ.

ბრწყინვალებისა თქვენისა უმდაბლესი მოსამსახურე თავადი სუმბატოვი ქაიხოსრო. თავადი სუმბატოვი იოანე".[36]

ირკვევა, რომ ზემოხსენებული იოანე სუმბათაშვილი ქართლ-კახეთის სამეფოს მდივანბეგიც ყოფილა.

1805 წლის 10 მარტს იოანე სუმბათაშვილს შემდეგი სახის იჯარის საბუთი გადაეცა: „ქ. ავიღე მე, მამადამ, შენ, ბატონი დიანბეგი თავადი იოვანე სუმბათოვისაგან, თქვენი აბანო ამ ნავროზიდამ მომავალს ნავროზამდინ სამოცდაცამეტ თუმნათ. აქედან სამი თუმანი ჩემი ხალთა და სამოცდაათი თუმანი თვე-და-თვე გინდა დღე-და-დღე თაბაუთით მოგართო. ღმერთმან ნუ ქნას, ბარგაშტობა მოხდეს, რაც სხვა იჯარადარს სამართალი მიეცეს, მეც ის სამართალი მამეცეს. თუ აბანოს შენობა რამ მოუნდეს, მე ავაშენო და თქვენ იჯარაში მიანგარიშოთ. ეს სამოცდაათი თუმანი თქვენი იჯარა უნდა წლამდინ შეგისრულო და სამი თუმანი ჩემი ხალათია, რომ სრულათ ჩემი ხალათით ჯამი იქნება სამოცდაცამეტი თუმანი".[37]

[36] მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის (მსკი). ნაკვეთი I (26). მასალები ქართლ-კახეთის სამეფოს სამოხელეო წყობის ისტორიისათვის. შესავალი წერილი, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო შ. მესხიამ. თბ. 1948, გვ. 13.

[37] ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. VIII. სასამართლო არზა-ოქმები და კერძო-სამართლებრივი აქტები, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა და შენიშვნები დაურთო ი. დოლიძემ. თბ. 1985, გვ. 938.

1816 წლის 30 ოქტომბერს რუსეთის იმპერიის სახელმწიფო საბჭომ სცნო სათავადო ღირსება სუმბათაშვილთა გვარის ორი წარმომადგენლისა – კაპიტან გრიგოლ ნიკიტას ძისა და ტიტულარული მრჩევლისა ივანე სტეფანეს ძისა.[38]

თავად სუმბათაშვილთა გვარიდან გამოვიდა რუსეთის საიმპერიო არმიის არაერთი ოფიცერი, რომელთა შორისაც ორმა გენერლობასაც მიაღწია.

1850 წლის 6 დეკემბერს რუსეთის იმპერატორ ნიკოლოზ I-ის მიერ დამტკიცებულ ქართლ-კახეთის თავადაზნაურთა ოჯახების ნუსხაში იხსენიება თავად სუმბათაშვილთა ხუთი ოჯახი. მათ შორის იყვნენ: 1) კოლეგიის ასესორი **სოლომონ ივანეს ძე,** მისი ვაჟები – ზაქარია და მიხეილი, ასულები – ეკატერინე და სოფიო; 2) X კლასის ჩინოვნიკს **ასლან ივანეს ძე,** მისი მეუღლე – ბარბარე, მათი ვაჟები – ნიკოლოზი, ივანე, დიმიტრი და კონსტანტინე; 3) შტაბს-კაპიტანი **ალექსანდრე ივანეს ძე,** მისი მეუღლე სოფიო, მათი ვაჟები – პრაპორშჩიკი გრიგოლი, დავითი, ივანე, ნიკოლოზი და ვასილი, ასულები ელენე და ნინო; 4) გუბერნიის მდივანი **მიხეილ ივანეს ძე,** მისი მეუღლე ტასია, მათი ვაჟი დავითი და ასული ნინო; 5) კოლეგიის მრჩევლის **ლუარსაბ პეტრეს ძის** ქვრივი მელანია და მისი ვაჟები – კაპიტანი მიხეილი და გიორგი.[39]

ინფორმაცია ზემოხსენებულ ოჯახის უფროსთა და მათ მეუღლეთა შესახებ დაცულია იური ჩიქოვანის ნაშრომში.[40]

თავადი სუმბათაშვილების ზემოთ დასახელებული ხუთივე ოჯახი იყო უშუალო შთამომავალი თავად პაატა (პეტრე) ქაიხოსროს ძე სუმბათაშვილისა, რომელიც ქართლ-კახეთის მეფის ერეკლე II-ის (1720-1798) მეითარი გახლდათ. მის შესახებ ზემოთ უკვე ვისაუბრეთ.

ზემოთ მოყვანილ ნუსხაში მოხსენიებული პირველი ოთხი ოჯახის უფროსები: სოლომონი, ასლანი, ალექსანდრე და მიხეილი – ღვიძლი ძმები იყვნენ. მათი მამა – იოანე, იგივე ივანე (1775-?) გახლდათ ვაჟი ზემოხსენებულ მეითარ პაატასი (იმავე პეტრესი).

უფროსი ძმა, კოლეგიის ასესორი სოლომონ ივანეს ძე (1798-1854) – რუსეთის არმიის კაპიტანი იყო.

---

[38] Дворянские роды Российской империи. Т. IV. С. Думин, Ю. Чиковани. Князья Царства Грузинского, გვ. 201.

[39] ქართლ-კახეთის თავადთა და აზნაურთა ოჯახები, ფოტოტიპიური გამოცემა, გვ. 249.

[40] Дворянские роды Российской империи. Т. IV. С. Думин, Ю. Чиковани. Князья Царства Грузинского, გვ. 202-203.

მის მომდევნო ძმას – X კლასის ჩინოვნიკს ასლან ივანეს ძეს (1800-?) ცოლად ჰყავდა ბარბარე ზაქარიას ასული თურქესტანიშვილი (აზნაური). მათ მომდევნო ძმას – შტაბს-კაპიტან ალექსანდრე ივანეს ძეს (1801-1847) ცოლად ჰყავდა სოფიო მუხრანბატონიშვილი/ბაგრატიონი (1809-1847). ამ უკანასკნელის მშობლები იყვნენ თავადი გიორგი სვიმონის ძე მუხრანბატონიშვილი და ეკატერინე ივანეს ასული აბაშიძე.

მათ მომდევნო ძმას – გუბერნიის მდივან მიხეილ ივანეს ძეს (1806-1855) ცოლად ჰყავდა ტასო/ანასტასია ივანეს ასული სულხანიშვილი (1817-1903). მათი ვაჟი ალექსანდრე (1852-?) იყო კოლეგიის სოვეტნიკი და თბილისის მაზრის თავადაზნაურობის წინამძღოლის თანაშემწე, რომელსაც ცოლად ჰყავდა ბარბარე ალექსანდრეს ასული საგინაშვილი (1864-1938). მათი ვაჟის – მიხეილ ალექსანდრეს ძის (1885-1953) მოღვაწეობის შესახებ შემდეგ ქვეთავში ვისაუბრებთ.

ზემოთ მოყვანილ ნუსხაში დასახელებული სუმბათაშვილების მეხუთე და უკანასკნელი ოჯახის უფროსი, კოლეგიის მრჩეველი ლუარსაბ პაატას/პეტრეს ძე (1780-1850) იყო უმცროსი ძმა ზემოხსენებული იოანე პაატას/პეტრეს ძისა (1775-?).

თავად ლუარსაბ სუმბათაშვილს (1780-1850) ცოლად ჰყავდა მელანია სოლომონის ქობულაშვილი. მათი უფროსი ვაჟი – მიხეილ (გიგო) ლუარსაბის ძე (1822-1886) ცნობილი სამხედრო მოღვაწე იყო. მისი ბიოგრაფია შეტანილია „რუსული ბიოგრაფიული ლექსიკონის“ XX ტომში, რომელშიც ვკითხულობთ: »Сумбатов, князь Михаил Луарсабович, генерал-майор, происходит из рода грузинских князей, уроженец Тифлисской губернии».[41]

მიხეილ სუმბათაშვილმა დაამთავრა თბილისის საგუბერნიო გიმნაზია (1838) და მილიციაში მოხალისედ ჩაირიცხა. მონაწილეობდა კავკასიის ომში, სადაც თავი ისახელა ჩრდილოკავკასიელთა წინააღმდეგ გენერალ სიმბოსკის მიერ განხორციელებულ ექსპედიციაში (1839). ოფიცრად მსახურობდა ნიჟეგოროდის 44-ე დრაგუნთა პოლკში (1838-1841). მონაწილეობდა ექსპედიციებში, რომლებსაც მეთაურობდნენ კავკასიის საარმიო კორპუსის სარდალი, ინფანტერიის გენერალი გოლოვინი და ლეზგინთა საკორდონო ხაზის ხელმძღვანელი პოლკოვნიკი მარკოვი. 1844 წლიდან მეთაურობდა იმერეთის

[41] Русский биографический словарь. Издание Императорского русского исторического общества. Т. 20. СПб. 1912, გვ. 168.

მილიციის რაზმებს. ბრძოლებში გამოჩენილი მამაცობისათვის კაპიტნად დააწინაურეს. 1848 წელს დაღესტნის სოფელ გერგებილთან მომხდარ ბრძოლაში დაიჭრა. პოლკოვნიკის წოდებით დაინიშნა ლაიბ-გვარდიის პრეობრაჟენსკის პოლკის მეთაურად (1873 წლიდან). Მონაწილეობდა: ყირიმისა (1853-1856) და რუსეთ-ოსმალეთის (1877-1878) ომებში. 1876 წლიდან ირიცხებოდა კავკასიის მეფისნაცვლის, დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვის ამალაში, როგორც მისი ადიუტანტი.[42]

კავკასიის ტერიტორიაზე მიმდინარე გამუდმებულ ბრძოლებში აქტიური მონაწილეობისათვის, 1883 წლის 15 მაისს მიენიჭა გენერალ-მაიორის სამხედრო წოდება და დაინიშნა კავკასიის სამხედრო ოკრუგის საარმიო კავალერიაში. Dაჯილდოებული იყო: წმ. სტანისლავის II ხარისხის, წმ. ანას II ხარისხის და წმ. ვლადიმირის IV ხარისხის (ბაფთით) ორდენებით.

გენერალი მიხეილ სუმბათაშვილი მსხვილი მიწათმფლობელიც გახლდათ. მამულების ნაწილი, კერძოდ, 501 დესეტინა მიწა მას სამხედრო სამსახურში წარჩინებისათვის უბოძეს [РБС 1912: 168]. ამის გარდა, მის საკუთრებაში, თავის უმცროს ძმასთან – გრიგოლთან/გიგოსთან (1830-?) გაუყოფავად იყო მოზრდილი მამული, რომელიც თბილისის გუბერნიაში მდებარეობდა.[43]

გამოჩენილი სამხედრო და საზოგადო მოღვაწე, მწერალი გრიგოლ ორბელიანი (1804-1883) 1848 წლის 3 ივლისს, გერგებილიდან გაგზავნილ წერილში თავისი ძმის ზაქარია ორბელიანის (1806-1847) ქვრივს ქეთევან დიმიტრის ასულ ალექსი-მესხიშვილს (1812-1895) წერდა: „თიბათვის 23-სა მოგვივიდა კარგი ომი ბაღებში, სადაცა ძალიან დამარცხდა მტერი, რომელსაცა ორი ბაირაღიც წაართო ჩვენმა ჯარმა. ამ ომში დაიჭრა მელანიას შვილი მიხაკო სუმბათოვი, ლავიწში მოხვდა ტყვია და ბეჭში გავარდა, მაგრამ არა უშავს-რა, ძალიან კარგი ჰექიმი თათარი დავაყენეთ“.[44]

1848 წლის 7 ივლისს, გერგებილში მყოფი გრიგოლ ორბელიანი თავის რძალს ატყობინებდა: „ღმერთის შეწევნითა ავიღეთ დღეს გერგებილი...

[42] Русский биографический словар, გვ. 168; ლ. დოლიძე. გენერლები საქართველოდან (საქართველოს გენერალიტეტის სამსაუკუნოვანი მატიანე). თბ. 2003, გვ. 87.

[43] Дворянские роды Российской империи. Т. IV. С. Думин, Ю. Чиковани. Князья Царства Грузинского, გვ. 203.

[44] გ. ორბელიანი. წერილები. წიგნში: „XIX-XX საუკუნეების ქართველ მწერალთა ეპისტოლური მემკვიდრეობა“. ტ. III. გ. ორბელიანი (ნაწილი II). პროექტის სამეცნიერო ხელმძღვანელი პროფ. გ. ჯავახიშვილი, ტომის რედაქტორები ქ. გიგაშვილი და მ. ნინიძე. თბ. 2012, გვ. 101.

სუყველანი ქართველნი მშვიდობიანად არიან. მელანიას შვილიც უკეთ არის“.[45]

ამ წერილებიდან ნათლად ჩანს, თუ როგორ ზრუნავდა გრიგოლ ორბელიანი ახალგაზრდა ოფიცერ სუმბათაშვილზე, რომლის მშობლებთანაც იგი მეგობრობდა. მომდევნო წელს, მიხეილი გრიგოლს დაუნათესავდა კიდევაც, იქორწინა რა მეფე ერეკლე II-ის შთამომავალზე (შვილიშვილის შვილიშვილზე).

1849 წელს მიხეილ სუმბათაშვილმა ჯვარი დაიწერა ქეთევან გრიგოლის ასულ გრუზინსკაიაზე (1828-1891). ამ უკანასკნელის მამა – გრიგოლ ბაგრატიონი (1789-1830) იყო შვილთაშვილი მეფე ერეკლე II-ისა, შვილიშვილი მეფე გიორგი XII-ისა და ერთადერთი ვაჟი უფლისწულ იოანესი (1768-1830). აქვე დავსძენთ, რომ 23 წლის გრიგოლ ბაგრატიონი ხელმძღვანელობდა აღმოსავლეთ საქართველოში 1812 წლის 31 იანვარს დაწყებული ანტიიმპერიული სახალხო აჯანყების პირველ ეტაპს, რომელიც 6 მარტამდე (მის დატყვევებამდე) გრძელდებოდა. იმ პერიოდში იგი გამოაცხადეს ქართლ-კახეთის მეფედ და ეკლესია-მონასტრებში ასეც იხსენიებოდა. მისი ხელისუფლება ვრცელდებოდა რუს დამპყრობელთაგან დროებით განთავისუფლებულ ტერიტორიაზე, რომელიც მოიცავდა კახეთს და ქართლის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილს. დამპყრობლებმა გრიგოლი დააპატიმრეს და რუსეთში გადაასახლეს. 41 წლის ასაკში გარდაიცვალა სანკტ-პეტერბურგში და დაკრძალულია წმ. ალექსანდრე ნეველის ლავრაში. მისი შვილები: იოანე (1826-1880), ქეთევანი (1828-1891) და ეკატერინე (1830-1917) – რუსეთის იმპერიაში ატარებდნენ წოდებას – „უგანათლებულესი თავადი გრუზინსკი“.[46]

მიხეილ სუმბათაშვილს და ქეთევან გრუზინსკაიას შეეძინათ შვიდი შვილი: ეკატერინე (1850-1886-ის შემდეგ), ელენე (1852-1886-ის შემდეგ), ივანე (1855-1912), ბარბარე/ვარვარა (1856-1914), ანა (1859-1912), ლუარსაბი (1866-1867) და მარიამი (1871-1896-ის შემდეგ).

ივანე მიხეილის ძე (1855-?) 1860 წლიდან ჩარიცხეს პაჟად რუსეთის საიმპერატორო კარზე. 1869 წელს სამხედრო სამსახური დაიწყო პაჟთა კორპუსში. შანიმუშო სწავლისა და სროლაში მიღწეული წარმატებებისათვის დააჯილდოვეს ლეფოშეს სისტემის რევოლვერით. 1875 წელს კორნეტის წოდებით ჩარიცხეს კაზაკთა პოლკის ლაიბ-გვარდიაში. მისი დები ეკატერინე

[45] გ. ორბელიანი. წერილები, გვ. 102.
[46] ნ. ჯავახიშვილი. გრიგოლ I – ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფე. თბ. 2020.

(1850-?) და მარიამი (1871-?) – 1914 წელს სამეფო კარზე ფრეილინებად (სეფე-ქალებად) მსახურობდნენ.[47]

ზემოხსენებული მარიამ მიხეილის ასულ სუმბათაშვილის (1871-?) შესახებ საყურადღებო მოგონებაა დაცული ნიკო ბაგრატიონ-მუხრანბატონიშვილის (1865-1933), ანუ „ნიკო ბურის“ მოგონებებში. აქვე დავსძენთ, რომ ნ. ბური, როგორც ქართველ თავადაზნაურთა დეპუტაციის წევრი, დაესწრო ნიკოლოზ II-ის იმპერატორად კურთხევის საზეიმო ცერემონიას, რომელიც 1896 წლის 17 მაისს, მოსკოვში, მირქმის ტაძარში შედგა. კორონაციის შემდეგ გაიმართა წვეულება და ბალი, რომელზედაც თავი მოიყარეს არაერთი ქვეყნის არისტოკრატიის წარმომადგენლებმა და მათ შორის მშვენიერმა მანდილოსნებმაც.

ნიკო ბურის მემუარებში ვკითხულობთ: „ლამაზ ქალთა თაიგულში ერთი მეორეს სჯობდა, ერთი მეორეზე მეტად მომწონდა და მაღელვებდა. მათ შორის გამოირჩეოდა ელენე ჩერნოგორსკაია (ჩერნოგორიის მთავრის ასული), რომელიც შემდეგში იტალიის დედოფალი გახდა. აგრეთვე ყველას ყურადღებას იპყრობდა მეორე ულამაზესი ქალი, ქართველების სასიხარულოდ და სასიქადულოდ – მარიამ მიხეილის ასული სუმბათაშვილი. ფართოდ გაღებული კარებიდან შოპენის პოლონეზის მომაჯადოებელ ხმებზე გამოვიდნენ ბრწყინვალე წყვილები, სამჯერ შემოუარეს დარბაზს ირგვლივ. ყოველ შემოვლაზე მამაკაცები ინაცვლებდნენ წყვილში მყოფ მანდილოსნებს. შემდეგ დაიწყო ცეკვები“.[48]

ამდენად, რუსეთის იმპერატორ ნიკოლოზ II-ის კორონაციაზე თავისი შესანიშნავი გარეგნობით გამოირჩეოდა მარიამ სუმბათაშვილი, რომელიც იმჟამად 25 წლისა იყო.

ზემოხსენებული თავადის ასლან ივანეს ძე სუმბათაშვილისა (1800-1850) და ბარბარე ზაქარიას ასულ თურქესტანიშვილის უფროს ვაჟს – ნიკოლოზს (1833-?) ცოლად ჰყავდა ეკატერინე (თეკლე) მელვინეთუხუცესი (1845-?), ასული აზნაურ ნიკოლოზის მელვინეთუხუცესისა.

მათი უფროსი ვაჟი – გიორგი (გიგო) ნიკოლოზის ძე სუმბათაშვილი (1868-1921 წლის შემდეგ) ცნობილი სამხედრო პირი გახლდათ. იგი თბილი-

[47] Дворянские роды Российской империи. Т. IV. С. Думин, Ю. Чиковани. Князья Царства Грузинского, გვ. 203.

[48] ნ. ბაგრატიონი. ბურებთან (მოგონება). გამოცემა მესამე. ლიტერატურული ჩანაწერი ა. ბუჯყიაშვილი-ბაგრატიონისა. თარგმანი. ლიტერატურული დამუშავება და შენიშვნები რ. გვეტაძისა. თბ. 1990, გვ. 60-61.

სის ქვეით იუნკერთა სასწავლებლისა და მსროლელ ოფიცერთა სკოლის დასრულების შემდეგ, 1889 წლიდან საიმპერიო არმიაში მსახურობდა. კაპიტნის წოდებით მონაწილეობდა რუსეთ-იაპონიის ომში (1904-1905), სადაც დაიჭრა. 1911 წლიდან ირიცხებოდა ვიბორგის 85-ე ქვეითთა პოლკში. მონაწილეობდა I მსოფლიო ომში (1914-1918). მეთაურობდა ნოვოჩერკასკის 145-ე ქვეითი პოლკის ბატალიონს. პოლკოვნიკის წოდებით მეთაურობდა ცარიცინის 146-ე ქვეით პოლკს (1915-1917). დაჯილდოებული იყო: წმ. ვლადიმირის IV და III ხარისხის ორდენებით (ხმლებითურთ და ბაფთით), წმ. ანას IV, III (ხმლებითურთ და ბაფთით) და II ხარისხის ორდენებით (ხმლებითურთ), წმ. სტანისლავის III და II ხარისხის (ბაფთით) ორდენებით, წმ. გიორგის IV ხარისხის ორდენით და წმ. გიორგის ოქროს ხმლით, ასევე, საპატიო ლეგიონის ორდენით.[49] მისი სამსახურის შესახებ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არმიაში მოთხრობილია წინამდებარე სტატიის შემდეგ ქვეთავში.

ზემოხსენებული თავადი ალექსანდრე ივანეს ძე სუმბათაშვილი (1801-1847) გახლდათ მეჯვარე თავად რევაზ ლუარსაბის ძე ქსნის ერისთავისა (1812-1881), რომელმაც 1844 წელს ცოლად შეირთო ეკატერინე მელიტონის ასული ბარათაშვილი (1821-1853), და გენიალური პოეტისა ნიკოლოზ ბარათაშვილისა (1817-1845).

ქსნის ერისთავების ახალგორის სასახლეში გამართული ამ ქორწილის პერიპეტიები აღწერილია ნ. ბარათაშვილის წერილში, რომელიც მან თავის ბიძას (დედის ძმას) – თავად ზაქარია ორბელიანს (1806-1847) გაუგზავნა და აღნიშნა, რომ მაყარში მათთან ერთად იყო „ალექსანდრე სუმბათოვი – მეჯვარე“.[50]

ხსენებული ალექსანდრე ივანეს ძე სუმბათაშვილისა (1801-1847) და სოფიო გიორგის ასული ბაგრატიონ-მუხრანბატონიშვილის (1809-1847) უფროსი ვაჟი გრიგოლ ალექსანდრეს ძე (1827-1847) – პრაპორშჩიკი იყო, ხოლო მომდევნო ვაჟი – დავით ალექსანდრეს ძე (1831-1920) – გენერალი. ამ უკანასკნელმა სამხედრო სამსახური 1854 წლიდან დაიწყო. მონაწილეობდა ყირიმის (1855 წლიდან) და რუსეთ-ოსმალეთის (1877-1878) ომებში. და-

[49] მ. გოგიტიძე. გ. ბეჟიტაშვილი. სამხედრო ფიცის ეროვნული (ბიოგრაფიული ცნობარი). თბ. 2015, გვ. 40; მ. ბახტაძე. სუმბათაშვილი გიორგი ნიკოლოზის ძე. ენციკლოპედია-ლექსიკონი „საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა (1918-1921)“. თბ. 2018, გვ. 422.

[50] ნ. ბარათაშვილი. პირადი წერილები. მოამზადა, შესავალი, კომენტარები, შენიშვნები, საძიებლები და გენეალოგიური ტაბულები დაურთო მ. ცერცვაძემ. თბ. 2015, გვ. 171.

ჯილდოებული იყო: წმ. Vლადიმირის IV და III ხარისხის, წმ. ანას II ხარისხის, წმ. სტანისლავის I ხარისხის ორდენებით. მიღებული ჰქონდა საზღვარგარეთის სახელმწიფოთა ჯილდოებიც, კერძოდ, მეკლენბურგ-შვერინის ვენდური გვირგვინის ორდენი და სპარსეთის ლომისა და მზის II ხარისხის ორდენი (1879). 1883 წელს მიენიჭა გენერალ-მაიორობა, 1887 წელს კი გენერალ-ლეიტენანტობა. იყო თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა რიგით მერვე წინამძღოლი, ხოლო 1897-1904 წლებში – თბილისის მომრიგებელი მოსამართლე. მინიჭებული ჰქონდა საიდუმლო მრჩევლის რანგი.[51] ცოლად ჰყავდა ნადეჟდა ივანეს ასული ამილახვარი (1849-1890).

გენერალ დავით სუმბათაშვილის ძმას – ოფიცერ ვასილ ალექსანდრეს ძეს (1843-1905) ცოლად ჰყავდა პოეტ ნიკოლოზ ბარათაშვილის უმცროსი და – სოფიო მელიტონის ასული ბარათაშვილი (1841-1916). მათი ვაჟი – გიორგი (1882-1960) – ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკში ოფიცრად მსახურობდა.[52]

ზემოხსენებული დავით და ვასილ სუმბათაშვილების ძმას – ივანეს ალექსანდრეს ძეს (1833-1882) ცოლად ჰყავდა ვარვარა (ბარბარე) ნედზვეტსკაია (1836-1902), ასული ტულის გუბერნიაში მცხოვრები აზნაურისა ივანე ნედზვეტსკისა. იმავე გუბერნიის სოფელ კუკუევოში დაიბადა მათი ვაჟი, დიდი მსახიობი, დრამატურგი და თეატრალური მოღვაწე ალექსანდრე ივანეს ძე (1857-1927), საყოველთაოდ ცნობილი ფსევდონიმით – „იუჟინი“. ამ ფსევდონიმით იგი თავის სამხრეთულ წარმომავლობაზე უსვამდა ხაზს.

1863-1877 წლებში ალექსანდრე საქართველოში ცხოვრობდა. დაამთავრა თბილისის ვაჟთა I გიმნაზია, სადაც მისი თანაკლასელი იყო ცნობილი თეატრალური მოღვაწე და დრამატურგი ვლადიმერ ნემიროვიჩ-დანჩენკო (1858-1943). შცენაზე პირველად 1877 წელს, ჯერ კიდევ გიმნაზიაში სწავლის პერიოდში გამოვიდა. სწავლობდა სანკტ-პეტერბურგის საიმპერატორო უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე (1877-1881), თუმცა ამ სპეციალობით არასდროს არ უმუშავია.

1878-1879 წლებში გამოდიოდა პეტერბურგის თეატრებში. 1882 წლიდან მოღვაწეობდა მოსკოვის საიმპერატორო მცირე თეატრში, რომელთანაც დაკავშირებული აღმოჩნდა მთელი მისი შემოქმედებითი საქმიანობა. ამ თეატრის დასთან ერთად საგასტროლოდ საქართველოს არაერთხელ ეწვია.

[51] ლ. დოლიძე. გენერლები საქართველოდან, გვ. 87.
[52] ნ. ბარათაშვილი. პირადი წერილები, გვ. 143.

1909 წლიდან იმავე თეატრში ხელმძღვანელობდა თეატრალურ დასს, 1918 წლიდან – სამხატვრო საბჭოს, ხოლო 1919 წლიდან – დირექციას. 1923 წელს გახდა დირექტორი, ხოლო 1926 წლიდან – საპატიო დირექტორი. ითვლებოდა მგზნებარე ტემპერამენტის, ფართო დიაპაზონის, ტრაგიკული პლანის რომანტიკოს მსახიობად, თუმცა სახასიათო, კომედიურ როლებსაც ანსახიერებდა. სხვადასხვა დროს განასახიერა: დიუნუა, მარკიზი პოზა, მორტიმერი, იაგო, ოტელო, რიჩარდ III, ჰამლეტ, ფიგარო და სხვა როლები. მის კალამს განეკუთვნება ოცამდე პიესა, რომელთა უმეტესობაც სოციალურ პრობლემატიკას ეძღვნება. საქართველოს ისტორიული წარსულისადმი მიძღვნილი"დრამატული პიესა სახელწოდებით „ღალატი" (1903), როგორც ოპერა, პირველად 1914 წლის 29 იანვარს, სანკტ-პეტერბურგის მარინის თეატრში დაიდგა.[53]

მისი პიესები ქართულად თარგმნეს: აკაკი წერეთელმა, ვალერიან გუნიამ, კოტე მესხმა და ნიკო ავალიშვილმა. ხელმძღვანელობდა დირექციას მოსკოვის მხატვრულ-ლიტერატურული გაერთიანებისა – „გარემო" («Среда»). მინიჭებული ჰქონდა პეტერბურგის ალექსანდრეს სახელობის თეატრის საპატიო წევრის წოდება. მისი ნაყოფიერი მოღვაწეობა სათანადოდ არის შესწავლილი.[54]

ამ დიდი დრამატურგის და მსახიობის მიერ სსრ კავშირის არსებობის პერიოდში გაწეულ შემოქმედებით საქმიანობაზე ამ გამოკვლევის ბოლო ნარკვევში ვისაუბრებთ.

ალექსანდრეს ცოლად ჰყავდა გერმანული წარმომავლობის ბალტიელი ბარონესა მარია ნიკოლოზის ასული კორფი (1859-?). მისი მამის – ბარონ ნიკოლოზ ვასილის ძე კორფის მფლობელობაში იყო ვორონეჟის გუბერნიაში მდებარე მამული – პოგრომეცი. მარია ნიკოლოზის ასულ კორფის დედა – ალექსანდრა იყო ასული რუსი აზნაურისა დიმიტრი ლაჩინოვისა. "ლექსანდრას და – ბარონესა ლიდია ცოლად ჰყავდა მსახიობ ალექსანდრე ვერვიციოტის, რომელიც ცნობილი იყო სცენური ფსევდონიმით – ლენსკი.[55]

[53] М. Горгидзе. Грузины в Петербурге. Страницы летописи культурных связей. Тб. 1976, გვ. 277.

[54] დ. ჩხიკვიშვილი. ალექსანდრე სუმბათაშვილი-იუჟინი. თბ. 1976; კ. ნინიკაშვილი. მ. ლაღიძე. სუმბათაშვილ-იუჟინი ალექსანდრე ივანეს ძე. „ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია". ტ. 9. თბ. 1985, გვ. 604; Дворянские роды Российской империи. Т. IV. С. Думин, Ю. Чиковани. Князья Царства Грузинского, გვ. 203.

[55] Дворянские роды Российской империи. Т. IV. С. Думин, Ю. Чиковани. Князья Царства Грузинского, გვ. 203.

თავად სუმბათაშვილთა რუსეთში მცხოვრებ შტოს განეკუთვნებოდნენ ძმები – პოლკოვნიკი ეგორ სტეფანეს ძე სუმბათოვი, რომელიც 1840 წელს დაჯილდოვდა წმ. გიორგის IV ხარისხის ორდენით და მაიორი გერასიმე სტეფანეს ძე, რომელმაც ხსენებული ორდენი 1848 წელს მიიღო.

იმავე საგვარეულოს რუსეთში მცხოვრები შტოს წარმომადგენელი გახლდათ ვასილ ალექსანდრეს ძე სუმბათოვი (1893-1977). იგი კადეტთა კორპუსის დამთავრების შემდეგ, მოქმედ არმიაში 1914 წლიდან მსახურობდა. I მსოფლიო ომში დაიჭრა, რისთვისაც წმ. გიორგის IV ხარისხის ჯვრით დაჯილდოვდა. 1916 წლის ოქტომბერში მძიმე კონტუზია გადაიტანა. 1918 წელს მოსკოვიდან წავიდა ყირიმში, საიდანაც 1919 წელს ემიგრაციაში გაემგზავრა.[56] მისი ემიგრანტული მოღვაწეობის შესახებ ამ სტატიის ბოლო ქვეთავში მოგითხრობთ.

5) თავად სუმბათაშვილთა საგვარეულოს წარმომადგენლები საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამსახურში

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის პერიოდში თავი გამოიჩინა თავად სუმბათაშვილთა საგვარეულოს ორმა წარმომადგენელმა, რომელთაგან ერთი სამხედრო სფეროში საქმიანობდა, ხოლო მეორე – დიპლომატიურ ასპარეზზე მოღვაწეობდა.

***

ცნობილი ქართველი სამხედრო მოღვაწის გიორგი (გიგო) ნიკოლოზის ძე სუმბათაშვილის (1868-?) რუსეთის საიმპერიო არმიაში სამსახურის შესახებ ზემოთ უკვე ვისაუბრეთ.

რუსეთის იმპერიის დაშლის შემდეგ, 50 წლის პოლკოვნიკი გ. სუმბათაშვილი უყოყმანოდ ჩადგა ქართული არმიის სამსახურში, სადაც მას გენერალ-მაიორის წოდება მიენიჭა.

1918 წლის აპრილში მონაწილეობდა ბრძოლებში საქართველოში შემოჭრილ ოსმალეთის იმპერიის ჯართან, რომელმაც ბათუმის დაკავების შემდეგ, გზა გურიის ტერიტორიაზე განაგრძო.

ოსმალეთის არმიასთან სისხლისმღვრელ ბრძოლაში ჩაბმული ქართული ჯარის სარდალი, გენერალი გიორგი მაზნიაშვილი (1872-1937) იგონებ-

[56] Дворянские роды Российской империи. Т. IV. С. Думин, Ю. Чиковани. Князья Царства Грузинского, გვ. 203.

და: „დიდი საფრთხე მოგველოდა. ოსმალებს გვერდზე შემოვლით ხიდისთავსა, ჩოხატაურსა და საჯავახოზე, ადვილად შეეძლოთ გადაეჭრათ გზა ჩემი მარჯვენა ფრთისათვის, მაგრამ ოსმალებმა დაიგვიანეს, მე მოვასწარი და 6 აპრილს საღამოზე დავიჭირე უღელტეხილი ნასაკირალი და ნაგომარი – ლანჩხუთიდან ჩამოსულ სათადარიგო ჯარის ნაწილებით... ამ უღელტეხილების მებრძოლი რაიონის უფროსად დავნიშნე გენერალი სუმბათაშვილი, გამოცდილი და გულადი მხედარი, რომელმაც სახელი გაითქვა უკანასკნელ უდიდეს ომში და მიიღო უმაღლესი სამხედრო ჯილდო. დარწმუნებული ვიყავი, რომ ეს გენერალი არ შეუშინდებოდა ბრძოლას, თუნდაც მტერი მასზე ბევრად ძლიერი ყოფილიყო და მაგალითის მიცემით და ხელოვანური ხელმძღვანელობით მოიგერიებდა იერიშით მოსულ ოსმალებს. 7 აპრილს მან უკვე მაცნობა, რომ მივიდა ნასაკირალზე და შეუდგა თავის თანამდებობის ასრულებას“.[57]

ვფიქრობთ, საგულისხმოა, რომ სიმამაცით განთქმულმა გიორგი მაზნიაშვილმა თავის მემუარებში ასეთი მაღალი შეფასება მისცა გენერალ გიორგი სუმბათაშვილს, რომელმაც თავდადებული მოქმედებით მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ოკუპანტთა შემოტევის შეჩერებასა და საქართველოდან განდევნაში.

1918 წლის დეკემბერში, სომხეთთან მომხდარი ომის პერიოდში გენერალი სუმბათაშვილი მსახურობდა საქართველოს სამხედრო მინისტრის მიერ შულავერი-სადახლოს ფრონტის სარდლად დანიშნული მაზნიაშვილის მოადგილედ.

მაზნიაშვილის მოგონებებში ვკითხულობთ: „18 დეკემბერს... ჩემს თანაშემწეს, გენერალ სუმბათაშვილს ვუბრძანე, წაეყვანა ერთი ესკადრონი და დაუყოვნებლივ წაეწია მდინარე ხრამისაკენ“.[58]

1920 წლის აპრილში გასაბჭოებული აზერბაიჯანის მხრიდან შემოჭრილი წითელი არმიის შეჩერებისა და განდევნის ოპერაციაში თავი ისახელა გენერალმა სუმბათაშვილმა, რომელიც ზაქათალის მიმართულების ჯარს სარდლობდა.

1920 წელს სუმბათაშვილი დაინიშნა II დივიზიის შტაბის უფროსად, ხოლო 1921 წლის 6 თებერვლიდან – იმავე დივიზიის მეთაურად.[59]

[57] გ. მაზნიაშვილი. მოგონებანი (1917-1925 წწ.). ბათუმი. 1990, გვ. 43-44.
[58] გ. მაზნიაშვილი. მოგონებანი (1917-1925 წწ.), გვ. 124-125.
[59] ლ. დოლიძე. გენერლები საქართველოდან, გვ. 220.

1921 წლის თებერვლიდან გენერალი გიორგი სუმბათაშვილი იმყოფებოდა სამხრეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთის ფრონტის სარდლის, გენერალ იოსებ (სოსო) გედევანიშვილის (1872-1939) დაქვემდებარებაში. უშუალოდ მეთაურობდა ბამბაკის ხეობაში სანაინი-შაგალის მიმართულებით განლაგებულ შენაერთებს.

რუსეთის სფსრ-ის XI წითელი არმიის შემოტევისას, გენერალმა სუმბათაშვილმა დაიხია თბილისისაკენ. 24-25 თებერვლისათვის მისი ხელმძღვანელობით მოქმედ V ლეგიონის ათასეულს ეკავა პოზიციები სოფელ წყნეთის რაიონიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით, საბურთალომდე.

ქართული არმიის თბილისიდან დასავლეთისაკენ უკანდახევისას, შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალმა გენერალმა გიორგი კვინიტაძემ, გენერალი სუმბათაშვილი მარცხენა კოლონის მეთაურად დანიშნა.

სუმბათაშვილი მონაწილეობდა 4-5 მარტს, ოსიაურთან მომხდარ ბრძოლაში, სადაც მარჯვენა ფრთას და უღელტეხილების დაცვას ხელმძღვანელობდა.

გიორგი მაზნიაშვილი იგონებდა: „სუმბათაშვილის მეორე დივიზია, რომელიც დარჩა გორში ჯარების უკანდახევის ხელის შესაწყობად, როდესაც ეს ოპერაცია დამთავრდებოდა, უნდა გადმოსულიყო ჩემს განკარგულებაში“.[60]

18-20 მარტს, სუმბათაშვილი მაზნიაშვილთან ერთად მონაწილეობდა ბათუმიდან თურქი ოკუპანტების განდევნის ოპერაციაში.[61]

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამხედრო მინისტრის მოადგილე და შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალი, გენერალი გიორგი კვინიტაძე (1874-1970) გიორგი სუმბათაშვილის შესახებ მიუთითებდა, რომ ის იყო „მებრძოლი გენერალი... რომლის გამოცდილება და საბრძოლო დამსახურება უდიდეს პატივისცემას იმსახურებს“.[62]

გენერალი კვინიტაძე თავის მემუარების ორივე ტომში გენერალ სუმბათაშვილს განსაკუთრებული პატივისცემით იხსენიებს.[63]

საქართველოს შეიარაღებული ძალების გენერალური შტაბის უფროსი ალექსანდრე ზაქარიაძე (1884-1957) თავის ნარკვევში „საქართველოს დემოკ-

[60] გ. მაზნიაშვილი. მოგონებანი (1917-1925 წწ.), გვ. 181-182.

[61] მ. ბახტაძე. სუმბათაშვილი გიორგი ნიკოლოზის ძე, გვ. 422.

[62] გ. კვინიტაძე. მოგონებები. საქართველოს დამოუკიდებლობის წლები 1917-1921. ტ. I. თბ. 1998, გვ. 84.

[63] გ. კვინიტაძე. მოგონებები. საქართველოს დამოუკიდებლობის წლები 1917-1921. ტ. I, გვ. 75-77, 83-87, 264; გ. კვინიტაძე. მოგონებები. საქართველოს დამოუკიდებლობის წლები 1917-1921. ტ. II. თბ. 1999, გვ. 101, 106, 109.

რატიული რესპუბლიკა“ ასევე პატივისცემით იხსენიებს გენერალ სუმბათაშვილს, რომელიც 1920 წლის გაზაფხულზე იბრძოდა აზერბაიჯანის ფრონტზე.[64] ხოლო 1921 წლის თებერვლის მეორე ნახევრიდან – სადახლოსთან, სანდარის მიდამოებში.[65]

გენერალი სუმბათაშვილი ასევე იხსენიება საქართველოს სამხედრო სკოლის უფროსის მოადგილის, გენერალ ალექსანდრე ჩხეიძის (1873-1941) მიერ ემიგრაციაში გამომავალ ქართულ პრესაში გამოქვეყნებულ ნარკვევებში „სამხედრო სკოლა“[66] და „ჩემი მოგონებების განმარტებანი“.[67]

ალ. ჩხეიძე აღნიშნავდა: „გენერალი სუმბათაშვილი – ეს იყო გამოჩენილი და განქმული დივიზიის უფროსი რუსეთის დასავლეთის ფრონტზე, დიდ ომში“.[68] განვმარტავთ, რომ აქ იგულისხმება I მსოფლიო ომი.

სამშობლოს წინაშე დამსახურებულმა გენერალმა გიორგი სუმბათაშვილმა ემიგრაციაში წასვლას საქართველოში დარჩენა ამჯობინა. მისი შემდგომი ბედი და გარდაცვალების თარიღი ჯერჯერობით დაუდგენელია.

***

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის პერიოდში დიპლომატიურ ასპარეზზე ნაყოფიერად მოღვაწეობდა მიხეილ ალექსანდრეს ძე სუმბათაშვილი (1885-1953), რომელიც გახლდათ ვაჟი ზემოხსენებული თავადისა ალექსანდრე მიხეილის ძე სუმბათაშვილისა (1852-?) და ბარბარე ალექსანდრეს ასული საგინაშვილისა (1864-1938).

თბილისის სათავადაზნაურო გიმნაზიის დასრულების შემდეგ, მ. სუმბათაშვილი სწავლობდა მოსკოვის საიმპერატორო ტექნიკურ ინსტიტუტში, სადაც იგი ქიმიას ეუფლებოდა. 1905 წელს რუსეთში დაწყებული რევოლუციის გამო, ეს სასწავლებელი დროებით დაიხურა.

მიხეილმა სწავლა დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში განაგრძო. იგი შევიდა პარიზის უნივერსიტეტში, სადაც სხვა საგნებთან ერთად, კურსები მოისმინა პროფესორ მოისანთან და პრაქტიკა მის ლაბორატორიაში გაიარა. 1909

[64] ა. ზაქარიაძე. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა. წიგნში: გ. შარაძე. ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია. ტ. IV. თბ., 2003, გვ. 257-258.
[65] ა. ზაქარიაძე. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, გვ. 279.
[66] ა. ჩხეიძე, სამხედრო სკოლა. ჟურნ.: „მხედარი“, №13, პარიზი, 1933, გვ. 3-69.
[67] ა. ჩხეიძე, ჩემი მოგონებების განმარტებანი. ჟურნ.: „მხედარი“, №16, პარიზი, 1934, გვ. 56-85.
[68] ა. ჩხეიძე, ჩემი მოგონებების განმარტებანი, გვ. 72.

წელს მან ქ. ფრაიბერგში არსებული საქსონიის სამთო-საინჟინრო სკოლა სამთო ინჟინრის დიპლომით დაამთავრა. 1909-1910 წლებში იგი მოღვაწეობდა ალჟირში მრეწველ საკამოდის თუთიის საბადოების დირექტორად.

სამშობლოში დაბრუნებული მ. სუმბათაშვილი სასარგებლო წიაღისეულის საძიებო და სასოფლო-სამეურნეო კვლევით სამუშაოებს შეუდგა. 1912 წელს ის აირჩიეს თბილისის მუნიციპალური მთავრობის საპატიო მომრიგებელ მოსამართლედ, 1913 წელს – თბილისის თავადაზნაურობის წინამძღოლად, ხოლო 1915 წელს – კავკასიის სოფლის მეურნეობის საიმპერატორო საზოგადოების თავმჯდომარედ. I მსოფლიო ომის პერიოდში მუშაობდა რუსეთის კომპანია „ზემსტვოს“ სრლუფლებიან წარმომადგენლად კავკასიისა და სპარსეთის ფრონტებზე.

რუსეთის იმპერიის დაშლისა და საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ, 38 წლის მიხეილ სუმბათაშვილი უყოყმანოდ ჩადგა სამშობლოს სამსახურში. 1918 წლის ოქტომბერში იგი დაინიშნა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის ოფიციალურ წარმომადგენლად ბერნში (შვეიცარია), სადაც აქტიური დიპლომატიური საქმიანობა აწარმოა.

1919 წლის 1 ოქტომბერს, ჟენევაში გამომავალ „ილუსტრირებულ გაზეთში“ გამოქვეყნდა ნარკვევი „საქართველო შვეიცარიაში“,[69] სადაც მოთხრობილია მ. სუმბათაშვილის მოღვაწეობის შესახებ. მასში ვკითხულობთ: „რუსეთის დაშლის შემდეგ აღმოცენებულ სახელმწიფოთა შორის არის ერთი, რომლითაც განსაკუთრებულად უნდა დაინტერესდეს შვეიცარია. ეს გახლავთ საქართველო, თავისუფლებისმოყვარე მთიელთა ქვეყანა, რომელიც მდიდარია წიაღისეულის, სოფლის მეურნეობის თვალსაზრისით, სადაც ბევრმა ჩვენმა თანამემამულემ უკვე მიაღწია წარმატებასა თუ სიმდიდრეს და სავსებით დაინტერესებულნი ვართ მასთან ურთიერთობების გაღრმავებით. საქართველოს, რომელიც გადაურჩა ბოლშევიზმს, გააჩნია შეძლებისდაგვარად ყველაზე დემოკრატიული კონსტიტუცია და იმედოვნებს, რომ სულ მალე იხილავს თავის დამოუკიდებლობას, აღიარებულს მსოფლიოს სახელმწიფოთა მიერ. ოფიციალურად ცნობის მოლოდინში საქართველომ ბერნში მიავლინა თავისი დიპლომატიური წარმომადგენელი... იგი ეძიებს გზებს ჩვენს ქვეყნებს შორის სავაჭრო ურთიერთობების განვითარებისათვის. არსებობს უამრავი ნაწარმი, რომელიც ომამდე ჩვენში საქართველოდან შემოდიოდა ჰამბურგის გავლით,

[69] „Journal Illustree”, №679, Genève, 1919.

რაც საშუამავლო გარიგებების შედეგი გახლდათ. აქედან, ჩვენ ყველა პირობა გვაქვს იმისათვის, რათა პირდაპირ მივიღოთ ისინი კავკასიიდან, სადაც ჩვენი პროდუქციისათვის ასევე მნიშვნელოვანი გასაღების ბაზარი არსებობს და ჩვენი მრეწველები მთლიანად დაინტერესებულნი არიან იმაში, რათა იგი არ იქნას მონოპოლიზებული სხვათა მიერ. ამისათვის კი საკმარისია ვიყოთ პირველები და საქართველოში გაიგზავნოს სამრეწველო მისია მდგომარეობის ადგილზე შესასწავლად, ხოლო თავადი სუმბათაშვილი უთუოდ სიამოვნებით მოგაწვდით იმ მასალებს, რომელიც შესაძლებელია მნიშვნელოვანი გახდეს ჩვენი ინდუსტრიისათვის".[70]

მიხეილ სუმბათაშვილი, გამოჩენილ ქართველ სახელმწიფო მოღვაწესთან, დიპლომატთან და მეცნიერთან ზურაბ ავალიშვილთან (1875-1944) ერთად, აქტიურად იყო ჩართული მოლაპარაკებებში, რომელიც 1920 წლის ნოემბერ-დეკემბერში, ჟენევაში წარმოებდა. იმხანად, ერთა ლიგაში განიხილებოდა ამ ორგანიზაციაში საქართველოს მიღების საკითხი.

ზ. ავალიშვილი თავის ნაშრომში „საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში" პატივისცემით იხსენიებს მიხეილ სუმბათაშვილის დიპლომატიურ მოღვაწეობას და მის მონდომებას, რომ ჩვენი სამშობლო ერთა ლიგის წევრი გამხდარიყო. იგი წერს: „ლიგის წევრობაზე გაცხადებულ კანდიდატურის გასარჩევად შეადგინეს საერთო ლიგის განსაკუთრებული კომისია... 25 ნოემბერს მე და თავადმა მ. ა. სუმბათაშვილმა მივეცით ამ ქვეკომისიას განმარტებები... როგორც აგვიხსნა მე და სუმბათაშვილს კუბის დელეგატმა აგუერომ, რომელიც დიდ როლს ასრულებდა ყოველგვარ კენჭისყრის მომზადებაში, „შუა და სამხრეთ ამერიკის რესპუბლიკებს, რა თქმა უნდა, შეეძლოთ თავისი ხმების რაოდენობით ლიგაში მიეღოთ საქართველო... რასაც მოითხოვდა სამართლიანობა! მაგრამ თქვენ კარგად იცით, რომ ასეთ საქმეებს სწყვეტს არა სამართლიანობა! "მერიკის რესპუბლიკებისათვის უხერხულია წინააღმდეგობა გაუწიონ ევროპის დიდ სახელმწიფოებს იმ საკითხში, რომელიც უფრო მნიშვნელოვანია ქვეყნიერების სწორედ ამ ნაწილისათვის! ინგლისმა და საფრანგეთმა, ან მარტო ინგლისმა მოგცეთ ხმა და ჩვენ, როგორც ერთი კაცი, შევუერთდებით მას".[71]

[70] გ. შარაძე. საქართველოს პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკა და საგარეო პოლიტიკა. თბ. 2003, გვ. 257-259.

[71] ზ. ავალიშვილი, საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში, მოგონებანი. ნარკვევები. თბ. 1929, გვ. 232-235.

სამწუხაროდ, ქართველ დიპლომატთა და საქართველ მხარდამჭერ სახელმწიფოთა წარმომადგენლების მცდელობამ ამაოდ ჩაიარა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა ერთა ლიგაში ვერ გაწევრიანდა.

საქართველოს მთავრობამ 1920 წლის მიწურულს მიხეილ სუმბათაშვილი გადაიყვანა ლონდონში, საგანგებო და სრულუფლებიანი ელჩის მოვალეობის შემსრულებლად *(Chargé d'affaires)*, სადაც მან ამ თანამდებობაზე მანამდე მყოფი დავით ღამბაშიძე შეცვალა.

1921 წლის იანვრიდან მიხეილმა დიპლომატიური საქმიანობა განაგრძო პარიზში, სადაც საქართველოს საელჩოში მრჩევლად დაინიშნა.

იმავე წლის 25 თებერვალს, საფრანგეთში აკრედიტებულ საქართველოს საგანგებო და სრულუფლებიან ელჩ აკაკი ჩხენკელთან (1874-1959) და საელჩოს მდივან სოსიპატრე ასათიანთან ერთად, მრჩეველი მიხეილ სუმბათაშვილი მონაწილეობდა ელისეს სასახლეში გამართულ ცერემონიაში, რომლის დროსაც საფრანგეთის რესპუბლიკის პრეზიდენტს ეტიენ ალექსანდრ მილიერანს (1859-1943) რწმუნებათა სიგელი გადასცეს.[72]

აღნიშნული ისტორიული ფაქტის თვითმხილველი ზ. ავალიშვილი გულისტკივილით იგონებდა: „საელჩოს წინ, ხალხში გარეული, მე ვუცქერდი პარიზისათვის ჩვეულებრივსა და საქართველოსთვის ესოდენ მნიშვნელოვან სანახაობას... მაგონდებოდა, ორასი წლის წინათ, მეფე ვახტანგ VI-ის ელჩი, თავადი საბა-სულხან ორბელიანი, ლუდოვიკ XIV-ის მიერ ვერსალის სასახლეში მიღებული, თუ როგორ გამოითხოვდა საქართველოსთვის დახმარებას. Mის ცდას არ გამოუღია ნაყოფი: მზე-მეფე (მზე თითქმის ჩასული) სრულიად უძლური გამოდგა რაიმე გაეკეთებინა... იმავე დღეს, 25 თებერვალს, 1921 წელს, საბჭოთა ჯარები შედიოდნენ თბილისში. წინ უძღვოდა წითელ ბაირაღით ხელში, თეთრ ცხენზე მჯდომი, ერთი ქართველი კომისართაგანი. მას გვერდით უხილავათ მოჰყვებოდა გაძვალტყავებულ ჯახრაკზე, ძონძებში გახვეული ჩონჩხი და გასისხლიანებულ თითებში ეჭირა ნგრევის ცელი“.[73]

რუსეთის სფსრ-ის წითელი არმიის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ოკუპაციის შემდეგ, მიხეილ სუმბათაშვილმა დიპლომატიური საქმიანობა კვლავ დიდ ბრიტანეთში განაგრძო.

[72] გ. შარაძე. საქართველოს პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკა და საგარეო პოლიტიკა, გვ. 257-259.

[73] ზ. ავალიშვილი. საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში, გვ. 243.

6) თავად სუმბათაშვილთა საგვარეულოს წარმომადგენელნი ემიგრაციაში

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ემიგრანტული მთავრობის დიპლომატიური წარმომადგენელი მიხეილ სუმბათაშვილი თავის მეუღლესთან ლიდია ლვოვის ასულ მარკოვასთან და ერთადერთ ასულ ნინასთან ერთად, ლონდონში ცხოვრობდა. ლიდია მარკოვა-სუმბათაშვილისა აღნიშნულ ქალაქში 1930 წელს გარდაიცვალა, ხოლო ნინა მიხეილის ასულ სუმბათაშვილის გარდაცვალების თარიღი ჯერჯერობით უცნობია.

***

აღსანიშნავია, რომ ქართული ემიგრაციის ხელშეწყობით, ალექსანდრე სუმბათაშვილ-იუჟინის ცნობილი პიესა „ღალატი“ დასავლეთ ევროპის ქვეყნების თეატრების სცენაზეც იდგმებოდა. კერძოდ, იგი 1935 წლის იანვარში, ბერლინის ცენტრალური თეატრის სცენაზე, გერმანულ ენაზე დადგეს. ეს დადგმა განხორციელდა ემიგრანტი ქართველი რეჟისორის გ. ჯაბადარის ხელმძღვანელობით. პიესა გერმანულ ენაზე თარგმნა რეჟისორის მეუღლემ ჰერტრუდა ჯაბადარმა. დადგმაში მონაწილეობდნენ გერმანელი მსახიობები: კნუტ ჰარტვიგი, თამარ ფონ ჰაისტერი, გერდა მიულერი და კარლ ლუდვიგ შრაიბერი.

ბერლინში გამომავალი ქართველ ნაციონალისტთა გაზეთის „კლდე“ 1934 წლის დეკემბრის ნომერი იუწყებოდა: „1935 წლის იანვრის 25-ს ბერლინის საუკეთესო სცენაზე დაიდგმება სუმბათაშვილის უკვდავი პიესა „ღალატი“ გერმანულ ენაზე, გ. ჯაბადარის რეჟისორობით... ეს პირველი შემთხვევაა, რომ ქართული პიესა ევროპის სცენაზე და ევროპის საზოგადოებრიობის წინაშე გამოდის... მაგრამ ამ ფაქტის მნიშვნელობა მარტო ამით არ ამოიწურება და „ქართველ ნაციონალისტთა ორგანიზაციაც“, რომელიც დადგმისათვის ზრუნავს, მხედველობაში იღებს უმთავრესად მეორე მომენტს, სახელდობრ: „ღალატი“ არის ქართული ისტორიული პიესა და მისი ევროპულ სცენაზე წარმოდგენა ქართველი ერისა და მისი საქმის პროპაგანდას ნიშნავს... გერმანიაში ჩვენ გაგვაქვს ევროპულ საზოგადოებრიობის წინაშე არა მარტო ქართული დრამატურგიის ერთი საუკეთესო ნიმუშთაგანი, არამედ ჩვენი ისტორია, ჩვენი მძიმე და ტრაგიკული წარსული, ქართული ხასიათი,

ტემპერამენტი, ადათი... 1935 წლის 25 იანვარი ამიტომ უნდა იქცეს ქართული კულტურის დღედ ბერლინში“.[74]

***

თავად სუმბათაშვილთა რუსეთში მცხოვრები შტოს ზემოხსენებული წარმომადგენელი – ვასილ ალექსანდრეს ძე სუმბათოვი (1893-1977) 1919 წლის აპრილში გემით „ეკატერინოსლავლი“ ყირიმიდან ემიგრაციაში გაემგზავრა. ერთხანს იგი ცხოვრობდა კუნძულ ჰალკიზე და ისტანბულში. 1920 წელს წითელი ჯვრის იტალიური გემით ჩავიდა იტალიაში, სადაც გარდაცვალებამდე მოღვაწეობდა. იყო რუსული ემიგრაციის პირველი ტალღის ერთერთი გამორჩეული წარმომადგენელი, ცნობილი პოეტი, მთარგმნელი და მხატვარი. თავდაპირველად რომში ცხოვრობდა. მსახურობდა მხატვრად ვატიკანში, ქსოვილთა დიზაინერად, რუსული წიგნის მაღაზიის გამგედ. 1959 წლიდან ცხოვრობდა ბოლცანოში, ხოლო 1964 წლიდან – ლივორნოში. მეგობრობდა რუს ემიგრანტ პოეტ ანატოლი გაინცელმანთან (1879-1953).

ვ. სუმბათოვის კალამს ეკუთვნის ემიგრაციაში გამოცემული სამი პოეტური კრებული: „ლექსები“ (მიუნხენი, 1922), „ლექსები“ (მილანი, 1957) და „გამჭვირვალე სიბნელე“ (ლივორნო, 1969). მისი პატრიოტულ-რელიგიური ლექსები შექმნილია კლასიკურ მანერაზე, ძირითადად XIX საუკუნის მეორე ნახევრის პოეტიკის სულისკვეთებით. იმავდროულად, ეწეოდა მთარგმნელობით მოღვაწეობას და თარგმნიდა იტალიელი, გერმანელი და ინგლისელი პოეტების ლექსებს. მისი შემოქმედების ძირითადი ნაწილი შევიდა ამ ოციოდე წლის წინათ გამოცემულ ლექსების კრებულში, რომელსაც ავტორის ბიოგრაფიაც ერთვის.[75]

7) სუმბათაშვილთა გვარის წარმომადგენლები სსრ კავშირში

სსრ კავშირში ცხოვრება და მოღვაწეობა რამდენიმე წლის განმავლობაში მოუწია თავად სუმბათაშვილთა საგვარეულოს გამოჩენილ წარმომადგენელს, ზემოხსენებულ მსახიობსა და დრამატურგს ალექსანდრე ივანეს ძეს (1857-1927), რომელიც ატარებდა რუსიფიცირებულ გვარს – «Сумбатов», ხოლო ცნობილი იყო ფსევდონიმით – «Южин».

[74] „ღალატი“ გერმანულ სცენაზე. ქართველ ნაციონალისტთა ორგანო „კლდე“. №5/6. ბერლინი, 1934.

[75] В. Сумбатов. Прозрачная тьма. Собрание стихотворений. Составил Л. Алексеев. Научная редакция и подготовка текста В. Резвого. Предисловие и биографическая справка С. Гардзонио. Москва. 2006.

რუსეთის იმპერიის დანგრევის შემდეგ მოსკოვში დარჩენილ ალექსანდრე იუჟინს 1922 წელს მიენიჭა რსფსრ-ის სახალხო არტისტის საპატიო წოდება. 1923 წელს იგი ჩამოვიდა სამშობლოში, სადაც მონაწილეობა მიიღო რეჟისორ კოტე მარჯანიშვილის მიერ შოთა რუსთაველის თეატრში დადგმულ ზ. ანტონოვის სპექტაკლში „მზის დაბნელება საქართველოში“.[76]

1927 წლის 17 სექტემბერს ალექსანდრე იუჟინი გარდაიცვალა ქ. ნიცასთან მდებარე ჟუან-ლე-პენის ვილაში „ქრიზანთემა“. იგიმგადაასვენეს და დაკრძალეს მოსკოვში, ნოვოდევიჩის სასაფლაოზე.[77]

თბილისსა და მოსკოვში მოღვაწეობდა ქართველი სცენოგრაფი მხატვარი იოსებ გიორგის ძე სუმბათაშვილი (1915-2012). თბილისის სამხატვრო აკადემიაში სწავლისას იყო დავით კაკაბაძისა და ვალერიან სიდამონ-ერისთავის მოწაფე. ამ”აკადემიის დასრულების შემდეგ, პედაგოგიურ საქმიანობას იქვე ეწეოდა. მთავარ მხატვრად მოღვაწეობდა თბილისის ოპერისა და ბალეტის და კოტე მარჯანიშვილის თეატრებში. იყო ქართული მხატვრული ფილმების – „ქეთო და კოტე“, „ცისკარა“, „მაგდანას ლურჯა“ და მულტიპლიკაციური ფილმების დეკორაციების ესკიზების მხატვარი. 1958 წლიდან სამუშაოდ გადავიდა მოსკოვში, სადაც მთავარ მხატვრად მუშაობდა საბჭოთა არმიის ცენტრალურ აკადემიურ და ევგენი ვახტანგოვის სახელობის სახელმწიფო თეატრებში. 1968 წელს მიენიჭა რსფსრ-ის, ხოლო 1982 წელს – სსრკ-ს სახალხო მხატვრის წოდებები. 1952 წელს მიენიჭა სტალინური პრემია (II ხარისხის), ხოლო 1974 წელს – სსრკ სახელმწიფო პრემია. გარდაიცვალა და დაკრძალულია მოსკოვში.[78]

სუმბათოვის გვარს ატარებდა სსრ კავშირის ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე, უმაღლესი საბჭოს დეპუტატი, აზერბაიჯანის სსრ-ის შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარი და მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილე, გენერალ-ლეიტენანტი იუველიან დავითის ძე სუმბათოვ-თოფურიძე (1889-1960). თოფურიძე – მისი დედის გვარი გახლდათ.[79] აქვე დავსძენთ, რომ ამ

[76] დ. ჩხიკვიშვილი. ალექსანდრე სუმბათაშვილი-იუჟინი, გვ. ; კ. ნინიკაშვილი. მ. ლაღიძე. სუმბათაშვილ-იუჟინი ალექსანდრე ივანეს ძე. „ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია“. ტ. 9. თბ. 1985, გვ. 604.

[77] Дворянские роды Российской империи. Т. IV. С. Думин, Ю. Чиковани. Князья Царства Грузинского, გვ. 203.

[78] სუმბათაშვილი იოსებ გიორგის ძე. „ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია“. ტ. 9, თბ. 1985, გვ. 603.

[79] Н. Петров. К. Скоркин. Кто руководил НКВД (1934-1941). Справочник. Под редакцией Н. Охотина и А. Рогинского. Москва. 1999, გვ. 502.

პიროვნების გენეტიკური კავშირი თავად სუმბათაშვილებთან ჯერჯერობით დადგენილი არ არის.

***

ამრიგად, საქართველოს სამეფოს ერთ-ერთი წარჩინებული თავადური საგვარეულოს – სუმბათაშვილთა წარმომადგენლებმა მნიშვნელოვანი კვალი დატოვეს როგორც ჩვენი ქვეყნის, ასევე რუსეთის ისტორიაშიც.

Niko Javakhishvili
Associate Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

FROM THE HISTORY OF THE SUMBATASHVILIS PRINCELY FAMILY

Summary

This article reviews the history of the Sumbatashvilis – one of the prominent noble families in Kartli – the Central part of Georgian kingdom. They were high ranked nobles, princes (in Georg. *"Tavadi").*

In the historical sources of 17th-19th centuries the princes Sumbatashvilis are named as the faithful warriors and administrators, specifically, ober-kamerhers/garderobmeisters (in Georg. *"Meitari")*, community governors (in Georg. *"Mouravi"),* chief cashiers (in Georg. *"Molaretukhutsesi"),* censor of military servismen (in Georg. *"Lashkarnivisi")* of Georgian kings from Bagrationi royal dynasty..

For such loyalty to the kings the princes Sumbatashvilis were highly appreciated by the Georgian kings.

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XIX
თბილისი. 2023

ცვთისო მამისიმედიშვილი
ასოცირებული პროფესორი, თსუ

ისტორიულ პირებსა და მოვლენებთან დაკავშირებული ხალხური ტექსტების თავისებურება

გმირები „იქმნებიან“ უძველესი მითების მიხედვით.
მირჩა ელიადე

ქართველმა ხალხმა ისტორიულ პირებსა და მოვლენებთან დაკავშირებით თემატურად მდიდარი და ჟანრობრივად მრავალფეროვანი ფოლკლორი შექმნა. ოფიციალური ისტორიოგრაფიისგან განსხვავებით, ხალხური ტექსტები არ გადმოსცემენ ერთიან ისტორიულ პროცესს, რადგან წარსულში მომხდარი მოვლენები სულ რამდენიმე ისტორიულ პირს ან მეფეს მიეწერება, რამაც განაპირობა ამ სახის ნაწარმოებთა ციკლურობა. აღსანიშნავია, რომ ეს ციკლები ერთმანეთს არ უკავშირდება. ხალხის მეხსიერება მხოლოდ ცალკეულ მხატვრულ ნაწარმოებებს ინახავს ქვეყნის წარსულზე. ქართულ ფოლკლორში არ დასტურდება ერთიანი საისტორიო ეპოსი, რომელიც განაზოგადებდა ხალხის ისტორიას, რომელიც გვიჩვენებდა, თუ როგორ უყურებს ხალხი საკუთარ წარსულს, საკუთარი ქვეყნის ისტორიას. შეიძლება თავის დროზე ქართულ ფოლკლორში ზეპირად არსებობდა ასეთი ერთიანი ისტორიული ეპოსი, მაგალითად, თამარის ეპოსი, რომელმაც ჩვენამდე მხოლოდ დაშლილი, ფრაგმენტების სახით მოაღწია. სხვა ხალხების ფოლკლორში იძებნება არაერთი ისტორიული ეპოსი, რომლებიც განზოგადებულად მოგვითხრობენ წარსულზე. რუსულ ბილინებს, ესპანურ ეპოსს „ჩემს სიდზე“ და სომხურ „დავით სასუნელის ეპოსს“ ისტორიული ამბები უდევთ საფუძვლად. მათში მონაწილეობენ როგორც ისტორიული, ისე ფსევდოისტორიული გმირები.

ნაშრომი მიზნად ისახავს, განიხილოს, თუ როგორ, რა სახით შემოინახა ქართულმა ფოლკლორმა ხალხური ტექსტები იმ ისტოროული მოვლენებისა და პიროვნებების შესახებ, რომლებიც ჩვენთვის ქართლის ცხოვრებიდან

და სხვა დოკუმენტური წყაროებით არიან ცნობილი. ქართულ ფოლკლორში დადასტურებული ციკლები მხოლოდ რამდენიმე კონკრეტულ მოვლენასა და რამდენიმე რეალურ ისტორიულ პირზე ამახვილებს ყურადღებას, რომლებმაც განსაკუთრებით ღრმა კვალი დატოვეს საზოგადოების ცნობიერებაზე. ხალხური ლექსები და ეპიკური სიუჟეტებიც სწორედ ამ კონკრეტული ისტორიული პირებისა და მოვლენების გარშემო ჯგუფდებიან.

ქს. სიხარულიძე ქართულ ხალხურ საისტორიო სიტყვიერებაში რამდენიმე ციკლს გამოყოფდა.[1] თუმცა ამ ციკლების რიცხობრივად გაზრდაც შეიძლება და შემცირებაც, იმის გათვალისწინებით, თუ რა იქნება ხალხური ნაწარმოებების ციკლებად დაყოფის საფუძველი. ერთ ციკლში შეიძლება გაერთიანდეს ერთ კონკრეტულ ისტორიულ მოვლენასთან ან ერთ ისტორიულ პირთან დაკავშირებული სხვადასხვა ჟანრის ხალხური ნაწარმოებები. მაგალითად, თამარ მეფის ციკლის ზეპირსიტყვიერ ნიმუშებში ერთიანდება ამ ცნობილი მეფის სახელთან დაკავშირებით საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში შექმნილი ლირიკული და ლირო-ეპიკური საფერხისო ლექს-სიმღერები, ეპიკური ტექსტები, მათ შორის მითოლოგიური გადმოცემები, თქმულებები და ლეგენდები. თამარის ციკლში შეიძლება გაერთიანდეს ლაშა-გიორგისა და შოთა რუსთაველთან დაკავშირებული თქმულებებიც, რადგან ხალხურ ნაწარმოებებში ისინი ხშირად ერთად მოქმედებენ და ერთ ეპოქას ასახავენ. საისტორიო ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები, მნიშვნელობა არა აქვს მათ ჟანრულ კუთვნილებას, ლეგენდით იქნება გადმოცემული, თქმულებით თუ ლექსით, ხალხური იმაგინაციის მიხედვით, მაინც ინარჩუნებენ სანდოობას, მხატვრულ დამაჯერებლობას, რადგან ეს ტექსტები რეალურ მოვლენებსა და პირებზე მოგვითხრობენ. საისტორიო ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებში წარსული უკავშირდება აწმყოს, რადგან, მაგალითად, ციხესიმაგრე, რომლის მშენებლობის ისტორიასაც თქმულება გვიამბობს, ისევ დგას სოფელში და მას ხედავს როგორც მთხრობელი, ასევე მსმენელიც.

ზოგიერთი ციკლი ისტორიულ პირს უკავშირდება, ზოგიერთი ციკლი კი – ისტორიულ მოვლენას. ფოლკლორულ ნაწარმოებთა აღნიშნულ ციკლებს უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს ხალხური კოლექტიური მსოფლმხედველობის შესასწავლად, რადგან მათი საშუალებით ნათელი ხდება, თუ რომელმა ისტორიულმა პირმა ან ისტორიულმა მოვლენამ მოახდინა საზოგა-

[1] ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება. ტ. I. ტექსტების მომზადება, რედაქცია, შესავალი და შენიშვნები ქსენია სიხარულიძის. თბ. 1961, გვ. 20-42.

დებაზე ყველაზე დიდი ზემოქმედება, რომელ ეპოქას მიიჩნევს ხალხი ყველაზე ძლიერ დროდ და რომელ მოღვაწეს – გამორჩეულ პიროვნებად.

განსაკუთრებული სიბრძნით, ქვეშევრდომებზე ზრუნვით, სახელმწიფოს აღმშენებლობით, მტრებთან თავდაუზოგავი ბრძოლითა და პიროვნული სიმამაცით საქართველოს არაერთმა მეფემ გამოიჩინა თავი, მაგრამ მათ შორის ყველაზე დიდი პატივი ქართველმა ხალხმა ოთხ მეფეს მიაგო. ქართული ფოლკლორი მეფეებთან დაკავშირებით ხალხური ტექსტების მხოლოდ ოთხ ციკლს იცნობს, კერძოდ, ვახტანგ გორგასლის, დავით აღმაშენებლის, თამარ მეფისა და ერეკლე მეორის ციკლის ზეპირსიტყვიერ ნიმუშებს. ქართველ მეფეებთან დაკავშირებული ფოლკლორული ნაწარმოებების ვარიანტები საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში დასტურდება.

ღვაწლმოსილი და დიდებული მეფეების გარდა, ქართულმა ფოლკლორმა ისეთი ისტორიული პირების ხსოვნაც შემოინახა, რომლებმაც უარყოფითი როლი შეასრულეს ქვეყნის შიდა პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ამ მხრივ უაღრესად მნიშვნელოვანია ხალხური ლექსებისა და გადმოცემების ციკლი XVII საუკუნის პირველი ნახევრის მოღვაწის – ზურაბ არაგვის ერისთავის შესახებ. ხალხური ტექსტები მას წერილობითი დოკუმენტებისგან საპირისპირო თვისებებით, სრულიად უარყოფით პერსონაჟად წარმოგვიდგენს, რომელმაც რამდენჯერმე ილაშქრა ფშავ-ხევსურეთში და საფრთხე შეუქმნა არა მხოლოდ ადგილობრივი საყმოების დამოუკიდებლობას, არამედ მათ ფიზიკურ არსებობასაც.[2] ოფიციალური წყაროები და წერილობითი დოკუმენტები არანაირ ცნობას არ გვაწვდიან ზურაბ ერისთავის ფშავ-ხევსურეთში ლაშქრობების შესახებ. ხალხური ლექსები და გადმოცემები კი განადიდებენ კონკრეტულ სახალხო გმირებს, რომლებმაც გამოიჩინეს საარაკო გმირობა, წინ აღუდგნენ სასტიკ ერისთავს, თავი ისახელეს მტერთან ბრძოლაში და დაიცვეს თავიანთი კუთხის თავისუფლება. ქს. სიხარულიძის აზრით, „ძველი ციკლებისგან განსხვავებით ამ ციკლს ახასიათებს მოვლენათა კონკრეტიზაცია და პერსონაჟების სიმრავლე. ნაწარმოებში მეტწილად რამდენიმე გმირი მოქმედებს“.[3] აღსანიშნავია, რომ ზურაბ ერისთავის ციკლის ხალხური ნაწარმოებები: თქმულებები, გადმოცემები და სიმღერები – მხოლოდ ფშავ-ხევსურეთის ტრადიციულ საზოგადოებებში იყო გავრცელებული.

ქართველი ხალხის მეხსიერებამ წარსული ცხოვრებიდან რამდენიმე

[2] ზ. კიკნაძე. ქართული მითოლოგია. ტ. I, ჯვარი და საყმო. თბ. 2016, გვ. 178.
[3] ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება. ტ. I, გვ. 30.

თვალსაჩინო ისტორიული მოვლენა შემოინახა. 1659 წელს ბახტრიონის ავჯანყებაში თუშების, ფშავლებისა და ხევსურების ძლევამოსილ გამარჯვებას ეძღვნება ლექსებისა და გადმოცემების მთელი ციკლი, რომელმაც არაერთი სახალხო გმირის ბრძოლისა და თავგანწირვის ამბავი ასახა. ამ უმძიმეს მომენტში, როცა კახეთისა და მთლიანი ქვეყნის ყოფნა-არყოფნის საკითხი წყდებოდა, ქართველმა ხალხმა შეძლო კონსოლიდაცია და მტერთან უთანასწორო ბრძოლაში გადამწყვეტი გამარჯვების მოპოვება. ბახტრიონის ციკლის ხალხურ ნაწარმოებებში, ისევე როგორც ზურაბ ერისთავის ციკლის ტექსტებში, პერსონაჟები თავიანთი კონკრეტული გვარ-სახელებით ხსენდებიან. ბახტრიონის ციკლის ხალხურ ლექსებში მონაწილეობენ გმირები, რომლებსაც ოფიციალური, დოკუმენტური ისტორია საერთოდ არ იცნობს. ბახტრიონის ავჯანყების გმირები: თუში ზეზვა გაფრინდაული, ფუნჩაიშვილი, საღირიშვილი, შველა შველაიძე; ხევსურები – ხოშარეული და ნადირა; ფშაველი – გოგოლაური – ისტორიულ წყაროებში არ ხსენდებიან და მხოლოდ ხალხური სიმღერების პერსონაჟები არიან. ეს ციკლიც მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერებამ შემოგვინახა. ზურაბ ერისთავისა და ბახტრიონის ციკლის ლექს-სიმღერებში პერსონაჟთა გამითიურების პროცესი დაწყებულია. მაგალითად, გადმოცემის მიხედვით, ბახტრიონის ციხის გალავანზე პირველი ზეზვა გაფრინდაული გადასულა და „თათრები იქამდე უჟლეტია, ვიდრე დახოცილების გროვაში ერთი თათრის გვამი არ აყირავებულა“.[4] იმავე სასწაულს ვხვდებით ზურაბ ერისთავის ციკლის ნაწარმოებებში: „როცა მამუკა ქალუნდაური დასწევია ზურაბის ლაშქარს ბეგენთგორის ძირში... თორმეტი კაცი ერთბაშად დაუხოცავს. მეთორმეტე რომ მოუკლავს, იგი ფეხაღმა დაყუდებულა წყალში. ამის დანახვაზე მამუკას ხმალი ჩაუგია, რადგანაც ძველად ხევსურეთში მეომრების „რჯული“ ასეთი ყოფილა, რომ თუ ხმლით შულლში მოკლული კაცი ფეხ-აღმა დაეყუდებოდა, ეს იმას ნიშნავდა, რომ შულლი უნდა შეწყვეტილიყო: ცოდვა „ღმერთს შამწვდარი ას“. შემდეგ მამუკა აბრუნებულა და ნაომარში, გზის პირას, სამანი ჩაუგდია და უთქვამს: - ვინც ჩემი სიკვდილის შემდეგ აქ მგზავრად აივლ-ჩაივლის და ვინც ამ სამანთან სამს ყანწს, არყიანს, არ დალოცავს, ამ ჩემი ხმლის ცოდვა ეკიდოსო“.[5] ზურაბ ერისთავთან ბრძოლების შემდეგ მამუკა ქალუნდაურის სახელი

[4] ჭს. სიხარულიძე. ქართული ხალხური საგმირო-საისტორიო სიტყვიერება. თბ. 1949, გვ. 149.

[5] აკ. შანიძე. ქართული ხალხური პოეზია. I. ხევსურული. ტფ. 1931, 308.

ადგილობრივ ტრადიციაში იმდენად გამითიურდა, რომ ბეგენგორი ხალხს წმინდა ადგილად მიაჩნდა, იქ ფშავლები და ხევსურები სანთლებს ანთებდნენ, ლოცულობდნენ და მამუკა ქალუნდაურს შენდობას ეუბნებოდნენ. ბეგენგორის ისტორია მკაფიოდ გვიჩვენებს, თუ როგორ სწრაფად შეიძლება იქცეს რაიმე მოვლენა მითად. თუმცა, რადგან ზურაბ ერისთავისა და ბახტრიონის ციკლის ფოლკლორული ნაწარმოებები შედარებით მოგვიანო პერიოდის ამბებს ასახავს, პერსონაჟთა და მოვლენათა გამითიურების პროცესი ბოლომდე მიყვანილი არ არის.

ქართული ზეპირსიტყვიერების ფონდში დასტურდება კიდევ უფრო ახალი ხალხური ლექსების ციკლი, რომელიც მეფის არმიაში მებრძოლი ხევსური ჯარისკაცების ცხოვრებასა და მათ განცდებს გადმოგვცემს. ეს ლექსები ძირითადად უკავშირდება პირველ მსოფლიო ომს. ლექსების უმეტესობა მიეკუთვნება ლირიკულ ჟანრს, მათ შორის გვხვდება გალექსებანი და ეპისტოლარული შაირები. ხევსურული ჯარისკაცული პოეზია ქართულ ფოლკლორს აკაკი შანიძემ შემოუნახა, რომელიც XX საუკუნის 10-იან წლებში ინტენსიურად იწერდა ხალხურ ლექსებს ხევსური მთქმელებისგან და ავტორ-მთქმელებისგან. წინა ციკლებისგან განსხვავებით, ამ ჯგუფში გაერთიანებულ ლექს-სიმღერებს აქვთ სრულიად რეალისტური შინაარსი. ავტორ-მთქმელები კი, მართალია, ლექსებს მთლიანად ხალხური პოეტიკის წესებისა და ხალხური ტრადიციის შესაბამისად ქმნიდნენ, მაგრამ ისინი უკვე ხშირად იყენებდნენ მელანსა და ქაღალდს, რომელზეც თავიანთი ნაფიქრ-ნააზრევი გადაჰქონდათ. პირველი მსოფლიო ომის ციკლის ხალხური ლექსები მხოლოდ ხევსურულმა ზეპირსიტყვიერებამ შემოგვინახა.

ქართული საისტორიო ზეპირსიტყვიერების ბოლო ციკლი შეიქმნა საბჭოთა პერიოდში, რომელიც იყო ერთ-ერთი ყველაზე რთული, დაძაბული და წინააღმდეგობებით აღსავსე ხანა ქართველი ერის ისტორიაში. ამ პერიოდში, უფრო ზუსტად, XX საუკუნის 20-იან - 40-იან წლებში შექმნილი ზეპირსიტყვიერება მკაფიოდ გამოხატავს ქართველი ხალხის გაორებულ ბუნებას. ერთი მხრივ, საბჭოთა პროპაგანდა მოუწოდებდა ხალხური პოეზიის ნიჭიერ შემსრულებლებს შეექმნათ ლექსები კომუნისტური პარტიის ლიდერებზე; მეორე მხრივ, სასტიკი რეპრესიების მიუხედავად, ხალხში ზეპირად მაინც ვრცელდებოდა საბჭოთა წყობილების წინააღმდეგ მებრძოლ-მეომართა და ყაჩაღად გავარდნილ პირთა ლექსები. მიხა ხელაშვილის, გოგია ჭიჭოშვილის არაერთი ლექსი სწორედ სახალხო მთქმელებმა და ხალხური პოეზიის ნიჭი-

ერმა შემსრულებლებმა შემოგვინახეს. საბჭოთა პერიოდში შექმნილი ზეპირსიტყვიერება თავისთავში მოიაზრებს როგორც საბჭოთა, ასევე ანტისაბჭოთა ფოლკლორს.

ამდენად ქართულ ზეპირსიტყვიერ ფონდში ისტორიულ პირებსა და მოვლენებთან დაკავშირებით რვა ძირითადი ციკლი შეიძლება გამოვყოთ: 1. ვახტანგ გორასლის; 2. დავით აღმაშენებლის; 3. თამარ მეფის; 4. ზურაბ ერისთავის; 5. ბახტრიონის ავჯანყების; 6. ერეკლე მეფის; 7. პირველი მსოფლიო ომის და 8. საბჭოთა პერიოდის ციკლები.

მართალია, ბოლო ორი ციკლი მოგვიანებით, მეოცე საუკუნეში, შეიქმნა, მაგრამ ამ პერიოდში შექმნილი ფოლკლორული ნაწარმოებები, ჩვეულებრივ, იყენებენ მითოლოგიურ არქეტიპებსა და ხალხურ შემოქმედებაში დამკვიდრებულ ტრადიციულ გამომსახველობით ფორმებს, რომლებიც უხსოვარ დროში შეიქმნა და თაობიდან თაობას ზეპირად გადაეცემოდა. მის დახვეწაში თაობები იღებდნენ მონაწილეობას. თუმცა მოგვიანო პერიოდში შექმნილი ციკლების პერსონაჟებმა მაინც ვერ მოასწრეს მითოლოგიურ გმირებად გადაქცევა და ისტორიული მოვლენებიც მითიურ ქმედებათა კატეგორიაში ბოლომდე ვერ ინტეგრირდა.

ოთხი მეფის გარდა, ქართულ ფოლკლორში შეიძლება სხვა ქართველი მეფეების შესახებაც ყოფილიყო მიძღვნილი ხალხურ ნაწარმოებთა ციკლები, რომლებმაც ჩვენამდე ვერ მოაღწიეს. ზ. კიკნაძის აზრით, „ვერ ვიფიქრებთ, რომ ზეპირსიტყვიერ მატიანეს არ აესახოს ესპანეთის რეკონკისტის ანალოგიური უაღრესად დაძაბული ხანა, აშოტ კურაპალატისა და მის თანამდგომთა გმირული ეპოპეა, რაც ქართული მიწების კვლავ შემოკრებით დასრულდა, მაგრამ ესპანური „ჩემი სიდის“ მსგავსი ხალხური პოემა, სადაც უკვდავყოფილი იქნებოდა თაობათა ხსოვნაში „ჩემი აშოტი“, არ დასტურდება“.[6] არაერთ სახელოვან ისტორიულ პირთან დაკავშირებით ქართულმა ფოლკლორმა არ შემოგვინახა ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები, რადგან, როგორც ზ. კიკნაძე მიიჩნევს, „მას არ შეუძლია სინქრონულად მოიცვას მთელი ზეპირსიტყვიერი ფონდი მისი „დასაბამიდან“.[7] ზეპირსიტყვიერება ერთდროულად ვერ შეინახავდა სხვადასხვა ეპოქაში შექმნილ ნაწარმოებებს. თაობების მონაცვლეობასთან ერთად იცვლებოდა ფოკლორული შემოქმედების თემატიკა. ძველი თემების, სიუჟეტებისა და მოტივების ადგილს ახალი ნაწარმოებები იკავებდა. ზე-

[6] ზ. კიკნაძე. ქართული ხალხური ეპოსი. თბ. 2016, გვ. 9.
[7] ზ. კიკნაძე. ქართული ხალხური ეპოსი, გვ. 9.

პირსიტყვიერი ფონდი ხალხის კოლექტიურ მეხსიერებაში განიცდიდა პერიოდულ განახლებას და ძველი ნიმუშები, თუ ის არ იქნებოდა ჩაწერილი, სამუდამო დავიწყებას ეძლეოდა. სამწუხაროდ, ქართული ფოლკლორის ნიმუშების სისტემური ჩაწერა მხოლოდ XIX საუკუნის II ნახევრიდან დაიწყო. ამდენად, ჩვენ არ ვიცით, როგორი იყო ქართული ზეპირსიტყვიერი ფონდი წინა საუკუნეებში. როგორც ზ. კიკნაძე მიუთითებს, „ჩვენ არ შეგვიძლია განვსაზღვროთ ამა თუ იმ ხალხური ტექსტის ასაკი... მაგრამ ჩვენ შეგვიძლია ვილაპარაკოთ მის ხანგრძლივ ტრადიციაზე“.[8] შეუძლებელია იმის გარკვევა, თუ რა სახე ჰქონდა ვახტან გორგასლის, დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ციკლის ხალხურ ნაწარმოებებს XVII საუკუნეში ან, თუნდაც, XVIII საუკუნეში, რადგან არ მოგვეპოვება ამ პერიოდების ტექსტური ჩანაწერები. ასევე გაურკვეველია, რა ცვლილებები განიცადა ჩაწერის მომენტამდე, ანუ XIX საუკუნის ბოლომდე, ზურაბ ერისთავთან და ბახტრიონის ავჯანყებასთან დაკავშირებულმა ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებმა, რომელთა თავდაპირველი ინვარიანტები, სავარაუდოდ, XVII საუკუნეში უნდა შექმნილიყო. ვფიქრობ, „ფოლკლორისტიკაში უფრო მნიშვნელოვანია, რას წარმოადგენს ტექსტი ჩაწერის მომენტში და რა არის მისი საზრისი, ვიდრე იმის გარკვევა, თუ როგორი იყო ტექსტი ჩაწერამდე“.[9] ისტორიულ ამბებთან დაკავშირებული სიმღერები, პირველ რიგში განეკუთვნება მხატვრულ შემოქმედებას და მას, როგორც ხელოვნების ნიმუშს, ახასიათებს თავისებური და თავისუფალი დამოკიდებულება ისტორიის ფაქტობრივი მხარისადმი. ბ. პუტილოვის აზრით, „სიმღერა არ არის ქრონიკა და მისთვის უცხოა ფაქტების ზუსტი, „დოკუმენტური“ რეპროდუცირება. პირიქით, უფრო ხშირად თვალშისაცემია სიმღერების შინაარსსა და ფაქტებს შორის შეუსაბამობა“.[10]

რატომ მაინცდამაინც ეს შვიდი თუ რვა ციკლი შემოინახა ქართულმა ფოლკლორმა ან რამდენად ზუსტად ინახავს ხალხური კოლექტიური მეხსიერება ისტორიულ მოვლენას?

ფოლკლორული შემოქმედება ინდივიდუალურ მოვლენებს ნაკლებად ან საერთოდ არ ინახავს. კოლექტიური ცნობიერება და ხალხური მეხსიერება ეფუძნება მყარ და ხანგრძლივი დროის მანძილზე ჩამოყალიბებულ მოდელებს,

[8] ზ. კიკნაძე. ქართული ფოლკლორი. თბ. 2008, გვ. 51.
[9] ხ. მამისიმედიშვილი. ოსური ფოლკლორი. თბ. 2015, გვ. 29.
[10] Народные исторические песни. вступительная статья, подготовка текста и примечания Б. Н. Путилова. Москва-Ленинград. 1962, გვ. 9.

რომლებსაც ვერ მივაკუთვნებთ ამა თუ იმ ინდივიდის პირად გამოცდილებას. მ. ელიადეს აზრით, „ისტორიული მოვლენა, როგორი მნიშვნელოვანიც არ უნდა იყოს ის, ხალხის მეხსიერებაში დიდხანს ვერ ჩერდება და მის შესახებ მოგონებები პოეტურ შთაგონებას მხოლოდ იმ შემთხვევაში და იმდენად გამოიწვევს, თუ რამდენად ახლოს იქნება ეს მოვლენა მითიურ მოდელთან“.[11] ამდენად, ფოლკლორული შემოქმედება ისტორიულ მოვლენებს ხანგრძლივი დროის მანძილზე ჩამოყალიბებული მყარი მოდელებითა და კატეგორიებით, ხოლო ისტორიული პერსონაჟების თავგადასავალს მითოლოგიური არქეტიპებით გადმოსცემს. მითოლოგიური ალუზიებით არის სავსე ვახტანგ გორგასლის შესახებ პატარა ლექსი, რომელიც მეფის აპოთეოზს წარმოგვიდგენს:

„ვახტანგ მეფე ღმერთს უყვარდა,
ციდან ჩამოესმა რეკვა,
იალბუზზე ფეხი შესდგა,
დიდმა მთებმა იწყეს დრეკა,
იალბუზის ეშმაკები
ცხრა მთას იქით გადარეკა.“[12]

ლექსის მიხედვით, ვახტანგ მეფეს ციდან ესმის ზეციური ლიტურგიის ხმა – ზარების რეკვა, რადგან იგი „ღმერთს უყვარდა“. იალბუზზე ასვლა მისი აპოთეოზია, რადგან მთა განასახიერებს ცისა და მიწის კავშირს. მას, მითოლოგიური გმირების მსგავსად, მინიჭებული აქვს ღვთისაგან დემონური ძალების განდევნის უნარიც. სხვა ხალხურ ტექსტებში ვახტანგ გორგასალი, ისევე როგორც მითოლოგიური გმირი, არის ტყვის გამომხსნელი, ბუმბერაზ-გოლიათის დამამარცხებელი, მეფე-მონადირე – ქალაქის დამაარსებელი. ერთერთ თქმულებაში ის დედოფლისა და გუთნისდედის საკრალური ქორწინების მონაწილეც ხდება. ოფიციალური ისტორიის მიხედვით, ვახტანგ გორგასალი მტერთან ბრძოლაში დაიჭრა და უჯარმის სასახლეში გარდაიცვალა. თუმცა ხალხური ტრადიცია, როგორც ჩანს, ვერ დააკმაყოფილა მეფის ჩვეულებრივმა დაღუპვამ და თხრობაში გაჩნდა არქეტიპული მოდელი, რომლის მიხედვითაც, ვახტანგ გორგასალს სხეულის საიდუმლო ადგილზე, იღლიაში, ისარი ესროლეს და იგი ღალატის მსხვერპლი გახდა.[13] თუმცა ამის შესახებ არაფერს გვეუბნება ვახტანგ მეფის ისტორიკოსი ჯუანშერი, რადგან სხეულზე

[11] მ. ელიადე. მარადიული დაბრუნების მითი. არქეტიპები და განმეორებადობა. თბ. 2017, გვ. 69.

[12] ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება. ტ. I, გვ. 182.

[13] ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება. ტ. I, გვ. 57.

სუსტი ადგილის საიდუმლოს გაცემა არის მითოლოგიური პარადიგმა, რომელსაც კოლექტიური ცნობიერება მეფის სიკვდილის „გასანამდვილებლად“ იყენებს. ვახტანგ გორგასალიც ისე უნდა დაიღუპოს, როგორც მხოლოდ ტრადიციული გმირი იღუპება. არაერთი გმირი, აქილევსის ძველიბერძნული მითიდან მოყოლებული ოსური ეპოსის სოსლანით დამთავრებული, იღუპება სხეულზე სუსტი ადგილის საიდუმლოს ღალატით გაცემის შემდეგ.

მ. ელიადეს სიტყვებით, ისტორიულ პირთა და მოვლენათა ისტორიულობა „მითოლოგიის გამანადგურებელ ზემოქმედებას დიდხანს ვერ უძლებს“.[14] ხალხურ ტექსტებში ისტორიულ პირებს მითოლოგიური გმირის თვისებები მიეწერებათ. ამრიგად, ფოლკლორულ შემოქმედებას აქვს ანტიისტორიული ხასიათი, რადგან კოლექტიურ მეხსიერებას ისტორიულ მოვლენებისა და პიროვნებების დამახსოვრება-შენარჩუნება მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეუძლია, თუ კონკრეტულ პირებს და რეალურ მოვლენებს ყველა, ასე ვთქვათ, „პირადული“, ინდივიდუალური და „ისტორიული“ მახასიათებლები“ ჩამოშორდება და მათ ადგილს მითოლოგიური არქეტიპები დაიკავებენ. ამ გარემოებას თავის დროზე ჯერ კიდევ ლ. რაგლანმა მიაქცია ყურადღება. მან შენიშნა, რომ ძველი ეპოსების მთავარი გმირების თავგადასავალი ძალიან ჰგავდა ერთმანეთს, რადგან მათ შესახებ თქმულებები ისე გარდაიქმნა, რომ ერთ ტიპურ მოდელს მისადაგებოდა.[15] რა თქმა უნდა, ეს არ უნდა გავიგოთ ისე, თითქოს ხალხურ ტექსტი მხოლოდ სტერეოტიპულ თხრობას ემყარება. ფოლკლორი მხატვრული შემოქმედებაა და პერსონაჟები ხანდახან საგრძნობლად სცილდებიან თავიანთ პროტოტიპებს.

მეფობა ყველა ტრადიციაში ღვთაებრივი სუბსტანციაა. როგორც ღმერთი ქმნის სამყაროს, ისე მეფე აშენებს ქვეყანას. დავით მეფე ზეპირსიტყვიერ ნიმუშებში წარმოდგენილია მშენებლის ფუნქციით. სიუჟეტის ამგვარი განვითარებისთვის, სავარაუდოდ, ბიძგი უნდა მიეცა დავით მეფის მითოლოგემურ ეპითეტს „აღმაშენებელი“. თქმულებების მიხედვით, მეფე ახერხებს ეშმაკის დათრგუნვას და მისი დახმარებით, ან უფრო ზუსტად, მისი გაუვნებელყოფით – სამი ტაძრის ერთდროულად აშენებას. ზ. კიკნაძემ დამაჯერებლად აჩვენა, რომ „გელათის მშენებლობის თქმულებას“ საფუძვლად უდევს თახმურასის

[14] მ. ელიადე. მარადიული დაბრუნების მითი. არქეტიპები და განმეორებადობა, გვ. 69.
[15] L. Raglan. The Hero of Tradition. The Study of Folklore. ed. A. Dundes. University of California and Berkley. 1965, გვ. 150.

მიერ არიმანის მოთრგუნვის ზოროასტრული მითი.[16] დავით მეფე ჯორადქცეული ეშმაკით ისე გადაადგილდება თავის ვეებერთელა სამეფოში, როგორც ირანული მითოლოგიის პერსონაჟი თახმურასი – ცხენადქცეული არიმანით. იმ დროს, როცა ბოროტება დათრგუნულია და ეშმაკი განიარაღებული, თახმურასიც და დავითიც აფუძნებენ კაცობრიული კულტურის საფუძვლებს. დავით მეფე თავისი ჯადოსნური ჯორით, იმავე ჯორადქცეული ეშმაკით, დილით აფხაზეთში დაქრის, შუადღით – გელათში და საღამოს – მცხეთაში. დავით აღმაშენებლის თქმულება, მართალია, ქრისტიანული ტაძრის მშენებლობას ეხება, მაგრამ ტექსტი ბოროტი ძალის დათრგუნვის შესახებ სიუჟეტად იყენებს უძველეს ზოროასტრულ არქეტიპს. როგორც ვხედავთ, ფოლკლორულმა ტრადიციამ ანგარიში არ გაუწია დავით აღმაშენებლის ნამდვილ საგმირო საქმეებს და მას მითოლოგიური ბიოგრაფია შეუქმნა.

ისტორიულ თემაზე შექმნილ ქართული ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებს შორის სიუჟეტებისა და მოტივების მრავალფეროვნებით, ტექსტების სიმრავლით გამოირჩევა თამარ მეფის ციკლის ნაწარმოებები. ხალხურ ტექსტებში თამარ მეფემ, ისევე როგორც სხვა ისტორიულმა პირებმა, მითოლოგიური არქეტიპის თვისებები შეიძინა. თუმცა თამარ მეფესთან დაკავშირებული ხალხური ლექს-სიმღერები და თქმულებები მაინც ქმნიან ოქროს ხანის მმართველის განზოგადებულ მხატვრულ სახეს.

ქართულ თქმულებებში თამარი არის მარადიული გაზაფხულის დედოფალი; ის, როგორც დემიურგი და მთელი ხმელეთის მბრძანებელი, თავისი ჯადოსნური ჩიქილით ებრძვის ზღვას და იმარჯვებს; თამარი ხმელეთს ათავისუფლებს წყლის სტიქიისგან, ქაოსური საწყისისგან და გათავისუფლებულ ტერიტორიაზე, კლდეზე, აშენებს ქალაქს, ქალაქში აგებს ოქროსჯვრიან სიონს. თამარის ზღვასთან ბრძოლის ამსახველი საფერხისო სიმღერა, როგორც საკულტო რიტუალის ნაწილი, ფშავში ხალხურ რელიგიურ დღესასწაულებზე სრულდებოდა.[17] ხალხურმა ლექსმა თამარ მეფე დემიურგის ატრიბუტებით აღჭურვა და ამით უძველესი კოსმოგონიური მითის რეაქტუალიზება მოახდინა. საგულისხმოა, რომ ძველ მითოსებში წყლის სტიქიას გველეშაპი განასახიერებს. ზ. კიკნაძის აზრით, თუ თამარის ფოლკლორულ ისტორიაში მისი ანტაგონისტი ზღვა – იგივე ამირანის შთანმთქმელი „შავი ზღვის შავი ვეშაპია“, მაშინ თამარი არა მხოლოდ გველეშაპმებრძოლთა, არამედ „კოსმო-

[16] ზ. კიკნაძე. ქართული მითოლოგია. ტ. 2. ფარნავაზის სიზმარი. თბ. 2016, გვ. 104-111.
[17] ქს. სიხარულიძე. ქართული ხალხური საგმირო-საისტორიო სიტყვიერება, გვ. 70-71.

სის შემქმნელთა ტიპოლოგიაში ჰპოვებს ადგილს“.[18] თამარის დაპირისპირება ზღვასთან ძველი ხალხების ღმერთისა და ზღვაური ურჩხულის ორთაბრძოლის მითს მოგვაგონებს.

ქართული საკულტო და საისტორიო ლექსების მიხედვით, თამარი არის ერთდროულად ქაოსის ძალების წინააღმდეგ მებრძოლიც, „ღელეს აქიმ-დედოფალიც“, „ჩიქილაზინზილიანიც“, „შუა ზღვაში სამანის ჩამგდებიც“. ხოლო თავისი საიდუმლო საფლავით თამარი უახლოვდება დამარხული და აღმდგარი იმპერატორების მითოსებს, რომლებიც გამოქვაბულში ელოდებიან იმ ესქატოლოგიურ ჟამს, როცა გაიმართება უკანასკნელი ბრძოლა კეთილ და ბოროტ ძალებს შორის.[19]

ამრიგად, ხალხურ ტექსტებში ისტორიული გმირები ერთგვარ მეტა-მორფოზას განიცდიან და ისინი მითოლოგიური გმირები ხდებიან, რომლებსაც კავშირი აქვთ ზებუნებრივ ძალებთან. როგორც მ. ელიადე სრულიად სამართლიანად მიუთითებს, ხალხური ტექსტები „ისტორიას მითებით გადმოსცემენ“.[20] ქართულ ფოლკლორში საზეზეა ისტორიული პიროვნებების მითოლოგიზაცია.

მიუხედავად იმისა, რომ ერეკლე მეორის ყმაწვილობის ხანა კარგად არის ცნობილი საისტორიო წყაროებიდან, მის ბავშვობას ხალხური სიმღერა მაინც მითოლოგიური არქეტიპებით წარმოგვიდგენს. მითოლოგიური გმირების მსგავსად ერეკლე მეფეც ობოლი, გადაგდებული ბავშვია. მას სადღაც, საკრალურ სივრცეში, ირემი საკუთარი რძით კვებავს და ბოლოს საჩალეში გადაგდებულ უფლისწულს მონადირე პოულობს:

„ბატონიშვილ ერეკლესა ირმის ძუძუ უწოვნია,
წყალი უსვამს ალგეთისა, თრიალეთზე უძოვნია.
საჩალეში გადუგდიათ, მონადირეს უპოვნია.“[21]

ლექსში „ობლობა“, „უფლისწულის გადაგდება“, „ირემი“, „რძე“ და „მონადირე“ მითოლოგიური არქეტიპებია, რომლებსაც ხალხური ტექსტი ისტორიული პირის რჩეულობისა და მისი, როგორც მეფობის კანდიდატის, განსაკუთრებული წარმომავლობის გადმოსაცემად იყენებს.

საისტორიო ზეპირსიტყვიერების ნიმუშების განხილვიას, ბ. პუტილოვი

[18] ზ. კიკნაძე. ქართული მითოლოგია. ტ. 2, გვ. 229.
[19] ზ. კიკნაძე. ქართული მითოლოგია. ტ. 2, გვ. 56.
[20] მ. ელიადე. მარადიული დაბრუნების მითი. არქეტიპები და განმეორებადობა, გვ. 63.
[21] ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება. ტ. II. ტექსტების მომზადება, რედაქცია, შესავალი და შენიშვნები ქსენია სიხარულიძის. თბ. 1964, გვ. 9.

ჟანრის ერთ-ერთ ძირითად მახასიათებლად მიიჩნევს იმას, რომ „ისტორიული სიმღერა თუ თქმულება ხშირად ისტორიისთვის სრულიად უცნობ და ისტორიაში შეუძლებელ მოვლენებს ეხმიანება. ხოლო ისტორიული ფიგურები სიმღერებში ისეთ მოქმედებებს ასრულებენ, რისი გაკეთებაც მათ, ფაქტობრივად, არ შეეძლოთ“.[22] ეს ყველაფერი, რა თქმა უნდა, უცოდინრობის ან ცუდი ცოდნის უბრალო შედეგი არ არის. ამის მიზეზი არის ისტორიული პირისა და მოვლენის მითოლოგიზაცია, მისი მითოლოგიური არქეტიპის თვისებებით აღჭურვა. გადმოცემების მიხედვით, ერეკლე კრწანისის ბრძოლაში ე. წ. „მცურავ ჯაჭვს“ ატარებდა, რომელსაც მტრის ტყვია და ხმალი ვერაფერს ავნებდა.[23] ქართული მითოსი იცნობს ასეთ „სამანქანურო“ ჯაჭვის პერანგს, რომელიც თარღვა ძაგანს მისმა ძმობილმა გველეშაპმა აჩუქა. თორღვას ჯაჭვის პერანგი, სადაც ხმალი და ისარი მოხვდებოდა, იმ ადგილზე იკუმშებოდა და მისი პატრონი უვნებელი რჩებოდა. აქედან ჩანს, რომ ერეკლეს საბრძოლო იარაღიც მის მითოლოგიურ არქეტიპს უნდა მიმსგავსებოდა.

საისტორიო ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებს აქვთ კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი თავისებურება. ისტორიულ პირებსა და მოვლენებთან დაკავშირებული ხალხური ტექსტები სავსეა ანაქრონიზმებით. გადმოცემებში მურვან ყრუ და დავით აღმაშენებელი ერთმანეთს ეჭიდავებიან, თუმცა არაბი სარდალი იმ დროს უკვე ოთხასი წლის გარდაცვლილი იყო. სხვა თქმულებებში ხან ოსმალო ფაშა და ხანაც შაჰ-აბასი ცდილობს თამარ მეფის შეპყრობას, მაგრამ ამაოდ. როგორც ცნობილია, ოსმალები თამარის მეფობიდან კარგა ხნის შემდეგ გამოჩნდნენ ასპარეზზე, ხოლო შაჰ-აბასი თამარის გარდაცვალებიდან ოთხასი წლის შემდეგ განაგებდა ირანის ტახტს. ერეკლე მეფის ციკლის თქმულებებში მონაწილეობენ ხირჩლა ბაბურაული და ბერდია მამუკაური, რომლებიც ზურაბ ერისთავის ციკლის ხალხურ ნაწარმოებებშიც ხსენდებიან;[24] ხოლო ხოშურაული, რომელსაც ბესარიონ გაბური ერეკლე მეფესთან დაკავშირებულ გადმოცემაში მოიხსენიებს, მანამდე ერთი საუკუნით ადრე ცხოვრობდა და გმირული ბრძოლით მან თავი გამოიჩინა ბახტრიონის ავჯანყებაში.

ისტორიულ პირებსა და მოვლენებთან დაკავშირებულ ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებში ისტორიული დრო შეკუმშულია. ფოლკლორულ ნაწარმოებში

[22] Народные исторические песни, გვ. 9.
[23] ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება. ტ. II, გვ. 59.
[24] ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება. ტ. II, გვ. 293.

სრულიად შესაძლებელია იმის დაშვება, რომ სამი სხვადასხვა ეპოქის მეფე ერთად აშენებდეს ეკლესიას. ერთ-ერთი ხევსურული გადმოცემის თანახმად, ერეკლე მეფე თამარ მეფის შვილი იყო. ხალხურ ტექსტებს რეალური ისტორიული პირები ჩვეულებრივი პროფანული დროიდან მითოსურ დროში გადაჰყავს, რადგან, როგორც მ. ელიადე მიუთითებს, ,,ხალხურ ცნობიერებას არ აინტერესებს ქრონოლოგია, არც მოვლენათა სიზუსტე და ისტორიული პიროვნებების ნამდვილობა".[25] ძველი, განსაკუთრებით მეფეთა ეპიკური ციკლები, უფრო მეტი მითოლოგიზმით გამოირჩევა. ისტორიული გმირების ზებუნებრივი თვისებებით აღჭურვა ხალხურ ტექსტებს საკრალურ მნიშვნელობას ანიჭებს. თედო რაზიკაშვილის მიერ ჩაწერილი ერთ-ერთი ხალხური ტექსტი ქართველ მეფეთა ამბავს მითის საშუალებით გადმოგვცემს: ,,ხალხსა სწამს, ნეფე ერეკლე და თამარ ნეფე ცოცხლები არიან ღმერთთან და როცა გაუჭირდება საქართველოს მოეშველებიანო. – მირონი ნეფე ერეკლეს ძვლებს ჩამოსდისო. ერეკლემ ხმალი წინ დაიდვის და ისევ თავის-თავად შამაერტყისო. – ერეკლე, როცა ლოცვაზე დადგებოდა, ხმალს მზის შუქზე დაჰკიდებდა ხოლმეო და ლოცვას როცა გაათავებდა, ი სხივიდგან ისევ აიღებდა ხმალსაო".[26] ხალხური თხრობა თამარისა და ერეკლეს შესახებ მითიური აზროვნების კატეგორიებს იყენებს, რათა მოახდინოს მათი საარაკო ისტორიისა და მნიშვნელოვანი მოვლენების განამდვილება, რადგან, ხალხური იმაგინაციის მიხედვით, ჭეშმარიტებას მხოლოდ მითი აცხადებს. ხალხურმა ტექსტმა თამარისა და ერეკლეს თავგადასავალი საკრალური ელემენტებით შეამკო და მათი ისტორია უფრო ღრმა და მდიდარი შინაარსით გადმოსცა. ფოლკლორულ ნაწარმოებებში ისტორიულ პირებსა და ისტორიულ მოვლენებს ლამის რელიგიური ღირებულება მიენიჭა, რადგან ზეპირი ტექსტი მათ შესახებ მოგვითხრობს არა ჩვეულებრივ ამბავს, არამედ საკრალურ ისტორიას.

ჩვეულებრივი საგმირო ეპოსებისგან განსხვავებით, სადაც მოქმედება ხდება განუსაზღვრელ დროსა და სივრცეში, საისტორიო სიმღერებსა და თქმულებებში გადმოცემულ ისტორიებს შეხება აქვთ სინამდვილესთან. ხალხური იმაგინაციის მიხედვით, საისტორიო ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები ნამდვილია, რადგან სრულიად რეალური პირები კონკრეტულ გეოგრაფიულ გარემოში მოქმედებენ და ეს ტექსტები ხშირად საკრალურია, რადგან მთავარ გმირებს ზებუნებრივი თვისებები მიეწერებათ.

[25] მ. ელიადე. მითის ასპექტები. თბ. 2009, გვ. 151.
[26] აკ. შანიძე. ქართული ხალხური პოეზია. I. ხევსურული, გვ. 365.

XX საუკუნეში შექმნილ ხალხურ ნაწარმოებებში პერსონაჟებმა ვერ მოასწრეს მითიურ გმირებად გადაქცევა. მათ თავიანთი ისტორიულობა და რეალურობა ბოლომდე შეინარჩუნეს. მაგალითად, გოგია ჭიჭოშვილის ლექსი სრულიად რეალისტურად, მითოლოგიური არქეტიპების გარეშე, გადმოგვცემს საბჭოთა ხელისუფლებასთან დაპირისპირებისა და ტყეში ყაჩაღად გავარდნის მიზეზს:

„ორმოცდაერთ წელს დაგვეცა გერმანიაის ჯარია,
ვერიდე სალდათობასა, რუსს ქედ ვერ მოუხარია,
პარტიის საწინაღმდეგოდ, ტყეს შავაფარე თავია...“[27]

ამ ციკლის ლექსებში კვლავ გვხვდება ხალხური შემოქმედებისთვის დამახასიათებელი ტრადიციული მხატვრული ფორმები, ჰიპერბოლები, შედარებები, ეპითეტები, კონტრასტი და სხვ. მაგალითად, საბჭოთა წყობილებით თავის უკმაყოფილებას ამგვარად გამოხატავს ლექსის ლირიკული გმირი:

„სოობენ კომუნისტები, სისხლით ველარა ძღებიან,
მიწაზე ხალხი გაწყვიტეს, ცაში ღმერთს ემუქრებიან.“[28]

რა თქმა უნდა, ბოლო პერიოდში შექმნილ ციკლებში ისტორიული მოვლენების მითოლოგიზაციის ხარისხი დაბალია, თუმცა ხალხური კოლექტიური მეხსიერება განადიდებს ახალი დროის ისტორიულ პერსონაჟებსაც, რისი დასტურიც არის საბჭოთა პერიოდის ფოლკლორი. ახალი დროის გმირებს ხალხური შემოქმედება არქეტიპების მიბაძვით მითოლოგიური და საგმირო საქმეების შემსრულებლად გადააქცევს. კომუნისტურმა იდეოლოგიამ ახალი დროის მითოსი შექმნა, რომლის თანახმად, რჩეულ კლასს – პროლეტარიატს – ბელადის დეკრეტმა საუკუნო ტანჯვის სანაცვლოდ თანასწორობის სამუდამო სიხარული მოუტანა. საბჭოთა პროპაგანდის მიხედვით, პროლეტარები საბოლოო ესქატოლოგიურ ბრძოლაში დაამარცხებდნენ თავიანთ დემონურ მოწინააღმდეგეს – ბურჟუათა არმიებს და სამყაროში თავის განუყოფელ ბატონობას დაამყარებდნენ, რაც საბჭოთა პერიოდში გამოხატული იყო კომუნისტური მითოლოგემით: „პროლეტარებო, ყველა ქვეყნისა, შეერთდით“.

ამრიგად, საისტორიო ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებს უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვთ ქართული კულტურის შესასწავლად. მათში სრულად ვლინდება ქართული ხალხური ეროვნული სული. ფოლკლორული შემოქმედება მკაფიოდ გვიჩვენებს, თუ როგორ აღიქვამს კოლექტიური ცნობიერება

[27] მ. ღანიშაშვილი. გოგია ჭიჭოშვილის ეპოსი. თბ. 2011, გვ. 9.
[28] მ. ღანიშაშვილი. გოგია ჭიჭოშვილის ეპოსი, გვ. 10.

ისტორიულ პირებსა და მოვლენებს, თუ როგორ უყურებს ხალხი საკუთარი ქვეყნის ისტორიას. საისტორიო სიმღერები და თქმულებები იძლევა ძვირფას მასალას არქეტიპებისა და უძველესი პოეტური ფორმების შესასწავლად, რადგან, როგორც კვლევამ აჩვენა, ხალხურ სიტყვიერებაში ისტორიული პირები და მოვლენები მითოლოგიური სქემებით, ტრადიციული მოდელებითა და უძველესი არქეტიპების მიხედვით იქმნებიან.

Khvtiso Mamisimedishvili
Associate Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

PECULIARITIES OF FOLK TEXTS RELATED TO HISTORICAL PERSONS AND EVENTS

Summary

The Georgian people have created a thematically rich and genre-diverse folklore regarding historical persons and events. Unlike official historiography, folk texts do not convey a single historical process, since they attribute the events of the past to only a few historical figures or kings, which led to the cyclical nature of these types of literary works.

Folklore is an artistic creation, and in it characters sometimes go far beyond their prototypes. Although the legend of Davit Agmashenebeli (Builder) is about the construction of a Christian temple, the text about the suppression of an evil force uses an ancient Zoroastrian archetype as a plot. As we can see, the folklore tradition did not account for the true heroic deeds of Davit Agmashenebeli and created his mythological biography.

The folk poem equipped King Tamar with the attributes of a Demiurge and thus reactualized the ancient cosmogonic myth. Tamar's confrontation with the sea is reminiscent of the myth of the battle between the God and the Sea Monster of ancient peoples. In folk texts, historical heroes undergo a kind of metamorphosis, and they become mythological heroes with connections to supernatural forces.

Although the youth of Erekle II is well known from historical sources, his boyhood is represented by folk poetry with mythological archetypes. Like mythological heroes, King Erekle is an orphan, an abandoned child. Somewhere, in the sacred space, a deer feeds him with its own milk, and finally a hunter finds the prince thrown into a straw.

Unlike the ordinary heroic epics, in which the action takes place in an indefinite time and space, the events told in historical songs and legends are in contact with reality. In the imagination of the people historical orality patterns are real, because very real persons act in specific geographical settings, and

these texts are often sacred because the main characters are ascribed supernatural qualities.

The characters of the cycles created in the later period did not manage to turn into mythological heroes, and the historical events could not be fully integrated into the category of mythical actions.

Samples of historical oral folk are extremely important for the study of Georgian culture. Folklore clearly shows how the collective consciousness perceives historical persons and events, how people look at the history of their country. Historical songs and tales provide valuable material for the study of archetypes and ancient poetic forms, since, as research has shown, historical persons and events in folk-literature are created according to mythological schemes, traditional models and ancient archetypes.

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XIX
თბილისი. 2023

აპოლონ თაბუაშვილი
ასოცირებული პროფესორი, თსუ

ზოგიერთი დეტალი გეორგიევსკის ტრაქტატთან დაკავშირებით

გეორგიევსკის ტრაქტატის შესახებ მრავალი ნაშრომია დაწერილი და ამ თემის ირგვლივ ბევრი საკითხი სათანადოდ გაანალიზებულია.[1] მიუხედავად ამის, ჩვენი მოსაზრებით, ჯერ კიდევ რჩება ტრაქტატთან დაკავშირებული ზოგიერთი დეტალი, რომლებიც შემდგომ კვლევას მოითხოვს. როგორც წყაროებით დასტურდება, 1783 წლის მაის-ივლისში ქართულ და რუსულ მხარეებს შორის მნიშვნელოვანი უთანხმოება არსებობდა, რაც მომდევნო თვეებშიც გაგრძელდა. იქიდან გამომდინარე, რომ აღნიშნული პროცესი არაჯეროვნადაა შესწავლილი, რიგ შემთხვევაში კი მცდარ ინტერპრეტაციასთან გვაქვს საქმე, წინამდებარე ნაშრომში ყურადღებას დასახელებულ პრობლემატიკაზე გავამახვილებთ.

[1] იხ.: П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. ч. 2. СПб. 1869; Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II. СПб. 1886; ივ. ჯავახიშვილი. დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში. თბ. 1919; ი. ცინცაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. თბ. 1960; მ. დუმბაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. პროფესორ იასე ცინცაძის წიგნის გამო. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის. ნაკვ. 33. თბ. 1960; О. Маркова. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Москва, 1966; ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წიგნი II. თბ. 1965; გ. პაიჭაძე. ქართლ-კახეთისა და რუსეთის ურთიერთობის განახლება 80-იანი წლების დასაწყისში. 1783 წ. ხელშეკრულება. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV. თბ. 1973; გ. პაიჭაძე. გეორგიევსკის ტრაქტატი და მისი ისტორიული მნიშვნელობა. თბ. 1980; Г. Пайчадзе. Георгиевский трактат. Тбилиси, 1983; გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა. თბ. 1983; დ. შველიძე. საქართველოს მფარველობა და დაპყრობა რუსეთის მიერ. თბ. 2014; ვ. გურული. ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობა (1782-1784 წწ.). ქართული უნივერსიტეტის შრომები. ტ. III. თბ. 2017; ვ. გურული. მეფე ერეკლე და რუსეთი. ქართლ-კახეთის სამეფოს ურთიერთობა რუსეთის იმპერიასთან. თბ. 2018; დ. მერკვილაძე. გეორგიევსკის ტრაქტატი და ერეკლე მეორე. თბ. 2022 და სხვ.

ვიდრე 1783 წლის მაისიდან მიმდინარე პროცესს განვიხილავთ, თავდაპირველად მოკლედ შევეხებით გეორგიევსკის ტრაქტატის წინაპირობებსა და, ზოგადად, იმ პერიოდის რუსულ-ქართულ ურთიერთობებს.

როგორც ცნობილია, XVIII საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოსა და 80-იანი წლების დასაწყისში რუსეთის იმპერიისა და ქართლ-კახეთის სამეფოს ურთიერთობა მეტად გამწვავებული იყო. ქუჩუქ-კაინარჯის ზავის დადების შემდგომ საიმპერატორო კარმა 1775 წლის 7 ოქტომბრის ბრძანებით ერეკლე II-ისა და სოლომონ I-ის ელჩებს რუსეთის ტერიტორიაზე გადაადგილება აუკრძალა,[2] რაც დიპლომატიური ურთიერთობის გაწყვეტას ნიშნავდა. უფრო მეტიც, საიმპერატორო კარი დაუფარავად ეწინააღმდეგებოდა ქართლ-კახეთის სამეფოს გაძლიერებას.[3] ამ პერიოდში ოსმალეთთან დაპირისპირებული სოლომონ I კვლავ ცდილობდა რუსეთიდან დახმარების მიღებას, მაგრამ რუსეთის მთავრობა მასთან ოფიციალურ ურთიერთობას თავს არიდებდა. ხოლო, იმერეთის მეფის ელჩებს პეტერბურგისაკენ გზის გაგრძელების უფლებას არ აძლევდა.[4]

1782 წლის ზაფხულიდან ქართული სამეფოების მიმართ რუსეთის იმპერიის დამოკიდებულება რადიკალურად შეიცვალა და იმპერატორი ამჯერად ქართველ მეფეებს, ერეკლე II-სა და სოლომონ I-ს, უკვე სამოკავშირეო ხელშეკრულების გაფორმებას სთავაზობდა.

საქართველოს მიმართ რუსეთის იმპერიის პოლიტიკის ცვლილების მიზეზები, ისევე როგორც ტრაქტატის დადებასთან დაკავშირებით 1782 წელს მიმდინარე რუსულ-ქართული მოლაპარაკებების პროცესი ჩვენ სხვა ნაშრომებში დეტალურად განვიხილეთ.[5] როგორც წყაროების ანალიზმა გვიჩვენა,

---

[2] Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия относящиеся до Грузии. т. II, вып. II. С 1769 по 1801 год. Под редакцией А. Цагарели. СПб. 1902, გვ. 10-11.

[3] ვრცლად იხილეთ: ა. თაბუაშვილი. ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობა 1774-1782 წლებში. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XVII. თბ. 2021, გვ. 197-221. ასევე, იხ.: მ. დუმბაძე. ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური ვითარება 70–80-იანი წლების მიჯნაზე. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV, გვ. 682-684; ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წიგნი IV. თბ 1967, გვ. 167-170.

[4] მ. რეხვიაშვილი. იმერეთი XVIII საუკუნეში. თბ. 1982, გვ. 149-151.

[5] იხ.: ა. თაბუაშვილი. ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობა 1774-1782 წლებში; 1782 წლის რუსულ-ქართული მოლაპარაკებები: რუსეთის იმპერიის გააქტიურება საქართველოში და ერეკლე II-ის პოზიცია. რუსეთის ექსპანსია კავკასიაში და საქართველო. საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევის ფონდი. თბ. 2022. https://gfsis.org.ge/files/library/pdf/Georgian-3147.pdf

რუსეთის იმპერიამ ქართველ მეფეებთან სამოკავშირეო-მფარველობითი ხელშეკრულების დადება ოსმალეთთან მოსალოდნელი ომის გამო გადაწყვიტა. საქმე ის იყო, რომ 1782 წლის ზაფხულის დასაწყისში ეკატერინე II-მ ყირიმის სახანოს ანექსიის საბოლოო გეგმა შეიმუშავა, რაც თავდაპირველად ხანის ტახტზე რუსეთის მომხრე შაჰინ გირეის აღდგენას ითვალისწინებდა, რომელიც მანამდე ოსმალეთის მომხრე ძალებმა დაამხეს. ადგილზე სრული კონტროლის დამყარებას კი სახანოს გაუქმება და იმპერიასთან მიერთება უნდა მოჰყოლოდა. რუსეთის საიმპერატორო კარზე მიიჩნევდნენ, რომ ყირიმში ჯარების შეყვანა ოსმალეთთან გარდაუვალ ომს გამოიწვევდა. შესაბამისად, რუსეთის მთავრობა ომისათვის სამზადისს შეუდგა. 1782 წლის ივნისში ეკატერინე II თავის მოკავშირე საღვთო რომის იმპერატორ იოზეფ II-ს დაუკავშირდა და მასთან სამხედრო გეგმაც შეათანხმა.[6] მალევე იმპერატორმა საომარი სამზადისის შესახებ სპეციალური საიდუმლო ბრძანებულებაც გამოსცა. ბრძანების თანახმად, ოსმალეთთან მოსალოდნელ ომში მნიშვნელოვანი ფუნქცია ახლად შექმნილ და არნახულად გაძლიერებულ კავკასიის კორპუსს ენიჭებოდა. აღნიშნულ კორპუსს კასპიისპირეთიდან საქართველოზე გავლით ოსმალეთის აღმოსავლეთის საზღვრებზე იერიში უნდა მიეტანა. ბრძანებულება ფრონტის აღნიშნულ მონაკვეთზე „დივერსიების“ მოწყობასაც ითვალისწინებდა.[7]

ერეკლე II-ისა და სოლომონ I-ის ომში მონაწილეობის გარეშე სამხრეთ კავკასიაში დაგეგმილი ოპერაციის წარმატებით განხორციელება თითქმის შეუძლებელი ხდებოდა. ცხადია, ოსმალეთის წინააღმდეგ „დივერსიების“ მოწყობაც მათვე ევალებოდათ. შესაბამისად, ეკატერინე II-მ ქართველ მეფეებთან სამოკავშირეო ხელშეკრულების გაფორმება ოსმალეთთან მოსალოდნელი ომის სამზადისის დაწყებისთანავე გადაწყვიტა, ამ საქმის აღსრულება კი თავის ფავორიტ გენერალ-ანშეფ გრიგოლ პოტიომკინს დააკისრა. თავის მხრივ,

[6] ი. ცინცაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, გვ. 27-28.

[7] Сборник Императорского русского исторического общества. т. 27. СПб. 1880, გვ. 225-226. იმპერატორის ბრძანების შესაბამისად, უკვე 1782 წლის ნოემბრის დასაწყისში კავკასიის კორპუსი მოითვლიდა 23 ბატალიონს, დრაგუნთა 20 ესკადრონს, 4 საარტილერიო ასეულს 30 საარტილერიო კომპლექტით, კაზაკთა 4 პოლკს და ასტრახანის კაზაკთა შენაერთს. იმხანად სამხედრო ძალების ცენტრმა ასტრახანიდან კავკასიის ხაზისაკენ გადაინაცვლა. ასტრახანის კორპუსს სწორედ იმ პერიოდში შეუცვალეს სახელი და კავკასიის კორპუსი უწოდეს (იხ.: Исторический очерк Кавказских войн от их начала до присоединения Грузии. К столетию занятия Тифлиса русскими войсками 26-го ноября 1799 года. Под ред. В. Потто. Тфл. 1899, გვ. 156; ვ. გურული. ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობა (1782-1784 წწ.). ქართული უნივერსიტეტის შრომები. ტ. III, გვ. 37-38).

გრიგოლ პოტიომკინმა 1782 წლის ივნისში საქართველოში დელეგაცია გამოგზავნა, რომელსაც ქართული წარმომავლობის რუსი ოფიცერი, კაპიტანი ბაღდათლუ სოლაღოვი (სოლოღაშვილი), ხელმძღვანელობდა.[8]

სოლომონ I რუსეთის მთავრობის მოწოდებას მყისიერად გამოეხმაურა. იმერეთის მეფე 1782 წლის აგვისტოში პეტერბურგში გაგზავნილი წერილებით მადლობას იხდიდა „ძლიერი მფარველობის“ წყალობისათვის და ომში მონაწილეობის მზადყოფნასაც გამოთქვამდა. სანაცვლოდ სოლომონი ფოთიდან, ბათუმიდან და მთლიანად აჭარიდან ოსმალების გაძევებასა და ამ ტერიტორიების მისთვის გადაცემას მოითხოვდა. სოლომონისაგან განსხვავებით, ქართლ-კახეთის მეფე 1782 წლის ზაფხულში რუსეთის მთავრობის წინადადებას არ გამოეხმაურა.

გრიგოლ პოტიომკინმა ერეკლე II-ისაგან თანხმობის მისაღებად საქართველოში კიდევ ერთი თავისი წარმომადგენელი – იაკობ რაინეგსი გამოგზავნა. გერმანელი იაკობ რაინეგსი, მანამდე, 1778-1781 წლებში, საქართველოში იმყოფებოდა და ერეკლესთან ახლო ურთიერთობაც აკავშირებდა. ქართველი მეფის დარწმუნება ამჯერად მას მიანდვეს. იმავე პერიოდში გრიგოლ პოტიომკინმა კავკასიის კორპუსის მეთაურად (კავკასიის ხაზის მთავარსარდლად) თავისი ნათესავი გენერალი პავლე პოტიომკინი დანიშნა. მას დაევალა, რომ ერეკლესთან სხვადასხვა საშუალებით დაემყარებინა კავშირი და რუსეთის მფარველობაში შესვლაზე მიეღო მისი თანხმობა. თავის მხრივ, პავლე პოტიომკინმა საქართველოში რუსეთის არმიის კიდევ ერთი ოფიცერი, წარმომავლობით ქართველი – ლეიტენანტი ჩოლოყაევი (ჩოლოყაშვილი) გამოგზავნა. ამავე დროს საქართველოში რჩებოდა კაპიტანი ბაღდათლუ სოლაღოვიც.[9]

რუსეთის იმპერიის მოხელეები ქართულ მხარესთან მოლაპარაკებების დროს, რა თქმა უნდა, იმ დოკუმენტით იხელმძღვანელებდნენ, რომელიც საიმპერატორო კარზე სპეციალურად შეადგინეს. აღნიშნული დოკუმენტი – „უზენაესად მითითებული საფუძვლები საქართველოსთან ხელშეკრულების დასადებად“ – გრიგოლ პოტიომკინისათვის იყო განკუთვნილი. ის მოიცავდა ეკატერინე II-ის შემუშავებულ 6 პუნქტსა და ალექსანდრე ბეზბოროდკოს მოსაზრებებს.

[8] იხ.: ა. თაბუაშვილი. 1782 წლის რუსულ-ქართული მოლაპარაკებები: რუსეთის იმპერიის გააქტიურება საქართველოში და ერეკლე II-ის პოზიცია, გვ. 5-7.
[9] იხ.: ა. თაბუაშვილი. 1782 წლის რუსულ-ქართული მოლაპარაკებები: რუსეთის იმპერიის გააქტიურება საქართველოში და ერეკლე II-ის პოზიცია, გვ. 5-11.

„უზენაესად მითითებული საფუძვლები“, გარკვეულწილად, ერეკლე II-ის მიერ 1771 წლის 30 დეკემბერს რუსეთის საიმპერატორო კარზე გაგზავნილი მიმართვის შინაარსს ეყრდნობოდა. თუმცა, ინსტრუქციის მიხედვით, ტრაქტატი ქართული მხარისათვის იმაზე უკეთესი პირობებით უნდა დადებულიყო, ვიდრე ამას ერეკლეს მიმართვა ითვალისწინებდა.[10] როგორც ჩანს, რუსეთის მთავრობა კარგად აცნობიერებდა, რომ 1771-1772 წლებისაგან განსხვავებით, 1782 წლისათვის ქართლ-კახეთის მეფის პოზიციები გაცილებით უფრო მყარი იყო და ამჯერად ძველი პირობები მისთვის მიუღებელი იქნებოდა.[11] შესაბამისად, გრიგოლ პოტიომკინი ერეკლეს გულის მოგებას დათმობითი პოლიტიკის გატარებით ცდილობდა.

1782 წლის შემოდგომაზე რუსეთის მთავრობა კიდევ უფრო გააქტიურდა. მათთვის ერეკლე II-სთან მოლაპარაკების გაჭიანურება მიუღებელი იყო, რადგან იმ დროისათვის ყირიმში სამხედრო მოქმედებები უკვე მიმდინარეობდა. ოსმალეთთან ომის დაწყების საფრთხეც კიდევ უფრო რეალური ხდებოდა. შესაბამისად, 1782 წლის ნოემბერში რუსეთის საიმპერატორო კარმა ერეკლეს მიმართ დიამეტრულად შეცვალა პოლიტიკა. თუ მანამდე რუსი მოხელეები ქართველი მეფის გულის მოგებას დათმობებით ცდილობდნენ, ამჯერად განსხვავებული ნაბიჯი გადადგეს და ერეკლეს მოწინააღმდეგე ქართლის ტახტის პრეტენდენტ ალექსანდრე ბაქარის ძის დარუბანდიდან რუსეთში გაწვევა შეაჩერეს.[12] ამავე დროს, საქართველოში განსაკუთრებით გააქტიურდა რუსული აგენტურა.[13]

---

[10] 1770-იანი წლების დასაწყისში, რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროს, რუსეთის მხარეს ომში ჩაბმული ერეკლე II იმდენად მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა, რომ იძულებული გახდა დაპირებული დახმარების მისაღებად იმპერიის სასარგებლოდ მნიშვნელოვან დათმობებზე წასულიყო, რაც მძევლების გაგზავნას, ხარკის გადახდას, რეკრუტების გაწვევასა და სხვა მძიმე პირობებს გულისხმობდა. მიმართვის ტექსტი იხ.: გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 59-60.

[11] „უზენაესად მითითებული საფუძვლების“ ანალიზი იხ.: ა. თაბუაშვილი. 1782 წლის რუსულ-ქართული მოლაპარაკებები: რუსეთის იმპერიის გააქტიურება საქართველოში და ერეკლე II-ის პოზიცია, გვ. 7-9

დოკუმენტის ტექსტი იხ.: Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия относящиеся до Грузии. т. II, вып. II. С 1769 по 1801 год. Под редакцией А. Цагарели, გვ. 30-31.

[12] ი. ლორთქიფანიძე. მასალები საქართველოს ისტორიისათვის (მე-18 საუკ.). მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის. ნაკვ. II. თბ. 1940, გვ. 36.

[13] ერეკლე II-ის თანხმობის მისაღებად რუსეთის იმპერიის გადაღგმული ნაბიჯების შესახებ ვრცლად იხილეთ: ა. თაბუაშვილი. 1782 წლის რუსულ-ქართული მოლაპარაკებები: რუსეთის იმპერიის გააქტიურება საქართველოში და ერეკლე II-ის პოზიცია.

საბოლოოდ, რუსეთის იმპერიის წარმომადგენლებმა მიზანს მიაღწიეს. ერეკლე II-მ, 1782 წლის 21 დეკემბერს შედგენილი მიმართვით, იმპერატორის მფარველობაში მიღება ითხოვა და ხელშეკრულების დასადებად საკუთარი პირობები წამოაყენა. ერეკლეს მიერ რუსეთის საიმპერატორო კარზე გაგზავნილი მიმართვა ექვსი მუხლისაგან შედგებოდა.[14] პირველი მუხლი მომავალი ხელშეკრულების ორმხრივ პირობებს ეხება – მეფე რუსეთის იმპერიის მფარველობაში შედიოდა და იმპერატორის უზენაესობას აღიარებდა, იმპერიას კი ომისა თუ მშვიდობის დროს ოსმალეთისა და ირანისაგან მისი ქვეყნის დაცვა უნდა უზრუნველეყო. მეორე მუხლში იმ ძირითად ვალდებულებაზეა საუბარი, რასაც ერეკლე კისრულობდა – საომარ ვითარებაში მთელი თავისი ძალებით რუსეთის იმპერიის სასარგებლოდ იბრძოლებდა. შემდგომ ოთხ მუხლში წარმოდგენილია რუსეთის მფარველობაში შესვლის სანაცვლოდ ქართლ-კახეთის მეფის მიერ წამოყენებული პირობები. ყველაზე ვრცელი მესამე მუხლით ერეკლე მოითხოვდა, რომ რუსეთის იმპერიას ის ქართლის ლეგიტიმურ მეფედ ოფიციალურად ეღიარებინა. მეოთხე, მეხუთე და მეექვსე მუხლებით მეფე ოსმალეთთან და ირანთან ომის შემთხვევაში, დამხარე ჯართან ერთად, ახალციხის საფაშოს, ყარსის საფაშოსა და ჭარ-ბელაქნის ქართლ-კახეთის სამეფოსათვის დაბრუნების საკითხს აყენებდა. ამავე დროს, ერეკლე არასაომარ პერიოდში რეგულარული ჯარის 2 პოლკის საქართველოში გამოგზავნას ითხოვდა.[15]

ერეკლე II-ის მიერ 1782 წლის დეკემბრის მიწურულს გაგზავნილ კორესპონდენციას პეტერბურგში მხოლოდ 1783 წლის იანვრის ბოლოს მიიღებდნენ. იმ დროისათვის კი რუსულ ჯარს მთელი ყირიმის ნახევარ უკვე დაკავებული ჰქონდა. თანდათან ცხადი ხდებოდა, რომ ყირიმის გამო ოსმალეთი ომის დაწყებას ვერ ბედავდა. ასეთ პირობებში, რუსეთის საგარეო პოლიტიკურმა გეგმებმაც ცვლილება განიცადა. იმპერიის ინტერესებში უკვე აღარ შედიოდა ოსმალეთის ზედმეტად გაღიზიანება. შესაბამისად, ეკატერინე II-მ იმერეთის სამეფოს მფარველობაში მიღება გადაიფიქრა. ქართულ-რუსული ხელშეკრულების (ტრაქტატის) ერთ-ერთ წინასწარ ტექსტში (რომელიც ალ-

[14] იხ.: ი. ცინცაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, გვ. 195-197; ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბ. 1965, გვ. 454-455.

[15] ერეკლე II-ის მიმართვის ანალიზი იხილეთ: ა. თაბუაშვილი. 1782 წლის რუსულ-ქართული მოლაპარაკებები: რუსეთის იმპერიის გააქტიურება საქართველოში და ერეკლე II-ის პოზიცია, გვ. 18-21.

ექსანდრე ბეზბოროდკომ შეადგინა) თუ სოლომონ I ჯერ კიდევ ფიგურირებდა,[16] სხვა ვითარებას ვხვდებით თებერვალის დოკუმენტაციაში. 1783 წლის 17 თებერვალს ეკატერინე II-ის დამტკიცებულ ტრაქტატის ტექსტში სოლომონ I აღარ იხსენებოდა. იმავე დღეს გამოცემული ბრძანებულებით გრიგოლ პოტიომკინს ქართლ-კახეთის სამეფოსთან ხელშეკრულების გაფორმების დასრულება დაევალა.[17] ეკატერინე II-ის აღნიშნული ბრძანებულებიდან ნათლად იკითხება იმპერიის გეგმებში ცვლილების მიზეზი. მასში არაორაზროვნად აღნიშნული იყო, რომ სოლომონს მფარველობაში ვერ მიიღებდნენ მანამდე, ვიდრე ოსმალეთთან აშკარა დაპირისპირება არ დაიწყებოდა.[18] ერთი სიტყვით, ვინაიდან ყირიმის სახანოს დაკავებას მყისიერად ოსმალეთთან ომი არ მოჰყვა, რუსეთის იმპერატორმა მხოლოდ ქართლ-კახეთის სამეფოს მფარველობაში მიღება გადაწყვიტა.

მიუხედავად იმისა, რომ ეკატერინე II-მ ტრაქტატის ტექსტი 17 თებერვალს დაამტკიცა, ის საქართველოში მხოლოდ აპრილის დასაწყისში გამოგზავნეს. პროცესის შეფერხება ამჯერადაც ყირიმის სახანოში მიმდინარე დინამიურ მოვლენებთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული. საქმე ის იყო, რომ სწორედ იმ პერიოდში რუსმა მოხელეებმა ყირიმის უკანასკნელ ხანთან, შაჰინ გირეისთან, მოლაპარაკებების პროცესი დაასრულეს. შაჰინ გირეი მზად იყო „ნებაყოფლობით“ უარი ეთქვა ხანის ტახტზე. ოსმალეთთან ომის დაწყების ალბათობაც ძალიან მცირდებოდა. შესაბამისად, 1783 წლის თებერვალ-მარტში რუსეთის იმპერიის მესვეურებისათვის ცხადი გახდა, რომ ყირიმის სახანოს შეერთების საუკუნოვანი მიზანი პრაქტიკულად მიღწეული იყო. ასეთ ვითარებაში, რუსეთის მთავრობის წევრებმა 1783 წლის მარტში ქართლ-კახეთის სამეფოსა და მთლიანად კავკასიის საკითხის განხილვა ხელახლა დაიწყეს.[19] ისინი უკვე იმაზე მსჯელობდნენ, ახალი ვითარების

[16] Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия относящиеся до Грузии. т. II, вып. II. С 1769 по 1801 год. Под редакцией А. Цагарели, გვ. 32-41.

[17] Из истории российско-грузинских отношений. К 230-летию заключения Георгиевского трактата. Сборник документов. Москва, 2014, გვ. 141-148.
რუსეთის იმპერია 1783 წლის თებერვლის შუა რიცხვებში, ქართლ-კახეთის სამეფოსთან ერთად, იმერეთის მფარველობაში მიღებას, რომ აღარ გეგმავდა, ეს კარგად დაასაბუთა დ. მერკვილაძემ. იხ.: დ. მერკვილაძე. იმერეთის სამეფოს რუსეთის იმპერიის მფარველობაში მიღების საკითხი (1781-1783 წლის დასაწყისი). ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები. № 1-2. თბ. 2018, გვ. 102-115.

[18] Из истории российско-грузинских отношений, გვ. 141.

[19] იხ.: ი. ცინცაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, გვ. 43.

გათვალისწინებით, იმპერიისათვის თუ რამდენად სარგებლის მომტანი იქნებოდა ქართლ-კახეთის მფარველობაში მიღება.

საბოლოოდ, ქართლ-კახეთის სამეფოს მიმართ იმპერიის მიზნები ეკატერინე II-ის 1783 წლის 8 აპრილის რესკრიპტით განისაზღვრა. იმპერატორის ახალი გეგმის მიხედვით, ქართლ-კახეთის სამეფოს ირან-ოსმალეთთან ბარიერის ფუნქცია უნდა შეესრულებინა. ასევე, ირანის პროვინციების დასაუფლებლად ქართული სამეფო განიხილებოდა, როგორც რუსეთის იმპერიის ერთგვარი პლაცდარმი. სამომავლოდ, ოსმალეთთან ომის დაწყების შემთხვევაში ქართველებს, სომეხ ხალხთან ერთად, კვლავ „დივერსიების“ მოწყობა უნდა დაკისრებოდათ.[20]

1783 წლის აპრილის დასაწყისში, მაშინ როდესაც საიმპერატორო კარზე ქართლ-კახეთის სამეფოს საკითხი საბოლოოდ შეთანხმდა, გრიგოლ პოტიომკინმა პოდპოლკოვნიკ ვასილ ტამარას ხელით საქართველოში ტრაქტატის პროექტი გამოგზავნა. იმავე დროს, გრიგოლ პოტიომკინის ბრძანებითვე ერეკლეს კარზე გამოემგზავრა პოლკოვნიკი სტეფან ბურნაშევი, რომელსაც საქართველოში იმპერიის წარმომადგენლის ფუნქცია უნდა შეესრულებინა. მას უნდა შეეცვალა იაკობ რაინეგსი, რომელიც საქართველოში 1782 წლის ოქტომბრიდან იმყოფებოდა.

პარალელურად, გრიგოლ პიტიომკინი ერეკლე II-ს ატყობინებდა, რომ საქართველოსთან დაკავშირებული საქმეები უშუალოდ მას ევალებოდა, ხელშეკრულების გაფორმების უფლება კი კავკასიის ხაზის მთავარსარდალ პავლე პოტიომკინს მიეცა. გრიგოლ პოტიომკინი, ასევე ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ რუსეთის იმპერატორმა არა თუ დააკმაყოფილა მეფის ყველა მოთხოვნა, არამედ ხელშეკრულების პირობები ქართული მხარისათვის კიდევ უფრო მომგებიანი გახადა. შესაბამისად, ის გამოთქვამდა რწმენას, რომ ერეკლეს მხრიდან არანაირი წინააღმდეგობა არ იქნებოდა და ხელშეკრულების დასადებად ქართველი ელჩები კავკასიის ხაზზე უმოკლეს ვადებში გაემგზავრებოდნენ.[21]

უკვე 9-10 მაისის კორესპონდენციით პავლე პოტიომკინი კავკასიის ხაზიდან ერეკლე II-ს ატყობინებდა, რომ ტრაქტატის პროექტს პოდპოლკოვნიკი ტამარა გადასცემდა. რუსი გენერალი ერეკლეს, ასევე მოუწოდებდა, რომ ტამარას თბილისში ჩასვლის შემდეგ, ორი წარმომადგენელი შეერჩია და ისინი ხელშეკრულებაზე ხელმოსაწერად კავკასიის ხაზზე გაეგზავნა. მისივე

[20] Сборник Императорского русского исторического общества. т. 27, გვ. 240-244.
[21] Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II, გვ. 2-4.

სიტყვებით, ტრაქტატის გაფორმებისთანავე დაპირებული ორი რუსული ბატალიონი საქართველოსაკენ დაიძვრებოდა.[22]

პოდპოლკოვნიკი ტამარა, რომელიც კავკასიის ხაზიდან თბილისისკენ 9 ან 10 მაისს გამოემგზავრა, ქართულ და რუსულ ენებზე შედგენილ ტრაქტატის პროექტს ერეკლე II-ს 20 მაისის ახლო ხანებში წარუდგენდა. ტამარასაც ერეკლეს დარწმუნება ევალებოდა, რათა მას სრულუფლებიანი წარმომადგენლები კავკასიის ხაზზე დროულად გაეგზავნა. ამავე დროს, მას ქართლ-კახეთის მეფისათვის უნდა მოეწოდებინა, რომ სამეფო საუფლისწულოებად არ დაენაწილებინა.[23]

მას შემდეგ, რაც ერეკლე II-ს ტრაქტატის პროექტი წარუდგინეს, მან პროცესი თითქმის თვე-ნახევრის განმავლობაში შეაჩერა. მეფე ორი წარმომადგენლის დანიშვნას აჭიანურებდა. პროცესის შეფერხება რუსული მხარისათვის მიუღებელი იყო, ამიტომ პოდპოლკოვნიკი ტამარა ერეკლეს სრულუფლებიანი წარმომადგენლების დანიშვნასა და სასწრაფოდ კავკასიის ხაზზე გაგზავნას დაჟინებით სთხოვდა. 1783 წლის ივნისის დასაწყისში იმავე მოწოდებით გამოდიოდა პავლე პოტიომკინიც.[24]

რუსეთის იმპერიის ეპოქის ისტორიკოსი ნ. დუბროვინი, რომელიც გეორგიევსკის ტრაქტატთან დაკავშირებულ საკითხებს დეტალურად აღწერს, საკუთარ დასკვნას გვთავაზობს. მისი გადმოცემით, ერეკლე II რუსეთის უსაზღვრო ერთგული იყო. ის იმპერიის მოხელეების ყველა წინადადებას უპირობო თანხმობით პასუხობდა და მხოლოდ ერთ სურვილს გამოთქვამდა, რომ რაც შეიძლება მალე ეხილა დამხმარე რუსული ჯარი საქართველოში. მეფეს რუსეთის იმპერიის მფარველობაში შესვლის საზეიმოდ აღნიშვნა ჯერ კიდევ ხელშეკრულების დადებამდე სურდა, რათა სპარსელი მეზობელი ხანებისათვის ეჩვენებინა, რომ ჰყავდა ძლიერი მოკავშირე. ქართველი მეფის მხრიდან პროცესის გაჭიანურება კი, მისი მოსაზრებით, გამოწვეული იყო დოკუმენტა-

[22] კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი (ხეც.), H-2300, ფ. 15-20.

[23] Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II, გვ. 4-5.

უნდა აღინიშნოს, რომ რუსეთის მთავრობა საუფლისწულოების შექმნის წინააღმდეგი იყო, ისევე როგორც იმპერიის მესვეურებისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა ერეკლე II-ის 1791 წელს შემოღებული ტახტის მემკვიდრეობის ახალი წესი, რომლის შედეგად მეფობის პრეტენდენტებად ერეკლეს ყველა ვაჟი ცხადდებოდა. უნდა აღინიშნოს, რომ სხვადასხვა წყაროს მონაცემი ამ საკითხის განსხვავებულად გააზრების საფუძველს იძლევა, რასაც ცალკე ნაშრომში განვიხილავთ.

[24] Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II, გვ. 5-6.

ციის შედგენის უცოდინარობითა და მოხელეების მიმართ ერეკლეს სრული უნდობლობით.

იმავე ავტორის გადმოცემით, მაისის ბოლოს ტამარა პავლე პოტიომკინის ბრძანებით ქუთაისში გაემგზავრა. გამგზავრებამდე კი მას ერეკლე II დაჰპირდა, რომ უმოკლეს ხანში წარმომადგენლებსაც გამოყოფდა და ელჩობის გასამგზავრებლად ყველა პირობას შეასრულებდა. მიუხედავად იმისა, რომ ტამარა უამინდობისა და სოლომონ I-ის ავადმყოფობის გამო თბილისში დაგვიანებით, მხოლოდ 14 ივნისს დაბრუნდა, მას ჯერ კიდევ გაურკვეველი ვითარება დახვდა. იმ დროისათვის ერეკლემ თავის ელჩებად ოტია ანდრონიკაშვილი და სულხან თუმანიშვილი დაასახელა, ხოლო მოგვიანებით არჩევანი შეცვალა. 24 ივნისს მეფემ თავის სრულუფლებიან წარმომადგენლებად იოანე ბაგრატიონი (მუხრანბატონი) და გარსევან ჭავჭავაძე დანიშნა.[25]

ერთი სიტყვით, ნ. დუბროვინის მოსაზრებით, ერეკლე II, ერთი მხრივ, ხელშეკრულების გაფორმებას ჩქარობდა, ხოლო მეორე მხრივ, სამეფო კარის არაკომპეტენტურობისა და მოხელეების მიმართ მეფის უნდობლობის გამო პროცესი ჭიანურდებოდა.

ნ. დუბროვინის გამოთქმულ მოსაზრებებთან დაკავშირებით უპირველეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ ერეკლე II ხელშეკრულების დადებამდე რუსული ბატალიონების შემოსვლას მართალაც ითხოვდა. ეს ნათლად დასტურდება პავლე პოტიომკინის მიერ ერეკლესათვის გაგზავნილი წერილებით. კერძოდ, 1783 წლის 9 და 10 მაისის, ასევე 28 ივნისის კორესპონდენციებით გენერალი ქართლ-კახეთის მეფეს არწმუნებდა, რომ როგორც კი ხელშეკრულებას ხელი მოეწერებოდა, დამხმარე ჯარი მაშინვე თბილისისაკენ დაიძვრებოდა. პავლე პოტიომკინი ერეკლეს დასამშვიდებლად იმასაც აღნიშნავდა, რომ ჯარის გადასაყვანად გზის შეკეთება უკვე მიმდინარეობდა.[26]

ჩვენი შეფასებით, ერეკლეს მხრიდან დაპირებული ჯარის ხელშეკრულების დადებამდე მის განკარგულებაში გადასვლის მოთხოვნა იმპერიის მიმართ უნდობლობის დემონსტრირებას უფრო წარმოადგენდა, ვიდრე ერთგულების დამადასტურებელ ფაქტს. 1770-იანი წლების დასაწყისში მიღებული მძიმე გამოცდილების გათვალისწინებით, სრულიად ლოგიკურია, რომ მეფეს რუსული მხარის მიერ აღებული ვალდებულების შესრულება ამჯერად წინსწრებად მოეთხოვა.

[25] Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II, გვ. 5-7.
[26] ხეც. Н-2300, ფ. 16-17, 19, 25-26.

რაც შეეხება ქართული სამეფო კარის დოკუმენტაციის მომზადების უცოდინარობას, ვფიქრობთ ნ. დუბროვინის შეფასება ამ შემთხვევაშიც ბოლომდე ობიექტური არ უნდა იყოს. კონკრეტულ ვითარებაში ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე ძირითადად ორი დოკუმენტი – ქართველი ელჩების რწმუნების სიგელი და ქართლ-კახეთის თავადებისა და აზნაურების ნუსხა – იყო შესადგენი. თუ გავითვალისწინებთ იმ ფატს, რომ რწმუნების სიგელი, რუსულ თარგმანთან ერთად, სრულუფლებიან წარმომადგენლებად იოანე მუხრანბატონისა და გარსევან ჭავჭავაძის დასახელებიდან (24 ივნისი) რამდენიმე დღეში (28 ივნისს) უკვე შედგენილი იყო,[27] საქმისწარმოების უცოდინარობით პროცესის დაბრკოლებაზე საუბარი სრულიად უადგილოდ გვეჩვენება. მეორე დოკუმენტის ქართული და რუსული ვერსიები (ქართლ-კახეთის თავადებისა და აზნაურების ნუსხა) კი ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე უფრო ადრე შეუდგენიათ, რომელზეც 18 ივნისს მეფეს უკვე ხელი ჰქონდა მოწერილი.[28] ისიც აღსანიშნავია, რომ 1783 წლის მაის-ივნისში თბილისში რუსეთის იმპერიის მოხელეები, მათ შორის ქართული ენის მცოდნე პირებიც (ბაღდათლუ სოლაღოვი, ჩოლოყაევი), იმყოფებოდნენ. შესაბამისად, ელემენტარული დოკუმენტაციის შედგენის პრობლება არ დადგებოდა.

ასევე, არაობიექტურად გვეჩვენება ერეკლესა და მისი მოხელეების ურთიერთობის შესახებ ნ. დუბროვინის გამოთქმული მოსაზრება. ჩვენი აზრით, თავდაპირველად დასახელებული ელჩების სხვა პიროვნებებით ჩანაცვლება უნდობლობის ფაქტორით არ უნდა ყოფილიყო განპირობებული. საქმე ის არის, რომ თავდაპირველ ელჩად დასახელებული სულხან თუმანიშვილი ერეკლე II-მ ტრაქტატის გაფორმებიდან მალევე ძალიან საპასუხისმგებლო მისიით პეტერბურგში გაგზავნა,[29] რაც თავისთავად გამორიცხავს მის მიმართ უნდობლობას. ზოგადად, თუ ელჩებად დასახელებული პიროვნებების თანამდებობებს გავითვალისწინებთ, ნათელი გახდება, რომ მეფემ საშუალო რანგის მოხელეები (ოტია ანდრონიკაშვილი და სულხან თუმანიშვილი) მაღალი რანგის თანამდებობის პირებით (იოანე მუხრანბატონი და გარსევან ჭავჭავაძე) ჩაანაცვლა. შესაბამისად, მეფის გადაწყვეტილება კონცეპტუალურ მიდგომას უნდა ეფუძნებოდეს და არა კონკრეტული მოხელის მიმართ უნდობლობისა

[27] გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 65-66, 108-110.

[28] საქართველოს ეროვნული არქივი (სეა). ფონდი 1449, საბ. 628, 629; Из истории российско-грузинских отношений, გვ. 165-177.

[29] სულხან თუმანიშვილის გამგზავრების საკითხს ქვემოთ დეტალურად შევეხებით.

თუ ნდობის ფაქტორს.

ამდენად, ხელშეკრულების გაფორმების პროცესი სხვა მიზეზებით უნდა შეყოვნებულიყო და არა ნ. დუბროვინის მიერ დასახელებული გარემოებების გამო.

პროცესის შეფერხების მიზეზების გასარკვევად საინტერესოა პოდპოლკოვნიკ ტამარას მოხსენებები, რომელთა მიხედვით ერეკლე II ტრაქტატის ტექსტს თვეზე მეტი ხნის განმავლობაში დეტალურად განიხილავდა და მასში შენიშვნები თუ შესწორებები შეჰქონდა.[30] აშკარაა, რომ მეფეს ხელშეკრულებასთან დაკავშირებული გარკვეული გარემოებები აღელვებდა.

ტრაქტატის გაფორმებამდე ზოგიერთ საკითხზე მხარეებს შორის წარმოქმნილი უთანხმოება არც ისტორიოგრაფიისათვის არის უცნობი. მაგრამ, ყველა ეს სადავო საკითხი არაარსებითადაა მიჩნეული. მსგავსი შეფასებები პ. ბუტკოვისა და ნ. დუბროვინის ნაშრომებიდან მომდინარეობს,[31] რაც საბჭოთა ისტორიოგრაფიაშიც გაზიარებულია.[32] მაგალითად, ვ. მაჭარაძე გეორგიევსკის ციხე-სიმაგრეში გამართული სხდომების ჩანაწერებზე დაყრდნობით მიუთითებდა, რომ „მოლაპარაკებისას წამოიჭრა საკითხები, რომლებზედაც მხარეებმა წერილობითაც კი მიმართეს ერთმანეთს. 21 ივლისს კამათი ეხებოდა მეფის კურთხევას, ტიტულს, გერბს, კათალიკოსის ადგილს რუსეთის სინოდში და სხვ.“ თუმცა, ავტორი „კამათის“ საგანს იმდენად უმნიშვნელოდ მიიჩნევდა, რომ მასზე მსჯელობასაც აღარ აგრძელებდა.[33]

ობიექტური ვითარების წარმოსაჩენად, ჩვენ დეტალურად შევეხებით აღნიშნულ საკითხს, რის შესახებაც მეტად მნიშვნელოვან ინფორმაციას ვხვდებით დოკუმენტურ წყაროებში. ერთ-ერთ მათგანს წარმოადგენს ერეკლე II-ის მიერ გრიგოლ პოტიომკინისათვის გაგზავნილი წერილი, რომელიც 1783 წლის 28 ივნისით თარიღდება.

დოკუმენტის დასაწყისში ერეკლე II აღნიშნავდა, რომ ეკატერინე II-ს გადაწყვეტილებით მისი ყველა თხოვნა დამტკიცებამდე გრიგოლ პოტიომკინთან უნდა გაგზავნილიყო. მეფე, დიპლომატიური ეტიკეტის დაცვით, იმპერატორის ამ გადაწყვეტილებასთან დაკავშირებით კმაყოფილებას გამოთქვამდა.

[30] გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 18.
[31] П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. ч. 2, გვ. 129; Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II, გვ. 8-12.
[32] იხ.: ი. ცინცაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, გვ. 123-131; გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა და სხვ.
[33] გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 19.

შემდეგ აღნიშნავდა, რომ იმპერატორის რეკომენდაციის („ყოვლად ბრძნად შეწყობილითა რეკომენდაციითა“) გათვალისწინებით მასთან გზავნიდა მოხსენებას, რომელშიც გაჟღერებული იყო მისი „საწადელი“: „... ესეცა სლედავატელნითავე დაიმტკიცების, ვითარმედ აქაურთა მეფეთა რომელიმე ჩუცულება, თანამდებ ვარ, რათა უწყებით განვაცხადო წინაშე უგანათლებულესობისა თქუცნისა: როდის რომ საზოგადოდ იპყრობდენ ზემოსა და ქუცმოსა ივერიასა კოლხიდითურთ ძუცლნი პაპანი ჩუცნნი, ამას ზედა თვინიერ იჭვისა შემძლებელ ვარ დარწმუნებად უგანათლებულესობისა თქუცნისა, რომელ ყოველნი იგი ცხებულიყუნეს და გურგუნოსან, რომელსაც მოწმობენ მაშინდელნი ქართულნი ისტორიანი. და როდის, რომ განიყო სამად სამეფოდ და ოთხ საკნიაზოდ, ზემო და ქუცმო ივერია კოლხიდითურთ, მეფენი ქართუცლთა და კახთანი და იმერეთისანიცა იცხებულებოდენ და იგურგუნებოდენ. და ქართუცლთა და კახთა მეფენი ორთავე ვიდრე მეფობისამდე ჩემისა ცხებულ იყუნეს და გურგუნოსან, და თვით მამაცა ჩემი. და თუ რომელნიმე მეფეთაგანნი არა იყუნეს გურგუნოსან, მიზეზი უგურგუნოსნებისა მათისა ესე იყო: წარიყუანებოდნენ აქათგან შვილნი აქაურთა მეფეთანი სპარსეთისა მეფეთაგან ვითარცა ტყუცნი და მისდრეკდენ მძლავრებით უღმრთოებასა თუსისა მიმართ და სხუა და სხუასა მსახურებასა შინა თანამდებობისა მათისასა პატივით დადგინებდიან. და შემდგომად შემთხუცულსა დროსა წარმოგზავნიდიან იმათგანსა მეფედ ქართლისა და მეფედ კახეთისა. და ყოვლად ბოროტი ესე ჩუცულება დადებულ იქმნა აბას პირველითგან სპარსთა მეფისა, ვიდრე სპარსეთისა მეფობადმდე შაჰნადირისა, რომელმანცა არა ჰქმნა არა ვისიმე, ვითარცა სხუათა სპარსთა მეფეთა, მძლავრებით მიყუანებაი სჯულსა ზედა თვისსა. და ოდეს მივიღე მე მეფობაი, შემდგომად მამისა ჩემისა, მიერითგან მაწუცვდიან მე კათოლიკოსიცა ჩუცნი და მღუდელ მთავარნი და კნიაზნი და ყოველნი კეთილშობილნი აქაურნი ცხებად და გურგუნოსან ყოფად. მაგრამ არა მცირედი მქონდა მოუცლელობა ლეკთა და ბოროტთა მეზობელთაგან მომაოჰრებელთა ქუცყანისა ჩუცნისათა. და კუალად ესეცა მოუცლელმყოფდა, რომ მეზობელნი ჩუცნნი ერთი მეორესა ზედა მტერობად აღდგომილნი განამრავლებდენ არა მცირედთა შფოთთა და მე თანამდებ ვიქმნებოდი მათდამი მისულად ლაშქრითა და დატუქსუად ბოროტთა წინააღმდგომთა და მით დაწყნარებად შფოთისა. და კუალად მეზობელთა ჩემთა მეგობართა, თუ ვინმე ზედა დასხმასა ჰყოფდენ სხუანი მეზობელნი მტერნი, თანა მდებ ვიქმნებოდი შეწევნად მათდა მისულითა ჩემითა, ანუ მჴედრობისა შეწევნად მათდა წარგზავნითა, და ამით

არა მცირედსა მოუცლელობასა შ(ი)ნა ვიყავ. ხოლო ვინათგან მისი იგი დიდებულება, ყოვლად უმოწყალესობით, არა მიგვიღებს სახელსა მეფობითსა და აღგჳთქუამს მოწყალებით დადგინებადთა მეფეთა მოსაყდრეთა ჩემთა ბოძებად ინვესტიტურითა მეფობითთა, ამისათჳს განზცადებითსა უწყებასა დავსდებთ წინაშე უგანათლებულესობისა თქუჱნისა, რათა ბოძებულთა მათ ნიშანთა **მეფენი მიიღებდენ ცხებით და გჳრგჳნოსნებით**.

კუალად უწყებისა განცხადება თქუჱნისა მიმართ უგანათლებულესობისა, რომ კათოლიკოსი ჩუჱნი, რომელ არს Ⴑრხიეპისკოპოს **Ⴑვტოკეფალოს ყოვლისა ზემოჲსა ივერიისა,** მრავალთა საუკუნეთა წარვლეს, ვიდრე ათადმდე საუკუნოდ, რომ არს Ⴑრხიეპისკოპოსი რაოდენთამე მიტროპოლიტთა, არხიეპისკოპოსთა და ეპისკოპოსთა და თჳთ სახლისაცა ჩემისა. არს და ყოფილ არს არხიპასტირ. და რადგან მისისა იმპერატორების დიდებულებისაგან ყოვლად უმოწყალესობით აღრიცხულ იქმნების რიცხუთა შორის რუსეთისა მღუდელმთავართასა და მოწყალებითვე პატივ ცემულ იქმნების ტიტლოჲთა, ყოვლისა რუსეთისა უწმიდესისა სინოდისა ჩლენობისათა, რათა აქუნდეს ადგილი პირველი მეორესა კლასსსა შინა რუსეთისა მღუდელ მთავრისა. უკეთუ შესაძლებელ იყუნენ თხოვანი ესე აღსრულებად, ვითხოვ უგანათლებულესობისაგან თქუჱნისა მოწყალებით მოდრეკად ჩემ ზედა და თხოვათა ჩემთა ზედა, რათა აღსრულდეს სათხოველნი ესე ჩემნი. მაგრა თხოვათა ამათ წინა დაუდებ ყოვლად გონიერსა განჰსჯასა თქუჱნსა. და რომელსაცა განსჯის უგანათლებულესობაჲ თხოვათა ამათ შესაძლებელობასა, ანუ შეუძლებელობასა, მას უგანათლებულესობისაგან თქუჱნისა უდიდეს კეთილის მოქმედებად ჩემდა მივითუალავ. ქალაქსა ტფილისს. იუნისს 28. წელსა 1783 ... ერეკლე".[34]

როგორც ვხედავთ, 1783 წლის 28 ივნისის გრიგოლ პოტიომკინისათვის გაგზავნილი წერილით ერეკლე II ორ საკითხს აყენებდა: I. მეფედ კურთხევის (მირონცხებისა და გვირგვინის დადგმის) უფლების ხელშეკრულებაში ჩაწერას მოითხოვდა; II. ხაზს უსვამდა მცხეთის კათოლიკოსის, როგორც ავტოკეფალური ეკლესიის მწყემსმთავრის, უფლებებს და ამ გარემოების გათვალისწინებას ითხოვდა.

დოკუმენტური წყაროებითვე ირკვევა, რომ ერეკლე II-ს გრიგოლ პოტიომკინთან ვასილ ტამარა გაუგზავნია, რომელსაც მისთვის, აღნიშნულ

[34] დოკუმენტის ფოტო-პირები დაცულია საქართველოს ეროვნულ არქივში (სეა). ფ. 1449, საბ. 2803.

წერილთან ერთად, მეფის სხვა მოთხოვნებიც უნდა გადაეცა.[35] იმავე 28 ივნისს შედგენილი კიდევ ერთი წერილით ქართლ-კახეთის მეფე ხელშეკრულების გაფორმებაზე თანხმობას აცხადებდა.[36]

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ერეკლე II-მ ქართველი ელჩების რწმუნების სიგელზე ხელი 28 ივნისსვე მოაწერა. პირველ ელჩად დაინიშნა მემარცხენე სარდალი და ერევნის „გუბერნატორი" თავადი იოანე ბაგრატიონი (მუხრანბატონი), ხოლო მეორე ელჩად – მანდატურთუხუცესი (ეშიკაღასბაში) და ყაზახის მოურავი თავადი გარსევან ჭავჭავაძე, ასისტენტად – თელავის სემინარიის რექტორი გაიოზი,[37] საელჩოს მდივნად – ზაზა გაბაშვილი.[38] ასევე, გამოყვეს 20-კაციანი ელჩების ამალა.

ცხადია, ერეკლე II ტრაქტატის გაფორმებაზე თანხმობის წერილს, ისე როგორც ახლად წამოყენებულ მოთხოვნებს გრიგოლ პოტიომკინთან დოკუმენტების შედგენისთანავე გაგზავნიდა. რაც შეეხებათ ელჩებს, ისინი მოზდოკში 15 ივლისს ჩავიდნენ.[39] რადგან, თბილისიდან მოზდოკამდე არსებული გზის გავლას იმ პერიოდში მგზავრები 10 დღეზე ნაკლებ დროს ანდომებდნენ,[40] ელჩები თბილისიდან 5 ივლისის შემდეგ უნდა გამგზავრებულიყვნენ. შესაბამისად, ერეკლეს ივნისის ბოლოს ჯერ პოდპოლკოვნიკი ტამარა გაუგზავნია, ელჩები კი მოგვიანებით გაუსტუმრებია. იმ დროისათვის კი მეფის ადრესატი გრიგოლ პოტიომკინი კავკასიის რეგიონთან ახლოს, ხერსონში იმყოფებოდა.[41] გრიგოლ პოტიომკინთან ტამარას წინსწრე-

[35] სეა. ფ. 1449, საბ. 2800, 2801. დოკუმენტებს ქვემოთ ვრცლად განვიხილავთ.

[36] სეა. ფ. 1449, საბ. 2802.

[37] გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 18.

[38] ხეც. Н-2300, ფ. 30.

[39] გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 19.

[40] თბილისიდან მოზდოკამდე იმდროინდელი გზის სიგრძე დაახლ. 260 ვერსი იყო (იხ.: გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა. ტ. I. თბ. 1962, გვ. 5). მგზავრობას ჩვეულებრივ 8-9 დღე სჭირდებოდა. ერეკლე II-ის მიერ გენერალ გუდოვიჩისადმი გაგზავნილი წერილიდან (1795 წ.) ჩანს, რომ აღნიშნული გზის გავლა 10-12 დღეში ჯარის დანაყოფებსაც კი შეეძლოთ და მეფე ჯარის მიშველებას სწორედ ზემოთ დასახელებულ ვადაში ითხოვდა (იხ.: ი. ლორთქიფანიძე. მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, გვ. 85). სწრაფი კურიერები კი აღნიშნულ გზას გაცილებით მოკლე დროში გადიოდნენ. მაგალითად, გენერალ ტოტლებენის მიერ საქართველოდან 1769 წლის 5 სექტემბერს გაგზავნილი წერილი ოფიცერმა რატიევმა მოზდოკზე უფრო შორეულ პუნქტში – ყიზლარში 6 დღეში, 10 სექტემბერს, მიიტანა (იხ.: ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი I. თბ. 1988, გვ. 100, 418, 422).

[41] 1783 წლის ივნისში გრიგოლ პოტიომკინის ხერსონში ყოფნა დოკუმენტური მასალით

ბად გაგზავნა იმ ფაქტზე მიანიშნებს, რომ ქართლ-კახეთის მეფეს ხელშეკრულებაში მისი წამოყენებული მოთხოვნების ასახვის იმედი უნდა ჰქონდა. გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ რუსი მოხელეები ერეკლეს მუდმივად იმპერატორის სულგრძელობის შესახებ მიუთითებდნენ და ახსენებდნენ, რომ ხელშეკრულების პროექტის შედგენის დროს რუსულმა მხარემ ქართველი მეფის ყველა მოთხოვნა გაითვალისწინა. ამ ფონზე, ალბათ ერეკლე თვლიდა, რომ საკითხის გადასაჭრელად გრიგოლ პოტიომკინთან გაგზავნილი მიმართვა საკმარისი აღმოჩნდებოდა. ამავე გარემოებას უნდა უკავშირდებოდეს მეფის მიმართვის ზედმეტად დიპლომატიური ტონიც.

როგორც ცნობილია, ქართლ-კახეთის სამეფოს წარმომადგენლები 18 ივლისს მოზდოკიდან გეორგიევსკის ციხე-სიმაგრეში გაემგზავრნენ. 18 ივლისის საღამოს ქართული დელეგაციის საზეიმოდ მიღების შემდეგ, 19-23 ივლისს ხელშეკრულების დეტალები სხდომებზე განიხილეს.[42]

რწმუნების სიგელების გაცვლისა და სხვა ფორმალური პროცედურების დაცვის შემდეგ, 21 ივლისის სხდომაზე ქართველმა ელჩებმა წამოაყენეს ერეკლე II-ის ახალი მოთხოვნები. სხდომის ჩანაწერის მიხედვით, ელჩებმა სულ ოთხი პირობა წამოაყენეს, რომელთა შორის იყო მეფედ კუთხევისა და კათოლიკოსის საკითხებიც. მათ აღნიშნეს, რომ ძველი ეპოქიდან მოყოლებული ქართველი მონარქები ყოველთვის მეფეებად ეკურთხებოდნენ (გარდა მუსლიმი მეფეებისა) და ეს ტრადიცია ერეკლეს მამა თეიმურაზმაც გააგრძელა, რომელსაც ნადირ შაჰმა, არათუ აუკრძალა ცერემონიალის ჩატარება, არამედ მასზე დასასწრებად მნიშვნელოვანი მოხელეებიც კი გამოგზავნა. ელჩების სიტყვით, მათთვის ცნობილი არ იყო ტრაქტატის მესამე არტიკულით გათვალისწინებული ინვესტიტურა ქართველ მონარქებს მეფედ კურთხევის დროს გადაეცემოდათ თუ ტახტზე ასვლისას. ელჩები, ასევე ხაზს უსვამდნენ იმ გარემოებას, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს კათოლიკოსი მრავალი მიტროპოლიტისა და არქიეპისკოპოსის მეთაური იყო და მსოფლიო პატრიარქისაგან მიღებული ჰქონდა თვითმწყემსობა (დოკუმენტში „თვითმპყრობელობა“ – «самовластие»). მათი განცხადებით, ტიტულის მიუხედავად, ქვედა რანგის

დასტურდება. მაგალითად, 1783 წლის 16 ივნისს მან პოლკოვნიკ სტეფან ბურნაშევის სახელზე საიდუმლო ორდენი სწორედ ხერსონში შეადგინა. იხ.: Новые материалы для жизнеописания и деятельности С. Д. Бурнашева, бывшего в Грузии с 1783 по 1787 г. Собрал и издал с приложением карт, портретов и факсимиле С. Н. Бурнашев. Под ред. проф. А. А. Цагарели. СПб. 1901, გვ. 4.

[42] გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 19.

არქიერთა რიგებში, მათ შორის ყაზანის არქიერისა და სხვათა შემდეგ, კათოლიკოსის დანიშვნა კითხვას აჩენდა მისი მდგომარეობის დაკნინებასთან დაკავშირებით. კიდევ ორი წამოჭრილი საკითხი მეფის ტიტულატურას უკავშირდებოდა, კონკრეტულად კი – მიმართვის ფორმას/ეპითეტს და ტიტულს. ელჩები აღნიშნავდნენ, რომ ქართველ მეფეებს სხვა მმართველები ტრადიციულად „უმაღლესობის“ ეპითეტით (დოკუმენტში ეპითეტის ნაცვლად ტერმინი ტიტულია გამოყენებული) მიმართავდნენ. ისინი მოითხოვდნენ, რომ ტრაქტატში გამოყენებული მიმართვის ფორმა „უგანათლებულესობა“, „უმაღლესობით“ ჩანაცვლებულიყო. გარდა ამისა, ელჩებმა წამოაყენეს წინადადება, რომ ხელშეკრულებაში ქართველი მეფეების ტიტულატურა იმ სახით ყოფილიყო შეტანილი, რა ტიტულითაც ისინი იწერებოდნენ, რა გერბისა და რა მიწების მფობელადაც იყვნენ გამოცხადებულნი. მათ მეფის ტიტულის შემდეგი ფორმა წარმოადგინეს: **„ირაკლი მეორე, მეფე ქართლისა და მეფე კახეთისა, მემკვიდრე მთავარი სამცხე-საათაბაგოსი, მთავარი ყაზახისა, მთავარი ბორჩალოსა, მთავარი შამშადილისა, მთავარი კაკისა, მთავარი შაქისა და მთავარი შირვანისა, მფლობელი და მბრძანებელი განჯისა და ერევნისა და სხვათა“.**

იოანე მუხრანბატონი და გარსევან ჭავჭავაძე ბოლოს საგანგებოდ ხაზს უსვამდნენ იმპერატორის იმ პირობას, რაც მეფის ძალაუფლებისა და ქართული სამეფოს მოწყობის უპირობო შენარჩუნებას გულისხმობდა.[43]

ქართული მხარის მიერ წამოყენებულ მოთხოვნებთან დაკავშირებით ყურადღებას იპყრობს საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცული კიდევ ერთი დოკუმენტი. ერეკლე II-ის მიერ გაცემულ სიგელში აღწერილია იმ სამფლობელოების გერბები, რომლებსაც ზემოთ აღნიშნულ ტიტულში ვხვდებით. დოკუმენტი სწორედ იმ დღეს (1783 წლის 28 ივნისი) შეუდგენიათ, როდესაც მეფემ, ერთი მხრივ, ელჩების რწმუნების სიგელს მოაწერა ხელი, ხოლო მეორე მხრივ, ახალი მოთხოვნები წამოაყენა.[44] შესაბამისად, ტიტულთან დაკავშირებული პრეტენზია ერეკლეს მეფედ კურთხევისა და კათოლიკოსის საკითხთან ერთად უნდა წამოეყენებინა.

ამდენად, ჩვენს მიერ მოხმობილი წყაროებით ირკვევა, რომ ეკატერინე II-ის დამტკიცებული ტრაქტატის პროექტის განხილვის შემდეგ ერეკლე II-მ 1783 წლის მაის-ივნისში ოთხი ახალი მოთხოვნა წამოაყენა: I. ტრაქტატში ქართველი მონარქის მეფედ კურთხევის უფლების ასახვა; II. მცხეთის

[43] Из истории российско-грузинских отношений, გვ. 203-204.
[44] სეა. ფ. 1449, საბ. 2280.

კათოლიკოსის, როგორც ავტოკეფალური ეკლესიის მწყემსმთავრის უფლებების დაცვა; III. ხელშეკრულებაში მეფის ტიტულის იმ სახით დაფიქსირება, რაც ქართულ სამეფო კარზე შეიმუშავეს; IV. ერეკლესათვის „უგანათლებულესობის“ ნაცვლად „უმაღლესობის“ ეპითეტის მინიჭება.

პავლე პოტიომკინს, საიმპერატორო კარის შესაბამისი ნებართვის გარეშე, ქართველი ელჩების მიერ წამოყენებული პირობების ხელშეკრულებაში გათვალისწინების უფლება არ ჰქონდა. შესაბამისად, მან ყველა წინადადებას ფაქტობრივი უარით უპასუხა. მისი პასუხებიდან ქართული მხარისათვის მეტნაკლებად მისაღები კათოლიკოსის შესახებ განმარტება უნდა ყოფილიყო. გენერალი ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ რუსეთის მღვდელმთავართა იერარქიულ რიგში ჩაყენების მიუხედავად, იმპერატორის ნებართვით ქართველი კათოლიკოსი სამეფოში ინარჩუნებდა ტიტულს, ძალაუფლებას, ქონებრივ მდგომარეობას და მმართველობის უფლებამოსილებას. კავკასიის ხაზის მთავარსარდალი, ასევე აღნიშნავდა, რომ ქართველი მეფის ტიტულისა და გერბის შესახებ საიმპერატორო კარს აცნობებდა.

პავლე პოტიომკინი თავის პასუხებში ისეთ საკითხსაც შეეხო, რომელიც იოანე მუხრანბატონისა და გარსევან ჭავჭავაძის მოთხოვნებს შორის არ ფიგურირებდა. მან განაცხადა, რომ საკუთარ მოსაზრებას მონეტის შესახებ წარმოადგენდა. კერძოდ, გენერალი დასაშვებად მიიჩნევდა ქართული მონეტის რუსულ ანალოგთან გათანაბრების შესაძლებლობას. თუმცა, ის ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ასეთ მონეტაზე ერთ მხარეს იმპერატორი უნდა ყოფილიყო გამოსახული (ქართველი ხალხის დიდების აღსანიშნავად), ხოლო მეორე მხარეს – ქართული გერბი, ან ნებისმიერი რამ, რასაც მეფე მოისურვებდა.[45]

საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ ერეკლე II-ის მიერ ივნისის ბოლოს გრიგოლ პოტიომკინთან გაგზავნილი პოდპოლკოვნიკი ტამარა იმხანად ადრესატამდე არც კი მისულა, რადგან ივლისის შუა რიცხვებში ის კავკასიის ხაზზე იმყოფებოდა.[46] როგორც ჩანს, პავლე პოტიომკინი საიმპერატორო კარიდან მიღებული მითითებით მოქმედებდა, რაც ტრაქტატის ყოველგვარი დამატებითი პირობების გარეშე გაფორმებას ითვალისწინებდა. მსგავსი მითითების გარეშე, ის ერეკლეს ახლად წამოყენებულ მოთხოვნებზე გრიგოლ პოტიომკინის მოსაზრებას ხელშეკრულებაზე ხელმოწერამდე დაელოდებოდა.

როგორც ცნობილია, 23 ივლისის სხდომაზე ტრაქტატის ქართული

[45] Из истории российско-грузинских отношений, გვ. 205-206.

[46] გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 19.

და რუსული ვერსიები მუხლობრივად ერთმანეთს შეადარეს. 24 ივლისს კი მხარეებმა საზეიმოდ ხელი მოაწერეს სამ დოკუმენტს: I. ტრაქტატის ძირითად ნაწილს; II. სეპარატულ არტიკულებს; III. „ფიცის სახეს“.[47] შესაბამისად, ეკატერინე II-ის მიერ 17 თებერვალს მიღებული ტექსტი პრაქტიკულად უცვლელად დამტკიცდა და მასში ერეკლე II-ის მიერ ახლად წამოყენებული მოთხოვნები არ აისახა.[48]

ტრაქტატის გაფორმებიდან რამდენიმე დღის შემდეგ, 1783 წლის 31 ივლისს,[49] გულუხვად დასაჩუქრებული ქართველი ელჩები სამშობლოში გამოემგზავრნენ.[50] პავლე პოტიომკინი 30 ივლისის წერილით ერეკლე II-ს ტრაქტატის გაფორმებას ულოცავდა. ასევე, კავკასიის ხაზის მთავარსარდალი მეფეს მოახსენებდა, რომ ხელშეკრულების ხელმოწერილი რუსული ვერსია, ქართულ ნაწილთან ერთად (უნდა იგულისხმებოდეს რუსული ვერსიის ხელმოუწერელი ქართული თარგმანი) ელჩების ხელით მას გადაეცემოდა, ხოლო ქართული ვერსია პეტერბურგში საიმპერატორო კარზე გაიგზავნა. რატიფიკაციის დროს კი რუსული და ქართული რატიფიცირებული ვერსიები ისევ გაიცვლებოდა. იმავე წერილით, პავლე პოტიომკინი საქებარ სიტყვებს არ იშურებდა ელჩების – იოანე ბაგრატიონისა და გარსევან ჭავჭავაძის, ასევე არქიმანდრიტ გაიოზისა და ელჩობის მდივან ზაზა გაბაშვილის მიმართ.[51]

ქართველი ელჩების დასაჩუქრებისა და პავლე პოტიომკინის მისალოცი წერილის მიუხედავად, ერეკლე II, ახლად წამოყენებული პირობების დაუკმაყოფილებლობის გამო, განაწყენებული დარჩებოდა. ქართველი მეფის განწყობა კარგად ჩანს პავლე პოტიომკინის მიერ სექტემბერის მეორე ნახევარში სტეფან ბურნაშევისათვის გაგზავნილი წერილიდან. კავკასიის ხაზის მთავარსარდალი თბილისში მყოფ ბურნაშევს აცნობებდა, რომ ტრაქტატის გაფორმების

[47] გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 19.

[48] ვ. მაჭარაძის მოსაზრებით, ხელშეკრულების ხელმოწერის დროს მხარეები თითქოს წინასწარ მეოთხე დოკუმენტზეც, ანუ მეფედ კურთხევის საკითხის ამსახველ დამატებით მუხლზეც, შეთანხმდნენ, რაც ფაქტობრივი შეცდომაა. მსგავსი წინასწარი შეთანხმების ფაქტი 1783 წლის ივლისში შედგენილი დოკუმენტებით არ დასტურდება. როგორც ზემოთ აღინიშნა, 21 ივლისის სხდომაზე პავლე პოტიომკინმა ქართული მხარის შეთავაზება არ დააკმაყოფილა და ეს ახსნა იმ გარემოებით, რომ მისთვის ქართველი მეფეების კორონაციის დეტალები უცნობი იყო. გენერალი, ასევე მიუთითებდა, რომ მსგავსი გადაწყვეტილების მისაღებად იმპერატორის ნებართვა იყო საჭირო (იხ.: Из истории российско-грузинских отношений, გვ. 205).

[49] ხეც. Н-2300, ფ. 31.

[50] Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II, გვ. 12.

[51] ხეც. Н-2300, ფ. 29-30.

შემდეგ ერეკლეს ხელშეკრულების შესახებ მისთვის ერთი სიტყვაც არ მიუწერია, რაც ძალიან უცნაურად ეჩვენებოდა. ის თავის ხელქვეითს სთხოვდა გაერკვია, მეფის ელჩები საქართველოში კმაყოფილები დაბრუნდნენ თუ არა.[52]

აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ იმჯამად ერეკლე II-ს რუსეთის იმპერიის მიმართ უკმაყოფილების სხვა მიზეზებიც ჰქონდა. როგორც ზემოთ აღინიშნა, მეფე დაპირებული ორი ბატალიონის მის განკარგულებაში გადასვლას ჯერ კიდევ მაისიდან ითხოვდა, პავლე პოტიომკინი კი სექტემბერშიც მხოლოდ დაპირებებს გასცემდა;[53] ოსმალეთთან გართულებების თავიდან ასაცილებლად ერეკლემ 23 ივლისის წერილით კავკასიის ხაზის მთავარსარდალს ახალციხის ფაშასთან დაკავშირება სთხოვა. პავლე პოტიომკინმა აღნიშნულ თხოვნას უარით უპასუხა და ფაშასთან წერილის არ მიწერის მიზეზად შეუძლოდ ყოფნა დაასახელა. მეფეს კი ურჩია, რომ ფაშასთვის თავად

---

[52] აღნიშნული წერილი ბურნაშევმა თბილისში 2 ოქტომბერს მიიღო. იხ.: Новые материалы для жизнеописания и деятельности С. Д. Бурнашева, გვ. 9-10.

როგორც ჩანს, პავლე პოტიომკინის წერილის შინაარსი ბურნაშევმა ერეკლეს გააცნო, რადგან მისი თბილისში მიღებიდან მალევე, კერძოდ 1783 წლის ნოემბერში, მეფე კავკასიის ხაზის მთავარსარდალს ტრაქტატის გაფორმების გამო თავისი კმაყოფილების შესახებ სწერდა (იხ.: სეა. ფ. 1449, საბ. 2805).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ გაწეული საქმიანობისა და ქართველი ელჩების შესაბამისი დახვედრისათვის ერეკლე პავლე პოტიომკინს 1783 წლის 25 აგვისტოს წერილითაც უხდიდა მადლობას. თუმცა, აღნიშნულ წერილზე მითითებულია, რომ კავკასიის ხაზზე ის 1784 წლის 9 სექტემბერს მიიღეს. ვ. გამრეკელის აზრით, საქმე პავლე პოტიომკინის კანცელარიაში დაშვებულ უნებურ შეცდომასთან უნდა გვქონდეს და რეალურად წერილი 1783 წლის 9 სექტემბერს უნდა მიეღოთ (იხ.: Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск. Материал подобрал и подгот. к печати В. Гамрекели. Тбилиси, 1980, გვ. 94-98). აღნიშნული წერილი კავკასიის ხაზზე მართლაც 1783 წლის 9 სექტემბერს რომ მიეღოთ, როგორც ამას ვ. გამრეკელი ვარაუდობდა, მაშინ პავლე პოტიომკინი იმავე თვის მეორე ნახევარში საყვედურით აღსავსე წერილს ბურნაშევთან არ გაგზავნიდა. ასეთ შემთხვევაში, ნოემბერში აღარც ერეკლეს მოუწევდა კავკასიის ხაზზე სამადლობელი წერილის გაგზავნა. შესაბამისად, მიგვაჩნია, რომ წერილი რეალურად არა აგვისტოს თვეში, არამედ მოგვიანებით დაიწერა. ქართულ-რუსულ ურთიერთობებში მსგავს ფაქტებს სხვა შემთხვევებშიც ვხვდებით. მაგალითად, თავის ერთ-ერთ მოხსენებაში გარსევან ჭავჭავაძე ერეკლეს მიერ რუსეთში დაგვიანებით გაგზავნილი კორესპონდენციით გამოწვეულ უხერხულობაზე საუბრობდა. მეფეს იანვარში გასაგზავნი ინფორმაცია რუსი მოხელეებისათვის აგვისტოში გაუნდვია, წერილი კი იანვრით დაუთარიღებია. იმავე მოხსენებიდან ჩანს, რომ საქართველოდან „ამოფხეკილი“ თუ დაგვიანებული წერილების გაგზავნის სხვა შემთხვევებიც ყოფილა. იხ.: ს. კაკაბაძე. გარსევან ჭავჭავაძის მოხსენება ერეკლე მეფისადმი 1795 წ. 16. სექტ. საისტორიო მოამბე. წიგნი I. ტფილისი, 1925, გვ. 233-234.

[53] ხეც. H-2300, ფ. 33-34.

შეეხსენებინა რუსეთისა და ოსმალეთის მშვიდობიანი ურთიერთობების შესახებ;[54] ამავე დროს, რუსეთის მთავრობა ერეკლეს მოწინააღმდეგე ალექსანდრე ბაქარის ძის რუსეთში გაწვევას არ ჩქარობდა, რომელიც კვლავინდებურად დარუბანდში იმყოფებოდა.

მოცემულ მსჯელობას ეწინააღმდეგება სტეფან ბურნაშევისა და პავლე პოტიომკინის მიერ საიმპერატორო კარზე გაგზავნილი მოხსენებები, რომელთა მიხედვით ტრაქტატის დადება 1783 წლის 20 აგვისტოს თბილისში სავეიმოდ აღუნიშნავთ.[55] ეს ფაქტი თავისთავად საინტერესოა და მასზე მოკლედ შევჩერდებით.

რუსი მოხელეების მოხსენების მიხედვით, 20 აგვისტოს მსგავსი სახალხო ღონისძიება თბილისში 1783 წლის 3 ნოემბერსა და 1784 წლის იანვარშიც გაიმართა. ერთ შემთხვევაში ზეიმის მიზეზი რუსული ბატალიონების საქართველოში შემოსვლა ყოფილა, მეორე შემთხვევაში კი – ტრაქტატის რატიფიკაცია.[56] თუმცა, საყურადღებოდ გვეჩვენება ის გარემოება, რომ რუსი მოხელეების მიერ დეტალურად აღწერილი ცერემონიალების შესახებ არავითარ ცნობებს არ ვხვდებით თანადროულ ქართულ წყაროებში.[57] პავლე პოტიომკინის მიერ ერეკლე II-ისათვის 1783 წლის 10 ივნისს გაგზავნილი წერილიდან ისიც ნათლად იკვეთება, რომ ტრაქტატთან დაკავშირებული ცერემონიალების ჩატარებას რუსული მხარე მოითხოვდა. წერილიდან ვიგებთ, რომ ერეკლეს „სასიხარულო გარდასაჭდელი პარაკლისის“ გამართვა ქართვე-

54 ხეც. H-2300, ფ. 31-32.

55 Из истории российско-грузинских отношений, გვ. 231-232, 236.

56 იხ.: Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II, გვ. 12, 15-21; П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. ч. 2, გვ. 129-131.

57 საგულისხმოა, რომ სამეფოს მაღალი რანგის მოხელე, მდივანბეგი იასე ბარათაშვილი, რომელიც თავის თავგადასავალში სამეფო კარზე მიმდინარე მისთვის ცნობილ ყველა პოლიტიკურ მოვლენას, მეფის ოჯახის წევრების ქორწილებსა თუ სხვა აქტივობებს ეხება, 1783-1784 წლების ამბების თხრობისას საზეიმო ცერემონიალების შესახებ არაფერს გადმოგვცემს (იხ.: იესე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძი. ტექსტი გამოსცა შესავლით, შენიშვნებით, ლექსიკონითა და საძიებლებით ა. იოსელიანმა. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის (მსკი). ნაკვეთი 28. თბ. 1950, გვ. 97-100). საზეიმო ცერემონიალებს არც ომან ხერხეულიძე ეხება. მსგავსი ინფორმაცია თანადროულ საგვარეულო ქრონიკებსა თუ სხვა სახის წყაროებშიც არაა დაფიქსირებული (იხ.: ომან ხერხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებელი დაურთო ლ. მიქაშვილმა. თბ. 1989; ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ. წიგნი III. გამოსაცემად მოამზადეს გ. ჟორდანიამ და შ. ხანთაძემ. თბ. 1967 და სხვა).

ლი ელჩების თბილისიდან გამგზავრებამდე დაუგეგმავს. რუსმა გენერალმა კი საზეიმო ცერემონიალის ჩატარება ტრაქტატზე ხელმოწერის შემდეგ მოითხოვა.[58] 24 დეკემბრის წერილით კი პავლე პოტიომკინი რატიფიკაციასთან დაკავშირებით ერეკლეს ერთმნიშვნელოვნად მოუწოდებდა: „... ვითხოვ თქვენის უმაღლესობისაგან განაწესოთ დღესასწაულობით ამგვარის სახელოვანის საქმისათვის ცერემონია იმ რიგითა, როგორც ჩემგან დაწერილი არის...“.[59] ცხადია, ერეკლე II იმპერიის მოთხოვნებს ვერ უგულვებელყოფდა. თუმცა, ამ საკითხზე ქართული წყაროების დუმილი ღონისძიებების ლიმიტირებული შემადგენლობით ჩატარებაზე უნდა მიანიშნებდეს. როგორც ჩანს, ერეკლეს „სასიხარულო გარდასაჭდელი პარაკლისის“ ტრაქტატის გაფორმებამდე ჩატარებითაც იმპერიის მოთხოვნის ფორმალურად და უხმაუროდ შესრულება სურდა.

თავად რუსი მოხელეების მოხსენებებიდანაც კარგად ჩანს, რომ მსგავს ღონისძიებებში სამეფო ოჯახის წევრები, რამდენიმე მაღალი რანგის მოხელე და სასულიერო პირი იღებდა მონაწილეობას. ხოლო, მოსახლეობის ჩართულობა ზოგადი ფრაზებითაა გადმოცემული. ამ მხრივ სიმპტომატურად გვეჩვენება 3 ნოემბრის ვითარების აღწერა. რუსული წყაროს მიხედვით, თბილისის მოსახლეობა რუსული ბატალიონების შემოსვლას დიდი სიხარულით შეხვედრია, მაგრამ, უპრეცედენტო სიცივის გამო, ეს ღირსშესანიშნავი მოვლენა ხალხს საკუთარ სახლებში აღუნიშნავს.[60] ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში კარგად ჩანს რუსი მოხელეების მიზანი – მათ ქართველი ხალხის იმპერიისადმი ერთგულება ხაზგასმით უნდა წარმოეჩინათ. რუსეთის საიმპერატორო კარს მსგავსი ფონის შექმნა უპირველესად საერთაშორისო პოზიციონირებისათვის სჭირდებოდა. საგულისმოა, რომ ევროპის ქვეყნებში ტრაქტატის შესახებ ინფორმაციის სასურველი ფორმით გავრცელებას იმპერიის მესვეურები იმთავითვე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ.[61]

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, აღნიშნული ცერემონიალის მიხედვით ერეკლე II-ის განწყობის შეფასება მიზანშეუწონლად გვეჩვენება.

---

[58] ხეც. H-2300, ფ. 23.

[59] ხეც. H-2300, ფ. 35.

[60] Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II, გვ. 13.

[61] ამ საკითხზე რუსეთის მთავრობის წევრებმა ცარსკოე სელოში ტრაქტატის გაფორმებიდან მალევე, 1783 წლის აგვისტოში, იმსჯელეს. ევროპის ქვეყნებში ინფორმაციის გავრცელებასა და ამ ქვეყნების შესაძლო პროტესტზე რუსეთის წარმომადგენლების სათანადო რეაგირებასთან დაკავშირებით მათ შესაბამისი გადაწყვეტილებებიც მიიღეს. იხ.: გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 7, მე-3 სქოლიო.

დავუბრუნდეთ ერეკლე II-ის მიერ წამოყენებულ მოთხოვნებს. გრიგოლ პოტიომკინის მიერ ეკატერინე II-ისათვის 1783 წლის 5 აგვისტოს გაგზავნილი წერილიდან ცხადი ხდება, რომ რუსული მხარე მათ შესრულებას არც კი განიხილავდა. გენერალ-ანშეფი კარასბაზარის ბანაკიდან (ყირიმი) იმპერატორს ტრაქტატის გაფორმებას სიხარულით ამცნობდა და ხელმოწერილ ხელშეკრულებასაც უგზავნიდა. გრიგოლ პოტიომკინი წერილში ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ შესადგენი რჩებოდა მხოლოდ ერთი არტიკული „კათოლიკოსის, ანუ საქართველოს უმთავრესი არქიეპისკოპოსის“ შესახებ, რომელსაც იმპერატორს დასამტკიცებლად თავადვე წარუდგენდა.[62] დასახელებული დამატებითი არტიკულის შედგენა კი ტრაქტატის პროექტითვე იყო განსაზღვრული.

როგორც საარქივო მასალიდან ირკვევა, წარუმატებლობის მიუხედავად ერეკლე II ხელშეკრულებაში საკუთარი პირობების ასახვას ტრაქტატის გაფორმების შემდეგაც ცდილობდა. ამ მიზნით, მან 1783 წლის აგვისტოს ბოლოს პეტერბურგის საიმპერატორო კარზე სულხან თუმანიშვილი გაგზავნა. ქართველმა თავადმა ეკატერინე II-სა და გრიგოლ პოტიომკინს მეფის მიმართვები წარუდგინა.

ეკატერინე II-ისათვის გაგზავნილი მიმართვა 1783 წლის 25 აგვისტოთი თარიღდება. მასში აღნიშნულია: „თანამდებად გონებისა ჩემისა დამიდვიეს განმკაცრება ესე ვითარმედ, უკეთუ არა, უმეტესისა დამჭირნეობისათჳს, თქუენისა დიდებულებისა წყენად არაოდეს კადნიერ ვიქმნე. და მრავალგზისცა მჭონებია დამჭირნეობა, მაგრა მწუხარებასა მას შინა დამიტევებიეს თავი ჩემი, რათა არა მოხსენებითა მისითა მცირე რაჲმე წყენა მოვსცე დიდებულებასა თქუენსა.

მაგრამ ახლა რადგან ზეგარდმო მოწყალებად შთამოვიდა ჩვენდა მფარველობა დიდებულებისაგან თქუენისა, ეს კადნიერ მყოფს.

ამისთჳს უდიდესისა საჭიროჲსა ჩემისა თანამდებ ქმნილმან სიმდაბლით მოხსენებად, ესე დიდ საჭირონი ჩემნი მეორედ განუცხადე უგანათლებულესსა კნიაზს პოტემკინს, ღენერალ ანშეფსა, რათამცა ყოვლად უმოწყალესსა მაგას ჴელმწიფესა ჩემსა მოგახსენოსთ ჰაზრნი იგი, რომელიცა წარმოიღო პოლპოლკონიკმა (sic) თამაროვმა. და ვჰყოფ ვედრებასა ამას ზედა მხურვალითა თხოვითა, რათამცა უდიდესმან მოწყალებამან თქუენმან აღგვისრულოს თხო-

[62] Документы к истории заключения Георгиевского трактата. Вопросы истории. № 7. 1983, გვ. 117.

ვილი ჩვენი, რომელიცა წინაპართა ნათესავთა ჩემთა აქვნდათ ვიდრე ჩემადმდე.

და უკეთუ ჩვენცა არა მივიღოთ აღსრულება თხოვილთა ამათ, ყოვლითურთსა დამცირებასა მიცემულ ვიქნებით.

რომლისათჳსცა უეჭველად ვსასოებთ გარდამატებულისა ჩვენდა მომართ მოწყალებისაგან, რომ თხოილთა ამათ ჩვენთა შორის ნაკლულევანად დატევება ჩვენი არა ინებოთ.

ჰაზრსა ამას ზედა ვააზელით უდიდებულესობასა თქვენსა კნიაზი სულხან თუმანოვი. აგვისტოს კე (25). წელთა 1783 ... ერეკლე".[63]

გრიგოლ პოტიომკინისათვის გაგზავნილ მიმართვაში კი აღნიშნულია: „... უწინარეს ამისსა ჟამსა, თამაროვის წამოსვლისასა, უგანათლებულესობისადმი თქვენისა კვალადცა მოგახსენეთ რაოდენნიმე აზრნი ჩვენნი, ესე იგი თხოვა, ნათესავთა ჩვენთა ქონებულისა ცხებისა და გჳრგჳნოსნობისა. ვამეორებთ თხოვასა ამას დიდითა გულსმოდგინებითა და რომელიცა ქვემორე აღიწერების მიზეზთა ამათ სრულიადითა სიმართლითა და ჭ(ეშმარი)ტებითა, რომ როგორც ახლა ყ(ოვლა)დ უგანათლებულესის მათის იმპერატორების დიდებულებისაგან ჩვენის ავის მეზობლებისა მტრების გული ესევითარის დიდის მოწყალებით მოწყლული არის, ისე ამ ჩვენგან თხოვილის არა აღსრულებით, ჩვენის ავის მეზობლებისა და მტრებისაგან ყვედრებულნი შევიქმნებით. და თხოვილთა ამათ ჩვენთა აღსრულებასა ვსასოებთ ყოვლად მოწყალისა ჴელმწიფისა ჩვენისა ტრახტატისაგანვე, რომელსა შინა აღთქმული გვაქვს ქონებულთა დიდებათა ჩვენთა მოუშლელობა. და წინაპართა ჩემთა ვიდრე ჩემადმდე ყოველთა დიდებათა უმწვერვალეს დიდებად აქვნდათ ცხებულობა, რომლისათვისცა უპატიოსნესისა გონებისა თქვენისაგან უეჭველად ვსასოებთ, რომ, ვითარ შვენის თქვენ მიერ ჩემდა მიმართ მოწყალებასა, ეგრეთცა შემწე გვექმნათ და სრულჰყოთ ვედრებული ჩვენი. და გვაქვს უეჭველობა ამისი, რომ თუცა ესე ნებითა ჩვენითა სრულქმნილიყო, წყენად არა მიითვალვიდა დიდებულებისა მისისაგან. მაგრა, ვინათგან მფარველობასა ქვეშე დიდებულებისა მათისასა ვიმყოფებით, ამასცა და სხვასა დიდებასა ჩვენსა ყოველსავე ვინებებთ ნებითა ყ(ოვლა)დ მოწყალისა ჴელმწიფისა ჩვენისათა სრულ ყოფად. და ამას ვედრებულსა ზედა მივართვით არზი ყ(ოვლა)დ მოწყალესა ჴელმწიფესა და უმაღლესს კარზე წარგვზავნეთ ჩვენი სარწმუნო ობერ სეკლატარი (sic) კნიაზი სულხან თუმანოვი. და უგანანათლებულესობასა თქვენ-

[63] სეა. ფ. 1449, საბ. 2800 (ფოტო-პირი).

სა შევვედრებ ამას, რომ თუ ეს ჩუენი სათხოველი არ აღსრულებულიყოს, უმაღლესს კარზე ადრე და მშვიდობით გაისტუმროთ ესე. და როგორც ეს საქმე ღირდეს და ან როგორც ჩვენი მწყალობელი ბრძანდებით, ესე თქვენის შუამდგომლობით სრულჰყოთ ეს ჩვენი ვედრებული ... ერეკლე".[64]

როგორც ვხედავთ, კავკასიის ხაზიდან ქართველი ელჩების სამშობლოში დაბრუნებისთანავე ერეკლე II-მ საკუთარი პირობების დაკმაყოფილება ხელმეორედ მოითხოვა. მეფე ამჯერად გრიგოლ პოტიომკინთან გაგზავნილი წერილით არ შემოიფარგლა და ეკატერინე II-საც მიმართა. აღნიშნული მიმართვებიდან კარგად ჩანს, რომ ერეკლე მეფედ კურთხევის უფლების მინიჭებას, 28 ივნისის წერილისაგან განსხვავებით, უკვე კატეგორიულად მოითხოვდა. ამავე დროს, მეფე სხვა წამოყენებულ პირობებსაც არ ივიწყებდა და გრიგოლ პოტიომკინს თავის „რაოდენნიმე აზრნი"-ს შესახებ შეახსენებდა.

იმის გასარკვევად, თუ რატომ ანიჭებდა ერეკლე II თავის ახლად წამოყენებულ მოთხოვნებს, განსაკუთრებით კი მეფედ კურთხევას, ასეთ პრინციპულ მნიშვნელობას, თითოეულ მათგანს დეტალურად განვიხილავთ.

თავდაპირველად სწორედ მეფედ კურთხევის საკითხზე შევჩერდებით. უნდა აღინიშნოს, რომ 1783 ივნისამდე ერეკლე II-ს რუსეთის იმპერიასთან ურთიერთობის არც ერთ ეტაპზე მსგავსი მოთხოვნა არ წამოუყენებია. საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ ერეკლე არა თუ ტრაქტატის დადებამდე, არამედ, მაშინაც კი არ კურთხეულა, როდესაც რუსეთის იმპერატორისაგან ასეთი უფლება ოფიციალურად მიიღო. შესაბამისად, დასახელებული გარემოებები გვაფიქრებინებს, რომ მისთვის ამ აქტს დიდი მნიშვნელობა არ უნდა ჰქონოდა. მეფე ერთ-ერთ მიმართვაში კურთხევის საკითხის ტრაქტატში შეტანის აუცილებლობას იმ გარემოებით ხსნიდა, რომ მისი დამტკიცების გარეშე „ავის მეზობლებისა და მტრებისაგან ყველრებულნი" შევიქმნებითო. თუმცა, ამ შემთხვევაშიც ჩნდება კითხვა – მეზობელ მტრულ ქვეყნებთან ურთიერთობისას მეფისათვის თუ ამ საკითხს რაიმე მნიშვნელობა ჰქონდა, მაშინ რატომ არ ეკურთხა ან 1783 წლამდე, ან შემდგომ წლებში? ზემოთქმულიდან გამომდინარე მიგვაჩნია, რომ ერეკლეს მოთხოვნა სულ სხვა მოტივთან იყო დაკავშირებული.

[64] წერილი უთარიღოა, თუმცა ცალსახად 25 აგვისტოს ახლო ხანებით უნდა დათარიღდეს. სეა. ფ. 1449, საბ. 2801 (ფოტო-პირი).

ჩვენი მოსაზრებით, ერეკლე II-ის მხრიდან აღნიშნული საკითხის გააქტიურება დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო რეგიონში მიმდინარე მოვლენებთან, კერძოდ ყირიმის სახანოში განვითარებულ პროცესებთან. როგორც ცნობილია, ეკატერინე II-ის 1783 წლის 8 აპრილს გამოცემული მანიფესტით სახანო რუსეთის იმპერიას შეუერთდა. თუ 1783 წლის პირველ თვეებში ყირიმის ხანთან მოლაპარაკებები საიდუმლოდ მიმდინარეობდა, იმავე წლის მაის-ივნისში სახანოს ლიკვიდაციისა და რუსეთის იმპერიასთან მიერთების შესახებ ცნობები საყოველთაოდ გავრცელდა. სწორედ 1783 წლის ივნისის ბოლოს დასრულდა რუსეთის იმპერიის ერთგულებაზე ადგილობრივი მოსახლეობის ფიცის დადების პროცესი.[65]

ეჭვგარეშეა, რომ ყირიმში განვითარებული მოვლენები ერეკლეს II-ს ძალიან დააფიქრებდა. საქმე ის იყო, რომ XVIII საუკუნის II ნახევარის განმავლობაში ეს იყო პირველი შემთხვევა, როდესაც რუსეთის იმპერიამ რეგიონში პოლიტიკური სუბიექტი გააუქმა და ადგილზე უშუალოდ რუსული მმართველობა დაამყარა. მართალია, XVIII საუკუნის 70-იან წლებში რუსეთის მთავრობა ყაბარდოსა და ოსთა სამოსახლოებსაც იმპერიის ნაწილად აცხადებდა, მაგრამ ეს სრულიად განსხვავდებოდა ყირიმის საკითხისაგან. როგორც ცნობილია, ყაბარდოსა და ოსების განსახლების არეალში სახელმწიფოებრივი სუბიექტი არ არსებობდა. თანაც, ყაბარდოელებისა და ოსების რუსეთთან შეერთება იმ დროისათვის წმინდა ფორმალურ ხასიათს ატარებდა, რადგან იმპერიის გავლენის გაძლიერების მიუხედავად, ადგილზე არც რუსული ადმინისტრაცია შექმნილა, არც მათი მმართველობა დამყარებულა.

ქართლ-კახეთის მეფისათვის არც ის ფაქტი დარჩებოდა შეუმჩნეველი, რომ რუსეთის იმპერიამ ყირიმის სახანო სწორედ მაშინ გააუქმა, როდესაც ხანის ტახტს იმპერიის მოკავშირედ მიჩნეული შაჰინ გირეი იკავებდა.

როგორც ცნობილია, ტრაქტატის მეექვსე არტიკულში დაკონკრეტებული იყო, რომ ერეკლესა და მის შთამომავლებს იმპერატორი დაიცავდა „უცუალებელად სამეფოსა ზედა ქართლისა და კახეთისათა“.[66] როგორც ჩანს, რეგიონში განვითარებული მოვლენების ფონზე, ერეკლე II-მ ტრაქტატის პროექტით გათვალისწინებული პირობები არასაკმარისად მიიჩნია და სამეფოს შესანარჩუნებლად დამატებითი გარანტია მოითხოვა. ხელშეკრულების დონეზე მეფედ კურთხევის უფლების მიღება სწორედ ასეთ გარანტიას

[65] იხ.: П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. ч. 2, გვ. 69-71.
[66] გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 69.

წარმოადგენდა, რადგან მირონცხება და გვირგვინოსნობა იმ დროსაც კი მონარქების ლეგიტიმაციის უმთავრეს წყაროდ მიიჩნეოდა.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ერეკლე II მეფედ კურთხევის უფლების მიღებას თავადვე უკავშირებდა სამეფოს მოუშლელობის ფაქტორს, როდესაც ზემოთ მოხმობილ მიმართვებში აცხადებდა: „... ხოლო ვინათგან მისი იგი დიდებულება, ყოვლად უმოწყალესობით, არა მიგვიღებს სახელსა მეფობითსა...“; „... თხოვილთა ამათ ჩვენთა აღსრულებასა ვსასოებთ ყოვლად მოწყალისა ჴელმწიფისა ჩვენისა ტრახტატისაგანვე, რომელსა შინა აღთქმული გვაქვს ქონებულთა დიდებათა ჩვენთა მოუშლელობა...“.

ერთი სიტყვით, მეფედ კურთხევის საკითხის ტრაქტატში ასახვას ერეკლე II რუსეთის იმპერიისაგან საკუთარი სამეფოს დაცვის მექანიზმად მიიჩნევდა. შესაბამისად, მისთვის პრინციპულ საკითხს წარმოადგენდა ამ უფლების ხელშეკრულებაში შეტანა და არა მირონცხების ფორმალური აქტის განხორციელება, როგორც ეს ინტერპრეტირებულია XIX საუკუნის ისტორიკოსების ნაშრომებში.[67]

ამჯერად განვიხილავთ კათოლიკოსის საკითხს. როგორც ცნობილია, ტრაქტატის (ისე როგორც, 17 თებერვალს იმპერტორის მიერ დამტკიცებული პროექტის) მერვე არტიკულში აღნიშნული იყო, რომ „კათოლიკოზსა ანუ უმთავრესსა არხიეპისკოპოსსა“ რუსეთის მღვდელმთავართა შორის მერვე ადგილი („ხარისხი“) ექნებოდა, ტობოლსკის ეპისკოპოსის შემდეგ. მასვე იმპერატორი უბოძებდა „ტიტლოსა უწმინდესისა სინოდის ჩლენობისასა“. იმავე არტიკულში მითითებული იყო, რომ ქართული ეკლესიის მართვისა და სინოდთან ურთიერთობის საკითხებისათვის „სხუა არტიკული“ უნდა დაწერილიყო.[68]

მცხეთის კათოლიკოსის რუსეთის უწმინდესი სინოდის წევრად გამოცხადება (თანაც მისთვის რუსეთის მღვდელმთავართა შორის, ტობოლსკის ეპისკოპოსის შემდეგ, მერვე „ხარისხის“ მინიჭება) ცალსახად ეწინააღმდეგებოდა ქართული ავტოკეფალური ეკლესიის ინტერესებს. ამავე დროს, კათოლიკოსის „უმთავრეს არხიეპისკოპოსად“ მოხსენიებაც ლახავდა მის უფლებებს.

ერეკლე II-ის 28 ივნისის მიმართვიდან ნათლად ჩანს, რომ ეს ინიცი-

[67] მაგალითად, პ. ბუტკოვის ნაშრომში აღნიშნულია, რომ ვინაიდან ერეკლე ტახტზე ასვლის დროს არ კურთხეულა, მისივე თხოვნით იმპერატორმა წმინდა რიტუალის განხორციელების ნება დართო. იხ.: П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. ч. 2, გვ. 129.

[68] გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 69.

ატივა ქართულ მხარეს არ უკავშირდებოდა. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ ქართლ-კახეთის მეფე ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას იმ დროსაც კი კატეგორიულად ითხოვდა, როდესაც რუსეთის იმპერიის სასარგებლოდ სხვადასხვა მძიმე ვალდებულების აღებაზეც კი მზადყოფნას გამოთქვამდა (იგულისხმება 1771 წლის 30 დეკემბრის მიმართვა).[69] ხოლო, 1782 წლის 21 დეკემბრის მიმართვაში ეკლესია და კათოლიკოსი ნახსენებიც არ იყო.[70] შესაბამისად, ეკლესიის საკითხის ხელშეკრულებაში შეტანა მთლიანად რუსული მხარის ინიციატივით უნდა მომხდარიყო.[71]

აღნიშნული საკითხის შესახებ მკაფიო განმარტებებს ვხვდებით „უზენაესად მითითებულ საფუძვლებში“. დასახელებულ დოკუმენტში ალექსანდრე ბეზბოროდკოს პირველი შენიშვნა სწორედ ქართული ეკლესიის რუსეთის სინოდზე დაქვემდებარებას ეხებოდა. როგორც ბეზბოროდკო აღნიშნავდა: „... ეს ხალხი (ქართველები – ა. თ.) მეტად რომ მიეჯაჭვოს რუსეთს, ძალზედ სასარგებლოა მათი იერარქების ჩვენ სინოდთან შეკავშირება... არქიეპისკოპოსი იგივე კათოლიკოსი კი რუსეთის ეკლესიაში ხარისხით მოწინავეებს შორის დავაყენოთ“.

იმავე დოკუმენტში ეკატერინე II-ის ინსტრუქციის მეოთხე პუნქტი ქართველი მონარქების ევროპულ ქვეყნებთან ურთიერთობის საკითხს ეხება. რუსეთის იმპერატორი საგანგებოდ აღნიშნავდა, რომ ერეკლე II-ისა და სოლომონ I-ისათვის საღვთო რომის იმპერატორთან და სხვა ევროპელ მონარქებთან კავშირი უნდა აეკრძალათ. მისი მითითებით მეფეებისათვის უნდა გამოეცხადებინათ, რომ თითქოს ევროპულ ქვეყნებს რუსეთის აზიური სამეზობლოს საქმეებში ჩაურევლობის პირობა ჰქონდათ დადებული. ეკატერინე, ასევე დასძენდა, რომ საქართველოდან საღვთო რომის იმპერატორთან წერილები აღარ უნდა გაგზავნილიყო. იმპერატორის დასახელებული ინიციატივის გაგრძელებას წარმოადგენდა ალექსანდრე ბეზბოროდკოს მეოთხე შენიშვნა: „როდესაც იერარქიულად ისინი სინოდს დაუკავშირდებიან, იმავე მაგალითით საქართველო რომის სამღვდელოებასაც რუსეთიდან მიიღებს და ამით დასრულ-

[69] გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 59.

[70] ი. ცინცაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, გვ. 195-197; ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II, გვ. 454-455.

[71] ი. ცინცაძეს ვითარება ისე აქვს წარმოდგენილი, თითქოს ეს ინიციატივა თავიდანვე ქართულ მხარესთან ყოფილიყო შეთანხმებული. თუმცა, ავტორი აღნიშნულ მოსაზრებას პრაქტიკულად არგუმენტების გარეშე გვთავაზობს. იხ.: ი. ცინცაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, გვ. 123-126.

დება რომის იმპერატორთან (საღვთო რომის იმპერატორი – ა. თ.) კავშირი, რომლის მიზეზიც მისიონერები არიან“.[72]

როგორც ვხედავთ, რუსეთის საიმპერატორო კარს ქართული ეკლესიის სინოდზე დაქვემდებარება ორი მიზეზის გამო სურდა. თუ პირველი მათგანი ზოგადი იყო და მიზნად ქართველ ხალხზე გავლენის მოპოვებას ისახავდა, მეორე მიზეზი მწვავე პოლიტიკურ საკითხს უკავშირდებოდა. პეტერბურგის კარს ამ გზით ევროპის ქვეყნებთან ერეკლე II-ის ურთიერთობების აღმოფხვრა სურდა. კათოლიკოსის სინონიმად არქიეპისკოპოსის დამკვიდრების მცდელობასაც თავისი კონკრეტული მიზანი ჰქონდა. ამით რუსეთის იმპერიის მესვეურები ქართული ეკლესიის რუსეთის სინოდზე დაქვემდებარების ფორმალურ საფუძველს ქმნიდნენ.

როგორც ჩანს, რუსული მხარე, პოლიტიკური მიზნიდან გამომდინარე, ამ საკითხს კატეგორიულად აყენებდა. გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ ეკატერინე II-მ სწორედ ტრაქტატის პროექტის დამტკიცებამდე ცოტა ხნით ადრე შეიტყო ევროპის ქვეყნებთან ერეკლე II-ის მორიგი კავშირის მცდელობის შესახებ. საქმე ის იყო, რომ ქართლ-კახეთის მეფემ ვენის საიმპერატორო კარზე თავისი წარმომადგენელი მავრო ვერონელი საიდუმლო მისიით ზუსტად იმ დროს გაგზავნა (1782 წლის შემოდგომით), როდესაც მფარველობაში შესვლის საკითხზე რუსულ-ქართული მოლაპარაკებები აქტიურად მიმდინარეობდა. აღნიშნული ქმედების გამო ერეკლეს გრიგოლ პოტიომკინთან გაგზავნილი წერილით ერთგვარი თავის მართლებაც მოუწია.[73] ასეთ პირობებში, კათოლიკოსის სინოდში გაწევრიანების საკითხი რუსული მხარისათვის კიდევ უფრო დიდ მნიშვნელობას შეიძენდა და მოთხოვნაც გამკაცრდებოდა. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ პროტესტის მიუხედავად, ერეკლე ხელშეკრულებიდან კათოლიკოსთან დაკავშირებული არტიკულის ამოღებას არ ითხოვდა, რაც სწორედ რუსული მხარის კატეგორიულობით უნდა აიხსნას. როგორც ჩანს, რუსმა მოხელეებმა ქართლ-კახეთის მეფე დაარწმუნეს, რომ აღნიშნული საკითხი გადასინჯვას არ დაექვემდებარებოდა. შესაბამისად, ერეკლე თავის მიმართვაში შეძლებისდაგვარად შეეცადა კათოლიკოსის, როგორც **„ႠვტოკეႴალოს ყოვლისა ზემოჲსა ივერიისა“,** უფლებების

[72] Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия относящиеся до Грузии. т. II, вып. II. С 1769 по 1801 год. Под редакцией А. Цагарели, გვ. 30-31.

[73] იხ.: ა. თაბუაშვილი. 1782 წლის რუსულ-ქართული მოლაპარაკებები: რუსეთის იმპერიის გააქტიურება საქართველოში და ერეკლე II-ის პოზიცია, გვ. 11-12, 23-24.

დაცვას. საინტერესოა, რომ ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ტერმინ „ავტოკეფალიის“ ქართულ სინამდვილეში გამოყენების იშვიათ ფაქტთან. ეს გარემოება თავისთავად მეტყველებს იმ საფუძვლიან მსჯელობასა თუ მოკვლევაზე, რაც კათოლიკოსის უფლებების დასაცავად სამეფო კარზე უნდა წარმართულიყო.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ქართული მხარის შემდეგი ორი მოთხოვნა ერეკლე II-ის ტიტულატურას უკავშირდებოდა. იმპერიის ეპოქის ისტორიოგრაფია ამ შემთხვევაში მხოლოდ მეფის მიმართვის ფორმაზე/ეპითეტზე ამახვილებდა ყურადღებას, რითაც ხაზს უსვამდა მოთხოვნის ფორმალურობას.[74] თუმცა, ფეოდალურ ეპოქაში, როდესაც ეტიკეტს დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა, მეფის მიმართვის ფორმასაც არ ჰქონდა უმნიშვნელო დატვირთვა.

რაც შეეხება ერეკლე II-ის ტიტულთან დაკავშირებულ მოთხოვნას, მას ეპითეტთან შედარებით გაცილებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რასაც შედარებით ვრცლად განვიხილავთ. როგორც ზემოთ აღინიშნა, 21 ივლისის სხდომაზე ქართველმა ელჩებმა რუსულ-ქართულ ხელშეკრულებაში ერეკლე II-ის კონკრეტული ტიტულის – „მეფე ქართლისა და მეფე კახეთისა, მემკვიდრე მთავარი სამცხე-საათაბაგოსი, მთავარი ყაზახისა, მთავარი ბორჩალოსა, მთავარი შამშადილისა, მთავარი კაკისა, მთავარი შაქისა და მთავარი შირვანისა, მფლობელი და მბრძანებელი განჯისა და ერევნისა და სხვათა“ – შეტანა მოითხოვეს. ტიტულში ჩამოთვლილი მიწებიდან ერეკლე II-ის სამეფო მოიცავდა ქართლს, კახეთს, ყაზახს, ბორჩალოსა და შამშადილუს. ამასთან, მას განჯისა და ერევნის სახანოებიც ემორჩილებოდნენ. რაც შეეხება სამცხე-საათაბაგოს, კაკს (რომლის ფარგლებში, ელისუს სასულთნოსთან ერთად, ჭარ-ბელაქანიც იგულისხმებოდა), შაქსა და შირვანს, ამ სამფლობელოებს მეფე არ ფლობდა და მათზე მხოლოდ პრეტენზიის გამოხცადება შეეძლო. მიუხედავად ამისა, ერეკლე კაკის, შაქისა და შირვანის ისეთივე რეალურ მფლობელად აცხადებდა თავს, როგორც ეს იყო ყაზახ-ბორჩალო-შამშადილუს შემთხვევაში. წარმოდგენილი ტიტულის მიხედვით, მფლობელობის განსხვავებული ფორმა სამცხე-საათაბაგოსთან მიმართებით გვხვდება – „მემკვიდრე მთავრად“ თავის გამოცხადებით მეფე ხაზს უსვამდა იმ გარემოებას, რომ სამცხე-საათაბაგოზე მხოლოდ მემკვიდრეობითი უფლებები ჰქონდა. ერთი სიტყვით, ტრაქტატში წარმოდგენილი ტიტულის შეტანით ერეკლეს სურდა რუსეთის იმპერიას ის ელიარებინა როგორც ქართლ-კახეთის სამეფოში შემა-

[74] П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. ч. 2, გვ. 129; Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II, გვ. 9-10.

ვალი მიწების, ისე კაკის (ანუ ელისუს სასულთნოსა და ჭარ-ბელაქანის), შაქის სახანოს, შირვანის (იმავე შამახის) სახანოს, ერევნის სახანოსა და განჯის სახანოს უცილობელ მთავრად და მფლობელად, ხოლო სამცხე-საათაბაგოს – პერსპექტიულ მთავრად.

უნდა აღინიშნოს, რომ ანალოგიურ ტიტულს პირველად ერეკლე II-ის მიერ შედგენილ იოანე მუხრანბატონისა და გარსევან ჭავჭავაძის რწმუნების სიგელში ვხვდებით. შესაბამისად, სამეფო კარზე ის ტრაქტატის პროექტის განხილვის დროს სპეციალურად შეუდგენიათ.

ტიტულის წარმოდგენილი ფორმა ერთგვარ წინააღმდეგობაში მოდის 1782 წლის 21 დეკემბრის მიმართვასთან. მართალია, მიმართვაში მეფის კონკრეტულ ტიტულს არ ვხვდებით, მაგრამ მასში ჩამოთვლილია ის მიწები, რომლებზეც ერეკლე II პრეტენზიას აცხადებდა. ასეთ სამფლობელოებად კი მეფე უპირველესად ახალციხისა და ყარსის საფაშოებს ასახელებდა და აღნიშნავდა, რომ ოსმალეთთან ომის შემთხვევაში „... ახალციხე, ყარსი და იმისი ალაგები ჩვენ არ დაგვეკარგოსო“. სპარსეთის მხარეს ომის დაწყების პირობებში ერეკლე იმ მიწების დაუფლების პირობას აყენებდა, რომლებიც ლეკებს ჰქონდათ დაკავებული,[75] რაშიც ცხადია ჭარ-ბელაქანსა და ელისუს სასულთნოს გულისხმობდა.

ამრიგად, 1782 წლის 21 დეკემბრის მიმართვისაგან განსხვავებით, უშუალოდ ტრაქტატის დადების წინ ერეკლე II-ს ოსმალეთის სახელმწიფოში შემავალ მიწებზე პოზიცია შეუცვლია. ის ყარსის საფაშოზე პრეტენზიას საერთოდ აღარ აცხადებდა, სამცხე-საათაბაგოს (ახალციხის საფაშოს) დაუფლების საკითხს კი სამომავლო პერსპექტივად განიხილავდა. სამაგიეროდ, მეფემ ძირითადი აქცენტი მეზობელ სახანოებზე გადაიტანა და ამჯერად რუსეთის იმპერიისაგან, ლეკებისაგან მიტაცებულ მიწებთან ერთად, განჯის, ერევნის, შაქისა და შირვანის სახანოების მფლობელად აღიარებას ითხოვდა.

ერეკლე II-ის პოზიციის ცვლილება, ცალსახად, რეგიონში მიმდინარე დინამიურ პოლიტიკურ პროცესს უკავშირდებოდა. როგორც ზემოთ აღინიშნა, 1782 წლის რუსულ-ქართული მოლაპარაკებების დროს დღის წესრიგში რუსეთ-ოსმალეთის ომის დაწყება იდგა. რუსეთის იმპერატორის გეგმით მომავალ ომში ქართულ სამეფოებს მნიშვნელოვანი ფუნქცია უნდა შეესრულები-

[75] ი. ცინცაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, გვ. 195-197; ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II, გვ. 454-455.

ნათ. ეკატერინე II-ის აღნიშნული გეგმის შესახებ ინფორმაცია ერეკლესაც ჰქონდა.[76] ასეთ ვითარებაში, მეფე პრიორიტეტს ოსმალეთის მიტაცებულ მიწებს ანიჭებდა. ზემოთ ისიც აღინიშნა, რომ 1783 წლის გაზაფხულზე რუსეთ-ოსმალეთის ომის დაწყების ალბათობა ძალიან შემცირდა. ყირიმის მარტივად დაუფლების პარალელურად, რუსეთის იმპერია უკვე ირანის მიმართულებით გააქტიურდა. რუსეთის ჯარი 1783 წელს სამხრეთში სალაშქროდაც ემზადებოდა, რა დროსაც გილანამდე კასპიის ზღვის სანაპიროსა და ქართლ-კახეთის სამხრეთით მდებარე სახანოების დაკავებას გეგმავდნენ.[77] ამ ფონზე ერეკლეს მიდგომებიც ადეკვატურად შეიცვალა და ამჯერად პრიორიტეტი ახლომდებარე სახანოებს მიანიჭა.

გეორგიევსკის ტრაქტატის მეორე არტიკულის მიხედვით, რუსეთის იმპერატორს ერეკლესათვის მფარველობა იმ სამფლობელოების ჩათვლით უნდა გაეწია, რომლებსაც ის სამომავლოდ შეიერთებდა. მეოთხე სეპარატულ არტიკულით კი რუსეთის იმპერატორი მეფეს აღუთქვამდა, რომ ომის დროს იარაღით, ხოლო დაზავებისას მოლაპარაკებების გზით ქართლ-კახეთის მტრისაგან მიტაცებული მიწების დაბრუნებას ეცდებოდა.[78] ვინაიდან, ტრაქტატი, კონკრეტიკის გარეშე, ზოგად დაპირებას შეიცავდა, მასში ქართველი მეფის ტიტულის შეტანა თავისთავად განსაზღვრავდა იმ მიწებს, რაც ქართული მხარისათვის მნიშვნელოვანი იყო.

თუმცა, ქართულ მხარეს ტიტულის საკითხი მხოლოდ სამომავლო დახმარების მიღების იმედით არ უნდა წამოეყენებინა. ჩვენი აზრით, ეს მოთხოვნა ძირითადად იმ წინააღმდეგობასთან იყო დაკავშირებული, რაც ტრაქტატის დადებამდე რამდენიმე წლით ადრე დაიწყო.

როგორც ცნობილია, ერეკლე II-მ 1776-1778 წლებში ჯერ ახალციხის ფაშასთან, შემდეგ ოსმალეთის სახელმწიფოსთან გააფორმა სამშვიდობო შეთანხმება.[79] იმავე პერიოდში სხვადასხვა გატარებული ღონისძიებების შედეგად თანდათან შეწყდა დაღესტნელ მთიელთა შემოსევებიც.[80] პარალელუ-

[76] იხ.: ა. თაბუაშვილი. 1782 წლის რუსულ-ქართული მოლაპარაკებები: რუსეთის იმპერიის გააქტიურება საქართველოში და ერეკლე II-ის პოზიცია, გვ. 9.

[77] მოგვიანებით ლაშქრობა მომდევნო წლისათვის გადაიდო, ხოლო შემდგომ საერთოდ გაუქმდა. იხ.: П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. ч. 2, გვ. 142-156; ი. ცინცაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, გვ. 158-166.

[78] გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 68, 71.

[79] იესე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძი, გვ. 86; ომან ხერხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა, გვ. 91-92.

[80] ვრცლად იხილეთ: ა. თაბუაშვილი. ერეკლე II-ის გატარებული ღონისძიებები „ლეკიანობის“

რად, ირანში განვითარებული მოვლენები ქართლ-კახეთის სამეფოსათვის ხელსაყრელ ვითარებას ქმნიდა. კერძოდ, ქერიმ-ხანის მმართველობის ბოლო წლებში ირანი მნიშვნელოვნად დასუსტდა, ხოლო მისი გარდაცვალების შემდეგ, 1779 წლის გაზაფხულიდან, იქ ხანგრძლივი არეულობა დაიწყო. შესაბამისად, მდინარე არაქსის სამხრეთით მდებარე ხოის, ურმიის, თავრიზის, ყარადაღის, არდებილისა და სხვა სახანოები პრაქტიკულად სრულად დამოუკიდებლები გახდნენ. ასეთ პირობებში, ერეკლემ აქტიური რეგიონალური პოლიტიკის გატარება დაიწყო.

იმ დროისათვის სამხრეთ კავკასიის აღმოსავლეთ ნაწილში ერეკლე II ყველაზე ძლიერ მმართველად ითვლებოდა, რომელსაც განჯისა და ერევნის ხანები ხარკს უხდიდნენ. ხოლო, რეგიონის საკმაოდ ძლიერი ყარაბაღის მმართველი იბრეიმ ხანი მეფის გავლენის ქვეშ იყო და ერთგულ მოკავშირედ მიიჩნეოდა. ერეკლესა და იბრეიმ ხანს რეგიონის კიდევ ერთი გამორჩეული მმართველი, ყუბა-დარუბანდის ხანი უპირისპირდებოდა. იმ პერიოდში ყუბა-დარუბანდის მმართველ ფათალი ხანს შემახისა (შირვანის) და ბაქოს სახანოები ექვემდებარებოდა, შაქის, განჯისა და ყარაბაღის სახანოებზე კი პრეტენზიას გამოთქვამდა.

1778 წელს ქართლ-კახეთისა და ყარაბაღის გაერთიანებულმა ძალებმა ფათალი ხანის ჯარები სასტიკად დაამარცხეს, რის შემდეგაც განჯის სახანო გააუქმეს, ხანი დააპატიმრეს და შუშის ციხეში გაგზავნეს. სახანოს ერეკლესა და იბრეიმ ხანის წარმომადგენლები მართავდნენ.[81] ყუბა-დარუბანდის მმართველმა ყარაბაღის წინააღმდეგ 1780 წლის დასაწყისშიც ილაშქრა, თუმცა ერეკლე მოკავშირეს 5000-იანი ჯარით დაეხმარა და მომხდური დამარცხდა. ყარაბაღის ხანის წინააღმდეგ ლაშქრობისას ფათალი ხანმა იმავე წლის აგვისტოშიც წარუმატებლობა განიცადა.[82] 1779-1780 წლებში ერეკლემ ერევნის სახანოს წინააღმდეგაც მოაწყო ლაშქრობები.[83]

ერევნის სახანოში პირველი ლაშქრობის შემდეგ ერეკლეს წარმატებას რუსული დიპლომატია აღუდგა წინ. საიმპერატორო კარზე მიიჩნევდნენ, რომ

აღსაკვეთად და მისი შედეგები (1735-1783 წწ.). ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XVIII. თბ. 2022, გვ. 221-245.

[81] მ. დუმბაძე. ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური ვითარება 70–80-იანი წლების მიჯნაზე, გვ. 681.

[82] ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. VI. თბ. 1973, გვ. 450-451.

[83] მ. დუმბაძე. ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური ვითარება 70–80-იანი წლების მიჯნაზე, გვ. 682.

ოსმალეთთან კავშირში მყოფი ქართლ-კახეთის მეფის გაძლიერებით სამხრეთ კავკასიაში მათი გავლენა მნიშვნელოვნად შესუსტდებოდა, ამიტომ ქართველ მეფეს სხვადასხვა მეთოდით დაუპირისპირდნენ. სწორედ იმ პერიოდში რუსეთის მთავრობის წევრებმა ეჩმიაწინის კათოლიკოსის, სიმეონის, წარგზავნილ არქიეპისკოპოს იოსებ არღუთიანთან მოლაპარაკებები დაიწყეს. მას 1780 წლის იანვარში რამდენიმეჯერ შეხვდა ცნობილი მხედართმთავარი ალექსანდრე სუვოროვი. რუსეთის მთავრობის წევრები სომეხ არქიეპისკოპოსს აიმედებდნენ, რომ ეკატერინე II-ის დახმარებით სომხური სახელმწიფო აუცილებლად აღდგებოდა. ამისათვის კი კათოლიკოსისა და სომეხთა წარმომადგენლების მიმართვა იყო საჭირო. ამ დაპირებით გახარებულმა იოსებ არღუთიანმა 1780 წლის 18 თებერვალს პეტერბურგში ახალაგებულ სომხურ ეკლესიაში, ხალხმრავალ შეკრებაზე, ეკატერინე II-ს სომეხთა მფარველობისათვის საჯაროდ გულითადი მადლობა გადაუხადა.[84] მალე, ასტრახანიდან ალექსანდრე სუვოროვი ყარაბაღის მელიქებსაც დაუკავშირდა.[85] რუსეთის იმპერიის დაპირებებით დაიმედებული სომეხი მოსახლეობის დიდი ნაწილი უკვე ერეკლეს საწინააღმდეგო პოზიციას იკავებდა.[86]

ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმული თვალსაზრისის მიხედვით, ქართლ-კახეთის მეფემ ერევნის სახანოს წინააღმდეგ 1780 წლის სამხედრო კამპანია სწორედ რუსეთის იმპერიის ქმედებების გამო დაგეგმა.[87] ამასთანავე, რუსეთის მთავრობის კონტრზომადაა შეფასებული ერევანში ლაშქრობის დროს ერეკლეს მოწინააღმდგე ალექსანდრე ბაქარის ძის გააქტიურებაც, რომლის უკან რუსი მოხელეები იდგნენ.[88] ქართველი მეფე რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგობებს ჩრდილოეთ კავკასიაშიც აწყდებოდა. 1778 და 1782 წლებში მათ ორჯერ ჩაშალეს ერეკლეს მიერ დაგეგმილი ყაბარდოელთა საქართველოში გადმოსახლების პროცესი.[89] რუსეთის იმპერიის ეს აქტივობები

[84] А. Иоаннисян. Россия и Армянское освободительное движение в 80-х годах XVIII столетия. Ереван, 1947, გვ. 20-25. 30

[85] А. Иоаннисян. Россия и Армянское освободительное движение в 80-х годах XVIII столетия, გვ. 29-31.

[86] იხ.: ლ. ტუხაშვილი. ქართლ-კახეთის ურთიერთობა კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ხალხებთან მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში. საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები. II. თბ. 1972, გვ. 107.

[87] მ. დუმბაძე. ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური ვითარება 70–80-იანი წლების მიჯნაზე, გვ. 682-683.

[88] ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წიგნი II, გვ. 226; მ. დუმბაძე. ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური ვითარება 70–80-იანი წლების მიჯნაზე, გვ. 683.

[89] იხ.: თ. ბოცვაძე. საქართველო-ყაბარდოს ურთიერთობის ისტორიიდან. თბ. 1963, გვ. 111-

იმ ფართო გეგმების ნაწილად უნდა განვიხილოთ, რაც იმ პერიოდში რეგიონის მიმართ ჰქონდათ. თუმცა, 1781 წლიდან იმპერიის საგარეო პოლიტიკა მთლიანად ყირიმის სახანოსაკენ გადაერთო. შესაბამისად, რუსეთის მთავრობამ სამხრეთ კავკასიის აღმოსავლეთ ნაწილში საკუთარი მიზნების რეალიზება დროებით შეაჩერა.

წინააღმდეგობის მიუხედავად, 1780 წლის სამხედრო კამპანიის ფარგლებში ერეკლე II-მ მნიშვნელოვანი შედეგების მიღწევა მაინც შეძლო. მართალია, მას ერევნის სახანო არ გაუუქმებია, მაგრამ ხანის გვერდით თავისი „გუბერნატორი“ – იოანე მუხრანბატონი დააყენა.[90] ქართლ-კახეთის მეფემ ერევანზე პრაქტიკულად შეუზღუდავი ძალაუფლება მოიპოვა, რაც ეპოქის თანადროული წყაროებით ერთმნიშვნელოვნად დასტურდება. სტეფან ბურნაშევის გადმოცემით, „... ერევნელი ჰუსეინ-ხანი ... დამარცხებული მეფე ერეკლეს მიერ, ჩავარდა არა მხოლოდ მისადმი დამოკიდებულებაში, არამედ სრულ და სამუდამო ქვეშევრდომობაში, რის თაობაზეც მან საზეიმოდ იკისრა წერილობითი ვალდებულება და თავის სიკვდილამდე სანიმუშოდ ერთგული იყო მეფისა“.[91] ომან ხერხეულიძის გადმოცემით კი აღნიშნული ლაშქრობის შედეგად ერეკლეს გავლენა მთლიანად რეგიონზე გავრცელებულა. მისი სიტყვებით, „ყ(ოველ)ნი ადრიბეჟანის ხანები დაემორჩილნენ მეფესა ირაკლის და მოართვეს ელჩნი და ფეშქაშნი ძვირფასნი, თავრიზის ხანისაგან, ხოის ხანისა, ურუმის (ურმიის – ა. თ.) ხანისა, შაყაყის (შაღაღის – ა. თ.) ხანისა, მარაღის ხანისა, ბაიაზეთის ფაშისა და ყარსის ფაშისაგან“. ომან ხერხეულიძისავე ცნობით, ერეკლეს მორჩილებაში შესულა ერევნის სახანოში მდგომი შამდინ-ალა ქურთი, რომელსაც მრავალრიცხოვანი ქურთული დაჯგუფება ექვემდებარებოდა. ასევე, მეფის მფლობელობაში გადასულა შორაგელის მხარეც. ერეკლე იმდენად გაძლიერებულა, რომ „ელოდნენ ერანელნი უთუოდ გახელმწიფდება და ერანის ნაწილებსაც დაიჭერსო“.[92] XVIII საუკუნის 70-იანი წლების მიწურულს ერეკლეს განსაკუთრებულ წარმატებებს ხაზს უსვამდა იესე ბარათაშვილიც: „განცვიფრდა ყოელი სული და ადიდებდენ ღმერთსა

117; ა. თაბუაშვილი. ერეკლე II-ის გატარებული ღონისძიებები „ლეკიანობის“ აღსაკვეთად და მისი შედეგები (1735-1783 წწ.), გვ. 246-248.

[90] მ. დუმბაძე. ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური ვითარება 70–80-იანი წლების მიჯნაზე, გვ. 682.

[91] პოლკ. სტეფან ბურნაშევის სამი ნაშრომი კავკასიის შესახებ. რუსულიდან თარგმნა, გამოკვლევა, განმარტებები და საძიებლები დაურთო დ. მერკვილაძემ. თბ. 2020, გვ. 43.

[92] ომან ხერხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა, გვ. 69-70.

[მეფისა] ამის ესრეთს ბედნიერობას: – ხონთქარი ესრეთ, ყენი ესრეთ, რუსეთის იმპერატორი ესრეთ, შვილნი მორჩილნი ესრეთ, ყმა დამონებული ესრეთ, მეზობელნი მორჩილნი ესრეთ და სხვა მრავალი ბედნიერობა აურაცხელი“.[93]

როგორც დოკუმენტური წყაროებით ირკვევა, 1781-1783 წლებში ერეკლე II-მ სამხრეთის მიმართულებით სხვა წარმატებებსაც მიაღწია. კერძოდ, ქართლ-კახეთის მეფემ 1781 წელს ნახჭევანის სახანოზე მოიპოვა გავლენა. ერეკლეს დახმარების თხოვნით ადგილობრივმა მფლობელმა აბაზ-ყული-ხანმა მიმართა, რომელსაც ხოისა და ურმიის ხანები ემტერებოდნენ. მეფემ ნახჭევანში ერევნის ჯარი გაგზავნა და ხანის ძალაუფლება დაიცვა, რომელმაც მას მორჩილება გამოუცხადა.[94] მართალია, 1781-1783 წლებში ერეკლეს წინააღმდეგ ფათალი ხანი კოალიციური ლაშქრობის გეგმებს აწყობდა და მან ქართლის სამეფოს პრეტენდენტი ალექსანდრე ბაქარის ძეც მიიღო, მაგრამ მის მცდელობებს რეალური შედეგი არ მოჰყოლია.[95]

XVIII საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისში ერეკლეს გავლენა მდინარე არაქსის სამხრეთით მდებარე სახანოებზეც გაიზარდა. მეფეს არაქსის სამხეთით, „ადრიბეჟანის ქვეყნებში“ იმდენად დიდი გავლენა ჰქონდა, რომ 1782-1783 წლებში ხოის მფლობელმა ახმად ხანმა[96] მას თხოვნით მიმართა, რათა ეკონომიკური თავალსაზრისით რეგიონში გამორჩეულ ქალაქ თავრიზის[97] აღებაში დახმარებოდა. დახმარების სანაცვლოდ ახმად ხანი ერეკლეს ერთჯერადად საკმაოდ სოლიდურ თანხის, 17 000 თუმანის, გადახდას სთავაზობდა, ხოლო თავრიზის დაუფლების შემდგომ ხარკის სახით ყოველწლიურად 8000 თუმნის გადახდის პირობას დებდა. მეფემ ხოის ხანის წინადადებაზე თანხმობა განაცხადა.[98]

ისიც აღსანიშნავია, რომ იმ პერიოდში ყუბა-დარუბანდის მმართველი

---

[93] იესე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძი, გვ. 86.

[94] Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, გვ. 111-113.

[95] ვრცლად იხილეთ: ა. თაბუაშვილი. 1782 წლის რუსულ-ქართული მოლაპარაკებები, გვ. 15-22.

[96] 1780-იან წლებში არაქსის სამხრეთით, „ადრიბეჟანის ქვეყნებში“ ყველაზე გავლენიანი ხოის ხანი იყო, რომელმაც 1783 წლის პირველ ნახევარში, თავრიზის ხანთან ერთად, ურმიის სახანო დალაშქრა. იხ.: იესე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძი, გვ. 97.

[97] თავის მხრივ, თავრიზის ხანს მარანდა და მარაღა ემორჩილებოდა. იხ.: პოლკ. სტეფან ბურნაშევის სამი ნაშრომი კავკასიის შესახებ, გვ. 67-69.

[98] Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, გვ. 124-126.

ფათალი ხანი ერეკლესა და იბრეიმ ხანთან მტრობის მთავარ მიზეზად ორი ხანის დაპატიმრებას ასახელებდა. ის ერეკლესაგან ხანების განთავისუფლებასა და სახანოების აღდგენას მოითხოვდა.[99] როგორც ცნობილია, იბრეიმ ხანს შუშის ციხეში, განჯის ხანთან ერთად, 1782 წლიდან ყარადაღის ხანიც ჰყავდა დაპატიმრებული.[100] აღნიშნული ცნობით ირკვევა, რომ ერეკლეს გავლენა არაქსის სამხრეთით მდებარე ყარადაღის სახანოზეც ვრცელდებოდა.

უშუალოდ ტრაქტატის დადების წინ რეგიონში ქართლ-კახეთის მეფის მყარ პოზიციებზე ხაზგასმით მიუთითებდა რუსეთში მყოფი სომხური ეკლესიის მაღალი იერარქი იოსებ არღუთიანი. 1782 წლის დეკემბერში პავლე პოტიომკინის შეკითხვის პასუხად, ის აღნიშნავდა, რომ ერეკლე II იმ დროისათვის ირანის ყველა ხანსა და მფლობელზე ძლიერი იყო, მისი ძალაუფლება ქართლ-კახეთის სამეფოს გარდა განჯაზე, ერევანზე და ნახჭევანზეც ვრცელდებოდა. ხოლო, თავრიზის ხანიდან დაწყებული, ჩრდილოეთ ირანის ყველა ხანი მას ყოველწლიურად მდიდარ ძღვენს უგზავნიდა პატივისცემისა და მოწიწების ნიშნად.[101] მთლიანად „ადრიბეჟანის ქვეყნებზე“ ერეკლეს დიდ გავლენაზე ყურადღებას რუსი მოხელე, პოლკოვნიკი სტეფან ბურნაშევიც, ამახვილებდა, რომლის გადმოცემით, „... თავრიზის, ურმიის, ხოის, ნახიჭევანის და სხვა მცირე მფლობელებს უმეტესწილად ყოველთვის თანხმობა ჰქონდათ მეფესთან. მისი პირადი გმირობებისადმი პატივისცემის გამო ხშირად უგზავნიდნენ გამორჩეულ საჩუქრებს“.[102] საგულისხმოა, რომ რუსი მოხელის შეფასება ასახავდა 1786 წლის ვითარებას, ანუ იმ პერიოდს, როდესაც ერეკლეს გავლენა რეგიონში უკვე შერყეული იყო.

ერთი სიტყვით, 1782-1783 წლებში რეგიონში ერეკლე II-ის ძალაუფლება საგრძნობლად განმტკიცდა, ხოლო მისი სამომავლო გეგმები კიდევ უფრო ამბიციური იყო.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ყირიმის უმტკივნეულოდ შეერთების შემდეგ, კონკრეტულად 1783 წლის გაზაფხულიდან, რუსეთის იმპერიის გეგმებში რეგიონის სახანოებმა კვლავ მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა. ეკატერინე II-ის 8 აპრილს გამოცემული ბრძანებულებით კი ირანის ყოფილი პროვინციების დაუფლების საქმეში ქართლ-კახეთის სამეფოს განსაკუთრებული როლი

[99] ხეც. H-2300, ფ. 4-5.

[100] პოლკ. სტეფან ბურნაშევის სამი ნაშრომი კავკასიის შესახებ, გვ. 66, 137-138.

[101] А. Иоаннисян. Россия и Армянское освободительное движение в 80-х годах XVIII столетия, გვ. 209, 212.

[102] პოლკ. სტეფან ბურნაშევის სამი ნაშრომი კავკასიის შესახებ, გვ. 43.

ენიჭებოდა.

პავლე პოტიომკინის კორესპონდენციებით ირკვევა, რუსულმა მხარემ აღნიშნული გეგმის რეალიზება 1783 წლის გაზაფხულიდანვე დაიწყო და ყარაბაღის სახანოს იმპერიაზე დაქვემდებარებას ერეკლე II-ის დახმარებით ცდილობდა.[103] ქართლ-კახეთის მეფე კი ქმედითი ნაბიჯების გადადგმისაგან თავს იკავებდა.

იმავე პერიოდიდან კავკასიის ხაზის მთავარსარდალმა სხვა ხანებთან დაკავშირებაც სცადა. ამ მიზნით, მან საქართველოში მყოფ რუსეთის წარმომადგენელ იაკობ რაინეგსს „ადრიბეჟანის ხანებისათვის“ გადასაცემი კორესპონდენცია გაუგზავნა. ერეკლე II-მ კი ეს პროცესი შეაჩერა და იაკობ რაინეგსს წერილები ხანებთან არ გააგზავნინა.[104] რა თქმა უნდა, ქართლ-კახეთის მეფის ეს ნაბიჯი განპირობებული იყო რეგიონის მიმართ მისი და რუსეთის იმპერიის ინტერესების შეუთავსებლობით.

როგორც ჩანს, ერეკლე იმასაც კარგად ხვდებოდა, რომ ძლევამოსილ იმპერიას დიდხანს კონკურენციას ვერ გაუწევდა. ტრაქტატის გაფორმების წინ შემუშავებული ტიტულის ფორმა სწორედ ამის დამადასტურებელ ფაქტად უნდა ჩაითვალოს. აღნიშნული ტიტულით ის მხოლოდ ქართლ-კახეთის სამეფოს მეზობელ და ახლომდებარე მიწებზე – განჯის, ერევნის, შაქისა და შირვანის სახენოებზე, ასევე კაკზე – აცხადებდა პრეტენზიას. ეს კი თავისთავად იმას ნიშნავდა, რომ ერეკლე როგორც ყარაბაღის, ნახიჭევანისა და ყუბა-დარუბანდის სახანოებს, ისე არაქსის სამხრეთით მდებარე „ადრიბეჟანის ქვეყნებს“, რუსეთის გავლენის სფეროდ მიიჩნევდა.

ამრიგად, წარდგენილი ტიტულის დამტკიცებით ერეკლე II-ს რეგიონის მიწების რუსეთის იმპერიასთან განაწილება სურდა. ხოლო, საკუთარი პირობების დაკმაყოფილებამდე ის პრაქტიკულად უარს აცხადებდა რეგიონის მასშტაბით იმპერიის სასარგებლო პოლიტიკის გატარებაზე.

საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ ერეკლე II ტრაქტატის გაფორმების შემდგომ თვეებშიც იმავე პოლიტიკას აგრძელებდა. თავის მხრივ, რუსული მხარეც აქტიურად ცდილობდა ერეკლეს ფაქტორის გამოყენებას – ტრაქტატის გაფორმებისთანავე კავკასიის ხაზის მთავარსარდალმა მეფეს გრიგოლ პოტიომკინის წერილების სპარსულად გადათარგმნისა და „ადრიბეჟანის ხა-

[103] ხეც. H-2300, ფ. 6-7, 13-14.
[104] ხეც. H-2300, ფ. 20.

ნებთან“ გაგზავნის საქმეში დახმარება სთხოვა.[105] მართალია, ერეკლემ აღნიშნული თხოვნა ფორმალურად შეასრულა, მაგრამ რუსეთის მთავრობის გეგმების რეალიზებისათვის ქმედით ნაბიჯებს კვლავ არ დგამდა. ქართლ-კახეთის მეფის პასიურობა პავლე პოტიომკინისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა. რუსი გენერალი 1783 წლის 8 ნოემბერს სტეფან ბურნაშევისათვის გაგზავნილ წერილში ერეკლეს მიმართ დაუფარავ საყვედურს გამოთქვამდა და აცხადებდა: „გულახდილად გეტყვით, რომ ასეთ შემთხვევაში მე ვისურვებდი მეფისაგან მეტ ყურადღებას... ადრიბეჟანელი მთავრების საქმეზე, რაზედაც ის დუმს, უფრო მოითხოვდა მეტ ახსნა-განმარტებას“.[106]

სახანოების მიმართებით რუსეთის იმპერიის გააქტიურების ფონზე, ერეკლე II-მ ტერიტორიებთან დაკავშირებით ახალი წინადადებაც წამოაყენა. კერძოდ, 19 სექტემბრის კორესპონდენციით ის პავლე პოტიომკინს ჭარ-ბელაქანის დასაპყრობად დამხმარე ჯარის (ტრაქტატით გათვალისწინებული 2 ბატალიონის გარდა, დამატებით 5000 ჯარისკაცის), ან შესაბამისი ფინანსური რესურსის (10 000 თუმანის) გამოყოფას სთხოვდა. მეფის სიტყვებით, იმხანად მისი სამეფოს უშიშროებას სხვა მტერი არ არღვევდა, „გარდა ყოვლად ბოროტთა ჭარელთასა, მყოფთა მამულსა შინა ჩუენსა“. დახმარების მოთხოვნის საფუძვლად კი ტრაქტატის სეპარატულ მესამე არტიკულს ასახელებდა.[107]

როგორც ვხედავთ, ერეკლე II-ის მიერ 1783 წლის მაის-ივნისში წამოყენებულ მოთხოვნებს ქართული მხარისათვის ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. სწორედ ამ ფაქტორმა განაპირობა 1783 წლის ზაფხულის განმავლობაში ქართლ-კახეთის სამეფო კარის მაღალი აქტივობა.

საბოლოოდ, ერეკლე II-ის ძალისხმევამ შედეგი გამოიღო და მის მიერ წამოყენებული პირობების უმეტესობა დაკმაყოფილდა. ეკატერინე II-მ გეორგიევსკის ტრაქტატის რატიფიკაციიდან (1783 წლის 21 სექტემბერი) მალევე, კერძოდ 1783 წლის 30 სექტემბერს, დამატებითი არტიკული დაამტკიცა. აღნიშნული არტიკულის ძალით ქართველ მონარქს ხელშეკრულების დონეზე მეფედ კურთხევის – მირონცხებისა და გვირგვინოსნობის – უფლება მიე-

[105] წერილები ადრესატებთან ოფიცრებს – აპრაქსინსა და ჩოლოყაევს უნდა წაეღოთ. იხ.: ხეც. H-2300, ფ. 28.
[106] Новые материалы для жизнеописания и деятельности С. Д. Бурнашева, გვ. 12; ღ. მერკვილაძე. გეორგიევსკის ტრაქტატი და ერეკლე მეორე, გვ. 79.
[107] Из истории российско-грузинских отношений, გვ. XLIX-LIII.

ცა.[108] იმავე დღის ეკატერინე II-ის გრიგოლ პოტიომკინისათვის განკუთვნილი ბრძანებით ერეკლეს „უმაღლესობის“ ეპითეტიც ენიჭებოდა.[109] შესაბამისად, მეფედ კურთხევის შესახებ შედგენილ სპეციალურ დამატებით არტიკულში ერეკლე უკვე „უმაღლესობის“ პატივით იხსენებოდა.[110]

ეკატერინე II-ის 30 სექტემბრის ბრძანება ქართულ ეკლესიასაც ეხებოდა, რომელიც მკაფიოდ ფორმულირებული არ იყო. იმპერატორი განიხილავდა რა ქართული მხარის მიმართვას, თავდაპირველად აღნიშნავდა, რომ კეთილგანწყობის ნიშნად მეფის ბერ ვაჟს რუსეთში იწვევდა, რათა ის მოსკოვში ეპისკოპოსად ეკურთხებინათ. შემდეგ ეკატერინე აცხადებდა, რომ „კათოლიკოსს, ანუ უმთავრეს არქიეპისკოპოსს“ უგზავნიდა ჯვარს მის ჩვეულებრივ ბარტყულაზე (თავსაბურავზე) გამოსაყენებლად.

რადგან მცხეთის კათოლიკოსის რუსეთის უწმინდეს სინოდში შეყვანის საკითხი საეკლესიო კანონებთან თანხვედრაში ისედაც არ მოდიოდა, როგორც ჩანს, ეკატერინემ უფრო ზუსტი განმარტება საჭიროდ არ მიიჩნია. აღნიშნული წინადადების კონტექსტი კი შემდეგნაირად შეიძლება განიმარტოს: იმპერატორი ჯვრის გაგზავნით კათოლიკოსის რუსეთის სინოდის წევრობას ადასტურებდა. ხოლო, იმ გარემოებაზე ხაზგასმით, რომ აღნიშნული ჯვარი მისი ჩვეულებრივი ბარტყულასათვის იყო განკუთვნილი, კათოლიკოსის მანამდე არსებული უფლებების ხელშეუხებლობაზე მიანიშნებდა.

გამოთქმული მოსაზრების რელევანტურობა პ. კარბელაშვილისეულ „ქრონიკონში“ დაცული ინფორმაციითაც დასტურდება. აღნიშნულ ქრონოლოგიურ ცნობებში ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებისა და საეგზარქოსოს დაარსების შესახებ აღნიშნულია: „ჩყი (1810) წელსა კათალიკოზი ანტონი, მეფის ირაკლის ძე, წაიყვანეს რუსეთს... ნოენბრის თ, ქ-კს უჟთ. ჩყი წელსა ქსნის ერისთვის შვილსა ვარლამს, არხიეპისკოპოს, სრულიად საქართველოს ეკლესი(ი)ს გამგეობა მიეცა იმპერატორისაგან, ენკენის თვის იბ. ამისვე მეორესა წელსა, მიტროპოლიტობა მოუვიდა. მესამესა წელსა თეთრი ბარტყულა, კავალერის ვარსკვლავი, ჯვარი შუბლზე, ექსარხოსობა სრულიად საქართველოსი და იმერეთისა ქ-კს უჟჱ“.[111] როგორც ვხედავთ, იმპერატორმა

[108] Полное собрание законов Российской империи. т. XXI. СПб. 1830, გვ. 1025.
[109] Полное собрание законов Российской империи. т. XXI, გვ. 1025-1026.
[110] Полное собрание законов Российской империи. т. XXI, გვ. 1025.
ტრაქტატის ხელმოწერილ და რატიფიცირებულ ვერსიებში ეპითეტი „უგანათლებულესობა“ დარჩა.
[111] ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის

რუსეთის სინოდზე სრულად დაქვემდებარების აღსანიშნავად საქართველოს ეგზარქოსს რეგალიები გამოუგზავნა, რომელთა შორის უპირველესი სწორედ ბარტყულა ყოფილა.

ამდენად, კათოლისკოსის ბარტყულას უცვლელობასთან დაკავშირებით ეკატერინე II-ის განმარტება ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობის ერთგვარ პირობას წარმოადგენდა. ყოველ შემთხვევაში, იმპერატორის განმარტება საქართველოში სწორედ ასე უნდა გაეგოთ, რადგან გეორგიევსკის ტრაქტატის გაფორმების შემდეგ ანტონ I, ერთი მხრივ, დამოუკიდებელი ეკლესიის კათოლიკოს-პატრიარქად იწოდებოდა, მეორე მხრივ, კი რუსეთის სინოდის წევრადაც სახელდებოდა – „... ყოვლისა ზემოისა საქართველოს კათალიკოს-პატრიარხმან და ჩლენმან უწმინდესისა სინოდისა ყოვლისა რუსეთისამან პატრონმან ანტონ...“.[112]

რაც შეეხება ტრაქტატის მერვე არტიკულის იმ ნაწილს, რომელიც ქართლ-კახეთის საეკლესიო მართვისა და რუსეთის სინოდთან ურთიერთობის თაობაზე ცალკე შეთანხმების გაფორმებას ითვალისწინებდა, იმპერატორის ბრძანება ამ საკითხს არ ეხებოდა. როგორც ზემოთ აღინიშნა, გრიგოლ პოტიომკინი შესაბამისი არტიკულის დაწერასა და იმპერატორისათვის წარდგენას ტრაქტატზე ხელმოწერისთანავე გეგმავდა. მიუხედავად ამისა, რატიფიკაციის დროს ეს საკითხი დღის წესრიგში აღარ დამდგარა. დამატებითი არტიკული არც შემდგომ პერიოდში დაწერილა.

ჩვენი აზრით, ამ საკითხზე რუსეთის მთავრობის პოზიციის ცვლილება ქართული მხარის ძალისხმევის შედეგს უნდა წარმოადგენდეს. შესაბამისად, ქართული ეკლესიის მართვა-გამგეობა უცვლელი დარჩა, ანტონ I-ის რუსეთის სინოდის წევრობა მხოლოდ ფორმალურ ხასიათს ატარებდა. ანტონ II-ის საკათალიკოსო ტახტზე ასვლის შემდეგ კი (1788 წ.) ქართული ეკლესია ტრაქტატის პირობებს უკვე ფორმალურადაც აღარ ასრულებდა. ანტონ II-ის ტიტულში სინოდის წევრობა აღარ ფიგურირებდა და იწოდებოდა როგორც „ყოვლისა საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარხი“, ან „უნეტარესი და უწმინ-

გამავრცელებელი საზოგადოების (S) კოლექცია. ტ. VII. შეადგინეს და დასაბეჭდად მოამზადეს: თ. ბრეგაძემ, მ. ქავთარიამ, ლ. ქავჯაიამ, ლ. ქუთათელაძემ და ც. ჭანკიევმა. ელ. მეტრეველის რედაქციით. თბ. 1973, გვ. 230-231; ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ. წიგნი III, გვ. 470.

[112] ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბ. 1970, გვ. 965.

დესი პატრიარხი ანტონი, კათალიკოზი მცხეთისა და ყოვლისა ... ივერიისა“ და სხვ.[113]

ეკატერინე II-ის ბრძანება ტიტულთან დაკავშირებულ მოთხოვნას არ ეხებოდა. თუმცა, საიმპერატორო კარზე ეს საკითხი ზაფხულშივე შეთანხმებულა. ალექსანდრე ბეზბოროდკო 1783 წლის აგვისტოს ბოლოს საგარეო საქმეთა კოლეგიას ატყობინებდა, რომ ტრაქტატი იმპერატორის რატიფიკაციისათვის მომზადდა, რომელშიც ერეკლეს ებოძა ყველა ის ტიტული, რომლითაც ის თავს მოიხსენიებდა.[114] რადგან ტიტულში ჩამოთვლილი სამფლობელოების უმეტესობა ქართლ-კახეთის სამეფოს საზღვრების მიღმა მდებარეობდა, როგორც ჩანს, იმპერატორმა სპეციალური ბრძანებით არც ამ საკითხის დარეგულირება ისურვა. შესაბამისად, რუსეთის მთავრობამ, ერთი მხრივ, რატიფიკაციაში ტიტულის შეტანით ერეკლეს მოთხოვნა დააკმაყოფილა, მეორე მხრივ, დასახელებულ სამფლობელოებთან მიმართებით ზედმეტი ვალდებულების აღებას თავი აარიდა.

ამდენად, 1783 წლის აგვისტო-სექტემბერში რუსულმა მხარემ ერეკლე II-ის მიერ წამოყენებული პირობების უმეტესობა დააკმაყოფილა. მართალია, კათოლიკოსთან დაკავშირებული განმარტებით ქართული მხარე ბოლომდე კმაყოფილი ვერ დარჩებოდა, თუმცა გარკვეული შედეგი ამ მხრივაც დადგა.

ისიც აღსანიშნავია, რომ წამოყენებული პირობების დაკმაყოფილების პარალელურად, ეკატერინე II-მ ერეკლეს მეორე ვაჟის, ბერ-მონაზონი ანტონის, რუსეთში გამგზავრება მოითხოვა. მანამდე, ხელმოწერილი ტრაქტატის პეტერბურგში მიღებიდან მეორე დღესვე, 1783 წლის 18 აგვისტოს, სამხედრო კოლეგიის განკარგულებით მირიან ბატონიშვილს პოლკოვნიკის ჩინი მიენიჭა,[115] რის საფუძველზეც იმპერატორმა ის რუსეთში მიიწვია.[116]

1783 წლის შემოდგომაზე პეტერბურგიდან საქართველოსაკენ გამოემგზავრა ტამარა, რომელიც უკვე პოლკოვნიკის სამხედრო ჩინს ატარებდა. დეკემბერში ის კავკასიის ხაზზე იმყოფებოდა. 24 დეკემბრის საგანგებო წერი-

113 ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III, გვ. 975-1115.

114 გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 7, მე-3 სქოლიო.

ვ. მაჭარაძემ ამ საკითხის განსხვავებული ინტერპრეტაცია შემოგვთავაზა. მისი მოსაზრებით, ერეკლე II არაქართულ მიწებზე პრეტენზიას საერთოდ არ აცხადებდა. იხ.: გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 11.

115 Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II, გვ. 12, 19-20.

116 წყაროებში ბატონიშვილების რუსეთში გაწვევასთან დაკავშირებით მეტად საინტერესო ინფორმაციას ვხვდებით, რასაც ვრცლად ცალკე ნაშრომში განვიხილავთ.

ლით პავლე პოტიომკინი ერეკლე II-ს „ტიტული უმაღლესობისა“ და მეფედ კურთხევის უფლების მინიჭებას ულოცავდა. კავკასიის ხაზის მთავარსარდალი ერეკლეს იმპერატორისა და გრიგოლ პოტიომკინის წერილებს, ასევე მის სახელზე მოჭრილ სამეფო ბეჭედს უგზავნიდა. მეფეს იმასაც ატყობინებდა, რომ საიმპერატორო კარიდან გამოგზავნილ ინვესტიტურას პოლკოვნიკი ტამარა მალევე მიართმევდა. პავლე პოტიომკინი თბილისში დაგეგმილი ტრაქტატის რატიფიკაციასა და დამატებითი არტიკულზე ხელმოწერასთან დაკავშირებით განმარტებებსაც იძლეოდა.[117]

კავკასიის ხაზიდან 24 დეკემბერს გამოგზავნილ კორესპონდენციას ერეკლე II-ს 1784 წლის იანვრის დასაწყისში წარუდგენდნენ. ცხადია, ეკატერინესა და გრიგოლ პოტიომკინის წერილებით მეფე ტიტულთან და კათოლიკოსთან დაკავშირებულ გადაწყვეტილებებსაც გაეცნობოდა. იმ პერიოდში მეფისათვის ისიც ცნობილი იყო, რომ რუსეთის მთავრობამ ქართლის ტახტის მაძიებელი ალექსანდრე ბაქარის ძე და მისი თანამზრახველი ალექსანდრე ამილახვარი დააპატიმრა და ბოლოსდაბოლოს ორივე მათგანი კავკასიის რეგიონიდან გაიყვანა.[118] ნოემბრიდან დამხმარე ორი რუსული ბატალიონიც ერეკლეს განკარგულებაში იყო გადასული. თანაც, 1783 წლის გვიან შემოდგომაზე პავლე პოტიომკინი მეფეს ჭარ-ბელაქნის დაპყრობის გეგმის დეტალების დაზუსტებას სთხოვდა.[119] შესაბამისად, იმ დროს ერეკლეს ჭარ-ბელაქანის დაპყრობის საქმეში რუსეთის დახმარების იმედიც ექნებოდა.

ერთი სიტყვით, 1784 წლის იანვრის დასაწყისში მიღებული ინფორმაციით ერეკლე II აშკარად კმაყოფილი დარჩებოდა. ყოველივე ეს კარგად ჩანს მის მიერ გადადგმული ნაბიჯებიდან. თუ მანამდე მეფე რეგიონის მასშტაბით რუსეთის სასარგებლო პოლიტიკის გატარებაზე პრაქტიკულად უარს აცხადებდა, მისი დამოკიდებულება სწორედ 1784 წლის იანვრიდან შეიცვალა. როგორც დოკუმენტური წყაროებით ირკვევა, ერეკლემ იანვრის შუა რიცხვებში პოლკოვნიკ ბურნაშევს ხოის ხანთან შეთანხმებული გეგმა გაანდო, რომელიც თავრიზის დაუფლების საკითხს ეხებოდა. მეფე რუსი მოხელის წინაშე აცხადებდა, რომ თუ ხოის მმართველი ახმად ხანი იმპერატორის მფარველობაში შევიდოდა, ის უარს იტყოდა იმ სარგებელზე, რაც მას აღნიშნული შეთანხმების შედეგად უნდა მიეღო. ერეკლე იმასაც აღნიშნავდა,

117 ხეც. Н-2300, ფ. 35-37.

118 П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. ч. 2, გვ. 134-135.

119 Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, გვ. 108-109.

რომ ახმად ხანს შესაბამისი წერილი უკვე მისწერა, რომლის ერთი პირი რუსულ მხარესაც გადასცა.[120] იმავე პერიოდში ერეკლე პავლე პოტიომკინს ნახჭევანის, ხოის, თავრიზისა და სხვა სახანოებში არსებული ვითარების შესახებ უკვე სრულყოფილ ინფორმაციას უზიარებდა.[121] მეფემ რეგიონის ხანებთან თავისი წარმომადგენელი იოსებ ბარათაშვილიც გაგზავნა.[122]

აღნიშნული პროცესის პარალელურად, 1784 წლის 24 იანვარს, ერეკლე II-მ ტრაქტატის რატიფიკაცია მოახდინა, 25 იანვარს კი რუსი მოხელეების, ბურნაშევისა და ტამარას, თანდასწრებით რუსეთის იმპერატორის ერთგულების ფიციც მიიღო. ვახტანგ ბატონიშვილმა და პოლკოვნიკმა ტამარამ სარატიფიკაციო სიგელები გაცვალეს. იოანე ბაგრატიონმა და გარსევან ჭავჭავაძემ კი ტამარასთან ქართველი მონარქების მეფედ კურთხევის შესახებ ახლად ხელმოწერილი დამატებითი არტიკულის ვერსიები გაცვალეს.[123]

ერეკლე II-ის მიერ რუსეთის იმპერიის სასარგებლოდ გადადგმულ ნაბიჯებს სულ მალე კონკრეტული შედეგი მოჰყვა. ტრაქტატის რატიფიკაციიდან ძალიან მოკლე ხანში, კონკრეტულად კი 1784 წლის 9 და 15 თებერვალს, მეფე კავკასიის ხაზის მთავარსარდალს ატყობინებდა, რომ რეგიონის გამორჩეული მმართველების, იბრეიმ ყარაბაღის ხანისა და აჰმად ხოის ხანის, წარმომადგენლები უკვე თბილისში იმყოფებოდნენ და მათ მოკლე ხანში გაგზავნიდა კავკასიის ხაზზე.[124]

ამრიგად, ერეკლე II 1784 წლის იანვრიდან, მას შემდეგ, რაც პეტერბურგის საიმპერატორო კარზე მიღებული მისთვის სასურველი გადაწყვეტილებების შესახებ შეიტყო, რუსეთის იმპერიის საერთაშორისო პოლიტიკურ თამაშებში ჩათრეული აღმოჩნდა. საბოლოოდ, ამ პროცესმა ქართლ-კახეთის სამეფო ძალიან დააზარალა. აღნიშნული საკითხი ჩვენი ნაშრომის თემატიკას სცდება და სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ.

ბოლოს, შევეხებით მონეტისა და, ზოგადად, მფარველობის აღმნიშვნელი სიმბოლიკის საკითხს. როგორც ზემოთ აღინიშნა, 1783 წლის 21 ივლი-

[120] Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии… I выпуск, გვ. 124-125.
[121] Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии… I выпуск, გვ. 121-133.
[122] Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии... I выпуск, გვ. 135-139.
[123] გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 22.
[124] Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии… I выпуск, გვ. 133-135, 138-139.

სის სხდომაზე პავლე პოტიომკინმა განაცხადა, რომ რუსული ანალოგის მსგავსი ქართული მონეტის მოჭრა შესაძლებელი იყო, თუმცა ასეთ მონეტაზე ერთ მხარეს იმპერატორი უნდა ყოფილიყო გამოსახული, ხოლო მეორე მხარეს – ქართული გერბი, ან ნებისმიერი ქართული სიმბოლო. აღნიშნული სხდომის ჩანაწერიდან ცალსახად დასტურდება ის ფაქტი, რომ მონეტის საკითხი ქართულ მხარეს არ დაუყენებია და მასზე მსჯელობის დაწყება პავლე პოტიომკინისაგან მომდინარეობდა.[125]

როგორც ირკვევა, რუსული მხარისათვის ამ საკითხს საგანგებო მნიშვნელობა ჰქონია, რადგან კავკასიის ხაზის მთავარსარდლის წინადადებას შესაბამისი რეაგირება იმპერატორის მხრიდანაც მოჰყვა. კერძოდ, მონეტის მოჭრის საკითხი 1783 წლის 30 სექტემბრის ეკატერინე II-ის ბრძანებაშიც აისახა. გრიგოლ პოტიომკინისათვის განკუთვნილ ბრძანებაში აღნიშნული იყო, რომ ერეკლეს მონეტის მოჭრის ნებართვა ეძლეოდა, რომელზეც მეფის გამოსახულება იქნებოდა, ხოლო მეორე მხარეს ქართლ-კახეთის სამეფო გერბი განთავსდებოდა. ქართლ-კახეთის სამეფო გერბის თავზე კი ორთავიანი არწივი უნდა ყოფილიყო გამოსახული, როგორც რუსეთის იმპერატორის მფარველობისა და უზენაესი ძალაუფლების სიმბოლო თავისი ქვეშევრდომების მიმართ.[126]

ერეკლე II სხვადასხვა ტიპის ვერცხლისა და სპილენძის მონეტებს ჭრიდა, რაც გეორგიევსკის ტრაქტატის დადების შემდეგაც არ შეწყვეტილა.[127] ზოგადად, ფულის მოჭრასთან დაკავშირებით ერეკლეს იმპერატორის ნებართვა არ სჭირდებოდა და ეს ტრაქტატის მეექვსე არტიკულითაც იყო დადასტურებული. აღნიშნული არტიკულის მიხედვით, ქართლ-კახეთის მეფე ქვეყნის საშინაო საქმეებში, მათ შორის ეკონომიკური პოლიტიკის გატარების საკითხში, სრულ თავისუფლებას ინარჩუნებდა.[128] შესაბამისად, პავლე პოტიომკინის მოსაზრება, ისევე როგორც იმპერატორის ბრძანება აშკარად სპეციფიკური ტიპის მონეტის მოჭრის უფლებას ეხებოდა და არა ქართლ-კახეთის სამეფოს ზოგად სამონეტო პოლიტიკას. ისიც ცხადია, რომ ამ საკითხის დარეგულირებით რუსული მხარე გარკვეული პრობლემის გადაჭრას ისახავდა მიზნად.

---

125 Из истории российско-грузинских отношений, გვ. 203-206.

126 Полное собрание законов Российской империи. т. XXI, გვ. 1025-1026.

127 იხ.: ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. IV ნაწილი. ავტორები: თ. დუნდუა, გ. დუნდუა, შემდგენლები: ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე და სხვები. თბ. 2015, გვ. 29-55, 96-119.

128 გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 69.

მოხმობილი ცნობების საფუძველზე, სრულიად ლოგიკურია, რომ რუსული მხარის მიერ წამოჭრილი საკითხი 1781 წლიდან ქართლ-კახეთის სამეფოში მოჭრილ სპილენძის მონეტებთან დავაკავშიროთ. როგორც ცნობილია, დასახელებული მონეტის შუბლზე ვხვდებით ასომთავრული შრიფტით ერეკლეს სახელს, ქვემოთ სპარსულად მოცემულია მონეტის მოჭრის ადგილი („იჭედა თბილისს“) და თარიღი ჰიჯრით. მონეტის ზურგზე კი გამოსახულია ორთავიანი არწივი, მის ქვემოთ სხვადასხვა თარიღი – 1781, 1787, 1789, 1791. 1796 წელს მოჭრილ მონეტაზე ერთთავიანი არწივია გამოსახული.[129]

ერთი სიტყვით, ერეკლე II-მ, გეორგიევსკის ტრაქტატის დადებამდე ორი წლით ადრე, საკუთარი სახელით მოჭრილ მონეტაზე ის სიმბოლო გამოსახა, რომელიც წარსულში ბიზანტიის იმპერიის გერბს წარმოადგენდა, იმ დროისათვის კი რუსეთის იმპერიის, ასევე ჰაბსბურგთა იმპერიის, გერბი იყო.

ვფიქრობთ, ეჭვს არ უნდა იწვევდეს ის ფაქტი, რომ 1783 წლის 21 ივლისის სხდომაზე პავლე პოტიომკინი რუსული მონეტის ქართულ ანალოგში სწორედ ორთავიანი არწივის გამოსახულებიან მონეტას გულისხმობდა. ეს გარემოება დაკონკრეტებულია ეკატერინე II-ის ბრძანებით, რომელიც სწორედ ორთავიანი არწივის ქართულ მონეტაზე გამოსახვას ეხება.

ერეკლე II-ის აღნიშნულ მონეტებთან დაკავშირებით სპეციალურ ლიტერატურაში სხვადასხვა მოსაზრებებს ვხვდებით.[130] ნაშრომის მოცულობიდან გამომდინარე, ამჯერად ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულ მოსაზრებებს დეტალურად არ განვიხილავთ და მოკლედ ჩამოვაყალიბებთ ჩვენს შეხედულებას.

პავლე პოტიომკინის შენიშვნიდან, ისევე როგორც იმპერატორის სპეციალური ბრძანებიდან, ნათლად იკითხება, რომ რუსული მხარისათვის ერეკლეს სახელით მსგავსი ტიპის მონეტის მოჭრა მიუღებელი იყო. რეალურად, ეკატერინე II-ის ბრძანებით საქართველოში ამგვარი მონეტის მოჭრა იკრძა-

[129] იხ.: ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. IV ნაწილი, გვ. 33-36, 101-104.

[130] იხ.: Д. Капанадзе. Грузинская нумизматика. Москва, 1955, 126; Е. Пахомов. Монеты Грузии. Тбилиси, 1970, გვ. 263-268; გ. დუნდუა. თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. II ნაწილი. თბ. 2011, გვ. 131-133; T. Dundua, A. Chikobava. Coin as a Means of Propaganda (According to the 12th – 18th cc. Georgian Money). Materials in Archaeology and History of Ancient and Medieval Crimea. Archaeology, History, Numismatics, Sigillography and Epigraphy. volume 8. Sebastopol, Tyumen, Nizhnevartovsk, 2016, გვ. 604, 612 https://www.academia.edu/38710335/Tedo_Dundua_Akaki_Chikobava_COIN_AS_A_MEANS_OF_PROPAGANDA_ACCORDING_TO_THE_12TH_18TH_CC_GEORGIAN_MONEY_Materials_in_Archaeology_and_History_of_Ancient_and_Medieval_Crimea_Vol_8_2016; T. Dundua. Georgia and European Integration: Past, Present, Future. Tbilisi, 2023, გვ. 184-187 https://www.academia.edu/108769509/Georgia_and_European_Integration_Past_Present_Future_Tb_2023 და სხვ.

ლებოდა. ერეკლეს ორთავიანი არწივის მონეტაზე გამოსახვის უფლებას მხოლოდ იმ შემთხვევაში უტოვებდნენ, თუ ის ქართული გერბის ზემოთ განთავსდებოდა და ამით არაორაზროვნად გამოჩნდებოდა რუსეთის იმპერატორის უზენაესი ძალაუფლება ქართულ სამეფოზე.

რაც შეეხება დასახელებული მონეტის 1781 წელს მოჭრის მიზეზებს, ჩვენი აზრით, ეს ფაქტი ერეკლე II-ის რეგიონალურ პოლიტიკასთან იყო დაკავშირებული. როგორც ზემოთ აღინიშნა, 1780 წლის აგვისტოში ქართლ-კახეთის მეფემ ერევნის სახანოს წინააღმდეგ ლაშქრობა დაიწყო, რასაც წინ უძღოდა რუსეთის იმპერიის მესვეურების მიერ სომხებისადმი გაცემული დაპირებები მფარველობის გაწევისა და სომხური სახელმწიფოს აღდგენის შესახებ. ომან ხერხეულიძე აღნიშნულ ლაშქრობასთან დაკავშირებით ერთ მეტად საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის. მისი გადმოცემით, მას შემდეგ რაც ქართულმა ჯარმა ერევნის ხანის წინააღმდეგობა დაძლია, ერეკლე II ეჩმიაწინისაკენ გაემართა, სადაც მას „მოეგება არქივატერი, ვითაცა აქვნდათ ჩვეულება ქრისტიანე მეფის მოგებებისა, ყოვლის თავისის სამღვდელოს დასითა, დიდებითა დიდითა, ხატითა და ჯვრითა. შეუძღვა არქივატერი საყდარსა შინა ეჩმიაწინისასა. მოახსენა შესხმა, თვით გარდიხადეს წესისამებრ მათისა სამადლობელნი ლოცვანი. ემთხვია მეფე წ(მიდ)ათა ნაწილთა და წ(მიდ)ასა ლახვარსა ქრისტესსა. მუნით აბრძანდა პალატსა შინა. არქივატერმა ისტუმრა. მრავალნი ფეშქაშნი ნივთნი და თეთრი მოართვნა. ძელისა ჭეშმარიტისა ნაწილნი და წმიდისა გრიგოლისა სომხითის ეპისკოპოსისა, რომელმაცა მოაქცია სომხითი პ(ირველა)დ ქრისტეს სარწმუნოებასა ზ(ედ)ა, წ(მიდ)ისა დიდისა მოწამისა რიფსიმას თავისა ნაწილისაგან, წ(მიდი)სა ღმერთშემოსილისა მამისა იაკობისა. გასინჯა მეფემან პალატნი, სასწავლებელნი, პალატნი და შესაკრებელნი მათნი და მუნით მრავლითა მხიარულებითა წარმობრძანდა საქართველოსაკენ“. ამავე ლაშქრობის დასასრულს, მეფემ „აჰყარა სომეხნი ზოგნი ერევნით და გადმოასახლა საქართველოსა ადგილთა...“.[131]

როგორც ვხედავთ, ქართლ-კახეთის მეფის ეჩმიაწინისაკენ დემონსტრაციულ სვლას კათოლიკოსისა და სომხური სამღვდელო დასის მხრიდან პომპეზური დახვედრა მოჰყვა. მათ ერეკლე II-ის, როგორც ქრისტიანი მონარქის სახელზე სამადლობელო ლოცვა აღავლინეს. ეჭვგარეშეა, ამ დემარშით ერეკლემ რუსეთის იმპერიისაგან დაიმედებულ ეჩმიაწინის კათოლიკოსსა და რეგი-

[131] ომან ხერხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა, გვ. 96-97.

ონში მცხოვრებ სომხურ მოსახლეობას შეახსენა, რომ მათი რეალური მფარველი მხოლოდ და მხოლოდ თვითონ იყო. აღნიშნული დემარშის შემდგომ კი, მის საწინააღმდეგოდ განწყობილი სომხური მოსახლეობის ერთი ნაწილის საქართველოში გადმოსახლებით, ისინი პრაქტიკულად დასავჯა.

ჩვენი აზრით, ერევნის ლაშქრობის დასრულებიდან (1780 წლის შემოდგომა) მოკლე ხანში, ორთავიანი არწივის გამოსახულებიანი მონეტების ემისია ამ მოვლენების გაგრძელებას უნდა წარმოადგენდეს. როგორც ჩანს, ერეკლე II ქრისტიანების მფარველი ქვეყნის ტრადიციული გერბის მონეტებზე გამოსახვით რეგიონში საკუთარ უპირატესობას უსვამდა ხაზს.[132]

ამ მხრივ საყურადღებოდ გვეჩვენება ის ფაქტიც, რომ პირველად სწორედ 1781 წელს გაცემულ საბუთებზე გვხვდება მეფის ახალი, ხუთენოვანი, ბეჭედი. ბეჭედზე მეფის სახელი – „ირაკლი“ – წარმოდგენილია ქართულ, ბერძნულ, სომხურ, სპარსულ და ლათინურ ენებზე.[133] ერეკლეს მხრიდან მსგავსი ბეჭდის გამოყენება, თავისთავად, მისი ამბიციების გაზრდის მანიშნებელია – ქართლ-კახეთის მეფე აღნიშნული ბეჭდით დამოწმებულ საბუთებს პოტენციურად უკვე რეგიონის მთელი მოსახლეობისათვის გასცემდა.

ქართველი მეფის პროპაგანდისტული ნაბიჯი, რა თქმა უნდა, რუსეთის იმპერიისათვის მიუღებელი იქნებოდა, რასაც მათი მხრიდან შესაბამისი რეაგირებაც მოჰყვა. დასახელებული მონეტების ემისიის შეჩერება სწორედ რუსული მხარის მიღებულ ზომებს უნდა უკავშირდებოდეს.

ორთავიანი არწივის გამოსახულებით მონეტის მოჭრა ერეკლემ მხოლოდ 1787 წელს განაახლა, როდესაც ტრაქტატის პირობები ორივე მხარის მიერ მრავალჯერ დარღვეული იყო და რუსეთის იმპერიის მფარველობა უკვე ფორმალურ ხასიათს ატარებდა.

1796 წელს ერთთავიანი არწივის გამოსახულებიანი მონეტების მოჭრაც პოლიტიკური ვითარების ანარეკლს უნდა წარმოადგენდეს. როგორც ცნობილია, აღა-მაჰმად ხანის თბილისში ლაშქრობის შემდეგ, კონკრეტულად 1795 წლის ბოლოს, საქართველოში ორი რუსული ბატალიონი შემოვიდა. მომდევნო წლის დასაწყისში კი რუსეთის იმპერიის ჯარებმა ვალერიან ზუბოვის ხელმძღვანელობით სამხრეთ კავკასიაში ლაშქრობა დაიწყეს, რასაც

[132] ისიც აღსანიშნავია, რომ ორთავიანი არწივი ქართველ მეფეების სიმბოლიკაში მანამდეც ფიგურირებდა. მაგალითად, ორთავიანი არწივის გამოსახულებას გიორგი XI-ის, დავით II-ისა და ვახტანგ VI-ის გაცემული სიგელებზეც ვხვდებით. იხ.: ნ. ჯავახიშვილი. საქართველოს სახელმწიფო გერბის ისტორია. ნაწილი III. ისტორიანი. № 111. თბ. 2020, გვ. 21.

[133] ა. ბაქრაძე. მასალები ქართული სფრაგისტიკის ისტორიისათვის. კატალოგი. ნაწ. I. თბ. 1978, გვ. 24, 39.

საქართველოში დამატებითი ჯარის შემოსვლა მოჰყვა. ცხადია, ერეკლე მსგავს პირობებში ეკატერინე II-ის მიერ აკრძალული მონეტის მოჭრას ვეღარ გაბედავდა. ორთავიანი არწივის ერთთავიანი არწივით ჩანაცვლება სწორედ აღნიშნულ გარემოებას უნდა უკავშირდებოდეს.

ეკატერინე II-ის ნებადართული მონეტის გარეგნული აღწერილობის პრაქტიკული ნიმუში წარმოდგენილია გეორგიევსკის ტრაქტატის რატიფიცირებული ქართული ვერსიის შეკიდულ ბეჭედზე (ლუქზე გაკეთებული ბეჭდის ანაბეჭდზე).[134] როგორც ზემოთ აღინიშნა, პავლე პოტიომკინი 1783 წლის 24 დეკემბრის წერილით ერეკლეს სპეციალურად მისთვის დამზადებული ბეჭდის გაგზავნას აუწყებდა – „მომირთმევია თქვენის უმაღლესობისათვის მოჭრილი სამეფო ბეჭედი“.[135] რადგან, რუსული მხარე რატიფიკაციის ჩატარებას წინასწარ შემუშავებული ინსტრუქციის მიხედვით ითხოვდა, ეჭვგარეშეა, რომ ერეკლესაგან სარატიფიკაციო სიგელის დამოწმებას მათივე გამოგზავნილი სამეფო ბეჭდით მოითხოვდნენ. ტრაქტატის რატიფიცირებული ქართული ვერსიის შეკიდული ლუქის ანაბეჭდზე სწორედ ქართული გერბია გამოსახული, რომლის ზემოთ ორთავიანი არწივია მოთავსებული.

უფრო დეტალურად რუსეთიდან გამოგზავნილი სამეფო ბეჭედი (ანუ ანაბეჭდი წითელი ფერის ლუქზე, რომელიც ჩასმულია ლითონის ქილაში) ასე გამოიყურება: ნაპირზე შემოვლებულ ორ ხაზს შორის მოქცეულ ზოლში ასომთავრულად: „წყალობითა ღ-თისათა ჩუ(ნ) ირაკლი ბ (II). მეფე ქართლის და კახ-თისა და სხუათა“. ბეჭდის ცენტრში მოთავსებული დიდი ფარი ორ ნაწილადაა გაყოფილი. ზედა ნაწილში გამოსახულია რუსეთის იმპერიის გერბი – ორთავიანი არწივი, რომელსაც მარცხენა კლანჭით კვერთხი უჭირავს, მარჯვენათი – ჯვრით დაბოლოებული სფერო. ფარის ქვედა ნაწილი კი გაყოფილია ოთხი თანაბარი ზომის პატარა ფარად, რომელთა ცენტრში ზემოდან მოთავსებულია კიდევ უფრო მცირე ზომის ფარი უფლის კვართის გამოსახულებით. ოთხ ფარზე მოცემულია: ჯვრით დაბოლოებული სფერო, დავითის ქნარი, გადაჯვარედინებული კვერთხი და ხმალი, დავითის შურდული. დიდ ფარს არტყია ეკატერინე II-ის მიერ 1769 წელს ერეკლესათვის გადაცემული წმ. ანდრია პირველწოდებულის ჯაჭვიანი ორდენი, თავზე კი გვირგვინი ადგას.[136] დიდი ფარის გარშემო 10 მომცრო ფარია განლაგებული,

[134] ხეც. Hd-15110.

[135] ხეც. H-2300, ფ. 35-37.

[136] თ. ასათიანი. ქართული გერბმცოდნეობა (ჰერალდიკა). თბ. 2010, გვ. 24; გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 28.

რომლებიც წარმოადგენენ ერეკლეზე დაქვემდებარებულ და საპრეტენზიო სამფლობელოებს. ათივე სამფლობელოს გერბს გვირგვინები ადგას თავზე.

სპეციალურ ლიტერატურაში დიდი ფარის გარშემო განთავსებულ 10 მომცრო ფარზე გამოსახული სიმბოლოების მნიშვნელობა სრულყოფილად დადგენილი არ არის.[137] როგორც ზემოთ აღინიშნა, ერეკლე II-მ ტიტულთან დაკავშირებული მოთხოვნის წამოყენების პარალელურად, 1783 წლის 28 ივნისს რუსულ მხარისათვის გადასაცემად სპეციალური საბუთი შეადგინა, რომელშიც სწორედ ტიტულში ჩამოთვლილი სამფლობელოების გერბები იყო აღწერილი. ხოლო, ალექსანდრე ბეზბოროდკოს 1783 წლის 21 აგვისტოს მითითებით ტიტულთან დაკავშირებული ერეკლეს მოთხოვნა დაკმაყოფილდა.[138] შესაბამისად, სპეციალურად დამზადებულ ბეჭედზე, სამეფოს გერბთან და ორთავიან არწივთან ერთად, ერეკლეს მიერ აღწერილი გერბები განთავსდა, რომელთა ნაწილი ვახუშტი ბატონიშვილისეულ ვერსიებს არ ემთხვევა. 10 მცირე ფარზე გამოსახულია: „ქ. ქართლის ღერბი – მთა ორი ისრით; ქ. კახეთის ღერბი – წმინდა გიორგი ცხენზედ მჯდომი; ქ. ერევნის ღერბი – არარატის მთა კიდობნით; ქ. განჯის ღერბი – სამთა ყრმათა სახმილი; ქ. სა[ა]თაბაგოს ღერბი – ტბა მონასტრით; ქ. ყაზახის ღერბი – ჰელი და შუბი ეჭიროს; ქ. ბორჩალუს ღერბი – ჯრმალი სიგრძეზედ; ქ. შამშადილისა – თოფი; ქ. შირვანისა – მგელი; ქ. შაქისა მელა“.[139] რაც შეეხება ტიტულში წარმოდგენილ კიდევ ერთ სამფლობელოს – კაკს, ერეკლეს მიერ გაცემული საბუთი მას არ ეხება და არც პეტერბურგში დამზადებულ სამეფო ბეჭედში აისახა. ამის მიზეზი კი ის უნდა ყოფილიყო, რომ კაკში ერთი კონკრეტული სამფლობელო არ იგულისხმებოდა. ეს მხარე მოიცავდა, როგორც ელისუს მცირე სასულთნოს, ასევე თავისუფალი მეთემეებით დასახლებულ ჭარ-ბელა-

[137] ვ. მაჭარაძის აზრით, 10 ფარზე არსებული გამოსახულებები არც საქართველოსა და არც კავკასიის პროვინციების გერბებს არ წარმოადგენენ. იხ.: გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 28.
ყველა სიმბოლოს ზუსტი მნიშვნელობა არც თ. ასათიანის ნაშრომშია მოცემული. იხ.: თ. ასათიანი. ქართული გერბმცოდნეობა, გვ. 42-43; თ. ასათიანი. საქართველოს სამხარეო გერბები. ჰეროლდი. № 1. თბ. 2010, გვ. 34.
ნ. ჯავახიშვილმა 10 ფარზე განთავსებული გერბების უმეტესობა სწორად განსაზღვრა. იხ.: ნ. ჯავახიშვილი. პირველი ქართველი ჰერალდიკოსი და ნუმიზმატი მეფე. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. II. თბ. 2011, გვ. 300-301; ნ. ჯავახიშვილი. საქართველოს სახელმწიფო გერბის ისტორია. ნაწილი IV. ისტორიანი. № 113. თბ. 2020, გვ. 24-29.

[138] გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 7, მე-3 სქოლიო.

[139] სეა. ფ. 1449, საბ. 2280.

ქანის ტერიტორიას. ჩანს, ქართლ-კახეთის სამეფო კარმა ამ პროვინციის გერბით აღნიშვნა მიზანშეწონილად არ ჩათვალა.

ერთი სიტყვით, ეკატერინე II-მ ერეკლეს რუსეთის იმპერიის მფარველობის აღმნიშვნელი მონეტის მოჭრის რეკომენდაცია მისცა, ხოლო ამ მონეტის მაკეტი საგანგებოდ გამოგზავნილ სამეფო ბეჭედზე ასახა. ბეჭედზე გამოსახულ სიმბოლოებს კი ქართლ-კახეთის სამეფოს ახალი გერბის ფუნქცია უნდა შეესრულებინა.

როგორც ცნობილია, გეორგიევსკის ტრაქტატის მესამე არტიკულის მიხედვით, ქართველ მონარქებს რუსეთიდან ეგზავნებოდათ „ბოვრაყი ანუ დროშა ყოვლისა რუსეთისა ღერბითა, მჭონებელი საშუალ თჳსსა ჴსენებულთა სამეფოთა ღერბისა, ჴრმალი, კუჱრთხი საბრძანებელი, მანტია ანუ წარმოსასხმელნი ყარყუმისა“. გარდა ამისა, მეფედ კურთხევის შესახებ შედგენილი დამატებითი არტიკული ქართველი მეფეებისათვის სამეფო გვირგვინის გაგზავნასაც ითვალისწინებდა.[140] ხოლო, ჯერ კიდევ 1769 წლის ბოლოს ერეკლეს ებოძა რუსეთის იმპერიის უმაღლესი ჯილდო – წმ. ანდრია პირველწოდებულის ორდენი.[141]

რუსეთიდან გამოგზავნილი ხმალი, კვერთხი, მანტია და გვირგვინი, ასევე ადრე გადაცემული ორდენი, თუ ერეკლეს პირად სამეფო ნიშნებს წარმოადგენდა, სულ სხვა დატვირთვა უნდა შეეძინა მონეტას, სამეფო ბეჭედს, ე.წ. ახალ სამეფო გერბსა და დროშას. აღნიშნული სიმბოლოების გამოყენებით საქართველოში რუსეთის იმპერიის მფარველობის საჯარო დემონსტრირება უნდა მომხარიყო.

რუსეთის საიმპერატორო კარის სურვილის მიუხედავად, ორთავიანი არწივის გამოსახულებიანი მონეტების ემისიის 1783-1786 წლებში შეჩერების პარალელურად, ერეკლე II-ს იმპერატორის მიერ ნებადართული მონეტა არ მოუჭრია.

რაც შეეხება პეტერბურგიდან საგანგებოდ გამოგზავნილ სამეფო ბეჭედსა და მასზე განთავსებულ ე.წ. ახალ ქართულ გერბს, ამ მხრივაც საინტერესო ვითარება იკვეთება. ერეკლე II-ის მიერ გაცემული საბუთების აბსოლუტური უმრავლესობა მისი სახელის აღმნიშვნელი ბეჭდებით არის დამტკიცებული.[142] თუმცა, ზოგიერთ სიგელზე გერბიან სამეფო ბეჭედსაც ვხვდებით.

[140] გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 68, 72.

[141] ნ. ჯავახიშვილი. ქართული ფალერისტიკა (ჯილდოთმცოდნეობა). თბ. 1995, გვ. 68.

[142] იხ.: ა. ბაქრაძე. მასალები ქართული სფრაგისტიკის ისტორიისათვის. კატალოგი. ნაწ. I,

1783 წლის 28 ივნისს გაცემული ელჩების რწმუნების სიგელი სწორედ ამგვარი ბეჭდით არის დამოწმებული. სიგელის შეკიდულ ბეჭედზე (იგულისხმება ანაბეჭდი ლუქზე) ქართლ-კახეთის სამეფოს გერბია წარმოდგენილი. გერბის ცენტრალურ ნაწილში ფარია მოთავსებული, რომელიც იყოფა ოთხ თანაბარ ნაწილად (ფარად). ხოლო, მათ ზემოთ ცენტრში მოთავსებულია მცირე ფარი, რომელზეც გამოსახულია ცხენზე ამხედრებული წმინდა გიორგი, რომელიც ლახვრავს გველეშაპს. ოთხ ფარზე კი გვხვდება ჯვრით დაბოლოებული სფერო, დავითის ქნარი, გადაჯვარედინებული კვერთხი და ხმალი, დავითის შურდული. დიდი ფარის გვერდებზე კი უკანა თათებზე შემდგარი ორი ლომია. დიდი ფარის ქვემოთ გამოსახულია ორნამენტი, ხოლო ზემოთ – სამეფო გვირგვინი. ბეჭედს გარშემო წერტილებით ჩარჩო აქვს შემოვლებული.[143] მაღალი ხელოვნებით შესრულებული ბეჭედი ქართლ-კახეთის სამეფოში, ცხადია ტრაქტატის დადებამდე გამოიყენებოდა, რაც იოანე ბაგრატიონისა და გარსევან ჭავჭავაძის რწმუნების სიგელის დამოწმებითაც დასტურდება. თუმცა, ტრაქტატის დადების შემდეგაც, ერეკლე II გერბიანი სამეფო ბეჭედით დამოწმების დროს, მხოლოდ და მხოლოდ, ზემოთ დასახელებულ ბეჭედს იყენებდა. მაგალითად, მეფის მიერ 1785 წლის 15 ივნისს ვაჭარ ამროსიანთ დავითის ძე ოჰანეზასათვის მიცემულ აზნაურობის დამტკიცების სიგელი სწორედ ქართლ-კახეთის გერბიანი სამეფო ბეჭდითაა დამოწმებული.[144] ასევე, 1780-იან წლებში ერეკლეს მიერ რუსეთში გაგზავნილი წერილების კონვერტები ქართულ გერბიანი ბეჭდით არის დალუქული.[145]

ამდენად, გადაჭრით შეიძლება ითქვა, რომ ერეკლე II-ს პეტერბურგიდან საგანგებოდ გამოგზავნილი სამეფო ბეჭედი და მასზე განთავსებული ე.წ. ახალი სამეფო გერბი, გეორგიევსკის ტრაქტატის რატიფიკაციის გარდა, არასოდეს გამოუყენებია.

რუსეთის გერბიან დროშასთან დაკავშირებით გადაჭრით რაიმეს თქმა ძნელია, თუმცა ეპოქის თანადროული ქართული წყაროებით არც მისი გამოყენების ფაქტები ფიქსირდება.

საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ რუსეთის იმპერატორზე დამოკიდებულება მეფის ტიტულატურაშიც არ აისახა. ანალოგიურად, ამ ფაქტს

გვ. 39.

143 იხ.: გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 25.

144 ხეც. Hd-1543.

145 იხ.: გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 25, მე-2 სქოლიო.

არც ქართულ ეკლესიებში ახსენებდნენ, ვიდრე 1800 (ან 1801) წელს დავით ბატონიშვილს სპეციალური ბრძანებით არ მოუთხოვია, რომ „ეკლესიაში მოიკსენიეთო რუსის იმპერატორი, მერე მეო მემკუდრეობით“.[146]

როგორც ვხედავთ, ერეკლე II-მ რუსეთის იმპერიაზე დამოკიდებულების აღმნიშვნელ სიმბოლოებზე პრაქტიკულად უარი განაცხადა.

წამოჭრილ საკითხთან მიმართებით, ასევე ძალიან საინტერესო დასკვნების გაკეთების საშუალებას იძლევა თანადროული ქართული წერილობითი წყაროების ანალიზი. მიუხედავად იმისა, რომ ერეკლე II-მ გეორგიევსკის ტრაქტატით იმპერატორის უზენაესობა აღიარა და პეტერბურგის საიმპერატორო კარზე გაგზავნილ კორესპონდენციებში თავს იმპერატორის „უმდაბლეს მონას“ უწოდებდა,[147] განსხვავებულ ვითარებას ვხვდებით ქვეყნის შიგნით. მეფის მიერ გაცემულ იმ მრავალრიცხოვან სიგელებში, რომლებიც ქართლ-კახეთის მოსახლეობისათვის იყო განკუთვნილი, რუსეთის მფარველობა და იმპერატორის უზენაესობა ერთი სიტყვითაც არ არის ნახსენები. ამავე დროს, დასახელებული ეპოქის დიდი ოდენობის ხელნაწერი თუ ნაბეჭდი წიგნებისა და მათი ანდერძ-მინაწერების ანალიზი ცხადყოფს, რომ ერეკლეს მეფობაში ტრაქტატის ტექსტი საქართველოში არ გასაჯაროებულა.[148] უფრო მეტიც, მფარველობის საკითხი საერთოდ არ არის ნახსენები იმ წყაროებში, რომლებიც იმდროინდელი ქართული საზოგადოებისათვის ხელმისაწვდომი იყო, იქნება ეს საისტორიო თხზულებები, კერძო საგვარეულო ქრონიკები თუ სხვა სახის ხელნაწერი წიგნები.

რა თქმა უნდა, დასახელებულ ქართულ წერილობით წყაროებში 1780-იანი წლების რუსულ-ქართული ურთიერთობების შესახებ ბევრ საინტერესო დეტალს ვხვდებით. ეს ეხება ზოგად ურთიერთობებსაც და კონკრეტულ ფაქტებსაც, მათ შორის რუსული ბატალიონების შემოსვლას, მათი მონაწილეობით გამართულ ბრძოლებს, 1784 წელს პავლე პოტიომკინის თბილისში ჩამოსვლას და სხვა მოვლენებს. რიგ შემთხვევაში ისეთი უმნიშვნელო დეტალებიც კი აღწერილია, როგორსაც ე.წ. „შალიკაანთ“ კუთვნილ ტყავის სახარების მინაწერზე ვკითხულობთ: „ყოვლად მოწყალის ჰელმწიფის ეკატერინეს ჯარი მოვიდა საქართველოში გიორგობის: ბ: (2) საბურთალოზე, ქკს:

[146] ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ. წიგნი III, გვ. 454.

[147] სეა. ფ. 1449, საბ. 2800 და სხვ.

[148] განსხვავებით რუსეთისაგან, სადაც ძირითადი ტექსტი დაიბეჭდა და ევროპის ქვეყნებში გასავრცელებლად რამდენიმე ენაზე ითარგმნა.

უოა: (1783) ამათ მე მიმაგება ნაზირი შალიკოვი იოანე მეორე ირაკლი მეფემ, სახელოვანმან ჰელმწიფემ".[149] იესე ბარათაშვილის „ცხოვრება-ანდერძში" ისიც დაფიქსირებულია, რომ იმ პერიოდში მეზობელი მუსლიმური ქვეყნები „რუსის მიზეზით" ქართველების „დიდად მოძულენი" გამხდარან.[150] სოლომონ ლიონიძე კი თავის „მოთქმით ტირილში" ერეკლეს დამსახურებებს შორის ასახელებს ეკატერინე II-ის თანამებრძოლეობას, დამხმარე რუსული ჯარის ქვეყანაში შემოყვანას, „კეისართაგან" ტახტის, გვირგვინის, პორფირის და „ბავრაყის" მიღებას,[151] თუმცა არც მის სიტყვაში და არც იმ სახის ქართულ წყაროებში, რომლებიც იმდროინდელი მოსახლეობისათვის ცნობილი იყო, ტრაქტატის გაფორმებასა და იმპერატორის მფარველობაში ერეკლეს შესვლის საკითხზე არაფერია ნათქვამი.[152] აღნიშნულ წყაროებში ქართულ-რუსული ურთიერთობიდან მხოლოდ ის ფაქტები აისახა, რის შესახებაც მოსახლეობა ინფორმირებული იყო.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ტრაქტატის დადება საქართველოში საჯაროდ არ გახმაურდა. როგორც ჩანს, ერეკლეს არ სურდა, რომ საკუთარი მოსახლეობის წინაშე თავი უცხო სახელმწიფოზე დამოკიდებულად გამოეცხადებინა.

საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ სწორედ მსგავს დამოკიდებულებას ვხვდებით ქართლ-კახეთის მეფის ირანთან და ოსმალეთთან უთიერთობის შემთხვევებშიც. მაგალითად, არსებული მონაცემებით აშკარაა, რომ 1778 წელს ერეკლე II ოსმალეთის სულთნის მფარველობაში შევიდა,[153] ხოლო ქართულ წყაროებში ეს მოვლენა აღწერილია, როგორც თანაბარუფლებიანი სამშვიდობო შეთანხმება. ძირითადი ყურადღება კი სულთნის მიერ

149 ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ. წიგნი III, გვ. 380.

150 იხ.: იესე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძი, გვ. 100, 105, 107; ომან ხერხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა, გვ. 72-73, 98-101; ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ. წიგნი III და სხვ.

151 პლატონ იოსელიანი. ცხოვრება მეფისა გიორგი მეათცამეტისა. რედ. აკ. გაწერელია. თბ. 1978, გვ. 52-57.

152 ქართულ ნარატიულ წყაროებში მფარველობის საკითხი მხოლოდ XIX საუკუნიდან აისახა. იხ.: შედეგი კახეთის ცხოვრებისა. საქართველოს ცხოვრება. ახალი მოთხრობა 1469 წლიდგან, ვიდრე 1800 წლამდე. მეორე გამოცემა ზ. ჭიჭინაძის მიერ. ტფილისი, 1913; თეიმურაზ ბაგრატიონი. ახალი ისტორია. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო ლ. მიქაშვილმა. თბ. 1983, გვ. 58 და სხვ.

153 იხ.: მ. დუმბაძე. ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური ვითარება 70–80-იანი წლების მიჯნაზე, გვ. 679-680.

მეფისათვის გამოგზავნილ ძვირფას საჩუქრებზეა გამახვილებული, რაც ერეკლეს დამსახურებადაა წარმოჩენილი.[154]

საბოლოოდ, დასკვნის სახით უნდა აღინიშნოს, რომ გეორგიევსკის ტრაქტატი არ გაფორმებულა ისე უმტკივნეულოდ, როგორც ეს აღწერილია XIX საუკუნის რუსეთის იმპერიის ეპოქის ისტორიკოსებისა და საბჭოთა ისტორიოგრაფიის წარმომადგენლების ნაშრომებში. წყაროებიდან ნათლად იკვეთება, რომ მხარეებს შორის წინააღმდეგობა მრავალ საკითხზე არსებობდა. ხოლო, ერეკლე II მძლავრ იმპერიასთან ხელშეკრულების გაფორმების პროცესში ქვეყნის ინტერესების დაცვას შეძლებისდაგვარად ცდილობდა.

[154] იხ.: ომან ხერხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა, გვ. 91-92; იესე ბარათაშვილი ცხოვრება-ანდერძი, გვ. 86.

Apolon Tabuashvili
Associate Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

SOME DETAILS REGARDING THE TREATY OF GEORGIEVSK

Summary

Much has been written about the treaty of Georgievsk and numerous aspects concerning to this topic have been properly analyzed. Nevertheless, in our opinion, there are still some issues related to the treaty of Georgievsk that need further research.

As we know, the final version of the agreement between the Russian Empire and the Kingdom of Kartli-Kakheti was approved by the Russian Emperor in February 1783, and it was presented to Erekle II in the middle of May of the same year. The king of Kartl-Kakheti delayed the process for about a month and a half. The fact was that it was during this period that the information was spread about the liquidation of the Crimean Khanate and its annexation by the Russian Empire. It seems that this fact made the king think a lot and put forward a new suggestion – he demanded to reflect the right of coronation of Georgian monarchs as kings in the agreement. Archival documents prove that in the letter sent at the end of June 1783, Erekle II requested an additional guarantee for safeguarding his kingdom. Pavel Potemkin, the commander-in-chief of the Caucasus Line, had no right to include it in the treaty without the emperor's permission. Hence, this issue was not reflected in the treaty. Due to this fact, Erekle II was clearly dissatisfied and sent his representative Sulkhan Tumanishvili to St. Petersburg immediately after the return of the Georgian delegation to his homeland. This time, Erekle categorically demanded to reflect the issue of coronation in the treaty. Finally, in September 1783, the Russian emperor approved demands of Erekle II. An additional article was written, according to which the Georgian monarchs were allowed to be crowned as king. According to above-mentioned article Erekle II received from the Russian government an even stronger guarantee of the protection of his kingdom based on the legitimate treaty.

One of the demands put forward by Erekle II was the issue of Catholicos. As it is known, the independence of the Georgian Church was limited by the treaty of Georgievsk. In response to this, the king focused on the autocephaly of the Georgian Church and asked the Russian side to take this fact into account. In this regard, the activity of the Georgian king brought certain results.

The another disputed issue was related to the territorial claims of the Georgian king. Erekle II claimed both the south-western Georgia conquered by the Ottomans and the neighboring khanates. On the other hand, the Russian Empire planned to take the khanates of the region under its protection and hoped for the help of the Georgian king in this matter. Even before the signing of the treaty, the Georgian side put forward a proposal that the territorial claims of Erekle II should be reflected in his titulature, although the Russian representatives did not meet this request at the time. In such conditions, even the Georgian king refrained from helping the Russians in Azerbaijan, for which Pavel Potemkin expressed his concerns towards the actions of the Georgians. Finally, a certain agreement was reached between the parties – the final version of the treaty included titulature of Erekle the way it was requested by the Georgian side. According to the above-mentioned titulature, Russia recognized Erekle's rights to the khanates of Yerevan, Ganja, Sheki and Shirvan, also Kaki (Sultanate of Elisu and Jar-Balakan) neighbouring Kartli-Kakheti Kingdom. At the same time, the king was announced as the heir of Samtskhe-Saatabago. On the other hand, the Georgian king sent his representatives to the khanates of Karabakh and Khoy and promised to act in favor of the interests of the Russian Empire.

As for the form of address, according to the Treaty of Georgievsk, the Georgian king was referred to by the lower epithet. According to the Georgians, Erekle II was traditionally named as “Highness”, a more elevated epithet, hence they demanded the official establishment of the same epithet for their king. As a result, the Imperial court of Russia agreed to the above-mentioned request of the Georgians.

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XIX
თბილისი. 2023

აკაკი ჩიქობავა
ისტორიის დოქტორი, თსუ

რუსეთის იმპერიის კოლონიზატორული პოლიტიკა საქართველოში, „ეკონომიკური რუსიფიკაცია“[1]

ქართლ-კახეთის ანექსიისა და საქართველოს დანარჩენი ტერიტორიის ნელ-ნელა დაპყობის თანადროულად, რუსეთის საიმპერიო ხელისფლბა საქართველოში საკუთარი მმართველობის განმტკიცებას სხვადასხვა ხერხებით ცდილობდა. XIX საუკუნის 20-იანი წლების ბოლოს რუსეთ-ირანისა და რუსეთ-ოსმალეთის ომებში რუსეთის გამარჯვებამ, საიმპერატორო კარს საშუალება მისცა დაეწყო ამიერკავკასიის სრული და ყოველმხრივი დაქვემდებარება. ამისთვის საჭირო იყო საკუთარი მომხრეების მეტროპოლიიდან ამიერკავკასიასში ჩასახლება და ადგილზე აქტიური მხარდამჭერების გაჩენა. გადმოსახლებულები იმპერიას საჭირო მიწის ნაკვეთებით უნდა დაეკმაყოფილებინა და შესაბამისი საწარმოო საშუალებები დაერიგებინა, რომელიც მათ საკუთარი მეურნეობის გამართვაში დაეხმარებოდა.

კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის აქტების მერვე ტომში, ნათქვამია, რომ ნიკოლოზ პირველის ბრძანებით, კავკასიის არმიის სარდალს, ბარონ როზენს დაევალა შეედგინა პროექტი კავკასიაში რუსების განსახლებისა. კავკასიაში უნდა ჩაესახლებინათ ის პირები, რომელთაც 15 წელი უკვე იმსახურეს სახელმწიფო თუ სამხედრო სამსახურში, ისინი აუცილებლად უნდა ყოფილიყვნენ დაოჯახებულები. ამდაგვარი მიდგომით, ნიკოლოზ პირველი ყოფილი სამხედრო და ადმინისტრაციული კადრებით იმპერიის მმართველობის განმტკიცებას ვარაუდობდა, ასევე, რუსებთან კავკასიელი ხალხების მეტ-ნაკლე-

[1] სტატია მომზადებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ ფუნდამენტური საგრანტო კონკურსში დაფინანსებული პროექტის ფარგლებში - „რუსეთის იმპერიის კოლონიური პოლიტიკა საქართველოში“. აღნიშნული ნარკვევი წარვადგინე კონფერენციაზე – თსუ ახალგაზრდა მეცნიერთა V საერთაშორისო ინტერდისციპლინურ სიმპოზიუმზე. 8 ივლისი, 2023 წელი.

ბად დაახლოებას.[2] რომელიც „რუსუფიკაციის“ აუცილებელი წინაპირობა იყო.

როგორც ვხედავთ, გარდა სამხედრო და პოლიტიკური ძალაუფლების გამყარებისა, ზემოთ მოტანილი მაგილითი ერთგვარი რუსიფიკაციის მცდელობასაც წარმოადგენდა. თუმცა, რუსულ და არამარტო რუსულ ისტორიოგრაფიაში, საუბრობენ არა „რუსუფიკაციაზე“, როგორც იმპერიის ოფიციალურ პოლიტიკაზე, არამედ, „რუსიფიკაციებზე“ მრავლებით რიცხვში.[3] რუსეთის იმპერიის ნაციონალური პოლიტიკით დაინტერესებული ისტორიკოსების სვამენ კითხვას, რას გულისმობს რუსიფიკაცია, აღწერს თუ არა ის საიმპერიო ხელისფუფლების პოლიტიკას თუ მხოლოდ შეფასებითი ნაწილია? ასკვნიან, რომ რუსიფიკაცია, მხოლოდ შეფასებით კატეგორიამდე დაყვანაა, ხოლო რა იგულისხმება მის ქვეშ: ასიმილაცია, აკულტურაცია, კოლონიზაცია თუ კიდევ ბევრი რამ? როდესაც მეცნიერები რუსიფიკაციის კლასიფიკაციას ახდენენ, გამოყოფენ სამ ძირითად ნიშანს: 1. ელიტების სპონტანური რუსუფიკაცია, რომელსაც XVIII საუკუნის და უფრო ადრეული პერიოდის დამახასიათებელ ნიშნად თვლიან. 2. „ადმინისტრაციული რუსიფიკაცია“, რომელიც განიხილება ადმინისტრაციული ცენტრალიზაციის პოლიტიკის ნაწილად და მასსაც XVIII საუკუნეში ათავსებენ და 3. ძალმომრეობითი რუსიფიკაცია, რუსული ენის და მართმადიდებლობის გავრცელება, მიაკუთნებენ XIX საუკუნესა და XX საუკუნის დასაწყისს.[4]

რუსული მმართველობის დამყარება საქართველოში თავდაპირველად სამი ნიშნით მიმდინაეობდა: 1. სამხედრო ადმინისტრაციის მმართველობის პერიოდი, 2. რეფორმების მოსამზადებელი პერიოდი და 3. ადმინისტრაციის სრული ასიმილაცია.

ზემოთ მოყვანილი რუსიფიკაციის სამი მახასიათებელიდან საქართველოში სპონტანურობის გარდა, მეტ-ნაკლებად ყველა მახასიათებელი წარმოდგენილი, ხანდახან ის შერეულ ხასიათასც ატარებდა. მართალია საწყის ეტაპზე იმპერიის ხელისუფლებამ ქართული არისტოკრატიის დასუსტება სცადა და ის პოლიტიკურ ძალაუფლბას მნიშვნელოვნად ჩამოაშორა. მიმდინარეობდა მსხვილი სათავადო სახლების დაქუცმაცების პროცესი, რითაც ქართულ არისტოკტარიას აცლიდა პოლიტიკური გავლენის ბერკეტებს. სათავადო აზნა-

[2] Акты, собранные кавказской археографичской комиссией.. (АКАК). Т 8. Тифлис. 1866, გვ. 381.

[3] John Hall. Nationalisms: Classified and Explained. Daedalus. 1993. Summer. 1; Ал. Миллер Империя Романовых и национализм. М. 2006, გვ. 54-77.

[4] Ал. Миллер. Империя Романовых и национализм, გვ. 55-56.

ურები გათავისუფლდნენ თავადების დამოკიდებულებისგან, გლეხობის ძირითადი ნაწილი კი სახაზინო გლეხების კატეგორიაში გადაიყვანეს. ამის მიუხედავად, ადმინისტრაციული ცენტრალიზაციის პროცესის შედეგად, ქართული არისტოკრატიის იმ ნაწილს, რომელიც უკვე რუსულ ყაიდაზე აღიზარდა, გარკვეული პრივილეგიები მიეცა, თუმცა მისი ადმინისტრაციული ასიმილაცია უკვე თითქმის დასრულებული ფაქტი იყო. ელიტების ასიმილაცია, რომელიც იმპერიის რუსუფიკაციის ერთ-ერთი მახასიათებელი იყო, საქართველოში განსხვავებული ფორმით მიმდინარეობდა, ის სწორედ ადმინისტრაციული ასიმილაციის ფარგლებში განხორციელდა და მას არავითარი სპონტანური ხასიათი არ ჰქონია.

რადგან ამიერკავკასია ძალით მიერთებულ მხარეს წარმოადგენდა, აქ ძალაუფლების განხორციელება ჯერ სამხედრო მმართველობით უნდა განმტკიცებულიყო, რომლის თანმდევ პროცესად სწორედ კოლონიზაციის განიხილბოდა. პირველ პერიოდში ის სწორედ სამხედრო კოლონიების ჩამოყალიბებით ხორციელდებოდა. 1837-1860 წლებში ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე 10 სამხედრო კოლონია შეიქმნა, აქ არსებული თავისუფალი სახაზინო მიწების ფონდი სწორედ ამ პროცესს უნდა მოხმარებოდა.[5] თუმცა საქართველოს ტერიტორიაზე, არა მხოლოდ სამხედრო კოლონიები ყალიბდებოდა, არამედ რუსეთის ტერიტორიიდან საკუთარი ნებით ან სასამართლო დადგენილებითაც სახლდებოდნენ. ასე ჩნდება, დუხაბორების, მალაკნების, და სხვათა დასახლებები, ამ ხალხის უმეტესობა საიმპერატორო ხელისუფლებისთვის საფრთხეს წარმოადგენდა და მათი დატოვება რუსეთის შიდა ტერიტორიებზე საფრთხის შემქმნელი იყო. ამ ფონზე კი რუსეთის მმართველები იმედოვნებდნენ, რომ გადასახლებულები ხელს შეუწყობდნენ მხარის რუსიფიკაციას.[6] ჯამში მათთვის გამოყოფილი იყო 79 000 დესეტინა მიწა, სულზე 15 დესეტინა. რომ შევადაროთ, გერმანელი კოლონისტების ოჯახითვის, ალექსანდერდორფში 36,52 დესეტინამიწა იყო განკუთვნილი, მარიენფელდში 35,43 დესეტინა, ხოლო ეკატერინენსფელდის კოლონიაში 27,92 დესეტინა მიწა.

რუსეთი მართალია პერიფერიულ იმპერიას წარმოადგენდა და მისი კოლონოზაციის მეთოდები თუ მასშტაბები განსხვავდება კლასიკური იმპერი-

[5] პ. გუგუშვილი. საქართველოს და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX საუკუნეებში. თ. I. თბ. 1949, გვ 623-624.

[6] Полное собрание законов Российской Империи (1825-1881). Том 5 (1830). Часть 2. Законы (3883-4232), გვ. 169-170.

ებისგან, თუმცა მის რუსიფიკატორულ პოლიტიკაში საინტერესო ადგილი უჭირავს წარმოსახვითი გეოგრაფიის საკითხს. მაგალითად ციმბრი, საწყის ეტაპზე რუსულ მსოფლეხედველობაში წარმოდგენილი იყო, როგორც „უცხო“ სივრცე, XVIII საუკუნეში ის კონცეპტუალიზებული იყო, როგორც კოლონია. ამდაგვარმა მიდგომამ XIX საუკუნეში განაპირობა იქ ჩასახლებულ მოსახლეობაში „ციმბირული პატრიოტიზმის“ ტალღა, რომელიც განსაკუთრებული ციმბირელი „ერი-ნაციის“ იდეასაც კი აჟღერებდა. ციმბირის, როგორც საერთო რუსული სივრცის მასობრივი აღქმა მხოლოდ და მხოლოდ 20-ე საუკუნეში ყალიბდება.[7] რისთვის დაგვჭირდა ამ მაგალითის მოხმობა, 1830 იან წლებში, რუსეთის მმართველ კლასის რეაქციულ წრეებში საქართველოს „სამხრეთის ციმბირს“ უწოდებდნენ[8], სწორედ ამ კონტექსტში უნდა განვიხილოთ საქართველოში რუსული კოლონიების გაჩენის საკითხი, მალაკნების დუხაბორების თუ სხვათა ჩამოსახლება. მათი ჩამოსახლებით იმპერია მხარის გარუსებას იმედოვნებდა. როგორც ისტორიკოსები ასკვნიან, რუსეთის იმპერიის პოლიტიკა სხვადასხვა ნაციონალური ჯგუფების თუ ერების მიმართ დივერსიფიცირებული იყო, შესაბამისად ტერმინი რუსიფიკაცია ბოლომდე ვერ აღწერს მაშინ მიმდინარე პროცესებს, ალ. მილერის აზრით, გამოსაკვლევი და გასარვევია თუ რა კონკრეტული პროცესები იგულისხმება „რუსიფიკაციის“ ქვეშ.[9]

რუსეთის იმპერიის ინტერესი ამიერკავკასიის მიემართ, პირველ რიგში საერთაშორისო ვაჭრობაში მეტად ჩართვის სურვილით იყო ნაკარნახევი. ჯერ კიდევ პეტრე პირველის სურვილი იყო, ეროპასა და აზიურ ქვეყნებს შორის ვაჭრობის შუამავალი რუსეთი ყოფილიყო, ვაჭრობა, არა ხმელთშუა ზღვისპრეთით და თურქეთით წარმართულიყო, არამედ კასპიის ზღვითა და რუსეთზე გავლით. ამ მხირვ პეტრე პირველს სავაჭრო ურთიერთობების დამყარება და გაღრმავება სურდა ირანსა და ინდოეთში. ამ გეგმაში რა საკვირველია ამიერკავკასიას დიდი როლი ენიჭებოდა. პეტრე პირველის თანამედროვის თქმით, იმპერატორს სურდა მტკვარზე აეგო სავაჭრო ქალაქი, სადაც, ქართველები, სომხები, ირანელები შეიკრიბებოდნენ და მერე ასტრახანში გა-

[7] Ал. Миллер. Империя Романовых и национализм, გვ. 76-75.

[8] ი. ანთელავა. ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკა საქართველოში XIX საუკუნის 30-50 იან წლებში (ყირიმის ომამდე). §.1. ქვეყნის კოლონიზაცია. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტომი. V. საქართველო XIX საუკუნის 30-50 იან წლებში. თბ. 1970, გვ. 122.

[9] Ал. Миллер. Империя Романовых и национализм, გვ. 10.

დავიდოდნენ სავაჭროდ.[10] ქართლ-კახეთის ანიქსიის შემდგომ პერიოდში, რუსეთ-ირანის სავაჭრო ურთიერთობები 1815-16 წლებში 1800 ათას მანეთს შეადგენდა, 182-1821 წლებში კი 4250 ათას მანეთს, რაც ირანის შიდავაჭრობის დაახლოებით 1/5 შეადგენდა. XIX საუკუნის 20-იან წლებში, როგორც თანამედროვეები აღნიშნავენ, რუსეთი ირანის ბაზარზე ჩითზე ვაჭრობის მონოპოლიას ფლობდა. 1802 წლის მონაცემებით რუსული საქონლის ირანსა და აზიის ქვეყნებში იმპორტი 3,3% შეადგენდა, 1827 წლისთვის კი 30,4%.[11] თუნდაც ამ მცირე მონაცემებთაც შეგვიძლია დავასკვნათ, თუ რა მნიშვნელობის იყო ამიერკავკასიის მიერთება რუსული სავაჭრო კაპიტალისთვის. დამოუკიდებლად, პოლიტიკური ბატონობის გარეშე კი რუსული კაპიტალი აქ ფეხს ვერ მოიკიდებდა.

რუსეთის მმართველობის პირველ პეროდში ეკონომიკური პოლიტიკაც რომ კოლონიურ ხასიათს ატარებდა სრულიად ლოგიკურია, 1830 წლის 5 ოქტომბერს გენერალი პასკევიჩი შემდეგს წერდა: **„განა საქართველო ის არ უნდა განვიხილოთ როგორც კოლონია, რომელიც დაამზადებს რა უხეშ მასალას ჩვენი ფაბრიკებისთვის, რუსთიდან ჩამოიტანს მანუფაქტურულ ნაწარმს. საქართველოში მანუფაქტურების დაარსების შემთხვევაში კი დაირღვევა უკანასკნლის კავშირ-ურთიერთობები რუსეთთან“**.[12] 1831 წელს რუსეთის ფინანსთა მინისტრი მართველი წრეებისგან მოითხოვდა გადაწყვეტილიყო შემდეგი: **„რუსი მეშჩანების, გლეხების და განთავისუფლებული ადამიანების ამიერკავკასიის ქალაქებში და სახაზინო მიწებზე დასახლების საკითხი: ევროპელებისთვის, ხელოსნებისა, ფაბრიკანტებისა, მევენახეებისა და მისწისმუშებისთვის კოლონისტების უფლებათა ბოძებისა და მიწების მიცემის საკითხი: მიწების მიცემის საკითხი იმ საზოგადოებისთვის, რომელთაც განზრახული აქვთ მოაწყონ იქ ევროპელთა ვრცელი კოლონიები“**[13]

1835 წელს ნიკოლოზ პირველი ბარონ როზენს წერილით მიმართავს, სადაც 1832 წლამდე არსებული თავისუფალი ვაჭრობის შედეგების შესახებ საუბრობს: **„შედგენილ იქნა საპროექტო კავკასიის სამხედრო კოლონოზაციისა, .. რათა შეიარაღებული რუსი მოსახლეობის დაბინავებით უფრო და უფ-**

[10] А. Ф. Фадеев. Россия и Кавказ первой трети XIX в. М. 1960, გვ. 52.
[11] А. Ф. Фадеев. Россия и Кавказ первой трети XIX в., გვ. 54.
[12] ი. ანთელავა. ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკა საქართველოში XIX საუკუნის 30-50 იან წლებში (ყირიმის ომამდე), გვ. 124.
[13] პ. გუგუშვილი. საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX საუკუნეებში. ტ. I, გვ. 614.

რო განვიმტკიცოთ ჩვენი ბატონობა კავკასიაში.."[14]

პაატა გუგუშვილი სამართლიანად შენიშნავს, რომ ამიერკავკასიის და საკუთრივ საქართველოს კოლონიზაციას ორი ტენდენცია ახასიათებდა, ერთის მხრივ პოლიტიკური და სამხედრო ძალაუფლების განმტკიცება, მეორეს მხრივ ეკონომიკური კოლონიზაცია. 1821 წელს გამოიცა კანონი ტრანზიტისა და ბაჟის შესახებ ე.წ. „ვაჭრობისა და ტრანზიტის თავისუფლება", რომელმაც ნეგატიურად იმოქმედა ამიერკავკასიაში რუსულ სავაჭრო კაპიტალზე და რუსეთის შიდა ტერიტორიაზე განთავსებულ მანუფაქტურულ მრწველობაზე. ამგვარი კრიზისი რუსეთის ახლადაბადებულ ბურჟუაზიას ქმედითი ნაბიჯებისკენ უბიძგებდა, სწორედ ამგვარ ქმედებებში ჯდება ამიერკავკასიისა და საქართველოს ეკონომიკური კოლოზინაზიის საკითხი, რომელიც რუსეთის შიდა ტერიტორიებიდან ჩამოსახლებული მოსახლების მეშვეობით უნდა განხორციელებულიყო. 1835 წლის 24 ოქტომბერს ბარონი როზენი წერს გენერალ კანკრინს, რომ მართალია ვაჭრობის და ტრანზიტის თავისუფლებამ დადებითათ იმოქმედა ამიერკავკასიის და საქართველოს მცხოვრებ ყველა კლასზე, შავიზღვისპირეთით ვაჭრობამ, რომელშიც რედუტ-კალე და ტფილისი იყვნენ ჩართული დიდი სავაჭრო კაპიტალის დაგროვებას შეუწყო ხელი, ევროპული საქონელი საქართველოს გავლით მიდიოდა ირანსა და თურქეთში და პირიქით. ამგვარად ადგილობრივ და საერთაშორისო ვაჭრობაში რუსული საქონელი ევროპულმა ჩააჩოჩა, ამის საპირისპიროდ მოსკოველი ფაბრიკანტების საჩივრებმა იმატა, მათი აზრით, ამიერკავკასიისთვის ნაჩუქარმა თავისუფალი ვაჭრობის აქტის შედეგებმა დასცა რუსეთის მანუფაქტურების წარმოება და შესაბამისად მოგება.[15] ამ საკითხს, ბარონი როზენი უფრო ფართე მასშტაბში განიხილავს, მისი შეფასებით, ამდაგვარი კანონის მიღებამ, არა მხოლოდ შეამცირა რუსული ფაბრიკების წარმოება, ასევე, ირანის ბაზარი მთლიანად ინგლისურ კაპიტალს ჩავუგდეთ ხელშიო, სადაც რუსული საქონელის ისედაც მცირე წილი თითქმის სულ გაქრაო.[16] საქართველო ამ ყველაფრის ფონზე ევროპული საქონლის ბაზრად იქცა. თუ რუსეთის შიდა ტერიტორიაზე ევროპული საქონელის საბაჟო გადასახადი 20-30% უდრიდა, ამიერკავკასიაში ის 5% შეადგენდა. შესაბამისად საქართველოში ჩამოსული ევროპული საქო-

[14] პ. გუგუშვილი. საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX საუკუნეებში. ტ. I, გვ. 615.
[15] АКАК. Т. VIII, გვ. 154.
[16] АКАК. Т. VIII, გვ. 157.

ნელი ხშირად რუსეთში კონტრაბანდის სახით მიედინებოდა.[17]

საქართველოს ბაზარი ევროპული საქონლის გასაღების ადგილად იქცა, საგარაო ვაჭრობა აქაც კოლონიური ხასიათისა იყო. ევროპაში მიმავალი ადგილობრივი ვაჭრები მხოლოდ საქონლის ჩამოსატანად მიდიოდნენ და ლაიპციგის ბაზრობაზე არანაირი ადგილობრივი ნაწარმი არ გაჰქონდათ. ევროპულმა ხარისხიანმა და დაბალი ფასის საქონელმა, თითქმის სრულად ჩაანაცვლა რუსული საქონელი საქართველოს ბაზარზეც. რუსეთის იმპერიაში მრწეველობა საგრძნობლად ჩამორჩებოდა ევროპულ ინდუსტრიას, შესაბამისად კონკურენციის გაწევა მათთვის რთული იყო. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, თავისუფალი ვაჭრობის დეკრეტმა ამიერკავკასიაში, რუსული საქონელი სავაალალო მდგომარეობაში ჩაყანე. ამიტომ გასაკვირი არ არის, რომ ამ პერიოდში საქართველოს ხშირად სტუმრობდნენ და სიტუაციას სწავლობნენ რუსეთის საფაბრიკო მრეწველობის წარმომადგენლები. რუსეთის იმპერიის ფინანსთა მინისტრი გენერალი კანკრინი თავიდანვე უარყოფითად იყო განწყობილი ამ კანონის მიმართ და პირველი დღიდანვე მის გასაუქმებლად იბრძოდა. ის იმპერატორს წერდა, რომ უნდა დაიცვან რუსი ფაბრიკანტების ინტერესები, ამიერკავკასია და საქართველო კი მხოლოდ ნედლეულის მიმწოდებლად უნდა განიხილონ. ყოველივეს მინისტრი ოცდაათამდე ტექსტილის ფაბრიკანტის სახელით სწერდა იმპერატორს. მართალია ამ დროისთვის რუსეთის ხელისიფლება ბურჟუაზიის ინტერესების დამცველად არ გამოდიოდა, თუმცა ლოგიკურია, რომ მათ თავიანთი დამცველი იმპერიის ფინანსთა მინისტრის სახით იპოვეს. ისინი წუხდნენ იმაზე, რომ სომეხი და ირანელი ვაჭრების მიერ შეტანილი საქონელი ბაზრიდან აძევებდა რუსულ საქონელს, ეს კი ზიანის მომტანი იყო, არა მხოლოდ მათი წარმოებისთვის, არამედ შიდა ვაჭრობისთვისაც. 1831 წელს ფინანსთა მინისტრმა კანკრინმა მიაღწია საწადელს და თავისუფალი ვაჭრობისა და ტრანზიტის კანონი გაუქმდა. ამიერიდან საქართველო და ამიერკავკასია, მხოლოდ რუსული საქონელი გასაღების ბაზარი უნდა ყოფილიყო, ადგილზე კი რუსული მანუფაქტურებისთვის საჭირო ნედლეული დამზადებულიყო.[18]

მოვიხმოთ სტატისტიკური მასალა ამიერკავკასიასა და საქართველო-

[17] ნ. ქორთუა. ამიერკავკასია რუსეთ-ირანის 1826-1829 წლების ომში. თბ. 1978, გვ. 67; ნ. მიქელაძე, ა. ოთარაშვილი. ცარიზმის ეკონომიკური პოლიტიკა საქართველოში XIX საუკუნის პირველ მესამედში. ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები. 2020. №1 (24).

[18] А. Ф. Фадеев. Россия и Кавказ первой трети XIX в., გვ. 59.

ში ნედლეულის დამზადების მხრივ: XIX საუკუნის 40-იანი წლებიდან ძლიერდება აბრეშუმის წარმოება და მისი გატანა უცხოურ ბაზარზე. 1850-1853 წლებში საქართველოდან ჯამში 24,723 ფუთი აბრეშუმის პარკი გაუტანიათ.[19] პ. გუგუშვილის დაკვირვებით XIX საუკუნის 40-იან წლებში ამიერკავკასიაში მიღებული აბრეშუმის 60-70% რეგიონის გარეთ იყიდებოდა. სასაქონლო აბრეშუმის ხვედრი 1856 წლისთვის ქუთაისის გუბერნიაში, საერთი წილის 40-45% შეადგენდა.[20] ა. ფადეევის დაკვირვებით, რომელმიც 1836 წლის რუსეთის კავკასიური მმართველობის აღწერილობებს ეყრდნობა, მარტო შაქიდან 1822-1827 წლებში 9,931 ფუთი აბრეშუმი გაიტანეს რუსეთში. 1829 წელს, კი მთლიანად ამიერკავკასიიდან 15 ათასი ფუთი, ეს იმ დროს, როცა ევროპიდან იმპორტმა რუსეთში 12 ათასი ფუთი შეადგინა. ნათლად ჩანს, რომ ამიერკავკასია რუსეთისთვის აბრეშუმის ძირითად ნედლეულის ბაზად იქცა.[21]

უნდა ითქვას, რომ ტრანზიტის და თავისუფალი ვაჭრობის დეკრეტმა საქართველოს ხელოსნებიც აზარალა. ამ წლებში თბილისელი ხელოსნების რაოდენობა შემცირდა, იმპორტირებული საქონელი ბევრად იაფად იყიდებოდა, რითაც ადგიობრივი ხელოსნების ეკონომიკური მდგომარეობა უარესდებოდა. თბილისში უცხოური პროდუქციის გამოჩენამ, მისი დიდი ოდენობით მოხმარება გამოიწვია, თუმცა საქონელი საკმარისი ყოველთვის არ იყო. ამიტომ მისი ადგილზე დამზადება იყო აუცილებელი. ამ მიზნით, იმპერიული მთავრობა ახალისებდა რუსი და უცხოელი ხელოსნების ჩამოყვანას. ამ ფონზე ადგილობრივი ამქრების წინააღმდეგობა მეტ-ნაკლებად მედეგი აღმოჩნდა რუსი და ევროპელი ხელოსნების მიმართ. თავიდან რუსული ადმინისტარაციის დასაყრდენი ამქარი, შემდგომში მასთან დაპირისპირებაში აღმოჩნდება, რადგან კოლონიალური პოლიტიკა, რომელსაც ხელოსნების ჩამოყვანით ახორციელებდა, სწორედ ამქრისთვის საზიანო პოლიტიკა გამოდგა. XIX საუკუნის 20 იანი წლებიდან იწყება პატარ-პატარა გამოსვლები.[22] აღსანიშნავია, რომ ტრადიციული ხელოსნობის დარგებთან შედარბით, რომელსაც ამქარი აერთიანებდა,

[19] ი. ანთელავა. ფეოდალური-ბატონყმური სისტემის რღვევა და კაპიტალისტური ურთიერთობათა განვითარება სოფლის მეურნეობაში. ფეოდალური-ბატონყმური სისტემის რღვევა და ბურჟუაზიული ურთიერთობათა განვითარება XIX საუკუნის 30-50-იან წლებში. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. V. თბ. 1970, გვ. 44.

[20] П. В. Гугушвили. Щелководство в Грузии и Закавказье в XIX-XX вв. Тб. 1960, გვ. 32.

[21] А. Ф. Фадеев. Россия и Кавказ первой трети XIX в., გვ. 71.

[22] მ. სამსონაძე. ქართული ხელოსნობა და რუსული კოლონიური ხელისუფლება. საქართველოში. რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის ისტორიის ნარკვევები. წ. II. თბ. 2008, გვ. 30-62.

ვარაუდის დონეზე შეიძლება ითქვას, რომ რუსი, ებრაელი და ევროპელი ხელოსნების საამქროებში მათი ბუნებიდან გამომდინარე შრომის დანაწილება აუცილებელი პირობა იქნებოდა. სავარაუდოდ საქმე გვაქვს მანუფაქტურული ტიპის კაპიტალისტური სახელოსნოებთან.[23] თუ მ. სამსონაძის ამ დაკვირვებას მივიღებთ, გამოდს რომ სახეზე გვქვს წინარეკაპიტალისტური და კაპიტალისტური წარმოების წესისა და ფორმების დაპირისპირება. მაშინ ვ.ი. ლენინის დაკვირვება, რომ: „რუსეთის მიერ საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური დაპყრობის ისტორია, სხვათა შორის, შეიძლება და უნდა განვიხილოთ წინარეკაპიტალისტური ურთიერთობათა დაშლის და კაპიტალისტურის შემოჭრის და შემდგომ განვითარების ისტორია, მიუხედავად იმისა, რომ საქართველო და ამიერკავკასია დაიპყრო თავად-აზნაურულმა რუსეთმა,“ სწორი დაკვირვებაა. ქართული ისტორიოგრაფია ლენინის ამ აზრის კვალდაკვალ ცდილობდა დაემტკიცებინა, რომ რუსეთმა საქართველო და ამიერკავკასია ჯერ პოლიტიკურად, ხოლო შემდგომ ეკონომიკურად დაიპყრო. უნდა აღინიშნოს, რომ რეფორმის შემდგომ პერიოდში საქართველოს სავაჭრო ბაზარი რუსეთის ერთიანი ბაზრის ნაწილია და მისი გაგრძელება, თუმცა რეფორმამდელი საიმპერიო მიდგომა, გლეხთა ექსპლუატაცია, ეკონომიკურ დარგებში არაქართული ელემენტების გაძლიერება და სხვა, შეიძლება ითქვას, რომ რუსეთის იმპერია თავიდანვე კოლონიურ პოლიტიკას ატარებდა და ერთდროულად ეწეოდა, როგორც პოლიტიკური, ასევე, ეკონომიკურ დაპყრობას.[24] აი, რას წერს რუსი პ. ვიშესლავცოვი 1834 წელს ჟურნალ сын отечества 27-ე ნომერში, რუბრიკაში – ***სტატისტიკა*: „ამიერკავკასიამ რუსეთს უნდა მისცეს ის ნაწარმოებანი, რომელსაც ევროპას აძლევს ორივე ინდოეთი .. მაგრამ ამის მიცემა ამიერკავკასიას შეუძლია მხოლოდ მისი მეურნეობის გარდაქმნის პირობებში.“[25]**

ეკონომიკური და პოლიტიკური კოლონიზაციისთვის რუსეთი იმპერია, როგორც ვნახეთ მიგრაციულ პროცესებს იყინებდა. კოლონიების ჩამოყალიბების პროცესი საქართველოსა და ამიერკავკასიაში სწორედ მეურნეობის გარდაქმნის ჭრილში უნდა განვიხილოთ. თუ იმასაც გავიხსენებთ, რომ რასკოლ-

[23] მ. სამსონაძე. ქართული ხელოსნობა და რუსული კოლონიური ხელისუფლება. საქართველოში, გვ. 42-43.

[24] მ. სამსონაძე. რუსეთის მიერ საქართველოს მიწის ფონდის მითვისება და დემოგრაფიული ექსპანსია. კრებ.: რუსულია კოლონიალიზმი საქართველოში (ალ. ბენდიანიშვილი, ალ. დაუშვილი, მ. სამსონაძე, ხ. ქოქრაშვილი, დ. ჭუმბურიძე, ო. ჯანელიძე). თბ. 2008, გვ. 164-189.

[25] Сын Отечества и северный архив. Т. XLIV. Ч. 166. СПб. 1834.

ნიკების დასახლება თავდაპირველად „ამიერკავკასიის მეაბრეშუმეობის და სავაჭრო მრეწველობის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ“ დაიწყო, სავსებით გასაგები იქნება კოლონიების დაარსების ეკონომიკური ბუნება,[26] რომელიც მოემსახურებოდა შიდა ტეიტორიებზე განთავსებულ რუსულ ფაბრიკებს. ვიშესლავცოვი სწორად აფასებდა, რომ, კოლონიების დაარსების შემდგომ, ამიერკავკასია მისცემს **„კაპიტალისტებს და ჩვენ სამშობლოს სრული რაოდენობით მისთვის საჭირო აბრეშუმს, ბამბას, საღებავს, ზეთს, ღვინოს, იმას რისთვისაც უცხოელები ჩვენგან ყოველწლიურად მილიონებს ღებულობენ.[27]“**

ამიერკავკასიას კოლონიადვე განიხილავდა ნიკოლოზ პირველი, მართალია საწყის ეტაპზე, მაგრამ, აი, რას წერს ის 1826 წლის წერილში: **„ამიერკავკასია შეიძლება რუსეთის უმდიდრეს კოლონიად იქცეს. კოლონიას ვამბობთ იმიტომ, რომ იგი სხვა პროვინციების თანაბარუფლებიან და ვალდებულებიან პროვინციად ჯერ კიდევ დიდხანს ვერ გახდება. აქედან გამომდინარეობს, რომ ამ ქვეყნის მართვა საჭიროა გონიერი კოლონიალური სისტემის შესაბამისად წარმოებდეს. ამიერკავკასიას შეუძლია მოგვცეს დიდი რაოდენობით საუკეთესო ხარისხის აბრეშუმი, ბამბა, ბრინჯი, ინდიგო, გემთსაშენებელი ხე-ტყე და სხვა. იგი უნდა იქნეს ჩვენი ფაბრიკული ნაწარმის მომხმარებელი და რუსეთის სპარსეთთან ვაჭრობის შუამავალი.“[28]**

პ. გუგუშვილი სწორად შენიშნავს, რომ რუსული სავაჭრო კაპიტალი ცდილობდა, ამიერკავკასიაში შეექმნა და აქ გაემრავლებინა მსხვილი ფერმები, უმთავრესად რუსი მემამულეების სახით, თუმცა ამას დაქირავებული მუშა-ხელი სჭირდებოდა, მათი აზრით კვალიფიციური მუშა-ხელიც რუსეთის შიდა ტერიტორიებიდან უნდა ჩამოსახლებულიყო. [29]

რუსი ფაბრიკანტების დამცველი ფინანსთა მინისტრი კანკრინი 1831 წელს მოითხოვდა, რომ რუსი მეშჩანების, გლეხების და ციხიდან გათავისუფლებული ადამიანების ამიერკავკასიაში სახაზინო მიწებზე დასახლებას.[30]

---

[26] პ. გუგუშვილი. საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX საუკუნეებში. ტ. I, გვ. 631.

[27] პ. გუგუშვილი. საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX საუკუნეებში. ტ. I, გვ. 615.

[28] დ. ჭუმბურიძე. რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის ისტორიიდან საქართველოში (XIX საუკუნის I ნახევარი). ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები. 15(2). თბ. 2014, გვ. 27.

[29] პ. გუგუშვილი. საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX საუკუნეებში. ტ. I, გვ. 646.

[30] პ. გუგუშვილი. საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX საუკუნეებში. ტ. I, გვ. 614

თუმცა, ამიერკავკასიაში მიწის სიმცირის გამო, ადგილობრივი გლეხობის კვალდაკვ არც ჩამოსახლებული მალაკნები და დუხობორები აღმოჩნდნენ სახარბიელო მდგომარეობაში. 1844 წელს, რუსეთის იმპერიის ფინანსთა მინისტრის აგენტი წერდა: „უბედურ გადმოსახლებულთა უმეტესი ნაწილი ადგილობრივ პირობათა მსხვერპლადაა ქცეულიო“.[31] რასკოლნიკების ნაწილი სამეგრელოშიც უნდა ჩასახლებულიყვნენ, დავით დადიანმა, მიხაილ ვორონცოვს წარუდგინა კონკრეტული გეგმა, თუმცა მათ ბეგარაზე 1 მანეთი დადიანისთვისაც უნდა გადეხადათ.[32]

იმავე კანკრინის მოთხოვნა იყო სომხეთის ტერიტორიების მიერთება იმპერიისთვის და სავაჭრო ურთიერთობებისთვის გამოყენება. მას ამიერკავკასია რუსული მანუფაქტურებისთვის ნედლეულის ბაზრად და რუსული საქონლის კაპიტალისთვის აღმოსავლეთით გაფართოების პლაცდარმად წარმოედგინა. ფინასსთა მინისტრის ამ მოსაზრებას ამიერკავკასის მთავარმართებელი პასკევიჩიც იზიარებდა. ამიტომ სრულებითაც არაა დამთხვევა, რომ სწორედ მის დროს იწყება თურქეთის ტერიტორიებიდან სომებისა და ბერძნების გადმოსახლების პროცესი. ჩამოსახლებულებს შორის უმეტესობა იყო ვაჭარი და ხელოსანი, რა თქმა უნდა მათ შორის იყვნენ გლეხებიც. სომხური და რუსული სავაჭრო კაპიტალის ურთიერთობა XVIII საუკუნიდან ცნობილია, ამიტომ მათვის ხელსაყრელი იქნებოდა სომეხი ვაჭრების გამოყენება ირანთან და თურქეთთან სავაჭროდ. ხელოსნებს უნდა შეექმნათ ისეთი პროდუქტი, რომელიც რუს ფაბრიკანტებს გამოადგებოდათ, ან სპილენძისა და სხვა სახის მადნის სარეწებში ემუშავათ. გლეხობას მიწის დამუშავების ახალი ფორმები უნდა მოეტანა, რითაც ადგილზე სასოფლო პროდუქციის ზრდას შეუწყობდა ხელს. მაგრამ თურექთიდან გადმოსახლებულებს ადგილობრივ გლეხობასთან შედარებით მიწის დამუშავების პრიმიტიული ფორმები გააჩნდათ, შესაბამისად ტექნოლოგიურად მათ ვერ ჩაანაცვლებდნენ.

რუსეთის იმპერიის მმართველების გეგმა, ამიერკავკასიაში და საქართველოში რუსული და უცხოურო კოლონიების დაეარსებინა, არა მხოლოდ ადგილზე რუსული მართველობის პოლიტიკური და სამხედრო მმართველობის განმტკიცებისთვის იყო საჭირო, არამედ მას როგორც ვხედავთ კონკრეტული

[31] პ. გუგუშვილი. საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX საუკუნეებში. ტ. I, გვ. 633 სქოლიო 2.
[32] პ. გუგუშვილი. საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX საუკუნეებში. ტ. I, გვ. 632-633.

ეკონომიკური ინტერესებიც გააჩნდა. თუმცა, რუსეთის შიდა ტერიტორიებიდან რასკოლნიკების, მალაკნების და დუხობორების ჩამოსახლება, როგორც ამიერკავკასიაში მიწის ნაკლებობით, ასევე, სახვა მიზეზებით შეწყდა. მთავარი ალბათ მაინც ის იყო, რომ თუ ჩამოსახლებულ სექტანტების ადგილზე კარგ პირობებს შეუქმნიდნენ, რუსეთის შიდა ტერიტორიებზე დარჩენილებს მეტი მხნეობა მიეცემოდათ. ამაზე 1850 წელს ღიად წერდა ვორონცოვი იმპერატორს.

ამგვარად ჩვენ ვიზიარებთ ქართულ ისტორიოგრაფიაში დიდი ხნის წინ გამოთქმულ მოსაზრებებს, რომ რუსეთის იმპერიის მიერ საქართველოში კოლონიების დაარსება, რუსიფიკაციის მხოლობით მოვლენად არ უნდა მივიჩნიოთ. ამგვარ ქმედებას იმპერიის მხრიდან ეკონომიკური სარჩულიც ჰქონდა. რუსეთის იმპერიის გაფართოვება XVIII საუკუნიდან სხვადასხვა მიმართულებით მხოლოდ „იმპერიალისტური“ გაფართოვების პარადიგმაში ვერ განიხილება. პეტრე პირველის დროინდელი შიდა კოლონიზაცია XVIII საუკუნიდან[33] მოყოლებული მომდევნო პერიოდში გარე „კოლონიზაციის“ ეტაპს მოითხოვდა.

კაპიტალიზმის ის ფრომა რომელიც არსებობდა, რუსეთის იმპერიასაც აიძულებდა გაფართოვების საკუთარ ხედვას. კაპიტალიზმი რუსეთში არა შიგა მიმდინარე პროცესებიდან იბედაბოდა, არამედ გარედან განმსაზღვრელი ფაქტორებით.[34] არსებული ეკონომიკური მოდელი რუსეთის იმპერიას აიძულებდა მოდერნიზაციას. ფეოდლური მოწყობის სახელმწიფო თვითონ იყო ევროპულობის შემომტანი ქვეყანაში. აუცილებელი იყო მსოფლიო საბაზრო ურთიერთობებში ჩართვა. რუსული ბურჟუაზია თავისებურად ყალიბდებოდა და ადგილობრივ სპეციფურ სახეს იძენდა, რადგან რუსთი ჯერ კიდევ აგრარულ და ფეოდალური ყაიდის სახელმწიფოდ რჩებოდა, ის ყალიბდებოდა როგორც პერიფერიული იმპერია, რომელიც თავის მხრივ დასავლური იმპერიებისთვის ერთგვარი ნედლეულის და გასაღების ბაზარი უნდა ყოფილიყო და იყო კიდეც. სახელმწიფოს ფეოდალური მოწყობა გამოიყენებოდა კაპიტალისტური ამოცანების გადაწყვეტაში. ადგილობრივი ფაბრიკებიც შერეულ ხასიათისა იყო. მასში ნახავდით, როგორც დაქირავებულ შრომას, ასევე, საბეგრო ვადებულებით გამოსულ ყმას. პეტრე პირველის დროიდან საგრძნობლად შეიზღუდა ძველი არისტორკრატიის უფლებები, ახალი კი შიდა კოლონიზაციის საფუძველზე მდიდრდებოდა. სახელმწიფოს ძირითადი შემოსავალი კი

[33] А. Эткинд. Внутренняя колонизация – имперский опыт России. М. 2013, გვ. 143-240.
[34] Б. Кагарлицкий. Периферийная империя: циклы русской истории. М. 2003, გვ. 260-291.

გლეხებიდან მომდინარე ბეგარა იყო. როგორც ამბობენ, ყმა-გლეხობა იმპერიის სუბსიდირების წყარო იყო და პირიქით, იმპერია სუბსიდიას დებდა მათში. ამგვარი პოლიტიკის სრულმყოფელად ფინანსთა მინისტრი კანკრინი მიიჩნევა,[35] რომელიც ამავდროულად, როგორც ზემოთ ვნახეთ ადგილობრივი ბურჟუაზიის ინტერესებსაც იცავს. მოცემულ ეტაპზე იმპერია უნდუსტრიულ განვითარებას ზღუდავდა. რადგან იმ დროს ბურჟიაზია ძლიერი ვერ იქნბოდა, ის საკუთარი ინტერესების დაცვასაც ჯეროვნად ვერ შეძლებდა, მაგრამ რადგან ფინანსთა მინისტრი კანკრინი რუსეთის ტერიტორიაზე ფეოდალური მოწყობის ერთგული იყო, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამიერკავკასიისა და საქართველოს კოლონიად განხილვა, სწორედ ამგვარი პოლიტიკის ნაწილი უნდა ყოფილიყო. დასაშვებია მოსაზრება, რომ რუსული წარმოება, მიერთებული ტერიტორიების, არარუსული ტერიტორიების ხარჯზე უნდა განვითარებულიყო. თუ დიდებულები შიდა კოლონიზაციის შედეგად მდიდრებოდნენ, ბურჟუაზიას გარე კოლონოზაციის პროცსი უნდა გამოეყენებინა. თუმცა ამის ხელისშემშლელი, ზემოთ აღნიშნული თავისუფალი ვაჭრობისა და ტრანზიტის პოლიტიკა გამოდგა.

ჯერ კიდევ პუშკინი აკითხებდა ვგენი ონეგინს ადამ სმიტს. აღმოჩნდა რომ XVIII–XIX რუსული არისტოკრატია გატაცებული იყო „თავისუფალი ვაჭრობის“ იდეით, ფაბრიკანტები კი პროტექციონიზმის. ისტორიკოსების დაკვირვებით, თუ თვალს გავადევნებთ XIX საუკუნის იმპერიის შინაგან საქმეთა სამინისტროს ოფიციალურ გაზეთს, აღმოვაჩენთ რომ, ადამ სმიტი ერთ-ერთი ყველაზე პოლულარულია ავტორია „სანკტ-პეტერბურგის ჟურნალის“ ფურცლებზე.[36] თავისუფალი ვაჭრობისა და ტრანზიტის პოლიტიკა, რომელიც განხორციელდა ამიერკავკასიაში, სავსებით ჯდება რუსეთის იმპერიაში არსებული ეკონომიკური აზრების ლოგიკაში.

ჩვენს ინტერესს უნდა წარმოადგენდეს გავარკვიოთ რატომ ხდება რუსეთის იმპერიის დაინტერესება ჯერ აღმოსავლეთ საქართველთი და შემდგომ მთლიანად ამიერკავკასიით. რა ტიპის გეოპოლიტიკურმა თუ ეკონომიკურმა პროცესებმა განაპირობეს რუსეთის გაფართოება სამხრეთით და სამხრეთ აღმოსავლეთით. სამრეწველო რევოლუციის შედეგად იცვლება მსოფლიო ეკონომიკური წესრიგი, ამ პროცესებში რუსეთი ღირსეული ადგილის დაკავებას ცდილობს, თუმცა იმპერიის ნახევრადფეოდალური და აგრარული

[35] А. Эткинд. Внутренняя колонизация- имперский опыт России, გვ. 197-198.
[36] Б. Кагарлицкий. Периферийная империя: циклы русской истории, გვ. 307-308.

სტურქტურა, ამის საშუალებას არ იძლეოდა. ერთადერთი გზა რაც რუსეთის იმპერია რჩებოდა, იყო აღმოსავლეთისკენ სწრაფვა, ამიტომ რუსეთის პოლიტიკა ხდება ექსპანსიონისტური, ამ პოლიტიკის ფონზე ხდება ამიერკავკასიის დაპყრობა. კლასიკური დასავლური კოლონიალური მიდგომებისგან განსხავებით, რუსეთი ჯერ პოლიტიკურ-სამხედრო კოლონიზებას ეწეოდა და შემგომ მას მოყვებოდა ეკონომიკური კოლონზაციის პროცესი. საქართველოსა და ამიერკავკასიის მიმართ, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ რუსეთი ამ ორივე ხერხს ერთდროულად იყენებდა, როგორც ვნახეთ რუსეთის იმპერიის მმართველები ამიერკავკასიას დაპყრობის საწყის ეტაპზე განიხილავდნენ ეკონომიკური კოლონიასაც და ცდილოდენენ შესაბამისი პოლიტიკის გატარებას. ერთ-ერთი ხერხი კი აქ მიგრაციების შედეგად რუსული, გერმანული, სომხური, ბერძნული და სხვა კოლონიების დაარსება იყო. სამეცნიერო ლიტერატურაში დიდი ხანია საუბრობენ კოლონიზაციის ორ მიდგომაზე: შიდა კოლონიზაციასა და გარე კოლონიზაციაზე, საქართველოსა და ამიერკავკასიაში ორივე ფორმა წარმოდგენილი იყო, რაც არა მხოლოდ პოლიტიკური ძალაუფლების გამყარებას ემსახურებოდა, არამედ რუსეთის შიდა ტერიტორიებიდან და გარე სახელმწიფოებიდან არსებული ეკონომიკური წესის შემოტანასაც ემსახურებოდა. XIX საუკუნე ეს არის კაპიტალიზმის გაფართოების პერიოდი, რუსეთის იმპერიაც ამ გაგებით შედარებით ჩამორჩენილ, მაგრამ დასავლეთის ეკონომიკურ გაგრძელებას წარმოადგენდა, მას მსოფლიო ეკონომიკურ სისტემაში გარკვეული ადგილი ეკავა. ამგვარად რუსეთის სწრაფვა და ჩვენ ტერიტორიებზე კოლონიების დაარსებაც ამ პროცესის ნაწილად უნდა განვიხილოთ. ჯერ კიდევ კარლ მარქსი აღნიშნავდა, რომ კაპიტალიზმის გაფართოვების პროცესში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა კოლონიზაციას, მის მიგრაციულ გამოვლინებაში.

დასკვნის სახით შეგვიძლია ვთქვათ:

1. რუსეთის მიერ ამიერკავკასიის დაპყრობა აზიისკენ მიმავალი სვაჭრო გზების დაუფლებას და საერთაშორისო ვაჭრობაში რუსეთის როლის გაზრდას გულისხმობდა.

2. XIX საუკუნის პირველი ნახევრის რუსიფიკატორული პოლიტიკა საქართველოში მისი ნაციონალური შემადგენლით განსხავდებოდა რუსეთის აღმო-

სავლური პოლიტიკისგან, რომელსაც ის აწარმოებდა მალორუსებისა და განაპირა მხარეების მიმართ.

3. საქართველოსა და ზოგადად ამიერკავკასიაში ჩაფიქრებული კოლონიების დაარსებას და მიგრაციულ პროცესებს შესაბამისი ეკონომიკური საფუძველი ჰქონდა. სავაჭრო კაპიტალის და რუსული ინდუსტირული კაპიტალის გაფართოება და ადგილზე ნედლეულის და სავაჭრო პროდუქციის აკუმულირება, წინარეკაპიტალისტური წესის მოშლა და კაპიტალისტური წესის დანერგვა.

4. რუსეთის შიდა ტერიტორიაზე მიმდინარე მიგრაციული პროცესები არისტოკრატიის გამდიდრების, შიდა კოლონიზაციისდა იმპერიის ძლაუფლების გამყარებას ემსახურებოდა. გარე მიგრაციული პროცესი სავაჭრო კაპიტალის გამსხვილებას და რუსეთის ფაბრიკანტების წარმოების გაფართოებას, შიდა და გარე სავაჭრო გაზრდას უნდა მომსახურებოდა.

5. ჩამოსახლებული კოლონისტებს დიდი გავლენა არ მოუხდენიათ ადგილობრივ წარმოების წესზე, რადგან რუსეთიც ჯერ კიდევ ბატონყმური წესის ერთგული რჩებოდა. ძირეული ცვლილებები მხოლოდ ბატონყმობის გაუქმების შემდგომ იწყება, რამაც საქართველოზეც იქონია გავლენა, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში პირვანდელი დაგროვების პროცესის დაწყებას შეუწყო ხელი.

Akaki Chikobava
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

COLONIAL POLICY OF RUSSIA IN GEORGIA: "ECONOMIC RUSSIFICATION"

Summary

In parallel of the annexation of the Kingdom of Kartli-Kakheti and gradual occupation of the rest of Georgian territories, the Russian Imperial government used various methods to cement its rule in Georgia. Victories in the Russo-Persian and Russo-Ottoman wars in the late 1820s gave the opportunity to the imperial court to start complete and all-around subjugation of the South Caucasus. For this, it was necessary to emigrate the proponents of the imperial rule from the metropolis into the South Caucasus, as well as to gain active supporters on the ground. Settlers had to be provided with necessary land and appropriate means of production that allowed them to start their own agricultural production. Contemporary scientific literature touches upon the question of "Russifications" in the plural, rather than Russification as a singularity. The implications of this division and the role of the economic dimension of the process are the major research areas of our article. Our argument is constructed around.

Several main topics:

What are the causes of the active presence of the Russian Empire in the South Caucasus and its annexation? What is the economic dimension of the annexation and what kind of benefits did them Russian Empire expect from it? What is the main difference between the Russification policy of the first half of the 19th century and the Russian Eastern policy of Malorus and other peripheral areas? What was the economic basis for the establishment of colonies and migration processes in Georgia and the South Caucasus region in general? How is the process of the expansion of the Russian trade and industrial capital, and the search for new sources of raw materials connected to it? Migration processes in the internal territories of Russia: what are their function and what are the differences between the internal and external migration processes?

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XIX
თბილისი. 2023

გიორგი სოსიაშვილი
პროფესორი,
გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

XIX საუკუნის II ნახევრის ბათუმის კულტურული ცხოვრების ისტორიიდან (ნინო ჟურულის მოგონებების მიხედვით)

XIX საუკუნის II ნახევრის ცნობილ საზოგადო მოღვაწეს, დურმიშხან ჟურულს ცოლად ჰყავდა იმ დროისთვის ფრიად განათლებული და ქართულ საზოგადოებაში ცნობილი ქალბატონი ქეთევან ლუარსაბის ასული ნამორაძე (დაბ. 1842 წლის 30 ნოემბერს[1]).

დურმიშხან ჟურულმა 1877-1878 წ.წ. რუსეთ-ოსმალეთის ომის შემდეგ თავისი კარიერა აჭარაში გააგრძელა. იგი მეუღლესთან და შვილებთან ერთად ბათუმში დამკვიდრდა. დურმიშხან ჟურულის ოჯახი დედასამშობლოსთან ახლადშემოერთებულ კუთხეში ქართული კულტურის კერად იქცა. სწორედ მათთან იკრიბებოდნენ მოღვაწენი, რომელთა მთავარ მიზანს ეროვნული ცნობიერების აღორძინება წარმოადგენდა. დურმიშხან ჟურულის მეუღლის – ქეთევანის სახელს არაერთი მნიშვნელოვანი ღონისძიება უკავშირდებოდა, მათ შორის ბათუმის თეატრის დაარსება.[2]

1879 წლის 20 ივლისს, ქეთევანის ინიციატივით ბათუმის სცენისმოყვარეთა მონაწილეობით პირველი წარმოდგენა გაიმართა: ,,განა ბიძიამ ცოლი შეირთო?“ (ზ. ანტონოვი) და ,,ცოლი თუ გინდათ, ეს არის“ (ვ. აბაშიძის ,,ვო-

[1] http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00002242/

[2] დურმიშხან ჟურულს და ქეთევან ნამორაძეს ბათუმში ორსართულიანი სახლი ჰქონდათ, რომელიც გაურკვეველი მიზეზით 1896 წელს დაიწვა. ამის შესახებ გაზეთში ,,ცნობის ფურცელი“ ვკითხულობთ: ,,ბათუმიდგან დეპეშით გვატყობინებენ, რომ იქ დამწვარა დურმიშხან ჟურულის სახლი, სახლი დაზღვეული ყოფილა.“ (იხ. გაზ. ,,ცნობის ფურცელი“. №24. 1896, გვ. 2). აღნიშნული სახლის გარდა ჟურულების საკუთრებაში ბათუმში მიწის ნაკვეთიც იყო (იხ. საქართველოს ხელოვნების სასახლე – კულტურის ისტორიის მიზეუმი, ფონდი I, საქმე, №38 496).

დევილი“). სწორედ ეს თარიღი ითვლება ბათუმის თეატრის დაარსების დღედ. წარმოდგენაში სხვა მსახიობებთან ერთად მონაწილეობას იღებდა ლევან მჭედლიშვილი (მოგვიანებით მისი ვაჟი – ვახტანგ მჭედლიშვილი მოსკოვის სამხატვრო თეატრში რეჟისორად მოღვაწეობდა. მან დააარსა მოსკოვში ქართული დრამატული სტუდია). პირველი წარმოდგენა ბათუმში ფიცრულ შენობაში გაიმართა, რომელიც ახლად დაარსებული რუსული სამოქალაქო სასწავლებლის ეზოში იყო აგებული. წარმოდგენის შემოსავალი ბათუმის ქართული სკოლას უნდა მოხმარებოდა.[3] ამ წარმოდგენის შესახებ გაზეთის „დროება“ ფურცლებზე ვკითხულობთ: „ბათუმში შკოლის გახსნის მიზნით, გავლილ კვირას, პატივცემულის ქეთევან ჟურულის თაოსნობით, ქართული სცენის მოყვარეებმა ანტონოვის თხზულებიდან კომედია „განა ბიძიამ ცოლი შეირთო?“ წარმოადგინეს. წარმოდგენა იყო გამართული სულ ახლათ აშენებულ საზაფხულო თეატრში, სადაც არის სასტუმრო „არტაანი“. ჩვენ არ შევეხებით პატივცემულს მოთამაშეების როლების სინამდვილით ანუ ნაკლულევანებით აღსრულებას, რადგანაც შესაძლებელია რომელიმეს ნაკლულევანების გამოაშკარება გახდება მომავლისათვის ხალისის მომწამვლელი. ამისათვის მეტათ არ დავთვლით, რომ ყველას ერთათ ერთნაირი გულითადი მადლობა უძღვნათ, ამნაირი კეთილშობილური მიზნის სისრულეში მოყვანისთვის. ამნაირი მადლობის და ქების ბეჭდვით მათთვის გადაცემის დროს ხელმძღვანელობ იმით, რომ საზოგადოთ საზოგადოებისაგან (დამსწრენი იყვნენ მთელი ბათუმის წარჩინებული პირები) ერთ ხმათ ისმოდა დიდი მადლობა და თანაგრძნობა. როგორც სჩანდა მათთვის და მოთამაშეების საზოგადოებისაგან დამსახურებული პატივის და მადლობისაგან, ახალ ქვეყანაში, ახალ ქართველებთან პირველ ქართულ წარმოდგენას, შკოლის გახსნის მიზნით, საკმარისი შთაბეჭდილება მოეხდინა, რადგანაც ბევრისაგან ისმოდა თხოვნა, რომ ამავე მიზნით ხშირათ იყოს წარმოდგენა.“ კორესპონედენციის ავტორი იყო „ბათუმელი ქართველი“.[4]

ნინო ჟურული-მაქარაშვილისა (დურმიშხან ჟურულისა და ქეთევან ნამორაძის ქალიშვილი) თავის მოგონებაში ერთ საინტერესო ფაქტს იხსენებს. ბათუმში პირველ თეატრალურ წარმოდგენას უამრავი ადამიანი დაესწრო, მათ

[3] გ. ბუხნიკაშვილი. ბათუმის თეატრი. თბ. 1979, გვ. 6-7; ლ. ქუცნიაშვილი. რელიგიური ვითარება აჭარაში (XIX საუკუნის 70-იანი წლები-1904 წელი). თბ. 2019, გვ. 111, http://dl.sangu.edu.ge/pdf/dissertacia/lianaqucniashvili.pdf).

[4] გაზ. „დროება“. 13 ივლისი, №144, 1879 წ. გვ. 3. ამ წარმოდგენის შესახებ გაზ. „დროებაში“ წინასწარ იყო დაანონსებული. წარმოდგენის შემოსავლის ნაწილი ქობულეთის გაჭირვებულ მოსახლეობას უნდა მოხმარებოდა. გაზ. „დროება“. №122, 1879 წ. გვ. 1.

შორის ქალაქის ინტელიგენცია, სახელისუფლებო წრის წარმომადგენლები და სხვ. დამსწრეთა შორის იყო ბათუმის სახალხო სკოლების ოლქის უფროსი ბოგდანოვი, რომელმაც წარმოდგენა ქეთევან ნამორაძე-ჟურულთან დაპირისპირების გამო დატოვა. ქეთევან ჟურულის მიერ ბათუმში გამართულ თეატრალურ წარმოდგენებზე თავს იყრიდნენ, როგორც ქალაქის მაშინდელი ელიტის წარმომადგენლები, ასევე ბათუმში მყოფი უცხოელები. როგორც მივუთითებდით, ბათუმში დამკვიდრებული დურმიშხან ჟურულის ოჯახი კულტურული და საზოგადოებრივი ცხოვრების ცენტრად იქცა. დურმიშხანის მეუღლე ქეთევანი იყო უამრავი ღონისძიების სულის ჩამდგმელი. ბათუმში ჩასული ქართული ინტელიგენციისათვის დურმიშხან ჟურულის სახლი ნამდვილ ოაზისს წარმოადგენდა. დურმიშხან ჟურულის მეუღლეს – ქეთევანს ძალზე თბილად იხსენიებს ცნობილი ქართველი მწერალი დავით კლდიაშვილი: „სკოლა (მწერალი გულისხმობს ბათუმის ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ქართულ სკოლას – გ.ს) იყო მოთავსებული პაწაწუნა სახლში, მეტად ღარიბულად და საწყლად, თავის მიზანს დაშორებული, რადგან მუსულმან-ქართველები არ აბარებდნენ შვილებს, ვინაიდან ეშინოდათ, შვილებს გაგვიქრისტიანებენო. თბილისის გამგეობა წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა ფულსაც ვერ ახარჯებდა საკმარისად სკოლას და მის შესანახავად ყოველ ღონეს ხმარობდა ბათუმის მცირერიცხოვანი ქართველი საზოგადოება. დიდ დახმარებას უწევდა სკოლას ამ მხრივ ბათუმის პოლიცმეისტერის დურმიშხან ჟურულის მეუღლე ქეთევანი.[5] ეს უკანასკნელი არათუ ამ სკოლას უწყობდა ხელს, იგი იყო ბათუმის ქართველი საზოგადოების თავმომყრელი და სულისჩამდგმელი. მისი ოჯახი იყო, სადაც თავს იყრიდნენ ქართველები; მას

[5] რუსეთის იმპერატორის მიერ 1850 წლის 6 დეკემბერს დამტკიცებულ ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურთა ნუსხაში ორი ქეთევან ნამორაძე იხსენიება: ერთი ბეჟან ნამორაძის ქალიშვილი, ხოლო მეორე ლუარსაბის ასული (იხ. ქართლ-კახეთის თავადთა და აზნაურთა ოჯახები. ფოტოტიპიური გამოცემა ზურაბ ჭუმბურიძის რედაქციით. თბ. 2005, გვ. 289. დურმიშხანის მეუღლე ჩანაწერში დაფიქსირებული ქეთევან ლუარსაბის ასულია. ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურთა ნუსხაში მოიხსენიებულია ლუარსაბ იორამის ძე ნამორაძის მეუღლე – ანა, ასევე, მათი ვაჟიშვილი სოლომონი და ქალიშვილები: სალომე და ქეთევანი. ნუსხის მიხედვით ქეთევანი დედმამიშვილებში სავარაუდოდ ყველაზე უმცროსი იყო (იხ. ქართლ-კახეთის თავადთა და აზნაურთა ოჯახები, გვ. 289). დურმიშხანის და ქეთევანის გარდაცვლილ მცირეწლოვან ვაჟს, რომელიც არბოს წმინდა გიორგის ტაძარშია დაკრძალული ლუკა ერქვა. როგორც ჩანს, დუმიშხანმა თავის ერთ-ერთ ვაჟს სიმამრის სახელი დაარქვა. მისი ვაჟებიდან არცერთი მათგანი არ ატარებდა დურმიშხანის მამის – შალვას სახელს. ეს გამოწვეული უნდა ყოფილიყო ბათუმის პოლიცმეისტერის სიფრთხილით, რადგან მამამისი, როგორც აღვნიშნეთ, ანტირუსულ გამოსვლებში იყო ჩაბმული.

დიდი პატივისცემა ჰქონდა დამსახურებული ქართველობაშიც და გარეშეთა მხრივაც. ბათუმში ჩამოსული ყოველი ინტელეგენტი ქართველი მოვალედ რაცხდა თავს ამ ოჯახში მისულიყო. ქართველ არისტოკრატებს აქ დიდი ყურადღება ექცეოდათ და დიდად ხელი ეწყობოდათ. ქართული სკოლა, როგორც ვთქვი, ამ ოჯახის მზრუნველობით არსებობდა. რასაკვირველია, მეც, ყმაწვილი ოფიცერი, მიმიყვანეს ჟურულის ოჯახში და გააცვნეს ჩემი თავი. ქეთევანმა პირველ გაცნობისთანავე მისაყვედურა, რომ ქართული ძლივს მეხერხებოდა და დედისებური დარიგება მომცა მშობლიური ენა შემესწავლა. რამდენიმე ხნის შემდეგ საქმეში ჩამაბა: იმართებოდა წარმოდგენა სკოლის სასარგებლოდ; იდგმებოდა გიორგი ერისთავის „გაყრა“. მე დამაკისრეს გაბრიელის როლი. გულმოდგინედ შევუდექი როლის სწავლას, მაგრამ ჩემი ჩიქორთული ქართული მეტად მიჭირვებდა საქმეს. ამის დასაძლევად, ენისგასატეხად, ცალკე რეპეტიციები მჭირდებოდა ხოლმე; ჩამაჯენდა სავარძელში ქეთევანი და მათქმევინებდა როლს. ერთი ათჯერ, თხუთმეტჯერ უნდა გამემეორნა ჩემი მონოლოგი; გაწვალებული ვიყავი ასეთი სწავლით, მაგრამ არანაკლებ გაწვალებული იყო ჩემი მასწავლებელი, რომელიც შემომძახებდა ხანდახან მოთმინებადაკარგული: „არ შეიძლება ასე, ყმაწვილო, უნდა ისწავლოთ ქართული, ქართველი ხართ!“ მეც ძალიან მოწადინებული ვიყავი მესწავლა ჩემი ენა, მეტად მწყდებოდა გული, მაგრამ წარმატებაში ნელის ნაბიჯით შევდიოდი. ამ მზადების დროს ერთ-ერთ რეპეტიციაზე აგვიტყდა ოჯახის პატრონი და, როგორც პოლიციმისტერმა, პიესის ცენზორობა მოინდომა. არ მოეწონა მოურავის ლექსი, ანდუყაფარს რომ ეუბნება მოსამართლეზე: ასი თუმნითა სუდსა-პალატას ხელით ვაქანებ.

„და სუდიასა, აი იმ კუკნასა,
სულ ვათამაშებ ლეკურ-ბუქნასა“

დაიჯინა – ეს ადგილი ამოშალეთო, ამის თქმის ნებას ვერ მოგცემთ, სამსახურიდან დამითხოვენო. დიდი შეტაკება მოუვიდათ ცოლ-ქმარს ამის თაობაზე; ქეთევანმა ჩააჩუმა შეშინებული პოლიციმეისტერი. ლექსი არ ამოიშალა.“[6] ზემოთ მოყვანილი ეპიზოდი, რომელიც ბათუმის პირველი თეატრალური წარმოდგენის დროს სკოლების ოლქის ხელმძღვანელის ბოგდანოვის და ქეთევან ჟურულის დაპირისპირებას ასახავს დავით კლდიაშვილს თავის მოგონებებში გამორჩა. მწერალი წლების შემდეგ შეხვედრია ნინო დურმიშხანის ას-

[6] დ. კლდიაშვილი. ჩემი ცხოვრების გზაზე. თხზულებანი ორ ტომად. ტ. II. თბ. 1981, გვ. 101-102; ნ. ნოღაიდელი. დავით კლდიაშვილი ბათუმში. დავით კლდიაშვილი – 150. თბ. 2012, გვ. 379-380.

ულს და ამის შესახებ საუბარში აღუნიშნავს.[7]

ბათუმში მცხოვრებ დურმიშხან ჟურულის ოჯახის შესახებ საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის აქვსენტი ცაგარელი. მისი გადმოცემით, ბათუმის პოლიცმეისტერი საკმაოდ გავლენიანი ადამიანი იყო ქალაქის ადმინისტრაციის წარმომადგენლებს შორის, ჟურულის ოჯახი კი ბათუმში ჩასული ქართული კულტურის მოღვაწეთა მზრუნველი მასპინძელი. ა. ცაგარელის ცნობით, სცენისმოყვარეთა, თუ კულტურული საზოგადოების სხვა წარმომადგენელთა მიმართ განსაკუთრებული სითბოთი გამოირჩეოდა პოლიცმეისტერის მეუღლე – ქეთევან ჟურული. აღსანიშნავია, რომ ბათუმში პირველი ქართული წარმოდგენის შემდეგ აჭარის შემოერთებას მიეძღვნა თბილისის თეატრალური კომიტეტის დრამატული დასის გასტროლები. 1878-1879 წ.წ. თბილისში საცდელი სეზონის ჩატარების შემდეგ დასმა საქართველოს არაერთი კუთხე მოიარა. წარმოდგენები გაიმართა: გორში, ქუთაისში, ფოთში, ბოლოს თეატრალური დასი ბათუმში ჩავიდა.[8] ამის შესახებ ა. ცაგარელი წერს: ,,ქართველ ოჯახებში მაშინ ბათუმში მეთაურობდა პატივცემული დურმიშხან ჟურულის ოჯახი; ბ. დურმიშხანი ბათუმის პოლიციის უფროსი ბძანდებოდა და, მაშასადამე, ადმინისტრაციის წარმომადგენელთა შორის გავლენიანი პირი იყო, ბათუმში ეს პატიოსანი ოჯახი აღმოგვიჩნდა მუქთა სასტუმროდ: სადილ-ვახშამი ამ ოჯახში ჩვენთვის ყოველთვის მზად იყო, და რაც შეეხებოდა ჩვენი სცენის საჭიროებას, დარბაისელი ქეთევან ჟურულისა არაფერს არ ჰზოგავდა დასახმარებლად. ჩვენი საქმე გაჩარხული იყო: წარმოდგენისათვის ზალაც მოვაწყეთ, ბილეთებს იტაცებდნენ, ქართველი საზოგადოების გარდა, უცხოელებიც, მეტადრე ქართველი მაჰმადიანებიც ბევრი დადიოდა, მხოლოდ... დახე კიდევ ჩვენ უშნოობას და მოუფიქრებლობას: ბათუმში სტამბა არ იყო (ან რისთვის იქნებოდა), და ჩვენ კი დაგვავიწყდა ქუთაისიდან დაბეჭდილი აფიშები წაგველო. არავის არ მოაგონდა, ვერავინ ვერ მოვისაზრეთ, რომ ბათუმში, ახლად აღებულ ოსმალოს ქალაქში, ასე მალე ქართულ-რუსული სტამბა არ იქნებოდა! ხელთნაწერი აფიშები რამდენი უნდა დაგვემზადებინა, რომ მთელ ქალაქს გასწვდომოდა და ან რა თვალსაჩინო იქნებოდა ხელთ-ნაწერი აფიშა? შემდეგ ურთი-ერთ შორის თათბირისა, შემდეგი გამოვიგონეთ: ბათუმში დღესაც, ზაფხულობით, ქუჩა-ქუჩა დაასქვთ ხოლმე ცივი წყაროს წყალი კოკებით ხის ფოთლებში გახვეული, ამას

[7] საქართველოს ხელოვნების სასახლე. კულტურის ისტორიის მუზეუმი. ფონდი №1. საქმე 3035. ხ. 20803.

[8] გ. ბუხნიკაშვილი. ბათუმის თეატრი, გვ. 7.

ეძახიან სოუხ-სუს. წყლის დამტარებელი დადის და ჰყვირის „სოუხ-სუ!“ დავწერეთ რამდენიმე აფიშა სხვილის ხელით და ამ წყლის დამტარებლებს ზურგზე დავაკარით და თანაც დავარიგეთ, რაც უნდა ეყვირათ ქუჩაში. დადიოდნენ ეს ქართველი თათრები და დაზეპირებულ სიტყვებს გაჰკიოდნენ: „დღეს თრიათში ქააართულიი თრიათრიააააა. თამაშობენ: საფაროვი, გაბუუუნია, ყიფიააანი“ და სხვა ამ გვარად. ხშირად ჩვენი ქალები ჩემზე ადრე რად ამბობსო, ჩამოუცვიოდნენ ამ საბრალოებს სასტუმროდან ქუჩაში, შეაჩერებდნენ და ეუბნებოდნენ: წინად გაბუნია ან საფაროვი სთქვიო და აი შენი გასამჯელო ერთი აბაზიო... ჩვენ, კაცები, ვსწყდებოდით სიცილით თათრებისაგან ჩვენი არტისტი ქალების დამახინჯებული გვარების ყვირილზედ; მით უმეტეს, თეატრში ჭედვა არ იყო. ბათუმში სამი წარმოდგენა გავმართეთ; სამჯერვე თეატრი სამსე იყო ხალხით. საჩუქრები ბევრი მოსდიოდათ ჩვენ არტისტ ქალებს; გაბუნიას ქალს დღესაცა აქვს მაშინდელი რამდენიმე ძვირფასი საჩუქარი“.[9]

ბათუმში ამ დროს იმყოფებოდა პრინცი კონსტანტინე ოლდენბურგელი[10], რომელსაც თბილისელი სტუმრების გასამასპინძლებლად ევროპიდან გამოწერილი სასმელები ქეთევან ჟურულისთვის გადაუცია.[11]

ა. ცაგარელის მოგონებებში ერთ საინტერესო ეპიზოდსაც ვხვდებით, რომელიც დურმიშხან ჟურულის ვაჟს, პირველი კლასის კადეტს შემდგომში გამოჩენილ საზოგადო მოღვაწეს – გიორგი ჟურულს ეხება. ეპიზოდში აღწერილია, როგორ მიართვა ცნობილ ქართველ მსახიობ ქალს ნატო გაბუნიას ყვავილების თაიგული საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკის მომავალმა ფინანსთა და ვაჭრობა-მრეწველობის მინისტრმა. ქართველი დრამატურგი იგონებს: „პროვინციაში ხშირად გვშველოდნენ ხოლმე სცენის მოყვარულნი. რომ დაგვჭირდებოდა, მეტი რა ჩარა გვქონდა, მოვიწვევდით ხოლმე ამა თუ იმ კაცსა ან ქალსა, რომლებიც დიდის სიამოვნებით გვეხმარებოდნენ. ბათუმშიაც დაგვჭირდა პატარა ქალის როლის მოთამაშე. ბევრი არ გვიფიქრია და უცბათ

[9] https://elfiles.emis.ge/uploads/11021/Cagareli_Aqvsenti.pdf www.batumitheatre.ge; http://adjara.gov.ge/branches/description.aspx?gtid=253964&gid=6#.XeVuPZNKjIU

[10] http://www.nplg.gov.ge/winemakers/ka/00001996/

[11] საქართველოს ხელოვნების სასახლე. კულტურის ისტორიის მუზეუმი. ფონდი №1. საქმე 3035. ხ. 20803.

აღსანიშნავია, რომ გრაფ კონსტანტინე ოლდენბურგელის მეუღლეს აგრაფენა ჯაფარიძეს და მის დას კატოს (http://www.nplg.gov.ge/winemakers/ka/00001996/) მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა დურმიშხან ჟურულის და ქეთევან ნამორაძის ქალიშვილის ნინო ჟურულის მეუღლესთან – გენერალ ილია მაქარაშვილთან. ეს დასტურდება ილია მაქარაშვილის მიერ ნინო ჟურულის სახელზე გაგზავნილი ერთ-ერთი წერილით.

გამოვსძებნეთ... დღევანდელი ჩვენი პატივცემული ცენზორი გიორგი ჟურული, პირველი კლასის კადეტი, რომელიც გამოვიყვანეთ პატარა გოგოს როლში, მოკლე და არშიებით მორთულ ქალის ტანისამოსით. ქალში ვერ გამოარჩევდა კაცი, ისე უხდებოდა ეს დედათა სამოსელი და მშვენივრადაც შეასრულა თავისი როლი. ერთი მოხერხებული ეშმაკობაც ჩაიდინა ამ ყმაწვილმა გიორგი ჟურულმა. იგი დიდი მოტრფიალე იყო (მგონია, დღესაც ისევე მოტრფიალეა) თეატრისა და თაყვანის მცემელი არტისტებისა. ნახა, რომ საზოგადოება საჩუქრებს აძლევს წარჩინებულ არტისტებს, თითონაც მოუნდომია საჩუქარი მიართვას გაბუნიას ქალს. წასულა საქალაქო ბაღში და მებაღისათვის უთქვამს: „მამამ – კარგი თაიგული გამიკეთე და გამომიგზავნეო“. აბა, მებაღეც როგორ არ გაუკეთებდა, რა დაინახა პოლიციის უფროსის შვილი! გაუკეთა მშვენიერი თაიგული და მიართვა. გიორგიმ გამოართვა თაიგული და დაფიქრდა: „ამას ხომ „ლენტი“ უნდაო“. წავიდა მაღაზიაში, აარჩია საუკეთესო ლენტი, 20-25 მანეთი დაუფასეს. ვინ მისცა პირველი კლასის შეგირდს ეს ფული! დედმამას ვერა სთხოვს ამ ფულს და, მაშ, რა ქნას, ხომ გაუცრუვდა „კავალრობა“! როგორ მიართვას ცარიელი თაიგული ულენტოდ?! იფიქრა, იფიქრა და მოვიდა ჩვენთან სასტუმროში, გაბუნიას ქალთან: „ნატო, დედამა – დღეს ქართულ წარმოდგენაზე უნდა მოვიდე ნამდვილი ქართული ტანისამოსითაო და რომელი საუკეთესო სარტყელიცა გქონდეს, გამომიგზავნეო“. – გულის პირი ხომ არ უნდა? – ჰკითხა გაბუნიას ქალმა. – არა, გულის პირი აქვს, მარტო სარტყელი უნდა, – მიუგო იმან. ადგა და რომელიც საუკეთესო სარტყელი ჰქონდა, გაუგზავნა. დაიწყო წარმოდგენა, საჩუქრები ბევრი მიიღეს არტისტებმა და, სხვათა შორის, გაბუნიას ქალს მიართვეს მშვენიერი თაიგული ძვირფასი „ლენტით“ გადახვეული. გათავდა წარმოდგენა, გაბუნიას ქალმა გაფაციცებით დაუწყო შინჯვა ძვირფას საჩუქრებს, განსაკუთრებით თაიგულის სარტყელს და... პირს კატა ეცა: თავისი საკუთარი სარტყელი იყო. ამ გვარად ითვალთმაქცა პატარა გიორგიმ და საზოგადოებას დაანახვა, რომ ძვირფასი საჩუქარი მიართვა არტისტ ქალს. მაშინდელი ჩვენი დროს გატარება ბათუმში სწორედ დაუვიწყარია“.[12]

ეს მოხდა 1879 წელს, როდესაც ბათუმში თბილისის პროფესიული თეატრის დასი ჩავიდა. დასში შედიოდნენ: ნატო გაბუნია, მაკო საფაროვა-აბაშ-

[12] https://elfiles.emis.ge/uploads/11021/Cagareli_Aqvsenti.pdf; საქართველოს ხელოვნების სასახლე – კულტურის ისტორიის მუზეუმი. ფონდი I. საქმე (მითითებული არ არის – გ. ს.). ხ. 38506. https://oldbatumi.wordpress.com/2009/11/22/ბათუმისპოლიცმეისტერის-ო/

იძე, ვასო აბაშიძე, კოტე ყიფიანი, ალექსანდრე ყაზბეგი და სხვ. ბათუმელებმა დედაქალაქიდან ჩასულ სტუმრებს განსაკუთრებული დახვედრა მოუწყვეს და შესანიშნავი ვახშამიც გაუმართეს.[13]

ბათუმში დამკვიდრებული ქეთევან ნამორაძე-ჟურული საქველმოქმედო საქმიანობასაც ეწეოდა, რაც დასტურდება 1880 წელს გაზეთ „დროების“ ფურცლებზე, ვინმე შჩუკინას წერილთან დაკავშირებით მის მიერ გამოქვეყნებული გამოხმაურებით. შჩუკინა სასცენო წარმოდგენებზე უპოვართათვის გარკვეული თანხების მოსაკრებლის დაწესების ინიციატივით გამოდიოდა, რასაც ქეთევანმა მხარი დაუჭირა. გაზეთ „დროებაში“ 1880 წლის 20 თებერვალს გამოქვეყნებულ წერილში ქეთევანი აღნიშნავდა, რომ საღამოებზე, რომელიც ბათუმში მისი ინიციატივით იმართებოდა, უპოვართათვის ცალკე აგროვებდნენ შესაწირს. წერილში ვკითხულობთ: „ეს ძვირფასი და თან ადვილათ ასასრულებელი აზრია-ამაზედ ეჭვი არ უნდა გვქონდესთ; არამც თუ ლოჟებისა და კრესლების ხალხი, არამედ გალერეიდამაც მაყურებელი ხალხიც კი არ დაიშურებს ერთ შაურს – იმ ბედიდგან დაჩაგრულ ხალხისათვის. რასაკვირველია, ბილეთების გაყიდვის დროს იმათთვის ცალკე იდგმება კრუშკა ზედ წარწერით დამშეულის ხალხის სასარგებლოდ და ყველა ბილეთის მყიდველი ვალდებული იქნება, რომ ბილეთის ფასს თითო შაურიც უეჭველად დაუმატონ მეტადრე თუ გაზეთებში წაკითხული ექნებათ, ამა და ამ საგნისთვის ადგენს ეს წესდებულებაო, დაუმატებენ კიდეც. ღმერთმან ინებოს, რომ ამ კეთილ აზრს გულ-მხურვალე პატრონი გამოსჩენოდეს და დაუყოვნებლად სისრულეში მოეყვანოსთ. ჩვენ გულში კი ისეთი გრძნობა დაბადა მაგ აზრმა, რომ იმედი მაქვს თითო-ოროლა თუმანი აქედამაც მოგაწოდოთ ხოლმე ამ მიზნით, „დროების“ რედაქციაში.“[14] ბათუმში სცენისმოყვარეთა ძალისხმევით 1880 წლის 25 მარტს, მ. ტერ-გრიგორიანის „ესეც შენი მაჭანკლობა“ დადგეს. იმავე წელს ბათუმის თეატრის მსახიობებმა სცენაზე გარდასახეს ვ. აბაშიძის „ცოლი თუ გინდა ეს არის“.[15] 1882 წელს ქეთევან ჟურულმა ბათუმში სცენისმოყვარეთა მუდმივმოქმედი წრე შექმნა.[16] ქეთევანის ინიციატივით 1883 წლის 13 თებერვალს ბათუმში გიორგი ერისთავის „გაყრა“ დაიდგა. გაწეული ღვაწლისთვის ბათუმის

[13] ც. თევდორაძე. ზოგიერთი საარქივო მასალა მაქარაშვილ-ჟურულების ოჯახის შესახებ. ჟურნ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“. №10. 2010, გვ. 63.
[14] გაზ. „დროება“. №58. 1880, 15 მარტი, გვ. 2.
[15] ე. მესხია. ბათუმის თეატრის სათავეებთან. ბათუმი წარსული და დღევანდელობა. I საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია. მასალები. ბათუმი. 2009, გვ. 220-221.
[16] ს. გერსამია. ბათუმის თეატრი. თბ. 1949, გვ. 9.

ქართული სკოლის მასწავლებელმა მ. ნათაძემ ქეთევან ჟურულის მიმართ მადლიერება გაზეთ „დროების“ ფურცლებზე გამოქვეყნებულ წერილში გამოხატა.[17]

ბათუმში გახსნილი ქართული სკოლა, რომლის მიმართ დურმიშხან ჟურულის ოჯახი განსაკუთრებულ მზრუნველობას იჩენდა, მატერიალურ დახმარებას საჭიროებდა. ადგილობრივი შეძლებული მოქალაქეებისაგან შეწირული თანხები სკოლას არ ყოფნიდა. მას მხოლოდ საგანმანათლებლო დატვირთვა არ ჰქონდა, ახლად შემოერთებულ აჭარაში ეროვნული ცნობიერების ამაღლების და მუსლიმი ქართველების დედასამშობლოსთან მჭიდროდ დაახლოვების საქმეში სკოლას გაცილებით დიდი მისია ჰქონდა. სწორედ ამ საკითხებს ეხება ქეთევან ჟურულის წერილი, რომელიც მან 1884 წლის მარტში გაზეთ „დროებაში“ გამოაქვეყნა: „ბ. რედაქტორო! როდესაც ბათუმში „წერა-კითხვის საზოგადოებამ“ სკოლა გახსნა, ამ სკოლის მასწავლებლების მეოხებით და მათის ხალხთან ტკბილად მოქცევით აღიძრა ხალხში სურვილი სწავლისა და, ჩვენდა სასიამოვნოდ, დღითი-დღე მატულობს რიცხვი შეგირდებისა; მაგრამ არ იქნება არა ვსთქვათ, რომ ამ სკოლას ბევრი დაუკმაყოფილებელი საჭიროება აქვს. ზოგიერთნი აქეთ-იქიდან ცდილობენ ფულით შემწეობას, მაგრამ, სადაც ორმოცი და სამოცი თუმნებია საჭირო, იქ ხუთი და ათი, თუნდა ოციც რას გაუხდებოდა. ყველამ ვიცით საზოგადოდ, რაც მნიშვნელობა აქვს სკოლებსა, მეტადრე იმისთანა მხარეს, როგორიც არის ბათუმი და უთუოდ ყველანი უნდა ვცდილობდეთ იქაური სკოლის წარმატებას. ბათუმი არის ერთი საუკეთესო და საიმედო ნაპირთაგანი ჩვენის ქვეყნისა, ბათუმის სკოლა აღგვიზდის, შეგვაერთებს და დაგვიბრუნებს იმათ შვილებს, რომელნიც ერთ დროს ბედნიერებისა და უბედურობის უღელს ერთად გვიწევდენ და ეხლა-კი სხვა-და-სხვა ისტორიულ მიზეზთა გამო ჩვენგან დაშორებულან და გაგარეულებულან. მაშასადამე, განსაკუთრებითი ყურადღება უნდა მიაქციოს „წერა-კითხვის საზოგადოებამ“ ბათუმის სკოლას. მაგრამ ის ადგილი, სადაც ეხლა სკოლა იმყოფება მეტად მდარეა: როგორც თვით სახლი შესაფერისი სკოლისათვის, ისე ალაგი, ჭაობიანი და ციებ-ცხელებიანია; აქაური წამხდარი ჰაერი აზარალებს, როგორც შეგირდებს, ისე მასწავლებელს. მე, როგორც ახლოდ მცნობი, როგორც საზოგადოდ ბათუმის მდებიარებისა, აგრეთვე იქაური სკოლის გარემოებისა, ვფიქრობ, რომ ყოვლად შეუძლებელია ამას იქით ის სკოლა იქ დარჩეს, სადაც ამ ჟამად იმყოფება; თორემ თუ იმ მდგომარეობაში დარჩა, როგორშიაც ახლაა, მაშინ სა-

[17] გაზ. „დროება“. №39, 1883; გ. ბუხნიკაშვილი. ბათუმის თეატრი, გვ. 10.

შიშია, რომ სულ ერთიანად ავად დახდენ, როგორც მასწავლებელი და მისი ოჯახობა, აგრეთვე შეგირდები. ამისათვის მე, როგორც ამ სკოლის წარმატების მსურველი, ვაუწყებ „წერა-კითხვის გამავრცელებელს საზოგადოებას“, რომ იმ ადგილას ვერც ერთი მასწავლებელი ვერ შესძლებს დიდი ხნით ყოფნას და მასწავლებლების ხშირად ცვლა, პატივცემულ „საზოგადოებას“ უფრო უკეთ მოეხსენება, რომ ძლიერ მავნებელია სკოლისათვის, მით უფრო, რომ ეხლანდელ მასწავლებელს ძალიან შეთვისებულ ჰყავს ბათუმში მცხოვრებლები – ქართველი მაჰმადიანები და იმან რომ თავი დაანებოს იქ მასწავლებლობას, სასურველი არ იქნება.“[18]

დანართი

ნინო ჟურულის მოგონებები

(ხელნაწერი, ქართულ ენაზე, სტილი დაცულია).

ჩემი პატარა მოგონებანი

79-80 წელში პირველათ რო ბათუმში ჩავედით მამა ჩემი[19] პოლიცმეისტერი იყო, მე მაშინ ძალიან ყმაწვილი ვიყავი და ჩემზედ შთაბეჭდილება იქონიეს შემდეგმა შემთხვევებმა: ბათუმი პატარა ქალაქი იყო, სახლები მართლა მომეტებული ნაწილი ორ სართულიანები იყვნენ, მაგრ. ოთახები ზეით იყვნენ-2-3 და წარმოადგენდნენ ერთ ბინათ. საზოგადოება წარჩინებული იყო როგორც ქართველობა, ისე რუსობა, უცხოელები და ბეგები. დედა ჩემი[20] დიდი პატრიოტი იყო საზოგადო მოღვაწე და თეატრის მოყვარული. ხშირად საქველმოქმედო წარმოდგენებსაც მართავდა, კარგი თანამშრომლებიც ყავდა, როგორც მაკრინე გლონტი[21] და სხვები. ერთხელ მახსოვს „წერა-კითხვის საზოგადოების“ სასარგებლოთ (მაშინ სკოლაც დაარსეს) წარმოდგენას მართავდნენ, საკმაო ბი-

[18] გაზ. „დროება“. №52. 8 მარტი. 1884, გვ. 3.

[19] იგულისხმება დურმიშხან ჟურული.

[20] იგულისხმება ქეთევან ჟურული.

[21] იგულისხმება მაკრინე იოსების ასული ღლონტი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების აქტიური წევრი. გაზ. „ივერიის“ ცნობით მაკრინე ღლონტს 1888 წელს ბათუმში არაერთი საქველმოქმედო ღონისძიება ჩაუტარებია. https://prosopography.iliauni.edu.ge/persons/7467-makrine-iosebis-asuli-ghlontisa

ნა არ იყო წარმოდგენისთვის, გადასწყვიტეს ერთ დიდ ეზოში გაემართად. შემოღობეს ფიცრებით, სცენაც მორთეს საუცხოოთ, როგორც თითონ სცენა, ისე ალაგი მაყურებლებისათვის, ეხმარებოდნენ ქართველების გარდა სხვებიც როგორც ადმირალი გრევე[22] თავის მეზღვაური აფიცრებით და მოტროსებით შვენიერი ბაირახებით და ფანტაზიურათ მორთეს იქაობა, ყველაფერი. უფროსი ერთნი პირველ რიგის – სამ მანეთიან ბილეთებს ითხოვდნენ, მეტადრე ბეგები, რადგანაც პირველ რიგში საკმაო სკამები არ ეტეოდა. როგორღაც მოახერხეს, სცენის ირგვლივ მოათავსეს 50-60 სკამი და ასე დააკმაყოფილეს პირველი რიგის მსურველები. რეპეტიციებს მრავალნი ესწრებოდნენ და ერთობოდნენ მოწყობაში და სხვა. ერთ რეპეტიციის დროს ქართველების გარდა როგორც ნ. ერისთავის ოჯახი (მაშინ ვიცე-გუბერნატორი იყო) ქალაქის...[23] უფროსი (?) ბერსი (ცოლი ქართველი ყავდა ფატი ერისთავის ქალი)[24] პოლკის უფროსები დ. ვეზირიშვილი,[25] ი. საგინაშვილი,[26] გურიელი...[27] სხვათაშორის დაესწრო ვინმე ბოგდანოვი – ბათუმის სახალხო სკოლების უფროსი, – იანოვსკის დიდი მიმდევარი, რომელსაც საშინლად ეჯავრებოდა ქართველები და სიშურით უცქეროდა, რო ყველანი ასე თანაგრძნობას უწევდნენ ქართულ წარმოდგენას, – ბოგდანოვმა ველარ მოითმინა და ცუდათ მოიხსენია ქართველობა, დედა ჩემმა ყური მოჰკრა და სასტიკი პასუხი მისცა, როდესაც ბოგდანოვმა კიდე რაღაც უთხრა და ბოლოს ვითომ უნდა გაესწორებინა თავის ნათქვამი დედა ჩემმა გულმოსულმა უთხრა: «С таким салдфоном, Как ви не желаю разговаровать.» ატყდა ამაზედ ალიაქოთი, ბოგდანოვი გულ მოსული მაშინვე

[22] იგულისხმება ბათუმის საზღვაო ნავსადგურის განვითარების პროექტის (1884 წ.) ერთ-ერთი ავტორი და ნავსადგურის პირველი უფროსი ადმირალ გრევე. https://batumiport.com/ge/generaluri_direqtoris_mimartva/navsadguris_istoria/?310439284

[23] მომდევნო სიტყვა ვერ ამოვიკითხეთ.

[24] ამ დროისთვის ბათუმის ქალაქის თავი იყო, დიდი რუსი მწერლის ლევ ტოლსტოის ცოლისძმა, რუსეთ-თურქეთის ომის მონაწილე პოლკოვნიკი ბერსი, რომელსაც როგორც მოგონების ავტორიც აღნიშნავს ცოლად ყავდა ქართველი ქალი ფატი ერისთავი. 1882 წელს მასზე თავდასხმა მოაწყეს, სასამართლო ბრალს სდებდა კოწია ერისთავს, რომელსაც სასიყვარულო ურთიერთობა ჰქონდა ბერსის მეუღლესთან, თუმცა საბოლოოდ კოწია ერისთავს ბრალი არ დაუდასტურდა. მალე ბერსი ქართველ ქალს გაშორდა. https://batumelebi.netgazeti.ge/news/348379/

[25] იგულისხმება ნიკოლოზ ბარათაშვილის დის – ბარბარეს მეუღლე პოლკოვნიკი დიმიტრი ვეზირიშვილი, რომელიც ბათუმში ერთ-ერთი სამხედრო ნაწილის უფროსი იყო, მას იხსენიებს თავის მოგონებებში დ, კლდიაშვილი. (იხ. დ. კლდიაშვილი. ჩემი ცხოვრების გზაზე, გვ. 102).

[26] იგულისხმება საღინაშვილი (საგინოვი) ივანე ბესარიონის ძე (1834-1909), თავადი, გენერალ-მაიორი (1892)
http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/რუსეთის_არმიის_ქართველი_გენერლები

[27] მომდევნო რამდენიმე სიტყვის წაკითხვა ვერ შევძელით.

წავიდა, ზოგიერთმა აქ მყოფებმა დედა ჩემს საყვედური უთხრეს რათ აჩქარდა, – ხომ იცის როგორ გვიყურებენ ქართველებს და კარგი იქნება თუ შანშიევის[28] პირით – (ის იყო ...[29] სამხედრო გუბერნატორი სმეკალოვი[30] იყო მაშინ) სინანული შეუთვალო ...[31] დედამ რასაკვირველია უარი სთქვა ამაზედ. იმან მთელი ქართველობა შეურაცხყოო. პირიქით იმან უნდა მოიხადოს ბოდიშიო, მართლაც ასე დატრიალდა ეს ამბავი, რომ ბოგდანოვი მოვიდა ჩვენთან და მოითხოვა ბოდიში. ეს ეპიზოდი კარგათ ახსოვდა დ. კლდიაშვილს, რომელსაც აქვს „გზადაგზა“ თავის ერთი ...[32] მოგონებაში – სხვათაშორის დედაჩემზედ სწერს, რომ პირველათ ბათუმში რო ჩავედით – ქართველობამ წამიყვანა ქეთევან ჟურულთანო, სადაც რეპეტიცია ჰქონდათ და გაყრაში ამირჩიეს და როლებს ...[33] მეც მამცეს ანდუყაფარის როლი, რადგანაც ქართული კარგათ არ მეხერხებოდა, ქეთევანი ჩამსვამდა ხოლმე სავარძელშიო და მასწავლიდა როლსაო და თან მეუბნებოდა: არ გრცხვენიან ქართველი ხარ და არ გეხერხება ქართულიო და სხვა. მე შემხვდა ერთხელ დ. კლდიაშვილი და მითხრა: მე კიდე ცოტა დავწერე ქეთევანზეო, მაშინ მოაგონდა „ბოგდანოვთან შემთხვევა“ და სინანულით სთქვა, თუ როგორ დაავიწყდა ამის დაწერა და სხვა... პირველათ ბათუმში რო ჩამოვიდა ჩვენი ქართული დასი: ნ. გაბუნია, მაკა საფაროვა, ვასო აბაშიძე, კოტე ყიფიანი, ვლ. მესხიშვილი, ა. ყაზბეგი, ა. ცაგარელი და სხვები – ქართველობა დიდი აღტაცებით შეხვდა და გაუმართეს ერთ სასტუმროში დიდი ზეიმი, არამცთუ ქართველობამ უცხოელებმაც მიიღო მონაწილეობა. მაშინ ბათუმი „პორტი – ფრანკო“[34] იყო, პრინც ოლდენბურგელს[35] გამოწერილი ჰქონდა მრავალი ევროპიული სასმელები – შამპანიური და რადგანაც სხვა ქალაქში წაღებას დიდი ბაჟს თხოულობდა, ის სასმელები იქვე ისმეოდა, რო-

[28] სავარაუდოდ იგულისხმება სამხედრო მოღვაწე, შემდგომში გენერალი ნიკოლოზ შანშიაშვილი (1862-1933 წ.წ.). https://mematiane.ge/product-details.php?id=1110&lang=ge

[29] აქ რამდენიმე რუსულად მიწერილი სიტყვის ამოკითხვა ვერ შევძელით.

[30] სმეკალოვის სამხედრო გუბერნატორობის დროს 1888 წელს ბათუმს მეუღლესთან ერთად ეწვია რუსეთის იმპერატორი ალექსანდრე III, სწორედ იმპერატორის მეუღლის – მარიას საპატივსაცემოდ სმეკალოვის ინიციატივით უწოდეს ბათუმის ერთ-ერთ ქუჩას „მარინსკი“. https://old.funtime.ge/erti-rakursit/post/90827-romanovebis-kvali-batumshi

[31] ერთი სიტყვა ვერ ამოვიკითხეთ.

[32] სიტყვა გაურკვევლად წერია.

[33] წინადადების დანარჩენი ნაწილი ვერ იკითხება ტექსტის დაზიანების გამო.

[34] იგულისხმება ბრიტანელთა მიერ ბათუმში თავისუფალი საგარეო ეკონომიკური სივრცის შექმნა 1878-1886 წ.წ.

[35] იგულისხმება რუსეთის იმპერატორის ალექსანდრე I-ის დის ეკატერინეს შვილიშვილი, გერმანელი პრინცი კონსტანტინე ოლდენბურგელი, რომელსაც ცოლად ჰყავდა ქართველი ქალი აგრაფინა ჯაფარიძე.

დესაც გაიგო, რო ქართველ...[36] ასეთ ვახშამს უმართავს, პრინცმა დედაჩემს უთხრა, რომ სასმელები მე შემომიწირავსო. მართლაც დიდი წვეულება გაუმართეს. ქართული დასი თითქმის ყოველ წელიწადს ეწვეოდა ხოლმე ბათუმს და აღტაცებით ეგებებოდა ხოლმე ყველანი. ერთხელ მახსოვს შემოაკლდათ ყმაწვილის ქალის როლი. მაშინ ჩემი ძმა გიორგი 3-4 კლასის კადეტი იყო. ორ დღეში მოამზადეს ამ როლში და გამოიყვანეს სცენაზედ (ათამაშეს) ყველას ეგონა რო ახტა (ვანა?) ქალია ისე კარგად შეასრულა როლი! საზოგადოთ მაშინ ბათუმში ...[37] კარგი დრო იყო, საზოგადოება საუკეთესო სხვა და სხვა ტომისა და დიდი ...[38] ქართველობის (ამის შემდეგ გადაშლილია რამდენიმე სიტყვა: „დიდ პატივს სცემდნენ“) უკეთესი ალაგი. დიახ და ყველანი ერთმანეთს (?) დიდ პატივს სცემდნენ!...

აღნიშნული მოგონება უთარიღოა.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე - კულტურის ისტორიისა მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 3035, ხ. 20803.

[36] მომდევნო სიტყვა ვერ ამოვიკითხეთ.
[37] მომდევნო სიტყვა ვერ ამოვიკითხეთ.
[38] ერთი სიტყვა გაურკვეველია.

Giorgi Sosiashvili
Professor,
Gori State Teaching University

FROM THE HISTORY OF THE CULTURAL LIFE OF BATUMI IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY (ACCORDING TO THE MEMOIRS OF NINO ZHURULI)

Summary

The famous public figure of the 1850's, Durmishkhan Zhuruli, was married to Ketevan Namoradze, the daughter of Luarsab Namoradze, who was well-educated and well-known in Georgian society at that time.

Durmishkhan Zhuruli continued his career in Adjara after the Russian-Ottoman war of 1877-1878. He settled in Batumi with his wife and children. Durmishkhan Zhuruli's family became a center of Georgian culture in the newly connected corner to the motherland. It was with them that the scholars gathered, the main goal of whom was the revival of national consciousness. A number of important events were associated with the name of Durmishkhan Zhuruli's wife Ketevan, including the foundation of the Batumi Theater.

On July 20, 1879, on Ketevan's initiative, the first performance was held with the participation of stage lovers from Batumi: "Has uncle married?" (Z. Antonov) and "If you want a wife, this is her" (Vaudeville by V. Abashidze). This very date is considered to be the foundation day of the Batumi Theater. Levan Mchedlishvili took part in the performance along with other actors (later his son Vakhtang Mchedlishvili worked as a director in the Moscow Art Theater. He founded the Georgian Drama Studio in Moscow). The first performance was held in a wooden building in Batumi, which was built in the courtyard of the newly established Russian Civil School. Nino Zhuruli-Makarashvili (daughter of Durmishkhan Zhuruli and Ketevan Namoradze) recalls one interesting fact in her memoirs. A lot of people attended the first theater performance in Batumi, including the intelligentsia of the city, representatives of the government and others. Among the attendees was Bogdanov, the head of the Batumi Public Schools District, who left the performance due to a confrontation with Ketevan Namoradze-Zhuruli.

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XIX
თბილისი. 2023

ოთარ გოგოლიშვილი
პროფესორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

1917 წლის ოქტომბრის გადატრიალება რუსეთში და ბათუმი დასავლეთის სახელმწიფოების გეგმებში

1917 წლის ოქტომბრის სოციალისტური გადატრიალების გამარჯვების მეორე დღესვე საბჭოების II სრულიად რუსეთის ყრილობამ დაამტკიცა დოკუმენტი-დეკრეტი ზავის შესახებ. ახლადშექმნილმა საბჭოთა მთავრობამ მოუწოდა ყველა მეომარ ქვეყანას შეეწყვიტათ მსოფლიო ომი და შედგომოდნენ მოლაპარაკებას საყოველთაო დემოკრატიული ზავისათვის. 1917 წლის ნოემბერში ბრესტ-ლიტოვსკში დაიწყო მოლაპარაკება საბჭოთა რუსეთსა და გერმანიის ბლოკის სახელმწიფოებს შორის.

ამიერკავკასიის კომისარიატმა არ სცნო სახკომსაბჭოს ხელისუფლება, თავი აარიდა ბრესტში დაწყებულ მოლაპარაკებას და დამოუკიდებლად დაიწყო ომიდან გამოსვლის გზების ძიება. აღსანიშნავია, რომ ამიერკავკასიის მთავრობის ასეთი კურსი მთლიანად პასუხობდა გერმანიის საგარეო-პოლიტიკურ ინტერესებს. ბრესტ-ლიტოვსკში მოლაპარაკების დაწყების წინ რაიხსკანცელარიის საგარეო საქმეთა კოლეგიის ერთ-ერთ სხდომაზე გადაწყდა ყველაფერი ელონათ რუსეთის დანაწევრებისათვის[1].

განადგურების პირას მისული ოსმალეთი თვითონაც ესწრაფოდა ომიდან გამოსვლას. 1917 წლის 13 დეკემბერს ერზინჯანში თურქეთ--ამიერკავკასიის შორის გაფორმდა კიდეც დროებითი ზავი, რომლითაც შეწყდა საომარი მოქმედება კავკასიის მთელ ფრონტზე. დაწესდა გამმიჯნავი ხაზი, მაგრამ თურქეთის მმართველი წრეებისათვის ეს იყო შესვენება კავკასიის არმიის შესავსებად და შეტევისათვის მოსამზადებლად.

1917 წლის ოქტომბრის სოციალისტური გადატრიალებისა და რუსე-

[1] გ. ფიფია. გერმანიის პოლიტიკა საქართველოში 1918 წელს. დოკუმენტების კრებული (რუსულ ენაზე). თბ. 1971, გვ. 91.

თისაგან ამიერკავკასიის გამოცალკავების შემდეგ დასავლეთის სახელმწიფოებს შეექმნათ რეალური პირობები დახმარებოდნენ რუსეთის ყოფილ კოლონიებს და ხელი შეეწყოთ მათთვის დამოუკიდებლობის მოპოვებაში. ამასთან დაკავშირებით ბათუმის, როგორც პირველხარისხოვანი სტრატეგიული და ეკონომიკური პუნქტის მნიშვნელობა საგრძნობლად გაიზარდა.

განსაკუთრებით შორს მიდიოდა თურქეთის ექსანსიონისტური გეგმები. რუსეთის იმპერიის დაშლის შემდეგ ენვერ-ფაშა შესაძლებლად თვლიდა არა მარტო ამიერკავკასიის დაპყრობას, არამედ დიდი ხნის ნაოცნებარი „თურანის“ განხორციელებასაც. **(„თურანი“ – სახელმწიფო, რომელშიც ოსმალეთის მეთაურობით უნდა გაერთიანებულიყო თურქული მოდგმის ყველა ხალხი ო.გ.)**. ამ იდეური მოტივების გვერდით თურქეთს ამოძრავებდა წმინდა პოლიტიკური მიზნებიც: ჯერ ერთი – ომის პირველი სამი წლის მანძილზე ინგლისელებთან ბრძოლაში თურქეთმა დაკარგა აზიური ტერიტორიების დიდი ნაწილი. ამიტომ გადაწყვიტა დაეპყრო დაუცველად დარჩენილი ამიერკავკასია, რაც თურქეთის მმართველი წრეების ვარაუდით, ანტანტის გამარჯვების შემთხვევაში მათთან საზავო მოლაპარაკების დროს საიმედო კოზირი იქნებოდა და თურქეთს შეეძლებოდა ის შეეთავაზებინა ინგლისისათვის ამ უკანასკნელის მიერ აზიაში დაკავებული თურქული ტერიტორიების სანაცვლოდ. მეორეც – თურქეთის მმართველი წრეები, რომლებიც დიდ გავლენას ახდენდნენ თავიანთი მთავრობის პოლიტიკაზე, თვლიდნენ, რომ ომში გამარჯვების შემთხვევაში, ამიერკავკასიის ხელში ჩაგდებით მათ შესაძლებლობა მიეცემოდათ მონოპოლიურად დაპატრონებოდნენ და სასურველ ფასებში მიეყიდათ გერმანელებისათვის ნავთობი, მარგანეცი, სპილენძი და სხვა ნედლეული, რომლის მწვავე ნაკლებობასაც განიცდიდა მეომარი მოკავშირე[2]

თურქეთის მმართველ წრეებს კარგად ესმოდათ, რომ მათი გეგმების განხორციელებისათვის თავდაპირველად აუცილებელი იყო მათთვის ბათუმის დაუფლება. ამიტომაც, უკვე 1917 წლის დეკემბერში გერმანიას წაუყენეს თავიანთი ტერიტორიული მოთხოვნები, რომ ბრესტის საზავო მოლაპარაკებით თურქეთისათვის დაებრუნებინა ბერლინის კონგრესით (1878 წ.) რუსეთისათვის გადაცემული ბათუმის, არტაანისა და ყარსის ოლქები[3]. ამავე მიზნით, თურქეთის სამსახურში მყოფი გავლენიანი ქართველი მაჰმადიანებისაგან

[2] კ. კიულმანი. გერმანია-თურქეთის კავშირი მსოფლიო ომში (რუსულ ენაზე). მანჭანაზე ნაბეჭდი გამოცემა. მოსკოვი. 1986, გვ. 377-379.

[3] კ. კიულმანი. გერმანია-თურქეთის კავშირი მსოფლიო ომში გვ. 260.

სტამბოლში შექმნეს სპეციალური კომიტეტი, რომელსაც დაევალა ყოველი ღონე ეხმარა ზემოაღნიშნული ოლქების თურქეთთან შეერთებისათვის. დეკემბრის დამლევს კომიტეტის დელეგაცია ბერლინში ჩავიდა და გერმანიის მთავრობის სხვადასხვა ინსტანციებში მოითხოვა ბათუმის, ყარსისა და არტაანის თურქეთისათვის გადაცემა. გერმანიის მთავრობა დელეგაციას ცივად შეხვდა და მხოლოდ გაურკვეველი დაპირების მიცემით დაკმაყოფილდა[4].

სტამბოლელ დელეგატთა ბერლინში ჩასვლის გამო, იქ არსებულმა „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტმა“ გერმანიის, ავსტრია-უნგრეთისა და თურქეთის მთავრობებს დაუყოვნებლივ მიმართა პროტესტით, რომელშიც დასაბუთებული იყო, რომ „აჭარა და ბათუმი საქართველოს ისტორიული კუთვნილებაა“. ეს მოთხოვნა მთლიანად პასუხობდა გერმანიის ინტერესებს. ამიტომაც იყო, რომ ქართული კომიტეტის მეშვეობით დაუკავშირდნენ საქართველოში მყოფ პოლიტიკური პარტიების წარმომადგენლებს და აცნობეს, რომ თუ საქართველო დამოუკიდებლობას გამოაცხადებდა, გერმანია მზად იყო დაეცვა მისი ინტერესები საზავო კონგრესზე[5].

ბერლინელ პოლიტიკოსთა ვარაუდით, საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება გერმანიას იურდიულ უფლებას მისცემდა აელაგმა თურქეთის პრეტენზიები ბათუმის ოლქისა და საერთოდ ამიერკავკასიის მიმართ. ამავე მიზნით გერმანელებმა კავშირი აღადგინეს თავიანთ აგენტებთან ამიერკვკასიაში. განსაკუთრებული ყურადღება მათ მიაქციეს ბათუმს, სადაც მოავლინეს გენშტაბის მაიორი გ. მეი და სხვ.

თურქეთისათვის აშკარა გახდა, რომ გერმანელები მათ ამიერკავკასიაში ბევრს არაფერს დაუთმობდნენ, ამიტომ გადაწყვიტეს იარაღის ძალით დაეპყროთ სასურველი ოლქები და ამით გერმანია „მომხდარი ფაქტის“ წინაშე დაეყენებინათ. ამიერკავკასიაში ექსპანსიის წარმატების იმედს ენვერ-ფაშას აძლევდა ის ხელსაყრელი ვითარება, რაც იმ დროისათვის შეიქმნა ამ რეგიონში. კერძოდ, კავკასიის ფრონტი სრულიად დაირღვა და გამმიჯნავი ხაზი, რომელსაც ტოვებდნენ კავკასიის რუსეთის არმიის უკანასკნელი რაზმები, ვეღარ შეაჩერებდნენ თურქეთის არმიის წინსვლას. ამ მოსაზრებებიდან გამომდინარე 1918 წლის 12 თებერვალს თურქებმა დაარღვიეს დროებითი ზავი და განაახლეს სამხედრო მოქმედება. ამიერკავკასიის მთავრობამ ვერ შეძლო

[4] საქართველოს ეროვნული არქივი. საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი (სცსა). ფონდი №13. ანაწერი 27. საქმე №5429, ფურც 1-2.
[5] სცსა. ფონდი №13. ანაწერი 27. საქმე №5429, ფურც 24-25.

ქვეყნის თავდაცვის ორგანიზება. თებერვალ-მარტის განმავლობაში თურქებმა დაიკავეს მნიშვნელოვანი ტერიტორია და 1914 წლის საზღვრებს მიადგნენ.

თურქეთის მიერ ამიერკავკასიაში შეტევის განახლებას თავიდანვე უკმაყოფილებით შეხვდნენ გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტრო და სამრეწველო-ფინანსური წრეები. მაგრამ გერმანიის მთავრობამ, გენშტაბის უფროსის გენერალ ლუდენდორფის რჩევით, ამჯერად თავი შეიკავა მოკავშირე თურქეთის სამხედრო მოქმედების აღკვეთისაგან. გერმანიის მთავრობის მიერ ამ პოზიციის ამორჩევა გამოწვეული იყო იმ მოსაზრებით, რომ დაეინტერესებინათ თურქეთი გაერძელებინა ომი. შეექმნათ მისთვის ილუზია, რომ განახორციელებდა იმ მიზნებს, რისთვისაც ჩაება ომში. ყოველივე ამით აეცილებინათ თურქეთის ომიდან გამოსვლა[6].

გერმანიის სამხედრო წრეები ფიქრობდნენ, რომ ენვერ-ფაშას ტერიტორიული პრეტენზიები დაკმაყოფილების შემდეგ, შეძლებდნენ თურქეთის მე-3 არმია კავკასიიდან სპარსეთში გადაესროლათ და „ავღანეთთან თანამშრომლობით დამუქრებოდნენ ინგლისის ბატონობას ინდოეთში“[7]. ამიტომ გერმანიამ ბრესტის ზავით (3 მარტი. 1918 წ) თურქეთს მიაღებინა ბათუმის, ყარსისა და არტაანის ოლქები, მაგრამ გერმანელების იმედი არ გამართლდა. აპრილ-მაისის თვეში თურქებმა დაიპყრეს აგრეთვე ოზურგეთი, ახალციხე, ალექსანდროპოლი და თბილისისა და ერევნის მიმართულებით შეუტიეს. ამჯერად კი დარწმუნდნენ გერმანელები, რომ „ენვერი და თურქეთის მთავრობა უფრო კავკასიაში თავის პანისლამისტურ მიზნებზე ფიქრობდნენ, ვიდრე ინგლისთან ომზე“[8].

1918 წლის 22 მაისს კავკასიის საკითხი სპეციალურად განიხილეს გერმანიის საგარეო საქმეთა უწყების სხდომაზე. საგარეო საქმეთა მინისტრმა ფონ კიულმანმა ხაზგასმით აღნიშნა, რომ „თურქეთი ბათუმის დაკავების შემდეგ ოცნებობს კავკასიურ-თურქული სახელმწიფოს შექმნაზე. ჩვენ ვცდილობთ გავლენა მოვახდინოთ მასზე, მაგრამ უშედეგოდ“[9].

ასევე უნაყოფო გამოდგა გენერალ ლუდენდორფის იმედი, რომ თურქეთისათვის ზემოაღნიშნული სამი ოლქის გადაცემას გერმანიისათვის „არ უნდა

[6] გ. ფიფია. გერმანული იმპერიალიზმი ამიერკავკასიაში 1910-1918 წ.წ. (რუსულ ენაზე). მოსკოვი. 1978, გვ. 132-133.

[7] კ. კიულმანი. გერმანია-თურქეთის კავშირი მსოფლიო ომში, გვ. 268.

[8] ე. ლუდენდორფი. ჩემი მოგონებანი 1914-1918 წ.წ. ომზე (რუსულ ენაზე). ტ. II. მოსკოვი. 1924, გვ. 187.

[9] გ. ფიფია. გერმანიის პოლიტიკა საქართველოში 1918 წელს (რუსულ ენაზე), გვ. 29-30.

გაეძნელებინა კავკასიიდან ნედლეულის გატანა“[10]. თურქეთის მთავრობამ ჯერ კიდევ ბათუმში შემოჭრამდე უბრძანა კავკასიის ფრონტის სარდალს ვეჰიბ-ფაშას, რომ მას ხელში აელო ოკუპირებულ ტერიტორიაზე არსებული ყველა საწარმო[11]. ბათუმის დაკავების შემდეგ კი თურქები ყოველნაირად აფერხებდნენ გერმანიის სავაჭრო, სამრეწველო წარმომადგენლების იქ შესვლას და გერმანიაში ნედლეულის გატანას. ბათუმის საკითხში მოკავშირეებს შორის წარმოშობილი უთანხმოებანი 1918 წლის ბოლომდე გაგრძელდა.

ბათუმს უპირატესი როლი ენიჭებოდა ამიერკავკასიის დაპყრობის ინგლის-საფრანგეთის გეგმებშიც. სტრატეგიულად პირველხარისხოვანი ბათუმისა და ბაქოს ფლობა ნიშნავდა არა მარტო ამიერკავკასიაში, არამედ შავი და კასპიის ზღვების აუზში გაბატონებასაც. ბათუმს უკავშირებდნენ აგრეთვე მნიშვნელოვან სავაჭრო-ეკონომიკურ ინტერესებსაც.

ბათუმით ინგლისის დაინტერესების ფესვები ჯერ კიდევ გასული საუკუნის შუახანებიდან იღებს სათავეს. ამ რეგიონის რუსეთთან შეერთების შემდეგ კი ინგლისის მთავრობის პოლიტიკა განსაკუთრებით აგრესიული გახდა. ამიერიდან ის მიმართავს სხვადასხვაგვარ აქციებს, რომელთა მიზანიც იყო რუსეთის განდევნა ბათუმიდან და საერთოდ, კავკასიიდან. მაგრამ ინგლისის ყველა გეგმა და ცდა ამ მიმართებით მარცხით დამთავრდა.

ოქტომბრის გადატრიალების შემდეგ ანტანტის წინაშე დაისვა ახალი ამოცანა - რუსეთში საბჭოთა ხელისუფლების დამხობა. 1917 წლის 23 დეკემბერს ინგლისმა და საფრანგეთმა ხელი მოაწერეს საიდუმლო შეთანხმებას, რომლითაც კავკასია ინგლისის გავლენის სფეროდ გამოცხადდა, მის დასაკავებლად ემზადებოდნენ გერმანიაც და თურქეთიც. „ჩვენ – წერს ლოიდ ჯორჯი – გაგვიჩნდა საზრუნავი, რომ არ დაგვეშვა ამ ოლქის დაკავება არც ერთის (და) არც მეორის მიერ”[12]. ამიტომ ამიერკავკასიის ომიდან გამოსვლამ დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია ანტანტის სახელმწიფოებში. თბილისში მათმა დიპლომატიურმა წარმომადგენლებმა პროტესტი განაცხადეს და ამიერკავკასიის მთავრობისაგან მოითხოვეს ომის გაგრძელება[13], მაგრამ უშედეგოდ. ხანგრძლივი ომით თავმობეზრებულ ჯარისკაცებს მისი გაგრძელება აღარ სურდათ.

[10] ე. ლუდენდორფი. ჩემი მოგონებანი 1914-1918 წ.წ. ომზე (რუსულ ენაზე), გვ. 188
[11] გ. ფიფია. გერმანიის პოლიტიკა საქართველოში 1918 წელს, გვ. 67.
[12] ლოიდ ჯორჯი. სამხედრო მემუარები. ტ. IV (რუსულ ენაზე). მოსკოვი. 1937, გვ. 98.
[13] სცსა. ფონდი №1819. ანაწერი 1. საქმე №20, ფურც. 1.

ინგლისის მთავრობამ გადაწყვიტა ამიერკავკასიაში სამხედრო ექსპედიციის გაგზავნა. სრუტეების ჩაკეტვისა და შავ ზღვაზე გერმანია-თურქეთის ფლოტის ბატონობის გამო ამის განხორციელება დასავლეთის მხრიდან შეუძლებელი იყო. რჩებოდა ერთადერთი შემოვლითი გზა კასპიის ზღვის გავლით. ამიტომ საექსპედიციო კორპუსის შედგენა დაევალა მესოპოტომიაში ინგლისის ჯარების სარდლობას. ექსპედიციის მეთაურად დაინიშნა გენერალ-მაიორი ლ. დენსტერვილი. მას დაევალა სწრაფი მარშით გაევლო სპარსეთი და დაეკავებინა ნავსადგური ენზელი, იქიდან კი ზღვით შეჭრილიყო ბაქოში, სადაც უნდა შეექმნა „სამხედრო საზღვაო და პოლიტიკური ბაზა“, შემდეგ დაეკავებინა თბილისი, ბათუმი და ამიერკავკასიის სხვა პუნქტები, ადგილობრივი მოსახლეობისაგან შეედგინა არმია და კავკასიის ფრონტზე განეახლებინა სამხედრო მოქმედება. ამასთან კავშირი უნდა დაემყარებინა ჩრდილოეთ კავკასიის ანტიბოლშევიკურ ელემენტებთან.[14]

1918 წლის იანვარში გენერალ დენსტერვილის ექსპედიცია, რომელიც 600 სპეციალურად შერჩეული სამხედრო პირისაგან (ძირითადად ოფიცრებისაგან) შედგებოდა, ბაღდადიდან გავიდა. გარდა იარაღისა. მათ თან მიჰქონდათ დიდძალი ფული, რომ გზად სპარსელ მოხალისეთაგან შეედგინათ კორპუსი, მაგრამ ეს ჩანაფიქრი ვერ განხორციელდა. ამიტომ სარდლობამ დენსტერვილს ენზელში გაუგზავნა დამატებითი ძალები[15]. 1918 წლის აგვისტოს შუა რიცხვებში ინგლისელები ბაქოში გადასხდნენ, ადგილობრივ ანტისაბჭოელებთან ერთად ჩაახშვეს კომუნა და ქალაქში გაბატონდნენ, მაგრამ შემდგომი წინსვლა ამიერკავკასიის სიღრმეში ვერ შეძლეს. პირიქით, იმ დროს თურქებმა ბაქოსაც შეუტიეს. ინგლისელებმა ვერ გაუძლეს. 14 სექტემბერს ღამით ქალაქი დატოვეს და ენზელში გაბრუნდნენ[16].

1918 წლის 30 ოქტომბერს ინგლის-თურქეთს შორის გაფორმებული მუდროსის ზავით ანტანტის ქვეყნებს უნდა დაეკავებინათ თურქეთის მიერ ოკუპირებული ტერიტორიები, მათ შორის ბათუმიც. მაგრამ ინგლისელებმა ყველას დაასწრეს და აქ ერთპიროვნულად გაბატონდნენ, ამიტომ მოკავშირეებს შორის ამ საკითხშიც თავი იჩინა წინააღმდეგობებმა, რაც აქედან ინგლისის ჯარების ევაკუაციამდე (1920 წ. 7 ივლისი) გაგრძელდა.

[14] მ. ლარსე. თურქეთის ფრონტი მსოფლიო ომში (ფრანგულ ენაზე). პარიზი 1926, გვ. 417.
[15] მ. ლარსე. თურქეთის ფრონტი მსოფლიო ომში (ფრანგულ ენაზე). პარიზი 1926, გვ. 418.
[16] ლ. დენსტერვილი. ბრიტანეთის იმპერიალიზმი ბაქოსა და სპარსეთში 1917-1918 წწ. (რუსულ ენაზე). ობ. 1925, გვ. 192-200.

ამრიგად, ოქტომბრის სოციალისტური გადატრიალებისა და რუსეთის იმპერიის დაშლის შემდეგ ორივე მოწინააღმდეგე ბლოკების (სამთა კავშირი, ანტანტა) სახელმწიფოები ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად ცდილობდნენ ამიერკავკასიაში გაბატონებას, რაშიც უპირატეს როლს ბათუმს ანიჭებდნენ. ამიტომ ის იქცა ჯერ ,,სამთა კავშირის“ ხოლო შემდეგ ,,ანტანტის“ სახელმწიფოების ურთიერთშორის ქიშპობისა და დიპლომატიური დავის ობიექტი.

Otar Gogolishvili
Professor,
Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia

THE OCTOBER 1917 COUP IN RUSSIA, AND BATUMI IN THE PLANS OF THE WESTERN STATES

Summary

After the October 1917 Coup and the secession of Transcaucasia from Russia, the Western states had tangible conditions to support the former colonies of Russia and help them gain independence. In this regard, the importance of Batumi as a first-class strategic and economic point has significantly increased.

Turkish expansionist plans were particularly advancing. After the collapse of the Russian Empire, Enver Pasha considered it possible not only to conquer Transcaucasia but also to realize the long-dreamed-of "Turan". In addition to these ideological motives, Turkey was driven by purely political aims. Primarily, during the first three years of the First World War, Turkey lost a sizeable part of its Asian territories in the fight against the British. Therefore, they decided to capture the unprotected Transcaucasia, which, according to Turkish ruling circles, would be a reliable trump card during peace negotiations with them in case of victory of the Entente, and Turkey could offer it to England in exchange for the Turkish territories occupied by the latter in Asia. Secondly, the ruling circles of Turkey, which had a considerable influence on the policy of their government, believed that in case of victory in the war, by taking Transcaucasia they would be allowed to monopolize and sell oil, manganese, copper and other raw materials to the Germans at the desired prices, which the belligerent ally was suffering from.

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XIX
თბილისი. 2023

დიმიტრი შველიძე
ასოცირებული პროფესორი, თსუ

საქართველოს პირველი რესპუბლიკის უკანასკნელი თვეები (პოლიტიკურ-დიპლომატიური რაკურსი)*

1920 წლის გაზაფხულზე საქართველოს გეოპოლიტიკური მდგომარეობა რადიკალურად შეიცვალა. საბჭოთა არმიებმა გადამწყვეტი უპირატესობა მოიპოვეს სამოქალაქო ომის ფრონტებზე. საბჭოთა რუსეთი ჩრდილოეთ კავკასიიდან დაუმეზობლდა საქართველოს. დაახლოებით ამ ხანებში, საქართველოსთან დაკავშირებით, რუსეთსა და საქართველოში ორი კონტრპროექტი შემუშავდა. საბჭოთა რუსეთის ხელისუფლების წინაშე რეალურად დადგა სამხრეთ კავკასია-საქართველოს გასაბჭოება-დაპყრობის ამოცანა. ამავდროულად საქართველოს ხელისუფლებამ რუსულ გეგმებს დაუპირისპირა საქართველოს დამოუკიდებლობის საერთაშორის აღიარებისათვის ბრძოლის გაძლიერება. მას უკვეა ჰქონდა მოპოვებული დამოუკიდებლობის ცნობა საბჭოთა რუსეთისგან, რაც მის გეგმებს რეალურს ხდიდა. ამ ორი გეგმა-პროექტის ურთიერთკონკურენცია წარმართავდა საქართველოს შინა და გარე პოლიტიკას 1920 წლის ზაფხულ-შემოდგომის მანძილზე და საკითხიც ასე იდგა: ვინ ვის. ამ დროისათვის დიდი უპირატესობა რუსეთის მხარეს იხრებოდა.

საბჭოთა რუსეთის ხელისუფლება თანმიმდევრულად შეუდგა თავისი გეგმა-პროექტის განხორციელებას. პროცესი მოიცავდა რიგ ეტაპებს, რომლებსაც შევეცდებით, ასევე თანმიმდევრობით წარმოვიდგინოთ და ჩამოვაყალიბოთ.

პ ი რ ვ ე ლ ი – სამხრეთ კავკასია-საქართველოს ოკუპაციისთვის, საბჭოთა რუსეთის ხელისუფლებამ ახალი სახელმწიფოებრივ-ადმინისტრაცი-

* სტატია შესრულებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფუნდამენტური კვლევების 2022 წლის გრანტით გათვალისწინებული პროექტის „საქართველოს პირველი რესპუბლიკა“ (შიფრი FR 21-13590) ფარგლებში.

ული და პარტიული სტრუქტურები შექმნა, რომელიც მტკიცედ ურთიერთდაქვემდებარებულ ერთიან სისტემას წარმოადგენდა. პირველ რიგში გაუქმდა რკპ(ბ)-ის კავკასიის სამხარეო კომიტეტი. ჯერ ერთი ის წარუმატებელი სტრუქტურული რგოლი აღმოჩნდა, რომელმაც ვერც ერთი შეიარაღებული აჯანყების ორგანიზება ვერ შეძლო. ამიტომ მის ნაცვლად შეიქმნა – რკპ(ბ)-ის ცენტრალური კომიტეტის კავკასიის ბიურო. იგი შეიქმნა 1920 წლის 8 აპრილს შემდგარი რუსეთის კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკებისა) ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის დადგენილებით. ე. ი. კავკასიის ბიურო შექმნა უცხო სახელმწიფოს ხელმძღვანელობამ, მეორე სახელმწიფოს საშინაო საქმეებში ჩასარევად და ანტისახელმწიფოებრივი საქმიანობის წარსამართავად, რომლის შედეგი სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოების დაპყრობა უნდა ყოფილიყო..

კავკასიის ბიუროს თავდაპირველი მიზანი იყო უშუალოდ ეხელმძღვანელა შეიარაღებული აჯანყების ორგანიზებისათვის სამხრეთ კავკასია-საქართველოში. კავკასიის ბიურო უშუალოდ ემორჩილებოდა რკპ(ბ) ცენტრალურ კომიტეტს და პირადად ლენინს. ეს გარემოება მითითებული იყო დადგენილებაში. კავბიუროს თავმჯდომარედ დაინიშნა გრიგოლ (სერგო) ორჯონიკიძე, ხოლო მოადგილედ – სერგეი კიროვი. კავბიუროს წევრები იყვნენ: ფილიპე მახარაძე, პოლიკარპ (ბუდუ) მდივანი, ამაიაკ ნაზარეტიანი, ნარიმან ნარიმანოვი, მამია ორახელაშვილი, ელენე სტასოვა და სხვ. კავბიუროს სამუშაო ადგილსამყოფელი დონის როსტოვში იმყოფებოდა და იქიდან მართავდა ანტისახელმწიფოებრივ აქტივობებს სამხრეთ კავკასიასა და საქართველოში.

მ ე ო რ ე – როგორც ცნობილია, საქართველოს დამოუკიდებლობის აღიარებასთან ერთად, საქართველო-რუსეთის ხელშეკრულების პირობების თანახმად, ადგილობრივი ბოლშევიკურ-კომუნისტური ორგანიზაციები ლეგალურად გამოცხადდა და ანტისახელმწიფოებრივი, ძირგამომთხრელი საქმიანობის სრული თავისუფლება მიეცა. ხელშეკრულებამ ხელი შეუწყო საბჭოთა რუსეთის ხელისუფლებას, ლეგალურად ემოქმედა დამოუკიდებელი საქართველოს წინააღმდეგ.

მ ე ს ა მ ე – რუსეთის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის 1920 წლის 8 აპრილის იმავე პლენუმმა მიიღო აგრეთვე და უნდა მივამატოთ – უნიკალური გადაწყვეტილება – აზერბაიჯანის, სომხეთისა და საქართველოს კომუნისტური პარტიების შექმნის შესახებ. ე. ი. მოსკოვში მიღებული გადაწყვეტილების შედეგად, 20 მაისს, საქართველოში არსებულ

ბოლშევიკურ ორგანიზაციებს თუ ჯგუფებს ეწოდათ – საქართველოს კომუნისტური პარტია.[1] ეს მოხდა მას შემდეგ, რაც უშუალოდ გაუქმდა სამხარეო კომიტეტი და თითქოს მის შედეგად შეიქმნა სამივე ქვეყნის კომპარტიები. საქართველოს კომუნისტური პარტია მოქმედებდა კავბიუროს უშუალო მითითებების მიხედვით და შემდეგი სქემით: ლენინი – რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტი – კავკასიის ბიურო – საქართველოს კომპარტია.

1920 წლის ნოემბრის ბოლოს თბილისში გაიმართა საქართველოს კომპარტიის ორგანიზაციების კონფერენცია, რომელმაც აირჩია ცენტრალური კომიტეტი. მასში შევიდნენ: ფ. მახარაძე, მ. ორახელაშვილი, მ. ტოროშელიძე და სხვ. ე. წ. საქართველოს კომუნისტური პარტია, უწინდებურად, რუსეთის კომპარტიის ადგილობრივ ფილიალს წარმოადგენდა, ასრულებდ მის მითითებებს და თავს იმშვიდებდა, რომ ვითომ დამოუკიდებელი პარტია იყო – ასეთი ფორმით ჟღერდა მისი სახელი.

მ ე ო თ ხ ე – 1920 წლის 3 ივნისითაა დათარიღებული საქართველოს კომუნისტური პარტიის ოფიციალური პარტიიული გაზეთის „კომუნისტის“ პირველი ნომერი, რომელიც 10 ნომრის მერე „საქართველოს კომუნისტის“ და „ახალი კომუნისტის“ სახელით გამოდიოდა. გაზეთი არ მალავდა რომ მისი მიზანი იყო საბჭოთა რუსეთის ინტერესების დაცვა; რომ საქართველოშიც გაიმარჯვებდნენ კომუნისტები და დასრულდებოდა მენშევიკების ბატონობა ქართველ ხალხზე. პრორუსულ-საბჭოური პროპაგანდა ლეგალურად მიმდინარეობდა, თუმცა ხელისუფლება იძულებული ხდებოდა დროდადრო აეკრძალა გაზეთი, რისი მიზეზითაც ხდებოდა გაზეთის სახელწოდების ცვლა. გამოდიოდა სხვა კომუნისტური მიმართულების გაზეთებიც.

მ ე ხ უ თ ე – 1920 წლის გაზაფხულზე, აპრილში, საბჭოთა რუსეთმა, დენიკინის თეთრგვარდიული არმიის დამარცხების შემდეგ, საბოლოოდ დაამყარა საბჭოთა ხელისუფლება და დაიპყრო ჩრდილოეთ კავკასია. ამას მოჰყვა საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება აზერბაიჯანში. დემოკრატიული რესპუბლიკის ადგილი დაიკავა საბჭოთა აზერბაიჯანმა, რომელიც ფორმალურად თითქოს დამოუკიდებელ რესპუბლიკას წარმოადგენდა. საქართველოს გეოპოლიტიკური ვითარება უაღრესად დამძიმდა.

მ ე ე ქ ვ ს ე – სამეცნიერო ლიტერატურაში გავრცელებულია აზრი, თითქოს, რუსეთ-საქართველოს საზავო ხელშეკრულების გაფორმება, დააჩქა-

[1] საქართველოს კომუნისტური პარტია. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (ქსე). ტ. V. თბ. 1981, გვ. 95.

რა საბჭოთა რუსეთის კრიზისულმა მდგომარეობამ. იგი მძიმე ომს აწარმოებდა პოლონეთთან. სწორედ 7 მაისს, პოლონელებმა კიევი დაიკავეს. მეორე მხრივ, სამხრეთიდან გააქტიურდა ვრანგელის თეთრგვარდიული სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი. ასეთ ვითარებაში, ლენინის მთავრობამ საქართველოსთან ომს მშვიდობა არჩია და მასთან ხელშეკრულება გააფორმა.

ეს თვალსაზრისი ერთის მხრივ ლოგიკურად გამოიყურება. მაგრამ თუ დავუკვირდებით, საბჭოთა რუსეთისთვის, 1920 წლის გაზაფხული არც ისე მძიმე გახლდათ. საქმის ვითარება პირიქით უფრო იყო. საბჭოთა რუსეთმა საბოლოოდ დაამარცხა დენიკინი – ეს ერთი. მეორე – ვითომ მძიმე ვითარებაში მყოფმა რუსეთმა დაიპყრო ჩრდილოეთ კავკასია და მესამე – საბჭოელები არც ამით დაკმაყოფილდნენ და აზრბაჯანში შეიჭრნენ. არ უნდა დაგვავიწყდეს რომ 1920 წლისთვის წითელი არმიის პირადი შემადგენლობა 5 მილიონზე მეტს შეადგენდა.

და მეტიც. რაც მთავარია, წარმატებებით გათამამებულმა საბჭოთა არმიის ხელმძღვანელობამ საქართველოს აღმოსავლეთ საზღვარს შემოუტია. ბრძოლები წითელი არმიის ნაწილებსა და საქართველოს შეიარაღებულ ძალებს შორის ორ კვირას მიმდინარეობდა. ქართული პრესა ამ სასაზღვრო შეტაკებებს საქართველო-აზერბაიჯანის ომს უწოდებდა. ნამდვილად კი საქართველოს წინააღმდეგ მოქმედებდნენ საბჭოთა რუსეთის XI არმიის ნაწილები და კერძოდ – ორი პოლკი. მათ ეხმარებოდა საბჭოთა აზერბაიჯანის რამდენიმე შეიარაღებული რაზმი. 1920 წლის 12 მაისის „საქართველოს რესპუბლიკა“ კითხულობდა: „ვინ გვებრძვის, რუსული ბალშევიზმი, თუ ოსმალ-ადერბაიჯანის თათრობა, ეს ჩვენი მუდმივი დაუძინებელი მტერი“.[2]

ეტყობა ქართულ მხარეს არ უნდოდა ზედმეტად გაეღიზიანებინა საბჭოთა რუსეთი, რომელთანაც რამდენიმე დღის წინ ხელშეკრულება დადო. ეს დიპლომატიური სვლა იყო. სინამდვილეში მეთერთმეტე არმიის სამხედრო-რევოლუციური საბჭოს წევრი და ფაქტობრივი ხელმძღვანელი ს. ორჯონიკიძე იმ დღეებში ლენინს და სტალინს წერდა: „მეორედ გპასუხობთ. ამბები ისე დატრიალდა, რომ იმედი გვაქვს თორმეტს მაინც თბილისში ვიქნეთ. საამისოდ ყველაფერი გაკეთებულია. ბრწყინვალედ გამოვა“. ვერ გამოვიდოდა ბრწყინვალედ, რადგან ქართულმა არმიამ და სახალხო გვარდიამ შეაჩერეს აგრესორი და პირიქით, აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე შევიდნენ. საბოლოოდ, ნოე ჟორდანიას ბრძანებით, ქართულმა არმიამ საბრძოლო მოქმედებები შეწ-

[2] გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. 1920 წ. 12 მაისი.

ყვიტა.

საბჭოთა არმიის სასწრაფოდ შეჩერებას უბრძანებდა აგრეთვე, ლენინი ორჯონიკიძესაც. მთავარი მიზეზი სხვა იყო. საბჭოთა რუსეთის ხელისუფლებას, დროის იმ ეტაპზე, არ აწყობდა გაჭიანურებული ომი საქართველოსთან – დამოუკიდებელ სახელმწიფოსთან, რომელსაც დე ფაქტო სცნობდა ანტანტა და განსაკუთრებით კი – დიდი ბრიტანეთი. ამ უკანასკნელთან დიდ სავაჭრო ხელშეკრულებაზე მოლაპარაკებები კვლავ მიმდინარეობდა. ჯერ კიდევ 1920 წლის 17 მარტს წერდა ლენინი ორჯონიკიძეს: „ბაქოს აღება ჩვენთვის უაღრესად საჭიროა. მთელი ღონისძიებანი აქეთ წარმართეთ, ამასთან აუცილებელია განცხადებებში უაღრესი დიპლომატიურობა გამოიჩინოთ და მაქსიმალურად დარწმუნდეთ მტკიცე ადგილობრივი საბჭოთა ხელისუფლების მომზადებაში. იგივე ეხება საქართველოს, თუმცა გირჩევთ მას კიდევ უფრო ფხიზლად მოეპყრათ“.[3]

ადგილობრივმა ბოლშევიკებმა სცადეს გამოეყენებინათ წითელი არმიის აქტიურობა საქართველოს საზღვრებთან. 1920 წლის 4 მაისს, ღამის 12 საათზე მოეწყო შეიარაღებული თავდასხმა თბილისის იუნკერთა სამხედრო სკოლაზე. როგორც მთავარსარდალ გიორგი კვინიტაძის მიერ გამოქვეყნებული ბრძანებიდან ჩანდა, თავდამსხმელებმა რესპუბლიკის მთავრობა შეპყრობილად და დამხობილად გამოაცხადეს და ახალი მთავრობის შექმნა დააანონსეს. საბედნიეროდ, იუნკრებმა მამაცური წინააღმდეგობა გაუწიეს და აღკვეთეს თავდასხმა. იმ დღეებში გაზეთები იუწყებოდნენ რომ სამი თავდამსხმელი (ერემიანცი, მუშეგიანცი, ბრიანცი) სიკვდილით იქნა დასჯილი.[4] ჩანაფიქრი ასეთი უნდა ყოფილიყო: თბილისში ავჯანყებული ბოლშევიკები დახმარებას სთხოვდნენ მოძმე საბჭოთა რუსეთის არმიას და საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლებას დაამყარებდნენ. ფაქტობრივად, საქართველოს სწრაფი გასაბჭოების გეგმა ჩაიშალა და უფრო სწორად – 10 თვით გადაიდო. ასე რომ საბჭოთა რუსეთს, მიუხედავად რამდენიმე არსებულ ფრონტზე ბრძოლისა, ჯარის პრობლემა არ აწუხებდა. მას ყოველთვის მზად ჰყავდა საზარბაზნე ხორცის დიდი რესურსი, რომელსაც დაუშურველად იყენებდა, ოღონდ, განსხვავებით ძველი ბურჟუაზიული იმპერიალიზმისაგან, ახალი ფორმით განეგრძო ახ-

[3] ვ. ი. ლენინი. თხზულებანი. ტ. 35. თბ. 1958, გვ. 470.

[4] დამოუკიდებლობის 1028 დღე. საქართველოს პირველი რესპუბლიკის ყოველდღიური მატიანე. (1918-1921). ავტორ-შემდგენელთა ჯგუფი. ხელმძღვანელი და რედაქტორი დიმიტრი შველიძე. 2013. გვ. 289.

ლა უკვე – წითელი იმპერიის ფორმირება. ასე რომ წითელი კრემლის მესვეურებს ნაკლებად აწუხებდათ, რამდენიმე ფრონტზე ბრძოლა და აქტიურ, შეტევით პოლიტიკას აწარმოებდნენ სრულიად ახალ უბანზე – კავკასიაში, თანაც, ახალ მოკავშირესთან – ქემალისტურ თურქეთთან თანხმობა-თანამშრომლობით..

მ ე შ ვ ი დ ე – საბჭოთა რუსეთმა ასევე თანმიმდევრული სიბეჯითით მოამზადა საქართველოს დასუსტების კიდევ ერთი ფაქტორი – საერთაშორისო იზოლაცია. ყველაზე მეტად საქართველოს იზოლირება სამმა ფაქტმა განაპირობა, რასაც ადგილი ჰქონდა 1920 წელს. ივლისის თვეში ბათუმის ოლქის ტერიტორია დატოვეს ბრიტანეთის ჯარის ნაწილებმა. ოლქის გენერალ-გუბერნატორმა გენერალმა ჯეიმზ ნორმან კუკ-კოლისმა განცხადება გაავრცელა: „ბათუმი და ბათუმის ოლქი საქართველოს გადაეცა. ყველა ის, ვინც საქართველოს ჯარს წინააღმდეგობას გაუწევს ჩაითვლება ინგლისის მტრად და როგორც საქართველო, ისე ჩვენ სასტიკ ზომებს მივიღებთ დამნაშავეთა წინააღმდეგ“[5]

ცხადია, ბათუმის ოლქის საქართველოს შემადგენლობაში საბოლოოდ დაბრუნებამ დიდი აღფრთოვანება და სიხარული გამოიწვია ქვეყანაში. ბათუმის ოლქში საქართველოს ჯარი შევიდა, აღდგა რესპუბლიკის მართვა-გამგეობა. ოლქის გენერალ-გუბერნატორად დაინიშნა მხარეში დიდად პოპულარული პიროვნება ბენია ჩხიკვიშვილი, ხოლო ბათუმის ქალაქის თავად გიზო ანჯაფარიძე. მიუხედავად ამისა, ბრიტანელთა ჯარის გასვლა საქართველოდან, საბჭოთა რუსეთის მხრიდან ზრდიდა თავისუფალი აგრესიის და ოკუპაციის განხორციელების შესაძლებლობასაც. ისე გამოდიოდა რომ ბრიტანეთი, ოკუპაციისთვის ტერიტორიას უნთავისუფლებდა საბჭოთა რუსეთს. ასეც მოხდა.

1920 წლის 29 ნოემბერს მე-11 არმია სომხეთში შევიდა და ქვეყანა სოციალისტურ საბჭოთა რესპუბლიკად გამოცხადდა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა სრულ გეოპოლიტიკურ იზოლაციაში და საბჭოურ-ბოლშევიკურ ალყაში აღმოჩნდა. ამ გეოპოლიტიკური სიმარტოვის ფონზე, გასაკვირი აღარ უნდა იყოს, რასაც სტალინი „პრავდასთან“ მიცემულ ინტერვიუში წინასწარმეტყველებდა – ანტანტა საქართველოსაც ისე მიატოვებს, როგორც სომხეთი მიატოვაო.

[5] აჭარის ცსა. ფონდი №67. აღწ. 1. საქმე №2, ფურც. 21. მითითებულია ოთარ გოგოლიშვილის ნაშრომში: სოციალური და ეროვნული მოძრაობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში 1900-1921 წლებში. 2005, გვ. 150.

მ ე რ ვ ე – მაგრამ საქართველოს დემოკრატიის სრულ მარტოობამდე კიდევ ერთი ნაბიჯი, ხოლო საქართველოსათვის – კიდევ ერთი იმედი რჩებოდა – ერთა ანუ როგორც მაშინ ჩვენში უწოდებდნენ – ხალხთა ლიგა. ის რომ საქართველოს „ხალხთა“ ლიგის წევრი ვერ გახდა, ცნობილი ფაქტია და აღარ გავიმეორებთ. მთავარი – მიზეზია: ლიგის წამყვანმა სახელმწიფოებმა იცოდნენ რომ საბჭოთა რუსეთი ახლო ხანებში საქართველოს დაპყრობას გეგმავდა და სწორედ ამის გამო შეიკავეს თავი მისი მიღებისაგან ლიგაში. გელა საითიძემ მართებულად გაუსვა ხაზი, რომ ლიგის უარი საქართველოსადმი – საბჭოთა რუსეთის ფაქტორით იყო განპირობებული. ამ გარემოებას არც საფრანგეთის, ბრიტანეთის და სხვა ქვეყნების წარმომადგენლები მალავდნენ.

ამგვარ განწყობილებას აძლიერებდა საბჭოთა რუსეთის მკვეთრად უარყოფითი დამოკიდებულება ერთა ლიგაში საქართველოს მიღების საკითხის მიმართ. ქართულ პრესაშიც აღნიშნავდნენ რომ მოსკოვიდან ერთა ლიგის სახელზე იგზავნებოდა საქართველოს მიღების საწინააღმდეგო მოთხოვნები. გელა საითიძეს მოჰყავს ერთ-ერთი ასეთი ტელეგრამის შინაარსი: „ვღებულობთ რა მხედველობაში რუსეთის ტერიტორიაზე შექმნილ მდგომარეობას, ვფიქრობთ, რომ ყოველგვარი შუამდგომლობა ყოფილ რუსეთის ტერიტორიაზე აღმოცენებულ სახელმწიფოთა ერთა ლიგაში ჩარიცხვის შესახებ არ უნდა დაკმაყოფილდეს და ამგვარი თხოვნები უყურადღებოდ უნდა იქნეს დატოვებული“.[6]

რუსეთის ფაქტორზე პირდაპირ მიუთითებდნენ ბრიტანეთისა და საფრანგეთის წარმომადგენლები ფიშერი და ვივიანი. უკანასკნელი, პირდაპირ მიუთითებდა რომ „ერთა ლიგაში ახალ სახელმწიფოთა მიმღებ კომისიას არ შეუძლია წინადადება მისცეს ერთა ლიგაში საქართველოს უეჭველი მიღების შესახებ, ვინაიდან შეუძლებელია ამჟამად ეგრეთწოდებულ რუსეთის საკითხის გადაწყვეტა. ერთა ლიგა ვალდებულია ანგარიში გაუწიოს თავის წესდების მე-10 მუხლს, რომლის თანახმადაც ერთა ლიგის შემადგენლობაში შემავალი სახელმწიფოები ვალდებულნი არიან დაიცვან ყოველი თავისი თანაწევრი, თუ უკანასკნელს რაიმე საფრთხე მოელის. აშკარაა, ის სახელმწიფოები, რომლებიც მისცემენ ხმას საქართველოს ერთა ლიგაში მიღების საკითხს, ამით თავის თავზე აიღებენ ვალდებულებას, აღმოუჩინონ საქართველოს დახმარება, თუ მას გარედან რაიმე საფრთხე დაემუქრება, ასეთი ვალდებულების სისრუ-

[6] გელა (გიორგი) საითიძე. პირველი უნივერსალური საერთაშორისო ორგანიზაცია – ერთა ლიგა და დამოუკიდებელი საქართველო (1919-1921 წ.წ.). თბ. 2010, გვ. 84.

ლეში მოყვანა ამჟამად ძალიან ძნელია...“[7] აღარ გავაგრძელებთ. საბჭოთა რუსეთის ფაქტორმა ერთა ლიგა აიძულა საქართველოს მიღებისაგან, თავისი ორგანიზაციის რიგებში, უარი ეთქვა. ეს ნიშნავდა საქართველოს პირველი რესპუბლიკის სრულ საერთაშორისო იზოლაციაში მოქცევას.

მ ე ც ხ რ ე – ჩვენ განსაკუთრებული ყურადღება გვინდა დავუთმოთ, ბრიტანეთისა და საბჭოთა რუსეთის სავაჭრო ხელშეკრულებას, რომლის გარშემოც მოლაპარაკებები თითქმის მთელ წელიწადს მიმდინარეობდა. ამ ხელშეკრულებამ შეიძლება ითქვას რომ ერთ-ერთი მთავარი როლი შეასრულა საქართველოს საერთაშორისო იზოლაციაში მოქცევის პროცესში. თვით მოლაპარაკებების მიმდინარეობა და ცალკეული ეტაპებიც კი მნიშვნელოვნად განსაზღვრავდა საბჭოთა რუსეთის დამოკიდებულების ცვლილებებს, ტონს და დიპლომატიური ნიუანსების დინამიკას, საქართველოს მიმართ. უმნიშვნელოვანეს ყურადღებას აქცევდა ხელშეკრულების დადებას და მიმდინარეობას, საბჭოთა ლიდერი ულიანოვ-ლენინი და მისი უახლოესი გარემოცვა, რაც გადამწყვეტი ფაქტორი იყო საბჭოთა მთავრობის ნებისმიერი პოზიციისთვის..

1920 წლის 16 იანვარს ანტანტის უმაღლესმა საბჭომ ბლოკადა მოუხსნა საბჭოთა რუსეთს, რომელიც 1919 წლის ოქტომბერში იყო ამოქმედებული. დაახლოებით იმავე ხანებში დანიაში ფუნქციონირებადი საბჭოთა რუსეთის სავაჭრო წარმომადგენლობა – ე. წ. „ცენტროსოიუზი“, შეეცადა კონტაქტი დაემყარებინა დიდი ბრიტანეთის სავაჭრო უწყებასთან. 1920 წლის მაისში ცენტროსოიუზის დელეგაცია ლონდონში ჩავიდა, საბჭოთა რუსეთის ვაჭრობის სახალხო კომისრის ლეონიდ კრასინის მეთაურობით. კრასინის მიზანი იყო ინგლისთან სავაჭრო ხელშეკრულების გაფორმების მიღწევა.

საბჭოთა მხარის პოზიციის მიხედვით, სავაჭრო ხელშეკრულება მოიცავდა აგრეთვე, საერთო-პოლიტიკური ხასიათის სფეროებსაც, მაგ., პოლონეთისათვის მხარდაჭერის შეწყვეტას, რომელთანაც საბჭოთა რუსეთი ომს აწარმოებდა.

თავისი თავდაპირველი მიზნები ჰქონდა ბრიტანეთის მხარეს, რომელიც წინააღმდეგი არ იყო ხელშეკრულების დადებისა. ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრის ლოიდ ჯორჯის თავდაპირველი პოზიცია, შეიძლება ითქვას რომ მაქსიმალისტური იყო. კერძოდ, ლოიდ ჯორჯის მოთხოვნები მდგომარეობდა შემდეგში: „საბჭოთა რუსეთს უარი უნდა ეთქვა ინგლისის წინააღმდეგ მტრული გამოსვლების მხარდაჭერისაგან მცირე აზიაში, ირანში, ავღანეთში, ინდოეთსა

[7] „სახალხო საქმე“. 1921 წ. 14 იანვარი.

და საქართველოში, თავი შეეკავებინა პროპაგანდისა და აგიტაციისაგან, შეეწყვიტა ქემალისტების მხარდაჭერა თურქეთში, ვალდებულება აეღო თავს არ დასხმოდა ბალტიისპირეთის სახელმწიფოებს და არ წამოეწყო სამხედრო მოქმედებები შავ ზღვაში ვრანგელის წინააღმდეგ და კასპიის ზღვაში ირანის წინააღმდეგ. ინგლისის მხარე თხოულობდა აგრეთვე, საბჭოთა რუსეთს პრინციპულად ეცნო მეფის ვალები“.[8] ყურადღება უნდა მივაქციოთ ფაქტს, რომ 1920 წლის 30 ივნისს, როცა დაიწყო მოლაპარაკებები ლოიდ ჯორჯსა და კრასინს შორის, მათ მიიღეს „საერთო პროექტი, რომელიც უნდა ყოფილიყო ბაზა, შემდეგი მოლაპარაკებებისთვის“. პროექტის მესამე პუნქტში აღიარებული იყო, რომ „უნდა განეხილათ აღნიშნული პრეტენზიები, მომავალ სამშვიდობო კონფერენციაზე, თუმცა, დაწყებული სავაჭრო მოლაპარაკებები არ უნდა შეწყვეტილიყო“. ამით იმის თქმა გვინდა, რომ საქართველოს შესახებ ლოიდ ჯორჯის მოთხოვნა ამ დროისათვის კვლავ ძალაში იყო.

მისაქვევია ყურადღება აგრეთვე იმ გარემოებისათვის, რომ რუსეთ-საქართველოსა და რუსეთ-ბრიტანეთის მოლაპარაკებები დაახლოებით ერთ დროში მიმდინარეობდა და ბმაში იყო ერთმანეთთან. საქართველოს ცნობა რუსეთის მხრიდან, მჭიდრო კავშირში იყო ინგლის-რუსეთის სავაჭრო მოლაპარაკებებთან. სავარაუდოდ, რადგან საქართველო ნახსენები იყო საწყის მოთხოვნებში და ბრიტანეთი დაინტერესებას ამჟღავნებდა საქართველოს საკითხით, საბჭოთა ხელისუფლებამ საჭიროდ მიიჩნია მანევრისათვის მიემართა და ეღიარებინა საქართველოს დამოუკიდებლობა. ბრიტანეთის დაინტერესებამ იმპულსის როლი შეასრულა საბჭოთა ლიდერებისთვის.

მივყვეთ პროცესების შემდგომ განვითარებას. 1920 წლის 2 ივლისს ცენტროსოიუზის დელეგაციის ხელმძღვანელი კრასინი დაბრუნდა მოსკოვში, საბჭოთა მთავრობასთან კონსულტაციების მიზნით და ლონდონში მალე ჩამოსვლის განზრახვით. თუმცა, პოლონეთთან მიმდინარე ომმა გაართულა საერთო ვითარება და გამოიწვია ბრიტანულ-რუსული ურთიერთობების კვლავ დაძაბვა. საფრანგეთმა და ბრიტანეთმა მოუწოდეს რუსეთს პოლონეთთან დაზავებისაკენ და წინააღმდეგ შემთხვევაში, აპირებდნენ პოლონეთის მხარეზე ომში ჩართვას. პერიპეტიები გრძელდებოდა. 2 აგვისტოს საბჭოთა დელეგაცია სავაჭრო მოლაპარაკებების გასაგრძელებლად ლონდონში ჩავიდა. 10 სექტემბერს ისე დაიძაბა ურთიერთობა მხარეებს შორის, რომ პრემიერ-მინის-

[8] Англо-советское торговое соглашение 1921 года, 16 марта. Документы XX века. http://usa-history.ru/books/item/f00/s00/z0000021/st129.shtml

ტრმა ლოიდ ჯორჯმა საბჭოთა დელეგაციის ბრიტანეთის საზღვრებიდან გასვლა მოითხოვა.

1920 წლის 12 ოქტომბერს პოლონეთსა და საბჭოთა რუსეთს შორის ხელი მოეწერა პრელიმინარულ სამშვიდობო ხელშეკრულებას, რის შედეგადაც საბჭოთა საგარეო საქმეთა კომისარიატმა ბრიტანეთს მიმართა მოლაპარაკებების განახლების წინადადებით. ეს მოხდა 1920 წლის 9 ნოემბერს. 29 ნოემბერს სავაჭრო მოლაპარაკებები განახლდა. ამის შემდეგ, ითვლებოდა რომ მოლაპარაკება გრძელდებოდა, მაგრამ ხელმოწერა სხვადასხვა მიზეზების გამო, ვადდებოდა ხოლმე და საბოლოოდ, როგორც ცნობილია, ხელი მოეწერა 1921 წლის 16 მარტს.

მასში საქართველო უშუალოდ არ იყო ნახსენები, მაგრამ არაპირდაპირი აზრით – იგულისხმებოდა. კერძოდ, ხელშეკრულების შესავალ ნაწილში, სადაც საერთო პრინციპებზე იყო საუბარი, ა) პუნქტში ვკითხულობთ:

„მოცემული შეთანხმება დაკავშირებულია შემდეგი პირობების შესრულებასთან, კერძოდ:

ა) თითოეულმა მხარემ უნდა თავი შეიკავოს მტრული მოქმედებებისაგან ან მეორე მხარის წინააღმდეგ ღონისძიებების და ან, თავისი საკუთარი საზღვრების გარდა, რამენაირი ოფიციალური პროპაგანდის პირდაპირი ან ირიბი წარმოებისაგან, ბრიტანეთის იმპერიის ან რსფსრ დაწესებულებების წინააღმდეგ, და, კერძოდ, რუსეთის საბჭოთა მთავრობამ თავი უნდა შეიკავოს ყოველგვარი ცდისაგან, გინდ სამხედრო გზით, დიპლომატიური ან ნებისმიერი სხვა მოქმედებებით ან პროპაგანდით, რომელიც წააქეზებს რომელიმეს აზიური ხალხებისაგან, მიმართოს რაიმე სახის მტრულ მოქმედებას ბრიტანეთის ინტერესების წინააღმდეგ ან ბრიტანეთის იმპერიის, კერძოდ ინდოეთში და ავღანისტანის დამოუკიდებელ სახელმწიფოში. ბრიტანეთის მთავრობა თავის თავზე იღებს მსგავსი სახის ვალდებულებას რუსეთის საბჭოთა მთავრობის წინაშე, იმ ქვეყნებთან დაკავშირებით, რომლებიც შეადგენდნენ რუსეთის იმპერიის ნაწილს და ახლა გახდნენ დამოუკიდებლები“.[9]

ხელშეკრულების საბოლოო ტექსტიდან ჩანს, რომ საბჭოთა მხარემ დაითანხმა ან მხარეები შეთანხმდნენ რომ ერთმანეთის ყოფილი თუ ახლანდელი კოლონიების საქმეებში არ ჩაერეოდნენ და ჩვენთვის რაც საინტერესოა, გაერთიანებული სამეფო არანაირი სახით არ შეეხებოდა საბჭოთა რუსე-

[9] Англо-советское торговое соглашение 1921 года, 16 марта. Документы XX века. http://usa-history.ru/books/item/f00/s00/z0000021/st129.shtml

თის ინტერესებს, „იმ ქვეყნებთან დაკავშირებით, რომლებიც შეადგენდნენ რუსეთის იმპერიის ნაწილს და ახლა გახდნენ დამოუკიდებლები“. ცხადია აქ საუბარი იყო საქართველოსა და სხვა ქვეყნებზე, რომლებმაც დამოუკიდებლობა გამოაცხადეს. ამგვარ შეთანხმებას ორი მხარე გააჩნდა. ერთი რომ გაერთიანებული სამეფო მოქმედების თავისუფლებას აძლევდა საბჭოთა ხელისუფლებას საქართველოში და მეორეც – ნახსენები იყო რომ საქმე ეხებოდა „დამოუკიდებელ სახელმწიფოებს“. რუსეთს უნდა გაეთვალისწინებინა რომ რაც არ უნდა გაეკეთებინა საქართველოში, მხედველობაში უნდა მეღო მისი დამოუკიდებლობის სტატუსიც, თუნდაც – ფორმალურად. ეს გარემოება იყო ერთადერთი მინიმალური სიკეთე, რაც დარჩა ბრიტანეთის თავდაპირველი კეთილი განზრახვებიდან.

ამიტომ იყო, რომ მთელი ამ თვეების განმავლობაში, რაც ბრიტანეთ-რუსეთის მოლაპარაკებები სწარმოებდა, საბჭოთა სახელმწიფოს მთავარი არქიტექტორი ულიანოვ-ლენინი, ყურადღებით ადევნებდა თვალს მის მიმდინარეობას. სავაჭრო შეთანხმებას, დანგრეულ-გაპარტახებული საბჭოთა რუსეთისთვის სასიცოცხლო მნიშვნელობა ჰქონდა. ამიტომ იყო რომ ლენინი, მუდმივად აფრთხილებდა თავის ფანატიკოს ქართველ ბოლშევიკ-თანამებრძოლებს – ორჯონიკიძეს და სტალინს, რომ ფრთხილად და დიპლომატიურად მოქცეოდნენ ქართულ საკითხს და არ ჩაეშალათ ბრიტანეთთან პოზიტიურად მიმდინარე მოლაპარაკებების პროცესი.

ბრიტანეთ-რუსეთის სავაჭრო ხელშეკრულებას იმ დროს მოეწერა ხელი, რომ მას უკვე საქართველოსთვის მნიშვნელობა დაკარგული ჰქონდა. მაგრამ უკვე მასზე შეთანხმება, მას შემდეგ არსებობდა, რაც 1920 წლის 19 ნოემბერს მოლაპარაკებები განახლდა. ამის შემდეგ, შეთანხმების საბაზისო პრინციპები არ შეცვლილა და მხარეები მუდმივად უფრთხილდებოდნენ, რომ წინასწარ ნაკისრი ვალდებულებები შეესრულებინათ.

დამოუკიდებელი საქართველოს საერთაშორისო იზოლაციაში მოქცევის მიზეზების ჩამოთვლა-განხილვას აღარ გავაგრძელებთ.

მაგრამ აღვნიშნავთ, რომ ყოველივე ზემოთქმულის შედეგად, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა კიდევ უფრო უარეს დღეში ჩავარდა ვიდრე საერთაშორისო და გეოპოლიტიკური იზოლაციაა შეიძლებოდა ყოფილიყო – მტრული სახელმწიფოების გარემოცვაში. ეს სახელმწიფოები – ჯერ აზერბაიჯანის და შემდეგ – სომხეთის საბჭოთა რესპუბლიკები, რუსეთის მარიონეტულ ქვეყნებს წარმოადგენდნენ და ცენტრის მითითებით, განუწყვეტელ

პროვოკაციებში ამყოფებდნენ განმარტოებული დემოკრატიის ქვეყანას.

პირველი მსხვილმასშტაბიანი პროვოკაცია, ვითომ „დამოუკიდებელმა“ საბჭოთა აზერბაიჯანმა მოუწყო საქართველოს, როცა მის საზღვრებს შემოუტია 1920 წლის მაისში. ეს იყო გამოუვალი პროვოკაციული ომის ორი კვირა. საქართველოს ხელისუფლებამ მშვენივრად იცოდა, რომ მას საზღვართან საბჭოთა რუსეთის არმია ებრძოდა, მაგრამ იძულებული იყო, ომი აზერბაიჯან-საქართველოს ომად მოენათლა. 7 მაისის ხელშეკრულების მნიშვნელოვნობის პირობებში, ჟორდანიას მთავრობა პირდაპირ ვერ ადანაშაულებდა მოსკოვს.

ბოლოს, ომი აზერბაიჯანთან, საქართველოსთვის აღსტაფის წამგებიანი საზავო ხელშეკრულებით დამთავრდა, 1920 წლის 12 ივნისს. „...ისპობა ყოველივე საომარი მოქმედება და ორივე მხარე სამშვიდობო და სამეგობრო ურთიერთობებს იწყებს...“ – ფარისევლურად პირდებოდა საქართველოს, აღსტაფის ხელშეკრულება. მტრულ გარემოცვაში მოქცეული სუსტი დემოკრატიული რესპუბლიკა, იძულებული გახდა კაბალურ პირობებს დათანხმებოდა: ზაქათალის საკითხი უნდა შერეულ კომისიას გადაეწყვიტა, ხოლო კომისიის თავმჯდომარე რუსეთის წარმომადგენელი უნდა ყოფილიყო.

გარდა გაუარესებული გარემოცვისა, დამატებითი სირთულეები წარმოიქმნა ქვეყნის შიგნითაც. მოსკოვმა ხელშეკრულების გაფორმებისთანავე მოითხოვა საქართველოს ციხეებში დაპატიმრებული ბოლშევიკების განთავისუფლება. უკვე 9 მაისს რუსეთის საგარეო საქმეთა კომისარი ჩიჩერინი, ევგენი გეგეჭკორს მიუთითებდა ხელშეკრულების მეათე მუხლზე და განთავისუფლებული კომუნისტი პატიმრების სიას სთხოვდა, თან შეახსენებდა რომ დაპატიმრებულთა შორის იყო მიხა ცხაკაია. ქართველებს უნდა შეესრულებინათ ხელშეკრულების პირობები. საერთოდ, კომუნისტური პარტიის ლეგალიზაცია, ერთ-ერთ გამოწვევად იქცა პირველი რესპუბლიკის ხელისუფლებისათვის. განთავისუფლებული კომუნისტები თავისუფლად ეწეოდნენ ანტისახელმწიფოებრივ პროპაგანდას და ქართველ ძალოვანებს ეს უნდა მოეთმინათ. ხან მდგომარეობა თითქმის გამოუვალი ჩანდა, განსაკუთრებით გვიან შემოდგომაზე, როცა დღის წესრიგში უკვე გამოიკვეთა საქართველოს ოკუპაციის კონტურები.

ის რომ საქართველოს ახალი ყაიდის იმპერიალისტები თავისად თვლიდნენ, ცნობილი რეალობაა. თვალსაჩინოებისათვის შეიძლება იოსებ სტალინის ჯერ კიდევ 1918 წლის აპრილის დასაწყისში „პრავდისათვის“ მიცე-

მული ზემოხსენებული ინტერვიუ გავიხსენოთ. საბჭოთა რუსეთის ნაციონალურ საქმეთა კომისარი ბჭობდა იმის შესახებ, თუ როგორი შემადგენლობის უნდა ყოფილიყო საბჭოთა რუსეთი. სტალინი ჩამოთვლიდა საბჭოთა რუსეთის შემადგენელ „სუბიექტებს“. „ასეთები არიან პოლონეთი, უკრაინა, ფინეთი, ყირიმი, ამიერკავკასია (ამასთან გამორიცხული არ არის შესაძლებლობა, რომ ამიერკავკასია გაიყოფა მთელ რიგ გარკვეულ ნაციონალურ-ტერიტორიულ ერთეულებად – ქართულ, სომხურ, აზერბაიჯანელი თათრებისა და სხვ.), თურქესტანი, ყირგიზეთის მხარე, თათარ-ბაშკირთა ტერიტორია, ციმბირი და სხვ.“[10]

ერთ კომიკურ ეპიზოდს გრიგოლ ურატაძე იხსენებს. როდესაც საზავო მოლაპარაკებების დროს იგი სტალინის კაბინეტში იმყოფებოდა, მათთან შევიდა ლევ კამენევი. გაიგო რა, ურატაძის მისიის შესახებ, კამენევმა ხუმრობანარევი სერიოზულობით მიმართა საქართველოს წარმომადგენელს: „ახ, თქვე, ქართველო თეთრგვრდიელებო! თქვენ გინდათ ჩვენგან წასვლა და მართოებმა მიირთვათ მწვადები და სვათ კახური ღვინო! ნურას უკაცრავად ძმაო, ეს ადვილი არ არი! ჩვენ ასე ადვილად ვერ გაგიშვებთ – ასე არ არის ამხანაგო სტალინ – ა?“[11]

როგორც აღვნიშნეთ, მოსკოვის ხელშეკრულებით ნაკისრი საიდუმლო ვალდებულება, ადგილობრივი კომუნისტური პარტიის ლეგალიზაციის შესახებ, სერიოზულ თავსატეხად გაუხდა ხელისუფლებას. კომუნისტები ღიად ეწეოდნენ მთავრობის საწინააღმდეგო აგიტაციას, მოუწოდებდნენ „მენშევიკების“ ბატონობის დამხიბისაკენ; ემხრობოდნენ ცხინვალის რეგიონში აჯანყებულ ოს სეპარატისტებს და სხვა ანტისახელმწიფოებრივ საქმიანობას ეწეოდნენ. ამის გამო, ხელისუფლება იძულებული ხდებოდა პრევენციული ზომები განეხორციელებინა მათ წინააღმდეგ.

ივნისის ბოლოს ხელისუფლება იძულებული გახდა რომ კომუნისტების წინააღმდეგ ზომები მიეღო. მან ქვეყნიდან გააასახლა „არაქართველი“ კომუნისტების ის ნაწილი, რომლებსაც „ბრალი ედებოდათ საქართველოში არსებულ მთავრობის წინააღმდეგ არალეგალურ საქმიანობაში და აჯანყებულებთან კავშირში და რომელნიც საქართველოს ქვეშევრდომნი არ არიან“.[12] მათ სამ

[10] რუსეთის ფედერაციული რესპუბლიკის ორგანიზაცია. ი. ბ. სტალინი. თხზულებანი. ტ. 4. თბ. 1948. გვ. 76.

[11] გრიგოლ ურატაძის მოგონება. გურამ და გიორგი შარაძეების წიგნში: ისტორიული რელიკვიების დაბრუნება. თბ. 2001, გვ. 89.

[12] არა ქართველ კომუნისტთა გადასახლება. გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. 1920 წ. 20 ივნისი.

დღეში უნდა დაეტოვებინათ ქვეყნის საზღვრები. ისინი ვინც ამ ვადაში არ დაემორჩილნენ მთავრობის გადაწყვეტილებას, დაუპატიმრებიათ და მეტეხის ციხეში მოუთავსებიათ. ცხადია, მთავრობის სტრუქტურების მოქმედება სავსებით ბუნებრივი იყო. კომუნისტების ლეგალიზაცია არ გულისხმობდა, ადგილობრივი ხელისუფლების წინააღმდეგ ავჯანყებას და ავჯანყებულებთან კავშირს. საქართველოს ხელისუფლება მაქსიმალურად ცდილობდა, რათა არ გაეღიზიანებინა თავისი ჩრდილოელი მეზობელი ქვეყანა. მიუხედავად ამისა, ადგილობრივი კომუნისტური პარტიის ქმედება იმდენად პროვოკაციული და ანტისახელმწიფოებრივი იყო, რომ მოსკოვის ხელშეკრულებიდან თვენახევრის გასვლის შემდეგ, რესპუბლიკის ხელისუფლება იძულებული გახდა გაზეთ „კომუნისტის“ გამოსვლა აეკრძალა.

რას აკეთებდნენ კომუნისტები და რამ აავსო ხელისუფლების მოთმინების ფიალა, ხელისუფლება ამის შესახებ განმარტავდა: კომუნისტები თავის ორგანიზაციაში თავს უყრიდნენ „უცხოელ მოქალაქეებს“; ანტისახელმწიფოებრივ პროპაგანდას ეწეოდნენ ჯარში და ცდილობდნენ „ფრონტის დასუსტებას“, რომელზეც ქართული ჯარი ამ დროს „საბჭოთა; აზერბაიჯანს“ ებრძოდა. კომუნისტების ზეგავლენით სათადარიგო ჯარის ნაწილმა მიატოვა ბრძოლის ველი და საფრთხეში ჩააგდო ხულოში მდგარი ჯარი. დაპატიმრებულ კომუნისტკას, ვინმე სოფიო პრესმანს, აღმოაჩნდა რუსეთის კომპარტიის ბათუმის კომიტეტის პროკლამაციები, რომლებიც მოუწოდებდნენ საქართველოს მუშებს და გლეხებს, დაემხოთ ქვეყნის ხელისუფლება. პროკლამაციები დაბეჭდილი იყო გაზეთ „კომუნისტის“ რედაქციაში, საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის მითითებით. გაზეთი „კომუნისტი“ ღიად უჭერდა მხარს ავჯანყებულ ოს სეპარატისეტსბ და სხვა სეპარატისტულ ჯგუფებს, რომლებიც მოუწოდებდნენ მთავრობის დამხობისაკენ. „მათი გეგმის განხორციელება, – განმარტავდა „საქართველოს რესპუბლიკის“ ოფიციალური ცნობა, – მოასწავებდა საქართველოსაგან განაპირა მხარეების ჩამოშორებას, რაიც რესპუბლიკისათვის საბედისწერო შეიქმნებოდა“.[13] რესპუბლიკის მთავრობა იძულებული გახდა გაზეთ „კომუნისტის“ გამოსვლა აეკრძალა. საქართველოში

რუსეთის დიპლომატიური წარმომადგენლობის საკითხით დაინტერესებული აღმოჩნდა ბრიტანული გაზეთი „ახლო აღმოსავლეთი“, რომელიც წერდა: „საბჭოთა წარმომადგენლობის ჩამოსვლის შემდეგ საქართველოში ბოლ-

[13] გაზ. „კომუნისტის“ დახურვის გარშემო. გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. 1920 წ. 18 ივნისი.

შევიკური პროპაგანდა გაიზარდა. მაგრამ ბოლშევიკების აგიტატორებს ყოველდღე იჭერენ პროკლამაციებით და დიდძალი თანხით. დაჭერილ აგენტებს კავკავში ასახლებენ. ქართველები დიდი ენერგიით და დაკვირვებით იცავენ თავის დამოუკიდებლობას და სახელმწიფოებრიობას“. ბრიტანული გაზეთი ხაზს უსვამდა რომ საქართველო ყველაზე უკეთეს მდგომარეობაში იმყოფებოდა იმ სახელმწიფოებს შორის, რომელნიც ყოფილი რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე იყო ახლად დაარსებული და ამის მიზეზი იყო „საქართველოს პოლიტიკის ხელმძღვანელების ბრძნული მოქმედება“. „ახლო აღმოსავლეთის“ სტატიის დასასრული, რატომღაც მეტისმეტად ოპტიმისტურად ამთავრებდა: „საქართველო თვით დარწმუნდება რომ დიდი ბრიტანეთი არ უღალატებს და ყოველგვარ დახმარებას გაუწევს მას“.[14]

საშინაო ბოლშევიზმთან ბრძოლა რომ 1920 წლის ზაფხულ-შემოდგომის ერთი ყველაზე სერიოზული გამოწვევა იყო ქართული ხელისუფლებისთვის, ამ გარემოებას საზღვარგარეთმაც მიაქცია ყურადღება. გაზეთი „სტამბოლი“ ციტირებდა საქართველოს შინაგან საქმეთა მინისტრის ბათუმში გაკეთებულ განცხადებას: „საქართველოს მთავრობა არ შეიწყნარებს საბჭოთა რუსეთის მის შინაურ საქმეებში ჩარევას და არც საქართველოს ბოლშევიკებს მიეცემა ნება სახელმწიფოს საწინააღმდეგო აგიტაციის წარმოებისა“.[15] მაგრამ ძალები არათანაბარი იყო. მტრული სახელმწიფოებით სრულიად გარემოცული საქართველო და რუსეთისაგან დაფინანსებულ-წაქეზებული მეხუთე კოლონა ამოუწურავ რესურსს ფლობდა, თანაც ისეთ ვითარებაში, როცა საბჭოთა რუსეთს პრაქტიკულად რეგიონში პოტენციური მოწინააღმდეგე აღარ ჰყავდა. პირიქით, მას ზურგს უმაგრებდა ახალი მოკავშირე – ქემალისტური თურქეთი, რომელიც მოთმინებით ელოდა საქართველოს წაქცევას, ტერიტორიული ნადავლის იმედით.

კომუნისტური ორგანიზაციები შევიწროებაში და რეპრესიებში სდებდნენ საქართველოს მთავრობას ბრალს და დახმარებას საბჭოთა რუსეთის ხელისუფლებას თხოვდნენ. მოსკოვთან ხელშეკრულების დადების შემდეგ, ანტისახელმწიფოებრივ ძალებს, მფარველად მოევლინა საბჭოთა რუსეთის წარმომადგენლობა, რომელიც 29 მაისს გაიხსნა თბილისში. თავდაპირველად ჩიჩერინმა რუსეთის წარმომადგენლად საქართველოში, გეგეჭკორს ქართველი

[14] ინგლისური ჟურნალი საქართველოს შესახებ. გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. 1920. 28 სექტემბერი.
[15] „საქართველოს რესპუბლიკა“. 1920. 8 ოქტომბერი.

ბოლშევიკი სერგო ქავთარაძე შესთავაზა, მაგრამ ქართულმა მხარემ ეს კანდიდატურა უარყო. დაწუნების მიზეზი ის იყო რომ თურმე ქავთარაძე არ აღიარებდა საქართველოს დამოუკიდებლობას.

ამის შემდეგ, რუსეთის წარმომადგენლად თბილისში დაინიშნა ცნობილი რუსი ბოლშევიკი სერგეი კიროვი, რომელიც ცდილობდა დაპატიმრებები გაეპროტესტებინა და მფარველობა გაეწია ადგილობრივი ბოლშევიკებისათვის. რუსეთის საელჩოში თავდაპირველად 51 თანამშრომელი ითვლებოდა, მაგრამ მალე მათი რიცხვი 300-მდე გაიზარდა. საელჩო, ბოლშევიკების საკრებულოდ და დევნილთა თავშესაფრად იქცა. 1920 წლის 12 ოქტომბერს მოსკოვმა კიროვი გაიწვია და მის მაგივრად დანიშნა არონ შეინმანი. მის დროს საელჩოს „თანამშრომელთა“ რიცხვი კიდევ უფრო გაიზარდა. თვითონ შეინმანი ხშირად უფრო ბაქოში იმყოფებოდა და იქიდან მართავდა თბილისურ საელჩოს. საბჭოთა რუსეთის საელჩო, რესპუბლიკის ხელისუფლების საწინააღმდეგო ძირგამომთხრელი საქმიანობის კერად გადაიქცა, სადაც ანტისახელმწიფოებრივ საიდუმლო-სადაზვერვო ინფორმაციებს აგროვებდნენ და კავბიუროს და საბჭოთა არმიის სარდლობას აწვდიდნენ.[16] საბჭოთა წარმომადგენლობის ამგვარი სიჭარბე, რა თქმა უნდა საეჭვო გარემოებას წარმოადგენდა და მას ბოლოს და ბოლოს საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტროშიც მიაქციეს ყურადღება. მინისტრის მოადგილემ კონსტანტინე საბახტარაშვილმა თავის 1920 წლის 4 დეკემბრის ერთ-ერთ საპასუხო ნოტაში განმარტა, რომ წარმომადგენლობის თანამშრომელთა რაოდენობა რამდენიმე ასეული იყო. ამიტომ მან საბჭოთა საელჩოს მთავარ პირს მოქალაქე შეინმანს სთხოვა, მისთვის გადაეცათ მისიის თანამშრომელთა სია. მას სია ორჯერ გადასცეს და შეინმანმა განუმარტა რომ თანამშრომლები ხშირად იცვლებოდნენ და ამიტომ სიაც იცვლებოდა. მოკლედ, საბახტარაშვილმა წარმომადგენლობის ზუსტი სია ვერ მოიპოვა, რადგან თანამშრომელთა სია არ ემთხვეოდა რეალურ რაოდენობას.[17] საბაზტარაშვილის საპასუხო ნოტაში მითითებული იყო რომ საქართველოს საზღვრებთან ადგილი ჰქონდა შეიარაღებული ძალების გადაადგილება-მოგროვებას, ხოლო ფოილოს ხიდთან აშენებდნენ სამხედრო ხასიათის სიმაგრეებს, რაც არღვევდა 12 ივნისის ხელშეკრულების პირობებს. მითითებული იყო სხვა არაერთი ანტიქართული აქტი – ავჯანყებისაკენ მოწოდებების

[16] ი. ირემაძე. შეინმანი არონ ლვოვის ძე. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა (1918-1921). ენციკლოპედია-ლექსიკონი. მთ. რედ. დ. შველიძე. თბ. 2018, გვ. 485-486.

[17] მთავრობის ნოტა. „საქართველოს რესპუბლიკა“. 1920. 23 დეკემბერი.

შემცველი პლაკატები; შეიარაღებული რაზმების შემოსვლა ბორჩალოს მაზრის სოფლებში, მოსახლეობის ძარცვა და ა. შ.

კონსტანტინე საბახტარაშვილის მიერ შედგენილ-დასაბუთებული „მთავრობის ნოტის“ მეექვსე პუნქტი, კვლავ შეეხებოდა საქართველოში კომუნისტური ორგანიზაციების საქმიანობას. ნოტა პრინციპულად მიჯნავდა კომუნისტების ლეგალურ საქმიანობას, რომელიც უნდა დაყრდნობოდა საზავო დოკუმენტებს. ხოლო თუ მათი საქმიანობა გადაიზრდებოდა ანტისახელმწიფოებრივ ქმედებაში, ის გახდებოდა სამართლებრივი დევნის საკითხი. „სათანადო ზომების მიღება წარმოადგენს საქართველოს რესპუბლიკის შინაურ წესრიგის საკითხს და დამყარებულია დამფუძნებელ კრების მიერ მიღებულ დეკრეტებზე, მაგრამ ეს ზომები სრულიადაც არ უშლიან ხელს საჭირო პროპაგანდას და აგიტაციას კომუნისტურ პროგრამის სასარგებლოდ“. ნოტა კონკრეტულად მიუთითებდა დამფუძნებელი კრების 1919 წლის 21 ნოემბრის დეკრეტს, რომელიც უცხო ქვეყნის მოქალაქეებს უკრძალავდა საქართველოში პოლიტიკურ საქმიანობას. ყველა დატუსაღებული მოქალაქე, დაასკვნიდა ნოტა, უცხო ქვეყნის ქვეშევრდომები იყვნენ და „ამზადებდნენ ჩვენში შეიარაღებულ ავჯანყებას“.

აქ ყველაფერი გასაგები იყო ნორმალური სახელმწიფოსა და სტანდარტული რეალობისათვის, მაგრამ საქართველოს საქმე ჰქონდა არასტანდარტულ კლასობრივ რუსულ სახელმწიფოსთან და „რუსულ სამართლიანობასთან“, რომელიც რელევანტურად მხოლოდ საკუთარ ინტერესებს განიხილავდა და მიზნად ჰქონდა სუსტი მოწინააღმდეგის ლიკვიდაცია. ასეთ შემთხვევაში მის მოქმედებას ვერაფერი შეაჩერებდა და მისი რაიმეში გადარწმუნება წყლის ნაყვას წარმოადგენდა.

ამგვარ, როგორც იტყვიან არასტანდარტულ ვითარებაში, ჩვენ ისღა დაგვრჩენია, გავარკვიოთ, როდის, კონკრეტულად დროის რა მონაკვეთში და რა გარემოებიდან გამომდინარე, გადაწყვიტა საბჭოთა რუსეთის ხელისუფლებამ – საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ოკუპაცია.

დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ამგვარი ვითარება არ იყო დამდგარი – 1920 წლის მაისში. კერძოდ, 3 მაისს ლენინმა ორჯონიკიძისგან ორი დეპეშა მიიღო. პირველში საუბარი იყო რომ შესაძლებელი გახლდათ „თბილისის აღება“ 15 მაისამდე. მეორე დეპეშაში „თბილისის აღება“ ნავარაუდევი იყო არაუგვიანეს 12 მაისისა. ლენინმა სასწრაფოდ მოიწვია რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიუროს სხდომა. დაადგინეს და 5 მაისს

ორჯონიკიძეს გაეგზავნა ტელეგრამა შემდეგი მითითებით: „ცკ (ცენტრალური კომიტეტი) გავალდებულებთ გამოიყვანოთ ნაწილები საქართველოს ფარგლებიდან საზღვარზე და თავი შეიკავოთ საქართველოზე შეტევისაგან“. ტელეგრამას ხელს აწერდნენ ლენინი და სტალინი. გარდა ამ ტელეგრამისა, სხდომა ადგენდა, რომ ორჯონიკიძეს „ეკრძალებოდა საქართველოს თვითგამორკვევა“. ორჯონიკიძისგან და კიროვისგან ლენინმა მიიღო პასუხი: „თქვენი მითითება ზუსტად იქნება შესრულებული“.[18] დეპეშის მთლიან ტექსტს აღარ გავიმეორებთ.

სამეცნიერო ლიტერატურაში სამართლიანადაა მითითებული რომ ლენინმა ანგარიში გაუწია დიდი ბრიტანეთის მოთხოვნას, შეჩერებულიყო შეტევები ყირიმისკენ და კავკასიაში. როგორც ლევან თოიძე წერდა: „აქ გადამწყვეტი როლი შეასრულა კერზონის მოთხოვნამ და საბჭოთა რუსეთსა და საქართველოს შორის იმ დროს მიმდინარე სამშვიდობო მოლაპარაკებამ“. [19]

მაგრამ ჩვენ კიდევ გავაგრძელებთ ბრიტანეთ-რუსეთის სავაჭრო ხელშეკრულების შესახებ ეპიზოდურ საუბარს. ამჯერად ყურადღებას შევაჩერებთ, მოლაპარაკების იმ პერიოდზე, რომელიც ზემოთ არ განხილულა ჩვენს მიერ და არც ლიტერატურაში მიუქცევიათ ყურადღება. საქმე იმაში გახლავთ რომ მოლაპარაკების პროცესში თავი იჩინა წინააღმდეგობამ მხარეებს შორის, რამაც მისი შეფერხება გამოიწვია. 1920 წლის 1 ივლისს ბრიტანეთის ხელისუფლებამ მოსკოვს წარუდგინა თავისი მოთხოვნები. მათში უმთავრესი იყო პუნქტი, რომელიც საბჭოთა რუსეთს აიძულებდა უარი ეთქვა თავის დაინტერესებაზე – აღმოსავლეთში. ჩამოვთვალოთ სამივე ის პირობა, რომლის მიღების შემთხვევაში, ბრიტანეთი თანახმა იქნებოდა დაედო სავაჭრო ხელშეკრულება. 1. საბჭოთა მთავრობა უარს ამბობს მტრულ მოქმედებასა და პროპაგანდაზე ინგლისის დაწესებულებათა წინააღმდეგ; 2. საბჭოთა მთავრობა უარს ამბობს მოქმედებით ან პროპაგანდით ააღელვოს აზიის ხალხები ბრიტანეთის ინტერესების და ბრიტანეთის სახელმწიფოს წინააღმდეგ. 3. საბჭოთა მთავრობა ნებას აძლევს ინგლისის ქვეშევრდომებს დაბრუნდნენ რუსეთიდან, თავის მხრივ ინგლისის მთავრობა არ შეუშლის ხელს ბრიტანეთიდან და მისი კოლონიებიდან რუსების დაბრუნებას სამშობლოში.

[18] В. И. Ленин. Польное собрание сочинении. Том. 51, стр., 424.

[19] ლ. თოიძე. ინტერვენციაც, ოკუპაციაც, ძალდატანებითი გასაბჭოებაც, ფაქტობრივი ანექსიაც. რუსეთ-საქართველოს 1921 წლის თებერვალ-მარტის ომის შეფასებისათვის. თბ. 1991, გვ. 17.

ეს საკითხები ვრცლად იყო განხილული „დეილი ტელეგრაფში“, რომლიდანაც ისარგებლა გაზეთმა „ერთობამ“ და დაბეჭდა ვიქტორ ნოზაძის მასალები ამ სტატიიდან.[20] მივყვეთ წერილის შინაარსს.

როგორც ირკვევა, მოლაპარაკება გაგრძელდა, რის შესახებაც ჩიჩერინმა 7 ივლისს აცნობა ბრიტანეთის მხარეს. მოლაპარაკებას აგრძელებდნენ კრასინი და კერზონი, აგრეთვე – ლევ კამენევი, რომელიც ამ დროიდან ჩაერთო მოლაპარაკების პროცესში. მოლაპარაკების „შავი“ ვარიანტი თითქმის მზად იყო, რომ 1920 წლის 1 ოქტომბერს, ლორდმა კერზონმა წამოჭრა პროტესტი ნოტით, რომ საბჭოთა მხარე არ ასრულებდა მოთხოვნებს. ყურადღება მივაქციოთ – მდგომარეობა ამ დროისათვის რთულდება და ჰაერში გამოკიდებული რჩება საქართველოს საკითხიც, რომლის შესახებ საუბარიც, „დეილი ტელეგრაფის“ სტატიაში, როგორც ჩანს, არ არის. „ეს პირობები, – ამბობს კერზონის ნოტა – იყო და არის სასტიკათ დარღვეული. ბატონმა კამენევმა მოაწყო თითქმის ღია პროპაგანდა და შეეცადა დახმარებოდა კამპანიას ინგლისში ბრიტანეთის კონსტიტუციისა და ბრიტანეთის დაწესებულებათა წინააღმდეგ. და ამის გულისთვის მას არ ჰქონდა ნება შემოსულიყო ამ ქვეყანაში“. მოკლედ, საბჭოთა მთავრობას არასოდეს შეუწყვეტია ბრიტანეთის საწინააღმდეგო პროპაგანდა. კომუნისტური მესამე ინტერნაციონალი ქადაგებდა რომ „უნდა დაემხოთ მთელი მსოფლიოს დაწესებულებები“. ბაქოში შედგა აზიელი ხალხების წარმომადგენელთა კონფერენცია და ა. შ. და რაც ჩვენთვის საინტერესოა – კერზონის ნოტაში მითითებული იყო რომ: „საბჭოთა მთავრობის მოქმედება კავკასიაში, სპარსეთში, ცენტრალურ აზიაში და ავღანისტანში პირდაპირ მიმართულია დიდი ბრიტანეთის წინააღმდეგ“.[21] კერზონის ნოტა დაასკვნიდა, რომ რუსეთს უნდა აესრულებინა ნაკისრი ვალდებულებები, თუ უნდოდა დადებულიყო სავაჭრო ხელშეკრულება. პასუხი ახლა საბჭოთა რუსეთზე იყო დამოკიდებული.

რაც შეეხება „კავკასიას“ – აქ უპირველეს ყოვლისა, საქართველო და ჯერჯერობით იმ დროისათვის დაუპყრობელი სომხეთი იგულისხმებოდა, თორემ აზერბაიჯანი, ბრიტანეთს უკვე „გამოტირებული“ ჰქონდა – ბაქოს ნავთი საბჭოთა რუსეთის ხელში იყო. კერზონის ნოტაში აღნიშნული იყო რომ მო-

[20] ვიქტორ ნოზაძე. რუსეთ-ინგლისის დამოკიდებულება. კერზონ-კრასინის ნოტა (წერილი ლონდონიდან). გაზ. „ერთობა“. 1920 წ. 4 ნოემბერი.

[21] ვიქტორ ნოზაძე. რუსეთ-ინგლისის დამოკიდებულება. კერზონ-კრასინის ნოტა (წერილი ლონდონიდან).

ლაპარაკებები ბრიტანეთ-რუსეთს შორის ან სუსტად მიმდინარეობდა ან შეწყვეტილი იყო. ბოლოს, კერზონის ნოტა კატეგორიულად ითხოვდა, რომ ყველა სადაო საკითხზე, საბჭოთა მხარეს 10 ოქტომბრამდე უნდა გაეცა ცხადი პასუხი.

თავის მხრივ, კრასინის ნოტა პირიქით, ბრიტანეთის მხარეს ადანაშაულებდა პირობების დარღვევაში, ეხმარებოდა ვრანგელს, პოლონეთს და ა. შ. მაგრამ ბოლოს, კრასინი კატეგორიულად ითხოვდა სავაჭრო და ეკონომიური ხელშეკრულების შესახებ მოლაპარაკებების განახლებას და დადებას: „რუსეთის მთავრობა, რომელიც მოქმედებს რუსეთის და ინგლისის მუშათა მასების ინტერესების გულისთვის, მოითხოვს დაუყოვნებლივ განახლებულ იქნეს ეკონომიური და სავაჭრო დამოკიდებულება და შეკრულ იქნეს სრული ზავი ორივე ქვეყნის შორის. იგი მზად არის ყოველ წუთში დაამტკიცოს თავისი გულწრფელი სურვილი საჩქაროდ შეთანხმების შესახებ და გადასდგას ყოველი აუცილებელი ნაბიჯი, რათა დააჩქაროს ასეთი შეთანხმება“.[22]

საკმაოდ მწვავედ იდგა ბრიტანელი ტყვეების საკითხი, რომლებიც აზერბაიჯანში იმყოფებოდნენ. კრასინის აზრით მოლაპარაკებები აზერბაიჯანისა და ბრიტანეთის წარმომადგენლებს შორის უნდა გაგრძელებულიყო „თფილისში“, სადაც რუსეთიც გააგზავნიდა თავის წარმომადგენელს. ამ ურთიერთვალდებულებების ასრულების შემდეგ, კრასინი კვლავ სავაჭრო ხელშეკრულების თემით ამთავრებდა: „...რუსეთის მთავრობა მზათაა შეუთანხმდეს ინგლისის მთავრობას და განაგრძოს ეკონომიური ხელშეკრულებისათვის მოლაპარაკება“. თავის მხრივ, ვიქტორ ნოზაძეც დაასკვნიდა: „რას მოიტანს და რა შედეგებს მიაღწევს ეს მოლაპარაკება, ამას მალე დავინახავთ“.[23]

ბრიტანეთ-საბჭოთა რუსეთის მოლაპარაკებების ქრონიკა

– 1920 წლის 1 ივლისს ბრიტანეთმა საბჭოთა რუსეთს წარუდგინა სავაჭრო ხელშეკრულების მთავარი პირობები (სამი პუნქტი).

– 7 ივლისს ჩიჩერინმა ლონდონს აცნობა რომ საბჭოთა მთავრობამ მიიღო ეს პირობები.

– 1 ოქტომბერს კერზონმა ნოტა გაუგზავნა საბჭოთა რუსეთს და ბრალი დასდო 1 ივლისის ნოტის პირობების შეუსრულებლობაში, რომლის გარეშეც ვერ

[22] ვიქტორ ნოზაძე. რუსეთ-ინგლისის დამოკიდებულება. კერზონ-კრასინის ნოტა (წერილი ლონდონიდან).

[23] ვიქტორ ნოზაძე. რუსეთ-ინგლისის დამოკიდებულება. კერზონ-კრასინის ნოტა (წერილი ლონდონიდან).

შედგებოდა სავაჭრო ხელშეკრულების დადება. პასუხისათვის საბჭოთა რუსეთს ეძლეოდა ვადა 10 ოქტომბრამდე.

– საპასუხო ნოტაში კრასინმა დააკმაყოფილა ლონდონის რამდენიმე მოთხოვნა და კატეგორიულად მოითხოვა მოლაპარაკებების გაგრძელება.

– 17 ნოემბრის „ერთობა“, გაზეთ „იზვესტიის“ ინფორმაციაზე დაყრდნობით იუწყებოდა, რომ სავაჭრო ხელშეკრულების პროექტს ლონდონში განიხილავენ და ხელმოწერასაც მოელიანო. „საქართველოს რესპუბლიკაც“ წერდა, ბრიტანეთმა პროექტი შეიმუშავა და ახლო ხანებში კაბინეტი განიხილავსო.

მთელი ამ თვეების განმავლობაში ,,კავკასიის“ ანუ მასში ნაგულისხმევი – საქართველოს საკითხი, კვლავ განიხილებოდა ბრიტანეთის ყურადღების სფეროში და მფარველობის ქვეშ. ის დაფიქსირდა კერზონის 1 ოქტომბრის ნოტაშიც. ე. ი. ”მ დრომდე, ბრიტანეთს ჯერ უარი არ ჰქონდა ნათქვამი საქართველოს მხარდაჭერაზე. ასე ჩანდა.

ამგვარ თვალსაზრისს ამყარებს აგრეთვე შემდეგი გარემოება. როგორც ჩანს, ნოემბრის მეორე ნახევარში, ლორდმა კერზონმა შიში გამოთქვა რომ ბათუმს, რომელიც იყო დამოუკიდებელი საქართველოს ნაწილი, საფრთხე ექმნებოდა საბჭოთა რუსეთის მხრიდან. ამასთან დაკავშირებით, 1920 წლის 28 ნოემბერს ჩიჩერინმა რადიო-შეტყობინება გაუგზავნა კერზონს და აცნობა რომ საბჭოთა მთავრობა პროტესტს უცხადებდა ინგლისს, ბათუმის ოკუპაციასთან დაკავშირებით გამოთქმული პოზიციის გამო. ჩიჩერინი მხარდაჭერას გამოთქვამდა დამოუკიდებელი საქართველოს მიმართ და აცხადებდა რომ ,,...რუსეთის მთავრობა ყოველთვის სასტიკათ იცავს საქართველოს დამოუკიდებლობას და არა შემთხვევაში არ დაარღვევს საქართველოს სუვერენულ უფლებებს, არც რაიმე სხვა გზით“.[24] ამ განცხადებას აკეთებდა საბჭოთა რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი გიორგი ჩიჩერინი, საქართველოს ოკუპაციამდე, ორთვენახევრით ადრე. ასეა თუ ისე, როგორც ვხედავთ, ამ შემთხვევაში, არა მარტო ბრიტანეთი, არამედ – რუსეთიც, საქართველოს დამოუკიდებლობის მფარველ-დამცველის როლშია. ეს 1920 წლის ნოემბრის მეორე ნახევარია. ბრიტანეთის მიერ საქართველოს ,,გაწირვა“, დაახლოებით ამ დიპლომატიური ურთიერთპოლემიკის ახლო ხანებში უნდა მომხდარიყო და განსაკუთრებით კი მას შემდეგ, რაც საბჭოთა რუსეთმა სომხეთის ოკუპაცია განახორციელა, 1920 წლის 29 ნოემბერს. სომხეთის სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის

[24] გაზ. ,,ერთობა“. 1920. 1 დეკემბერი.

გაჩენა კავკასიის რუკაზე, საბჭოთა რუსეთის სრულ დომინირებას ნიშნავდა რეგიონში. ამით საბოლოოდ უნდა ამოწურულიყო ბრიტანეთის კავკასიაში რამენაირად ყოფნის რესურსი.

სწორედ დროის ამ მონაკვეთში უნდა გაჩენილიყო რუსეთ-ბრიტანეთის სავაჭრო ხელშეკრულებაში ჩანაწერი, რომ ბრიტანეთის მთავრობა, თავის თავზე იღებდა ვალდებულებას, თავი შეეკავებინა ნებისმიერი სახის მტრული მოქმედებისაგან, რუსეთის მთავრობის მიმართ, „... იმ ქვეყნებთან დაკავშირებით, რომლებიც შეადგენდნენ რუსეთის იმპერიის ნაწილს და ამჟამად გახდნენ დამოუკიდებლები“.

მოკლედ, ორი იმპერიალისტური სახელმწიფო შეთანხმდა, რომ ერთმანეთის კოლონიურ ქვეყნებთან დაკავშირებულ საქმეებში არ ჩაერეოდნენ. საბჭოთა რუსეთმა დაასრულა საქართველოს საერთაშორისო იზოლაციის პროცესი – თუ ის საქართველოს დაიპყრობდა, მას ხელს არ შეუშლიდა მსოფლიოს ორი ყველაზე უძლიერესი სახელმწიფო – დიდი ბრიტანეთი და აშშ – ეს უკანასკნელი ხომ საერთოდ არ სცნობდა საქართველოს დამოუკიდებლობას.

აქ კი შეიძლება სრული სახით მოვიყვანოთ სტალინის ცნობილი სიტყვები, რომელმაც, ცხადია იცოდა რა ბრიტანეთთან უკვე საბოლოოდ ჩამოყალიბებული ხელშეკრულების პროექტი, თამამად გამოუტანა დემოკრატიულ დამოუკიდებელ საქართველოს სასიკვდილო განაჩენი: „ეს საქართველო ამჟამად თავისი სიცოცხლის უკანასკნელ დღეებს ითვლის... არა გვგონია საეჭვო იყოს, რომ მძიმე წუთს ანტანტა ისევე მიატოვებს საქართველოს, როგორც სომხეთი მიატოვა“[25]

ცხადია, რუსეთის „ნაცდელკომმა“ უკვე იცოდა, რომ ბრიტანელ „იმპერიალისტებს“ საქართველო განწირული ჰყავდათ.

თუ უფრო ადრე არა, 1920 წლის დეკემბერი ის თვეა, როცა საბჭოთა რუსეთის ხელისუფლების წინაშე დღის წესრიგში უშუალოდ დადგა – საქართველოს ოკუპაციის საკითხი. თუმცა, პროცესი თანმიმდევრული უნდა ყოფილიყო და მას უნდა ჰქონოდა მოსამზადებელი პერიოდი. მოსამზადებელ ფაზაში იგულისხმებოდა გაძლიერებული პროვოკაციების სერია საქართველოს რესპუბლიკის წინააღმდეგ. პროვოკაციების პირველი ძლიერი ტალღა თითქმის ერთდროულად განხორციელდა სამი მხრიდან: რუსეთის საბჭოთ რესპუბლიკიდან, აზერბაიჯანის და სომხეთის საბჭოთა „დამოუკიდებელი“ სა-

[25] ი. ბ. სტალინი. თხზულებანი. ტ. 4. გვ. 447.

ხელმწიფოებიდან. რსფსრ-ს მთავრობის განკარგულებით შეაჩერეს ჩრდილოეთის მიმართულებით მოძრავი საქართველოს სამარშრუტო მატარებლები. ამავდროულად აზერბაიჯანიდან შეწყდა ნავთის მოწოდება საქართველოსთვის. აგრეთვე, რესპუბლიკის საზღვრებთან, ფოილოს ხიდის რაიონში შეინიშნებოდა საბჭოთა ჯარის გადაადგილებები და სამხედრო დანიშნულების სიმაგრეების მშენებლობა. ამავე დროს, საბჭოთა სომხეთის მთავრობამ დააპატიმრა, საქართველოს დიპლომატიური წარმომადგენელი ერევანში, გენერალი სოლომონ ყარალაშვილი და მისი მდივანი.

1920 წლის 12 დეკემბერს საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტრომ შფოთიანი რადიო-დეპეშა გაუგზავნა რესპუბლიკის წარმომადგენლებს, თითქმის ყველგან, სადაც წარმომადგენლობები არსებობდა: მოსკოვში, ერევანში, ბაქოში, ლომდონში, პარიზში, ვარშავაში და სხვ. წარმომადგენლობებს, ჩამოთვილი და სხვა ქვეყნების მთავრობებისთვის უნდა ეცნობებინათ საქართველოს წინააღმდეგ განხორციელებული კომბინირებული შეტევა და ყველა ხელშეკრულებების დარღვევა, რომლებიც საქართველოს ჰქონდა დადებული რუსეთთან და მის ორივე მარიონეტთან.

რაც მთავარია, საქართველოს რადიო-შეტყობინებაში, უცხოეთის სახელმწიფოებისადმი, საგარეო საქმეთა სამინისტრო ხაზს უსვამდა, რომ ეს არ იყო ადრინდელი მტრული პოზიციის ჩვეულებრივი გამოხატულება, რასაც საბჭოთა მხარე ადრეც მიმართავდა. საქართველოს მხარემ ხაზი გაუსვა კომბინირებული შეტევის განსაკუთრებულ და ადრინდელისაგან განსხვავებულ ხასიათს, რომელსაც საქართველოს დამოუკიდებლობის ხელყოფის მიზანი ჰქონდა: „შესაძლებელია დასკვნის გამოტანა – იუწყებოდა საგარეო საქმეთა სამინისტროს განცხადება, – რომ ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს აგრესიული სახის მზადებებთან, რომლებსაც მიზნად აქვთ საქართველოზე თავდასხმის მოხდენა“. [26]

საქართველოს საგარეო უწყების და მთავრობის ხელმძღვანელებმა შეუმცდარად შეაფასეს მომხდარი მოვლენების არსი და გამოთვალეს პროვოკაციების რეალური მიზანი. რადიო-დეპეშის დასკვნით ნაწილში, საგარეო საქმეთა მინისტრის მოადგილე ანუ „მაგიერი“ კონსტანტინე საბახტარაშვილი, წარმომადგენლობებს ავალებდა, „სასტიკი პროტესტი“ გამოეცხადებინათ პროვოკაციის ავტორი-სახელმწიფოების მთავრობებისათვის.

[26] საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტროს რადიო-დეპეშა. გაზ. „ერთობა“. 1920 წ. 17 დეკემბერი.

როგორც აღვნიშნეთ, საბახტარაშვილის რადიო-დეპეშა 12 დეკემბერს გაიგზავნა დანიშნულებისამებრ. ამის შემდეგ, საბჭოთა რუსეთის წარმომადგენლობის ბეჭდვითმა ბიურომ გავრცელებულ განცხადებაში, ბრალი დასდო საქართველოს მთავრობას, რომ მან დაარღვია კეთილმეზობლობის პრინციპები, ხელშეკრულების პირობები და დააკავა, სომხეთში საბჭოთა რუსეთის წარმომადგენლის ლეგრანის მატარებელი და აგრეთვე, შეაჩერა სომხეთში მიმავალი სატრანზიტო მატარებელი. ქართულმა მხარემ კატეგორიულად უარყო აღნიშნული ბრალდებები, როგორც არმომხდარი და გამოგონილი.[27]

ჩანდა რომ რუსეთმა საბოლოოდ გადაწყვიტა საქართველოს ოკუპაცია და მისი განხორციელებისათვის საჭირო იყო პროვოკაციების მიზანმიმართული სერია, რომელსაც უნდა შეექმნა მტრის ხატი – საქართველოს რესპუბლიკის სახით, რათა მსოფლიო თუ არა, რუსეთის დამჯერი საზოგადოება მოემზადებინა ოკუპაციის გამართლებისათვის – უნდა შექმნილიყო საქართველოს სახე, რომელიც იყო საბჭოთა რუსეთის მტერი, მემამულეებისა და კაპიტალისტების ბატონობის ბუდე და მსოფლიო იმპერიალიზმის, ანტანტის ერთგული მოკავშირე, საბჭოთა რუსეთის წინააღმდეგ.

არეგნულად ისე ჩანდა რომ 1920 წლის ნოემბერ-დეკემბერ-იანვარში, განსაკუთრებით კი სომხეთის გასაბჭოების შემდეგ, საბჭოთა ხელმძღვანელობაში, საქართველოსადმი დამოკიდებულებაში ორი მიმართულება გამოიკვეთა. პირველი და გადამწყვეტი იყო ლენინის ხაზი, რომელიც განსაზღვრავდა საბჭოთა პოლიტიკის ოფიციალურ მხარეს. ის მუდამ მიუთითებდა რომ საქართველოს საკითხი უაღრესად ფრთხილ მიდგომას მოითხოვდა და ჯერ არ დამდგარა მისი უშუალო ოკუპაციის დრო. მეორე მიმართულების მთავარი პროტაგონისტები იყვნენ სტალინი და ორჯონიკიძე, რომელნიც, განსაკუთრებით – უკანასკნელი, საქართველოს დაუყოვნებლივ ოკუპაციას მოითხოვდნენ და ლენინს ისე უხატავდნენ ვითარებას, რომ მას შესაბამისი მითითება გაეცა.

სამეცნიერო ლიტერატურაშიაც დომინირებს აზრი რომ თითქოს საქართველოს დაუყოვნებლივი გასაბჭოების იდეა, სტალინ-ორჯონიკიძისგან და სხვა ქართველი ბოლშევიკ-რენეგატებისგან მომდინარეობდა. ეს არაა სწორი. სინამდვილეში, ორ მიმართულებას შორის, მხოლოდ ფუნქციონალური განსხვავება არსებობდა. ლენინი საერთაშორისო კონიუნქტურის მიხედვით მოქმედებდა და სტალინ-ორჯონიკიძის ფრთა, მხოლოდ ლენინის სტრატეგიის უშუალო შემსრულებლები იყვნენ – მათ უნდა ყველანაირად მოემზადებინათ

[27] ვინ არღვევს კეთილმეზობლურ დამოკიდებულებას?. გაზ. „ერთობა“. 1920 წ. 17 დეკემბერი.

ნიადაგი ოკუპაციისთვის და როგორც კი ცენტრის თანხმობას მიიღებდნენ – დაუყოვნებლივ განეხორციელებინათ იგი. ასეც მოხდა.

მანამდე კი წარმოვადგენთ, ამ ორი მიმართულების მოქმედების მიმდინარეობის სურათს, მოვლენების მოკლე ინფორმაციების – ქრონიკის სახით.

ლენინ-სტალინ-ორჯონიკიძის მიმოწერის ქრონიკა

– 1920 წლის 26 ოქტომბერს, სტალინი ლენინს აცნობებდა, რომ საქართველო ემზადება, ანტანტას ჩააბაროს ბათუმი. იგი ქმნიდა ყალბ სურათს, თითქოს მოსალოდნელი იყო ანტანტის შეტევა ბაქოს მიმართულებით. ლენინი უდეპეშებდა, რომ ეს მოსალოდნელია და საჭიროა ბაქოს გამაგრება.

– 15 ნოემბერი. სტალინი ლენინს: თითქოს აუცილებელი იყო კავკასიის საბჭოთა ჯარის გაძლიერება დამატებითი ძალებით, რათა საქართველოს მხრიდან თავდასხმისაგან წარმატებით დაეცვათ თავი.

– ლენინი სტალინს: თუ ანტანტა ბაქოს დაიკავებს, საჭირო გახდება თბილისის დაკავება. მოსკოვიდან კი სტალინს მისწერეს, რომ „გადაწყვეტილების მიღება საქართველოს საზღვრებში შესვლის შესახებ ნაადრევია“. სტალინი აზრს არ იცვლიდა და „თბილისის დაკავების“ პოზიციაზე რჩებოდა.

– 16 ნოემბერს ჩიჩერინი მოსკოვში საქართველოს წარმომადგენელს გერასიმე მახარაძეს უგზავნის ნოტას, ხოლო ლორდ კერზონს რადიო-დეპეშით აცნობებს რომ ბათუმის ოკუპაცია იქნება კავკასიაში ახალი ომის მიზეზი.

– 20 ნოემბრამდე პერიოდში, სტალინი ლენინს: იგი კვლავ ითხოვს მაშველ ძალებს და ირწმუნება რომ საქართველო ომისთვის ემზადება აზერბაიჯანის წინააღმდეგ.

– 15 დეკემბერს, ორჯონიკიძე გზავნის დეპეშას მოსკოვში და აცნობებს ცენტრს, რომ კავბიურომ მიიღო დადგენილება საქართველოს საზღვრების გადალახვის შესახებ. ლენინი და ტროცკი აფრთხილებენ ორჯონიკიძეს: „ცენტრალური კომიტეტი არავითარ შემთხვევაში არ დართავს ნებას. კატეგორიულად მოვითხოვთ გადაწყვეტილების შესრულების შეჩერებას და გაუქმებას“.

– 17 დეკემბერს, რკპ(ბ) ცკ პლენუმმა, სპეციალურად განიხილა კავბიუროს აღნიშნული დადგენილება და დაადგინა, რომ „დადასტურდეს ცენტრალური კომიტეტის დადგენილება კავკასიაში რსფსრ მშვიდობიანი პოლიტიკის შესახებ და დაევალოს საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატს და სამხედრო უწყებებს მიიღონ ყველა ზომა, რათა უზრუნველყოფილ იქნეს ამ პოლიტიკის წარმატებით განხორციელება“.[28]

საქართველოს ოკუპაციის საკითხის გადაჭრის გადამწყვეტი ფაზა 1921 წლის ზღურბლზე დაიწყო. მართალია ცენტრი კვლავ ეწინააღმდეგებოდა კავ-

[28] ლ. თოიძე. ინტერვენციაც, ოკუპაციაც, ძალდატანებითი გასაბჭოებაც, ფაქტობრივი ანექსიაც, გვ. 31-46.

ბიუროს მოწოდებებს, მაგრამ უკვე ჩანდა, რომ პროცესი მეტად აღარ გაიწელებოდა. 1921 წლის 2 იანვარს ორჯონიკიძე-კიროვის ტანდემმა მოხსენება მოაამზადა და რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის წინაშე კიდევ ერთხელ დააყენა, საქართველოს ოკუპაციის საკითხი. მოხსენებაში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა წარმოდგენილი იყო, როგორც საბჭოთა რუსეთისა და სხვა საბჭოთა რესპუბლიკებისათვის საფრთხე და ანტანტის იარაღი, რომელიც უხეშად არღვევდა 7 მაისის ხელშეკრულების პირობებს.

რა თქმა უნდა, პრობლემა იმაში არ მდგომარეობდა, ლენინი მართლაც დაიჯერებდა თუ არა, კავბიუროს დემაგოგიას და ზღაპრებს, საქართველოს აგრესორობის შესახებ. პრობლემა კვლავ იმაში მდგომარეობდა, რომ საბჭოთა რუსეთის თავდასხმას საქართველოზე, ზედმეტად არ გაელიზიანებინა დიდი ბრიტანეთის მთავრობა, რომელთან სავაჭრო შეთანხმების პროექტი თითქმის ხელმოწერის ფაზაში იყო შესული. თანაც, მაშინდელი საერთაშორისო ვითარების საერთო სურათი, სულაც არ აიძულებდა საბჭოთა რუსეთს, მაინცდამაინც სწრაფად ემოქმედა. საქართველოს საკითხში მას კონკურენტი არ ჰყავდა.

ერთადერთი დამაბრკოლებელი გარემოება, რაც შეიძლება საბჭოთა ხელისუფლებას სიფრთხილისკენ მოუწოდებდა კვლავ იყო რუსეთ-ბრიტანეთის ჯერ კიდევ ხელმოუწერელი სავაჭრო ხელშეკრულება. როგორც ადრე აღვნიშნეთ – 1920 წლის 29 ნოემბერს, ლოიდ ჯორჯის მითითებით, ხელშეკრულების საბოლოო პროექტი, ლონდონმა ლეონიდ კრასინს გადასცა. როგორც რუსულ ისტორიოგრაფიაშია დაფიქსირებული, ამ დროისთვის პროექტში, რომელიც ბრიტანეთმა მოიწონა, უკვე იყო ჩანაწერი, რომ ბრიტანეთის მთავრობა ხელს არ შეუშლიდა, არ გააკრიტიკებდა, რუსეთის იმპერიის ყოფილ და ახლად გამოცხადებულ დამოუკიდებელ სახელმწიფოებში, რუსეთის ქმედებებს.

1921 წლის 12 იანვრისთვის, როცა ცენტრალური კომიტეტის სხდომა, ორჯონიკიძე-კიროვის მოხსენებას იხილავდა, ლენინი და მისი გარემოცვა როგორც იტყვიან, ეკლებზე იჯდა – ხელშეკრულებას ხელმოწერა აკლდა და ის ლონდონში უნდა შემდგარიყო. რა გარანტია ჰქონდა ლენინს, რომ ლოიდ ჯორჯი უკანასკნელ წუთს არ გადაიფიქრებდა ხელმოწერას? ლენინი ხომ საქართველოს რუსული სოციალიზმის სამოთხეში შესვლის იდეით ფანატიზირებული ორჯონიკიძე ან დიქტატორობისაკენ მიმავალი და მოტივირებული სტალინი არ იყო.

ამიტომ 1921 წლის 12 იანვრის რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის პლენუმმა კვლავ დაბლოკა კავბიუროს თხოვნა, საქართველოს დაუყოვნებლივი ოკუპაციის შესახებ. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა კვლავ დროებით გადარჩა. საინტერესოა რა ხდებოდა ამ დროს, თუნდაც – 1920 წლის 17 დეკემბრიდან 1921 წლის 12 იანვრამდე საქართველოში. ის რომ საქართველოს გარშემო ვითარება კატასტროფული იყო, ამას დიდი ხნით ადრე ხვდებოდნენ კიდეც და იცოდნენ საქართველოში. ჯერ კიდევ 1920 წლის 30 ივნისს, აკაკი ჩხენკელი თავის დარდს საკუთარ „დღიურს“ უზიარებდა: „გაუძლებს საქართველო ამ ექსპერიმენტს? არა მგონი. და თუ გაუძლო, ან სასწაულება იქნება, ან მისი კარგი ბედი, რომელიც აქამდე წყალობდა მას.

ყოველ შემთხვევაში შეთანხმება ინგლისთან უაღრესათ საჭიროა ჩვენთვის. ლოიდ ჯორჯი და მისი ამხანაგები უკვე ელაპარაკებიან კრასინს“.[29]

გარდა მძიმე საგარეო მდგომარეობისა, მთავარ საშინაო საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ გამოწვევად რჩებოდა – საქართველოს კომუნისტური პარტიის ანტისახელმწიფოებრივი საქმიანობა. 1920 წლის დეკემბრის დასაწყისში, მექი კედიას საგანგებო რაზმმა დააპატიმრა პარტიის თბილისის კომიტეტის მეორე რაიონის სხდომის მონაწილეები, რომლებიც იხილავდნენ შეიარაღებული აჯანყების საკითხს. საგანგებო რაზმის მონაცემებით, სხდომის დაპატიმრებული მონაწილეები იყვნენ: ხოტოსოვი, ს. სიტნიკოვი, ისტროჟინსკი, სეგალი, ალიხანოვი, პაპოვი, დეკიდიანცი, ბელერგო, ო. სიტნიკოვი, ე. ლევინი, ი. ლევინი, კერუზოვი, იშხანოვი, კიბლერი, კოტიანცი, გოდაბრელიძე, რუბანოვი, კოლესნიკოვი, განცევიჩი, პეტროვი, შევჩენკო, კრავცოვი, როვინსკი, ფილატოვა, ბარანცევიჩი, მიქაელიანი, ომიაძე, ვრალი, დანდუროვი, ხმელნი, სიდამინიძე, ი. პატაევი, ედელსონი, შეპცოვი, თ. პატაევი, მარქაროვი, გურული – სულ 36 კაცი.

ეს სია იმის გამო მოვიყვანეთ, რომ როგორც რესპუბლიკის სპეცსამსახურები ირწმუნებოდნენ, საქართველოს კომუნისტური პარტიის წევრთა უმრავლესობა, ეთნიკურად – არაქართველი იყო, უმთავრესად – რუსები და სომხები. მაგრამ, შემადგენლობის ეთნიკურ მხარეზე ამიტომ არ გაგვიმახვილებია ყურადღება – როგორც საგანგებო რაზმის ინფორმაცია იუწყებოდა, სხდომის მონაწილეთა მხოლოდ 4 დაპატიმრებული იყო საქართველოს მოქალაქე, დანარჩენი 33 – უცხო ქვეყნების ქვეშევრდომები იყვნენ, ე. ი. აგენტები.[30]

[29] აკაკი ჩხენკელი. დღიურები. წიგნი პირველი. 1918-1921. თბ. 2021. გვ. 234.
[30] შინაგან საქმეთა სამინისტროს განცხადება. გაზ. „ერთობა“. 1920 წ. 18 დეკემბერი.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისადმი ე. წ. დამოუკიდებელი საბჭოთა რესპუბლიკების დამოკიდებულება სტაბილურად მტრული იყო და სულ უფრო მძიმე ხდებოდა. 1920 წლის დეკემბრის შუა რიცხვებში, აზერბაიჯანში მდგარი მე-11 რუსული არმიის საგანგებო განყოფილებამ დახვრიტა საქართველოს ექვსი მოქალაქე. საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრმა მტკიცე პროტესტი განუცხადა აზერბაიჯანის საგარეო საქმეთა მინისტრს ჰუსეინოვს, მომხდარის გამო. გამოირკვა, რომ დახვრეტა მოხდა ყოველგვარი სასამართლო დადგენილების გარეშე. საქართველო მოითხოვდა რომ სამწუხარო მოვლენის გარშემო არსებული მასალები გადმოეცათ ქართული მხარისათვის და მომხდარიყო საქმის გამოძიება.[31]

საქართველოს რესპუბლიკის საგარეო მდგომარეობისადმი იყო მიძღვნილი „ერთობის“ 1920 წლის 25 დეკემბრის მოწინავე, რაც ოფიციალური წრეების პოზიციას გამოხატავდა. ზოგადი ვითარება ისეთი იყო რომ ევროპის ქვეყნები ყველაზე მეტ ყურადღებას რუსეთის თემას აქცევდნენ და „ქანაობდნენ“ ანუ ვერ არკვევდნენ თავიანთ გამოკვეთილ პოლიტიკას. ასეთ ვითარებაში ახალი დამოუკიდებელი სახელმწიფოების ბედი გაურკვეველი რჩებოდა, თუმცა ოფიციალური ნოტების მიხედვით, თითქოს აღიარებული იყო მათი დამოუკიდებლობა.

„ხალხთა ლიგამ“ ვერ გაბედა ახალი დამოუკიდებელი სახელმწიფოების მიღებისთვის „დასტური“ მიეცა. გაზეთი არც თუ ოპტიმისტურად დაასკვნიდა: ბოლოს და ბოლოს ბედი ქართლისა თფილისში უნდა წყდებოდეს და არა ლონდონში და პარიზში სადაც „უფრო უწევდნენ ანგარიშს ფაქტს, რეალობას და არავითარ შემთხვევაში არ გაყვებიან სანტიმენტალურ მოსაზრებებს და სურვილებს. ეს უნდა მტკიცეთ დავიხსომოთ და თავის შინაური მუშაობის გაძლიერებას შევუდგეთ. ჩვენ გვწამს რომ ამით მივცემთ გამარჯვებას ჩვენს მისწრაფებას ჩვენი დამოუკიდებლობის ცნობისას ევროპიელ სახელმწიფოების მიერ“.[32] ამგვარ ვითარებაში, რადგან საქართველოს ხელისუფლებას ანტანტის სახელმწიფოების დიდი იმედი არ უნდა ჰქონოდათ, უკანასკნელ იმედად რჩებოდა – საქართველოს დამოუკიდებლობის დე იურე ცნობა და აქეთ იქნა მიმართული საგარეო უწყების აქტივობა.

საქართველოს ხელისუფლება რა თქმა უნდა გვერდს ვერ აუვლიდა ის-

[31] საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრის პროტესტი. გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. 1920 წ. 22 დეკემბერი.

[32] საგარეო მდგომარეობისთვის. გაზ. „ერთობა“. 1920 წ. 25 დეკემბერი.

ეთ მეზობელ სახელმწიფოებთან ურთიერთობის გარკვევის პრობლემას, როგორიც ახალგაზრდა თურქეთი იყო. 1920 წლის ნოემბერში, საქართველოს ხელისუფლებამ თურქეთს მიმართა საზავო ხელშეკრულების დადების წინადადებით. რადგან ანგორის მთავრობა ახლო სამოკავშირეო ურთიერთობაში იმყოფებოდა საბჭოთა რუსეთთან და მისი სამხედრო-ფინანსური მხარდაჭერითაც სარგებლობდა, აინტერესებდა როგორი იყო რუსეთის პოზიცია საქართველოს მიმართ. ამის გამო, ანგორის საგარეო საქმეთა კომისარმა მუხტარმა კითხვით მიმართა საბჭოთა მთავრობას – 1920 წლის 15 დეკემბერს. ანგორის მთავრობას აინტერესებდა, საბჭოთა რუსეთის მთავრობისაგან – როგორ მოქცეულიყო: დაედო თუ არა ხელშეკრულება საქართველოსთან და რა პოზიცია ექნებოდა მოსკოვს ამ საკითხთან დაკავშირებით. რუსეთის ხელისუფლებას მაშინ არ გაუცია პასუხი და ცხადია, ეს არ იყო შემთხვევითი.

ანგორის „ნარკომინდელი“ ბატონი მუხტარი კვლავ ეკითხებოდა თავის დიდ მოკავშირეს, როგორ მოქცეულიყო: პასუხს ელოდებაო, წერდა მუხტარი თავის საბჭოთა კოლეგას, საქართველოცო, იმ დროიდანო, რაც ბატონ სვიმონ მდივანს, საქართველოს წარმომადგენელს თურქეთში, ნოტა გადავეციოთო.

მაგრამ აქ საინტერესო სხვა გარემოება უფრო იყო, ქართული მხარისთვის. ანგორის საგარეო საქმეთა კომისარი ჩიჩერინს წერდა: „ჩვენ მეგობრულად მოვითხოვთ გავეცნოთ რუსეთის შეხედულებას საქართველოს საკითხის შესახებ, მაგრამ დღემდე არავითარი პასუხი არ მიგვიღია. მეორე მხრივ, ჩვენ გვესმის რომ შესაძლებელია ომი დაიწყოს წითელ ჯარებსა და ქართველებს შორის. თუ ეს ცნობა მართალია, მაშინ მოსალოდნელ გაუგებრობათა გამოსარკვევად ჩვენ გვინდა ვიცოდეთ თქვენი მთავრობის განზრახვები“.[33]

ცხადია ხმები, ნიშნები, პროგნოზები, მოლოდინები, იყო, რომ მარტოდმარტო დარჩენილ საქართველოს ახლო მომავალში საბჭოთა რუსეთი დაუპყრობელს არ დატოვებდა. სწორედ ამის გამო არ პასუხობდა საბჭოთა მთავრობა ანგორის შეკითხვებს.

ახმედ მუხტარის ნოტა, საქართველოსთვის საინტერესო მეორე ინფორმაციასაც შეიცავდა. თურქი კომისარი უკმაყოფილებას გამოთქვამდა რომ მისი რუსი მოკავშირე მთავრობა, ინფორმაციებს უმალავდა ანგორას. მაგ., თურქებმა სხვა წყაროებიდან გაიგეს რომ საბჭოთა რუსეთი ინგლისთან ხელშეკრულების დადებას აპირებდა: „ჩვენ ანგარიშს უწევთ იმ შეთანხმებას, რომე-

[33] საბჭოთა რუსეთი და ოსმალეთი. საბჭოთა რუსეთის ნარკომინდელს ჩიჩერინს. გაზ. „ერთობა“. 1921 წ. 6 იანვარი.

ლიც გვინდა თქვენთან დავდოთ და დასახელებულ წინადადებებზე არავითარ პასუხს არ ვაძლევთ (ინგლისელებს – დ. შ), და ეს მაშინ, როდესაც მთელი ევროპის პრესა და ჩვენი აგენტები უკვე ლაპარაკობენ იმ შეთანხმებაზე, რომელიც დადებულია რუსეთსა და ინგლისს შორის – შეთანხმებაზე, რომლის შესახებაც თემთა პალატაში დიდი კამათი იყო".[34]

ორივე ინფორმაცია, რომლებიც საქართველოსთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი იყო – უიმედოს ხდიდა პირველი რესპუბლიკის მდგომარეობას. პირველი ინფორმაციის მიხედვით, ის რომ საბჭოთა რუსეთი არ ამჟღავნებდა თავის პოზიციას საქართველოს მიმართ და არც არავითარ პასუხს არ აძლევდა ამ საკითხის შესახებ თურქებს, მხოლოდ იმ გარემოებაზე მიუთითებს, რომ მალავდა თავის მიზანს – დაეპყრო საქართველო, განეხორციელებინა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ლიკვიდაცია და დაემყარებინა საბჭოთა ხელისუფლება დაპყრობილ ქვეყანაში.

ხოლო მეორე ინფორმაციის მიხედვით, ოფიციალური ლონდონი არ მალავდა რომ საბჭოთა რუსეთთან ხელშეკრულებას დებდა. ჩვენც დავამატებთ, რომ ამის შესახებ ინფორმაციები ქართულ პრესაშიც გაჩნდა. მაგ., 1921 წლის 6 იანვრის „საქართველოს რესპუბლიკაც" აქვეყნებდა ინფორმაციას, ინგლისის პარლამენტის თემთა პალატაში მიმდინარე დებატების შესახებ, რუსეთთან ხელშეკრულებაზე. თუმცა, ამ ინფორმაციებში საქართველოს შესახებ საუბარი არ იყო.

ჩვენთვის უცნობია, რა დეტალები იყო ან არ იყო ცნობილი საქართველოს მთავრობის უმაღლესი წარმომადგენლებისათვის – ინგლისისა და რუსეთის სავაჭრო ხელშეკრულების გარშემო მიმდინარე პროცესების შესახებ. 1921 წლის 7 იანვარს, ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ჯორჯ ნათანიელ კერზონმა ჩვეული ულტიმატუმური სტილით, ნოტა გაუგზავნა საბჭოთა საგარეო მინისტრს ჩიჩერინს. ნოტაში მოკლედ იყო ჩამოყალიბებული ხელშეკრულების შესახებ მოლაპარაკებების რამდენიმეთვიანი, უფრო ზუსტი იქნებოდა – თითქმის ერთწლიანი პროცესის ისტორია. ეს უკვე ის დრო იყო, როცა მხარეების მოლაპარაკებების შესახებ, მსოფლიო და ქართულ პრესაში ღიად ლაპარაკობდნენ.

კერზონის ნოტიდან ამონარიდს უფრო დაეჯერება: „ის ფაქტი რომ შეთანხმება ამდენხანს არ არის ხელმოწერილი, უმთავრესად არის შედეგი იმი-

[34] საბჭოთა რუსეთი და ოსმალეთი. საბჭოთა რუსეთის ნარკომინდელს ჩიჩერინს. გაზ. „ერთობა". 1921 წ. 6 იანვარი.

სა, რომ საბჭოთა მთავრობა გაურბის, შეთანხმების იმ პირობებს, რომელიც თვითვე მიიღო ივლისის 7-ს. საკითხი 30 ივნისს და 7 ივლისს მიღებულ შეთანხმების მუხლების განმარტების შესახებ, იყო საგანი არა ერთხელ გამართულ მსჯელობისა. კრასინს კარგათ მოეხსენება მიზეზები, რომლებიც აიძულებენ ბრიტანეთის მთავრობას მოითხოვოს დაჟინებით შეთანხმების წინასწარ პროექტში იმ გეოგრაფიული რაიონების შესახებ საგანგებო შენიშვნების შეტანა, რომელთა შესახებ არაერთხელ მიუცია საბჭოთა მთავრობას პირობა ხელი აეღო პროპაგანდაზე და ბრიტანეთის იმპერიისა და განსაკუთრებით ბრიტანეთის ინტერესების წინააღმდეგ მიმართულ სამტრო მოქმედებაზე“.[35]

კერზონის ნოტა ირწმუნებოდა რომ ხელშეკრულებაში გეოგრაფიული რაიონების დაუსახელებლობა, შემდგომში გაუგებრობებისა და კამათის საფუძველი შეიძლებოდა გამხდარიყო. ასე რომ არ მომხდარიყო, ინგლისის მხარე „დაჟინებით“ მოითხოვდა „გეოგრაფიული რაიონების“ დასახელებას, რომლებსაც მხარეები კრიტიკული და პროპაგანდისტული ან რაიმე ქმედებით აღარ შეეხებოდნენ. ნოტაში ნაგულისხმევი „გეორგრაფიული რაიონების“ დასახელებები ნოტაში არ იხსენიებოდა, მაგრამ ცხადია, საუბარი იყო ერთი მხრივ – ავღანისტანსა და ინდოეთზე, მეორე მხრივ – რუსეთის იმპერიის ყოფილ რეგიონებზე, რომლებმაც ახალი დამოუკიდებელი სახელმწიფოები შექმნეს, პირველ რიგში – საქართველოზე.

როგორც ირკვევა, საბჭოთა რუსეთი არ ასახელებდა ასეთ რაიონებს, გარკვეული მიზეზით. ბრიტანეთის მხარე კი დასახელების პრინციპს არ ეშვებოდა. კერზონის ნოტაში ვკითხულობთ: „თავის მხრით ბრიტანეთის მთავრობამ სურვილი გამოთქვა განეხილათ იმ გეოგრაფიული რაიონების მდგომარეობაც, სადაც რუსეთის საბჭოთა მთავრობას აქვს თავისი საგანგებო ინტერესები და ამას ბრიტანეთის მთავრობა ჩასთვლიდა თავის სათანადო ვალდებულებათა საფუძვლად, რომელსაც იგი მიიღებდა თავის თავზე“.[36]

დასკვნით ნაწილში, ნოტა მოუწოდებდა რუსეთის ხელისუფლებას, ბოლო მოელო უნიადაგო კამათისათვის და კრასინი აღეჭურვა ხელშეკრულების ხელმოწერის რწმუნებით.

ერთი სიტყვით, 1921 წლის 7 იანვრისთვის, როცა კერზონის ნოტა გაეგზავნა მის საბჭოთა კოლეგას გიორგი ჩიჩერინს, სავაჭრო ხელშეკრულების არამცთუ ხელმოწერა, თვით ხელშეკრულების განსახილველი პუნქტი,

[35] ინგლისის ნოტა ჩიჩერინის მიმართ. გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. 1921 წ. 12 იანვარი.
[36] ინგლისის ნოტა ჩიჩერინის მიმართ. გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. 1921 წ. 12 იანვარი.

რომელიც მხარეთა გავლენის სფეროდ მიჩნეული რაიონების დასახელებას ეხებოდა, კვლავ ჰაერში იყო გამოკიდებული. საბჭოთა მხარე კვლავ ყოყმანობდა. რუსეთის სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარეს, ულიანოვ-ლენინს, სწორედ ხელშეკრულების აღნიშნული საკამათო პუნქტის პრობლემა აწუხებდა და ამის გამო იკავებდა თავს, საქართველოზე თავდასხმისაგან.

მაგრამ კერზონის ნოტის შემდეგ, სავარაუდოა, რომ რუსეთ-ინგლისს შორის მოლაპარაკებების პროცესში სერიოზული ცვლილება მოხდა. სწორედ ამ დროიდან საბჭოთა რუსეთის ხელისუფლება დაეთანხმა კერზონის პირობების პოლიტიკურ ნაწილს და იმ ფორმულირებას, რომელიც საბოლოოდ ჩაიწერა ხელშეკრულებაში. ოღონდ ერთი პირობით: ინგლისმა დაასახელა ის ქვეყნები ანუ ის „გეორგრაფიული რაიონები“ რომლის მიმართაც ინტერესი გააჩნდა – ავღანისტანი, ინდოეთი და სხვ. საბჭოთა რუსეთმა არ დაასახელა ქვეყნები, მაგრამ მიანიშნა, რომ მისი ინტერესების სფეროში შედიოდა – რუსეთის იმპერიის ის ყოფილი კოლონიები, რომლებმაც დამოუკიდებლობა გამოაცხადეს. ამის გამო იყო რომ დაახლოებით 1921 წლის იანვრის შუა რიცხვებში, ინტენსიურად მიმდინარეობდა მოლაპარაკებები ორივე მხარეს შორის, რაც იმას ნიშნავს, რომ ორივე ქვეყნის მთავრობა შეთანხმდა ძირითად პოლიტიკურ საკითხებზე, რომლის შესახებაც საუბარი იყო კერზონის ნოტაში.[37]

ბრიტანეთ-რუსეთის მოლაპარაკებების პროცესში მომხდარი ცვლილება სხვათა შორის, იგრძნეს საქართველოს ხელისუფლებაშიც. ჟორდანია გულდაწყვეტით წერდა, რომ ლოიდ ჯორჯთან მოსალაპარაკებლად გაგზავნილი ევგენი გეგეჭკორი, ბრიტანელებმა სრულიად უყურადღებოდ მიატოვესო. „ცხადი იყო, მოხდა რაღაც ცვლილება. კრასინი თანდათან პოულობდა გავლენას და მის ინტერესებში არ შედიოდა ჩვენი მინისტრის ინგლისში მისვლა“[38]. ისტორიული პარალელი რომ გავავლოთ, საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრი, სულხან-საბას მდგომარეობაში აღმოჩნდა. როგორც ცნობილია, სულხან-საბას ყოფნას პარიზში, მალავდნენ, რადგან იმ დროს საფრანგეთის დედაქალაქში ჩავიდა ირანის ელჩი მოჰამედ რიზა-ხანი. ახლა კი, სტამბოლში მყოფი ევგენი გეგეჭკორი, ბრიტანელებმა თავის გემზე არ აიყვანეს და მიატოვეს როგორც კერძო პირიო, აღნიშნავს ნოე ჟორდანია.

ბრიტანეთთან ხელშეკრულების დადების პროცესში მომხდარი ცვლი-

[37] ინგლის-რუსეთის შეთანხმება. გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. 1921 წ. 18 იანვარი.
[38] ნოე ჟორდანია. ჩემი წარსული. თბ. 1990, გვ. 118.

ლება სწრაფად აისახა, საბჭოთა რუსეთის დამოკიდებულებაში – საქართველოსადმი. სწრაფად ამოქმედდა საბჭოთა ხელისუფლების უმაღლეს წარმომადგენელთა შორის ვითომ არსებული ორივე ფრთა – ქართველ-რუსი ბოლშევიკი ლიდერების რენეგატული ტანდემი სტალინ-ორჯონიკიძის სახით და მეორე – თვით ვლადიმერ ულიანოვ-ლენინის ცენტრალური ფიგურის სახით. ისინი შეერთდნენ და ერთობლივი გადაწყვეტილება მიიღეს – საქართველოს დაპყრობის შესახებ. ეს მოხდა 1921 წლის 26 იანვარს. გავიხსენოთ და მივყვეთ ცნობილ მოვლენებს.

1921 წლის 24 იანვარს ი. სტალინმა წერილი გაუგზავნა რკპ(ბ) ცენტრალურ კომიტეტს, ანუ როგორც წერილის ავტორი წერდა:: „ცენტრალური კომიტეტის წევრებს“. უმნიშვნელოვანესი დოკუმენტებია და სჯობს ტექსტები გავიხსენოთ:

„წინადადებას გაძლევთ მოიწონოთ ამხ. ჩიჩერინის ხაზი საქართველოს საკითხზე. (იხ. ბოლო წერილი) და მისცეთ რესპუბლიკის სამხედრო-რევოლუციურ საბჭოს დირექტივა, რომ საჭიროა მყისვე შეუდგეს მოსამზადებელ მუშაობას კავკასიაში იმ საკითხის გადასაწყვეტად, თუ რა წესით განხორციელდეს სამხედრო ჩარევა. ამავე დროს მისცეთ დირექტივა ამხ. ორჯონიკიძეს, რომ საჭიროა ავჯანყებულთა გამოსვლების მომზადება საქართველოს გარკვეულ რაიონებში“. სტალინი თხოულობდა, რომ ცეკას წევრებს 6 საათამდე ეცნონებებინათ პასუხი. დოკუმენტი იქვე გრძელდებოდა:

„ამხ. ტროცკი, კამენევი (მომხრეა, რომ გადაიდოს ოთხშაბათამდე), კრესტინსკი (მხარს უჭერს ოთხშაბათამდე გადადებას).

ამხ... ლენინი მომხრეა არ გადაიდოს“.[39]

ლენინმა არ დაიცადა ოთხშაბათამდე და ცენტრალური კომიტეტი 1921 წლის 26 იანვარს, ორშაბათ დღეს შეიკრიბა. დადგენილების პროექტი ლენინმა დაწერა:

„1) დაევალოს საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატს გააჭიანუროს ურთიერთობის გაწყვეტა საქართველოსთან, ამასთან სისტემატურად შეკრიბოს ზუსტი მასალა მის მიერ ხელშეკრულების დარღვევის შესახებ და უფრო დაჟინებით მოითხოვოს სომხეთში სურსათ-სანოვაგის გატარება.

2) შევეკითხოთ კავკასიის ფრონტს, რამდენად მომზადებული არიან ჩვენი არსებული სამხედრო ძალები საქართველოსთან დაუყოვნებლივი ან მო-

[39] ლ. თოიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 65. გაზ. „კომუნისტი“. 1989. 11 აგვისტო. მითითებულია: გ. ჟვანია. „საერთაშორისო ნორმების დაცვით“, თუ ოკუპაცია?“

ახლოებული ომისათვის. ამ საკითხის ჩამოყალიბება, ამასთან იმის აღნიშვნა, რომ საქართველო საშინლად გათავხედდა, დაევალოს კომისიას, რომლის შემადგენლობაში იქნებიან ამხ. ტროცკი, ამხ. ჩიჩერინი და ამხ. სტალინი.

3) მიეცეთ დირექტივა რესპუბლიკის რევოლუციურ საბჭოს და კავკასიის ფრონტს, თუ საჭირო იქნა, მოემზადონ საქართველოსთან ომისათვის. დაევალოს სარკინიგზო გადაზიდვის უმაღლეს საბჭოს უახლოეს ვადაში მოახსენოს შრომისა და თავდაცვის საბჭოს, რა შესაძლებლობა გააჩნია იმისათვის, რომ გაადიდოს ჯარების გადაყვანა კავკასიაში და კავკასიის ფარგლებში“.[40]

წარმოდგენილი დოკუმენტი, პლენუმის მიერ მისი განხილვა და დადგენილების მიღება – მეზობელი და დამოუკიდებელი დემოკრატიული სახელმწიფოს დაპყრობის გადაწყვეტილება, იყო, მსოფლიო ისტორიის მრავალსაუკუნოვანი დაპყრობითი და იმპერიალისტური პოლიტიკის ტიპიური მაგალითი და გაგრძელება. ამას სჩადიოდა ახალი ტიპის სოციალიტური საბჭოთა სახელმწიფო, რომელიც ვითომ მშვიდობისა და ერების თვითგამორკვევის იდეალებით გამოვიდა საერთაშორისო ასპარეზზე. საბჭოთ რუსეთმა განაგრძო ის პრაქტიკა, რასაც ახორციელებდა მისგან დაწუნებულ-გაკრიტიკებული – ევროპის იმპერიალიზმი. მისი ტრადიცია გააგრძელა ე. წ. წითელმა რუსულმა იმპერიალიზმმა.

რაც შეეხება საქართველოს, სამართლიანად აღნიშნავდა ლევან თოიძე, რომ „საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ბედი ფაქტობრივად რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის 1921 წლის 26 იანვრის პლენუმზე გადაწყდა“.[41]

საბჭოთა რუსეთის მხრიდან მომდინარე საფრთხის ზრდასთან ერთად, სინქრონულად იზრდებოდა სომხეთისა და აზერბაიჯანის საბჭოთა მთავრობებისაგან მომდინარე მტრულ-აგრესიული პრეტენზიები. ისინი ნოტას ნოტაზე აგზავნიდნენ თბილისში, რომლებშიც სხვასხვა საკითხებთან ერთად, დომინირებდა ტერიტორიული პრეტენზიები – ზაქათალა, ბორჩალოს მაზრის ნეიტრალური ზონა და ა. შ.

1921 წლის იანვრის დასაწყისში შემდგარ რკინიგზელთა ყრილობაზე

[40] ლ. თოიძე. ინტერვენციაც, ოკუპაციაც, ძალდატანებითი გასაბჭოებაც, ფაქტობრივი ანექსიაც. მითითებულია ვ. ი. ლენინი. თხზულებანი. ტ. 42. თბ. 1966, გვ. 288-289.

[41] ლ. თოიძე. ინტერვენციაც, ოკუპაციაც, ძალდატანებითი გასაბჭოებაც, ფაქტობრივი ანექსიაც, გვ. 68.

გაკეთებულ მოხსენებაში, სამხედრო მინისტრმა გრიგოლ ლორთქიფანიძემ, რესპუბლიკის საშინაო და საგარეო მდგომარეობა ზოგადად მიმოიხილა. მან ცალ-ცალკე ჩამოთვალა და გააანალიზა ქვეყნის მეზობელი სახელმწიფოების პოზიციები და დაასკვნა რომ არცერთ მათგანთან საქართველოს ვერ ჰქონდა ნორმალური კეთილმეზობლური ურთიერთობა. რაც შეეხება საბჭოთა რუსეთის ხელისუფლებას, მისმა სოციალურმა პრიორიტეტებმა ცვლილება განიცადა და გადაიზარდა დაპყრობით პოლიტიკაში, სოციალური ნიღბის ქვეშ, როგორც ეს ერთ დროს ნაპოლეონმა გააკეთა. შესანიშნავი ანალიზი იყო და ამის გამო, სჯობს, როგორც ერთ დროს ქართველმა რკინიგზელებმა, ჩვენც მოვისმინოთ ლორთქიფანიძის მთავარი დასკვნა: „რუსეთის კომუნიზმმა რომელშიაც წინათ ასე თუ ისე სჭარბობდა თუმცა პრიმიტიული და ტლანქი, მაგრამ მაინც სოციალური მომენტები, დიდი ცვლილებები განიცადა განსაკუთრებით რუსეთ-პოლონეთის ომის შემდეგ; როგორც ნაპოლეონისათვის რევოლუციის დროშა ჩინებული იარაღი შეიქმნა დაპყრობით პოლიტიკაში, ისე რუსეთის ნაციონალისტურ იმპერიალიზმისათვის კომუნიზმი სამწუხაროთ დამხმარე როლს თამაშობს“.[42]

დეკემბერ-იანვარში რუსეთიდან, სომხეთიდან და აზერბაიჯანიდან თბილისისაკენ დაიწყო თითქმის ყოველკვირეულად ნოტების გზავნა, ბრალდებებითა და პრეტენზიებით. საილუსტრაციოდ მოვიყვანოთ 1920 წლის 30 დეკემბრის ნოტა, რომელსაც რსფსრ წარმომადგენელი უგზავნიდა თბილისის ხელისუფლებას: (ნუმერაცია ჩვენია – დ. შ):

1. რსფსრ-ს მიერ საქართველოსათვის ნავთის მოწოდების შეწყვეტა იყო საქართველოს მთავრობის ბრალი, რადგან მან არ შეასრულა საქართველოში რუსეთის წარმომადგენლისათვის, მოლაპარაკებების დროს მიცემული პირობები: „საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ თავისი მცხოვრებლების წინაშე თითონვე უნდა იკისროს პასუხისმგებლობა“.[43] ე. ი. რუსეთმა რომ საქართველოს ნავთის მიწოდება შეუწყვიტა, ამაში საქართველოს მთავრობა გამოდიოდა დამნაშავე.

2. საქართველოს ხელისუფლებამ რუსეთს არ გადასცა, თავის პორტებში მდგარი რუსული გემები. ასე რომ „რუსეთის გემების ბედი საქართველოს

[42] მიმდინარე მომენტი (ამხ. გრ. ლორთქიფანიძის მოხსენება რკინიგზელთა ყრილობაზე). გაზ. „ერთობა“. 1921 წ. 11 იანვარი.

[43] საბჭოთა რუსეთის წარმომადგენელის ნოტა საქართველოს მთავრობისადმი. გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. 1920 წ. 30 დეკემბერი.

ნავსადგურებში გაურკვეველი რჩება“.

3. საქართველომ რუსეთის წარმომადგენელს არ გადასცა მის მიერ დაპატიმრებული კომუნისტების სია. შეთანხმებების მიხედვით რუსულ და ქართულ მხარეებს შორის, დაპატიმრებულები ეტაპობრივად უნდა განთავისუფლებულიყვნენ, მაგრამ ესეც არ მომხდარა. გარდა ამისა, საქართველოში გრძელდებოდა კომუნისტური ორგანიზაციების და კომუნისტების დევნა და სხვ.

სანამ საბჭოთა რუსეთის საგარეო საქმეთა და ნაციონალურ საქმეთა სახალხო კომისარიატები და სხვადასხვა იდეოლოგიური სამსახურები მონდომებით ქმნიდნენ დამოუკიდებელი დემოკრატიული საქართველოსაგან – რუსეთისა და სხვა საბჭოთა რესპუბლიკებისათვის – აგრესიული მტრის ხატს, უფრო მეტი ენერგიულობით მიმდინარეობდა საბჭოთა არმიისა და სამხედრო სტრუქტურების მზადება – „საქართველოსთან ომისათვის“.

სამხედრო მაღალჩინოსნები ითხოვდნენ კავკასიაში მდგარი მე-11 არმიის შევსებას. ლენინის მოთხოვნით, 1921 წლის 2 თებერვალს კვლავ შეიკრიბა რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიურო, რომელსაც სპეციალურად უნდა განეხილა საქართველოში შეჭრის საკითხი. რამდენიმე დღის შემდეგ, 8 თებერვალს პოლიტბიურო ისევ დაუბრუნდა საქართველოს საკითხს. კონკრეტულად იხილებოდა ორჯონიკიძის 6 თებერვალს გამოგზავნილი დეპეშა. პოლიტბიურომ მიიღო ორჯონიკიძისადმი გასაგზავნი დირექტივის დადგენილება, რომელიც ლენინის მიერ იყო დაწერილი.

ამ შეხვედრებზე დამოუკიდებელ სახელმწიფოზე თავდასხმის დეტალები ზუსტდებოდა. მიმდინარეობდა ჯარების კონცენტრაცია საქართველოს გარშემო, თითქმის ყველა სასაზღვრო რაიონიდან – სომხეთში, აზერბაიჯანში, ჩრდილოეთ კავკასიაში და შავიზღვისპირეთში. მაგრამ არმიის შეჭრამდე უნდა გათამაშებულიყო ავჯანყება. გლეხთა გამოსვლები უნდა მომხდარიყო ბორჩალოს მაზრის ნეიტრალურ ზონაში.

როგორც ცნობილია, სტალინმა ჯერ კიდევ 26 იანვრის ცკ-ის სხდომას შესთავაზა წინადადება რომ საქართველოს ტერიტორიაზე, რამდენიმე ადგილზე მოემზადებინათ ავჯანყებები, მაგრამ მაშინ პლენუმმა რატომღაც არ გაიზიარა მისი რეკომენდაცია. ცოტა მოგვიანებით, სტალინის იდეა მაინც გაზიარებული იქნა და ავჯანყების ობიექტიც შეირჩა. უნდა გავიხსენოთ, რომ ჯერ კიდევ სომხეთ-საქართველოს 1918 წლის ომის შემდეგ, მხარეები შეთანხმდნენ ბორჩალოს მაზრის შესახებ: ბორჩალოს მაზრის ნაწილი – ლორეს

რაიონის შუა ზონა ნეიტრალურად გამოცხადდა. რაიონი შერეულ ქართულ-სომხურ ადმინისტრაციას უნდა ემართა.[44]

მაგრამ ჯერ კიდე დემოკრატიული სომხეთის მძიმე მდგომარეობის გამო, მხარეები შეთანხმდნენ რომ 1920 წლის 13 ნოემბრიდან სამი თვის მანძილზე, რაიონს მხოლოდ საქართველოს ჯარი დაიკავებდა და ასეც მოხდა. ახლა როცა 29 ნოემბრის შემდეგ სომხეთში საბჭოთ ხელისუფლება დამყარდა, მან საქართველოს მთავრობას მოსთხოვა ჯარი გაეყვანა ლორეს ნეიტრალური ზონიდან. ძნელია ითქვას, ჟორდანიას მთავრობა მართებულად მოიქცა თუ არა, მაგრამ მან მოლაპარაკება შესთავაზა სომხეთს და ჯარი ისევ ლორეში დატოვა. ეს საკითხი საბჭოთა სომხეთსა და საქართველოს შორის მორიგი ურთიერთგაუგებრობის პრობლემად იქცა და საქართველოს ცუდად შემოუბრუნდა.

ვითარება კი საბჭოთა სცენარის მიხედვით წარიმართა. აჯანყების კერად სწორედ ლორეს რაიონი შეირჩა. მომავალი აჯანყების ორგანიზება, რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის კავკასიის ბიურომ სომეხ ბოლშევიკს იოსებ ლაზიანს დაავალა, რომელიც სათავეში ჩაუდგა სააჯანყებო შტაბს. სხვა ვერსიით, აჯანყების მომზადება მოხდა სომხეთის კომუნისტური პარტიის მიერ. „ორჯონიკიძისა და ლეგრანის (რსფსრ დიპლომატიური წარმომადგენელი სომხეთში – დ. შ) ინიციატივით გადაწყდა ზონაში აჯანყების ორგანიზაცია სომხეთის კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის ეგიდით. ამ ამოცანის განსახორციელებლად სომხეთის კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტი, ლეგრანის მითითებით 1920 წლის 20 დეკემბერს ზონაში აგზავნის კომუნისტების ჯგუფს ასტრატიანის, ალაბიანის, სტეფანიანის, ენგლიანის და სხვების შემადგენლობით. მხოლოდ შემდეგ, იგივე ლეგრანის მითითებით, აჯანყების ორგანიზაციისათვის სომხეთის კპ ცკ დადგენილებით გაიგზავნა ი. ლაზიანი“.[45] ამ ვერსიის მიხედვით, სომხეთის კომპარტიის მითითებით თუ „ბრძანებით“, აჯანყება 1921 წლის 11-12 თებერვლის ღამეს დაიწყო და როგორც ცნობილია, ლორეს ზონაში მდგარი ქართული ჯარის დამარცხებით და კატასტროფით დასრულდა.

საბჭოთა პროპაგანდამ მსოფლიოს მოსდო ინფორმაციები, რომ თითქოს მშრომელთა აჯანყებები მთელ საქართველოში გავრცელდა. ლაზიანმა მაღალ-

[44] დ. სილაქაძე. სომხეთ-საქართველოს ომი. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა (1918-1921). ენციკლოპედია-ლექსიკონი, გვ. 405.

[45] ალექსანდრე დაუშვილი. საქართველოს რესპუბლიკა. თბ. 2021, გვ. 30. მითითებულია: ГАСПИ РФ. Ф. 64, оп. I, д. 139, л. 6.

ფარდოვანი და ვრცელ-ტექსტიანი დეპეშა გაუგზავნა მე-11 არმიის რევოლუციურ სამხედრო საბჭოს, სომხეთის რევკომს და ჩიჩერინს, რომ თითქოს ავჯანყების ამბავი "მეხივით გავარდა საქართველოში" და „ავჯანყებულთა მოძრაობის ტალღა ლორედან შეუკავებელი ძალით მოედო მთელ საქართველოს", ხოლო „წითელი მეამბოხენი მრისხანე ლავად მიექანებიან თბილისისაკენ".[46] დეპეშის ავტორი, „წითელ ავჯანყებულთა პასუხისმგებელი ხელმძღვანელი ლაზიანი", რწმენას გამოთქვამდა რომ ავჯანყებულ საქართველოს მხარს დაუჭერდა „დიადი მუშურ-გლეხური რუსეთის წითელი არმია".

ლაზიანის დეპეშა ურცხვი, ბოლშევიკურ-საბჭოთა სტილის სიყალბის ერთ-ერთი ადრეული ნიმუშია, რომელიც შემდგომში საბჭოთა პროპაგანდა-აგიტაციის ჩვეულებრივი ყოველდღიურობა გახდა. სინამდვილეში, საქართველოში არსად ავჯანყების მსგავსი არაფერი მომხდარა, ხოლო „მრისხანე ლავად" თბილისისაკენ დაიძრნენ საბჭოთა მე-11 არმიისა და წითელი სომხეთის შეიარაღებული ძალების ნაწილები, რომელნიც რამდენიმე დღეში მოადგნენ საქართველოს დედაქალაქს.

საბჭოთა პროპაგანდა რეალობისაგან სრულიად განსხვავებულ სურათს ხატავდა. ის ისე წარმოაჩენდა ვითარებას, თითქოს ლორე-ქვემო ქართლში წითელი არმია არ იმყოფებოდა. 14 თებერვალს, ლენინი გაეცნო იმ დეპეშას, რომელიც 12 თებერვალს „ავჯანყებულებმა", მე-11 არმიის სარდალს ჰეკერს გაუგზავნეს და რომელშიც საუბარი იყო საბჭოთა ხელისუფლების გამოცხადებაზე, ნეიტრალური ზონის რაიონში.

1921 წლის 14 თებერვალს, რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიურო შეიკრიბა საქართველოს საკითხის განსახილველად. მან დაამტკიცა ლენინის მიერ შემუშავებული დადგენილება, რომელიც მე-11 არმიის სამხედრო-რევოლუციურ საბჭოს გაეგზავნა: „ცეკა მზადაა ნება დართოს მე-11 არმიას აქტიურად დაეხმაროს ავჯანყებას საქართველოში და დაიკავოს თბილისი საერთაშორისო ნორმების დაცვით და იმ პირობით, რომ მე-11 არმიის რევოლუციური-სამხედრო საბჭოს ყველა წევრი ყველა მონაცემის სერიოზული განხილვის შემდეგ წარმატების გარანტიას მოგვცემს. გაფრთხილებთ, რომ უპუროდ ვზივართ ტრანსპორტის გამო, ამიტომ არც ერთ მატარებელს და არც ერთ ვაგონს არ მოგცემთ. იძულებული ვართ კავკასიიდან ვზიდოთ მხოლოდ პური და ნავთობი. მოვითხოვთ დაუყოვნებლივ პასუხს პირდაპირი მავ-

[46] ლ. თოიძე. ინტერვენციაც, ოკუპაციაც, ძალდატანებითი გასაბჭოებაც, ფაქტობრივი ანექსიაც, გვ. 91. მითითებულია: მლი ცპა, ფ. 83, აღწ. 15, საქ. 90, ფურც. 2.

თულით მე-11 არმიის რევოლუციური სამხედრო საბჭოს ყველა წევრის, აგრეთვე სმილგას, გიტისის, ტრიფონოვისა და ფრუმკინის ხელმოწერით. ყველა ამ პირთა დეპეშებზე ჩვენი პასუხის მიღებამდე გადამწყვეტი არაფერი წამოიწყოთ. 14. II".[47]

„ფრთხილობდა პოლიტბიურო" – შენიშნავს მკვლევარი ლევან თოიძე მართებულად და ჩვენც დავამატებთ, რომ მიზეზიც ჰქონდა. განსაკუთრებით ფრთხილობდა ლენინი, რომელიც გარდა იმისა რომ პარტიული ლიდერი იყო, გახლდათ აგრეთვე – სახალხო კომისარიატის ანუ საბჭოთა რუსეთის მთავრობის თავმჯდომარე და გარკვეულწილად პასუხისმგებელი იყო, საერთაშორისო პოლიტიკურ-დიპლომატიური და სამთავრობო წრეების წინაშე. მას მართალია ჯიბეში ედო დიდი ბრიტანეთის და ასევე, აშშ-ის დუმილის გარანტია, მაგრამ მაინც ეშინოდა მათი ზედმეტი გაღიზიანების. ამიტომ უსვამდა ხაზს, თბილისის დაკავებისას დაეცვათ „საერთაშორისო ნორმები". ასეთი ნორმები კი არ არსებობდა. არსებობდა მხოლოდ, ბოლშევიკების ტერმინოლოგია რომ ვიხმაროთ, – იმპერიალისტური სახელმწიფოები და იმპერიები, რომელთანაც ხელშეკრულება დადო საბჭოთა რუსეთმა და მასთან – დასაპყრობი „გავლენის სფეროები" გადაინაწილა.

პოლიტბიურომ მეორე დღეს – 1921 წლის 15 თებერვალს დაამტიცა, მე-11 არმიის რევოლუციური სამხედრო საბჭოსადმი გასაგზავნი დეპეშა: „ცეკას მიაჩნია, რომ მე-11 არმიის რევოლუციური-სამხედრო საბჭოს ოპერაციები ნეიტრალური ზონის აჯანყებულთა ადგილობრივი დაცვაა თეორგვარდიელთა მხრივ მოსალოდნელი განადგურებისაგან. ანგარიში გაუწიეთ თქვენი ოპერაციის ამ პოლიტიკურ ხასიათს ყველა თქვენს საჯარო გამოსვლაში. რა თქმა უნდა, ჩვენ მე-11 არმიის რევოლუციური სამხედრო საბჭოსაგან მოველით ენერგიულ და სწრაფ მოქმედებას, რომელიც იმასაც კი არ მოერიდება, რომ თბილისი აიღოს, თუ ეს საჭირო იქნა სამხედრო მოსაზრებით ნეიტრალური ზონის ნამდვილი დაცვისათვის ახალი თავდასხმისაგან. იმედი გვაქვს, რომ თქვენ მთელი საერიოზულობით გაითვალისწინეთ ჩვენი გაფრთხილებანი. შეგვატყობინეთ ამბავი ყოველდღე".[48]

წინამდებარე დოკუმენტი საბჭოთა იმპერიალიზმის შინაგანი მენტალობის ნათელი ნიმუშია, სადაც ყველა წინადადება და ფორმულა ყალბი იყო. ლენინის მიერ დაწერილ დადგენილებაში, რომ თითქოს:

[47] ვ. ი. ლენინი. თხზულებანი. ტ. 45. თბ. 1967, გვ. 50.
[48] ვ. ი. ლენინი. თხზულებანი. ტ. 45, გვ. 50-51.

1. მე-11 არმიის შემოჭრა დამოუკიდებელი საქართველოს ტერიტორიაზე – იყო ავჯანყებულთა დაცვა;

2. დამოუკიდებელი საქართველო – წარმოადგენდა თეთრგვარდიელებს;

3. თბილისის აღება – საჭირო იყო ლორეს ნეიტრალურ ზონაში ავჯანყებულების „ნამდვილი დაცვისათვის".

რა თქმა უნდა, როგორც ლევან თოიძემ აღნიშნა, ლენინმა მშვენივრად იცოდა, რომ სიყალბეებით გაჭედილ დეპეშა-მითითებას აძლევდა მე-11 არმიას და ამიტომაც, არც 14 და არც 15 თებერვლის, თავისსავე ხელით დაწერილ დადგენილებებს არ მოაწერა ხელი და გადაამისამართა: „ცეკას დავალებით. კრესტინსკი". ნიკოლაი კრესტინსკი ცენტრალური კომიტეტის პასუხისმგებელი მდივანი გახლდათ.

მოკლედ, რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიურომ, ლენინის ხელმძღვანელობით, მე-11 არმიას საქართველოს დაპყრობის ბრძანება მისცა. ზემოაღნიშნული იოსებ ლაზიანის „რწმენა", რომ საბჭოთა მუშურ-გლეხური რუსეთი, „ავჯანყებულებს" მარტო არ დატოვებდა, რა თქმა უნდა არ იყო საკმარისი. საბჭოთა ხელმძღვანელობაში, ცოტა გვიან გაახსენდათ, რომ საჭირო იყო, სახკომსაბჭოსათვის – ოფიციალური თხოვნით მიემართა, უფრო ლეგიტიმურ სტრუქტურას, ავჯანყებულთა სახელით. ცოტათი გვიანო, იმის გამო ვამბობთ, რომ აგრესია და უცხო ქვეყნის არმია უკვე შემოჭრილი იყო დამოუკიდებელი საქართველოს ტერიტორიაზე. საბჭოთა ხელისუფლებამ, დაგვიანებით, მაგრამ შემოჭრიდან ოთხი დღის შემდეგ სცადა შეცდომის გამოსწორება.

1921 წლის 16 თებერვალს, რკპ(ბ) კავბიუროს მითითებით, საქართველოს კომუნისტურმა პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა, სოფ. შულავერში შექმნა ე. წ. საქართველოს რევოლუციური კომიტეტი. იმავე დღეს რევოლუციურმა კომიტეტმა მიმართა ლენინს, რომელშიც ვკითხულობთ: „ჩვენ იმედი გვაქვს, ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ არა მარტო დიდი პროლეტარული რევოლუციის, არამედ აგრეთვე დიდი მატერიალური შესაძლებლობათა ქვეყანა არ დაგვტოვებს მარტო უთანასწორო ბრძოლაში და დახმარების ხელს გაუწვდის ახლადშობილ საქართველოს სოციალისტურ საბჭოთა რესპუბლიკას. გაუმარჯოს საბჭოთა რუსეთს! გაუმარჯოს მის დიდ ბელადს! გაუმარჯოს წითელ არმიას!".[49] 15 თებერვალს, 16 საათზე, ი. სტალინმა საჩქაროდ

[49] ნ. ა. ჩიქობავა. საქართველოს რევოლუციური კომიტეტი და ბრძოლა საბჭოთა ხელისუფლების განმტკიცებისათვის. სადისერტაციო შრომა ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. 1960; Борьба за победу Советской власти в Грузии.

აცნობა ს. ორჯონიკიძეს: „ახლა გადმოგცემ ცეკას დაშიფრულ პასუხს, ხოლო მანამდე წინადადებას გაძლევ ახლავე შეუტიე დასტურია აიღე ქალაქი. სტალინი. 15. II. 16 საათი“.

პასუხი 7 წუთში მოვიდა: „გზავნილი გასაგებია. ამხ. ორჯონიკიძე ამბობს რომ ადრე იყო საჭირო. მირზაბეკიანი.“.

სხვათა შორის, რევკომის ანუ, როგორც მეორენაირად უწოდებდნენ – „შულავერის კომიტეტის“ შემადგენლობა არ მოიწონა სტალინმა და ორჯონიკიძეს მისწერა: „რევკომის შემადგენლობა არ არის კარგი. წინადადებას გაძლევ მიუმატე სიას არაქელა, ცხაკაია, ელისაბედაშვილი, ვინმე თათართაგან, და აგრეთვე ფედერალისტთაგან. რევკომს შეუძლია გამოყოს აღმასკომი 5 კაცის შემადგენლობით. მაგალითად, მახარაძე, მდივანი, ელისაბედაშვილი, 1 სომეხი, 1 თათარი... ჟორდანიას შეცდომა – მისი მთავრობა შედგენილი იყო თითქმის გურულებისაგან, რის გამოც იგი არ სარგებლობს აღმოსავლეთ საქართველოს თანაგრძნობით. ჩვენ არ უნდა გავიმეოროთ ეს. სხვანაირად რევკომი იკოჭლებს“.[50]

ასეა თუ ისე, 1921 წლის 16 თებერვალს, მე-11 წითელი არმიის ძირითადი ძალები, აზერბაიჯანის საზღვრების მხრიდან შემოიჭრნენ საქართველოში, თბილისს მოადგნენ და ადრე შემოსულ რუსულ-სომხურ-აზერბაიჯანულ ძალებს შეუერთდნენ.

მას შემდეგ, რაც თბილისთან მძიმე სამხედრო ოპერაციები დაიწყო საქართველოს მთავრობა მონდომებით ცდილობდა, საბჭოთა რუსეთის მთავრობასთან დაკავშირებას და სადავო საკითხების მოლაპარაკებების გზით გადაწყვეტას. თავდაპირველად, ჟორდანიას მთავრობა იმასაც კი ცდილობდა რომ რეალურად საბჭოთა რუსეთის აგრესია, სომხეთის თავდასხმად გაესაღებინა და რუსეთისათვის აეცილებინა პასუხისმგებლობა. 1921 წლის 15 თებერვლის დამფუძნებელი კრების სხდომაზე ნოე ჟორდანია შეიძლება ითქვას, რომ თვალებში ნაცარს აყრიდა დეპუტატებს: „...ერევნელები ახლავე სთხოვენ რუსეთს შველას და მფარველობას, მაგრამ ჩვენ გვაქვს ოფიციალური განცხადება რუსეთის წარმომადგენელისა: რომ მოსკოვი ამ საქმეში არ ერევა, რომ ის გადაჭრით სდგას 7 მაისის ნიადაგზე“[51]

Документы и материалы (1917-1921 гг.). Сост.: С. Д. Беридзе, А. М. Иовидзе, С. В. Маглакелидзе, Ш. К. Чхетия. Тб. 1958 Док. 640. გვ. 659

[50] ლ. თოიძე. ინტერვენციაც, ოკუპაციაც, ძალდატანებითი გასაბჭოებაც, ფაქტობრივი ანექსიაც, გვ. 104. მითითებულია: ფ. 83, აღწ. 1. საქ. 2055. ფურც. 1.

[51] საქართველოს სახელმწიფოს ხელმძღვანელები. ტ. XIV. ნოე ჟორდანია. ოფიციალური

16 თებერვალსაც, უნდა ვიფიქროთ, რომ საქართველოს მთავრობა, კვლავ გაურბოდა საბჭოთა რუსეთის ხელისუფლების პირდაპირ დადანაშაულებას და მასთან პირდაპირ დაპირისპირებას, როცა რუსეთის მე-11 არმია უკვე უშუალოდ თბილისისათვის ბრძოლას აწარმოებდა. მთავრობის თავმჯდომარემ განაცხადა: „გაბოროტებულ სომხეთს მიემხრო ადერბეიჯანი და იქ მდგომ ბალშევიკურ ჯარებმა შემოგვიტია აღმოსავლეთით“[52].

იმავე დღეს, 16 თებერვალს ჟორდანიამ დაასახელა ნამდვილი აგრესორი: „თქვენ უნდა იცოდეთ ყველამ, რომ ამით რუსეთის საბჭოთა მთავრობა იდენს ისტორიაში უმაგალითო ბოროტმოქმედებას. მას შემდეგ, რაც დაარღვია ჩვენთან დადებული ყველა ხელშეკრულობები, მან გადასწყვიტა, ...შეიარაღებული ძალით მოსპოს ჩვენი თავისუფლება, ჩვენი დამოუკიდებლობა, ჩვენი სუვერენობა“[53].

საქართველოს პირველი რესპუბლიკის მთავრობის მძიმე ვითარება და გამოუვალობა, ოკუპაციის დღეებში, აისახა ნოე ჟორდანიას მოგონებების უკანასკნელ ფურცლებზე.

ამონარიდები ნოე ჟორდანიას მოგონებებიდან

– „საზოგადოდ გვითხრან რა სურთ ჩვენგან (რუსებს – დ. შ.), რა მიზეზით ემზადებიან ჩვენს წინააღმდეგ, ეგების მოვეწყობით, შევთანხმდებით უეჭველია ყველა საკითხებზე, გარდა ერთისა – ერის დამოუკიდებლობის და სუვერენობის შეკვეცისა“.

– „მე პირადათ ორჯერ მივმართე ლენინს და ტროცკის რადიოთი, მოვითხოვე ჯარების უკან დაქანება და მოლაპარაკების გამართვა; რა გსურთ, რა საკითხებია გადასაჭრელი გვაცნობეთ მაინც...“

– „ევროპიდან არაფერი კონკრეტული არ მოგვდიოდა, არავითარი დახმარება“[54].

ცოტა მოგვიანებით, 1921 წლის აპრილში გამოქვეყნებულ „საქართველოს მთავრობის განცხადებაში“ აღნიშნული იყო რომ ნოე ჟორდანიამ რუსეთის მთავრობასაც მიმართა ახსნა-განმარტებისათვის, მაგრამ კარახანმა, საგარეო საქმეთა კომისრის თანაშემწემ „უარი განაცხადა მასთან მოლაპარაკებაზე. იგივე გამეორდა, როცა 21 თებერვალს, ჟორდანიამ ჩიჩერინსაც მიმარ-

---

დოკუმენტები, სიტყვები და გამოსვლები. თბ. 2018. გვ. 176.

[52] მთავრობის თავმჯდომარის მოწოდება. გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. 1921 წ. 17 თებერვალი.

[53] ნოე ჟორდანიას მოწოდება. გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“. 1921 წ. 18 თებერვალი.

[54] ნოე ჟორდანია. ჩემი წარსული, გვ. 120, 124.

თა დეპეშით, მაგრამ პასუხი ვერ მიიღო“.

ერთ-ერთი უკანასკნელი აქტი, რომელიც საქართველოს დამფუძნებელმა კრებამ ჯერ კიდევ თბილისში მიიღო შეეხებოდა ე. წ. „შულავერის კომიტეტს“. 1921 წლის 21 თებერვალს შედგა დამფუძნებელი კრების 99-ე სხდომა. როგორც სხდომის სტენოგრაფიულ ჩანაწერშია აღნიშნული, მთავრობის თავმჯდომარის სიტყვას კრება „დიდის ოვაციით და ტაშის ცემით“ შეხვდა. ნოე ჟორდანიას გამოსვლა ერთობ ოპტიმისტურად გამოიყურებოდა. მან ქებით მოიხსენია ქართული ჯარის გამარჯვება 19 თებერვლის ღამის ბრძოლაში, როცა ქართველებმა შეძლეს მტრის ცენტრის გარღვევა და მისი „სრული დამარცხება“. გამარჯვებით დასრულდა 19 თებერვლის დღის ბრძოლაც, როცა მარცხენა ფრთაზე მტრის ჯარი ყარაიაზისაკენ გადარეკეს. 21 თებერვალს კი მარჯვენა ფრთაზე გაიმარჯვეს ქართველებმა, ხელჩართულ „დიდ ბრძოლაში“.

„ეხლა მინდა მოგახსენოთ, თუ ვისი თაოსნობით წარმოებს თავდასხმა და ვინ წინამძღოლობს ამ საბჭოთა ჯარებს საქართველოს წინააღმდეგ“ – მიმართა სიტყვის დასასრულს დამფუძნებელ კრებას მთავრობის თავმჯდომარემ: „ეს ის ხალხია, რომელიც ესწრაფვის უცხო ქვეყნის ხიშტების საშუალებით დააწესოს თავისი ხელისუფლება, თავის მართველობა, ესენი არიან – მახარაძე ფილიპე, ორახელაშვილი მამია, მდივანი ბუდუ, ელიავა შალვა, ოკუჯავა მიშა, დუმბაძე ლადო, ნაზარეტიანი, ომარი!, გეგეჭკორი ალექსანდრე და კვირკველია“.

ჟორდანიას სიტყვის მთლიანი ტექსტი უცვლელად გამოქვეყნდა, გაზ. „ერთობაში“, 1921 წლის 23 თებერვლის ნომერში. ნ. ჟორდანიას სიტყვის საფუძველზე დამფუძნებელმა კრებამ მიიღო ორპუნქტიანი დადგენილება:

„1. იღებს რა მხედველობაში, რომ საქართველოზე თავდასხმაში მონაწილეობას იღებენ ქართველი ხალხის ულირსნი შვილნი, დამფუძნებელი კრება ადგენს: ყველა ქართველები, რომლებიც უშუალო მონაწილეობას იღებენ შეიარაღებულ ბრძოლაში საქართველოს წინააღმდეგ ან დახმარებას უწევენ ამ ბრძოლას, გამოცხადებულ არიან ქართველი ხალხის მოღალატეებად. მათ ერთმევათ ყოველივე ქონება და კანონს გარეშე არიან გამოცხადებულნი. ამ დადგენილების სისრულეში მოყვანა ევალება მთავრობას.

2. მოისმინა რა მთავრობის თავმჯდომარის მოხსენება, რომლიდანაც ირკვევა, – რომ შულავერში შედგა ჯგუფი, რომელიც თავის თავს საქართველოს მთავრობას უწოდებს; აღნიშნული ჯგუფი მოუძღვის საბჭოთა რუსეთის

ჯარს საქართველოს რესპუბლიკის წინააღმდეგ;

დამფუძნებელი კრება ადგენს: ფილიპე მახარაძე, მამია ორახელაშვილი, ბუდუ მდივანი, შალვა ელიავა, მიხეილ ოკუჯავა, ლადო დუმბაძე, ომარ ფაიკი, ჰამაიაკ ნაზარეტიანი, ალექსანდრე გეგეჭკორი და ბესო კვირკველია გამოცხადებულ იქნენ ქართველი ხალხის მოღალატეებათ, ჩამოერთვას მათ ყოველივე ქონება და დაყენებულ იქნან კანონ გარეშე“

1921 წლის 25 თებერვალს, საბჭოთა რუსეთის XI არმიის მოწინავე რაზმები თბილისში შემოვიდნენ. როგორც გაზეთი „ბაკინსკი რაბოჩი“ აღნიშნავდა: „25 თებერვალს, დღის 12 საათზე, მამაცმა წითელმა არმიამ, შემოვლითი მსვლელობით აიღო საქართველოს დედაქალაქი – ტიფლისი“ . საქართველოს დედაქალაქში საბჭოთა ხელისუფლება დამყარდა. 1921 წლის 25 თებერვალს საბჭოთა არმიის ნაწილები ისე შემოვიდნენ თბილისში, რომ ლენინის მთავრობას, არც ერთ დიდ დასავლურ სახელმწიფოსთან არ შექმნია პრობლემები. ბაქოში მყოფმა სერგო ორჯონიკიძემ სიხარულით აფრინა მოსკოვში, ლენინ-სტალინის სახელზე ცნობილი დეპეშა: „თბილისის თავზე ფრიალებს საბჭოთა ხელისუფლების წითელი დროშა. გაუმარჯოს საბჭოთა საქართველოს“.

ამ დროისათვის საბჭოთა ჯარების მიერ ოკუპირებული იყო აღმოსავლეთ საქართველოს დიდი ნაწილი. 25 თებერვლიდან მიმდინარეობდა საბჭოთა-რუსული ოკუპაციის გავრცელება ქვეყნის დანარჩენ ტერიტორიაზე, ძირითადად ქართლსა და დასავლეთ საქართველოში, რაც 18 მარტამდე გაგრძელდა. ამ პერიოდის მანძილზე, დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლების ფუნქციონირება ჯერ კიდევ გრძელდებოდა ქვეყანაში და თითქმის ყოველდღიურად ვიწროვდებოდა ტერიტორიულად. ამავე დროის განმავლობაში მოხდა რამდენიმე უმნიშვნელოვანესი მოვლენა, რომლებმაც ღრმა კვალი დატოვა საქართველოს მომავალ ბედ-იღბალზე.

საქართველოს ძირითადი ტერიტორიების დაკავების შემდეგ, არა მარტო დემოკრატიული რესპუბლიკის, არამედ საბჭოთა ხელისუფლების წინაშეც დადგა ბათუმის შენარჩუნების საკითხი. 1921 წლის 16 მარტს გაფორმდა რუსეთ-თურქეთის მეგობრობის ხელშეკრულება, რომელიც საქართველოს განაწილებასაც ითვალისწინებდა. ამ ხელშეკრულების მიხედვით, ბათუმის ოლქის ცენტრალური და ჩრდილოეთ ნაწილი და ქალაქი ბათუმი, საქართველოს რჩებოდა.

მაგრამ 16 მარტისათვის, თვით ბათუმის ოლქში და განსაკუთრებით

ქალაქში, მძიმე ვითარება იდგა. საქართველო-რუსეთის ომის მიმდინარეობის პირობებში, თურქეთის ქემალისტურმა ხელისუფლებამ საქართველოს ულტიმატუმი წარუდგინა – ის ითხოვდა არდაგანისა და ართვინის ოლქების გადაცემას. საქართველოს მთავრობამ უარი განაცხადა ოლქების გადაცემაზე, მაგრამ ორივე ქალაქიდან ჯარი გამოიყვანა, რაც უბრძოლველად მათ თურქეთის ხელში დატოვებას ნიშნავდა. თურქებმა ქალაქები დაიკავეს, რაც საქართველოს მთავრობამ იურიდიულად არ ცნო.

თურქების ჯარმა წინსვლა განაგრძო და მისი ნაწილები ბათუმში შევიდნენ, ხოლო 17 მარტს, თურქული ნაწილების მეთაურმა ქიაზიმ-ბეიმ ბათუმის გენერალ-გუბერნატორად გამოაცხადა თავი. თურქული ჯარის ნაწილებმა ქალაქის სტრატეგიული ობიექტები დაიკავეს – ფოსტა, ტელეგრაფი, მილიცია, სამხედრო ყაზარმები და სხვ. გაჩნდა რეალური საფრთხე, რომ ბათუმი დაიკარგებოდა. საქმე იმაში იყო, რომ მოსკოვს არ უნდოდა თავის მოკავშირე ქემალისტებთან სამხედრო დაპირისპირება მოსვლოდა. მას უნდოდა, რომ ქალაქის შენარჩუნება, თუ ამისი შესაძლებლობა იქნებოდა, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სახელით და მისდამი დაქვემდებარებული საჯარისო ნაწილებით მომხდარიყო. ამ დროს ბათუმში, მის ოლქის ტერიტორიაზე და საჯავახოში იდგნენ რესპუბლიკის ჯარის ნაწილები, რომელსაც გენერალი გიორგი მაზნიაშვილი მეთაურობდა.

უფრო ადრე, 1921 წლის 8 მარტს, საქართველოს რევოლუციურმა კომიტეტმა, მოწოდებით მიმართა საქართველოს დემოკრატიულ მთავრობას: „მოწოდება საქართველოს ყოფილ მთავრობის მიმართ“. რევკომი წინადადებას აძლევდა „ყოფილ მთავრობას,“ შეეწყვიტა უმიზნო სამხედრო მოქმედებები, რადგან ომის წაგება უკვე ცხადი იყო. რევკომი ამნისტიას უცხადებდა პარტიებს, რომლებიც სცნობდნენ „გადატრიალებას და საბჭოთა წყობილებას საქართველოში“. ისტორიის კურიოზი ის იყო, რომ მოწოდებას ხელს აწერდა იმ „შულავერის კომიტეტის“ თითქმის ყველა ის წევრი, რომელნიც საქართველოს დამფუძნებელმა კრებამ ორი კვირის წინ მოღალატეებად გამოაცხადა: მახარაძე, ორახელაშვილი, ელიავა, ოკუჯავა, დუმბაძე, გეგეჭკორი, კვირკველია, ელისაბედაშვილი.

დემოკრატიული მთავრობა დადებითად გამოეხმაურა წინადადებას. მოლაპარაკებები დაევალა მთავრობის თავმჯდომარის მოადგილეს გრიგოლ ლორთქიფანიძეს. მან რევკომს შესთავაზა 14 მარტს, 14 საათიდან შეეწყვიტათ ყოველგვარი საომარი მოქმედება ყველა ფრონტზე. რევკომმაც დადებითი

პასუხი გასცა ლორთქიფანიძეს, მაგრამ თავისი მოთხოვნა წამოაყენა: „შემდეგი მოლაპარაკების გასაგრძელებლათ თანამშრომლობის შესახებ და სხვა აუცილებელ პირობათ ვთვლით თქვენს მიერ დაუყოვნებლივ ცნობას საქართველოს დამოუკიდებელ საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკისა...“ წინასწარი შეთანხმება მოხდა 16 მარტს, 12 საათზე, ლორთქიფანიძესა და რევკომის თავმჯდომარის მოადგილეს მამია ორახელაშვილს შორის, სატელეფონო საუბრის დროს.

ამ სატელეფონო საუბრიდან საყურადღებოა ლორთქიფანიძის განცხადება, რომ ბათუმში საქართველოს მთავრობამ „შემოუშვა“ თურქების მცირე ჯგუფი. ამ საკითხის შესახებ არაერთი მოსაზრება არსებობს, მაგრამ ვითარება ბოლომდე გარკვეული არ არის. თუმცა, გასათვალისწინებელი იქნება საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარის მოადგილის გრიგოლ ლორთქიფანიძის განცხადება: „მართალია ბათუმში არის ანგორის ჯარის პატარა ჯგუფი, რომელიც შემოვიდა ჩვენის თანხმობით. მაგრამ თვით ქალაქში, ციხეში და აგრეთვე ოლქში ჩვენი სრული დომინაციაა, როგორც სამხედრო ისე სამოქალაქო მხრივ. ანგორის ჯარის ნაწილები დარჩებიან იქ იმ დრომდე, ვიდრე ამაზე ჩვენი თანხმობა იქნება“ . ამ ან გულუბრყვილო, არადამაჯერებელი პასუხით, ორახელაშვილის კითხვაზე, ლორთქიფანიძე თითქოს თავს იმართლებდა ან აფუჩეჩებდა, ასკერების „პატარა ჯგუფის“ შემოშვებას ბათუმში. ამის შემდეგ, ობიექტურობა მოითხოვს, რომ ვაღიაროთ, ბოლშევიკ მამია ორახელაშვილის საპასუხო დასკვნა, უფრო დამაჯერებლად გამოიყურებოდა: „რამდენადაც თქვენი თავი მთავრობად მიგაჩნიათ, ანგორის შეიარაღებული ორი ასკერის ბათუმში ყოფნაც კი იმას ნიშნავს, რომ ეს ან ოკუპანტები არიან, ან თქვენი მოკავშირენი. საკითხი ტერიტორიის მთლიანობისა, უდიდესი საკითხია. თქვენ უკვე უკუაგდეთ სასურველი გადაწყვეტა ამ საკითხისა უცხოელი შეიარაღებული ძალის მეშვეობით ბათუმში, მაშინ როდესაც რუსეთ-ოსმალეთის კონფერენციაზე მოსკოვში სრულიად გადაწყვეტილია საკითხი, რომ ბათუმი, ახალციხე და ახალქალაქი რჩება საზღვრებში. შეთანხმებაზე ხელი აქვს მოწერილი საბჭოთა საქართველოს წარმომადგენელს მიხა ცხაკაიას“.

ბოლშევიკი ორახელაშვილი მართალი იყო. მან იცოდა რომ რუსეთ-თურქეთის ხელშეკრულებას სწორედ იმ დღეს, 16 მარტს უნდა მოსწეროდა ხელი და ხელმოსაწერი დოკუმენტის შინაარსიც კარგად მოეხსენებოდა. მოსკოვის „მეგობრობისა და ძმობის“ ხელშეკრულების მეორე სტატია კი იუწყებოდა რომ „თურქეთი თანახმაა საქართველოს დაუთმოს სუვერენიტეტი ბათუმის პორტზე და ქალაქზე და ტერიტორიაზე, რომელიც ამავე ხელშეკრუ-

ლების პირველი სტატიის მიხედვით, მდებარეობს საზღვრიდან ჩრდილოეთით და შეადგენს ბათუმის ოკრუგის ნაწილს...“[55] შემდეგ საუბარია ხელშეკრულების სხვა პირობებზე.

1921 წლის 17 მარტს, ქუთაისში დაიწყო მოლაპარაკებები, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისა და საბჭოთა საქართველოს რევოლუციური კომიტეტის წარმომადგენლებს შორის. დემოკრატიულ რესპუბლიკას წარმოადგენდნენ გრიგოლ ლორთქიფანიძე – საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარის მოადგილე, ალექსანდრე დგებუაძე – პოლიტიკური მრჩეველი, იოსებ გედევანიშვილი – მრჩეველი სამხედრო საკითხებში და დელეგაციის მდივანი დავით შარაშიძე. რევკომის მხარეს წარმოადგენდნენ მამია ორახელაშვილი, შალვა ელიავა და გამბაროვი. სხდომას თავმჯდომარეობდა საბჭოთა რუსეთის წარმომადგენელი აბელ ენუქიძე, ხოლო ამავე მხარის დელეგაციის წევრი იყო ალექსანდრე სვანიძე – სახალხო კომისარიატის განყოფილების უფროსის მოადგილე, სტალინის ცოლისძმა. მოლაპარაკებებზე იგი იყო აბელ ენუქიძის თანაშემწე.

ჩვენ არ შევეხებით ქუთაისის მოლაპარაკებების დეტალებს, რომლებიც ეხება სამხედრო სფეროს, ჯარების გადაადგილებას, ბათუმის განთავისუფლების პერიპეტიებს, რის შესახებაც ამავე ნაშრომის სხვა თავშია საუბარი. ეს საკითხები განხილული აქვს და გაანალიზებული შოთა ვადაჭკორიას, რომელმაც, გამოაქვეყნა ქუთაისის მოლაპარაკების სტენოგრაფიული ანგარიში.[56]. მოლაპარაკება სწარმოებდა ერთი მთავარი მიზნით – შეწყვეტილიყო საომარი მოქმედებები და ორივე მხარეს მიეღო ერთობლივი მონაწილეობა – ბათუმისა და მისი ოლქის შენარჩუნებისათვის ანუ, როგორც გრ. ლორთქიფანიძე აღნიშნავდა: „როგორიც არ უნდა იყოს საქართველო, იქნება მისი ხელისუფლება დემოკრატიული რესპუბლიკა, თუ საბჭოთა რესპუბლიკა, როგორიც არ უნდა იყოს მისი სახელმწიფოებრივი ფორმა, ჩვენი მოვალეობა არის, მოვალეობა სახელმწიფოებრივი, ეროვნული და ყოველგვარი, რომ ვეცადოთ ეს ოლქი დარჩეს ყოველ შემთხვევაში საქართველოს“.[57]

მოწინააღმდეგეებმა მაინც მოახერხეს დიალოგი, საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის სახელით. შეთანხმება მოხდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობასა და რევკომს შორის, სამხედრო მოქმე-

[55] Московский договор между Россией и Турцией. http://www.doc20vek.ru/node/4149.

[56] შ. ვადაჭკორია. საბჭოთა რუსეთთან საქართველოს დამარცხების ქრონიკა (1921 წელი). თბ. 2021.

[57] შ. ვადაჭკორია. საბჭოთა რუსეთთან საქართველოს დამარცხების ქრონიკა, გვ. 179.

დებების შეწყვეტის შესახებ. მოგვყავს რამდენიმე პუნქტი ქუთაისის შეთანხმებიდან:

1. მოხდეს დაუყოვნებელი ლიკვიდაცია საომარი მოქმედებისა;

2. დემოკრატიული მთავრობა ხსნის თავის ფრონტს საბჭოთა არმიის წინააღმდეგ, სცლის საქართველოს ტერიტორიის იმ ნაწილს, რომელიც მას უჭირავს და საშუალებას აძლევს რევოლუციონური კომიტეტის განკარგულებაში მყოფ ჯარებს მივიდეს ბათუმის დასაცავად და დასაკავებლად და დასაცავად გარეშე მტრებისგან შემოსევისაგან.

3. რევოლუციონური კომიტეტის განკარგულებაში მყოფი საბჭოთა არმიების ნაწილები პირველ ყოვლისა ბათუმზე გავლით იჭერენ ამ ოლქის სამხრეთ ნაწილებს.

4. არა უგვიანეს ვიდრე 25 მარტისა თანხმობით ქ. ბათუმსა, მის რაიონსა და რკინიგზის ლიანდაგზე სავჯავახოდან ვიდრე ქ. ბათუმამდე და საერთოდ იმ ტერიტორიაზე, რომელიც დღეს უკავია დემოკრატიულ მთავრობას, რჩება ამ უკანასკნელთ ადმინისტრაცია და ხელისუფლება.

5. რევკომის განკარგულებაში მყოფი ჯარები შედიან ბათუმის ოლქში, როგორც მეგობრულად განწყობილი ძალა დემოკრატიული მთავრობისა და მისი მხედრობისადმი.“[58]

1921 წლის 18 მარტს ხელი მოეწერა ხელშეკრულებას, რომელმაც, ორივე მხარის ძალისხმევით, პრაქტიკულად უეჭველი გახადა ბათუმისა და მისი ოკრუგის უმეტესი ნაწლის დარჩენა საქართველოს საზღვრებში. გადამწყვეტი გარემოება მაინც ბათუმის ქუჩებში მიმდინარე ბრძოლებმა გადაწყვიტა. დემოკრატიული საქართველოს მხედრობამ გენერალ გიორგი მაზნიაშვილის მეთაურობით, დაამარცხა და ქალაქიდან განდევნა ქიაზიმ-ბეის თურქული ჯარის ნაწილები. 20 მარტს ბათუმი საბოლოოდ დატოვეს თურქმა ასკერებმა[59].

რაც შეეხება ართვი-არდაგანის ჩამოცილებას საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ტერიტორიიდან, მისი განმარტებისათვის, გასაღებს წარმოადგენს, თვით ნოე ჟორდანიას წერილი აკაკი ჩხენკელისადმი. „დღეს ოცდაორ თებერვალს მივიღეთ ანგორის მთავრობისგან ნოტა, რომლითაც გვაცნობებენ, რომ ხვალ ოცდასამი თებერვლიდან იჭერენ არდაგანისა და არ-

[58] შ. ვადაჭკორია. საბჭოთა რუსეთთან საქართველოს დამარცხების ქრონიკა, გვ. 200. დოკუმენტი №68. ქუთაისში 1921 წლის 18 მარტის შეთანხმება შესახებ სამხედრო მოქმედების ლიკვიდაციისა დემოკრატიულ მთავრობასა და საქართველოს რევკომს შორის.

[59] შ. ვადაჭკორია. ქუთაისის 1921 წლის 17-18 მარტის მოლაპარაკებები. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა (1918-1921). ენციკლოპედია-ლექსიკონი, გვ. 460.

თვინის მხარეებს. ჩვენ ეხლა წინააღმდეგობას ვერ გავუწევთ. ფაქტიურათ შემოუშვებთ, ხოლო ხელს არ მოუწყობთ. გვეშინია ბათუმი და ახალციხე არ დაიკაონ. წარადგინეთ დასაბუთებული პროტესტი ლონდონის კონფერენციის წინაშე".[60]

ის გარემოება რომ საქართველოში საბჭოთა რუსეთის შემოსვლა და თბილისის „დაკავება" – საქართველოს ოკუპაცია და დაპყრობა იყო, საბჭოთა ლიდერები კერძო საუბრებსა თუ მიწერ-მოწერაში უპრობლემოდ აღიარებდნენ. საილუსტრაციოდ რამდენიმე ამონარიდი შეიძლება მოვიყვანოთ, ლევან თოიძის მიერ შეკრებილ-მოძიებული მასალებიდან:

– იოსებ სტალინი წერდა ორჯონიკიძეს: „შესაძლოა საჭირო შეიქმნეს სამხედრო ჩარევა და საქართველოს ოკუპაცია".[61] ეს იყო 1921 წლის 28 იანვარი.

– ლევ ტროცკი: „მე მაშინ ურალში ვიყავი. სამხედრო ინტერვენციამ სავსებით წარმატებულად ჩაიარა და საერთაშორისო გართულება არ გამოუწვევია"[62].

– ფ. მახარაძე – „როცა წითელი ჯარების შეტევა დაიწყო, ამ შეტევის მიზნებსა და განზრახვაზე საქართველოში არც ერთმა უჯრედმა კი არა, პარტიის არც ერთმა წევრმაც სრულიად არაფერი არ იცოდა... ამრიგად, გამოვიდა შემდეგი: ჯერ ერთი, საქართველოს საზღვრებში წითელი ჯარების შესვლამ და საბჭოთა ხელისუფლების გამოცხადებამ გარედან დაპყრობის ხასიათი მიიღო, რადგან ამ ქვეყანაში ამ დროს აჯანყების დაწყება არც უფიქრია ვინმეს... აი, სად არის ჩვენი პირველი ცოდვა, აი სად არის ფესვი ბოროტებისა.."[63].

რა თქმა უნდა, საბჭოთა ლიდერები ამ სიმართლეს საჯაროდ არც გაჰყვიროდნენ და არც ამხელდნენ. მათ მსოფლიოს მოსდეს, თითქოს საქართველოში, გლეხთა და მუშათა აჯანყება მძვინვარებდა და მშრომელ მასებს, ინტერნაციონალური დახმარება გაუწია საბჭოთა რუსეთის არმიამ. ამ მხრივ მათ მშვენივრი ალიბი შეიქმნეს, სხვებიც ვითომ დააჯერეს ამ სიყალბეში და თვითონაც დაიჯერეს ეს დიდი ტყუილი.

მაგრამ დღის წესრიგში დადგა მეორე დიდი სიყალბის კონსტრუირება. მისი დანერგვისათვის ზრუნვა ლენინმა მაშინვე წამოიწყო, როგორც კი სა-

---

[60] შ. ვადაჭკორია. ქუთაისის 1921 წლის 17-18 მარტის მოლაპარაკებები, გვ. 79. მითითებულია: სცსსა. ფ. 2118. აღწ.1, ს. 7, ფ. 25.

[61] ლ. თოიძე. ინტერვენციაც, ოკუპაციაც, ძალდატანებითი გასაბჭოებაც, ფაქტობრივი ანექსიაც, გვ. 114. მითითებულია: მლი ცპა, ფ. 558, აღწ. I, საქ. 2043, ფურც. 1.

[62] ლ. თოიძე. ინტერვენციაც, ოკუპაციაც, ძალდატანებითი გასაბჭოებაც, ფაქტობრივი ანექსიაც. მითითებულია: Лев Троцкий. Сталин. Т. II. Под редакцией Ю. Г. Фельштеинского. Chalidge Publications. 1985, გვ. 48-49.

[63] ლ. თოიძე. ინტერვენციაც, ოკუპაციაც, ძალდატანებითი გასაბჭოებაც, ფაქტობრივი ანექსიაც, გვ. 119. მითითებულია: საქართველოს უახლესი სოციალ-პოლიტიკური ისტორიის ინსტიტუტის არქივი (სუსპია). ფ. 2914, აღწ. 2, საქ. 6, ფურც. 1-6.

ქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამხედრო დამარცხება გამოიკვეთა.

ახლა, როცა საქართველოს დემოკრატიული მთავრობა დღე-დღეზე ემზადებოდა საზღვარგარეთ გაქცევა-გახიზვნისათვის, საბჭოთა რუსეთის ცენტრალურ ხელისუფლებას და მის ბელადს – ლენინს ძალიან დასჭირდა მეორე დიდი სიყალბე – დემოკრატიულ მთავრობას და მის მეთაურს ნოე ჟორდანიას უნდა ლეგიტიმურად ეცნო საბჭოთა ხელისუფლება. ლენინს უნდოდა რომ საერთაშორისო დონეზე გამართლებულიყო საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება და მას ჩამოსცლოდა დაპყრობელის სტატუსი.

ამ მიზნით ლენინმა რამდენჯერმე, სხვადასხვა პირების და მეთოდების საშუალებით შეუთვალა ნოე ჟორდანიას და მის მთავრობას, საბჭოთა ხელისუფლებასთან თანამშრომლობა – მაგ. საბჭოთა ხელისუფლების წარმომადგენლებთან კოალიციურ მთავრობაში შესვლა. და აი, 1921 წლის 2 მარტს, ვლადიმერ ულიანოვ-ლენინი, წერილს უგზავნის ორჯონიკიძეს, „ქართველი კომუნისტებისა“ და „რევკომის ყველა წევრისათვის“ გადასაცემად და მათგან თანხმობის მითითებით: „...უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ გამოინახოს მისაღები კომპრომისი ბლოკისათვის ჟორდანიასთან ან მის მსგავს ქართველ მენშევიკებთან, რომლებიც ჯერ კიდევ აჯანყებამდე აბსოლუტურად მტრულად არ იყვნენ განწყობილნი გარკვეული პირობებით საქართველოში საბჭოთა წყობილების დამყარების აზრისადმი“[64]. გავიხსენოთ, რომ ჟორდანიას ბოლშევიკმა სერგო ქავთარაძემაც შესთავაზა საბჭოთა ხელისუფლებასთან კომპრომისი და მორიგება.

საბჭოთა ხელისუფლების ცნობის საკითხი ერთ-ერთი მთავარი მოთხოვნის სახით წარუდგინეს დემოკრატიული მთავრობის წარმომადგენელს გრიგოლ ლორიფანიძეს. „შულავერის“ კომიტეტის თავმჯდომარის მოადგილემ მამია ორახელაშვილმა მას განუცხადა: „უმთავრესი მოთხოვნილება ჩვენი პლატფორმისა არის ცნობა საქართველოს რევოლუციური კომიტეტისა და აღიარება საქართველოს დამოუკიდებელი საბჭოთა რესპუბლიკია. ამ საკითხებში თუ შევთანხმდებით... დანარჩენ საკითხებში შეთანხმების ნიადაგი უკვე გამორკვეული იქნება და გაგვიადვილებს საქმეს... თუკი დღესვე იქნება აღიარებული საბჭოთა გადატრიალება საქართველოში და ამ გადატრიალებიდან გამოსული საქართველოს რევოლუციური კომიტეტი“.[65]

ამ საკითხს კვლავ და კვლავ ააქტიურებდა მ. ორახელაშვილი: „... ჩვე-

[64] ვ. ი. ლენინი. თხზულებანი. ტ. 32. თბ. 1951, გვ. 189.
[65] შ. ვადაჭკორია. ქუთაისის 1921 წლის 17-18 მარტის მოლაპარაკებები, გვ. 460.

ნი პირველი მოთხოვნილება არის, რომ მეორე მხარემ სცნოს გადატრიალება საქართველოში და აღიაროს დამოუკიდებელი საქართველოს სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკა და მისი დღევანდელი მატარებელი – საქართველოს რევოლუციონური კომიტეტი“. ეს ფორმულა, ორახელაშვილმა, ბევრჯელ ჯიუტად გაიმეორა.

მაგრამ მასზე პრინციპული აღმოჩნდა დემოკრატიული მთავრობის თავმჯდომარის მოადგილე. გრ. ლორთქიფანიძემაც არაერთხელ დაუპირისპირა თავისი ფორმულა მოწინააღმდეგეს: საქართველოში გადატრიალება მოხდა უცხო ქვეყნის ჯარების მიერ, უხეში ძალით. ამის გამო, დემოკრატიული მთავრობა ვერ სცნობდა ახალ ხელისუფლებას. გარდა ამისა, „ჩემს მთავრობას არ შეუძლია თავისი ხელისუფლება გადასცეს სხვა ვინმეს. თვითონ ის არ არის წყარო უფლებისა. უფლების წყარო არის დამფუძნებელი კრება და სხვა არავინ“.[66]

გრიგოლ ლორთქიფანიძემ კიდევ არაერთხელ გაიმეორა თავისი სამართლიანი და ობიექტური ფორმულა. როგორც ცნობილია, საქართველოს მთავრობამ ისე დატოვა სამშობლოს საზღვრები, რომ კაპიტულაცია არ გამოუცხადებია. დემოკრატიულმა მთავრობამ და მისმა თავმჯდომარემ ნოე ჟორდანიამ გამოიჩინეს დიდი პასუხისმგებლობა, გამძლეობა, შორსმჭვრეტელობა და არამარტო მომავალ თაობებს დაუტოვეს საბრძოლო ლოზუნგი, არამედ შესაძლებელი გახადეს, რომ 70 წლის შემდეგ აღმდგარ დამოუკიდებელ საქართველოს, პირველი რესპუბლიკის სამართალმემკვიდრედ გამოეცხადებინა თავი.

დაბოლოს, რა აიძულებდათ ქართველ ბოლშევიკებს, ასეთი თავდადებით დაენგრიათ საკუთარი ქვეყნის დამოუკიდებელი სახელმწიფო, რაც არ უნდა უვარგისი ყოფილიყო სოციალ-დემოკრატიული ხელისუფლება? ქართველ ბოლშევიკთა ნაწილს, შეიძლება მართლაც სჯეროდა კომუნისტური იდეალები თანასწორობის შესახებ და რომ მომავალი საბჭოთა სოციალისტური საქართველო, ისეთივე თავისუფალი და დამოუკიდებელი იქნებოდა, როგორც საბჭოთა რუსეთი. და აი, ქართველმა კომუნისტებმა დაიწყეს მტკიცება, დასაბუთება და პროპაგანდა-აგიტაცია, რომ ახალი საბჭოთა სოციალისტური საქართველო იქნებოდა აუცილებლად დამოუკიდებელი სახელმწიფო. დამოუკიდებლობის თემა ქუთაისის მოლაპარაკების დროსაც აქტუალური იყო. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მამია ორახელაშვილმაც ახსენა რამდენჯერმე – „საქართველოს დამოუკიდებელი საბჭოთა რესპუბლიკა“.

[66] შ. ვადაჭკორია. საბჭოთა რუსეთთან საქართველოს დამარცხების ქრონიკა, გვ. 182.

შეიძლება ისეთებიც იყვნენ ბოლშევიკთა შორის, რომლებსაც სჯეროდათ რომ საბჭოთა რუსეთის ჯარი დაუყოვნებლივ გავიდოდა საქართველოდან, როცა შეიქმნებოდა – საქართველოს წითელი საბჭოთა არმია. ქუთაისის მოლაპარაკებაზე ერთგვარი დიალოგიც კი გაიმართა აბელ ენუქიძესა და ორახელაშვილს შორის, რომელნიც ერთად ირწმუნებოდნენ რომ რუსეთის საბჭოთა ჯარი „რასაკვირველია“ დატოვებდა საქართველოს. მაგ., ენუქიძემ განაცხადა: „როცა შესაძლებელი იქნება, როცა საქართველოს ეყოლება თავისი საკუთარი ძალები, ისეთი ძალები, რომლებიც შეძლებენ დროებით მაინც, გარეშე საფრთხიდან დაიხსნან საქართველო და ისეთი აუცილებელი საჭიროება არ იქნება რუსეთის ჯარების აქ ყოფნა ისიც მხოლოდ საზღვრებში, ეს რუსეთის ჯარები გაყვანილი იქნებიან“.

ორახელაშვილი პასუხობს: „რასაკვირველია, ეს ხომ არ არის უბრალო დაპირება, რომ საქართველოს წითელი ჯარის შექმნა გადაწყვეტილია... როდესაც ჩვენ საქართველოში გვეყოლება საკუთარი ლაშქარი, რასაკვირველია, რუსეთის ჯარს წავიყვანთ, მოგაშორებთ... რუსეთის ჯარი უთუოდ იქნება დაბრუნებული რუსეთში...“[67] და ა. შ.

1921 წლის 2 მარტს გამოსული ბოლშევიკური გაზეთი „კომუნისტი“ უკვე ირწმუნებოდა რომ საქართველოს სწორედ ახლა გახდა ჭეშმარიტად თავისუფალი. რაც შეეხებოდა მე-11 არმიას, „საბჭოთა ჯარი შემოვიდა ჩვენში სწორედ ამ ეროვნული თავისუფლების დასაცავად და მუშათა კლასის განთავისუფლებლად“[68]. ქართველმა კომუნისტებმა, ხელისუფლებაში მოსვლისთანავე დაიწყეს ყველაზე უხერხული სიყალბის დასაბუთება და მოსახლეობის დაჯერება-დარწმუნება.

2 მარტს სახელმწიფო თეატრში, ხელოვნების მუშაკთა კრებაზე სიტყვით გამოვიდა რევკომის წევრი შალვა ელიავა, რომელმაც განაცხადა: „ჩვენი სახელმწიფო აბსოლუტურად სუვერენულია ეროვნულ სახელმწიფოსა და კულტურულ აღმშენებლობის საქმეში. დამოუკიდებელ საბჭოთა საქართველოში ადგილი არ ექნება კოლონიზაციასა და ძალმომრეობას“[69]. თვით ეს განცხადება იყო ერთ-ერთი ნიმუში ახალი „საბჭოურ-რუსული სიმართლისა“, რომელმაც დამკვიდრება დაიწყო საქართველოში – ბოლშევიკი ფუნქციონერი ირწმუნებოდა და არწმუნებდა ხელოვნების მუ/შაკებს, რომ მენშევიკებისაგან

[67] შ. ვადაჭკორია. საბჭოთა რუსეთთან საქართველოს დამარცხების ქრონიკა, გვ. 193. დოკუმენტი №67. ქუთაისის საზავო მოლაპარაკება.

[68] სოციალური და ეროვნული. გაზ. „კომუნისტი“. 1921 წ. 2 მარტი.

[69] საბჭოთა საქართველოში. ამხ. შალვა ელიავას სიტყვა ხელოვნების მუშაკებისადმი. გაზ. „კომუნისტი“. 1921 წ. 5 მარტი.

განთავისუფლებულ ქვეყანაში ადგილი არ ექნებოდა „კოლონიზაციასა და ძალმომრეობას“ და იმ დროს როცა აგრესორი წითელი არმია ბრძოლებით მისდევდა ჯერ კიდევ დამოუკიდებელი საქართველოს უკანდახეულ ქართულ ჯარს, ელიავას ლოგიკით ეს არ იყო „ძალმომრეობა“.

1921 წლის 9 მარტს გამოქვეყნდა საინტერესო ოფიციალური დოკუმენტი: „საქართველოს რევკომის პროტესტი“ – „მთელ ქვეყნიერებას“. პროტესტი ეხებოდა ანტანტის სახელმწიფოებს, რომლებიც თითქოს ემუქრებოდნენ ბათუმს თავდასხმით. ამჯერად ჩვენთვის ყურადსაღები უფრო ის გარემოებაა, რომ პროტესტში ნახსენები იყო საბჭოთა რესპუბლიკის დამოუკიდებელი სტატუსი, რაც რამდენიმეჯერ მეორდებოდა. კერძოდ, რომ: „საქართველო გახდა რეალურად დამოუკიდებელი და თავისუფალი სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკა“; რომ: „თავისუფალ, დამოუკიდებელ საქართველოს საბჭოთა რესპუბლიკის“ წინააღმდეგ მტრულ განზრახვებს აქვს ადგილი; რომ: ბათუმის ვინმეს მიერ „დაჭერა“ იქნება „თავდასხმა დამოუკიდებელ საბჭოთა საქართველოზე“; რომ: „საქართველოს დამოუკიდებელი საბჭოთა რევოლუციონური რესპუბლიკა აცხადებს...“; რომ: „საბჭოთა რესპუბლიკის დამოუკიდებლობის დაცვას“ – მხარს დაუჭერენ სხვა საბჭოთა რესპუბლიკები.[70] ქართველ კომუნისტებს ძალიან უნდოდათ „მთელ ქვეყნიერებას“ დაეჯერებინა, რომ რუსეთის არმიების მიერ დაპყრობილი საქართველო – მართლაც და რეალურად – დამოუკიდებელი სახემწიფო იყო, თუმცა, ძნელი სათქმელია,პირველ რიგში თვითონვე სჯეროდათ თუ არა - საკუთარი ნაყალბევი.

1918-1921 წლებში ქართველმა და კავკასიელმა ბოლშევიკებმა და შემდგომში – კომუნისტებმა, ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა – თვითმარქვია თუ გარედან წოდებულმა ვითომ საქართველოს კომუნისტურმა პარტიამ – წარმატებით შეასრულა მეხუთე კოლონის ფუნქცია და საკუთარი დამოუკიდებელი სახელმწიფო დაამხო, რუს საბჭოთა ოკუპანტებთან ერთად. საქართველოს დამოუკიდებელი დემოკრატიული რესპუბლიკა დაემხო. საქართველოში დაიწყო საბჭოთა რუსული ოკუპაციის ხანგრძლივი და მსოფლიო ისტორიაში უმაგალითო სიყალბისა და დიქტატურის ეპოქა.

[70] საქართველოს რევკომის პროტესტი. „კომუნისტი“. 1921 წ. 9 მარტი.

Dimitri Shvelidze
Associate Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

THE LAST MONTHS OF THE FIRST GEORGIAN REPUBLIC (POLITICAL-DIPLOMATIC ASPECTS)

Summary

In the present work, we particularly focus on the process of negotiations on the trade agreement between Soviet Russia and Great Britain in 1920-1921. The negotiations have been going on for almost over a year and went through several stages. It turns out that in the course of the negotiations the question of the future state of Georgia was also discussed.

Initially, and for a long time Great Britain considered Georgia within its sphere of protection and influence. The Soviet Russia opposed such a status. The negotiations dragged on due to the disagreement on the issue of Georgia.

At the final stage of the negotiations, Great Britain was forced to back down and remove the issue of Georgia from the text of the agreement. This meant that Soviet Russia managed to maintain Georgia as part of the new Soviet empire. This conceptual approach is documented for the first time in our historiography.

The paper also covers other topics.

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XIX
თბილისი. 2023

არჩილ კობრეიძე
უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი,
ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თსუ

ნათია მირიანაშვილი
უახლესი ისტორიის ცენტრალურ არქივის განყოფილების უფროსი,
სსიპ საქართველოს ეროვნული არქივი

ნოდარ შოშიაშვილი
მკვლევარი

უცხოური ფირმების საქმიანობა საქართველოში XX საუკუნის 20-იან წლებში. წყაროს პუბლიკაცია (დოკუმენტები)*

საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ ქვეყნის მართვის სადავეები რევკომმა აიღო. საბჭოების პირველმა ყრილობამ (1922 წლის 25 თებერვალი) აირჩია ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტი, რომელმაც შეადგინა საქართველოს პირველი საბჭოთა მთავრობა, გარკვეული ხნის მერე საქართველო გაერთიანდა ამიერკავკასიის ფედერაციაში, საქართველოს ეკონომიური მდგომარეობა გართულდა, მრავლმა ფაბრიკა-ქარხანამ მუშაობა შეწყვიტა.

XX საუკუნის 20-იან წლებში საბჭოთა კავშირი გადავიდა ახალ ეკ-

* პუბლიკაცია მომზადებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის (გრანტის FR 21-7848, 2022-2024 წწ.) – უცხოური კაპიტალი საქართველოში და დახმარების საერთაშორისო ორგანიზაციები XX საუკუნის პირველ მესამედში – ფარგლებში, რისთვისაც ავტორები მადლობას უხდიან შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდს.

ონომიურ პოლიტიკაზე, რომელიც მიიღო რკპ(ბ) X ყრილობამ (1921 წლის 14 მარტი), რითაც შეცვალა სამხედრო კომუნიზმის პოლიტიკა, რომელმაც საბჭოთა რუსეთი მიიყვანა ეკონომიურ კრახამდე. საბედნიეროდ საქართველოს სამხედრო კომუნიზმის ხანა არ გაუვლია. საქართველოში ახალ ეკონომიური პოლიტიკას განვითარების თავისუფალი ასპარეზი მიეცა, გარკვეულ ფარგლებში დაშვებული იყო კაპიტალისტური ელემენტები. ფაბრიკა-ქარხნების ნაწილი ივჯარით გაიცა. საბჭოთა კავშირი გადავიდა ნატურალური გადასახადებიდან ერთიან სასოფლო-სამეურნეო და საშემოსავლო გადასახადებზე.

ახალმა ეკონომიურმა პოლიტიკამ ხელი შეუწყო სახალხო მეურნეობის და ეკონომიკის აღდგენას. დაშვებული საბაზრო ურთიერთობები იყო დროებითი პოლიტიკა, რომელიც მიზნად ისახავდა სოციალიზმის განვითარებისათვის პირობების შექმნას. ნეპის მთავრი დანიშნულება იყო საზოგადოებრივი დაძაბულობის მოხსნა და საბჭოთა ხელისუფლების სოციალური ბაზის გაძლიერება, ნგრევის შეჩერება, კრიზისიდან გამოსვლა, ეკონომიკის აღდგენა და სოციალისტური საზოგადოებისთვის ნიადაგის მომზადება. მისი საშუალებით ბოლშევიკები მიზნად ისახავდნენ ნორმალური საგარეო პოლიტიკის აღდგენას და საერთაშორისო იზოლაციის დაძლევას. ისინი იძულებულნი გახდნენ დაეშვათ თავისუფალი ვაჭრობა და კერძო მრეწველობის ლეგალიზაცია. ნეპი იყო დროებითი ტაქტიკური უკანდახევა, რომელსაც უნდა მოყოლოდა ახალი მსოფლიო რევოლუცია.

ახალი ეკონომიური პოლიტიკა გულისხმობდა გადასახადების გადანაწილების შეცვლას, რაც ნიშნავდა ნაწილობრივ კაპიტალიზმზე გადასვლას, შემოღებული იქნა გარკვეული სამართლებრივი გარანტიები კერძო მესაკუთრეებისათვის.

ჯერ კიდევ 1920 წელს სახალხო კომისართა საბჭომ მიიღო დეკრეტი „კონცესიების შესახებ“, თუმცა მხოლოდ 1923 წელს იწყება საკონცესიო ხელშეკრულებების დადება, რის საფუძველზეც უცხოურ კომპანიებს უფლება ეძლეოდათ ესარგებლათ სახელმწიფო საწარმოებით.

გასაბჭოების შემდეგ საქართველოს ფინანსური და ეკონომიკური მგომარეობა თანდათან ღებულობდა კატასტროფულ ხასიათს. ეს გამოწვეული იყო, როგორც საგარეო ისე საშინაო პოლიტიკით. როგორც ავღნიშნეთ საქართველოს სამხედრო კომუნიზმის ხანა არ გაუვლია, ის პირდაპირ ახალ ეკონომიურ პოლიტიკაზე გადავიდა. ქვეყნის ეკონომიკა დანგრეული იყო, ამიტომ ბევრი სირთულის გადატანა მოუხდა. საქართველო ძირითადად სასოფ-

ლო სამეურნეო ქვეყანა იყო, მოსახლეობის 80% სოფლის მაცხოვრებლები შეადგენდნენ, ამიტომ განსაკუთრებული ყურადღება უნდა დასთმობოდა სოფლის მეურნეობის განვითარებას.

1921 წლის 5 ივლისს საქართველოს რევკომმა მიიღო №38 დეკრეტი, რომლის ძალითაც რუსეთის, სომხეთის და აზერბაიჯანის ფულის ნიშნები ქვეყნის მთელ ტერიტორიაზე მიიღებოდა თავისუფალი კურსით.[1]

1922 წლის 29 აპრილს კი საქართველოს მეორე რესპუბლიკის სახალხო კომისართა საბჭომ გამოსცა დეკრეტი №2 უცხოეთის საწარმოო დაწესებულებათა რეგისტრაციისთვის განსაკუთრებული გადასახადის დაწესების შესახებ, უცხოეთის სამრეწველო და სავაჭრო ფირმების საგარეო ვაჭრობის სახალხო კომისარიატთან რეგისტრაციისათვის დაწესდა სახელმწიფოს სასარგებლოდ განსაკუთრებული გადასახადი 150 მანეთი ოქროს ვალუტის ოდენობით, გადასახადს იხდიდნენ ის ფირმებიც, რომლებიც რეგისტრირებულნი იყვნენ ამ დეკრეტის გამოცემამდე (გადასახადი უნდა გადაეხადათ დეკრეტის გამოქვეყნებიდან ორი კვირის განმავლობაში). რეგისტრაციაზე განცხადებისა და დანართის წარდგენის დროს გაღებული უნდა ყოფილიყო საღერბო გადასახადი.[2]

1922 წლის 8 მაისის დეკრეტით ნავთობპროდუქტებით ვაჭრობაზე გამოცხადებული იყო სახელმწიფო მონოპოლია საქართველოს რესპუბლიკის მთელს ტერიტორიაზე (მათ შორის, აჭარისტანისა და აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკები და სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი) ტერიტორიაზე. ქვეყნის ფარგლებში ნავთის პროდუქტების შემოზიდვა შეადგენდა სახელმწიფოს განსაკუთრებულ უფლებას, რომელსაც ახორციელებდა სახელმწიფოს სპეციალური ორგანო – სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს სათბობის განყოფილება. ნავთობით ვაჭრობის უფლება ქონდა ყველა საზოგადოებრივ ორგანიზაციას, კოოპერატივს და კერძო პირს, რომლებიც მას შეიძენდნენ სათბობის განყოფილებისგან, ამასთან ნებართვას გასცემდა სათბობის განყოფილება. [3]

ასეთ ვითარებაში 1922 წლის 7 დეკემბერს საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭომ გამოსცა დეკრეტი №14 ათიათას მანეთიანი ქართული

[1] უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი (შემდეგში უიცა). ფონდი. №281. ანაწერი 1 საქმე №210, გვ. 73
[2] უიცა, ფ. №600. ანაწ. 4. საქ. №26, გვ. 2
[3] უიცა. ფ. №600. ანაწ. 4. საქ. №26, გვ. 3

ფულის ნიშნის (ქართული ბონი) გამოცემის თაობაზე, რომელიც იხმარებოდა საქართველოს მთელს ტერიტორიაზე რესპუბლიკაში წინათ გამოცემული ფულის ნიშნების თანაბრად (ფონდი 600:.26). მომდევნო წლიდან კი სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკებს შორის ეკონომიკური მდგომარეობის განმტკიცების მიზნით 1923 წლის 10 იანვარს ამიერკავკასიის სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის საკავშირო საბჭომ გამოსცა დეკრეტი ამიერკავკასიის ერთიანი ფულის ნიშნების მიხედვით ანგარიშის წარმოების შესახებ. დეკრეტის დამატებად საკავშირო საბჭომ დაადგინა „1. შემოღებულ იქნეს დღიდან ამ დეკრეტის გამოქვეყნებისა მთავრობის ყველა დაწესებულებაში და სახელმწიფო საწარმოში, საზოგადო და კოოპერატიულ ორგანიზაციებში ამიერკავკასიის სოციალისტურ ფედერაციულ საბჭოთა რესპუბლიკების ტერიტორიაზე მთელი ანგარიშის წარმოება, აგრეთვე ხელშეკრულების დადება და ყოველგვარი მიმდინარე სავაჭრო გარიგება და გასწორება ახალ ერთიანი ამიერკავკასიის ფულის ნიშნებით;

2. 1923 წლის 10 იავრამდე დადებული და შეუსრულებელი ყველა ხელშეკრულება დარჩება ძალაში ახალი ფულის ნიშნების თანახმად ანგარიშის გასწორების უფლებით“.[4]

ერთიანი ამიერკავკასიის ფულის ნიშანი გამოიცა 1.000, 5.000, 10.000, 50.000, 100.000, 500.000 და 1.000 000 მანეთის კუპიურებად ქართული ფულის ნიშნის თანაბრობით: (პარიტეტობით) ერთი მანეთი ამიერკავკასიის ფულის ნიშნისა უთანასწორდებოდა ერთ მანეთს ქართული ფულის ნიშნისას. აზერბაიჯანის ფულის ნიშნების მიმართ ერთი მანეთი ამიერკავკასიის ფულის ნიშნისა უთანასწორდებოდა 100 მანეთს აზერბაიჯანის ფულის ნიშნებისას, ხოლო სომხეთის ფულის ნიშნების მიმართ ერთი მანეთი ამიერკავკასიის ფულის ნიშნისა უთანასწორდებოდა 150 მანეთს სომხეთის ფულის ნიშნისას. ამიერკავკასიის ერთიანი ფულის ნიშნის გამოცემის დღიდან მოისპო დამოუკიდებელი ემისია საქართველოში, აზერბაიჯანში და სომხეთში. ადგილობრივი ფული საქართველოში, აზერბაიჯანში და სომხეთში ხმარებაში დარჩა მხოლოდ ორი თვის განმავლობაში. ამ პერიოდში ეს ფულის ნიშნები უნდა ყოფილიყო გადაცვლილი ამიერკავკასიის ფულის ნიშნებზე, 1923 წლის 10 მარტამდე. 10 მარტის შემდეგ თუ გადაცვლას ვერ მოახერხებდნენ ადგილობრივი ფული კარგავდა ძალას.[5]

[4] უიცა, ფ. №600, ანაწ. 1, საქ. №18, გვ. 1
[5] უიცა. ფ. №600, ანაწ. 4, საქ. №26, გვ. 16

1923 წლის 30 დეკემბერს სრულიად საქართველოს მუშათა, გლეხთა და წითელარმიელთა საბჭოების მეორე ყრილობაზე შ.ელიავა თავის მოხსენებაში აღნიშნავდა: „1923 წლის 1 იანვრიდან ამიერკავკასიის რესპუბლიკების ფინასური ორგანიზაცია გაერთიანებული იქნა. სახელმწიფო გადასახადი იყოფა სამ ნაწილად: 1) გადასახადი, რომელიც შედის ამიერკავკასიის სალაროში, ეს არის არაპირდაპირი გადასახადი, 2) პირდაპირი გადსახადი, რომელიც შედის რესპუბლიკების სალაროში და 3) გადასახადი, რომელიც შედის სამაზრო აღმასკომების სალაროებში. პირდაპირი გადასახადის 25-50% ეძლევა ადგილობრივ ორგანიზაციებს და ამნაირად დგება ფონდი ადგილობრივი ბიუჯეტისა, რომელიც უნდა აკმაყოფილებდეს მაზრებს; ამ ფონდის დანარჩენი ნაწილი, კი შედის სახელმწიფო კასაში... საანგარიშო ხნის განმავლობაში ჩვენ მოვახდინეთ გადასახდთა სისტემის დიდი რეფორმა...შემოვიღეთ ერთიანი სასოფლო-სამეურნეო გადასახადი... გადასახადის გასტუმრება შეიძლებოდა ფულით და ნატურით; დღეს კი გამოცემული კანონის ძალით გასტუმრებულ უნდა იქნეს მხოლოდ ნაღდი ფულით.[6]

ახალ ეკონომიურ პოლიტიკას მიეცა განვითრების თავისუფალი ასპარეზი, საბჭოთა რესპუბლიკების კავშირი გადავიდა ნატურალური და სასურსათო გადასახადიდან ერთიან სასოფლო-სამეურნეო გადასახადზე და საშემოსავლო გადასახადზე. ამან შეკვეცა ახალი ეკონომიური პოლიტიკის განვითარება. უნდა მომხდარიყო გლეხების დაახლოება მუშებთან, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ ეს მეტად ძნელი საქმე იყო, ქალაქის ნაწარმოები ძვირი შეიქმნა სოფლის ნაწარმოებთან შედარებით ... აი აქედან წარმოსდგა „მაკრატლის პრობლემა“.[7]

საქართველო ძირითადად სასოფლო სამეურნეო ქვეყანა იყო, ამიტომაც პირველად სოფლის მეურნეობა გამოცოცხლდა, იგი 75% გაიზარდა, მსხვილი ინდუსტრია კი 30%, ამ რიგად გაჩნდა შეუსაბამობა ამ ორ მეურნეობას შორის: გლეხის მოთხოვნილებას ვერ აკმაყოფილებდა ქალაქის ინდუსტრია და თანაც ქალაქის ნაწარმოები მეტად ძვირი იყო გლეხისთვის, შეუძლებელი იყო მათი შეძენა. ამიტომ „მაკრატლის“ პრობლემა საქართველოს საშინაო მდგომარეობის ერთ-ერთი მთავარი საკითხი იყო. „მაკრატელი“ ეს არის სოფელი და ქალაქი, სიძვირე ქალაქში და იაფობა სოფელში.

ახალმა ეკონომიურმა პოლიტიკამ ხელი შეუწყო სახალხო მეურნეობის და ეკონომიკის აღდგენას, განსაკუთრებით გაიზარდა ამ პერიოდში საზ-

[6] უიცა. ფ. №284, ანაწ. 2, საქ. №1, გვ. 30-31
[7] უიცა. ფ. №284, ანაწ. 2. საქ. №1, გვ. 11-12

ღვარგარეთის ქვეყნებთან სავაჭრო ურთიერთობები, ამიერკავკასიის ფედერაციაში საქართველოს განსაკუთრებული როლი ეკისრებოდა; აზერბაიჯანსში და სომხეთშიც სავაჭრო ტვირთი ბათუმიდან ნაწილდებოდა.

ახალი ეკონომიური პოლიტიკის შემოღებამ ხელი შეუწყო მრეწველობის აღორძინებასა და განვითარებას. დაიწყო მსხვილ საწარმოო-დაწესებულებათა ტრესტებში გაერთიანება და სამეურნეო ანგარიშზე გადაყვანა. საბჭოთა ხელისუფლებამ მოახდინა მხოლოდ მსხვილ სამრეწველო-საწარმოთა ნაციონალიზაცია, დანარჩენები კი დაუტოვა კერძო მეპატრონეებს, არარენტაბელური, მსხვილი ნაციონალიზებული საწარმოები იჯარით გადასცა კოოპერატიულ ორგანიზაციებს და კერძო პირებს. ნაციონალიზაცია არ შეხებია აგრეთვე წვრილ სავაჭრო დაწესებულებებს, ისინი განაგრძობდნენ თავისუფალ საქმიანობას. ახალი ეკონომიური პოლიტიკით დაშვებული იყო უცხოეთის კაპიტალის გამოყენება კონცესიების გაცემის გზით. 1923 წელს დაარსდა ამიერკავკასიის სფსრ უმაღლეს ეკონომიკურ საბჭოსთან არსებული საკონცესიო კომიტეტი (1923-1924 წ.წ), შემდგომ ამიერკავკასიის სფსრ სახალხო კომისართა საბჭოსთან არსებული საკონცესიო კომისია (1924-1928 წ.წ) და ბოლოს ამიერკავკასიის სფსრ სახალხო კომისართა საბჭოსთან არსებული საკონცესიო კომიტეტი (1928-1930 წ.წ), რომლებიც არეგისტრირებდნენ და მართავდნენ ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე უცხოურ სავაჭრო-სამრეწველო ფირმებს, დებდნენ საკონცესიო ხელშეკრულებებს.

ახალი ეკონომიური პოლიტიკის შემოღებასთან დაკავშირებით გაიზარდა საქონელბრუნვა, გაიხსნა კარი ევროპისკენ, გაძლიერდა საზღვარგარეთიდან სასურსათო და სამრეწველო საქონლის შემოტანა, საქართველოში დაგროვდა დიდძალი საქონელი. თითქმის ყველა საბჭოთა რესპუბლიკა თბილისსა და ბათუმში გზავნიდა თავის წარმომადგენელს საქონლის შესაძენად, საქართველოს უხდებოდა სატრანზიტო როლის შესრულება ევროპასა და საბჭოთა რესპუბლიკებს შორის. საქართველოს ურთიერთობა ქონდა სხვადასხვა ქვეყნის ფირმებთან, მათ შორის შვედეთთან, საიდანაც საქართველოს შემოქონდა სხვადასხვა სასოფლო-სამეურნეო მანქანები და ასანთი, ქვემოთ მოგვყავს რამდენიმე დოკუმენტი რომელიც ასახავს ამ ურთიერთობებს. ერთერთი ასეთი სააქციო საზოგადოება იყო ატლას-დიზელი, რომლის სათავო ოფისი იყო სტოკჰოლმში, წარმოება დაფუძნებული იყო 1917 წელს (მანამდე ცალკე არსებობდა ფირმა „ატლასი„ /1873წ./ და „დიზელი„/1891/) და განყოფილება ქონდა თბილისში.

დოკუმენტები:

№1

საქართველოს, სომხეთის, აზერბაიჯანის სამოკავშირეო საბჭოს საგარეო ვაჭრობის კოლეგიის თავმჯდომარესა და შვედეთის ფირმის „ატლას-დიზელის“ წარმომადგენელს შორის დადებული ხელშეკრულება ამიერკავკასიაში შვედეთიდან ქარხანა „ატლას-დიზელის“ მიერ წარმოებული მანქანა-დანადგარების შემოტანის თაობაზე. 1921 წლის 6 დეკემბერი.

Договор

6 декабря 1921 г. Тифлис.

Мы, нижеподписавшиеся, с одной стороны Председатель Коллегии Внешней Торговли Союза Грузии, Азербайджана и Армении Филипп Яковлевич Рабинович, в дальнейшем для краткости именуемый «ОБВНЕШТОРГ» и с другой стороны, доверенный Шведской фирмы Акц. О-ва «АТЛАС-ДИЗЕЛЬ» в Стокгольме, Инженер-Технолог Исай Вениаминович Симоновский, действующий на основании доверенности, явленной у Тифлисского Нотариуса Страхова, по реестру №3287, от 1-го июля 1921 г., в дальнейшем для краткости именуемый «АТЛАС-ДИЗЕЛЬ», заключили между собой нижеследующий договор:

1. «АТЛАС-ДИЗЕЛЬ» принимает на себе поставку для «ОБВНЕШТОРГА» для нужд Экспедиции по заготовлению Государственных бумаг одного двигателя Поляр Дизель типа «Z» о двух цилиндрах, соединенного с генератором постоянного тока, напряжением 115 вольт, развивающего на валу двадцать пять лошадиных сил при 550 оборотах в минуту.

2. К заказанному агрегату «АТЛАС-ДИЗЕЛЬ» доставляет полную гарнитуру, все трубопроводы в пределах машинного здания, баки для суточного расхода нефти и масла, обычные запасные части и один комплект запасных частей экстра, полный набор инструментов и ключей, насосы для воды и топлива, глушитель, выкидную трубу, одним словом, все необходимое для нормальной работы двигателя.

3. За заказанный аггрегат согласно п.п. 1 и 2 франко Батум таможня «ОБВНЕШТОРГ» уплачивает «АТЛАС-ДИЗЕЛЮ» в сроки,

указанные в п.8 одну тысячу четыреста фунтов стерлингов (£ 1.400).

ПРИМЕЧАНИЕ: «ОБВНЕШТОРГ» оставляет за собою право фиксировать окончательную стоимость агрегата непосредственно в Стокгольме между Заводоуправлением и своим представителем, который должен быть назван в течение недели со дня производства первого платежа. Несвоевременное извещение или опоздание в указании лица или организации не останавливает течение всего договора как в сроках, так и в учинении платежей.

4. Все указанные в п.3 платежи производятся в Тифлисе в иностранной валюте или по взаимному соглашению бонами по курсу дня расплаты по данным курсовых расценок Внешторга, Центросоюза, Народного банка и др. организаций. Паритетные расчёты иностранной валюты производятся применительно к курсу Лондонской биржи, согласно данным заграничных газет, последних получений в Тифлисе.

5. Все расходы по очистке пошлиной, перевозке в Тифлис, доставке на место установки производятся за счет «ОБВНЕШТОРГА», но доставкой распоряжается «АТЛАС-ДИЗЕЛЬ».

6. «АТЛАС-ДИЗЕЛЬ» обязуется при подписании договора представить фундаментный чертёж, вместе же с машиной доставить полную инструкцию по уходу за машиной на русском языке.

7. Двигатель Дизель с генератором и принадлежностями «АТЛАС-ДИЗЕЛЬ» обязуется отправить из шведского порта не позже двух месяцев со дня получения первого платежа в Тифлисе.

Случаи «форс-мажора» признаются обеими сторонами при представлении документов, засвидетельствованных официальными лицами или учреждениями.

8. «ОБВНЕШТОРГ» производит причитающиеся платежи в сумме одной тысячи четырёхсот фунтов стерлингов в следующие сроки:

А) При подписании настоящего договора четыреста фунтов стерлингов (£ 400), при вручении или предъявлении коносамента, или страхового полиса пятьсот фунтов стерлингов (£ 500), по прибытии в порт Грузии машины 75% остатка подлежащего уплате и после установки и пуска в ход 25% остатка подлежащего уплате. В случае, если в течение шести недель со дня прибытия машины в порт Грузии она установлена не будет по вине «ОБВНЕШТОРГА», то последний платёж производится «ОБВНЕШТОРГОМ» «АТЛАС-ДИЗЕЛЮ» вне зависимости от времени монтажа.

9. «АТЛАС-ДИЗЕЛЬ» ручается за правильную безупречную работу поставляемого аггрегата в течение года со дня установки, при условии, что машина будет работать ежедневно по десять часов. Все же части двигателя и генератора, которые в указанный срок придут в негодность или испортятся вследствие доказанной недоброкачественности материала или ненадлежащей конструкции, а не по причинам чрезмерной перегрузки, неправильного ухода, недостаточной защиты машины от внешних влияний, не аккуратно и не правильно подведенного фундамента или каких-либо случайностей, «АТЛАС-ДИЗЕЛЬ» исправляет или заменяет в кратчайший срок, не требуя за это какого-либо особого вознаграждения. Сюда не могут относиться те части машины, которые подвергаются нормальному износу.

10. «АТЛАС-ДИЗЕЛЬ» обязуется до отправки аггрегата в Грузию произвести полное техническое испытание на заводе в присутствии представителя «ОБВНЕШТОРГА».

Протоколы испытания с засвидетельствованным переводом предоставляются «ОБВНЕШТОРГУ» бесплатно.

11. «АТЛАС-ДИЗЕЛЬ» представляет «ОБВНЕШТОРГУ» до производства первого платежа отношение шведского консула в Грузии, подтверждающее солидность фирмы «АТЛАС-ДИЗЕЛЬ» и исправность принятых им на себя обязательств. Кроме того фирма обязуется представить банковскую гарантию, если до исполнения заказов в Грузии откроется Банк, имеющий сношения с заграничными кредитными учреждениями.

12. В случае возникновения недоразумений, они решаются Экспертной комиссией в составе пяти лиц: два по выбору с каждой стороны и пятый по выбору назначенных лиц.

Решение Экспертной комиссии обязательно для обеих сторон.

13. В случае, если в течение трёх месяцев после обусловленного п. 7 срока, отправка агрегата не последует, «ОБВНЕШТОРГ» имеет право аннулировать заказ и потребовать обратно от «АТЛАС-ДИЗЕЛЬ» в сроки указанные в п. 8 просроченные платежи и производятся начислением банковских процентов.

14. В случае неуплаты «ОБВНЕШТОРГОМ» платежей «АТЛАС-ДИЗЕЛЮ» в сроки указанные в п. 8 просроченные платежи и производятся начислением банковских процентов.

15. Гербовый сбор по настоящему договору уплачивается «АТЛАС-ДИЗЕЛЕМ».

16. Все сношения «ОБВНЕШТОРГА» с «АТЛАС-ДИЗЕЛЕМ» производятся через Тифлисскую Контору «АТЛАС-ДИЗЕЛЬ», находящуюся в Тифлисе по Грибоедовской ул. №3.

17. Подлинный документ хранится в «ОБВНЕШТОРГЕ», а копия в «АТЛАС-ДИЗЕЛЕ».

Союз Грузии, Азербайджана и Армении для Внешней Торговли – Рабинович, Джабадари

Доверенный Акц. О-ва «АТЛАС-ДИЗЕЛЬ» в Стокгольме

Инженер – И.В. Симоновский

Сверено с подлинником:

ფონდი №735, ანაწ.1, საქ. №181, 14-15

№2

შვედეთის გაერთიანებული სამეფოს წარმომადგენლის ტიურე როსვალის მიმართვა გაგზავნილი სსრკ საგარეო ვაჭრობის სახალხო კომისარიატთან არსებული სახელმწიფო იმპორტ-ექსპორტის კანტორისადმი ბათუმში ასანთის შემოტანის თაობაზე. 1922 წლის 25 იანვარი

В ОБНЕШТОРГ

Представителя Соединенной Шведской Спичечной Мануфактуры

Тюре Андреевич Росваль

Сим подтверждаю вчерашний личный разговор с гражданином Рабиновичем относительно поставки спичек и сообщаю следующее:

Будучи представителем Соединенной шведской спичечной мануфактуры, я имею возможность поставить спички на наивыгоднейших условиях.

Как Вам известно, во многих государствах спички составляют одну из главных категорий монопольных товаров Правительством, так как спички – предмет первой необходимости приносят Государству большую пользу.

В виде того, что сейчас существующие здесь цены очень высоки и при существовании здесь монополии, то момент для этого самый благоприятный.

Кроме этого, монополия на спички представляет интерес для правительства, потому что Батуми, как главный передаточный пункт и центр распределения товаров, на такие большие рынки как Персия, Азербайджан и Армения.

Прилагаю несколько образцов этикетов на качества спичек. Наверное, Вам известны ещё три типа спичечных коробок, которые сейчас наличествуют на транзитном складе в Константинополе и могут быть немедленно отправлены сюда.

Спички эти упакованы в ящики по 7200 и по 5000 коробок. Каждая коробка содержит приблизительно 55-60 штук.

Спички могут быть поставлены франко борту парохода в Батуми по цене 1 англ. Фунту стерлинга за 1000 коробок.

Если считать что английский фунт стерлинга равен 1.300.000 рублям, то получается, что стоимость одной коробки спичек равна 1300 рублям.

Для сравнения существующих здесь цен на спички сообщаю, что в Батуми цены выглядят приблизительно следующим образом:

50 турецких лир – за один ящик по 5000 коробок, что считаю по курсу – 225.000 рублей, одна коробка спичек обходится 2250 рублей. Франко борт парохода Батуми, что составляет разницу в 75% против моих цен.

Если считать круглыми цифрами, то мои спички стоят на 1000 рублей дешевле. Получается, что правительств выдает на ящик 7.000.000. рублей.

Все выше указанные цены относятся к большой партии спичек при осуществлении предлагаемого мною проекта монополии.

Если моим проектом Вы интересуетесь, то я готов детально обсудить вопрос относительно отыскания лучшего способа расплаты за привезённые спички.

О Вашем принципиальном согласии благоволите уведомить меня по возможности скорее, так как на днях должен выехать обратно в Константинополь.

Пребываю с совершенным почтением

Подпись – Росваль.
Г. Тифлис. 25 января 1922 г.

Приложение: 3 коробки спичек
1 лист образцов этикетов
1 книжка.

დედანი, მანქანაზე ნაბეჭდი, რუსულ ენაზე
ფონდი №735, ანაწ.1, საქ. №404, გ.1-1ა

№3

სააქციო საზოგადოება „ატლას-დიზელის„ წარმომადგენლის წერილი გაგზავნილი ამიერკავკასიის საგარეო ვაჭრობის გაერთიანებაში შემოტანილი პროდუქციის თანხის გადახდის თაობაზე.-1922 წლის 18 მარტი.

Stockholm 1

Brunkebergstorg 13
Тифлис.
Грибоедовская 3.
18 марта 1922.

ОБВНЕШТОРГУ

Согласно нашему договору от 6-го декабря 1921 г. по пункту 8 а, честь имею просить Вас уплатить нам 500 фунтов стерлингов за отправленный 25 сильный двигатель «Поляр Дизель» динамо-машины для нужд экспедиции по заготовлению государственных Бумаг.

Означенный двигатель предназначенный для заготовления государственных бумаг испытан на заводе Правительственным инспектором Стокгольма инженером де-Вааль, согласно прилагаемому удостоверению, заверенному генеральным консулом Р.С.Ф.С. Р. в Стокгольме.

Двигатель имеет заводской номер 70302 и упакован в ящики за №№ 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021. Все ящики под маркой: А.Д. Батуми и отправлены на пароходе «Яфра» 27 Февраля из Гетеборга в Константинополь – Батуми, где прибытие машин ожидается в середине

апреля. Груз застрахован в обществе «Вега» под номером 1448 от 22 февраля в Стокгольме в числе других грузов, следующих на этом пароходе.

К этому прилагаются: 1) Оригинальная заводская спецификация нашего завода за № 5753 на шести листах, 2) Три чертежа под № 5753, 3) Коносамент “Swedish orient line”, выданный в Стокгольме 22 Февраля с.г. и 4) Копия страхового полиса.

Чертежи, испытательное свидетельство и спецификацию просим не отказать препроводить Наркомфину для дальнейшего направления в Экспедицию заготовления государственных бумаг С.С.Р. Г. для устройства фундамента под машину.

В виду необходимости отплатить нам срочно фрахт, страховку и пр. расходы по доставке не откажите по возможности в срочном порядке произвести уплату нам 500 фунтов стерлингов.

Не откажите подтвердить получение всех приложений к означенному нашему письму.

С совершенным почтением

Штамп: Aktiebolaget Atlas Diesel

Kaukasische Abteilung/ ხელმოწერილია

დედანი, მანქანაზე ნაბეჭდი, რუსულ ენაზე ,
ფონდი №735, ანაწ.1, საქ. №181, გვ.22-22ა

№4

სსრკ საგარეო ვაჭრობის სახალხო კომისარიატთან არსებული სახელმწიფო იმპორტ-ექსპორტის კანტორასა და სააქციო საზოგადოება „ატლასის-დიზელს„ შორის დადებული ხელშეკრულება ამიერკავკასიაში შვედეთიდან ქარხანა „ატლას-დიზელის„ მიერ წარმოებული მანქანა-დანადგარების შემოტანის თაობაზე. 1924 წლის 3 დეკემბერი.

Договор

Г. Тифлис Декабря 1924 года

Государственная Импортно-Экспортная Контора при Управлении Уполномоченного НКВТ СССР, именуемая «ЗАКГОСТОРГ» , в лице

Заместителя Правления Вартана Ивановича Авакова с одной стороны и Акционерное Общество «Атлас Дизель» в Стокгольме, в лице инженера Исаия Вениаминовича Симоновского, действующего на основании доверенности, выданной в Стокгольме от 8-го января 1924 года и явленной у консула СССР в Стокгольме за № 5, в копии к этому приложенной, именуемый в дальнейшем «АТЛАС ДИЗЕЛЬ», с другой, заключили на основании примечания 2 к & 2 Консигнационного договора, от 16 августа 1924 года настоящий договор в нижеследующем:

1. ЗАКГОСТОРГ ведёт переговоры и принимает на своё имя государственных, кооперативных и иных организаций, а также от частных лиц и фирм, в пределах ЗСФСР на поставку из Швеции, установку и пуск в ход, машин и изделий, вырабатываемых заводом «АТЛАС ДИЗЕЛЬ», а равно принимает заказы на производство новых машин и установок, по проектам, разработанным самим заводом или другими организациями и заказчиками.

ПРИМЕЧАНИЕ 1: ЗАКГОСТОРГ-у предоставляется право по своему усмотрению распространить действие настоящего договора и на Персию.

ПРИМЕЧАНИЕ 2: По заказам на установки и оборудования, согласно составленным сметам и проектам, подлежат изготовлению на заводах «АТЛАС-ДИЗЕЛЬ» и ввозу в Закавказье только те части и машины, которые допущены к ввозу в пределы СССР.

2. По всем указанным в п. 1 заказам, переговоры и переписку ведёт исключительно ЗАКГОСТОРГ, но «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» обязан по предложению ЗАКГОСТОРГА составлять сметы, технические описания, давать предварительные объяснения, демонстрировать произведённые установки и вообще производить всю подготовительную работу, необходимую для ведения переговоров с клиентами, с указанием сроков выполнения заказа, технических его условий и т.п., а также снабжать ЗАКГОСТОРГ необходимыми каталогами, изданиями и. т.д.

ПРИМЕЧАНИЕ 1: В случае выступления ЗАКГОСТОРГ-а на торгах или конкуренциях на поставку или установку изделий, входящих в круг производства «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» и не запрещённых к ввозу в пределы СССР, «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» обязуется предоставить, по указанию ЗАКГОСТОРГ-а, все требуемые технические данные для торгов, сметы, дополнительные записки, предварительные чертежи и т.п. , при чём стоимость всей этой предварительной работы относятся за счёт «АТЛАС

ДИЗЕЛЬ», если заказ не будет получен ЗАКГОСТОРГ-ом. В случае получения заказа, «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» получает начисленную к сметной стоимости за разработку проекта сумму, утвержденную ЗАКГОСТОРГ-ом.

ПРИМЕЧАНИЕ 2: В случае принятия заказов ЗАКГОСТОРГ-ом и по выяснению возможности участия в исполнении их частично предприятиями СССР, то таковые выполняются комбинированно, при чём общий технический обзор, а равно разработка требуемых технических условий, лежит на обязанности «АТЛАС ДИЗЕЛЬ», который и несёт всю техническую ответственность за заказ.

3. В случае получения заказа ЗАКГОСТОРГ-ом на изделия «АТЛАС ДИЗЕЛЬ», которые имеются на его складах в Стокгольме, то порядок его исполнения определяется во всем согласно консигнационного договора, от августа с. г. , заключенного ЗАКГОСТОРГ-ом с «АТЛАС ДИЗЕЛЕМ».

ПРИМЕЧАНИЕ 1: «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» обязуется доставлять ежемесячно ЗАКГОСТОРГ-у сведения наличия на складах готовых изделий в Стокгольме.

4. С предоставлением «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» своих сметных исчислений на заказ, ЗАКГОСТОРГ вправе считать предусмотренные в смете условия достаточными для своего вступления на соревнование, а равно и для заключения контрактов. Всякие подобные сделки ЗАКГОСТОРГА, заключённых на основе представленных «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» сметных условий, являются обязательными для «АТЛАС ДИЗЕЛЯ» и «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» по этим сделкам несёт полную ответственность.

5. По принятии заказа, согласно п.п. 2,3 и 4 настоящего договора «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» несёт всю ответственность за доброкачественность выполнения в соответствии техническим условиям принятого заказа на его заводах, он также несёт ответственность за срочность своей поставки и установку.

6. Фактурные цены на заказы должны соответствовать ценам, установленным заводом «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» для крупных оптовых отпусков в Швеции, с соответствующими скидками, принятыми в этих случаях.

Фактурные цены заказа, а также оправдательные документы на накладные расходы, должны быть удостоверены Торгпредом СССР в Швеции.

ПРИМЕЧАНИЕ 1: К накладным расходом относятся: стоимость упаковки, доставка с завода до борта, нагрузка, вывозные пошлины, лицензионные сборы, страховка, фрахт, стоимость перегрузки (если таковая будет иметь место).

7. Стоимость заказа подлежащего выполнению заводом «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» определяется следующим образом: «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» к стоимости заказа сиф Батуми, согласно п.6 настоящего договора, при калькуляции набавляются расходы, произведённые на территории ЗСФСР:

А) Налоги и все сборы, в том числе и лицензионные, падающие целиком или пропорционально на данный заказ, а равно ввозные пошлины.

Б) Все расходы с момента выгрузки с парохода в порту прибытия до момента сдачи заказа клиенту.

В) В случае производства монтажных, установочных, строительных и т.п. работ в пределах ЗСФСР, в связи с выполнением принятых обязательств по заказам, стоимость таковых. Стоимость этих работ утверждается ЗАКГОСТОРГ-ом.

Все вышеуказанные работы производит «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» из своих средств за счёт товаров без каких-либо %-ых начислений на затраченный капитал.

8. Порядок оплаты по заказам устанавливается в каждом отдельном случае специальным соглашением.

ПРИМЕЧАНИЕ 1: В случае просрочки платежей ЗАКГОСТОРГ-ом «АТЛАС ДИЗЕЛЮ» в сроки, указанные в отдельных соглашениях, ЗАКГОСТОРГ уплачивает 6% годовых на просроченную к уплате сумму.

ПРИМЕЧАНИЕ 2: На причитающиеся «АТЛАС ДИЗЕЛЮ» платежи ЗАКГОСТОРГ выдаёт долговые обязательства без начисления процентов в пределах его срока.

ПРИМЕЧАНИЕ 3: Платежи производятся в американских долларах или фунтах стерлингах, по усмотрению ЗАКГОСТОРГ-а, по паритету на шведские кроны по курсу Лондонской Биржи. В случае согласия «АТЛАС ДИЗЕЛЯ» принимать в расчёт другую валюту, то таковая рассчитывается по паритету Тифлисской Биржи, по курсу дня расчёта. Расходы произведённые ЗАКГОСТОРГ-ом в ЗСФСР переводятся на иностранную валюту по курсу дня расчёта по паритету Тифлисской Товарно-Фондовой Биржи. Расходы, произведённые «Атлас Дизелем» в ЗСФСР (п.7) оплачиваются в червонцах и при калькуляции переводятся на

иностранную валюту по курсу дня расчёта по паритету Тифлисской Товарно-Фондовой Биржи.

9. Все формальности по получению лицензии по принятым заказам выполняются ЗАКГОСТОРГ-ом, равно ЗАКГОСТОРГ оказывает всяческое содействие «АТЛАС ДИЗЕЛЮ» в пределах ЗСФСР в деле быстрого и своевременного выполнения договоров.

10. «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» не вправе вступать ни в какие соглашения с кем бы то ни было без ведома и согласия ЗАКГОСТОРГ-а по поставке предусмотренных настоящим договором своих машин и изделий из Швеции в ЗСФСР и по установке их.

11. Если в течение действия настоящего договора, Акц. О-во «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» в Стокгольме, представит кому-либо более выгодные условия распространения по приёму заказов или продаже своей продукции в пределах СССР, то таковые условия автоматически распространяются и на ЗАКГОСТОРГ.

12. Все споры могущие возникнуть по настоящему договору решаются судебными установлениями города Тифлиса.

13. Все возможные по настоящему договору претензии со стороны «АТЛАС ДИЗЕЛЯ» последний обязуется предъявлять исключительно ЗАКГОСТОРГ-у и отказывается от предъявления каких-либо претензий к Народному Комиссариату Внешней Торговли, а равно и другим органам СССР, входящих в его состав союзных Республик.

14. Настоящий договор заключается сроком на один год.

15. Гербовый и прочие сборы по совершению настоящего договора оплачиваются «Атлас Дизелем».

16. Юридические адреса сторон:

1. ЗАКГОСТОРГ – Тифлис, ул. Музейная (б. Графская) № 2.

2. «АТЛАС ДИЗЕЛЯ» – Тифлис, пр. Руставели 21.

17. Настоящий договор вступает в силу с момента предварительного утверждения УполНКВТ СССР в ЗСФСР и окончательного утверждения его Наркомвнешторг-ом СССР.

18. Подлинный договор хранится в делах ЗАКГОСТОРГ-а, а «АТЛАС ДИЗЕЛЮ» выдаётся заверенная с неё копия.

Зам. Председателя ЗАКГОСТОРГА .... ხელმოწერილია

Уполномоченный Акц. О-ва «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» в Стокгольме, инженер .... ხელმოწერილია

Утверждено ..... НКВТ ЗСФСР 3 декабря 1924 года с представлением на окончательное утверждение НКВТ СССР.

Настоящий договор утверждён Наркомвнешторг-ом СССР – телеграмма уполномоченного упр. НКВТ СССР в ЗСФСР за № 645.

მინაწერი: Января «24» 1926 г. Г. Тифлис. Государственная Экспортно-Импортная Торговая Контора при Упр. Упол НКВТ СССР в ЗСФСР, сокращённо именуемая ЗАКГОСТОРГ, в лице Зам. Председ. Правления Г. И. Авакова с одной стороны, и Акционерное Общество «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» в Стокгольме в лице инж. И. В. Симановского, действующего на основании доверенности выданной в Стокгольме директором – распорядителем Акц. О-ва «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» и явленной в Консульской части Полн. Представительства СССР в Швеции 12 февраля 1925 г за № 14, с другой стороны, настоящим удлиняют срок действия настоящего договора еще на один год, т.е. с 3 декабря 1925 года до 3 декабря 1926 года с сохранением в силе всех остальных условий этого договора.

Зам. Председателя Правления – ხელმოწერილია

დედანი, რუსულ ენაზე, მანქანაზე ნაბეჭდი
ფონდი №744, ანაწ.1, საქ. №1014, გვ2-3ა

№5

სსრკ საგარეო ვაჭრობის სახალხო კომისარიატთან არსებული სახელმწიფო იმპორტ-ექსპორტის კანტორასა და შვედეთის საექსპორტო პალატას შორის დადებული ხელშეკრულება. - 1925 წლის აპრილი.

Договор.

Гор. Тифлис «...» апреля 1925 года. Государственная Импортно-Экспортная Торговая Контора при Управлении Уполномоченного НКВТ СССР в ЗСФСР, именуемая «ЗАКГОСТОРГ» в лице Председателя Правления ..... с одной стороны и Шведская Экспортная Палата, в лице ....

, именуемая в дальнейшем «СОЮЗ» с другой стороны, заключили настоящий договор в нижеследующем:

1. Избранное СОЮЗОМ с согласия ЗАКГОСТОРГ-аА и принявшие этот договор члены СОЮЗА доставляют ЗАКГОСТОРГ-у в его адрес сиф Батуми в пределах разрешённых к ввозу, предметы своего производства, согласно имеющего быть разработанным и приложенным к настоящему договору списка, подписанного обеими сторонами на общую сумму по фактурным ценам ..... ; а ЗАКГОСТОРГ принимает на себя продажу их на территории ЗСФСР.

ПРИМЕЧАНИЕ: В случае желания других Членов Союза присоединиться к настоящему договору после подписания такового, списки товаров должны быть составлены не позже месячного срока со дня принятия договора членом Союза.

2. Означенные в п. 1 предметы передаются ЗАКГОСТОРГ-у принявшими сей договор Членами СОЮЗА сиф Батуми, партиями и в сроки, по указанию ЗАКГОСТОРГА.

По мере продажи товара, склады ЗАКГОСТОРГ-а пополняются по требованию ЗАКГОСТОРГА в пределах установленной при составлении списка товаров суммы. Номенклатура и спецификация на каждую партию устанавливаются ЗАКГОСТОРГ-ом совместно с СОЮЗОМ или членами, принявшими настоящий договор.

ПРИМЕЧАНИЕ: Лицензию на указанные товары доставляет Членам СОЮЗА ЗАКГОСТОРГ.

3. Подлежащие уплате Членам СОЮЗА цены передаваемые ЗАКГОСТОРГ-у, по настоящему договору, предметы, ни в коем случае не должны превышать фабричных цен на аналогичные предметы существующие в стране производства на день составления фактур, о распространении на них скидок, обычно делаемых этими членами СОЮЗА крупным покупателям, с начислением действительных нормальных накладных расходов.

ПРИМЕЧАНИЕ: К накладным расходом относятся: стоимость упаковки, доставка с завода до борта парохода, нагрузка, вывозные пошлины, лицензионные сборы, страховка, фрахт, стоимость перегрузки (если таковая будет иметь место). Все расходы должны быть оправданы оригинальными документами или засвидетельствованными копиями.

Никакие иные расходы, в том числе и проценты на капитал, к накладным расходам отнесены быть не могут.

4. Стоимость товара, согласно п.3 сего договора, должна быть удостоверена Торгпредством СССР в Швеции.

5. Члены СОЮЗА заблаговременно извещают ЗАКГОСТОРГ о прибытии каждой партии товара. Разгрузку товаров и доставку их на склады, а равно и оплату таможенных пошлин и иных сборов производит ЗАКГОСТОРГ своими средствами и за свой счёт.

Проверка количества мест и целости упаковки производится на борту парохода, согласно коносаменту и спецификации, количественная же и качественная приёмка – сдача товаров, согласно спецификации, производится в шестинедельный срок со дня выгрузки товара на складах в присутствии представителя СОЮЗА, о чем составляется надлежащий акт, за подписью обеих сторон.

Не позднее дня прибытия товаров Члены СОЮЗА, принявшие этот договор, представляют фактуры и счета накладных расходов со всеми оправдательными документами.

В случае обнаружения при приёмке товаров, но не позже однако в вышеуказанный срок, их несоответствия спецификации, ЗАКГОСТОРГ, в праве от приёмки такого товара отказаться, а соответствующий Член СОЮЗА обязан возместить ЗАКГОСТОРГ-у все произведённые им по настоящему договору расходы по данным товарам, с надбавкой 6% годовых, при чём соответствующему Члену СОЮЗА предоставляется право обратного вывоза.

ПРИМЕЧАНИЕ: В случае несогласия какого-либо члена СОЮЗА с качественной приёмкой товаров, вопрос о соответствии их спецификации разрешается особой технической комиссией, в составе двух членов; набираемых на паритетных началах, и председателя, избираемого двумя членами комиссии. При отсутствии соглашения на выбор председателя, таковой назначается Тифлисской Товарно-Фондовой Биржей.

6. Все налоги и прочие сборы по реализации товаров, согласно настоящего договора, оплачивает ЗАКГОСТОРГ, кроме выбираемых членами СОЮЗА для своих представителей и специалистов личных промысловых патентов и др. налогов, могущих быть возложенных на упомянутых лиц.

7. ЗАКГОСТОРГ держит товары в соответствующих охладительных помещениях и на нём лежит охрана и страховка товаров со дня их количественной проверки на борту парохода.

8. Переданные членами СОЮЗА товары поступают в полное распоряжение ЗАКГОСТОРГА, оставаясь собственностью членов СОЮЗА впредь до их реализации.

9. ЗАКГОСТОРГ организует в Батуми или в Тифлисе при своём центральном складе, отделы товаров членов СОЮЗА, а в других городах Закавказья по своему усмотрению филиальные отделения.

10. СОЮЗ и члены его, принявшие сей договор, могут иметь своих уполномоченных в Тифлисе, а в случае надобности необходимый конторский персонал и вспомогательную техническую силу (монтёры, инструктора и т.п.), содержание которых лежит на СОЮЗЕ или его членов.

В случае невыполнения ЗАКГОСТОРГ-ом или отступлений технических указаний СОЮЗА при производстве сборки или других аналогичных работ, выполняемых не персоналом СОЮЗА или его членов, то последние освобождаются от какой-либо ответственности, каковую несёт исключительно ЗАКГОСТОРГ.

11. Способы хранения товаров в целях их предохранения от порчи указываются уполномоченными СОЮЗА.

ЗАКГОСТОРГ несёт материальную ответственность за порчу товаров лишь в случае неприятия указанных уполномоченным СОЮЗА мер к сохранности товаров.

12. Члены СОЮЗА обязуются предоставить безвозмездно ЗАКГОСТОРГ-у имеющиеся в их распоряжение каталоги, проспекты, чертежи и пр. на иностранном, и по возможности русском языках.

13. ЗАКГОСТОРГ обязуется вести точный учёт находящихся у него консигнационных товаров; СОЮЗУ и его членам предостовляется право, в целях установления деловой связи, командировать за свой счёт в центральные пункты продажи, специалистов для количественного учёта находящихся на складе товаров и технического инструктирования, а равно и для содействия ЗАКГОСТОРГ-у, если последний того пожелает, по хранению и продаже товаров, однако без какого бы то ни было вмешательства с их стороны в порядок ведения дела и реализации товаров СОЮЗА.

ПРИМЕЧАНИЕ: Командировка персонала СОЮЗА или его членов в пределах СССР оплачивается ЗАКГОСТОРГ-ом, если таковая производится по его требованию.

14. Продажа товаров производится ЗАКГОСТОРГ-ом по ценам и на условиях по его усмотрению. Вся разница между продажной ценой и ценой установленной в порядке п. 3-го настоящего договора, с добавлением к этой последней всех накладных расходов, произведённых СОЮЗОМ, согласно примечании к п. 3 и п. 6 поступает в пользу ЗАКГОСТОРГ-а.

15. Расчёт с СОЮЗОМ за проданные товары производится ЗАКГОСТОРГ-ом следующим образом: ежемесячно ЗАКГОСТОРГ представляет Тифлисскому Представителю ведомость движения товаров за истекший месяц и не позднее шести с половиной месяцев, со дня продажи товара со склада, согласно указанной ведомости, выплачивает причитающуюся Членом СОЮЗА сумму, согласно п. 3 договора, в американских долларах, по паритету на шведские кроны, по курсу Лондонской Биржи дня продажи товаров ЗАКГОСТОРГ-ом; о выдаче векселей Представителю в Тифлисе, при выпуске товара на соответствующую сумму, без начисления учётного процента. В случае неуплаты в шести с половиной месячный срок векселя и при отсрочке согласия соответствующего Члена СОЮЗА, уплачивается 6% годовых за недоплаченную сумму. Векселя, выданные ЗАКГОСТОРГ-ом не подлежат учёту в СССР.

ПРИМЕЧАНИЕ 1: Расчет с СОЮЗОМ или его членами может производиться по усмотрению ЗАКГОСТОРГ-а непосредственно в Стокгольме или Тифлисе.

ПРИМЕЧАНИЕ 2: В случае производства расчёта в Тифлисе, разрешение на вывоз валюты за границу, ЗАКГОСТОРГ доставляет СОЮЗУ за свой счёт в пределах совершенных сделок. Самый же перевод оплачивается СОЮЗОМ за свой счёт.

ПРИМЕЧАНИЕ 3: Сумма, составленная из страховок, фрахта и др. расходов по доставке, а также все расходы по оплате сборки, монтажа и др. оплачиваются немедленно по совершении продажи или установки, причём оплата монтажных работ производится червонцами.

ПРИМЕЧАНИЕ 4: Расходы ЗАКГОСТОРГ-а в червонцах за счёт СОЮЗА или его членов, если таковые окажутся, высчитываются по

паритету эффективов Тифлисской Товарно-Фондовой Биржи для платежа по справочному курсу.

16. Если представленные ЗАКГОСТОРГ-у товары не будут проданы в течение действия настоящего договора, ЗАКГОСТОРГ обязан возвратить их членам СОЮЗА, не позднее трёх месяцев со дня истечения срока настоящего договора, доставив их за свой счёт фоб Батуми, если не последует между ЗАКГОСТОРГ-ом и соответствующим членом СОЮЗА соглашения о продлении срока на реализацию непроданных товаров.

17. Настоящий договор заключается сроком на один год.

18. Гербовый сбор по совершению настоящего договора оплачиваются СОЮЗОМ.

19. В течение всего срока действия настоящего договора СОЮЗ и его члены обязуются не вступать ни в какие соглашения с кем бы то ни было в пределах ЗСФСР,

20. Если в течение действия настоящего договора СОЮЗ или какой-либо из членов принявший настоящий договор, предоставит кому-либо более выгодные условия распространения в СССР своей продукции, то таковые условия механически распространяются и на ЗАКГОСТОРГ.

21. Все споры могущие возникнуть по настоящему договору решаются судебными установлениями гор. Тифлиса.

22. Юридические адреса сторон:

1) ЗАКГОСТОРГ-а – Тифлис, Графская 2.
2) СОЮЗА – Тифлис, пр. Руставели 21.

23. Настоящий договор вступает в силу с момента утверждения его Уполномоченным НКВТ СССР в ЗСФСР.

Всякие изменения в договоре вступают в силу по их утверждении УполНКВТ.

24. Все могущие произойти по настоящему договору претензии со стороны СОЮЗА и его членов, последние обязуются предъявлять исключительно ЗАКГОСТОРГ-у и отказываются от предъявления каких-либо претензий к Народному Комиссариату Внешней Торговли, а равно и другим органам СССР и входящих в его состав Союзных Республик.

25. Подлинный договор хранится в делах ЗАКГОСТОРГ-а, а СОЮЗУ выдаются заверенные с него копии.

ასლი, მანქანაზე ნაბეჭდი, რუსულ ენაზე
ფონდი 744, ან.1 საქ. 648, გვ. 18-20ა

№6

სსრკ საგარეო ვაჭრობის სახალხო კომისარიატთან არსებული სახემწიფო იმპორტ-ექსპორტის კანტორასა და სააქციო საზოგადოება ,,ატლასს-დიზელს“ შორის დადებული ხელშეკრულება ამიერკავკასიაში შვედეთიდან ‘‘ატლას-დიზელის“ მიერ წარმოებული პროდუქციის შემოტანის თაობაზე. 1925 წლის 10 ნოემბერი.

Договор

Гор. Тифлис. «10» ноября 1925 года.

Государственная Импортно-Экспортная Контора при Управлении Уполномоченного НКВТ СССР, именуемая «ЗАКГОСТОРГ» в лице Заместителя Правления Вартана Ивановича Авакова – с одной стороны и Акционерное Общество «Атлас Дизель» в Стокгольме, в лице инженера Исайя Вениаминовича Симоновского, действующего на основании доверенности, выданной в Стокгольме, от 12-го февраля 1925 года и явленной у консула СССР в Стокгольме за № 14, в копии к данного приложенной, именуемый в дальнейшем «КОНСИГНАНТ», заключили настоящий договор в нижеследующем:

1. КОНСИГНАНТ доставляет ЗАКГОСТОРГ-у сиф-Батуми в пределах разрешённых к ввозу предметы производства Акц. О – ва «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» в Стокгольме, а последний принимает на себя продажу их на территории ЗСФСР.

2. Означенные в предыдущем пункте предметы передаются ЗАКГОСТОРГ-у КОНСИГНАНТ-ом сиф-Батуми, партиями, по указанию ЗАКГОСТОРГ-а и по мере изготовления их на заводе.

По мере продажи их товара, склады ЗАКГОСТОРГ-а пополняются в пределах той же суммы по требованию ЗАКГОСТОРГ-а. Номенклатура и спецификация на каждую партию устанавливаются ЗАКГОСТОРГ-ом совместно с КОНСИГНАНТ-ом, во всем согласно с экспортно-импортного плана, утверждённого НКВТ.

ПРИМЕЧАНИЕ 1: Лицензию на указанные товары предоставляет КОНСИГНАНТ-у ЗАКГОСТОРГ.

ПРИМЕЧАНИЕ 2: Заказы на установки не входят в содержание настоящего договора и оформляются особым договором.

3. Подлежащие уплате КОНСИГНАНТ-у цены на передаваемые

ЗАКГОСТОРГ-у по настощему договору предметы устанавливаются Торгпредством в Стокгольме совместно с «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» и ни в коем случае не должны превышать фабричных цен на аналогичные предметы, существующие в стране производства на день составления фактур, с распространением на них скидок, обычно делаемых Обществом «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» крупным покупателям с начислением действительных нормальных накладных расходов.

Совместно установленные цены должны быть обязательно заверены Торгпредом СССР в Швеции путем наложения грифа его на фактурах.

ПРИМЕЧАНИЕ: К накладным расходам относятся: стоимость упаковки, доставка с завода до борта парохода, нагрузка, вывозные пошлины, лицензионные сборы, страховка, фрахт, стоимость перегрузки (если таковая будет иметь место). Все расходы должны быть оправданы оригинальными документами или засвидетельствованы копиями.

4. В случе понижения цен на месте производства на предметы аналогичные переданным КОНСИГНАНТ-ом ЗАКГОСТОРГ-у, КОНСИГНАНТ обязуется немедленно уведомить ЗАКГОСТОРГ о состоявшемся понижении цены, раннее заверенной Торгпредом (п.3) и, соответственно изменить цены, установленные для ЗАКГОСТОРГ-а. Понижение цен механически распространяется на все предметы, которые оказались бы непроданными или не запроданными ко дню извещения КОНСИГНАНТ-а о фактическом понижении цен, а также на товары в пути и на имеющие быть переданными на консигнацию по настоящему договору.

Торгпред может известить ЗАКГОСТОРГ о понижении цен и самостоятельно, с теми же последствиями для товара, при чем КОНСИГНАНТ о таковом извещение Торгпреда своевременно уведомляется ЗАКГОСТОРГ-ом.

КОНСИГНАНТ-у в последнем случае предоставляется право в течение двух недель со дня получения уведомления ЗАКГОСТОРГ-а заявить протест (с сообщением копии такового ЗАКГОСТОРГ-у), который разбирается Арбитражным Судом на месте нахождения Торгпредства в составе равного количества представителей от сторон и супер-арбитра по приглашению судей. В случае если представители сторон не достигнут соглашения о выборе супер-арбитра, последний назначается Генерал-

Директором Коммерц. Коллегии в Стокгольме. Протест фирмы в этом случае должен приостанавливать до решения Арбитражного Суда, объязательного для сторон, применение пониженных цен, заявленных Торгпредством.

5. КОНСИГНАНТ обязуется заблаговременно извещать ЗАКГОСТОРГ о всех видах отправки товаров в ЗСФСР, с указанием даты отправки, названия парохода и номера лицензии. Разгрузку товаров и доставку их на склады, а равно и оплату таможенных пошлин и иных сборов производит ЗАКГОСТОРГ своими средствами и за свой счёт.

Проверка количества мест и целости упаковки производится на борту парахода, согласно коносаменту и спецификации, окончательная количественная и качественная приёмка-сдача товаров, согласно спецификациям, производится в двухнедельный срок со дня выгрузки товара на складах ЗАКГОСТОРГ-а в присутствии представителя КОНСИГНАНТ-а, о чём составляется надлежащий акт за подписью обеих сторон.

В случае неявки представителя КОНСИГНАНТ-а после двукратного его извещения о дне приемки, акт составляется одним ЗАКГОСТОРГ-ом и считается обязательным для КОНСИГНАНТ-а.

Одновременно со сдачей товаров КОНСИГНАНТ представляет фактуры и счета накладных расходов со всеми оправдательными документами.

В случае обнаружения при приёмке товаров, но не позже, в вышеуказанный срок их несоответствия спецификации, ЗАКГОСТОРГ вправе от приёмки такового товара отказаться, а КОНСИГНАНТ обязан возместить ЗАКГОСТОРГ-у все произведённые им по настоящему договору расходу по данным товарам, с надбавкой 6% годовых, при чём КОНСИГНАНТУ предоставляется право обратного их вывоза.

ПРИМЕЧАНИЕ 1: В случае несогласия КОНСИГНАНТ-а с качественной приёмкой товаров, вопрос о соответствии их спецификации разрешается особой Технической Комиссией в составе двух членов, избираемых на паритетных началах и Председателя избираемого двумя членами Комиссии. При отсутствии соглашения на выбор Председателя, таковой назначается Тифлисской Товарно-Фондовой Биржей.

6. ЗАКГОСТОРГ держит товары в соответствующих складочных помещениях и на нём лежит охрана и страховка товаров со дня выгрузки в

Батумском порту. Страхование товаров производится по фактурной их стоимости.

7. Переданные КОНСИГНАНТ-ом товары поступают в полное распоряжение ЗАКГОСТОРГ-а, оставаясь собственностью КОНСИГНАНТ-а впредь до реализации.

За сгоревшие товары ЗАКГОСТОРГ отвечает в пределах страховой премии, при чём расчёт производится по получении ЗАКГОСТОРГ-ом страховой суммы от Страховых Обществ.

8. ЗАКГОСТОРГ организует в Батуми или Тифлисе при своём Центральном Складе отделы товаров КОНСИГНАНТ-а, а в других городах Закавказья по своему усмотрению филиальные отделения.

КОНСИГНАНТ обязуется предоставить безвозмездно ЗАКГОСТОРГ-у в потребном количестве каталоги, проспекты, чертежи и проч. на иностранном и по возможности русском языке.

ПРИМЕЧАНИЕ 1: КОНСИГНАНТ обязуется держать за свой счёт при своим уполномоченном в Тифлисе, персонал для производства монтажных работ, какими являются: сборка, установка и запуск агрегатов, а также для обучения персоналом покупателей по уходу за агрегатами, полученными в порядке консигнации. Все монтажные работы оплачиваются ЗАКГОСТОРГ-ом, согласно Положению об этих работах советских машиностроительных трестов.

ПРИМЕЧАНИЕ 2: В случае невыполнения ЗАКГОСТОРГ-ом или отступлений от технических указаний КОНСИГНАНТ-а при производстве монтажных или других аналогичных работ, выполняемых не персоналом КОНСИГНАНТ-а, последний освобождается от какой-либо ответственности: таковую несёт исключительно ЗАКГОСТОРГ.

9. ЗАКГОСТОРГ обязуется вести точный учёт находящихся у него консигнационных товаров. КОНСИГНАНТ-у предоставляется право, в целях установления деловой связи, командировать за свой счёт в центральные пункты продажи специалистов для количественного учёта находящихся на складе товаров, контроля за выпуском таковых со склада и технического инструктирования, а равно и для содействия ЗАКГОСТОРГ-у, если последний того пожелает, по хранению и продаже товаров, однако, без какого бы то ни было вмешательства с их стороны в порядок ведения дела и реализации товаров КОНСИГНАНТ-а.

ПРИМЕЧАНИЕ: Командировка персонала оплачивается

ЗАКГОСТОРГ-ом, если таковая производится по его требованию.

10. Реализация товаров производится ЗАКГОСТОРГ-ом по ценам и на условиях по его усмотрению. Вся разница между продажной ценой товаров и ценой, установленной в порядке п. 3-го настоящего договора с добавлением к этой последней всех накладных расходов, произведенных КОНСИГНАНТ-ом, согласно примечанию к пункту 3, поступает в пользу ЗАКГОСТОРГ-а.

ПРИМЕЧАНИЕ 1: Все налоги и сборы, которыми будет обложен КОНСИГНАНТ в СССР по сделкам, предусмотренным настоящим договором, оплачиваются ЗАКГОСТОРГ-ом, кроме выбираемых для представителей и специалистов КОНСИГНАНТ-а личных промысловых патентов и других налогов, могущих быть возложенными персонально на упомянутых лиц.

ПРИМЕЧАНИЕ 2: КОНСИГНАНТ имеет право подыскивать ЗАКГОСТОРГ-у клиентов, без особого за это вознаграждение.

ПРИМЕЧАНИЕ 3: КОНСИГНАНТ обязуется организовать при ЗАКГОСТОРГ-е в Тифлисе Отдел Запасных Частей для торговли последними. КОНСИГНАНТ обязан выделить в распоряжение ЗАКГОСТОРГА специально подготовленных лиц, оплачиваемых ЗАКГОСТОРГ-ом за свой счёт.

11. Расчет с КОНСИГНАНТ-ом за проданные товары производится ЗАКГОСТОРГ-ом следующим образом: ежемесячно ЗАКГОСТОРГ представляет ведомость по движению товаров за истекший месяц и подлежащих уплате, согласно п. 3 договора, на проданные, в истекшем месяце, товары суммы выплачивает векселями без начисления учётного процента на следующие сроки, считая со дня совершения каждой сделки о продаже: на 25% фактурной стоимости товара – на шесть месяцев, на 25% – на восемь месяцев, на 25% – на десять месяцев и на 25% – на двенадцать месяцев. Векселя эти выписываются в Шведских Кронах с платежом в Стокгольме, при чём Торгпредство в Швеции дает своё жиро на эти векселя. О выданных векселях ЗАКГОСТОРГ одновременно информирует Торгпредство.

По желанию КОНСИГНАНТ-а – векселя выписываются с платежом в Тифлисе.

ПРИМЕЧАНИЕ 1: Разрешение на вывоз валюты заграницу ЗАКГОСТОРГ доставляет КОНСИГНАНТ-у за свой счёт в пределах

совершенных сделок. Самый же перевод оплачивается КОНСИГНАНТ-ом за свой счёт.

ПРИМЕЧАНИЕ 2: Сумма, составленная из страховок, фрахта и друг. расходов по доставке, а также все расходы по оплате монтажа и т.п., оплачиваются немедленно по совершении продажи или установки, при чём оплата монтажных работ производится червонцами.

12. Если представленные ЗАКГОСТОРГ-у товары не будут проданы в течение действия настоящего договора, ЗАКГОСТОРГ обязан возвратить их КОНСИГНАНТ-у не позднее трёх месяцев со дня истечения срока настоящего договора, доставив их за свой счёт фоб Батуми.

13. КОНСИГНАНТ несёт ответственность за доброкачественность товаров в течение года со дня продажи его со склада ЗАКГОСТОРГ-а, согласно приложенных к настоящему договору заводских условий.

14. В течение всего срока действия настоящего договора КОНСИГНАНТ обязуется не вступать ни в какие соглашения с кем-бы то ни было, без ведома и согласия ЗАКГОСТОРГ-а по продаже товаров в ЗСФСР и по установке.

15. Если в течение действия настоящего договора Акционерное О-во «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» в Стокгольме предоставит кому-либо более выгодные условия распространения в СССР продукции названого Общества, то таковые условия автоматически распространяются и на ЗАКГОСТОРГ.

16. Все могущие произойти по настоящему договору претензии со стороны КОНСИГНАНТ-а, последний обязуется предъявлять исключительно к ЗАКГОСТОРГ-у и отказывается от предъявления каких-либо претензий к Торговому Представительству СССР в Швеции, к Народному Комиссариату Внешней Торговли, а равно и к другим органам СССР и входящих в его состав союзных Республик.

17. Все споры, могущие возникнуть по настоящему договору, кроме споров указанных в п. 4, решаются судебными установлениями города Тифлиса.

18. Настоящий договор заключается сроком на один год,

19. Гербовый сбор по совершению настоящего договора оплачивается КОНСИГНАНТ-ом.

20. Настоящий договор и изменения в нём, могущие последовать в дальнейшем по обоюдному соглашению сторон, вступают в силу с

момента получения сторонами утверждённого Уполномоченным НКВТ СССР в ЗСФСР текста их.

21. Юридические адреса сторон:

ЗАКГОСТОРГ – Тифлис, ул. Кецховели (б. Лорис-Меликовская) 5,

КОНСИГНАНТ – Тифлис, Проспект Руставели 21.

22. Подлинный договор хранится в делах ЗАКГОСТОРГ-а, а КОНСИГНАНТ-у выдается заверенная с него копия.

ЗАМ. Председателя Правления ЗГТ – а (В. Аваков)

Доверенный Акционерного О-ва «АТЛАС ДИЗЕЛЬ» инженер (И. Симоновский)

ფონდი №744, ანაწ.1, საქ. №1014, გვ.6-9
დედანი, რუსულ ენაზე, მანქანაზე ნაბეჭდი

Archil Kokhreidze
Senior Researcher,
Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Natia Mirianashvili
Head of the Department of Contemporary History at the Central Archives,
National Archives of Georgia

Nodar Shoshiashvili
Researcher

DOCUMENTS ON THE ACTIVITIES OF THE FOREIGN COMPANIES IN GEORGIA IN THE 20s OF THE 20TH CENTURY

Summary

In the 20s of the 20th century, the Soviet Union began to implement the New Economic Policy, which was approved at the 10th Party Congress on March 14, 1921. The New Economic Policy replaced the previously existing policy of War Communism, which was necessary in the face of the civil war in the country and the foreign intervention and which brought Soviet Russia to economic collapse. Georgia did not pursue the policy of War Communism. The break that took place in Russia as a result of the policy of War Communism, did not occurred in Georgia.

The New Economic Policy in Georgia gave a powerful impetus to the development of the economy. The national economy and the economy as a whole began to recover. Market relations were allowed. But this was only a temporary policy, the purpose of which was to create favorable conditions for the development of socialism. The main goal of the New Economic Policy was to eliminate tension in society and strengthen the social base for the Soviet power. It was also necessary to avoid a further collapse of the economy, overcome the crisis and restore the economy.

Besides under the New Economic Policy the government began to implement a new foreign policy and tried to overcome the international

isolation of the country. The Bolsheviks were forced to allow free trade and to legalize the private production. This policy was only a temporary tactical retreat on the part of the Bolsheviks. They were forced to admit that in this way, to a certain extent, the capitalism was restored in the country. As a result, the trade turnover increased powerfully and a window to Europe was opened. Powerful flows of industrial goods and products began to come to Georgia from abroad.

Almost all Soviet republics sent their representatives to Tbilisi and Batumi to purchase goods. Georgia also played a transit role between Europe and the republics of the Soviet Union. Georgia had relationships with many foreign firms. Among them were firms from Sweden that imported matches and agricultural machinery to Georgia. Below we present several documents that illustrate these relations between Georgia and Sweden. One of these Swedish companies was Joint Stock Company "Atlas-Diesel". Its head office was in Stockholm. It was founded in 1917 (previously there were two separate companies – "Atlas" and "Diesel", which later merged into one joint-stock company), and its branch operated in Tbilisi.

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XIX
თბილისი. 2023

Георгий Рамазашвили
Архивный исследователь

Причины, по которым Департамент Культурного Наследия Москвы не сумел эффективно защитить от застройки Всехсвятский приходской некрополь в 2010-2017 гг.

Как показало постепенное разрушение погоста Всехсвятской сельской церкви, давно находящейся в черте города Москвы, наличие у него статуса объекта культурного наследия федерального значения не только не защищало некрополь от застройки, но и не гарантировало, что такая структура, как Департамент Культурного Наследия Москвы (ранее – Мосгорнаследие), в чью компетенцию входит надзор за соблюдением законодательства в подобных случаях, проявит должную принципиальность и настойчивость в ситуации, когда этому не изученному археологическому памятнику будет угрожать хозяйственно-строительная деятельность приходских священнослужителей[1]. То, что ДКН парадоксальным образом попустительствовал варварскому обращению с перспективным для исследования объектом, словно бы речь шла не о некрополе, а о пустыре, заслуживает особого анализа, позволяющего не только понять, в чем заключаются системные недостатки этой структуры, но и перечислить недоработки, без исправления которых любые попытки сохранить Всехсвятское приходское кладбище окажутся безрезультатными.

Нарушения археологической методики

Носящие систематический характер нарушения археологической ме-

[1] Эта статья о расположенном в Москве Всехсвятском кладбище является продолжением опубликованного мной ранее расследования: *Рамазашвили Г.*, Хроники поэтапного разрушения Всехсвятского приходского некрополя (1981-2017). Труды Института Истории Грузии Тбилисского госуниверситета им. И. А. Джавахишвили. XVI. Тб. 2020, с. 261-312. Если в первой части речь шла преимущественно о действиях церковного причта, застраивавшего кладбище, и противостоявших ему историков и градозащитников, то в новом тексте подробно рассматриваются причины, по которым Департамент Культурного Наследия Москвы, на протяжении многих лет оказывался не способен эффективно защитить этот некрополь как объект культурного наследия.

Подборка статей Г. Рамазашвили о приходском кладбище села Всехсвятского Московского уезда доступна на странице: https://independent.academia.edu/RamazashviliGeorgiy

тодики позволяют сотрудникам Управления сохранения объектов археологического наследия ДКН и их подрядчикам – фирме «Археологические исследования в строительстве», упорно отождествляемой с Археологическим Управлением, составлять заключения, искажающие фиксируемую на месте картину. Имеющиеся в нашем распоряжении данные позволяют проиллюстрировать это утверждение примерами непрофессиональной работы сотрудников ДКН и их подрядчиков на 3-х объектах в 2011, 2015 и 2016 гг.:

– на историческом некрополе (погосте) Всехсвятской церкви (Москва, Ленинградский пр. 73);

– на кладбище Андроникова монастыря;

– в предместьях Петровского путевого дворца (вдоль Ленинградского проспекта по обе стороны от дворца)[2].

Примеры нарушения археологической методики сотрудниками ДКН и их подрядчиками

Летом 2011 г. нами была зафиксирована (сфотографирована и описана) незаконная застройка старинного кладбища у храма Всех святых (Ленинградский пр. 73-А; возле станции метро «Сокол»). Поскольку некрополь является объектом культурного наследия, ДКН остановил застройку, однако из-за непрофессионализма сотрудников ДКН археологический осмотр оказался в научном отношении неинформативным. Поверхностно составленный сотрудником ДКН Акт создавал ложное впечатление того, что некрополь в археологическом отношении не заслуживает внимания.

Копия Акта была предоставлена в моё распоряжение лишь в декабре 2015-го. Озаглавленный как «Акт №1 осмотра объекта культурного наследия археологического наследия»[3], этот документ наводит на ряд вопросов, касающихся задач, которые были поставлены при его написании. Согласно п. 1, он составлен якобы 10 августа 2011 года и в тот же день вручен сотрудником ДКН старосте храма М.А. Родину.

В действительности же, приехав 10.08.2011 во Всехсвятское с главным специалистом Управления сохранения объектов археологического наследия ДКН Николаем Алексеевым, чья подпись стоит под актом, мы М. Родина не встретили. Хозяйственный сотрудник прихода вместе с охранником сообщили нам, что представителей причта и руководителей строительных

[2] Из-за большого объёма информации, связанной с последними двумя объектами, мы не стали включать соответствующие разделы в эту статью.

[3] Копия Акта №1 осмотра объекта культурного наследия археологического наследия была мной получена лишь после вторичного обращения в ДКН – в приложении к письму ДКН от 16.12.2015-нр №ДКН-16-29-5140/5-1.

работ в данный момент на территории Всехсвятского нет. Именно по этой причине, за исключением спонтанных объяснений хозяйственного сотрудника, радостно сообщившего нам, что «наконец-то есть, где хранить картошку», мы не получили никаких объяснений.

По не известным причинам, ни в пункте 11 («Состояние объекта культурного наследия»), ни в пункте 13 («Результаты осмотра/ Выявлено») не содержится ни замеров, ни данных, количественно и качественно отражающих характер произведённого строительства. Это тем более странно, что только уточнение поступившей от меня в ДКН информации могло трансформировать общее описание в более предметное, поскольку ни 23-го июля 2011 г., когда я осматривал застройку в одиночку, ни 3-го августа, когда мы там появились с Н. Алексеевым, никаких замеров произведено не было.

Уместно отметить, что отсутствие представителей Всехсвятского причта и руководителя строительных работ не могло являться препятствием к сопряженному с выполнением сотрудником ДКН собственных полномочий детальному осмотру застраиваемого объекта культурного наследия.

Не может не вызывать удивления и то, что, согласно Акта №1 от 10.08.2011, единственным членом комиссии, производившей осмотр, назван сам Н. Алексеев: остаётся непонятным, почему, выезжая на осмотр, где требуется проведение детальных замеров, сотрудник ДКН не взял с собой ни одного ассистента.

Если же подобные замеры всё же были произведены, то еще менее понятно, почему они не содержатся в Акте, из которого невозможно узнать ни общую площадь произведённой застройки, ни размерные характеристики возведённых зданий, ни даже их количество. Подсчет помещений и входных дверей в Акте тоже не упомянут.

В целом, Акт составлен так, словно бы он был написан не по результатам собственных наблюдений, а по мотивам поступившего от меня летом 2011-го письма. Более того, сделанное мной описание застраиваемого участка оказалось едва ли не более детальным, чем составленный Н. Алексеевым Акт, хотя, представляя Департамент, тот мог бы куда более скрупулёзно зафиксировать результаты строительства.

Наиболее показательным для характеристики того, насколько недобросовестно Акт был подготовлен, можно назвать пункт 11. Для удобства уместно проанализировать его, оформив таблицей:

*)[4]	Текст Акта[5]	Какая информация не отражена
1.	«Ведётся строительство одноэтажных зданий хозяйственного назначения,	Каково количество одноэтажных зданий
2.	в ходе которого проводились земляные работы	Какова максимальная глубина строительных траншей под фундамент
3.	Одно из зданий имеет подвальное помещение.	– точная локализация, – габариты здания, – габариты погреба.
4.	Работы проводились на территории некрополя.	– слишком общая характеристика, не ориентирующая застройку относительно храма и общей планировки некрополя.
5.	По словам старосты храма Всех Святых М.А. Родина:	– более точно должность старосты в патриарших подворьях Московской патриархии называется «помощником настоятеля по хозяйственным вопросам»
6.	“Строительство осуществляется на месте ранее разобранных аварийных одноэтажных строений,	– какой тип «строений» был разобран; – как это утверждение сообразуется с тем, что на фотографиях середины 2000-х видны покрашенные и напоминающие вагонки барачно-складские конструкции, стоящие на земле.
7.	в результате разборки которых был обнаружен погреб, в габаритах которого было сооружено подвальное помещение.	– следует ли понимать, что «староста», «обнаруживший погреб», ранее, проработав в приходе несколько лет, не знал о его существовании; – какого размера был, по версии М.А. Родина, «обнаруженный погреб»; – каковы точные габариты сооруженного подвала; – как с рассказом о «погребе» сообразуется зафиксированное 03.08.2011 в присутствии Н. Алексеева возле постройки с подвалом нахождение массивного земляного отвала объёмом в несколько

[4] Количество пунктов, содержащих информационные лакуны.
[5] Цитируется по рукописному тексту, содержащемуся на листе 2 Акта.

		кубометров, свидетельствующего о проведении земляных работ; – как с этим же утверждением, что погреб якобы существовал и раньше, сообразуется заявление хозяйственного сотрудника прихода, сообщившего 03.08.2011 нам с Н. Алексеевым, что «наконец-то есть, где хранить картошку»;
8.	В ходе расчистки и разборки погреба были обнаружены фрагменты человеческих костных останков».	– почему фрагменты костей были зафиксированы нами с Н. Алексеевым в отвале возле строения с погребом; – были ли эти «человеческие костные останки» переданы на антропологическую экспертизу и в какое учреждение; – какие количественные и поло-возрастные характеристики были установлены антропологом, и в каком акте эта информация отражена; – куда по завершении антропологической экспертизы делись эти «человеческие костные останки».

Столь же мало информативно заполнен и п. 13 «Результаты осмотра»[6]:

1.	«В северо-восточной части территории храма Всех святых проведены земляные работы по отрытию траншей под фундамент зданий,	– почему участком ведения земляных работ названа «территория храма», а не кладбище;
2.	а также земляные работы в связи с устройством подвального помещения.	– постройка с подвалом очень условно может быть локализована на «северо-востоке». Наиболее точно её было бы локализовать на Востоке/Северо-Востоке; – как земляные работы, связанные «с устройством подвального помещения», согласуются с содержащимся в п. 11 Акта утверждением, что «подвальное помещение» «было сооружено» «в габаритах» якобы «обнаруженного погреба»;

[6] Ibid.

3.	Вокруг участка строительства выявлены отвалы грунта.	– сколько отвалов и каких размеров выявлено; – поддаётся ли по ним примерному подсчёту объём перемещенного кладбищенского грунта;
4.	Грунт представлен коричневатыми супесями с включением песка, извести, кирпичной и белокаменной крошки, тлена, мелкие фрагменты керамических сосудов».	– равномерно ли по застраиваемым участкам некрополя распределяются выявленные в отвалах кирпичная и белокаменная крошка и мелкие фрагменты керамики; – определяется ли по кирпичной крошке, в каком веке мог быть произведён этот кирпич; – каковы характеристики керамики, обломки которой выявлены Н. Алексеевым; – встречаются ли среди них профилирующие фрагменты; – поддаются ли идентификации центры керамического производства; – почему не продатированы фрагменты керамических сосудов; – каково происхождение упомянутого тлена (древесный, мануфактурный).

При столь общем и поверхностном описании застраиваемого объекта культурного наследия не удивительно, что сотрудник ДКН не счел нужным упомянуть, меняется ли характер грунта в зависимости от того, на каком участке был осмотрен отвал (например, на Восточном/Северо-Восточном, где 03.08.2011 мы осмотрели наиболее массивную земляную насыпь, или же у Юго-Восточного угла некрополя, где здание в 2011-м достроить не успели). Существенные для археологической интерпретации памятника детали, связанные с тем, как вдоль застроенного участка распределены «мелкие фрагменты керамических сосудов», в Акте также не содержатся, хотя протяженность застройки достигает нескольких десятков метров (площадь, по меркам археологии, внушительная).

Из отсутствия количественных характеристик неизбежно следует не только частичное сокрытие информации, но и приуменьшенное представление о нанесённом некрополю как объекту культурного наследия ущербе: действительно ли был построен лишь один подвал, не известно, – «главный специалист Управления сохранения объектов археологического наследия» не обременил себя какими-либо подсчетами и, судя по тексту, мог вообще не потрудиться в этот подвал заглянуть.

Когда письмо, касавшееся Всехсвятского приходского некрополя поступило к заместителю руководителя ДКН Леониду Кондрашову (а копию я завёз ему в офис, предварительно передав первый экземпляр его непосредственному начальнику Кибовскому), он в полной мере продемонстрировал, что его укоренившаяся в археологической среде дурная репутация небеспочвенна. Перед Управлением сохранения объектов археологического наследия**,** которое возглавляет Кондрашов, стояла элементарная методическая задача по доследованию застраивавшегося участка. Археологи ДКН должны были, как минимум,

– просеять земляной отвал[7], образовавшийся при строительстве подвала и фундаментов,

– и отдать обнаруженные кости на антропологическую экспертизу.

– Для того же, чтобы проверить, насколько плотно «заселённым» был застраиваемый участок некрополя, было необходимо, отступив от стен новых построек, например, метр, опуститься вдоль фундамента до его подошвы.

Это шурфование следовало произвести хотя бы вдоль подвалов, благодаря чему археологи выяснили бы и глубину залегания погребений, и количество разрушенных могил.

Ничего этого Управление сохранения объектов археологического наследия ДКН производить не стало, что может объясняться лишь тем, что возглавляемая Кондрашовым структура проигнорировала свои обязанности.

Как ДКН предоставил Министерству Иностранных Дел РФ заведомо ложную информацию

Превратно интерпретируя состояние памятников культурного наследия, сотрудники ДКН вводят в заблуждение не только граждан и общественные организации, но и органы исполнительной власти.

[7] При просеивании появился бы шанс выявить и элементы погребального инвентаря в диапазоне от ручек и декоративных накладок на гробы (*и это уже дело специалиста – определить по таким индивидуальным находкам, насколько состоятельными были люди, способные приобрести гроб соответствующего типа*), до наград (*позволяющих предположить возможную сословную и профессиональную принадлежность покойника, чья могила была разрушена*) и костные останки. В свою очередь, локализация наград либо элементов одеяния, которые указывали бы на сословное положение либо профессию (*так, наперсные кресты и любые фрагменты ризы священнослужителя подтверждали бы то, что пострадало погребение клирика*), позволяет при соотнесении с предполагаемой датировкой погребения понять, какие категории покойников хоронили на соответствующих участках погоста. Неизбежно были бы обнаружены и фрагменты либо целые образцы посуды – причем, не исключено, что не только погребальной. О том, какую информацию найденный ранее на территории села Всехсвятского столовый сервиз дал исследователям, можно составить представление по статье: *Полюлях А.А*., Тарелки завода Гребенщиковых сервиза князей Грузинских из археологических раскопок на месте бывшего села Всехсвятское// Археология Подмосковья. Материалы научного семинара. Выпуск 10. М. 2014. С. 460-481.

В связи с тем, что летом 2011-го приход незаконно застроил одноэтажными постройками на ленточном фундаменте восточную часть некрополя, особенно престижную в связи с её близостью к алтарю, об этом ущербе, наносимом объекту культурного наследия федерального значения стало известно прессе, а затем и МИД Грузии, который и обратился при посредничестве Швейцарии за разъяснениями к Министерству Иностранных Дел Российской федерации.

Поскольку Всехсвятский приходской некрополь является историческим объектом, связанным со взаимоотношениями России и Грузии, МИД РФ в свою очередь запросил информацию у ДКН, и тут руководство Департамента преднамеренно дезинформировало Министерство Иностранных Дел Российской федерации. ДКН не постеснялся, в частности, скрыть от МИД РФ, что строительство было произведено в охранной зоне некрополя[8], внесённого в реестр объектов культурного наследия.

Заодно ДКН солгал руководству МИД'а РФ, что могил после ликвидации кладбища в 1981-м году якобы не осталось[9]. При этом сотрудниками ДКН Москвы не были произведены ни археологические, ни архивные исследования, которые подтвердили бы эту заведомо ложную версию. Таким образом сотрудники ДКН совершили преступление, предусмотренное статьёй 292 УК РФ «Служебный подлог», то есть «внесение /…/ в официальные документы заведомо ложных сведений».

Отвечая спустя 3 года на мой вопрос о том, на основании каких именно архивных источников сотрудники ДКН сообщили Министерству Иностранных Дел РФ, что при ликвидации Всехсвятского кладбища в 1981-м якобы все без исключения могилы были перенесены на современные кладбища, готовившая ответ сотрудница ДКН Ю.А. Логинова и подписывавший его «начальник Управления рассмотрения документации» А.В. Леванова продемонстрировали мне, что не понимают разницы между словами «сохранение» (используемым как синоним наличия) и «сохранность» (имеющим очевидный качественный подтекст, так как сохранность может быть и плохой, но при этом объект, состояние которого обсуждается, безусловно наличествует). В исходящем от 25.08.2015 №ДКН-16-09-4386/5 упомянутые сотрудницы ДКН, абсолютно не к месту упомянув «вопрос сохранности останков[10] захоро-

[8] Предоставленная ДКН Москвы информация воспроизводится по пересказу, содержащемуся в письме МИД Грузии №01/32619 от 26.12.2012.

[9] Полученная от ДКН информация была воспроизведена в письмах МИД РФ № 5618/4ДСНГ и №5619/4ДСНГ.

[10] Сотрудницы ДКН то ли допустили техническую ошибку, не поставив предлог «из» перед «останков» (*если они подразумевали человеческие, о чем, впрочем, можно только*

нений», на голубом глазу заверили меня в том, что Всехсвятское кладбище якобы «полностью ликвидировано /.../ путем перезахоронения останков».

Помимо того, что дамы попросту не понимают значения слов, которые они используют, не менее прискорбна и их неспособность осознать разницу между предписанием и тем, как оно выполнялось. Любому историку очевидно, что как своеволие исполнителей, так и отсутствие должного контроля вкупе с превосходящими форс-мажорными обстоятельствами могли привести к тому, что решение МосГорИсполКома выполнялось с оглядкой не столько на его требования, сколько на возможности подрядчика.

Не желая осознавать эту разницу, сотрудницы ДКН Ю.А. Логинова и А.В. Леванова попытались выдать техническое задание, каковым де-факто оказалось решение МосГорИсолКома, за документально подтверждаемые характеристики состоявшегося переноса. Вместо того, чтобы сослаться на какой-либо гипотетически сохранившийся в архиве Акт, которым было бы зафиксировано завершение работ, изобретательные сотрудницы ДКН попытались подтвердить осуществление археологического надзора «пунктами 1.1.–1.3. Решения МосГорИсполКома», дававшего лишь поручение, но не подтверждавшего выполнение оного.

Хотя даже школьнику очевидно, что задание не является априори тождественным характеру его выполнения, Ю.А. Логинова и А.В. Ливанова, не удосужились подтвердить чем-либо и то, что археологический надзор, который был поручен Московской Археологической экспедиции, вообще был осуществлен.

Между тем, в составленном сотрудниками архивного отдела Института Археологии РАН списке объектов, фигурирующих в отчетах по Москве и Московской области за 1981 год, какая-либо надзорная отчетность по Всехсвятскому приходскому кладбищу не значится[11]. Из этого следует, что даже

догадываться), то ли, по неграмотности, написали «н» вместо «т», хотя от разрушенных захоронений могут сохраняться остатки, но никак не останки. Последнее из двух этих существительных применимо лишь к посмертному описанию некогда живого существа.

[11] Ни Алевтина Алексеевна Юшко (16.11.1935-†22.10.2022), которая в 1981-м году как руководительница Подмосковного отряда проводила археологические разведки в Московской области, ни Игорь Александрович Бойцов*, каталогизировавший отчеты археологических экспедиций, работавших в Москве и области в начале 1980 гг., не располагали информацией, подтверждавшей бы, что археологический надзор при ликвидации Всехсвятского кладбища был произведён. Открытый лист Институтом Археологии на Всехсвятское в 1981-м году не выдавался. В заголовках объектов, по которым были сданы отчеты за 1981-й год, Всехсвятское кладбище, как подтвердила проверка в архиве Института Археологии РАН, не фигурирует.

По словам И.А. Бойцова, знавшего распространённую в те годы практику, в случае, если сотрудник Московской экспедиции присутствовал при сносе кладбища, но, при земляных работах не было выявлено ничего, заслуживающего внимания, мог ограничиться тем, что «собрать, не делая фото, с десяток фрагментов керамики» (будь таковые найдены).

если археологический надзор, когда кладбище переносили, и был осуществлен, ни одного архивного документа, подтверждавшего бы это, на данный момент, к сожалению, не выявлено, хотя он не только важен тем, что характеризовал бы методическую корректность сопряженных с эксгумациями работ, но и мог содержать вспомогательную и полезную для изучения этого старинного некрополя научную информацию (например, стратиграфические наблюдения, отражавшие бы характер нарастания культурных слоёв, либо упоминание дающих возможность датировать ранние слои погоста индивидуальных находок, включая старинные надгробия либо детали декоративного оформления гробов, которые могли обнажиться при вскрытии грунта, и т.д.).

Коль скоро сотрудники Департамента оказались не в состоянии сослаться на архивный документ, подтверждавший бы то, что археологический надзор в 1981-м был осуществлен, это означает, что соответствующего документа нет и в распоряжении ДКН, а предназначенное Министерству Иностранных Дел РФ утверждение МосГорНаследия (ДКН г. Москвы), будто человеческих останков на территории кладбища не сохранилось, не было основано ни на каких доказательствах.

Единственное, что в подобной ситуации могло бы компенсировать фантастам из ДКН отсутствие подобного акта о завершенном переносе кладбища, это сопоставление статистических данных из трех категорий дел, на изучение которых у них ушло бы много месяцев: не имея археологического подтверждения тому, что вся площадь некрополя была вскрыта до материка (а только при соблюдении этого методического требования можно быть уверенным в том, что ни одной могилы в грунте не осталось), сотрудникам Департамента потребовалось бы сопоставить количество перенесенных в Митино останков (максимум 1.331 в 1.024-х могилах) с общим числом похороненных там в советское время (а выявление этой кладбищенской информации сопряжено с особыми сложностями), а затем еще и подсчитать, сколько же было похоронено во Всехсвятском, хотя бы с того периода (последняя треть XVIII века), с которого метрические книги сохранились (при этом покойники, отпетые в других приходах, оказались бы автоматически вне этой статистики)[12]. Не зная, разумеется, кто из них был похоронен на участке,

*) Хотя в тот период А.А. Юшко работала за пределами столицы, обратиться к ней мне порекомендовали, поскольку она специализировалась на средневековых сёлах, расположенных в окрестностях Москвы. На вопрос, касавшийся Всехсвятского кладбища, А.А. Юшко ответила мне 12.02.2013, а И.А. Бойцов – 8.09.2015. Отрицательными оказались ответы и ныне действующих сотрудников ИА РАН, к которым я обращался с этим же вопросом.

[12] Подробнее эти расчеты приведены в статье: *Г. Рамазашвили*, История приходского кладбища села Всехсвятского (XIX-XX вв.): анализ данных первой трети XIX в. и 1981 г.// Труды центрального Музея древнерусской культуры и искусства им. Андрея Рублёва. Том XII. Россия –

сохранившемся в пределах современной церковной ограды, можно было бы лишь приблизительно подсчитать, сколько тысяч предано земле на погосте, и сопоставимо ли это число (с погрешностью в несколько десятков) с количеством эксгумированных в 1981 году.

Между тем, мной уже проведена необходимая архивная работа, и даже из кладбищенской документации, в которой перечислены вскрытые в 1981 году могилы, видно, что переносом Всехсвятского погоста были охвачены преимущественно погребения, датирующиеся периодом с конца XIX – по 1979 год включительно. Таким образом, более ранние погребения с этого некрополя, существовавшего, по крайней мере, с XV-XVI вв., остались в почве. Именно им угрожает незаконная строительная деятельность Всехсвятского прихода.

К схожему выводу мы пришли, составляя статистику погребений, совершенных на Всехсвятском некрополе в XIX в.. Так, количество могил, перенесённых в 1981-м на Митинское кладбище (при этом, не известно, насколько эти эксгумационные работы добросовестно проводились), равняется примерно количеству погребений, сделанных в период с 1813-го по 1840 год.

Без такого статистического исследования, подразумевающего не только выписывание итогового числа, но и подсчитывание тех, кто был по отпевании во Всехсвятском похоронен на других кладбищах, судить о том, остались ли после 1981-го могилы на погосте, заведомо невозможно.

Более того, даже сопоставление статистических данных будет зависеть от таких факторов, как изменение использовавшейся в метрических книгах терминологии (так, в начале XIX века кладбище обозначалось фразой «при церкви», а в середине и третьей четверти того же века использовались такие словосочетания, как «общее сельское кладбище» и «кладбище села Всехсвятского», причем их положение относительно церкви по этим записям установить невозможно).

Единственная возможность как-то соотнести записи в метрических книгах с местностью, заключалась бы именно в проведении археологических (хотя бы разведывательных) работ, при которых стала бы вероятной локализация in situ надгробий с именами, фигурирующими в церковно-приходских записях. Однако и эти работы ДКН, когда его сотрудники готовили ответ МИД'у, не проводил.

Бездействие и попустительство ДКН незаконной застройке

Грузия. Диалог культур: Сборник статей по материалам III Научных чтений. М., 2016. Сс. 128-146, 224-235.

исторического Всехсвятского некрополя

Остановив в августе 2011 г. незаконную застройку Всехсвятского некрополя, ДКН выдал патриаршему подворью предписание снести не позже 21-го ноября[13] того же года хозяйственные бараки с погребом (погребами?). Однако, когда по прошествии более чем двух лет выяснилось, что причт это требование выполнять не собирается, ДКН не стал добиваться сноса, а вместо того, чтобы, умерив строительный пыл клириков, последовательно защитить объект культурного наследия от последующей застройки, начал с декабря 2013-го в качестве альтернативной меры предлагать им оформить итоги незаконного строительства 2011 года[14]. Для приличия упоминалось и ранее составленное требование ликвидировать возведённые на кладбище архитектурные шедевры барачно-подвального зодчества, однако вследствие того, что сотрудникам подворья была предоставлена возможность выбирать между сносом и сохранением «богоугодного» картофелехранилища («…демонтировать либо согласовать одноэтажные хозяйственные постройки из бетонных блоков в срок до 20 января 2016 г.»), заведомо понять, какое именно решение предпочтут принять клирики, можно было и не становясь Библейским пророком.

Эта инициатива была тем более противоречивой, что, призывая провинившийся приход к «устранению нарушений законодательства в области сохранения, использования, популяризации и государственной охраны объектов культурного наследия», Департамент в новом предписании, выданном в декабре 2013-го патриаршему подворью, не только выдвинул «требование заключить охранное обязательство и демонтировать /…/ постройки», но и предложил парадоксальный алгоритм действий**,** заключающийся в имеющейся якобы возможности «согласовать»[15] результаты незаконного строительства, произведённого в охранной зоне.

Существенно важно, что законодательной лазейки, которая позволила бы приходу, пускай даже с благословения ДКН, отколоть такой трюк, не существует, если только границы охранной зоны объекта культурного наследия федерального значения Департамент не сократит задним числом так, чтобы одноэтажные бараки оказались вне этой зоны. Однако подобные действия невозможны без предумышленного нарушения ст. 19.26 Кодекса административных правонарушений РФ[16] («Заведомо ложное заключение эксперта»).

[13] Эта дата содержалась в письме ДКН от 08.02.2012 №16-20-351/1-(1)-1.
[14] Письмо от 14.03.2014 г. №ДКН-16-29-214/4 со ссылкой на предписание от 6.12.2013 №П140/2013-504/13П.
[15] Исходящий ДКН от 05.09.2014 №ДКН-16-29-214/4-5 за подписью С.В. Добрянина (исполнитель В.Ю. Антонов).
[16] Далее – КоАП РФ.

Такая подтасовка фактов будет в свою очередь означать фальсификацию данных о границах археологического объекта, каковым является Всехсвятский погост. Поскольку оформить застройку охранной зоны объекта культурного наследия невозможно без изменения его правового статуса, в инициативе ДКН усматриваются очевидные признаки нарушения ст. 7.16 КоАП РФ («Незаконное изменение правового режима земельных участков, отнесенных к землям историко-культурного наследия»). Придание застройке охранной зоны характера де-юре законной автоматически означало бы, что Департаментом (ДКН) по обоюдному согласию с приходом-застройщиком необоснованно изменён правовой режим некрополя, находящегося на участке, отнесенном к землям историко-культурного наследия.

Не желая добиваться выполнения приходом официального предписания о сносе, руководство ДКН игнорирует нарушение причтом статьи 19.4 КоАП РФ, посвященной «Неповиновению законному распоряжению должностного лица органа, осуществляющего государственный надзор (контроль), муниципальный контроль».

Несмотря на то, что в указанные в предписании сроки требование ДКН снести одноэтажные постройки Всехсвятским подворьем выполнено не было, Департамент с начала 2012 г. стал последовательно игнорировать нарушение и статьи 19.5 КоАП РФ («Невыполнение в срок законного предписания (постановления, представления, решения) органа (должностного лица), осуществляющего государственный надзор (контроль), муниципальный контроль»).

Продемонстрировав сотрудникам подворья, что предписания ДКН можно и не выполнять, так как издержки этого будут минимальными по сравнению со сносном оплаченных ранее построек, а затем и предложив оформить задним числом незаконную застройку некрополя, ДКН создал предпосылки для последующего нарушения причтом ст. 7.14 КоАП РФ («Организация или проведение земляных, строительных или иных работ без разрешения органа, осуществляющего государственный надзор за состоянием, содержанием, сохранением, использованием, популяризацией и государственной охраной объектов культурного наследия»).

Хотя формально именно приход должен был выполнить предписание Департамента, последующее снисходительно соглашательское отношение ДКН к бесконечным «евроремонтам» и новостроечным упражнениям было интерпретировано представителями патриаршего подворья, как негласное разрешение пренебрегать охранным статусом памятника культурного наследия, каковым являются Всехсвятская церковь и некрополь. Неудиви-

тельно, что происходящее, по крайней мере, со второй половины 2000 годов на территории Всехсвятского подворья свидетельствует об абсолютной неэффективности действий ДКН.

Прямым следствием того, что ДКН простил приходу игнорирование выданного еще в 2011-м предписания, стало то, что, убедившись в бездействии Департамента, нарушивший законодательство причт продолжил незаконную застройку некрополя и охранной зоны:

– к началу 2013 года к северу от церкви появился стилизованный под часовню магазин;

– к октябрю 2015 г. в юго-восточном углу некрополя было построено еще одно небольшое одноэтажное здание, фундамент для которого был залит еще летом 2011-го;

– наконец, к апрелю 2017-го к северо/северо-востоку от церкви была возведена еще одна одноэтажная постройка.

Ко всем этим действиям ДКН относился на удивление безразлично, раз за разом демонстрируя своё нежелание принимать какие-либо действенные меры оперативного реагирования на получаемые от историков и градозащитных организаций сообщения[17]. В этом принявшем хронический характер бездействии ДКН усматриваются очевидные признаки нарушения ст. 19.6 КоАП РФ («Непринятие мер по устранению причин и условий, способствовавших совершению административного правонарушения»).

Несмотря на то, что «в период с 20 января по 2 февраля[18] 2016 г. в отношении Пользователя», под которым подразумевался приход, должны были быть «проведены внеплановые контрольные мероприятия исполнения требования ранее выданных предписаний», о результатах этой проверки ДКН не сообщил мне ни словом, зато 4.04.2017 я увидел к С/СВ от церкви новую одноэтажную постройку.

Работы, начатые в первом квартале 2017-го, носили уже откровенно демонстративный характер, поскольку новое строение было воздвигнуто по единственному пути следования от метро: одноэтажный магазин (?) на ленточном фундаменте возвели к Северу от апсиды на участке, расположенном между северной стеной храма и Северо-Восточным углом церков-

[17] Так, на поступавшие с 2010-го от «Архнадзора» письма о самовольных переделках экстерьера и интерьера Всехсвятской церкви в ДКН реагировали исключительно вяло, словно бы среди сотрудников Департамента начался повальный авитаминоз, сопровождаемый общей апатией, снижением мышечного тонуса, угасанием интеллектуальных способностей и настораживающими провалами в памяти.

[18] Эти сроки были указаны в письме от 19.08.2015 №ДКН-16-09-4386/5.

ного двора[19]. Место для строения выбрали вдоль вымощенного в 2000 годах тротуара[20], диагонально ведущего от основных ворот, расположенных вблизи от ЮВ угла т.н. «генеральского дома», к северной стене церкви.

То, что участок, расположенный вдоль тыльной (т.е. западного фаса) стены выхода из метро (с противоположной от Ленинградского проспекта стороны), оказался в распоряжении прихода, позволяло предоставить прихожанам возможность увидеть церковь с Северо/Северо-Востока, однако из-за неуёмной строительной активности прихода, этим преимуществом пренебрегли. Хотя это направление было единственным, с которого открывался перспективный вид на всю церковь, участок к С/В от неё не позже марта 2017-го частично застроили, словно бы намеренно делая всё для того, чтобы не осталось ни одного полноценного ракурса, с которого она была бы видна целиком.

Усилиями причта, озабоченного застройкой некрополя, не приспособленными вовсе либо лишь частично годными для обзора церкви, являющейся памятником архитектуры федерального значения, оказались наиболее естественные для обозрения ракурсы:

– поскольку для прихожан закрыт расположенный на Востоке/Юго-Востоке въезд, используемый лишь служебным транспортом, открывающийся оттуда диагональный обзор мирянам недоступен;

– тротуар, сделанный на территории погоста вдоль южной стены церкви, также используется для подъезда служебного транспорта к незаконно построенным в 2011-м на восточном участке некрополя одноэтажным баракам, причем этот участок закрыт для прогулок прихожан;

– по этой же причине недоступен и огороженный решеткой и частично застроенный ЮВ угол некрополя;

---

[19] Диагонально ориентированное по отношению к продольной части церкви новое строение 4.04.2017, когда мы его сфотографировали, всё еще не функционировало. У расположенной ближе к церкви торцевой части новой одноэтажной постройки были сложены секции металлической ограды, и рабочий (являющийся, судя по внешности, выходцем из мусульманского региона) занимался их сваркой. Фундамент, судя по узкому открытому участку траншеи, сфотографированному у торца постройки, впущен в грунт на несколько десятков сантиметров, что, безусловно, сопряжено с нарушением культурного слоя. Земляной отвал к тому моменту, как мы зафиксировали застройку, был убран, поэтому у нас не оставалось возможности проверить, попали ли в перекопанный грунт костные останки, древесный тлен либо фрагменты могильных цоколей, которые могли сохраняться в почве.

В самой церкви (это происходило 4.04.2017 примерно в 18:00-18:30) велась служба, сопровождавшаяся таким столпотворением, что прихожане стояли даже на паперти под колокольней.

[20] Этот тротуар служит центральной дорожкой, на которой может от бордюра до бордюра разместиться одновременно несколько человек. В этом отношении по пропускной способности с ним невозможно сравнить вспомогательный вход на церковную территорию, расположенный в её СЗ части, где прихожане могут по одному попадать в соседствующее с колокольней пространство, пользуясь дверью церковного магазина.

– наконец, вид, который открывался с тротуара, расположенного вдоль южной стены т.н. «генеральского дома», тоже был частично перекрыт в центральной части возведённым одноэтажным магазином, стилизованным под часовню.

Очевидно, что церковь, являющаяся памятником Анненского барокко, с каждым очередным этапом этой новостроечной активности лишается еще одного ракурса обозрения, что существенно ограничивает возможность прихожан оценить её красоту и архитектурные особенности.

Проведя 7.07.2017 осмотр Всехсвятской церкви и территории прилегающего некрополя, а затем в августе-сентябре того же года – «внеплановую документарную проверку в отношении» прихода, сотрудники ДКН зафиксировали в границах этого объекта культурного наследия несколько построек («два одноэтажных магазина, стилизованных под часовню, в северо-восточном углу /…/, одноэтажный магазин в северной части /…/, двухэтажную пристройку с мансардой и одноэтажную пристройку, стилизованную под часовню, к дому причта, /…/ Г-образную одноэтажную хозяйственную постройку в восточном углу территории») и «кованный забор вдоль северо-восточной границы», – причем, «проектно-разрешительная документация на указанные постройки отсутствовала»[21].

Псевдоправовое обоснование попыток скрывать охранные обязательства

Другим подтверждением того, что ДКН Москвы периодически выгораживает тех пользователей объектов культурного наследия, которые нарушают законодательство, стал содержавшийся сразу в двух ответах ДКН отказ предоставить в распоряжение Г. Рамазашвили копию охранного обязательства на Всехсвятский некрополь.

В исходящем №ДКН-16-29-4454/5-1 от 28.09.2015 всё тот же блистательно реинкарнировавшийся в начальнике Инспекции по надзору в области государственной охраны объектов культурного наследия бывший таможенник С.В. Добрянин утверждал, что «выдача копий охранных обязательств третьим лицам действующим законом об объектах культурного наследия не предусмотрена», игнорируя то, что это не тождественно запрету.

Попытки скрыть охранное обязательство на объект культурного наследия поддаются объяснению лишь в том случае, если руководство ДКН заведомо знает, что этот документ составлен недобросовестно, либо же оно само причастно к подготовке основанного на подтасованных данных обязательства.

[21] Цитируется по исходящему №ДКН-16-29-1261/7-3 от 20.10.2017 за подписью начальника Управления территориального контроля ДКН О.А. Голосного (исполнитель – А.В. Антонов).

В противном случае предмет охраны был бы общедоступным документом, что вдвойне важно, как дополнительное профилактическое средство предупреждения возможных нарушений законодательства: зная, что любая строительно-хозяйственная деятельность на памятнике может быть сопоставлена с охранным обязательством, неуместная активность пользователей таких объектов культурного наследия, как церкви и приходские некрополи, имела бы сдерживающий фактор. Напротив, пока обязательства не являются документами публичного доступа, недобросовестным пользователям будет сложно устоять перед соблазном провести очередной «евроремонт» в расчете на то, что незаконность их действий не будет никем своевременно обнаружена.

Интересно, что именно летом 2015-го руководящие работники ДКН начали в переписке называть патриаршее подворье «собственником». Сперва Добрянин решил поиграть в правовой напёрсток, пряча смысл за казуистикой:

«В связи с тем, что выдача дубликатов охранных договоров собственников (пользователей) объектов культурного наследия затрагивает правоотношения других лиц, предоставление указанных документов без разрешения собственников (пользователей) не производится»[22].

Эта фраза примечательна тем, что Добрянин, отступив в ней от привычной терминологии, завёл речь не об «охранном обязательстве», а об «охранном договоре», причем сторону, его заключающую, он впервые назвал «собственниками», приравняв их в скобках к пользователям. Едва ли случайно, правоотношения**,** возникающие с «пользователями» у органа исполнительной власти, следящего за тем, чтобы при использовании объектов культурного наследия не нарушалось законодательство, Добрянин назвал «правоотношениями других лиц», хотя речь идёт об объекте общественной значимости. Эта интерпретация важна для понимания того, кого бывший таможенник Добрянин видит субъектами права в данной ситуации. Судя по формулировке, использованной им вместе с готовившим текст исполнителем В.Ю. Антоновым, они рассматривают церковь и прилегающий некрополь, как объект правовых взаимоотношений исключительно Мосгорнаследия (то есть чиновников) и Патриаршего подворья (то есть клириков).

Между тем, если речь идёт об объекте культурного наследия федерального значения, не только открытом для общего посещения[23], но и функционирующем в интересах граждан, а не некой коммерческой или административной структуры, Патриаршее подворье уместно было бы называть не

[22] Цитируется по письму ДКН №ДКН-16-09-2186/5 от 08.07.2015-го.

[23] Подразумевается, что объект культурного наследия не находится в границах режимного объекта, вход на территорию которого был бы строго ограничен.

столько пользователем, сколько, изъясняясь понятной ДКН терминологией, эксплуатантом. Важно учитывать и то, что функционирование церковного прихода как действующего учреждения было бы невозможно без возникновения правовых де-факто и де-юре отношений между приходом (то есть тем самым «пользователем»=эксплуатантом) и мирянами, которым причт, говоря казённым языком, предоставляет услуги религиозного характера: продаёт специальную литературу, иконы и свечи, проводит, – в том числе и на заказ, – службы, включающие крещение, венчание и отпевание. Архитектурный и интерьерный облик построенного в XVIII веке храма, как и ландшафт прилегающего некрополя с несколькими сохранившимися старинными надгробьями, – это именно те факторы, которые, помимо места расположения, не в последнюю очередь влияют на желание или нежелание мирян посещать именно этот приход. Для тех прихожан, кому важно сохранение исторического облика и ландшафта, проводившийся «евроремонт» храма, а тем более застройка некрополя являются обстоятельствами, способными переориентировать их на другие приходы, где клирики не компрометируют себя такими действиями, а старина сохраняется не только в названии. Следовательно, и храм, и приходской некрополь образуют ландшафт возникающих между клириками и мирянами современных правовых взаимоотношений, не менее актуальных, чем правоотношения прихода с ДКН. Отрицание чиновником Добряниным правовой субъектности мирян в действующем приходе означает, что начальник Инспекции по надзору в области государственной охраны объектов культурного наследия не считает мирян даже посетителями храма, являющегося объектом культурного наследия. Между тем, именно его регулярное посещение мирянами позволяет храму Всех Святых функционировать как действующий приход. Для сравнения можно упомянуть храмы, влачащие нищенское существование в обезлюдевших российских деревнях, где счет жителям, – и то, преимущественно лишь пожилым, – идёт на единицы. Последующее и неизбежное вымирание таких населённых пунктов, откуда уехала не только молодёжь, но и люди среднего возраста, приведёт к автоматическому закрытию приходов. Эта ситуация, – может быть, экстремальная, хотя и закономерная для России, – наглядно объясняет, почему без прихожан любой храм, если он только не переделан в музей, теряет правовую субъектность. Следовательно, правовая субъектность храма, подразумевающая наличие прихожан как её гарантов, автоматически наделяет правовой субъектностью и их самих.

Когда я повторно обратился в ДКН с юридически мотивированным ходатайством, ссылаясь на то, что нет никаких правовых оснований скрывать охранные обязательства на общедоступный объект, подвергающийся, к тому

же, незаконным разрушительным действиям со стороны пользователя, следующую отписку мне дал бывший политработник, чудесно преобразившийся в заместителя руководителя ДКН В.И. Лякишев, поведавший, сославшись на закон г. Москвы от 28.11.2011 №67 «Об архивном фонде Москвы и архивах», что «документированная информация по объектам недвижимого имущества выдаётся с разрешения собственников данных объектов».

Примечательно в этой мотивации то, что в прежней переписке, ведя речь о Всехсвятском приходе (патриаршем подворье), ДКН предпочитал использовать слово «пользователь», но никак не «собственник». Более того, в нескольких подписанных всё тем же С.В. Добряниным письмах[24] постоянно констатировалось, что «объект культурного наследия федерального значения «Грузинский некрополь: церковь Всех Святых в селе Всехсвятском и историческое кладбище деятелей культуры Грузии XVII-XVIII вв. (Церковь. Кладбище)» /.../ передан в безвозмездное пользование Религиозной организации «Подворье Патриарха Московского /.../» (далее – Пользователь), в соответствии с постановлением Правительства Москвы от 19 мая 1994 г. №316»[25].

Значительно реже ДКН называл подворье «правообладателем»[26], однако, опять же, этот статус ни в одном из писем Департаментом не приравнивался к праву собственности.

Между тем, термины несут и правовую нагрузку: «пользователь» объекта культурного наследия не является его «собственником», соответственно скрывать от третьих лиц охранное обязательство на объект, ссылаясь на необходимость получить разрешение от «собственника», за которого выдают «пользователя», неуместно.

Отрицание ДКН принципа равенства граждан перед российским законом

Словно бы отрицая принцип верховенства права, ДКН меняет свою позицию по одному и тому же вопросу, в зависимости от того, кому адресован ответ.

Так, реагируя на инициативу вернуть на территорию некрополя ряд старинных надгробий XVIII в., ДКН давал отрицательный ответ мне, но положительный – Министерству Культуры РФ (к которому я же по этому поводу предварительно обратился).

[24] №ДКН-16-29-214/4-2-1 от 30.07.2014, №ДКН-16-29-214/4-5 от 05.09.2014, №ДКН-16-29-214/4-17 от 05.11.2014.
[25] Цитируется по письму ДКН №ДКН-16-29-214/4-17 от 05.11.2014-го.
[26] Исходящий №ДКН-16-29-214/4-3 от 15.07.2014.

Позиция ДКН (Мосгорнаследия) по возвращению с территории Московского Зоопарка старинных надгробий, вывезенных с ликвидированного в 1981-м году некрополя, обратно на исторический некрополь при храме Всех Святых	
Позиция ДКН (из исходящего №16-20-446/1-(1)-1 от 18.04.2012 за подписью Л. Кондрашева), объявленная Георгию Рамазашвили	Позиция ДКН (из исходящего № [не известен] от 07.08.2012), объявленная Министерству Культуры РФ
«Предложенные Вами мероприятия повлекут за собой существенные изменения особенностей объекта (предмета охраны), послуживших основанием для включения его в единый государственный реестр объектов культурного наследия».	«Письмом в адрес Минкультуры России от 7 августа 2012 г. была изложена позиция Департамента об отсутствии принципиальных возражений против перемещения вышеуказанных надгробных плит на территорию кладбища Всех Святых на Соколе».

Хотя в основе решения, принимаемого Департаментом Культурного Наследия, должен лежать закон, столь парадоксальная двойственность занимаемых ДКН позиций свидетельствует о том, что руководством Департамента отрицается принцип равенства граждан перед законом, и на положительное/конструктивное решение со стороны ДКН может рассчитывать лишь тот, кто представляет орган исполнительной власти либо влиятельную структуру (например, Патриархию).

Непоследовательная позиция Министерства Культуры РФ

Ради справедливости следует заметить, что схожую сегрегацию по ранговому принципу проявляло в переписке и Министерство Культуры РФ. Отвечая, на исходившую от меня инициативу вернуть на территорию Всехсвятского погоста несколько вывезенных оттуда в 1981-м надгробий (сохранявшихся все последующие годы на территории уже упразднённого Музея дружбы народов Академии дружбы народов Академии Наук Грузинской ССР в Москве[27]), в одном случае, сформулированную мной напрямую, а в другом – через представителя Комиссии[28] поданную на подпись викарию Московской Патриархии – архиепископу Истринскому Арсению и только после этого посланную в Минкульт, руководящие работники Министерства предлагали, в

[27] Музей, располагавшийся по адресу Большая Грузинская улица' 5, был посвящен преимущественно истории Грузинской диаспоры XVII-XIX вв., что из официального названия понять невозможно. Судя по упоминаниям, содержащимся в изданной в 1983-м году брошюре (автор текста – С.А. Маградзе), именно этому периоду был посвящен основной массив экспозиции «дома-мемориала», в котором располагался музей.

[28] Речь идёт о комиссии, осмотревшей Всехсвятский некрополь 30.12.2011.

зависимости от того, к кому обращались, два разных алгоритма действий:

Адресат ответа	Викарий Московской Патриархии – архиепископ Истринский Арсений	Архивный исследователь Георгий Рамазашвили
Кто подписал ответ	директор Департамент контроля, надзора и лицензирования в сфере культурного наследия В.А. Цветнов	
Исполнитель	Н.В. Филатова	Л.Б. Гущина
Регистрационный №	№1.469-12-05	№476-12-06
Дата	1.08.2012	24.07.2012
Методическая рекомендация	«...решение вопроса о перемещении надгробных плит необходимо согласовать с Департаментом культурного наследия г. Москвы, осуществляющим, в соответствии со ст. 9.1 Федерального закона от 25.06.2002 г. №73-ФЗ «Об объектах культурного наследия (памятниках истории и культуры) народов Российской Федерации», полномочия по государственной охране указанного объекта культурного наследия. Учитывая вышеизложенное, Департамент направил письмо в Департамент культурного наследия».	*[Повторно обратиться в Минкульт, предварительно проведя историко-культурную экспертизу надгробий]:* «Результаты историко-культурной экспертизы будут являться основанием для обращения в соответствующий орган исполнительной власти с просьбой о принятии решения об определении статуса мемориальных надгробий как объекта культурного наследия и о включении их в государственный реестр. Решение о перемещении объектов культурного наследия может быть принято Минкультуры России только после рассмотрения следующих документов:
Ответ ДКН Минкульту №16-02-2.210/7-(67)-1 от 07.08.2012:	«Департамент не имеет принципиальных возражений против перемещения вышеуказанных надгробных плит на территорию	– согласия собственника (пользователя) о

	кладбища Всех Святых на Соколе. Для решения данного вопроса архиепископу Истринскому Арсению необходимо обратиться в ГУК “Московский зоологический парк».	перемещении; – проекта перемещения, выполненного на основании историко-архивных и библиографических исследований; – наличия земельного участка, выделенного под размещение перемещаемых объектов культурного наследия».

Из этого сопоставления видно, что от Московской Патриархии Министерство Культуры не стало требовать ни «проекта перемещения», ни «наличия земельного участка». Столь же парадоксальным выглядит и то, что отвечавший мне В.А. Цветнов[29] предлагал, подготовив проект перемещения и получив согласие у Патриархии, вновь обратиться в Минкультуры. Судя же по ответу, полученному от ДКН временно исполняющим обязанности директора Департамента государственного контроля и надзора в сфере культурного наследия Министерства Культуры РФ А.В. Работкевичем, ему не оставалось ничего другого, как сообщить архиепископу Истринскому о том, что проблема может быть полюбовно решена, поскольку у ДКН нет никаких возражений.

[29] В сентябре 2019 года Цветнов был арестован по обвинению в «мошенничестве на 20 миллионов рублей». (*Источник*: Арестован бывший подчинённый Мединского, второй на подходе// Национальная Служба Новостей. 19.09.2019). Он был заключен под стражу, по постановлению Басманного суда Москвы. «Обвиняемому в мошенничестве в особо крупном размере» бывшему начальнику департамента охраны культурного наследия* Министерства Культуры РФ «грозило до десяти лет колонии». (*Источник*: Экс-главу департамента Минкульта задержали по делу о крупном мошенничестве// РИА Новости. 14.10.2019).

Цветнова обвиняли в «хищении бюджетных средств, выделенных на реставрацию объектов культурного наследия на Соловецких островах». Его действия квалифицировались по части 4 статьи 159 Уголовного Кодекса РФ. По этому же делу проходил и заместитель Цветнова Павел Мосолов. (Источник: *Рубникович Олег*, Украсть можно даже на Соловках// Коммерсантъ. 04.07.2022).

Гособвинитель просил назначить Цветнову наказание в 9, а Семикову – 8 лет лишения свободы, однако в конечном итоге первый из них отделался 4-годичным сроком в колонии, а второй – двумя годами и штрафом в 700 тысяч рублей. (*Источник*: *Суринская Яна*, Экс-чиновник Минкульта освобождён от наказания по делу о хищении бюджетных средств// Ведомости. 23.05.2023).

NB! *) Газетой «Ведомости» Цветнов был идентифицирован как «руководитель центра сохранности объектов культурного наследия Минкультуры РФ».

Интересно в этом то, что в Министерстве Культуры были готовы взять на себя принятие решения лишь в том случае, если я проведу историко-архивные исследования и на их основе составлю проект, по которому надгробья могут быть установлены во Всехсвятском. Иными словами, чем менее привилегированное положение в административной иерархии занимал проситель, тем более тернистый способ согласовать перевоз надгробий ему предлагался Минкульт'ом.

Защита еще не существовавшего охранного обязательства

Очередную попытку получить от ДКН разрешение на возвращение нескольких надгробий XVIII-XIX вв. во Всехсвятское и провести хотя бы частичную реабилитацию снесённого в 1981-м некрополя я предпринял, обратившись в ДКН с новым ходатайством 07.07.2014. На этот раз в переписку вступила начальница Управления сохранения специальных объектов культурного наследия В.Н. Бахмат. Сославшись на письмо двухлетней давности так называемого «главного археолога Москвы» Л. Кондрашова, она лаконично сообщила мне, что «позиция Департамента остаётся неизменной»[30].

Поскольку, видя обескураживающее бездействие МосГорНаследия, я, вступив в переписку с Министерством Культуры, заручился его благосклонным отношением к возвращению старинных надгробий, к лету 2014-го мне уже было известно, что Минкульт, обратившись в ДКН, получил от Департамента ответ, содержавший принципиально иную, нежели содержавшуюся в письме Кондрашова, позицию. Поэтому мне ничего иного не оставалось, как уточнить у В.Н. Бахмат, какой же в действительности позиции придерживается Департамент. Свою просьбу устранить разночтения в подходе к одному и тому же вопросу я проиллюстрировал двумя цитатами из ответов ДКН, отметив, что их содержание меняется в зависимости от того, кому ответ адресован.

Поскольку в письме №ДКН-16-29-214/4-4 от 31.04.2014 Бахмат сообщила, что «позиция Департамента», сформулированная в исходящем №16-20-446/1-(1)-1 от 18.04.2012, «остаётся неизменной», мне нужно было понять, означает ли это, что диаметрально противоположная позиция, содержавшаяся в ответе, данном Министерству Культуры РФ 07.08.2012, рассматривалась в ДКН к 31.07.2014 как отозванная.

Вероятно, не рассчитывавшая, давая мне первую отписку, что ей придётся столкнуться со столь запутанным сюжетом, начальница Управления сохранения специальных объектов культурного наследия оказалась перед

[30] Исходящий №ДКН-16-29-214/4-4 от 31.07.2014.

щекотливым выбором – либо дезавуировать переписку ДКН с Министерством Культуры, либо же признать, что Л.В. Кондрашов в 2012-м занимался подтасовкой фактов. Проблема, которую предстояло решить В.Н. Бахмат, заключалась в том, что Кондрашов защищал от моих инициатив предмет охраны, несмотря на то, что и спустя два года приходом необходимое охранное обязательство оформлено не было.

В том, что В.Н. Бахмат перед тем, как ответить на моё обращение, не потрудилась изучить ситуацию во Всехсвятском, оказалось легко убедиться, зная, что предписание оформить охранное обязательство в срок не позже 20.06.2014 было сформулировано Департаментом Культурного наследия в адресованном патриаршему подворью письме №П140/2013—504/13П еще 06.12.2013.

Однако спустя полгода приход (подворье) «письмом от 30 июня 2014 г. №22 уведомил Мосгорнаследие о невозможности выполнения п. 1 предписания Мосгорнаследия /.../ о заключении охранных обязательств» в установленные сроки «в связи с тем, что пакет документов, необходимый для предоставления в Мосгорнаследие», на тот момент «находился в Московской Патриархии на оформлении»[31].

Это вынудило ДКН пойти приходу навстречу и выдать ему 3.07.2014 новое предписание, в котором срок заключения охранных обязательств был продлён до 20-го октября[32].

Осенью Департаментом был «подготовлен и направлен» патриаршему подворью «для согласования и подписи проект охранного обязательства». Срок, в который ДКН просил приход рассмотреть этот документ, истекал 29-го ноября, однако к 3-му декабря, как сообщила мне в подписанном в этот день письме №ДКН-16-29-214/4-18 исполняющая обязанности начальника Инспекции М.И. Парфёнова, «указанный проект /.../, рассмотренный и подписанный со стороны Пользователя, для завершения оформления в Мосгорнаследие не [был] возвращен».

В итоге, охранное обязательство на церковь Всех Святых было заключено за №476.868-2014 лишь 19.01.2015 (то есть на полгода позже, чем предписывал ДКН); тогда же и за тем же номером был составлен и акт технического состояния этого объекта культурного наследия.

Оформлять же охранное обязательство на кладбище в Патриаршем подворье не торопились: лишь к июлю 2015-го приходом был «подготовлен пакет документов, необходимый для представления в службу «одного окна»

[31] Цитируется по письму ДКН №ДКН-16-29-214/4-3 от 15.04.2014.
[32] Ibid.

Мосгорнаследия с целью оформления охранного обязательства на земельный участок на территории объекта культурного наследия федерального значения «Историческое кладбище деятелей культуры Грузии, XVII-XVIII вв.» в составе объекта культурного наследия федерального значения «Грузинский некрополь: церковь Всех Святых в селе Всехсвятском и историческое кладбище деятелей культуры Грузии, XVII-XVIII вв.» по адресу: Ленинградский просп., вл[адение] 73А (далее – Объект №2)»[33].

Однако летом 2015-го незаконно уже возводились две новые постройки на территории некрополя. Очевидно, что самовольное затягивание сроков, в которые приход должен был оформить охранное обязательство на некрополь, позволило причту выказать готовность предоставить Департаменту документы лишь тогда, когда возведение построек завершалось.

И тут очень кстати для подворья в федеральный закон от 25.06.2002 №73–ФЗ «Об объектах культурного наследия (памятниках истории и культуры) народов Российской федерации» вышедшим 22.10.2014 и вступившим в силу 22.01.2015 законом №315-ФЗ были внесены изменения, в соответствии с которыми форма охранного обязательства, как и его утверждение, теперь должны устанавливаться федеральным органом охраны объектов культурного наследия.

Несмотря на то, что поправки были внесены в закон еще в октябре 2014-го, Министерство Культуры лишь 1.07.2015 объявило приказ №1.887 «О реализации отдельных положений статьи 47.6 федерального закона от 25 июня 2002 г. №72-ФЗ»; вступил же приказ в силу 24-го августа. К 19-му августа постановление московского правительства, необходимое для того, чтобы ДКН стал руководствоваться этим нормативно-правовым актом, всё еще не было объявлено; до его выпуска Департамент не мог оформить патриаршему подворью охранного обязательства на кладбище, которое в переписке ДКН обезличенно называет «объектом №2».

Продемонстрированное в июле-августе 2015-го сотрудниками ДКН нежелание пресечь возобновившуюся застройку кладбища, вероятно, объяснялось именно тем, что Департамент устраивало такое охранное обязательство, в котором соответствующие постройки уже будут предусмотрены. Пресечение же незаконной застройки неминуемо повлекло бы, как можно предположить, и редактирование подготовленных подворьем документов. А далее Департаменту пришлось бы либо добиваться сноса не только появившихся в 2015-м построек, но и возведённых еще в 2011-м, либо представать в облике

[33] Об этом мне сообщил, используя словосочетание «в настоящее время», начальник Инспекции ДКН С.В. Добрянин. Цитируется по письму ДКН №ДКН-16-09-2186/5 от 8.07.2015.

декоративной и не способной ни на какие решительные действия структуры, предписания которой наплевательски игнорируются клириками. Дабы избежать этого выбора, руководство ДКН предпочло в упор не заметить проблему.

Подмена понятий в заключениях ДКН

Использованные начальником Инспекции по надзору в области госохраны объектов культурного наследия ДКН Добряниным для описания приходского кладбища формулировки наводят на мысль, что некое манипулирование терминами допущено и в охранном обязательстве. Для того, чтобы разобраться в этой громоздкой и неудобочитаемой фразе, в которой идёт речь о «земельном участке на территории объекта культурного наследия федерального значения «Историческое кладбище деятелей культуры Грузии, XVII-XVIII вв.» в составе объекта культурного наследия федерального значения «Грузинский некрополь: церковь Всех Святых в селе Всехсвятском и историческое кладбище деятелей культуры Грузии, XVII-XVIII вв.», представим структурную взаимосвязь упоминаемых «участка», «объекта», «кладбища» и «некрополя» в виде таблицы, позволяющей понять, что частью чего является.

	Грузинский некрополь		
церковь Всех Святых в селе Всехсвятском		**историческое кладбище** деятелей культуры Грузии, **XVII-XVIII** вв.	
	земельный участок	[***могилы***]	[***надгробья***]
		Могила Багратиона Ивана Александровича (1730-1795)	**Обелиск-надгробие И.А. Багратиона** 1795 г
		[прочие могилы]	**[прочие надгробья]**

Из этой схемы видно, что, говоря об историческом кладбище, сотрудники ДКН упоминают только земельный участок, на который к 19.08.2015 всё еще не было оформлено охранное обязательство, и надгробье князя Ивана Александровича Багратиона. Прочие же составные используемого Департаментом понятия «историческое кладбище деятелей культуры Грузии, XVII-XVIII вв.», – то есть могилы и надгробья, –

сотрудниками ДКН в переписке упорно не упоминались.

Таким образом, можно утверждать, что старинные надгробья, находящиеся во дворе Всехсвятского храма, на его стенах, а также наверняка сохранившиеся в грунте, по мнению ДКН, не просто не являются объектами культурного наследия, но и не учитываются как составные компоненты исторического кладбища. В выхолощенном понимании, упорно навязываемом Департаментом в угоду Патриаршему подворью, кладбище – это только надгробье А.И. Багратиона (а вовсе не перекрытая прогулочной вымосткой могила, которую без археологических исследований невозможно локализовать), а кладбище – это только «земельный участок», уже частично застроенный и подвергшийся частичному же уничтожению (то есть скапыванию и перемещению верхних 0,4-0,6 м. грунта).

Всей этой невообразимой путаницы не было бы, используй Департамент термины корректно. Видя же, что Мосгорнаследие стыдливо называет кладбище земельным участком, а некрополь сводит лишь к одному надгробью, стоящему, к тому же, не на своём месте, причт понимает, что может и дальше застраивать некрополь, игнорируя существование профессионалов, не допустивших бы столь варварского обращения с объектом культурного наследия, и перемещая надгробья, как ему вздумается.

Некорректное использование терминологии

Еще одним подтверждением того, что ДКН идёт практически на открытую фальсификацию данных о действительном состоянии Всехсвятского приходского некрополя, являются даты, указанные в названии этого объекта культурного наследия. Департамент называет его «историческим кладбищем деятелей культуры Грузии, XVII-XVIII вв.», необоснованно лишая «историчности» и охранного статуса скопом могилы лиц:

– не являвшихся

а) этническими грузинами;

б) грузинами, идентифицируемыми как «деятели культуры» (интересно, можно ли в качестве «деятеля культуры» рассматривать князя Ивана Багратиона или княжну Анастасию Багратион?);

– а также погребённых там до XVII века либо после XVIII-го.

Ничуть не менее заслуживают охраны и последующего изучения и те слои некрополя, которые образовались в тот период его функционирования, когда Всехсвятское находилось во владении бояр Милославских, в дальнейшем породнившихся с Багратионами, – а это период до 1795 года.

Учитывая же, что на возвышенности, располагавшейся над пере-

сечением рек Ходынка и Таракановка, где не позже XV в. возвели деревянную церковь, по крайней мере с конца XIV века находился монастырь во имя Святых Отец[34], при котором наверняка был собственный погост, попытки ДКН датировать историческое кладбище лишь XVII-XVIII вв. искусственно сокращают возраст этого археологического объекта, как минимум, на 4 (!) столетья: более двух веков утеряны на начальном этапе его существования (с конца XIV до XVII в.) и еще два – на заключительном (XIX-XX вв.)[35].

Речь идёт, без преувеличения, о тысячах покойников и их могильных конструкциях. Полное лишение их погребений охранного статуса, вопреки тому, что приходской некрополь является объектом культурного наследия, означает, что и здесь в подходе ДКН сказывает обычное холопское чинопочитание, причем даже оно распространяется лишь на отца генерала Багратиона; надгробья же остальных Багратионов как часть исторического кладбища Департаментом попросту не учитываются.

Ложный предмет охраны

Данные, имеющиеся о Всехсвятской церкви и некрополе, позволяют утверждать, что ДКН Москвы помог приходу сделать предметом охраны не столько исторический ландшафт кладбища, его погребения и надгробья, а также архитектурные и декоративные особенности самого храма, сколько многочисленные хозяйственно-ремонтно-строительные новшества, привнесённые в ходе зачастую незаконной деятельности причта в последние 2 десятилетия. Поскольку, по согласованию с ДКН, под предметом охраны во Всехсвятском приходе подразумевают не столько старинные артефакты, сколько результаты «евроремонта», искажающего исторический облик этого объекта культурного наследия, попытки историков добиться хотя бы частичной реконструкции того же некрополя натыкались на лицемерные отповеди ДКН.

МосГорНаследию, занимавшемуся совместно с причтом этой подменой понятий, удалось невероятное: возвращение на своё место мраморного надгробья княжны Анастасии Дмитриевны Багратион было руководителями ДКН весной 2012-го отвергнуто, поскольку оно, якобы, повлекло бы «существенные изменения особенностей объекта» (!), зато неуместные на старинной

[34] *Токмаковъ И.θ*., «Историко-статистическое и археологическое описаніе села Всехсвятскаго, Московской губерніи и уезда. Съ 1398 - 1898 г.». М. 1898. С. 4.
Рохас М.В., Тихонов И.С., Умнов А.С., Полищук Е.С., Жилкина М.В., Бабенко Н.А., Храм Всех Святых во Всехсвятском, Патриаршее подворье. Издательство Московской Патриархии. М., 1997. С. 3.

[35] Попытка соотнести существование некрополя с монастырем, а затем – стоявшими на этом месте церквями (деревянной, малой кирпичной и расширенной в 1730-х гг.), предпринята мной в статье: *Рамазашвили Г*., История приходского кладбища села Всехсвятского…// ТМР. XII.

колокольне современные часы с курантами, вмонтированные в конце 2000-х, равно как и кафельная плитка, появившаяся на стенах внутри храма у входа в трапезную, по логике дававшихся ДКН ответов, «существенных изменений» не вызвали.

В итоге из нескольких старинных надгробий, чудом сохранившихся во Всехсвятском, предметом охраны к 2017-му году официально защищался лишь обелиск князя Ивана Багратиона – отца генерала Петра Ивановича Багратиона, и то – стоящий не на могиле, с которой это надгробье было незаконно демонтировано в 2005-м, а на мемориальной площадке. У всех остальных надгробий охранного статуса по-прежнему нет, что делает их абсолютно незащищенными от любых «хозяйственных» инициатив – от вывоза подальше с территории некрополя, до переноса в каменный отвал, где они будут скрыты от глаз прихожан. Предпосылки же для этого созданы заместителем руководителя ДКН Л.В. Кондрашевым, еще весной 2012-го воспрепятствовавшим дополнению старинными надгробьями предмета охраны, который можно было аргументированно расширить, тем более, что охранное обязательство и спустя два года к августу 2014-го оставалось не оформлено.

Свободными в действиях сотрудники Всехсвятского прихода считали себя благодаря тому, что они долгие годы предусмотрительно не оформляли «предмет охраны» – обязательный для любого объекта культурного наследия документ. Что бы ими ни демонтировалось, удалялось либо передвигалось со своего первоначального места, у клириков были развязаны руки, поскольку не существовало предмета охраны, который бы делал ту или иную архитектурную деталь церкви или же элемент некрополя неприкосновенными. Полагая, что храм и кладбище охраняются лишь абстрактно, без детального описания, сотрудники подворья спохватились лишь после того, как ДКН (Мосгорнаследие) под давлением историков и градозащитных организаций был вынужден остановить застройку некрополя. Понимая, что дальше может последовать обращение в прокуратуру, Московская Патриархия, подворьем которой Всехсвятское является, сыграла вместе с Мосгорнаследием на опережение, оформив за два (!) дня до того, как была созвана комиссия, «предмет охраны» (документ был утверждён протоколом №4 от 28.12.2011 Комиссии по вопросам рассмотрения особенностей объектов культурного наследия, послуживших основанием для включения их в единый государственный реестр объектов культурного наследия.

Однако, судя по ответам, которые, ссылаясь на этот документ, стал давать ДКН, «предмет охраны» был составлен таким образом, чтобы охранялись результаты противоправно произведённых архитектурных и ландшафтных

изменений. Благодаря такой подмене, заместитель руководителя ДКН Леонид Кондрашев бодро парировал[36] исходившую от историков инициативу вернуть на свои места незаконно демонтированные причтом и хозяйственным сотрудниками прихода старинные надгробья аристократии.

Выступая против внесения «существенных изменений» в предмет охраны, он намеренно сделал вид, будто не знает, что «особенности», на основании которых некрополь был включен в «государственный реестр объектов культурного наследия», оказались в значительной степени следствием того, что в 1981-м кладбище было официально ликвидировано, а даже те старинные надгробия, которые там имелись, приход защищать не стал[37].

Что же в таком случае Кондрашев понимает под «объектом культурного наследия»? Это не секрет: пытаясь казаться большим законником, Леонид Викторович сослался на федеральный закон №73—ФЗ от 25.06.2002 и сообщил докучливым историкам, что «объект культурного наследия является особым видом недвижимого имущества, в отношении которого запрещается проведение любых хозяйственных работ (строительных и т.д.), кроме работ по его сохранению, а также работ, не нарушающих целостности памятника»[38]. Не забыл Кондрашев и о том, что целью охраны является «предотвращение их повреждения, разрушения или уничтожения, изменения облика и интерьера, нарушения установленного порядка их использования, перемещения и предотвращения других действий, могущих причинить вред объектам культурного наследия».

Однако, полагая, что профессиональные историки и археологи, в отличие от него, являются людьми идейными и наивными, а потому легко вводимыми в заблуждение, Кондрашев скромно умолчал, что все перечисленные действия (от «хозяйственных работ (строительных и т.д.)» до «изменения облика и интерьера» и «перемещения») методично и неоднократно совершались сотрудниками прихода. Действительно, не могло же Мосгорнаследие признать, что, благодаря его невмешательству, являющемуся в российских условиях прямым попустительством, переделывались архитектурные детали старинного храма, а на некрополе строили картофелехранилище.

Как мне сказал пожелавший остаться неназванным сотрудник Мос-

[36] См. таблицу с цитатой из ответа Л. Кондрашева №16-20-446/1-(1)-1 от 18.04.2012 в разделе «Отрицание ДКН принципа равенства граждан перед российским законом».
[37] Для ряда надгробий (в первую очередь – гранитных и, возможно, мраморных) это обернулось тем, что они пошли в 1981-м на переработку, послужив материалом для производства современных надгробий. Подробнее об этом см. статью: *Рамазашвили Г.*, История приходского кладбища села Всехсвятского…// ТМР. XII.
[38] Исходящий ДКН №16-20-446/1-(1)-1 от 18.04.2012.

ковской Патриархии, «никто не может поручиться, что следующий настоятель, которого назначат лет через 10-20, не захочет опять что-нибудь куда-нибудь переместить». Этот пыл по «благоустройству территории» можно было бы остановить лишь в том случае, если бы надгробьям либо по отдельности, либо комплексно с мемориальной площадкой придали охранный статус. Однако эта проблема в 2011-2017 гг. решена не была, и ни Мосгорнаследие, ни Министерство Культуры без инициативы Патриархии включать эти надгробья в предмет охраны не намеревались.

Причины, по которым приход поддался соблазну вести строительство, не получив официального разрешения, заключаются в том, что ранее причту уже приходилось корректировать свои планы, подчиняясь именно решению специалистов. В частности, в декабре 2000 года регламентная комиссия Архитектурного совета г. Москвы отклонила проект, предусматривавший, что дом причта будет надстроен до 3-х этажей, дабы там уместились церковный магазин, служебные помещения и крестильня. Специалисты дали разрешение лишь на возведение второго этажа[39].

Кадровая политика ДКН

Согласно статьи 12 федерального закона от 27.07.2003 №79-ФЗ «О государственной гражданской службе Российской Федерации», для того, чтобы получить руководящую позицию в том же Департаменте Культурного Наследия Москвы от претендента требуются «соответствие квалификационным требованиям

– к уровню профессионального образования,

стажу /.../ работы по специальности, направлению подготовки, знаниям и умениям».

Краткие послужные списки сотрудников ДКН Москвы, работавших в Департаменте в период 2011-2017 гг., в своём подавляющем большинстве свидетельствуют о том, что эти чиновники, за редким исключением, не имеют профессионального образования, связанного с профильной деятельностью Департамента и компетенцией ответственных должностей, ими по необъяснимым причинам там занятых. За редким исключением, стаж их «работы по специальности», соответствующей занятой в ДКН должности, начинается с момента их назначения в ДКН. Таким образом, специалистов, с профильной для ДКН подготовкой в Департаменте можно за несколько лет (и это – при происходящей ротации кадров!) насчитать, без преувеличения единицы. Все остальные если и являются специалистами, то в профессиях, не

[39] Протокол №32 от 4.12.2000 Регламентной Комиссии Архитектурного Совета г. Москвы.

имеющих к задачам и профильной деятельности ДКН никакого отношения.

Данные о руководящем составе Департамента Культурного Наследия Москвы				
Подразделение ДКН	Ф.и.о. начальника Управления	Г.р.	Образование	Прежнее место работы
Юристы				
Первый заместитель руководителя ДКН – главный инспектор в области гос. охраны объектов культурного наследия (с июня 2015). В ДКН с 2012.	МИРЗОЯН Сергей Михайлович	1976	1. Московский юридический институт МВД (специальность «юриспруденция») – 1998. 2. Заочная аспирантура Московского государственного института международных отношений МИД РФ – 2003. 3. Академия государственной службы при Президенте РФ – 2010.	1. 1998–2005 – Правовой департамент МВД РФ (от инспектора до руководителя группы). 2. 2005–2012 – аппарат Правительства РФ (зам. начальника отдела, начальник отдела Административного департамента).
Отдел административных расследований (начальница); заведующая сектором административного производства.	ЧИНОВА Мария Александровна[40]	1986	Московская государственная юридическая Академия им. О.Е. Кутафина (специальность – юриспруденция) – 2008.	1. 2003–2007 – «Адвокатская консультация №140» МРКА (юрист); 2. 2008–2009 – ООО «Велес Групп» (юрист); 3. 2009-2010 –

[40] http://dkn.mos.ru/about/staff/chinova_mariya_aleksandrovna/

В ДКН с 2010.				ООО «Консалтинговая группа «Статус» (юрист).
Таможенники				
Инспекция по контролю соблюдения законодательства в области государственной охраны объектов культурного наследия	ДОБРЯНИН Сергей Викторович	1979	Юридическое; Московский Государственный Открытый университет	2001-2012 – «Шереметьевская таможня (от инспектора-стажера Отдела таможенных расследований до начальника Отдела административных расследований»[41].
Управление государственного учета объектов культурного наследия (советник); Начальник Управления территориального контроля (с 2013).	ОЖЕРЕЛЬЕВ Максим Валерьевич	1967	1. Московский Институт электронного машиностроения (МИЭМ) (1992); 2. Университет Российской академии образования (УРАО) (1998).	1. 1992-1996 – Автокомбинат (инженер); 2. 1996-2013 – Московская таможня[42] (от гос. таможенного инспектора до главного гос. таможенного инспектора, начальника отдела Московской областной таможни.
Политработники				

[41] http://dkn.mos.ru/about/staff/dobryanin_sergey_viktorovich/
[42] http://dkn.mos.ru/about/staff/ozherelev_maksim_valerevich/

Управление государственной службы и кадров, заместитель руководителя ДКН	ЛЯКИШЕВ Владимир Ильич	1954	1. Ленинградское высшее общевойсковое командное училище (1976) «(специальность по диплому – командная тактическая мотострелковых войск)»; 2. Военно-политическая академия (1985) (специальность по диплому – военно-политическая); 3. Переподготовка в Московской Академии гос. и муниципального управления (2008); 4. Курсы повышения квалификации Московского гор. Университета Управления правительства Москвы по “программе	1972-2008 – «служба в Вооруженных Силах Российской Федерации»[43]; 2008-2010 – Федеральная служба по надзору за соблюдением законодательства в области охраны культурного наследия (эксперт, начальник спецотдела Правового управления; 2010-2011 – Совет Федерации Федерального Собрания РФ (помощник члена СФ ФС).

[43] http://dkn.mos.ru/about/staff/lyakishev_vladimir_ilich/

			«кадровая работа на государственной гражданской службе города Москвы»” (2011).	
Отдел монументов, памятных знаков и мемориальных досок	ПОЛОВИНКИН Сергей Александрович	1954	Калининский политехнический институт (1976)	1976-1991 – «в комсомольских органах (от секретаря комитета комсомола факультета до консультанта отдела политики и культуры ЦК ВЛКСМ)»[44]; 1992-2008 – «работа на руководящих должностях в общественных и коммерческих структурах» Москвы.
Второй сектор ДКН (заведующий – с октября 2012)	ШНАЙДЕР Василий Васильевич	1957	Симферопольское Высшее Военное Политическое Строительное училище[45] (1984).	1. 1975-1996 – Вооруженные Силы. 2. 1996-2004 – МВД РФ. 3. 2005-2012 – управа р-на Ховрино г. Москвы

[44] http://dkn.mos.ru/about/staff/polovinkin_sergey_aleksandrovich/
[45] http://dkn.mos.ru/about/staff/shnayder_vasiliy_vasilevich/

				(главный специалист службы обеспечения режима секретности и мобилизационной подготовки).
Экономисты				
Управление по вопросам градостроительной деятельности (зам. начальника) – начальник отдела градостроительно-земельных отношений. В ДКН с 2011.	МИРОНЧУК Алла Владимировна	1978	1. Центрколледж (специальность – банковское дело) – 1996. 2. Всероссийский заочный финансово-экономический институт (специальность – государственное и муниципальное управление) – 2002.	1. 2001-2006 – Отделение Пенсионного фонда России по Москве (уполномоченный)[46]. 2. 2006-2008 – технический отдел ГУП Москвы «Управление заказчика Тверского района» (главный специалист техотдела). 2008-2001 – Комитет по культурному наследию Москвы (зав. сектором).
Отдел контроля соблюдения законодательст	ДУДКИН Александр Сергеевич[47]	1982	Московский Институт Управления	1. 2006-2007 – Главное управление №8

[46] http://dkn.mos.ru/about/staff/mironchuk_alla_vladimirovna/
[47] http://dkn.mos.ru/about/staff/dudkin_aleksandr_sergeevich/

ва в области сохранения и использования объектов культурного наследия Инспекции (начальник отдела). В ДКН с 2009.			(специальность – экономист). Год не указан.	Пенсионного фонда РФ по Москве и Московской области (специалист). 2. 2007-2009 – Министерство социальной защиты населения Правительства Московской области (ведущий/главный специалист).

Большинство, если не все эти примеры, подкрепляемые размещенными на сайте ДКН краткими послужными списками сотрудников, свидетельствуют о том, что руководство Департамента целенаправленно осуществляло отрицательную кадровую селекцию, из-за чего многие перечисленные чиновники занимали в ДКН должности, которым они не соответствуют по своей квалификации.

Так армейский политработник, лишь в октябре 2008-го завершивший службу в Вооруженных Силах, сразу же становится экспертом (!) Федеральной службы по надзору за соблюдением законодательства в области охраны культурного наследия.

Характеристикой того, с каким типом сознания можно столкнуться в лице политработника Лякишева, служит конкретизация его служебных обязанностей: размещенная на сайте ДКН биографическая справка содержит трогательное уточнение, согласно которому в Совете Федерации он работал «в должности помощника члена Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации по работе в Совете Федерации Федерального Собрания Российской Федерации». Но даже в этих громоздких повторениях, лишь подчеркивающих сомнительность компетентности В. Лякишева в вопросах, которыми занимается ДКН, невозможно не заметить абсолютно ненужную конкретизацию того, что в СФ ФС он был помощником члена СФ «по работе в [самом же] Совете Федерации», хотя было бы странно ожидать, что Лякишев яв-

лялся бы помощником по игре в бильярд или же совместным хождениям в финскую баню.

В. Лякишев являет собой наглядный пример того, что, даже получив после армейской службы гражданскую специальность, кадровый военный может абсолютно не понимать специфики отрасли, в которой он начал работать. Если в ДКН возглавлять Управление гос. службы и кадров доверили политработнику Лякишеву, то становится очевидным, какой кадровый подбор ему поручили осуществлять.

С.А. Половинкин – еще один политработник, закалённый в советских «комсомольских органах», в 2008-м возглавил Отдел охраны художественного наследия ДКН, а в 2014-м был назначен руководить Отделом монументов, памятных знаков и мемориальных досок. В каких таких «общественных и коммерческих структурах» Москвы, которые на сайте ДКН даже постеснялись конкретизировать, товарищ комсек приобрёл навыки, необходимые для того, чтобы в 2008-м возглавить в ДКН Отдел охраны художественного наследия, понять невозможно.

После таких назначений удивляться засилью в ДКН таможенников, юристов, политработников, менеджеров и бухгалтерш на должностях, которые должны быть заняты профессиональными археологами, искусствоведами и архитекторами, не приходится. Такой подбор сотрудников свидетельствует о том, что как мэрией Москвы, структурным подразделением которой является ДКН, так и руководящими работниками Департамента, принимающими кадровые решения, постоянно и системно нарушается заложенный в ст. 12 федерального закона «О государственной гражданской службе Российской Федерации» принцип соответствия профессиональных навыков профильным задачам государственного учреждения.

Каким образом, например, Пенсионный фонд поставил ДКН, как минимум, двух «специалистов» по культурному наследию, – загадка для умов особо пытливых. Таможенные структуры как еще одна «кузница кадров» для ДКН, тоже заслуживают восхищенного упоминания.

Выясняется, что, начальником Управления государственной службы и кадров ДКН, влияющим на принятие кадровых решений (?), от которых зависит, насколько профессиональный состав сотрудников подбирается на работу в столичный (!) Департамент Культурного Наследия, является выпускник Донецкого высшего Военно-политического (!) училища инженерных войск и (по неизвестной специальности) – Московского гос. Гуманитарного университета им. Шолохова Василий Кириленко[48]. С каких пор комиссары и военные рад-

[48] http://dkn.mos.ru/about/staff/kirilenko_vasiliy_yakovlevich/

иоинженеры считаются такими специалистами в археологии, архитектуре и искусствоведении, что им позволено подбирать представителей соответствующих профессий на службу в Департамент Культурного Наследия?

Назначенный 27.06.2015 руководителем ДКН Москвы Алексей Емельянов тоже является фигурой парадоксальной для подобной должности: он окончил Московский Институт коммунального хозяйства и строительства[49]. Если только на странице ДКН в биографическом разделе не допущена опечатка, Емельянов начал работать «в структуре Департамента культурного наследия /.../ с 21 сентября 1990 года», то есть с... 18-тилетнего возраста, еще не окончив Институт (его датой рождения на сайте названо 19 октября 1972). Хотя Емельянов отрекомендован модераторами сайта как «инженер-градостроитель, кандидат технических наук», опять же непонятно, какое отношение его специализация имела с 1990-го по 2004-й к объектам культурного наследия.

Было бы корректнее сказать, что до 2002-го года Емельянов работал в структуре, которая называлась Управлением государственного контроля охраны и использования памятников истории и культуры г. Москвы, прежде чем после еще двух переименований в 2002-м и 2005-м она стала с 2010 года называться Департаментом Культурного Наследия г. Москвы. Столь очевидное небрежение фактической точностью даже в том случае, когда речь идет о названии структуры, в которой А. Емельянов работал, даёт основание ожидать столь же неточного обращения и с другими деталями служебной биографии этого чиновника, что, в свою очередь, едва ли является хорошей ему рекомендацией.

Из текста, размещенного на сайте ДКН, следует, что «с 1996 года» Емельянов «активно развивал направление формирования и использования информационных ресурсов государственного учета объектов культурного наследия, включая тематику сохранения историко-градостроительной среды, по которой в 2004 году была защищена кандидатская диссертация». Из этой громоздкой и полуграмотной фразы (одно только «развивал направление формирования и использования» исчерпывающе характеризует культурный уровень и самого Емельянова – чиновника, биографию которого сложно изложить, не прибегая к неудобочитаемым канцеляризмам и иносказаниям).

Вызывает недоумение и то, что вместо того, чтобы воспроизвести заголовок кандидатской диссертации, составители послужного списка Емельянова назвали лишь «тематику», по которой в 2004-м им кандидатская была защищена.

[49] http://dkn.mos.ru/about/staff/emelyanov_aleksey_aleksandrovich/

Квазиархеолог всея Москвы

Наиболее наглядной иллюстрацией этой порочной кадровой политики, противоречащей требованиям ст. 12 закона №79-ФЗ, является уже многолетнее пребывание филолога (?) Леонида Кондрашова на так называемой должности «главного археолога Москвы». Учитывая, что его назначение никак не было согласовано с Институтом Археологии Российской Академии Наук, подобное параллельное существование с одной стороны Института Археологии, а с другой – не имеющего весомой научной репутации «главного археолога Москвы» не оправдано интересами дела. Более того, ведущие специалисты Института Археологии считают, что Институт был искусственно лишен контрольных функций на археологических памятниках, оказывающихся в зоне строительной и хозяйственной деятельности именно для того, чтобы профессиональные археологи не мешали застройщикам и муниципальным службам.

Это отсутствие согласование вкупе с особенностями личной биографии и служебных качеств Л. Кондрашева привели к тому, что в Институте Археологии, как и в профессиональной археологической среде в целом, нет никакого доверия ни к самому «главному археологу Москвы», являющемуся заместителем руководителя Департамента Культурного Наследия, ни к результатам работ возглавляемого им Управления сохранения объектов археологического наследия ДКН.

Отсутствие необходимого доверия сопряжено еще и с тем, что работы, осуществляемые этим Управлением, в научном отношении находятся вне какого-либо (даже необходимого методического) контроля со стороны Института Археологии РАН.

Это означает, что возглавляемое Л.В. Кондрашовым Управление как подразделение ДКН Москвы, равно как и связанная с ним фирма «Археологические Исследования в Строительстве» («АИСТ»), являются квазиструктурами, неоправданно подменяющими Институт на большинстве археологических памятников Москвы.

Существование подобной квазиструктуры не только не оправдано интересами сохранения многочисленных археологических объектов, но и препятствует их защите, поскольку Управление сохранения объектов археологического наследия подчиняется вовсе не профильному научному учреждению, а Московской мэрии, ряд чиновников которой, как широкой известно, занимаются строительным бизнесом (в частности, зам. мэра – М. Хуснуллин). Несмотря на наличие столь очевидного конфликта интересов, не известно ни одного случая, когда Л. Кондрашев и его сотрудники пошли бы на конфликт со строительными компаниями, вольно или невольно уничтожающими архео-

логические объекты Москвы.

Москомнаследие могло бы поспособствовать решению этой проблемы только в том случае, если бы эта структура не сочетала в себе качества, абсолютно противопоказанные учреждению, в задачи которого должна входить охрана памятников. Кадровый отбор в Москомнаследии построен по такому принципу, чтобы в этом учреждении не оказались профессионалы, готовые идти с чиновниками и крупным бизнесом, ставшим уже разновидностью чиновничества, на открытую конфронтацию. Управление сохранения объектов археологического наследия ДКН возглавляет являющийся одновременно одним из заместителей руководителя Департамента Культурного Наследия (прежде – Александра Кибовского, а затем – Алексея Емельянова) Леонид Кондрашев, коего в Институте Археологии РАН рассматривают, как предпринимателя, который, не будучи ни историком, ни профессионалом в этой области, успешно коммерциализировал в ущерб науке археологические услуги в Москве.

Даже по меркам не отличающегося большой взаимным согласием и консолидированностью, зато охотно умалчивающего о своих профессиональных проблемах археологического сообщества, Кондрашов считается фигурой маргинальной, и не только о его кандидатской, но и навыках сотрудники ИА РАН говорят с нескрываемым скепсисом, подчеркивая, что он был всего лишь землекопом в Московской экспедиции.

Работавший в секторе археологии Москвы Института Археологии РАН Игорь Бойцов[50] несколько лет назад обратился по инстанциям с жалобой на то, что Москомнаследие занимается не столько охраной памятников, сколько небескорыстной коммерческой деятельностью[51]. Полученный им

[50] Во избежание возможных вопросов о том, почему мнение И. Бойцова (16.08.1965-†9.01.2021) можно считать убедительным, сошлюсь на отклик о нём д.и.н. – ведущего научного сотрудника отдела археологии Московской Руси ИА РАН Сергея Заремовича Чернова: «К 1987 году, когда в Институте Археологии была воссоздана Московская экспедиция, Игорь прошел школу раскопок Дьякова городища у Николая Александровича Кренке и заканчивал кафедру археологии. Он принял на свои плечи фиксацию раскопов в Монетном дворе, руководство работой начальников участков и лаборатории. Его умение читать московский культурный слой и сегодня видно в каждом чертеже, в каждом лаконичном и четком описании, которые можно публиковать без толкования. /.../ ...если бы не Игорь и не созданная тогда нашими общими усилиями команда, то в ходе раскопок на Красной площади, сопровождавшихся жестким конфликтом, власти не поверили бы в московскую археологию и не подписали бы решения от 1988 г. об обязательности раскопок до начала любого строительства в историческом центре Москвы». Пост С.З. Чернова от 12.01.2021: https://www.facebook.com/sergei.chernov.374/posts/3859106750823666

[51] Быть может, проявляй руководство Института Археологии бо́льшую готовность к открытой конфронтации с Л. Кондрашевым и возглавляемым им Управлением, сочетая агрессивную кампанию в СМИ с обращениями в следственные органы, ДКН был бы вынужден подыскать более достойную кандидатуру на должность «главного археолога Москвы». Однако удалось ли бы подлинному, а не мнимому археологу противостоять негласному давлению строительных компаний, – вопрос открытый. В любом случае, даже если бы московскому чиновничеству и дру-

ответ сводился к тому, что Кондрашев добросовестно выполняет свои обязанности. Бойцов прокомментировал это без неуместной в данном случае деликатности:

«Враньё. Лёня все договора по археологии пропускает через свою собственную фирму АИСТ (Археологические исследования в строительстве). Он лично распределяет договора»[52].

Другой археолог, выступающий в сети под никнэймом «Monty», описывает личный бизнес Кондрашева схожим образом:

«Частная лавочка. Вся московская археология узурпирована филологом Кондрашевым. Количество памятников, уничтоженных безвозвратно благообразно выглядящим Лёней уже пошло на сотни. Копают шурф, получают бабло за всю площадь застройки, а Лёня подмахивает бумаги о том, что территория свободна от памятников археологии».

Анонимный сотрудник Центра Археологических Исследований в июне 2012 разместил на сайте «Рабочая демократия» схожее свидетельство:

«ЦАИ занимается так называемыми «охранными раскопками». /.../ Вам нужно поскорее построить здание вашего банка, не заморачиваясь всякими дурацкими раскопками дурацкой слободы времен Ивана Грозного? Пожалуйста. Небольшой взнос – и ваши бульдозеры и экскаваторы могут заезжать на объект и копать сколько душе угодно, снося остатки этой самой слободы»[53].

Блогер Medved74, проанализировав информацию, доступную о якобы защищенной Кондрашевым кандидатской, поставил под сомнение причастность «главного археолога Москвы» к её написанию[54], обратив внимание на то, что копавший преимущественно средневековые русские памятники Кондрашев неожиданно выбрал для защиты тему, не имеющую к его знаниям никакого отношения: «Племенное население аравийских монархий в условиях традиционной отсталости и последующей модернизации».

Можно предположить, что Кондрашев не стал даже пытаться защи-

жественному ему «девелоперскому» бизнесу удалось сохранить эту должность за Кондрашевым, ставки для этого псевдоархеолога повысились бы, поскольку пожертвовать раздражающим профессиональную среду и СМИ (заинтересуйся оные проблемой) чиновником было бы выгоднее, нежели подвергать столичное правительство бесконечным, – но оттого не менее заслуженным, – нападкам из-за его присутствия. Единственное, в чем можно не сомневаться, так это в том, что даже если Кондрашев будет снят с должности, довести претензии к нему до суда московские власти не позволят, поскольку он слишком хорошо информирован о существующих бизнес-схемах, чтобы это не представляло, – заговори он в заботливых руках пытливых следователей, – серьёзную опасность для тех, чьи интересы он годами обслуживал.

[52] http://www.archeologia.ru/modules/forum/viewtopic.php?p=17942

[53] http://www.rwp.ru/index.html

[54] http://medved74.livejournal.com/2217.html

щать кандидатскую по славянской и, в частности, московской, археологии, поскольку с подавляющей вероятностью его (?) работа подверглась бы придирчивому анализу специалистов из Института Археологии РАН, видящих в Леониде Викторовиче не столько коллегу, сколько коммерсанта. Учитывая, что в Москве да и в России специалистов по «аравийским монархиям» несравнимо меньше, чем знатоков славянской археологии, выбирая такую экзотическую тему, Кондрашев явно старался взяться за вопрос, по которому почти не найдётся специалистов, а потому некому будет всерьёз ему оппонировать, а затем критически анализировать его «кандидатскую».

Обратил блогер[55] внимание и на то, что статья с неожиданным названием «Разложение аравийского кочевья: сравнительная роль отходничества Аравии и России», якобы опубликованная еще до защиты Кондрашевым в Вестнике Российского Университета Дружбы народов (серия «История России», 2007, №1, с. 106-111), в действительности этим Вестником напечатана не была, и ни в каких перечнях научных публикаций не фигурирует. А это означает, что необходимой публикации в каком-либо издании, входящем в список ВАК'а, у Кондрашева нет.

Не прошло мимо внимания блогера и еще одно обстоятельство, свидетельствующее в пользу того, что к написанию «своей» кандидатской Кондрашев отношения не имеет:

«Все указанные Леонидом Викторовичем публикации по теме диссертации вышли в год «защиты» (ни до 2007, ни после 2007 г. Леонид Викторович не проявлял интереса к теме своей работы)».

Кандидатская была защищена Л.В. Кондрашовым 15.10.2007. Сообщество «Диссернет», проанализировавшее его диссертацию, выявило заимствования из 4-х работ других авторов[56]:

– *Першиц А.И.*, Хозяйство и общественно-политический строй Северной Аравии в XIX - первой трети XX в.// М.: АН СССР, 1961;

– *Лосев Ю.И.*, *Комерова И.В.*, Процесс изменения социальной структуры в Саудовской Аравии и роль правительства в классообразовательных процессах во второй половине XX века// Вестник Рязанского государственного университета имени С.А. Есенина, 2007. №2/15;

[55] Судя по его детальной осведомлённости в происходящем в профессиональной среде, под никнэймом «Medved74» выступал профессиональный археолог, с подавляющей вероятностью либо работавший в прошлом в ДКН и не пожелавший разделять ответственность за варварское обращение кондрашевцев с археологическими памятниками, либо же представляющий интересы Института Археологии РАН, руководство которого на открытый конфликт с Кондрашевым не идёт.

[56] http://wiki.dissernet.org/wsave/KondrashevLV2007.html

– *К.А. Киселев*, Ваххабизм: становление и развитие идеологии;

– *Мелихов И.А*., Арабские монархии Персидского залива на этапе модернизации, 70-90-е гг. Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических Наук: 07.00.03, Москва, 2000.

Таким образом, речь идёт о том, что т.н. «главный археолог Москвы» еще и скомпрометировал себя плагиатом.

Учитывая, что Кондрашев в 2007-м защитился на кафедре новой и новейшей истории исторического факультета в Московском педагогическом государственном университете, недавно уличенном в поставленном на конвейер производстве фальшивых диссертаций, у археологического сообщества есть все основания требовать от ВАК'а лишения Кондрашева научной степени и далее добиваться от московского правительства снятия Кондрашева с незаслуженно занимаемой им должности «главного археолога».

В ситуации, при которой Институт Археологии лишен возможности не только выступить подрядчиком при осуществлении в ходе строительства археологического надзора, но и контролировать осуществление оного Л. Кондрашевым и нанимаемыми им фирмами, Департаментом Культурного Наследия**,** подразделением которого является возглавляемое Кондрашовым Управление сохранения объектов археологического наследия, очевидно совершаются действия, подпадающие под ст. 14.31 КоАП РФ («Злоупотреблением доминирующим положением на товарном рынке»).

Симптоматично и то, что Отдел рассмотрения документации Управления сохранения объектов археологического наследия с 2011-го возглавляет не археолог и даже не историк, а библиотекарь по образованию Светлана Гаршина, окончившая в 2002-м Московский гос. университет культуры и искусств по специальности библиотекарь/библиограф[57]. Утешением служит лишь то, что «до поступления на государственную гражданскую службу» (то есть до 2005-го?) она «принимала участие в археологических раскопках», проводившихся «Московской археологической экспедицией Института Археологии Академии Наук СССР, специализированной археологической организацией АОЗТ «Фром» и Центром археологических исследований (ЦАИ ГУОП города Москвы)».

Если в биографических данных Гаршиной не допущено ошибки, и она успела поработать в Московской экспедиции ИА РАН, еще до распада СССР, то это означает, что речь идёт о периоде, когда родившейся 14.11.1973 Гаршиной было не более 17-ти лет, и едва ли в этом возрасте она выполняла сколь бы то ни было квалифицированную работу. К сожалению, не конкретизи-

[57] http://dkn.mos.ru/about/staff/garshina_svetlana_nikolaevna/

руется и то, какие функции она выполняла в АОЗТ «Фром» и Центре археологических исследований.

Вызывает вопросы и подбор в ДКН юристов. Важно отдавать себе отчет в том, что наличия юридического образования недостаточно для того, чтобы разбираться в специфике отрасли, правовой аспект которой юрист представляет[58]. Применительно к объектам, например, археологическим, юрист, работающий в ДКН, может знать законодательную теорию, регулирующую обращение с памятниками археологии, но, не зная специфики профессии, он просто не сможет применить правовую теорию к той информации, которая поступает в ДКН, например, о неправовом обращении с памятником. И если в отсутствии согласования строительных работ юрист способен с ходу увидеть состав преступления, то в случаях сложных и сопряженных, например, с нарушением методики, он самостоятельно разобраться едва ли сумеет, а, следовательно, и соотнести с преступлением, описанным в нормативно-правовом акте. Подстраховать же служащих в ДКН юристов могли бы специалисты, однако в ситуации, когда качество ведения археологических работ оценивает филолог Кондрашев, юристам имеет смысл подыскать себе какого-то явно больше связанного с археологией консультанта.

Более того, как показывает кадровая политика Управления сохранения объектов археологического наследия ДКН, в это структурное подразделение ДКН профессиональных археологов не подбирают, вероятно, именно для того, чтобы никто не мог предложить точку зрения, альтернативную оформляемой в актах филологом Кондрашевым, а также во избежание крайне невыгодных для Кондрашова сравнений, которые он не выдержит ни с одним профессиональным полевиком.

В 2012-м Управление сохранения и использования объектов археологического наследия возглавляла Надежда Инихова. При том, что по итогам 2007 года она была награждена грамотой председателя Москомнаследия «за добросовестный труд и большой личный вклад в дело сохранения исторического и культурного наследия г. Москвы», какой именно полевой опыт дал руководству ДКН повод поручить ей археологические вопросы, понять невозможно.

[58] Следует оговориться, что ставка на тех же юристов даже в вопросах, в которых они без помощи археологов либо архивистов попросту не разберутся, является отчасти следствием широко распространившегося в России бездумного доверия к любому человеку, получившему юридическое образование (это особенно заметно по тому, как журналисты обращаются к адвокатам за комментариями, связанными с вопросами, не имеющими к их компетенции никакого отношения, – вплоть до политики). Подобное всезнайство заведомо подрывает доверие к любым их правовым заключениям, шаблонно составленным лишь на основании закона, который им крайне сложно сопоставить со спецификой соответствующей профессии.

Задаваясь вопросом о том, почему связанная с археологией деятельность ДКН столь мало эффективна, полезно отдавать себе отчет, что, например, Н. Инихова окончила... Московский институт нефтяной и газовой промышленности им. И.М. Губкина[59]. В ранних версиях её биографической справки, размещавшейся на сайте ДКН, информация о полученном Иниховой образовании, отсутствовала, однако, даже когда её нефтегазовая подготовка была предана огласке, конкретизировать в каких же «государственных организациях» она работала с 1977-го по 1990-й, и была ли эта работа хотя бы отдалённо связана с археологией, модераторы сайта ДКН не сочли нужным.

Известно лишь то, что в 1990-м она попала в Управление госконтроля охраны и использования памятников истории и культуры Москвы, затем – в Комитет по культурному наследию Москвы, где и проработала по 2010 год.

Антонина Золотухина, возглавлявшая Отдел монументальной скульптуры и исторических захоронений, окончила... Московский Государственный Университет экономики, статистики и информации (МЭСИ), получив красный диплом по квалификации «менеджер». Затем в Российской Академии Государственной Службы при президенте РФ переквалифицировалась в юриста. Как сообщалось на сайте ДКН, Золотухина прошла «повышение квалификации по следующим направлениям: «Организация и проведение торгов (конкурсов) на закупку товаров, работ и услуг для государственных и муниципальных служб», «Обеспечение информационной безопасности», «менеджер в сфере управления персоналом».

Возможно, Золотухина подошла бы ДКН в качестве кадрового менеджера и закупщика товаров, но ни к монументальной скульптуре, ни к историческим погребениям она никакого отношения не имела, если только не предположить, что она мечтала «управлять персоналом» исторических кладбищ.

В 2013-м году Золотухина возглавляла Управление по сохранению специальных объектов культурного наследия.

Управление оформления охранной документации в 2012-м находилось в подчинении Валерии Барановской, в 1995-м окончившей Московскую государственную... текстильную (!) академию имени Косыгина по специальности инженера-технолога. Что надоумило А. Кибовского поручить текстильному инженеру-технологу оформление охранных обязательств, – сюжет для передачи «Очевидное-невероятное».

На фоне лоснящихся от самодовольства менеджеров (в переводе на

[59] http://dkn.mos.ru/about/staff/inikhova_nadezhda_sergeevna/

русский их следовало бы называть просто – приказчиками) и юристов, – фотогалерея Кибовского и ряда его сотрудников сгодилась бы для рекламы модных парикмахерских и бутиков, – не менее парадоксально выглядят армейские политработники, к которым руководитель ДКН питает необъяснимую слабость. Например, Управление документационного обеспечения и контроля возглавлял Ерванд Цовян, в 1986-м году окончивший «Львоское высшее Военно-политическое училище по специальности культурно-просветительная работа», а в 1999-м – военно-психологический факультет Военного университета Минобороны РФ[60]. С мая 2009 по январь 2011 года он возглавлял «отдел государственного контроля за сохранением культурных ценностей Федеральной Службы по контролю за соблюдением законодательства в области охраны культурного наследия»; затем по июнь 2011-го руководил Оперативно-распорядительным отделом Комитета по культурному наследию Москвы, после чего был назначен начальником Управления документационного обеспечения и контроля ДКН.

Еще ближе к А. Кибовскому по занимаемой должности оказался Николай Ефимов, с отличием окончивший в 1979 году Свердловское высшее Военно-политическое танко-артиллерийское училище, в 1992-м вновь с отличием – Гуманитарную Академию Вооруженных Сил, в 1995-м – очную адъютантуру Военного университета (пройдя, в итоге, путь от заместителя командира мотострелковой роты до замкомандира артполка), а в 2002-м – с отличием Российскую Академию государственной службы при президенте РФ[61]. И даже то, что, работая с 1995-го по 2008-й в центральном аппарате Минобороны, Ефимов служил то «старшим офицером (по военно-музейному делу) отдела культуры», то начальником управления патриотического воспитания и связи с общественностью Главного Управления воспитательной работы Вооруженных Сил РФ, где он «отвечал за вопросы взаимодействия с общественными, религиозными объединениями, родительской общественностью и молодёжью, организацию психологической, культурно-досуговой работы, работы с семьями и обеспечение деятельности Общественного совета при Минобороны», не объясняет, как армейский политработник сделал такую сногсшибательную карьеру в Департаменте Культурного Наследия Москвы. Сперва в октябре 2008-го его назначили заместителем руководителя Федеральной Службы по надзору за соблюдением законодательства в области охраны культурного наследия, а 4.12.2010 – заместителем руководителя Департамента Культурного Наследия Москвы.

[60] http://dkn.mos.ru/about/staff/tsovyan_ervand_edikovich/
[61] http://dkn.mos.ru/about/structure/efimov_nikolay_yurevich/

Если Цовян службу в вооруженных силах завершил в звании полковника, то Ефимов является не только генерал-майором запаса, но еще и... кандидатом философских наук и членом-корреспондентом Российской Академии Художеств – непонятно только, в каком амплуа.

Все эти медали, грамоты, государственные титулы, которые там и сям упоминаются в размещенных на сайте ДКН биографиях его сотрудников, к сожалению, не гарантируют ни наличия профильной для Департамента профессиональной подготовки, ни добросовестного выполнения прямых обязанностей[62].

[62] Показательно, например, то, как в 2011-м завершилась в ДКН карьера заместителя руководителя Мосгорнаследия Романа Рыбало (именно он вёл летом 2010-го переписку с обществом «Архнадзор», сообщившим МосКомНаследию о многочисленных переделках архитектурных деталей Всехсвятской церкви, однако вплоть до произошедшего в 2011-м снятия с должности ничего о результатах проводившейся «проверки» не сообщал). Окончив в 2002-м Ивановский госуниверситет по специальности «юриспруденция», а спустя год – этот же ВУЗ по специальности «национальная экономика», он неведомыми путями стал сперва советником председателя Комитета по культурному наследию Москвы (2006 год), затем – замначальника Управления организации использования объектов наследия и их территорий (с 16.10.2006), замначальника Управления организации использования балансовых объектов наследия (с 1.05.2007) и, наконец, – заместителем председателя Комитета по культурному наследию Москвы.

В мае (?) 2010-го Главное Следственное Управление при ГУВД Москвы возбудило в отношении Рыбало уголовное дело по статьям 30 и 290 УК РФ (покушение на совершение преступления и получение взятки), поскольку он, являвшийся на тот момент заместителем председателя Москомнаследия, подозревался в вымогательстве 16.000 долларов «у руководства Института Экономики Бизнеса (ИНЭКБИ) /…/ «за подпись дополнительного соглашении на пользование объектов культурного наследия», то есть возведённой в XVIII-XIX вв. «трёхэтажной городской усадьбы Фёдора Ардалионова на Дубининской улице», в которой ИНЭКБИ располагался. В случае, если бы дело дошло до суда, чиновнику грозил срок в 10 лет лишения свободы. В мае 2010-го следователи обещали «в ближайшее время изменить процессуальный статус /…/ Рыбало с подозреваемого на обвиняемого». Комментируя следственные действия, начальник пресс-группы УБЭП ГУВД Москвы Филипп Золотницкий упомянул, что «информация о получении взяток чиновниками Москомнаследия поступала постоянно, но само совершение преступлений долгое время не удавалось задокументировать». Рыбало же погорел на том, что «он много говорит по телефону», – иными словами, чиновника подвёл собственный язык, и вместе с ним на скамье подсудимых имели бы счастье оказаться и многие его коллеги по Москомнаследию, не охватывай их при виде телефонной трубки повальная немота. Источник: В правительстве Москвы возник новый коррупционный скандал// ПравоRu. 13.05.2010.

Несмотря на столь многообещающее начало, Рыбало удалось избежать тюремного срока. Когда он был снят с должности заместителя председателя МосГорНаследия, в московских градозащитных организациях циркулировали две версии, связанные с этим кадровым решением: помимо версии, связанной с обвинениями во мздоимстве, выдвигалась и другая, согласно которой, действительной причиной его смещения стала не взятка, а какой-то личностный, либо производственный конфликт, в связи с которым его и решили уволить. С учетом особенностей номенклатурной кадровой политики в современной России, не вызывает удивления, что до этого эпизода, «государственный советник города Москвы 3-го класса» Рыбало 18.08.2008 «был награждён медалью «За высокое мастерство и верность профессии», учреждённой фондом президентских программ «Кремль», а 17.12.2009, по распоряжению госсекретаря Союзного государства, – медалью «За безупречную службу».

Приведённые примеры дают веские основания полагать, что эта кадровая селекция носит целенаправленный характер: на ключевые должности кандидатуры подбираются таким образом, чтобы за состоянием археологических памятников следили кто угодно, только не археологи; архитектурных же памятников – кто угодно, только не архитекторы.

Ответ на уместный вопрос о том, можно ли продолжать считать профессионалом человека, который, имея необходимые знания и опыт, отрабатывает заказ, заведомо подразумевающий нарушение не только методики, но и норм профессиональной этики, очевиден. Нарушения методики и законодательства остаются таковыми вне зависимости от того, кем соответствующие действия совершены, профессионально ли подготовленным археологом или же дилетантом, получившим рабочее место в экспедиции либо же надзорные полномочия в Управлении сохранения объектов археологического наследия ДКН.

Игнорирование ряда поставленных в обращениях граждан и общественных организаций вопросов

Отдельный приём, которым периодически пользуется руководство ДКН, заключается в игнорировании обстоятельств, наиболее неприятных для пользователей объектов культурного наследия. Благодаря этому сотрудники ДКН, закрывая глаза на многие обстоятельства хозяйственной деятельности пользователей, уменьшают в переписке и отчетности имеющийся масштаб незаконных действий.

В период с 2010-го по 2015-й гг. ДКН неоднократно игнорировал
– поступавшие от общественного движения «Архнадзор» заявления[63] о носивших не только незаконный, но и явно непрофессиональный характер переделках интерьера и экстерьера Всехсвятского храма, являющегося образцом Анненского барокко,
– и ставившийся мной в 2011-2014 гг. вопрос о том, что в предшествующие годы клирики незаконно видоизменили интерьер паперти под колокольней (в частности, были незаконно демонтированы старинная мраморная облицовка цоколя примерно на высоту 1,00 м. от пола и мраморное же настенное надгробье княжны Анастасии Дмитриевны Багратион).

При этом варварские действия не только не получили со стороны

Летом 2018 года, в «лучших» аппаратных традициях поощрения виноватых Рыбало был назначен на должность директора Департамента государственной охраны объектов культурного наследия Министерства Культуры РФ.

[63] Подробнее выявленные сотрудниками «Архнадзора» изменения перечислены в статье: Рамазашвили Г., Хроники поэтапного разрушения Всехсвятского приходского некрополя (1981-2017)…

Департамента юридической классификации, но и остались без последствия, в результате чего памятник культурного наследия претерпел заметные изменения, меняющие его исторический облик.

Летом 2015-го руководство ДКН пренебрегло полученной от меня же информацией о возобновлении незаконной застройки ЮВ угла Всехсвятского некрополя. 19.08.2015 начальник Инспекции ДКН по надзору в области госохраны объектов культурного наследия Добрянин подписал адресованный мне трёхстраничный ответ, в котором поставленным вопросам о возобновлении строительных работ в Юго-Восточной части приходского погоста был посвящен лишь один абзац, занявший неполные три строки:

«Сведения о нарушении законодательства в области государственной охраны объектов культурного наследия в 2015 году в Инспекцию Мосгорнаследия не поступали», – сообщил Добрянин в исходящем от 19.08.2015 №ДКН-16-09-4387/5**,** игнорируя то, что эти самые «сведения» были получены от меня Департаментом в письме от 11-го июля того же года.

Ознакомившись с этой отпиской, я позвонил в ДКН В.Ю. Антонову, указанному как исполнитель ответа, и молодой человек пояснил, что для того, чтобы прореагировать как-то иначе, Инспекция якобы должна была получить информацию с так называемой «горячей линии» Департамента.

Это – заведомая неправда, поскольку, как показывает опыт переписки с ДКН, любое обращение к руководителю ДКН может стать основой для реагирования, а какому структурному подразделению переадресовать полученное ходатайство, решает уже начальство. Это подтверждается и тем, что летом 2011-го рассматривать моё письменное обращение к руководству ДКН, было поручено «заместителю руководителя – главному инспектору в области охраны культурного наследия» Д.А. Мусину, а тот уже согласовывал с Московской Прокуратурой проведение внеплановой выездной проверки застраиваемого патриаршим подворьем некрополя[64].

Ответ от 19.08.2015 не оставляет сомнений в том, что ДКН и входящая в его состав Инспекция стали использовать любой формальный предлог для того, чтобы не выполнять возложенных на них должностных обязанностей. Если Добрянин полагал, что ему нужно было подтверждение информации с «горячей линии», ему ничто не мешало подойти с полученным от меня письмом либо к начальнику «горячей линии», либо к руководству ДКН и переадресовать им информацию, распоряжение которой относится к их компетенции.

При незначительной площади территории, оказавшейся в границах

[64] Информация из исходящего ДКН №16-20-351/1-1 от 01.09.2015.

церковной ограды найти по содержавшемуся в моем письме описанию тот самый пристроенный в ЮВ углу погоста барак не составляло никакого труда, однако В.Ю. Антонов мне сказал, что для более существенного реагирования им не помешало бы получить еще и фотографии. Из его ответа можно было заключить, что выехать на место и сфотографировать незаконную застройку сотрудники Инспекции ДКН не в состоянии.

Коль скоро сотрудник ДКН В.Ю. Антонов пытался функции, лежащие на сотрудниках ДКН (и сопряженные, в частности, с фотофиксацией), переложить на меня, историка, предоставляющего ДКН информацию о возобновлении незаконного строительства и ожидающего от Департамента оперативного реагирования, остается непонятным, почему, если работу ДКН де-факто выполнял я, соответствующая должность в Департаменте и заработная плата досталась не мне, а не справляющимся со своими обязанностями чиновникам.

Декларируемые намерения и не доведённые до конца начинания

Вопрос, который и приходом, и Департаментом Культурного Наследия Москвы, начиная с 2011 года, тщательно обходился, заключается в том, насколько застройка Восточной части некрополя и частичное перекрытие его плиточным тротуаром:
1/ Южной части – однополосной подъездной дорогой вдоль северного фаса южной стены кладбища[65], что позволило в 2011-м доставлять к возводившимся зданиям строительный материал;
2/ юго-западной части, используемой причтом под автостоянку, а также
3/ вплотную примыкающего к его стенам периметра вокруг храма (здесь плитка была настлана вместо прежнего асфальтового покрытия), –
могли повлиять на изменение гидро-геологической ситуации на Всехсвятском погосте.

Очевидно, что перекрытие Восточной части погоста, расположенной в каком-нибудь десятке метров от апсиды, одноэтажными постройками вкупе с возведением подъездного тротуара вдоль южной стены некрополя уменьшили площадь остававшегося на погосте газона, впитывавшего осадки. Замена же асфальтового покрытия вокруг храма плиточным тротуаром, явно больше, чем асфальт, способным пропускать влагу, должна была изменить остававшееся многие годы стабильным воздействие почвы и проникающих в неё вод

[65] Этот служащий одновременно и пешеходным тротуаром подъездной путь, что подтверждается продольными углублениями, продавленными в нём колёсами транспортных средств, настлан на расстоянии нескольких метров от южной стены кладбища параллельно не только ей, но и расположенной севернее южной стене храма.

на фундамент и помещения, расположенные ниже цоколя[66].

Получив от меня соответствующее ходатайство, Департамент обратился к заместителю московского мэра в столичном правительстве Марату Хуснуллину с просьбой поручить Комитету государственного строительного надзора Москвы проверить соответствие работ, осуществляемых НПО «Космос» возле метро «Сокол», «требованиям технических регламентов и проектной документации и, при необходимости» – дать «экспертную оценку и инженерно-техническое обследование основных несущих конструкций церкви Всех святых»[67].

Поскольку никакого постоянного наблюдения за состоянием Всехсвятского храма не осуществлялось, это привело к тому, что, когда зимой 2012-2013 гг. в социальных сетях получили распространение снимки, на которых отчетливо видны покрывавшие стены трещины, ни гидрогеологического обследования прилегающей территории, ни инженерного – его несущих конструкций проведено не было.

Между тем, колокольня храма столь заметно наклонена, что её уже прозвали «Пизанской башней». Согласно информации, озвученной 20.01.2013 в телепрограмме «Вести Москва»[68], замеры показывали, что колокольня Всехсвятского храма накренена уже на 1,6 метра. Таким образом, ДКН, несмотря даже на то, что проблема была сформулирована в телевизионной программе, не счел нужным добиваться проведения соответствующего обследования, хотя тогда же, зимой 2012-2013 гг. в ДКН поступило, по крайней мере, два разных обращения, содержавших ходатайство организовать геолого-гидрологическую экспертизу участка, на котором стоит храм, чтобы составить прогноз о том, как и сколь интенсивно в зависимости от характера проводящихся поблизости работ может увеличиваться угол наклона колокольни.

Несмотря на многочисленные трещины, никто с уверенностью не мог сказать, в какой степени повреждения связаны с «работами по прокладке коллектора» между земельным участком храма и жилым домом (Ленинградский проспект’ 75), проводившимися, по заказу НКПО «Космос», в рамках строительства транспортной развязки Ленинградского и Волоколамского шоссе в районе метро «Сокол». Лишь в начале 2012 года на стенах были установлены

[66] Подразумеваются, в первую очередь, помещение (помещения?), в которые ведёт лестница, расположенная за дверью в западном конце южной стены, и усыпальница с антропоморфными саркофагами, обнаруженная в 1995 году чуть западнее южного входа в предалтарную часть церкви (не путать со входом, имеющимся в колокольне).

[67] Цитируется по письму ДКН от 08.02.2012 №16-20-351/1-(1)-1.

[68] Сюжет журналистки Шушаны Минасян был показан в программе «Вести Москва» на телеканале «Россия 1» 20.01.2013.

«маячки», позволяющие отслеживать динамику разрушений.

В ситуации, когда НПО «Космос», «в соответствии со стройгенпланом, согласованным Мосгорнаследием в 2008 г.», осуществлявшее в районе метро «Сокол» работы, утверждало, что трещины, равно как и увеличивающийся угол крена колокольной башни, спровоцированы непрофессиональной хозяйственно-строительной деятельностью причта, а причту было выгодно валить всю вину на НПО «Космос», ДКН мог бы добиться проведения полномасштабного обследования храма и его территории, но именно этого сделано не было.

МосГорСтройНадзор и МТУ РосТехНадзора, когда вставал вопрос о том, в чью же компетенцию входит надзор за строительными работами и состоянием находящегося поблизости от развязки храма, кивали друг на друга. После повторного обращения к ним, подкреплённого тем, что МТУ РосТехНадзора относит эти функции к компетенции именно МосГосСтройНадзора, кому-то из сотрудников Комитета Государственного Строительного Надзора Москвы поручили съездить в приход и выяснить, есть ли основания полагать, что ведущиеся на Ленинградском проспекте строительные работы сказываются на состоянии храма. Как сообщил мне уже в марте 2013-го заместитель председателя МосГосСтройНадзора С.П. Мироненко, «согласно устным разъяснениям ответственных за хозяйственную часть служащих Храма Всех Святых, по результатам проводимого мониторинга положение конструкций сооружений с начала строительства [остаётся] без изменений»[69].

Кем и как методически проводится упомянутый «мониторинг положения конструкций сооружения», кто именно были эти «ответственные за хозяйственную часть служащие» Всехсвятского храма, сославшийся на них С.П. Мироненко не конкретизировал, поэтому столь наивное доверие, проявленное его подчинёнными словам неких деперсонифицированных «служащих храма» выглядит, по меньшей мере, необоснованно. Между тем, причины, по которым «ответственные за хозяйственную часть служащие» Всехсвятского прихода, – заметим, не утруждая себя никакими доказательствами, – заверили посетителей из МосГосСтройНадзора в том, что строительные работы, ведущиеся на проспекте, никак на храме не сказываются, связаны с очевидным нежеланием вообще обсуждать какое-либо воздействие строительства на старинное здание, поскольку самым ближайшим к храму строительным объектом является вовсе не развязка, а возведённый в 2011-м самим же патриаршим подворьем на восточной части приходского некрополя комплекс одноэтажных хозяйственных построек. Следовательно, именно воздействие этого

[69] Исходящий МосГосСтройНадзора №3Г-377/14-1 от 07.03.2014.

новодела на гидро-геологическую ситуацию возле храма и должно был бы обсуждаться, если бы МосГосСтройНадзор либо МТУ РосТехНадзора сподобились провести столь необходимый мониторинг.

Тем не менее, требуется проверить расчетами, привело ли уменьшение задернованной площади, способной вдоль оград впитывать воду, а также появление вокруг храма плиточного тротуара, не обладающего идеальной водонепроницаемостью, к опасному для фундамента и несущих стен увеличению оказываемого осадками воздействия, тем более рискованного, что храм стоит на участке с преобладающей и обусловленной соседством с забранной в коллектор рекой супесью.

Произвести же эти расчеты необходимо, поскольку при заметном наклоне колокольни любое непродуманное строительство, которое может увеличить воздействие на стены воды, – будь то дождевая либо образующаяся при таянии снега, – способно повлечь тяжелые последствия для являющегося объектом культурного наследия храма.

Пока же приведённые в статье примеры наглядно демонстрируют, что лишь катастрофическое развитие событий может подтолкнуть тот же Департамент Культурного Наследия Москвы к действиям. За 8 лет переписки с историками и градозащитниками эта структура продемонстрировала недееспособность своих сотрудников, сдобренную еще и изрядной некомпетентностью многих из них. Без какой-либо помощи со стороны ДКН мне удалось, опубликовав цикл статей, ввести в научный оборот информацию об этом отданном Москомнаследием Всехсвятскому приходу на разрушение историческом некрополе. Если ДКН и дальше будет попустительствовать причту, духовенство дозастроит пока еще свободную от зданий территорию кладбища, после чего его археологическое исследование станет практически невозможным без принудительного сноса всех этих шедевров «старостиного баракко», и память о погосте сохранится лишь благодаря научным публикациям, ни коим образом патриаршим подворьем[70] не поощряемым.

[70] Следует пояснить, что, хотя де-юре во Всехсвятском располагается патриаршее подворье, де-факто речь идёт по-прежнему о приходе. Как мне объяснил один из сотрудников Московской Патриархии, правовое оформление подобных приходов как патриарших подворий выгодно в связи с гарантированным подворьям льготным налогообложением.

23.07.2011. Залитый фундамент начатой постройки в Юго-Восточном углу Всехсвятского погоста и одноэтажные постройки с земляными отвалами на его восточном участке.
Фото: Г. Рамазашвили

23.07.2011. Земляной отвал на застроенном к востоку от Всехсвятской церкви престижном заалтарном участке приходского кладбища. Слева сверху в осыпавшейся части отвала были видны доски – предположительно гробовые из погребения, разрушенного при выкапывании ямы для погреба. Справа виден выступающий из земли могильный цоколь прямоугольной формы. Грунт не просеивался и в последующие недели был вывезен в неизвестном направлении. Фото: Г. Рамазашвили.

3.08.2011. Юго-восточный участок Всехсвятского приходского кладбища. Финальный этап строительных работ. Фото: Г. Рамазашвили.

3.08.2011. Сотрудник ДКН Николай Алексеев на застроенном восточном участке Всехсвятского погоста. На переднем плане виден могильный цоколь, расчисткой и фотофиксацией которого Алексеев заниматься не стал. Фото: Г. Рамазашвили.

При сравнении двух фотографий, снятых с почти месячным интервалом 23.07. и 19.08.2011, видно, что часть земляного отвала, образовавшегося при выкапывании в кладбищенском грунте погреба и траншей для строительных фундаментов, была вывезена, а поверх оставшейся насыпи поставлены металлические ёмкости и решетчатые ножки столиков (?), делавшие почти невозможным осмотр отвала, необходимый для выявления костных останков и погребального инвентаря. Фото: Г. Рамазашвили.

Georgiy Ramazashvili
Archival Researcher

THE REASONS OF AN INABILITY OF THE MOSCOW DEPARTMENT OF CULTURAL HERITAGE TO PROTECT SUCCESSFULLY THE ALL SAINTS NECROPOLIS FROM A CONSTRUCTION ACTIVITIES ("DEVELOPMENT") IN 2010-2017

Summary

This article is a sequel of previously published investigation, dedicated to the ongoing demolition of the necropolis as an archaeological site in 1981-2017. In 2011-2017 the author of this text had been trying to prevent demolition of archaeological site, present on the territory of the necropolis which was partly removed to other cemeteries in 1981. The churchyard has never been studied properly neither by excavations nor by archival research. If the latter was consequentially performed by Georgiy Ramazashvili, who published the results in a few scientific articles, the 1st can not be managed by one person without necessary agreements. While the researcher had been getting through archival files of the All Saints parish, the modern clergy of that church kept on building one-floor constructions on the territory of the cemetery, using the lack of tombstones as an excuse for violation of laws which restrict any activity on old necropolises.

The Moscow Department of Cultural Heritage, Ramazashvili had been approaching every time, an illegal activity was getting noticed, totally profaned its obligations and failed not only to protect this archaeological site, which is registered in the list of federal objects of cultural heritage, but also to force the clergy into demolishing recently built structures.

The article contains an analyze of recruitment service of the Department and enlists all the bureaucratic tricks, the management and staff of this substructure of Moscow Council used to help clergy to avoid any responsibility for violating different Russian laws.

An irony of the situation, described in this article, is getting only bitter because at least two of mentioned high rank apparatchiks, who had been working in Moscow Department of Cultural Heritage and the Ministry of

Culture of Russian federation, were accused in bribery, though only one of them had been prosecuted.

Even though recent political conjunction and amoral conformism along with judicial nihilism of Putin's breed Moscow bureaucracy leave very narrow space to professional historians and archaeologists who would want to dedicate their efforts to the study of the All Saints necropolis, the author considers relevant to describe the hostile environment, rooted in disasterous incompetence and moral corruption of modern apparatchiks, which minimizes scientific impact, the necessary research should have provided us with.

It's most likely that recently the article will attract an attention of archaeologists, historians and lawyers, but in a distant perspective the text is definitely going to earn attention of a tad wider audience, when archivists and clergymen from other parishes will consider it an eloquent historical investigation, worth of reading as an evidence of its own obscure times.

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XIX
თბილისი. 2023

თენგიზ სიმაშვილი

კახეთში მცხოვრები ლეკები საარქივო მასალების მიხედვით (ნაწილი II: 1940-1950-იანი წლები)

წინა სტატიაში ჩვენ ვისაუბრეთ XIX საუკუნის ბოლოს და XX დასაწყისში კახეთში ჩამოსახლებული და მცხოვრები ლეკების შესახებ.[1] ახლა გვინდა შევეხოთ ყვარლის რაიონში მცხოვრები ლეკების ისტორიას 1940-1950-იან წლებში. 1940-იანი წლების დასაწყისში ყვარლის რაიონში ლეკებით (ხუნძები) დასახლებული შემდეგი სასოფლო საბჭოები არსებობდა – თივ-თებელჯოხის და ხაშალხუტის.[2]

საარქივო მასალების მიხედვით, ყვარლის რაიონში მცხოვრები ლეკი მოსახლეობა, როგორც რუსეთის იმპერიის პერიოდში, ასევე საბჭოთა ხანაში ე.წ. „ორმისამართიან“ ცხოვრებას ეწეოდა. ისინი ფლობდნენ საცხოვრებელ ბინებს ყვარლის რაიონში და, პარალელურად, დაღესტნის ასსრ-ში. მათი უმეტესობა, ოფიციალურად, როგორც ყვარლის რაიონის, ასევე დაღესტნის მცხოვრებლებად ითვლებოდნენ. ხშირი იყო შემთხვევები, რომ „ორმისამართიანი“ ლეკები არც საქართველოში და არც დაღესტანში არ იხდიდნენ გადასახადებს, ანდა ორმაგად იბეგრებოდნენ.[3]

ამ პერიოდში ყვარლის რაიონის ლეკურ სოფლებში მცხოვრები მოსახლეობის ყოფა-ცხოვრების და ზემოაღნიშნული პრობლემების შესახებ, სა-

[1] თ. სიმაშვილი. კახეთში მაცხოვრებელი ლეკები საარქივო მასალების მიხედვით (ნაწილი I: XIX საუკუნის ბოლო და XX საუკუნის დასაწყისი). თსუ საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. XVIII. თბილისი. 2022, გვ. 293-329.

[2] კახეთის რეგიონალური არქივი. ყვარლის რაიონის მასალები. ფონდი 98. საქმე №2; კახეთის რეგიონალური არქივი. ყვარლის რაიონის მასალები. ფონდი 97. საქმე №5.

[3] კახეთის რეგიონალური არქივი. ყვარლის რაიონის მასალები. ფონდი 97. საქმე №2, გვ. 8; კახეთის რეგიონალური არქივი. ყვარლის რაიონის მასალები. ფონდი 98. საქმე №4, გვ. 50.

ინტერესო მასალებს შეიცავს თანამედროვის – გიორგი ჯაშიაშვილის მოგონება, რომელიც დაცულია კახეთის რეგიონული არქივის, ყვარლის რაიონის მასალებში.[4]

გიორგი ჯაშიაშვილი, 1939 წლის ნოემბრიდან 1944 წლის აპრილამდე, მუშაობდა ყვარლის რაიონის აღმასრულებელი კომიტეტის (რაიაღმასკომი) თავმჯდომარედ.[5] მისი სიტყვებით 1930-იან წლებში: *„კახეთში მცხოვრებ ლეკ მოსახლეობას დაღესტნის სოფლებში განსაკუთრებით ტ(თ)ლიარატის და შაურის რაიონების სოფლებში ჰქონდათ საკუთარი საცხოვრებელი სახლკარი – შესაბამისი მათ კვალობაზე სახნავ-სათესი მიწებით. მაინც მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი გადმოსული იყო კახეთში და კავკასიონის მთის ფერდობებზე აშენებდნენ სახლებს... შეუძლებელი გახდა რაიონს და სოფელს ზუსტად სცოდნოდა დასახლებულ ლეკურ სოფლებში ხაშალხუტში და თივთებელჯოხში ვინ ცხოვრობდა და ვინ იყო მომთაბარე „კაჩევნიკი“. საკოლმეურნეო მოძრაობის პერიოდში, როდესაც სოფლებში იქმნებოდა კოლმეურნეობები, სოფლის მოსახლეობის გაერთიანებისას, როგორც დაღესტნის სოფლებში ასევე ყვარლის რაიონის ლეკურ სოფლებში დასაზუსტებელი იყო „კაჩევნიკების“ საკითხი, მათი მუდმივად ერთ ადგილას დამკვიდრებისთვის“.*[6]

საბჭოთა ხელისუფლებას სურდა კახეთში განსახლებული ლეკური მოსახლეობის „კაჩევნიკობა“-მომთაბარეობის შეწყვეტა. თუმცა, ეს საკმაოდ ძნელი გასაკეთებელი ყოფილა, რადგან ლეკების მეურნეობის ძირითად დარგს მესაქონლეობა წარმოადგენდა, რომელიც მთებში მცხოვრები ლეკებისთვის ზამთრის საძოვრების გამო შემოდგომით მთიდან ბარში ჩასვლას და გაზაფხულზე მთაში ასვლას, ანუ მომთაბარე ცხოვრების წესს მოითხოვდა.

გიორგი ჯაშიაშვილი ლეკების „ორმისამართიანი“ ცხოვრების აღსანიშნავად, ხმარობს რუსულ სიტყვა „კაჩევნიკს“ – მომთაბარე. ყვარლის რაიონში ჩასახლებული ლეკების „კაჩევნიკობა“ საბჭოთა ხელისუფლებას ძალიან

[4] კახეთის რეგიონალური არქივი. თელავის რაიონი. გიორგი ჯაშიაშვილის პირადი ფონდი. ფონდი № 491. საქმე № 6.

[5] კახეთის რეგიონალური არქივი. თელავის რაიონი. გიორგი ჯაშიაშვილის პირადი ფონდი. ფონდი № 491. საქმე № 1, გვ. 9.

[6] კახეთის რეგიონალური არქივი. თელავის რაიონი. გიორგი ჯაშიაშვილის პირადი ფონდი. ფონდი № 491. საქმე № 6, გვ. 18. „კაჩევნიკები“, ანუ მომთაბარე ლეკები, ამ დროს, საბჭოთა ხელისუფლების აზრით, იყვნენ კახეთში ჩამოსახლებული „ორმისამართიანი“ ლეკები, რადგან მათ დაღესტანში გააჩნდათ საცხოვრებელი ბინები.

„აწუხებდა“, რისი მთავარი მიზეზი „კაჩევნიკ“-მომთაბარე ლეკებზე, როგორც სამართლებრივი, ასევე ფინანსური კონტროლის უქონლობა იყო.

გიორგი ჯაშიაშვილი აღნიშნავს, რომ ჯერ კიდევ 1936 წლის შემოდგომაზე, იმ დროს ყვარლის რაიონის რაიაღმასკომის თავმჯდომარე ისაკა თანდილაშვილი კავკასიონის უღელტეხილის გადავლით, დაღესტანში ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენლებთან შეხვედრაზე წასულა, სადაც მოულაპარაკიათ, რომ 1937 წლის აპრილისთვის ლეკების „ორმისამართიანი“ ცხოვრება საბოლოოდ მოეგვარებინათ: *„პრაქტიკულად ყველა პირობები გადაწყვეტილი იყო რა ქონება ეძლეოდათ „კაჩევნიკებს“, რომლებიც კახეთის სოფლებში დამკვიდრდებოდნენ და რა ეძლეოდათ მათ, ვინც მიდიოდა მთაში. ისაკა მოითხოვდა ყველანი წასულიყვნენ დაღესტანში და წაეღოთ რაც უნდოდათ, აგრეთვე აუნაზღაურებდნენ უძრავი ქონების საფასურს“.*[7]

1937 წელს ი. თანდილაშვილი „კონტრრევოლუციური მემარჯვენეთა ორგანიზაციის“ წევრობის ბრალდებით დააპატიმრეს. ამის შემდეგ კი, ლეკების „ორმისამართიანი“ ცხოვრების მოგვარების საკითხი ჯაშიაშვილის სიტყვებით: *„გადაიდო დიდი ხნით და მერე არც არავინ დაინტერესებულა“.*[8]

გიორგი ჯაშიაშვილს, როდესაც გახდა ყვარლის რაიაღმასკომის თავმჯდომარე, თანამშრომლებთან ერთად შეუსწავლია და აღუწერია ყვარლის რაიონში მცხოვრები ლეკი მოსახლეობა: *„კაჩევნიკების“ მოგვარების საკითხი“, მაშინ ასე ვეძახდით, მე დამევალა და როდესაც შევისწავლეთ და ჩავატარეთ აღრიცხვა ადგილზე, აღმოჩნდა, რომ 217 კომლი ლეკური ოჯახი ცხოვრობს სოფელ თივ-თებელჯოხში. აქვს სახლი, ეზო და ზოგს საკმაო მიწის ნაკვეთი. ამავე დროს ისინი ცხოვრობენ დაღესტნის რესპუბლიკის შაურის და თარატის (ტ(თ)ლიარატის) რაიონებში, მდინარე სიმურის ხეობაში – ეს მოსახლეობა მუშაობდა, როგორც თარატის კოლმეურნეობებში, ასევე კახეთის ლეკის სოფლის კოლმეურნეობებში, ფაქტიურად კი არსად, რაც გაუგებრობას იწვევდა, რომელი სად მუშაობდა და რა საქმიანობას ეწეოდა – უნდა დაგვებოლოებინა მათი ერთ ადგილას მკვიდრად დასახლება... ამიტომ ჩატარდა მოლაპარაკება დაღესტნისა და საქართველოს ხელმძღვანელებს შორის ამ*

[7] კახეთის რეგიონალური არქივი. თელავის რაიონი. გიორგი ჯაშიაშვილის პირადი ფონდი. ფონდი № 491. საქმე № 6, გვ. 19.

[8] კახეთის რეგიონალური არქივი. თელავის რაიონი. გიორგი ჯაშიაშვილის პირადი ფონდი. ფონდი № 491. საქმე № 6, გვ. 19.

მოსახლეობას სად ეცხოვრა მუდმივად, რადგან ორივე რესპუბლიკის ტერიტორიაზე ჰქონდათ სახლკარი და ბინადრობა“ [დოკ. № 1].[9]

1940 წელს, დაღესტნისა და საქართველოს ხელისუფლებების ხელმძღვანელებს შორის ჩატარებულ მოლაპარაკებაზე უმსჯელიათ, თუ ლეკ მოსახლეობას მუდმივად სად უნდა ეცხოვრა. ჯაშიაშვილი წერს: *„ამ საკითხის მოგვარება ადგილზე უნდა მომხდარიყო. მე დამევალა დაღესტანში წავსულიყავი და მომეგვარებინა სათანადო მითითების საფუძველზე ზემოთ აღნიშნული საკითხები*“.[10]

1941 წლის 20 მაისს, გიორგი ჯაშიაშვილთან ერთად, დაღესტანში წასულან ყვარლის რაიონში მდებარე *„ლეკების სოფლის საბჭოს თავმჯდომარეები – ფათა ალიევი და უსუბ მამედოვი, კოლმეურნეობის თავმჯდომარეები – მახმედ ჭანთოევი, აბდულ ქარიმ ტურიევი. ერთი ქართველი ივანე იარალიშვილი, რომელმაც კარგად იცოდა დაღესტნის სოფლები*“.[11]

დაღესტნის შესაბამისი რაიონების ხელმძღვანელებთან მოლაპარაკება ჯაშიაშვილს და მის თანმხლებებს უწარმოებიათ, თარატის (ტ(თ)ლიარატის) რაიონულ ცენტრში. ამ რაიონის ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენლებს მოლაპარაკებისას გაუხსენებიათ, რომ 1936 წელსაც ჰქონდათ მცდელობა მომთაბარე-„კაჩევნიკი“ ლეკების საკითხი გადაეწყვიტათ. გიორგი ჯაშიაშვილი ამბობს, დაღესტნის ადგილობრივი საბჭოთა ხელისუფლების წარმომადგენლებიც დაინტერესებული ყოფილან მისი მოგვარებით. მომლაპარაკებლებს მიუღიათ გადაწყვეტილება, რომ: *„სამი დღის განმავლობაში, შე-*

[9] კახეთის რეგიონალური არქივი. თელავის რაიონი. გიორგი ჯაშიაშვილის პირადი ფონდი. ფონდი № 491. საქმე № 6, გვ. 20. აღნიშნულს სხვა საარქივო მასალებთან ერთად ადასტურებს 1935 წელს ყვარლის რაიაღმასკომის თავმჯდომარის მიერ „საქართველოს კომუნისტური პარტიის (ბ) ცეკას მდივან ამხანაგ ლ. ბერიას“ მისამართით გაგზავნილი მოხსენებითი ბარათი, სადაც ყვარლის რაიონში თივ-თებელჯოხის და ხაშალხუტის სასოფლო საბჭოების მცხოვრებელი ლეკების შესახებ ნათქვამია: *„ხსენებულ მოსახლეობას დაღესტნის რესპუბლიკის თარატის რაიონში აქვს საცხოვრებელი ბინები და დაღესტნის რესპუბლიკის მიერ წამოიჭრა დავა საქართველოს მთავრობასთან, რათა ხსენებული მოსახლეობა ჩათვლილი ყოფილიყო მომთაბარედ*“. იხ.: კახეთის რეგიონალური არქივი. კახეთის რეგიონალური არქივი. ყვარლის რაიონის მასალები. ფონდი № 1. საქმე № 72, გვ. 23.

[10] კახეთის რეგიონალური არქივი. თელავის რაიონი. გიორგი ჯაშიაშვილის პირადი ფონდი. ფონდი № 491. საქმე № 6, გვ. 20-21.

[11] კახეთის რეგიონალური არქივი. თელავის რაიონი. გიორგი ჯაშიაშვილის პირადი ფონდი. ფონდი № 491. საქმე № 6, გვ. 21.

ეკითხებოდნენ თითოეულ „კაჩევნიკ“ ლეკს ვის სად უნდოდა დარჩენა – ასეთები კი 350 ოჯახზე მეტი იყო. გადაწყდა მათი ბინების საკითხი. ვინც კახეთში დაბინავდებოდა მათ უფლება ეძლეოდათ მთელი პირადი ქონება და საქონელი წამოეღოთ კახეთში, ხოლო ისინი ვინც დარჩებოდნენ დაღესტანში და კახეთში ჰქონდათ სახლი ან სხვა, მოძრავ ქონებას წაიღებდნენ, უძრავი ქონების შეფასების შემდეგ მიიღებდნენ საფასურს“.[12]

ასევე შეთანხმებულან, რომ იმ პირებს, რომლებიც დაღესტნიდან გადავიდოდნენ კახეთში, ანუ მუდმივ საცხოვრებლად აირჩევდნენ ყვარლის რაიონს, მათი ნამუშევარი დაღესტნის კოლმეურნეობებიდან გადაერიცხებოდათ კახეთის კოლმეურნეობებში. ამ და ლეკების „ორმისამართიანი“ ცხოვრების საბოლოო გადაჭრის და მოგვარების მიზნით სხვა საკითხების მოსაგვარებლად ხუთი თვე დაუწესებიათ და საბოლოო შეთანხმებისთვისაც მოუწერიათ ხელი. უკან საკმაოდ კმაყოფილი წამოსულან, რადგან: *„ამ მოლაპარაკებით მივაღწიეთ, რომ დაღესტნის ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენლები ამ „კაჩევნიკებში“ ჩაატარებდნენ თათბირს იმ მიმართულებით, რომ ლეკები უარს იტყოდნენ კახეთში ცხოვრებაზე და გადავიდოდნენ მუდმივად თავიანთ ძველ მამა-პაპეულ მამულებში. ამის აუცილებლობის მიღწევაში მარწმუნებდა რაიაღმასკომის თავმჯდომარე ომაროვი“*.[13]

გიორგი ჯაშიაშვილის სიტყვებით ლეკი მოსახლეობა თავის სამშობლოში თუ დაბრუნდებოდა, ეს იქნებოდა კარგი ყვარლის რაიონისთვის: *„ჩვენც მეტი რა გვინდოდა. ჩვენს რაიონს ისინი დიდ სარგებლობას არ აძლევდნენ გარდა უსიამოვნებისა. მთაშიც ცხოვრობდნენ სახლ-კარ-მამულით და ბარშიც, ჩვენთან. მათ ერთ ადგილას დაბინავება უფრო მეტად ხელს აძლევდათ თარატის რაიონს“*.[14]

როგორც ჩანს, ყვარლის რაიონის საბჭოთა ხელისუფლების წარმომადგენლები იმდენად იყვნენ შეწუხებული ლეკური მოსახლეობისგან შექმნილი პრობლემებით: *„ალარ გვანაღვლებდა, რომ ლეკები თავიანთ ცხვარ-ძრო-*

[12] კახეთის რეგიონალური არქივი. თელავის რაიონი. გიორგი ჯაშიაშვილის პირადი ფონდი. ფონდი № 491. საქმე № 6, გვ. 26-27.

[13] კახეთის რეგიონალური არქივი. თელავის რაიონი. გიორგი ჯაშიაშვილის პირადი ფონდი. ფონდი № 491. საქმე № 6, გვ. 27-28.

[14] კახეთის რეგიონალური არქივი. თელავის რაიონი. გიორგი ჯაშიაშვილის პირადი ფონდი. ფონდი № 491. საქმე № 6, გვ. 28.

ხას წაიყვანდნენ, რომელიც მათ ჰყავდათ როგორც თვალხილულად, ისე მიმალულად, ოღონდ კი მათი საბოლოო საკითხი გადაწყვეტილიყო“.[15]

***

1941 წლის 22 ივნისს, ფაშისტური გერმანიის მიერ საბჭოთა კავშირთან ომის დაწყებამ, ხელი შეუშალა დაღესტნის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის (დაღესტნის ასსრ-ს) ტლიარატის რაიონის და საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის (საქართველოს სსრ-ს) ყვარლის რაიონების ხელმძღვანელების შეთანხმების შესრულებას. ამიტომ, 1941-1944 წლებში ყვარლის ტერიტორიაზე განსახლებული ლეკური მოსახლეობა ძველებურად აგრძელებდა „ორმისამართიან“ ცხოვრებას.

კახეთში განსახლებული ლეკი მოსახლეობის ბედზე, დიდი გავლენა იქონია 1944 წლის მარტში განვითარებულმა მოვლენებმა, რომლებიც ცნობილია ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკიდან (ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ასსრ) მოსახლეობის დეპორტაციის სახელით. სსრკ-ში მოსახლეობის დეპორტაციები მანამდეც ხდებოდა – გერმანელები, ფინელები, ყალმუხები, ყარაჩაელები, ბალყარელები, ყირიმელი თათრები, ბერძნები, ბულგარელები, ე.წ. თურქი მესხები და ა.შ. დროის სხვადასხვა პერიოდში იქნენ დეპორტირებული მათი საცხოვრებელი ადგილებიდან. თუმცა, თითქმის ნახევარი მილიონი ვაინახის, ჩეჩნებისა და ინგუშების, დეპორტაცია ყველაზე მასშტაბური იყო.

ჩეჩნების და ინგუშების დეპორტაციის დაწყების ოფიციალური თარიღი 1944 წლის 23 თებერვალია, დასრულების კი, 1944 წლის 9 მარტი. რაც შეეხება დეპორტაციას, ანუ მოსახლეობის გადასახლებას, იგი 1944 წლის 23 თებერვალს და 1-ლი მარტის შუალედში ანუ 8 დღის განმავლობაში მიმდინარეობდა.

მოსახლეობის გადასახლება ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ასსრ-დან, განხორციელდა შუა აზიის რესპუბლიკებში, ძირითადად ყაზახეთში, ყარაგანდის რეგიონში. დეპორტირებულებს ასახლებდნენ ნახევრად დანგრეულ ყაზარმებში, ფარდულებში და თავლებში. ბევრი გადასახლებული ადამიანი იძულებული გახდა მიწაში ამოეთხარა თავშესაფარი, ანდა ქოხები აეშენებინა. ამ ყველა-

[15] კახეთის რეგიონალური არქივი. თელავის რაიონი. გიორგი ჯაშიაშვილის პირადი ფონდი. ფონდი № 491. საქმე № 6, გვ. 28.

ფერს თან ახლდა საკვების, ტანსაცმლის და სხვა აუცილებელი ნივთების არარსებობა.[16]

მათ არ ჰქონდათ უფლება, თუნდაც მცირე ხნით, დაეტოვებინათ თავიანთი დასახლების ახალი ადგილები, საბჭოთა კავშირის შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის (შინსახკომი) ადგილობრივი „სპეციალური კომენდანტურის“ ნებართვის გარეშე, რომელიც მათზე ზედამხედველობას ახორციელებდა. სხვადასხვა მონაცემებით, 1944 წლიდან 1948 წლის ოქტომბრამდე, ჩრდილოეთ კავკასიიდან (ჩეჩნები, ინგუშები, ყარაჩაელები და ბალყარელები) დეპორტირებული, დაახლოებით, 150 ათასი ადამიანი დაიღუპა გადასახლებაში.[17]

თავისი საცხოვრებლებიდან გადასახლებული ჩეჩნების და ინგუშების ადგილზე კი, სხვა ტერიტორიებიდან წაყვანილი მოსახლეობა ჩაასახლეს. საუბარია ჩეჩენ-ინგუშეთის ასსრ-ს მეზობელი რესპუბლიკების მოსახლეობაზე. ჩეჩენ-ინგუშეთის ასსრ-ს ტერიტორია გაიყო დაღესტნის ასსრ-ს, საქართველოს სსრ-ს და ჩრდილოეთ ოსეთის ასსრ-ს შორის.

1944 წლის 18 მაისს, მიღებულ იქნა საქართველოს სსრ სახალხო კომისართა საბჭოს და საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ერთობლივი დადგენილება დაღესტნის ასსრ-ში საქართველოდან, კერძოდ ყვარლის რაიონიდან იმ დაღესტნელების – ლეკების გადასახლების შესახებ, ვინც იქ ცხოვრობდნენ.

1944 წლის 25 ივლისს კი, საქართველოს სსრ სახალხო კომისართა საბჭოს და საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ერთობლივი დადგენილება გამოიცა, თუ როგორ უნდა გაესახლებინათ ყოფილი ჩეჩენ-ინგუშეთის ასსრ-ს, ახლა კი უკვე დაღესტნის ასსრ-ს ტერიტორიაზე, ყვარლის რაიონში მცხოვრები ლეკები. ბრძანების მიხედვით, წინასწარი მოსამზადებელი სამუშაოები უნდა ჩატარებულიყო ისეთი გათვლებით, რომ ლეკი მოსახლეობის საქართველოდან გამგზავრება დაღესტნის ასსრ-ს ტერიტორიაზე, ყოფილ ჩეჩენ-ინგუშეთის ასსრ-სგან მიერთებულ მიწებზე უნდა დამთავრებულიყო 1944 წლის 10 აგვისტოს [დოკ. № 2].[18]

ჩეჩენ-ინგუშეთის ასსრ-ს შუა აზიაში დეპორტირებული მოსახლეობ-

[16] ბულატ ბეთალგირი, ოპერაცია – Чечевица, http://archive.ge/ka/blog/68
[17] ბულატ ბეთალგირი, ოპერაცია – Чечевица, http://archive.ge/ka/blog/68
[18] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 14. აღწერა 18. საქმე 81, გვ. 65-67.

ისგან განსხვავებით, ყვარლის რაიონის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ლეკ მოსახლეობას, ასევე კოლმეურნეობებს ნებას რთავდნენ თან წაეღოთ პირადი საკუთრება, ფულადი სახსრები, წაეყვანათ წვრილფეხა და მსხვილფეხა საქონელი და ა.შ.[19]

საქონელი ყვარლის რაიონიდან დაღესტანში, მათი ახალი დასახლების ადგილებში უნდა გადაერეკათ, რაც შეეხება მარცვლეულს, ძირითადად ხორბალს, იმის გამო, რომ მისი გადაზიდვით აეცილებინათ ხარჯი, უნდა ადგილზე დაეტოვებინათ.[20] ბრძანებაში მითითებული იყო, რომ თივ-თებელჯოხის და ხაშალხუტის კოლმეურნეობებისგან, ასევე ცალკეული მოქალაქეებისგან ჩაბარებული ხორბლის ნაცვლად მათზე უნდა გაცემულიყო ცნობები, რომლის საფუძველზე, დასახლების ახალ ადგილებში მოსახლეობა, კოლმეურნეობები მიიღებდნენ იმ რაოდენობის ხორბალს, რაც მათ ყვარლის რაიონში დატოვეს.[21]

გათვალისწინებული იყო ისეთი მარცვლეული კულტურის საფასურის ანაზღაურებაც კი, როგორიც არის სიმინდი. იმის გამო, რომ ლეკების დაღესტანში გასახლება ხდებოდა ზაფხულში, ხოლო სიმინდის აღება არ ხდება შემოდგომამდე, სიმინდის ნათესები უნდა შეფასებულიყო და შემდგომ ანაზღაურებულიყო, როგორც მოსახლეობისთვის, ისე კოლმეურნეობებისთვის.[22]

გარდა ამისა, კოლმეურნეობებს, კოლმეურნეებს და კერძო პირებს, ვინც უნდა ჩასახლებულიყვნენ ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ასსრ-ს ყოფილ ტერიტორიაზე, უნაზღაურდებოდათ საზოგადოებრივი და კერძო შენობების – საცხოვრებელი ბინების ღირებულებაც.

შეუქმნიათ კომისია, როგორც საქართველოს ხელისუფლების, ასევე დაღესტნის ასსრ-ს შესაბამისი ორგანოების წარმომადგენლების შემადგენლობით, რომელსაც ევალებოდა ორი კვირის ვადაში არაუგვიანეს 1944 წლის 10 აგვისტოსი, წარედგინა საქართველოს ხელისუფლებისთვის შესაბამისი გათვლები, თუ რა ღირდა ის შენობები, რომლებსაც კოლმეურნეობები და კერძო პირები ტოვებდნენ საქართველოში, რათა დროულად აენაზღაურებინათ მათი ღირებულება მოსახლეობისთვის. ანუ, ამ კომისიაში დაღესტნის ასსრ-ს შესაბამისი სტურქტურებიც ჩართული იყვნენ, ყვარლის რაიონში განსახლებული ლეკი მოსახლეობის ქონების აღწერა-ანაზღაურების პროცესში.

[19] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 14. აღწერა 18. საქმე 81, გვ. 65-67.
[20] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 14. აღწერა 18. საქმე 81, გვ. 65-67.
[21] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 14. აღწერა 18. საქმე 81, გვ. 65-67.
[22] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 14. აღწერა 18. საქმე 81, გვ. 65-67.

1944 წლის 25 ივლისის №373, საქართველოს სსრ სახალხო კომისართა საბჭოს და საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ერთობლივ დადგენილებაში – „დაღესტნის ასსრ-ში საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრები დაღესტნელების გადასახლება“, აღნიშნული იყო, რომ კოლმეურნეებს და კერძო პირებს სსრკ-ს სახალხო კომისართა საბჭოს, 1944 წლის 9 მარტის №255-74 cc დადგენილების შესაბამისად, მათ ნება ეძლეოდათ უფასოდ ემგზავრათ რკინიგზით, ასევე ახალ ადგილზე ჩასვლისთვის ეძლეოდათ სხვა სახის შეღავათები.[23]

ყვარლის რაიონის ლეკებით დასახლებული სოფლებიდან, ახალ საცხოვრებელ ადგილზე მოსახლეობის გამგზავრება, მათი ქონების გადაზიდვა, ქალაქ თელავის რკინიგზის სადგურიდან განხორციელდა. ლეკი მოსახლეობა ყვარლის რაიონიდან თელავში ავტომანქანებით ორგანიზებულად გადაიყვანეს. ამისათვის, როგორც ამავე ბრძანებულებაშია ნათქვამი – დაახლოებით 50 სატვირთო ავტომანქანა და 33 ტონა ბენზინი იქნა გაგზავნილი ყვარლის რაიონში.

ამიერკავკასიის რკინიგზას, სსრკ-ს სახალხო კომისარიატის, 1944 წლის 18 მაისის №545 დადგენილების შესაბამისად, უნდა უზრუნველეყო თელავის რკინიგზის სადგურზე ყოფილი ჩეჩენ-ინგუშეთის ასსრ-ს ტერიტორიაზე, უკვე დაღესტნის ასსრ-ში ჩასასახლებლების გადასაყვანად 150 დახურული სატვირთო ვაგონის მობილიზება.[24]

გარდა ამისა, საქართველოდან დაღესტანში გამგზავრებული მოსახლეობის გადაყვანის უზრუნველსაყოფად, თელავის რკინიგზის სადგურიდან გუდერმესის რკინიგზის სადგურამდე მოძრავ მატარებლებზე მიუმაგრებიათ შესაბამისი სამედიცინო პერსონალი, გამოუყვიათ სამედიცინო მედიკამენტები. ყვარლის რაიონში მცხოვრები ლეკების გამგზავრების პროცესის ხელმძღვანელობა ევალებოდა საქართველო სსრ-ს სახალხო დეპუტატთა საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილე ჭიჭინაძეს. ლეკი მოსახლეობის დაღესტანში გადაყვანის პროცესში, ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენლებიც იყვნენ იყვნენ ჩართული – ყვარლის რაიონის კომუნისტური პარტიის(ბ) რაიკომის პირველი მდივანი ციხისთავი და ყვარლის რაიონული აღმასკომის თავმჯდომარე აივაზაშვილი.[25]

[23] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 14. აღწერა 18. საქმე 81, გვ. 66.
[24] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 14. აღწერა 18. საქმე 81, გვ. 65-67.
[25] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 14. აღწერა 18. საქმე 81, გვ. 65-67.

ჩეჩენ-ინგუშეთის ასსრ-ს ყოფილ ტერიტორიაზე ჩასახლებულ ლეკ მოსახლეობას, იმის მიუხედავად, რომ: *„საბჭოთა ხელისუფლებამ, მათ ყველა პირობა შეუქმნა იქ ცხოვრებისთვის – შეასახლა ჩეჩენი და ინგუში მოსახლეობისგან დაცლილ ბინებში, ვერ შეძლო ახლადჩასახლებულების მედიკამენტებით, თუ სხვა საჭირო ნივთებით მომარაგება. 1944 წლის ბოლოს ახლადჩასახლებული ლეკი მოსახლეობის რიგებში მალარიამ იფეთქა, რამაც მათი გარკვეული ნაწილი იმსხვერპლა. ამას დაემატა ტიფი და სხვა ავადმყოფობებიც. დაავადებების შესაძლო მიზეზებს შორის სახელდებოდა საპონის, თეთრეულის უკმარისობა, გადასახლებულების კულტურული ჩამორჩენილობა, კვების პროდუქტების ნაკლებობა და ერთფეროვნება“.*[26]

.....

1956-1957 წლებში იწყება ჩრდილოეთ კავკასიის რესპუბლიკებიდან დეპორტირებული ხალხების აქტიური დაბრუნების პროცესი თავის სამშობლო მხარეებში. ცხადია, ამაში დიდი როლი ითამაშა იმ გარემოებამ, რომ 1956 წლის 25 თებერვალს გამართულ დახურულ სხდომაზე, საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველმა მდივანმა, ნიკიტა ხრუშჩოვმა, „დაგმო“ სტალინის „პიროვნების კულტი“, მისი საშინაო პოლიტიკა და მათ შორის, მოსახლეობის გადასახლება-დეპორტაციები.

1956 წელს ჩეჩნებს, ინგუშებს, ბალყარელებს და ყარაჩაელებს გაუუქმეს ე.წ. სპეც-გადასახლებულის ანუ დეპორტირებულების სტატუსი. მათ თავისუფლად გადაადგილების უფლება მიიღეს. 1957 წლის 19 იანვარს გამოქვეყნდა, სსრკ-ს უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის ბრძანებულება – „ჩეჩენ-ინგუშეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის აღდგენის შესახებ“. ამავე წელს აღდგა ბალყარელების, ყარაჩაელების და ყალმუხების ეროვნული ავტონომიები.

ცნობილია, რომ 1944 წელს, დეპორტირებული ხალხების საცხოვრებელ ადგილებში საქართველოდან ჩასახლებული ქართველები, ყოველგვარი „გადასახადის“ მიღების გარეშე გამობრუნდნენ უკან მშობლიურ მხარეებში, ანდა საქართველოს სხვა ტერიტორიებზე იქნენ ჩასახლებული.

მაგალითად, ყვარლის რაიონის მეზობლად მდებარე თელავის რაიონში, 1957 წელს, ყარაჩაი-ჩერქეზეთის ავტონომიური ოლქის ყოფილ ტერიტორიიდან წამოსულ ქართველებს, რომლებიც იქ ადრე ყარაჩაელების გადა-

[26] Ахмадов Я.З., Хасмагомадов Э.Х. История Чечни в XIX-XX веках. М.: Пульс. 2005,https://refdb.ru/look/2212100-p8.html

სახლების შემდეგ ჩაასახლეს, თელავის რაიონში გამოუყვეს მიწა, აუშენეს სახლები და დაასახლეს. ამაზე მეტყველებს, თელავის რაიონის აღმასრულებელი კომიტეტის მასალებში დაცული დოკუმენტები. საუბარია არა კახეთის, არამედ საქართველოს სხვა ტერიტორიებიდან ყარაჩაი-ჩერქეზეთის ავტონომიური ოლქის ყოფილ ტერიტორიაზე ჩასახლებულ ქართველებზე. კერძოდ, საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს, 1957 წლის 3 მაისის №258 დადგენილებით, თელავის რაიონული აღმასრულებელი კომიტეტისთვის გამოუყვიათ სამშენებლო მასალები, ყარაჩაი-ჩერქეზეთის ავტონომიური ოლქის ყოფილი ტერიტორიიდან თელავის რაიონში ჩამოსახლებულებისთვის.[27]

როგორც დოკუმენტებიდან ჩანს, ამ პერიოდში ყარაჩაი-ჩერქეზეთის ავტონომიური ოლქის ყოფილ ტერიტორიიდან თელავის რაიონის სოფლების – რუისპირის, კურდღელაურის, შალაურის კოლმეურნეობებში 104 კოლმეურნის ოჯახი დასახლებულა.[28]

რაც შეეხება ყვარლის რაიონიდან ლეკური მოსახლეობის გასახლებას და მათ შემდგომში „დაბრუნებას“, საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივში დაცულია ძალიან საინტერესო მასალები, რომლებიც გვაძლევენ საშუალებას აღვადგინოთ ის რეალური ისტორია, რაც იმ დროს მოხდა. ასევე, გავაანალიზოთ იმდროინდელი მოვლენები, თუ რატომ და როგორ „დაბრუნდა“ ლეკი მოსახლეობა ყვარლის რაიონში და არა თავის ნამდვილ სამშობლოში – დაღესტანში.

როგორც ცნობილია, 1953 წლიდან, სტალინის გარდაცვალებიდან სულ რამდენიმე თვეში, აქტიურად იწყება სტალინის პერიოდის სსრკ-ს საშინაო პოლიტიკის „გადახედვის“ პროცესი. გამომდინარე იქიდან, რომ საბჭოთა კავშირის „ახალი“ ხელმძღვანელობა, ნიკიტა ხრუშჩოვის თუ სხვა მაღალი რანგის საბჭოთა ბიუროკრატიული აპარატის წარმომადგენლების სახით, საქართველოს მოიაზრებდა, როგორც სტალინის „სამშობლოს“, ქართველებს კი მის მხარდამჭერებად, იწყება ისეთი ქმედებების განხორციელება, რაც გამოიწვევდა სტალინის „მომხრეების“, თუ მხარდამჭერების „დასუსტებას“.

ალბათ ამისი მიზეზი იყო, რომ საქართველოდან გასახლებული ლეკი მოსახლეობის საქართველოში დაბრუნების სურვილს, არა თუ დიდი წინააღმ-

[27] კახეთის რეგიონალური არქივი. თელავის რაიონის აღმასკომის მასალები. ფონდი № 600. საქმე № 851, გვ. 12.

[28] კახეთის რეგიონალური არქივი. თელავის რაიონის აღმასკომის მასალები. ფონდი № 600. საქმე № 851, გვ. 28.

დეგობა არ შეხვედრია, არამედ მართული იყო „ცენტრიდან“ შესაბამისი ორგანოების მიერ. სხვა აზსნას ვერ ვუძებნით იმ ხანად განვითარებულ მოვლენებს, რომლის დასაწყისად უნდა ჩაითვალოს, შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივში მოძიებული ძალიან საინტერესო დოკუმენტი.

საუბარია 1944 წლამდე საქართველოში მცხოვრები ლეკი მოსახლეობის სახელით დაწერილ წერილზე, რომელიც თავისი შინაარსით, ანტიქართული „იდეური“ დატვირთვით წააგავს, ლეკების მიერ 1907 წელს დაწერილ წერილს, რომელზეც სხვა კვლევაში გვქონდა საუბარი.[29]

1955 წლით დათარიღებული ეს წერილი ხელმოწერილია ლეკურ მოსახლეობაში „გავლენიანი“ პირების – *„კოლმეურნეობის ყოფილი თავმჯდომარე და პარტ-ორგანიზაციის პირველადი მდივანი, კპ-ს წევრი 1940 წლიდან მამედოვის“* და *„კოლმეურნეობის ყოფილი წევრი, ლაგოდეხის მოქალაქე, 67 წლის მოხუცი, უპარტიო ტაგუევის“* მიერ. წერილი ეგზავნება *„სსრკ-ს მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე მარშალ, ამხანაგ ნ. ბულგანინს“*.[30]

წერილს ადევს რეზოლუცია: *„საქართველოს ცკკპ მჟავანაძეს, დაღესტნის კპ საოლქო კომიტეტს, დანიალოვს. გთხოვთ, განიხილოთ ეს საკითხი და მიიღოთ საჭირო ზომები“, მ. საბუროვი, 1955 წლის 25 ნოემბერი“*.[31]

წარმოგიდგენთ 1955 წლით დათარიღებულ რუსულ ენაზე დაწერილი დოკუმენტის თარგმანს:

„სსრკ-ს მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე მარშალ, ამხანაგ ნ. ბულგანინს

ლაგოდეხის რაიონის სოფელ შრომაში მცხოვრებ იუსუპ ალიეროვის-ძე მამედოვის და ჯემალ ტუგაევის, მცხოვრები ლაგოდეხში, ვოროშილოვის სახელობის ქუჩის № 8

განცხადება

მოგმართავთ, 463 დაღესტნელი ოჯახის სახელით, რომლებიც ხალხის მტრის ბერიას ნებით უკვე 11 წელია არიან სრულიად უუფლებო მდგომარეობაში, მათ არავითარი დანაშაული არ ჩაუდენიათ. ჩვენ თერთმეტი წელია წარუმატებლად ვცდილობთ აღვადგინოთ ჩვენი კონსტიტუციური უფლე-

[29] თ. სიმაშვილი. კახეთში მაცხოვრებელი ლეკები საარქივო მასალების მიხედვით (ნაწილი I: XIX საუკუნის ბოლო და XX საუკუნის დასაწყისი), გვ. 293-329.
[30] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 14. აღწერა 31. საქმე 196, გვ. 85-87.
[31] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 14, აღწერა 31, საქმე 196, გვ. 85.

ბა – ვიშრომოთ და ვიცხოვროთ სსრკ-ს ჩვენი მრავალნაციონალური ოჯახის გვერდით და მსგავსად.

ძნელად დასაჯერებელია, რომ ჩვენს დროს, როდესაც პარტიის და მთავრობის მთელი პოლიტიკა მიმართულია იმაზე, რომ სსრკ-ს ხალხების ცხოვრება სულ უფრო და უფრო გაუმჯობესდეს, როდესაც ჩვენი სახელმწიფოს ძლიერების გამტკიცების ხარჯზე სსრკ-ს მთავრობა შესაძლებლად მიიჩნევს ამინისტია გაუკეთოს იმ მოქალაქეებს ვინც ჩაიდინეს მძიმე დანაშაულებები, ამ დროს ასობით ადამიანი, ვისაც არასოდეს ჩაუდენია დანაშაული, და პირიქით პატიოსნად და კეთილსინდისიერად შრომობდა, აღმოჩნდნენ უუფლებო და არაადამიანურ მდგომარეობაში. ამ მდგომარეობაში იმყოფება 463 ოჯახი - რამოდენიმე ასეული საბჭოთა მოქალაქე.

1944 წელს, ჩვენ ყოველგვარი საფუძვლის გარეშე ძალდატანებით გადაგვასახლეს საქართველოდან დაღესტანში და ჩვენ აღმოვჩნდით მოქალაქეობის გარეშე. ჩვენ ფაქტიურად ჩამოგვართვეს ხმის უფლება, რადგან არსად არ ვირიცხებით და 1947 წლის საბჭოს არჩევნებში ვერ მივიღეთ მონაწილეობა, ხოლო კოლმეურნეობა ჩვენ არ გვიღებს, ასევე არ გვიღებენ სამუშაოზე ქარხნები და ფაბრიკები.

იმის მაგივრად, რომ ჩვენ სხვა ხალხების მხარდამხარ ვიშრომოთ ჩვენი ქვეყნის საკეთილდღეოდ, ჩვენ იძულებული ვართ, როგორც ოდესღაც დღიურად დაქირავებულმა პირებმა, ვიმუშაოთ კერძო პირებთან პურის ლუკმისთვის. ჩვენს ბავშვებს არ იღებენ სკოლებში და ისინი იზრდებიან მცირეგანთლებულები.

1944 წელს შეწყვიტეს ახალგაზრდების წითელი არმიის რიგებში გაწვევა, დიდი სამამულო ომის ფრონტებზე დაღუპული მეომრების ოჯახებისთვის არ იძლევიან პენსიებს, მრავალშვილიან დედები არ იღებენ შემწეობას, რომ შეინახონ და გაზარდონ შვილები, ჩვენ არ ვართ დაბეგრილი გადასახადებით.

დღევანდელ დღეს ჩვენი მდგომარეობა უფრო გაუარესდა. ჩვენ გამოგვყარეს ყვარლის რაიონიდან და იძულებული ვართ ვიცხოვროთ ქუჩაში, სადაც ადამიანები იღუპებიან. ჩვენი სასაფლაოები მოხნეს და ჩვენ არ გვაქვს ადგილი, სადაც შეიძლება დავკრძალოთ ჩვენი მიცვალებულები. წისქვილებში აუკრძალეს ავარელი მოქალაქეებისთვის ფქვილის დაფქვა.

ჩვენ გვემუქრებიან, რომ თუ ჩვენ არ წავალთ ჩვენი რაიონიდან, სადაც მთელი ცხოვრება გაატარეს ჩვენმა მამებმა და პაპებმა, ჩვენ საქონელს

და ჩვენს ნივთებს კონფისკაციას გაუკეთებენ. ქართველ კოლმეურნეებს, ვინც შეიფარეს ჩვენი ოჯახები აიძულებენ გაგვყარონ სახლებიდან.

ჩვენ დაღესტნელებს გვსურს პატიოსნად ვიშრომოთ, გვქონდეს უფლება ვიყოთ კოლმეურნეობების წევრები – აქტიური მონაწილეობა მივიღოთ კომუნიზმის მშენებლობაში, მაგრამ 11 წლის განმავლობაში ჩვენ გვართმევენ ამ უფლებას.

რატომ მოგვექცნენ ასე? ჩვენ ხომ არავითარი დანაშაული არ ჩაგვიდენია, ჩვენ დაგვსაჯეს არაფრის გამო, რეპრესირებულებად გვაქციეს, ყოველგვარი საფუძვლის გარეშე ჩვენს უკანონონოდ მოგვექცნენ.

მოხდა შემდეგი: საქართველოში ასი წლის წინ მცხოვრები დაღესტნელები იყვნენ აყრილი ყვარლის რაიონში ნაცხოვრები სოფლებიდან ხაშალხუტი და თივ-თებელჯოხი. 1944 წლამდე ჩვენ ვცხოვრობდით ამ სოფლებში, რომლის მოსახლეობა შეადგენდა 800 მეურნეობას დაღესტნელი ოჯახების.

1944 წელს ყველა ეს 800 ოჯახი[32] *ძალდატანებით იქნენ გადასახლებული დაღესტნის ასსრ-ს, რიტლოვსკის რაიონში. გადაასახლეს მუქარით, რომ თუ არ გადავსახლდებოდით, მაშინ ჩვენც ისე მოგვექცეოდნენ როგორც ჩეჩნებს. მთელი ჩვენი შეძენილი მეურნეობა(ქონება) – სახლები, ბაღები და სხვა ჩამოგვართვეს და გვაიძულეს ცხოვრება დაგვეწყო თავიდან.*

ჩვენც არაფერი გვქონდა, რომ გვეჭამა, მკვეთრმა გაუარესებამ ცხოვრებისეული და კლიმატური პირობების მიგვიყვანა მძიმე შედეგებამდე – გადასახლებული დაღესტნელების თითქმის ნახევარი დაიხოცა და დანარჩენები, თავი რომ გადაერჩინათ თავის თანასოფლელების ბედისგან დაბრუნდნენ თავისთან სამშობლოში, საქართველოში.

თუმცა, დაღესტნელების ოჯახებს ნება არ დართეს ჩასახლებულიყვნენ თავის სახლებში და ჩვენ უბრალო თავშესაფრის ძებნა მოგვიხდა, რომ ბავშვები და მოხუცები არ დახოცილიყვნენ ღია ცის ქვეშ, ასევე მოგვიწია სხვადასხვა რაიონში გაფანტვამ.

ახლა ჩვენი დაღესტნური ოჯახები მიდი-მოდიან ყვარლის, ლაგოდეხის, ბელაქნის, წითელ-წყაროს, ახმეტის და საქართველოს სსრ-ს სხვა რაიონებში, სადაც სიბრალულის გამო შეიფარეს თავისთან სახლებში ქართველმა კოლმეურნეებმა, ზოგს ესეც არ აქვს.

[32] დოკუმენტებიდან ჩანს, რომ ყვარლის რაიონიდან რეალურად გაასახლეს სულ 470 ოჯახი, რომელთა ქონება შეფასებულ იქნა 1 289 920 მანეთად, იხ.: კახეთის რეგიონალური არქივი. ყვარლის რაიონის მასალები. ფონდი 1. საქმე 763, გვ. 1-2.

ამის შესახებ, 1953 წლის 4 მარტს (№73-983) დავწერეთ განცხადებაში,[33] რომელიც გავაგზავნეთ სსრკ-ს უმაღლეს საბჭოში, მაგრამ ჩვენი განცხადება გადაგზავნილი იქნა მშრომელთა დეპუტატთა საბჭოების, თბილისის საოლქო საბჭოში, რომელმაც ჩვენ არც კი გვიპასუხა.

1953 წლის 16 ნოემბერს, ჩვენ შევიტანეთ განცხადება საქართველოს მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის სახელზე და ვითხოვეთ ნება დაერთოთ დავბრუნებულიყავით ჩვენს სოფლებში, მაგრამ ეს განცხადება გადაგზავნილი იქნა საქართველოს შინაგან საქმეთა მინისტრ ინაურთან. პასუხი მისგან ჩვენ ვერ მივიღეთ და მასთან მიღებაზე არ დაგვიშვეს. ჩვენ ასევე მივმართეთ განცხადებით საქართველოს ცკ კპცც და ცკკპ, მაგრამ პასუხი მათგანაც არ მიგვიღია.

ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ ასეთ უუფლებო და არაადამიანურ მდგომარეობაში მდგომარეობაში აღმოვჩნდით, ხალხის მტრის ბერიას გამო. იმის გამო, რომ ცალკეულმა უსულგულო ჩინოვნიკებმა, დაივიწყეს, რომ ჩვენს ქვეყანაში მოქალაქეები მიუხედავად მათი ნაციონალური კუთვნილებისა თანაბრები არიან – არ სურთ გამოასწორონ მდგომარეობა და დაეხმარნენ ჩვენს ოჯახებს მოიპოვონ მშვიდობა.

მოგმართავთ თქვენ, ჩვენ გთხოვთ დაუდოთ ბოლო უუფლებო არსებობას და ხეტიალს არაფერში დამნაშავე 463 დაღესტნური ოჯახის და დაგვეხმაროთ ჩვენ დავიწყოთ ცხოვრება, ისე როგორც ცხოვრობენ ჩვენი სამშობლოს მოქალაქეები.

ჩვენ გთხოვთ, თქვენ მისცეთ მითითება საქართველოს ხელისუფლებას დაგვაბრუნონ ჩვენ ჩვენს მუდმივ საცხოვრებელ ადგილზე, ჩვენს სამშობლოში, დაგვიბრუნონ ჩვენი სახლები, რომლებისგანაც, 800-დან დარჩა მხოლოდ 200.

პირობას გაძლევთ თქვენ, მართალია ჩვენი სოფლები თითქმის დანგრეულია, ჩვენ დაუდალავი შრომით აღვადგენთ დანგრეულ მეურნეობებს, შევქმნით ახალ კოლმეურნეობებს და ყველა ღონეს ვიხმართ იმისათვის, რომ ეს ახალი კოლმეურნეობა გახდეს სანიმუშო. ჩვენ მოგვენატრა ჩვენი სამშობლო და ვიშრომებთ გასამმაგებული ძალით.

ჩვენ ძალიან გთხოვთ, არ გაგზავნოთ ჩვენი წერილი საქართველოში, რადგან ჩვენ დავკარგეთ ყოველგვარი იმედი იმის, რომ ჩვენ იქ დაგვეხმარებიან.

[33] ეს განცხადება, სავარაუდოდ, დაიწერა არა 4 მარტს, არამედ სტალინის გარდაცვალების შესახებ ოფიციალური ინფორმაციის გავრცელების დღეს – 5 მარტს.

ყოფილი თავმჯდომარე კოლმეურნეობის და მდივანი პირველადი პარტ-ორგანიზაციის, კომუნისტური პარტიის წევრი 1940 წლიდან მამედოვი.

კოლმეურნეობის ყოფილი წევრი, ლაგოდეხის მოქალაქე 67 წლის მოხუცი, უპარტიო ტაგუევი" [დოკ. №№ 3, 4, 5, 6].[34]

მცირე ექსკურსი ისტორიაში – ეს წერილი იწერება მაშინ, როდესაც ნიკიტა ხრუშჩოვი, იმ დროს საკავშირო კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივანი (1953-1964), სსრკ-ის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე (1958-1964) იწყებს სტალინის და მისი გარემოცვის წინააღმდეგ ფარულ ბრძოლას, რაც უკვე ღიად გაცხადდა, 1956 წლის 25 თებერვალს, საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის XX საკავშირო ყრილობის მიმდინარეობისას გამართულ „დახურულ" სხდომაზე – ნიკიტა ხრუშჩოვმა „დაგმო" „პიროვნების კულტი" და გააკრიტიკა სტალინი.

როგორც ვიცით, 1956 წლის 9 მარტს თბილისში, სწორედ ხრუშჩოვის გარემოცვის ბრძანებით მოხდა, ემოციურ ნიადაგზე დაწყებული სტუდენტ-ახალგაზრდობის, მოსახლეობის ნაწილის მშვიდობიანი, ასე ვთქვათ, „პროსტალინური" დემონსტრაციის დარბევა. „წითელი არმიის" ნაწილების მიერ ცეცხლსასროლი იარაღის გამოყენებას, მომიტინგეებს შორის მოჰყვა დიდი მსხვერპლი – ოფიციალურად 27 ადამიანი დაიღუპა, თუმცა, არაოფიციალური მონაცემებით, დახოცილთა რაოდენობამ 100 ადამიანს გადააჭარბა.

მოსკოვში, მარშალ ბულგანინის სახელზე გაგზავნილი ზემომოყვანილი დოკუმენტის დეტალურ ანალიზს აქ არ გავაკეთებთ. ვფიქრობთ, უმჯობესია მკითხველმა თვითონ შეადაროს მასში მოყვანილი ფაქტების სისწორე და მათი ავტორებისეული ინტერპრეტაცია, ჩვენ მიერ გაანალიზებულ, მათ შორის რუსეთის იმპერიის პერიოდის მასალებს.[35] მხოლოდ აღვნიშნავთ შემდეგს, რომ წერილში საკმაოდ ბევრი შეუსაბამობებია ისტორიულ რეალობასთან. თუნდაც იმისი თქმა, რომ საქართველოდან დაღესტანში გადაყვანილი ლეკებს „ყველაფერი წაართვეს".[36]

საქმე იმაშია, რომ საქართველოდან გასახლებულ ლეკებს სრულად აუნაზღაურეს სახლების, ბაღების და სხვა ქონების ღირებულება. ისინი ჩეჩნებივით და ინგუშებივით არ გადაასახლეს ისეთ ადგილებში, სადაც ელემენ-

[34] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 14. აღწერა 31. საქმე 196, გვ. 85-87.
[35] თ. სიმაშვილი. კახეთში მაცხოვრებელი ლეკები საარქივო მასალების მიხედვით (ნაწილი I: XIX საუკუნის ბოლო და XX საუკუნის დასაწყისი), გვ. 293-329.
[36] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 14. აღწერა 31. საქმე 196, გვ. 87.

ტარული საცხოვრებელი პირობებიც კი არ იყო. ამას ვფიქრობთ სრულად ადასტურებს ჩვენს მიერ ზემოთ მოყვანილი დოკუმენტები.

ამასთან, ყვარლის რაიონიდან ლეკების გადაყვანა დაღესტნის რესპუბლიკაში, რომლის შემადგენლობაშიც 1944 წლიდან იურიდიულად შედიოდა ის ტერიტორიები, სადაც ჩასახლდნენ, რეალურად ლეკების სამშობლოში დაბრუნება იყო. ზემომოყვანილი მასალები ადასტურებენ, რომ დაღესტანში მათ უმეტესობას ისედაც გააჩნდა თავისი მამა-პაპეული სახლები და მიწის ნაკვეთები. ჩვენს მიერ ზემომოყვანილ წერილში კი, მისმა ავტორებმა თავის სამშობლოდ საქართველო „გამოცხადეს“, რაც ვფიქრობთ არ შეესაბამებოდა რეალობას.

დოკუმენტების ანალიზიდან ირკვევა, მაღალი რანგის მოსკოველი ჩინოვნიკის – საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის წევრის (1952-1961), საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის პრეზიდიუმის წევრის (1952-1957) და საბჭოთა კავშირის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილე მ. საბუროვის[37] მოწერილობა და ლეკების მიერ მარშალ ბულგანინის სახელზე გაგზავნილი წერილის ასლი, საქართველოს იმდროინდელი ხელისუფლების მიერ მაშინვე იქნა „კონტროლზე“ აყვანილი და „შესასწავლად“ გადაცემული.

ამას ადასტურებს, საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს მიერ, საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის განსაკუთრებული სექტორის გამგის გურგენიძისადმი გაგზავნილი, 1955 წლის 13 დეკემბრით დათარიღებული საიდუმლო წერილი:

„ვაცნობებთ, რომ საქართველოს სსრ-ს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის, 1944 წლის 18 მაისის №546 დადგენილების თანახმად, საქართველოს სსრ-ს ყვარლის რაიონის სოფლების ხაშალხუტი და თივის საბჭოებიდან, 1944 წელს იქნენ გადასახლებული დაღესტნის ასსრ-ში ლეკები 800 ოჯახამდე.[38]

გადასახლება წარმოებდა საქართველოს ცნკ დაღესტნის ცნკ-ს წარმომადგენლების მიერ მონაწილეობით.

---

[37] მაქსიმ ზაქარიას ძე საბუროვი. საბჭოთა პარტიული და სახელმწიფო მოღვაწე, სკკპ-სცენტრალური კომიტეტის წევრი (1952-1961), სკკპ-ს ცენტრალური პრეზიდიუმის წევრი. კომიტეტი (1952-1957), სსრკ უმაღლესი საბჭოს დეპუტატი, რსფსრ-ს უმაღლესი საბჭოს დეპუტატი. Сабуров Максим Захарович, http://hrono.ru/biograf/bio_s/saburovmz.php

[38] სხვა დოკუმენტებში ეს ციფრი ბევრად დაბალია და არ დასტურდება 800 ოჯახის გასახლება.

ყველა მასალა გადასახლებულებზე ინახება ყვარლის მშრომელთა დეპუტატთა საბჭოს რაიაღმასკომში.

საქართველოს შინაგან საქმეთა მინისტრის მოადგილე

ა. ასმოლოვი.[39]

ამ წერილის გაგზავნიდან მალევე, 1956 წლის 2 თებერვალს, საქართველოს კომუნისტური პარტიის (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივანი ვასილ მჟავანაძე, სსრკ-ს მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილე მ. საბუროვს წერს:

„თქვენი მითითების თანახმად, 1955 წლის 25 ნოემბერს განვიხილე მოქალაქეების მამედოვი იუსუპ ამირის ძის და ტაგუევი დჟამალის განცხადება, მათ გადასახლებაზე საქართველოს სსრ-დან დაღესტნის ასსრ-ში.

აღნიშნული საკითხის შესწავლით დადგინდა შემდეგი: თანახმად სსრკ-ს სახალხო კომისართა საბჭოს, 1944 წლის 18 მაისის დადგენილებისა „გადასახლების დაღესტანში ასსრ-ში საქართველოს სსრ-ში მცხოვრები დაღესტნელების“, 1944 წლის აგვისტოში განხორციელდა საქართველოს სსრ-ში ყვარლის რაიონში მცხოვრები დაღესტნელების მეურნეობების, კოლმეურნეების და კერძო პირების გასახლება.

ამ გადაწყვეტილების განსახორციელებლად ადგილზე ე.ი. ყვარელის რაიონში ჩავიდნენ დაღესტნის კპ საოლქო კომიტეტის წარმომადგენლები, დაღესტნის სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილე ამხანაგი დანიალოვის ხელმძღვანელობით, რომელიც ამჟამად არის დაღესტნის კომუნისტური პარტიის საოლქო კომიტეტის მდივანი. მათ ჩაატარეს შესაბამისი მოსამზადებელი სამუშაო ადგილზე, რის შედეგად გამოგზავნილ იქნა კომისია, რომელმაც განახორციელა გასახლება.

კოლმეურნეობების ყველა მოძრავი ქონება, კოლმეურნეების და კერძო პირების მსხვილი და წვრილფეხა პირუტყვი გადაყვანილ იქნა ახალი ჩასახლების ადგილზე. დაღესტნის კომუნისტური პარტიის საოლქო კომიტეტის და დაღესტნის სახალხო კომისართა საბჭოს ხელმძღვანელობით, ისინი გადაყვანილ იქნენ ახალი ჩასახლების ადგილზე დაღესტნის ასსრ-ში.

დარჩენილი საზოგადოებრივი და კერძო პირების უძრავი ქონება - შენობები, საცხოვრებელი სათავსოები და სხვა შეფასდა, დაღესტნის ასსრ-ს და საქართველოს მინისტრთა საბჭოების შერეული კომისიის წარმომადგენ-

[39] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 14. აღწერა 31. საქმე 196, გვ. 11.

ლების მიერ და მათი ღირებულება ანაზღაურებულ იქნა საბიუჯეტო სახსრების ხარჯზე დადგენილი წესით.

აღნიშნული გასახლება ჩატარდა მხოლოდ ნებაყოფილობით და ძალდატანების შემთხვევებს ადგილი არ ჰქონია. სულ გასახლდა ორი კოლმეურნეობა, 470 მეურნეობა და კერძო პირი.

ინფორმაციისთვის მოგახსენებთ, რომ გადასახლება ჩატარდა სოფლებში თივი და ხაშალხუტი. იმის გამო, რომ შენობები იყო ძალიან მყიფე და გამოუსადეგარი, გადასახლების შემდეგ მათი უმრავლესობა იქნა დანგრეული.

სოფელ თივში დღეს არ არის არც ერთი ძველი შენობა და ადგილი გამოიყენება მხოლოდ თესვისთვის და ხაშალხუტში გარკვეულ შენობებში ახლადჩასახლებულები დასახლდნენ და დანარჩენი კი, დაანგრიეს გამოუსადეგარობის გამო.

ადგილზე შემოწმებით დადგინდა, რომ გასახლებული დაღესტნელების, ან მათი ოჯახის წევრების ნაწილმა დატოვა თავისი ახალი საცხოვრებელი დაღესტნის ასსრ-ში და ეწევიან მოქარავნე ცხოვრებას, ემალებიან სახელმწიფო მიწოდებებს და გადასახადებს. ამასთან, ზამთრის დროს ისინი იმალებიან საქართველოს სსრ-ს კოლმეურნეობების საძოვრებზე, სადაც ინახავენ მათ საკუთრებაში მყოფ საქონელს. წლის სხვა დროს კი ბრუნდებიან დაღესტნის ასსრ-ს მთიან ადგილებში.

მოქალაქეების მამედოვის და ტუგაევის მიერ მათ განცხადებაში მოყვანილი მტკიცება, დაღესტნელების თითქოს იძულებით გადასახლებაზე საქართველოს სსრ-დან დაღესტნის ასსრ-ში არ შეესაბამება სინამდვილეს და არის განმცხადებლების მიერ გამოგონილი.

მხედველობაში იღებს რა არსებულ ვითარებას და შეუძლებლობას ასეთ მდგომარეობაში დარჩენის, საქართველოს ცკ კპ გთხოვთ დაავალდებულოთ დაღესტნის კპ საოლქო კომიტეტი და დაღესტნის მინიტრთა საბჭო ჩაატარონ საჭირო სამუშაოები ორგანიზაციულ-სამეურნეო გაძლიერებისთვის კოლმეურნეობების, გადასახლებულების საქართველოს სსრ-დან მათი ახალი ჩასახლების ადგილზე.

საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის მდივანი

მჟავანაძე.

1956 თებერვალი“.[40]

[40] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 14. აღწერა 31. საქმე 196, გვ. 1-3.

საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივნის, ვასილ მჟავანაძის ამ წერილში მოყვანილი ინფორმაციებით ვიგებთ, რომ 1944 წელს საქართველოდან დაღესტანში ლეკების დასახლებაში, სწორედ დაღესტნის კომუნისტური პარტიის საოლქო კომიტეტი და დაღესტნის სახალხო კომისართა საბჭო მონაწილეობდნენ, რაც დასტურდება სხვა მასალებითაც.[41]

ამ წერილში აღნიშნული ინფორმაცია, რომ სოფლებში – თივში და ხაშალხუტში, სადაც მოსახლეობის კუთვნილი ბინები იყო ძალიან მყიფე და გამოუსადეგარი, ადასტურებს, რომ ეს იყო არა კაპიტალურად ნაშენი სახლები, არამედ „ორმისამართიანი“ ცხოვრების მიმდევარი ლეკების მიერ, მინდვრებზე აგებული საზამთრო სადგომები. შესაბამისად, სწორედ ამიტომ ვერ „გამოიყენეს“ ისინი თავისი პირდაპირი დანიშნულებით – საცხოვრებელ სახლებად, იმ კოლმეურნეობების წევრებმა, ვისაც ლეკების დაღესტანში დაბრუნების შემდეგ ეს ადგილები გადაეცათ. როგორც ზემოთ მოყვანილ დოკუმენტშია აღნიშნული, მხოლოდ მცირე რაოდენობის შენობები დარჩენილა ხელშეუხლებელად სოფელ ხაშალხუტში, სხვა სოფლებში კი სრულად დაუნგრევიათ მათი გამოუსადეგარობის გამო.

წერილიდან ასევე ჩანს, რომ დაღესტანში გასახლებული ლეკების მიერ დაღესტნის ტერიტორიის დატოვება და მოქარავნე ცხოვრება, მათი ტრადიციული მეურნეობის დარგის, მესაქონლეობითაც იყო განპირობებული.[42]

საქართველოს ეროვნული არქივის, კახეთის რეგიონულ არქივში დაცულია დოკუმენტები, 1956 წელს დაღესტნის ასსრ-დან, ყვარლის რაიონის ტერიტორიაზე „დაბრუნებული“ და თვითნებურად ჩასახლებული ლეკების ოჯახების რაოდენობების შესახებ.

ყვარლის რაიონის აღმასკომის თავმჯდომარე დავითაშვილი, 1956 წლის 30 იანვარს, საქართველოს სსრ-ს უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმს წერდა: *„სსრ კავშირის სახალხო კომისარიატის 18 მაისის №546 დადგენილების შესაბამისად, სსრკ-ს სახალხო კომისართა საბჭოს და საქართველოს ცენტრალური კომიტეტის, 1944 წლის 25 ივლისის №373 დადგენილებით, 1944 წლის აგვისტოში ყვარლის რაიონის ტერიტორიიდან გასახლებულ იქნენ მუდმივად მცხოვრებელი ლეკები, ყოფილი ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის იმ რაიონებში, რომლებიც ჩეჩნენ-*

[41] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 14. აღწერა 31. საქმე 196, გვ. 11.
[42] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 14. აღწერა 31. საქმე 196, გვ. 2.

ინგუშების გადასახლების შემდეგ მიაკუთვნეს დაღესტნის ასს რესპუბლიკას.

ყვარლის რაიონიდან აღნიშნულ რაიონებში გასახლებულ იქნა სულ 470 ოჯახი, რომელთა ქონება შეფასებულ იქნა 1 289 920 მანეთად".[43]

ყვარლის რაიონის აღმასკომს, 1955 წლის მარტის თვეში ჩაუტარებია შემოწმება და დაუდგენიათ: *„321 ოჯახამდე ლეკს თვითნებურად მიუტოვებია მათვის მუდმივ საცხოვრებლად განკუთვნილი რაიონები და დაღესტანში დასახლების მავივრად ჩავიდნენ ყვარლის რაონში.*

არაზუსტი ცნობებით:

„ახალსოფლის სასოფლო საბჭოში დაბრუნდა 115 ოჯახი

გავაზის – 2

ჭიკაანის – 9

სანავარდოს – 6

საბუის – 15

შილდის – 15

ენისლის – 9

ყვარლის – 150

სულ 321 ოჯახი

აღნიშნულ ოჯახების რაოდენობა არ არის მყარი, რადგან ლეკები ეწევიან მოძრავ ცხოვრებას – გადადიან სოფლიდან სოფელში და რაიონიდან სხვა რაიონში.

რაიონის მილიციის მიერ ჩატარებული ბოლო შემოწმებით 43 მამაკაცი ლეკი მუშაობს რაიონის სხვადასხვა კოლმურნეობებსა და დაწესებულებებში.

სახელდობრ:

ყვარლის რაიონის ადგილობრივ მრეწველობაში შეშის დამზადებაზე სეზონურად მუშაობდა 10-12 ლეკი;

სანავარდოს „კომინტერნის" სახელობის კოლმურნეობაში მწყემსად – 3 ლეკი;

კუჭატნის კოლმეურნეობა „განათლებაში" – 1;

გავაზის „ვოროშილოვის" სახელობის კოლმეურნეობაში – 1;

ჭიკაანის „მალენკოვის" სახელობის კოლმეურნეობაში – 2;

ოქტომბრის „ძნელაძის" სახელობის კოლმეურნეობაში – 4;

[43] კახეთის რეგიონალური არქივი. ყვარლის რაიონის მასალები. ფონდი 1. საქმე 763, გვ. 1-2.

ახალსოფლის „ლენინის“ სახელობის კოლმეურნეობაში – 6;
ახალსოფლის „მოლოტოვის“ სახ. კოლ. მწყემსად – 2;
ლეკი ბალღოჯიანის „წითელი ოქტომბერი“ – 4;
ყვარლის „სტალინის“ სახელობის კოლმეურნეობაში – 5;
ყვარლის კოლმეურნეობა „კუდიგორა“ – 3;
რაიონის სასოფლო საბჭოებს ალრიცხვაზე არ აჰყავთ ჩამოსული ლეკები.
ყვარლის რაიონის მშრ. დეპ. საბჭოს აღმასკომის თავმჯდომარე –დავითაშვილი“.[44]

როგორც აღმოჩნდა, იმ პერიოდში ყვარლის რაიონში თვითნებურად ჩასული ლეკების გამო, რაიონში სიტუაცია თანდათან მწვავდებოდა. საქართველოს ყვარლის კომუნისტური პარტიის რაიონული კომიტეტის პირველი მდივანი აივაზაშვილი, 1957 წლის 25 ივლისს, საქართველოს კპ ცკ-ის პირველ მდივანს მჟავანაძეს უგზავნის შემდეგ მოხსენებით ბარათს:

„სრულიად საიდუმლოდ
საქართველოს კპ ცკ-ის პირველ მდივანს
ამხ. ვ.პ. მჟავანაძეს

როგორც მოგეხსენებათ სს კავშირის სახკომსაბჭოს დადგენილებით 1944 წელს ყვარლის რაიონიდან დაღესტნის ასსრ-ში გადაყვანილ იქნა ლეკების 460 კომლი, რომლებსაც საქართველოს სსრ ბიუჯეტიდან გადაერიცხათ მიწების ღირებულება.

ამა წლის ივლისის თვის დასაწყისში ყვარლის რაიონის სოფელ მთისძირში სატვირთო ავტოტაქსით დაიწყო დაღესტნელი მცხოვრებლების ჩამოსვლა. აღნიშნულზე, იმ დღისითვე თქვენ გაცნობეთ და საჭირო ზომების მისაღებად, თქვენს მიერ მოვლინებულ იქნენ ამხანაგები გ. შარაშენიძე (საქ, კპცკ-ი) და დ. რომელაშვილი (საქ. სსრ სოფლის მეურნეობის სამინისტრო).

მათ ჩვენთან ერთად განუმარტეს ჩამოსულებს, რომ ამ ტერიტორიებზე მათი დასახლება შეუძლებელია. ჩამოსული ლეკები კი, კატეგორიულად აყენებდნენ საკითხს მათ ყოფილ საცხოვრებელ ადგილზე დასახლების შესახებ. ამის გამო, რომ მათი გაყვანა მაშინვე არ მოხდა, ივლისის პირველი ნახევრიდან გროზნოდან, უკვე მასიურად დაიწყო ავტომანქანებით და მატარებლით ლეკების ჩამოსვლა, რის შესახებაც მაშინვე გაცნობეთ და თქვენი დავალებით ადგილზე ჩამოვიდნენ ამხ. მ.ი. კუჭავა და ამხ. ვ.მ. ჯანჯღავა.

[44] კახეთის რეგიონალური არქივი. ყვარლის რაიონის მასალები. ფონდი 1. საქმე 763, გვ. 1-2.

ჩვენ, თქვენი მითითების თანახმად, პირველად შევთავაზეთ გარდაბნის, წითელწყაროს და სხვა რაიონებში დასახლება, შემდეგ ყვარლისა და ლაგოდეხის რაიონების კოლმეურნეობებში, მაგრამ მათ ამაზე კატეგორიული უარი განაცხადეს.

მდგომარეობა დღითიდღე რთულდება და თქვენი დავალებით მოვლინებულმა ხელმძღვანელმა მუშაკებმა გადაწყვიტეს წესრიგის დამყარების მიზნით მილიციის მუშაკთა გაძლიერება. ისინი ახლაც ადგილზე არიან. ლეკები არ იქნენ რა გადაყვანილი ამ ხნის განმავლობაში, ისინი ერთ ადგილზე დაბანაკდნენ, გაიკეთეს ქოხები და განაგრძობენ იქ ცხოვრებას.

თქვენი მითითების შესაბამისად, ადგილზე ამხანაგ ა.ნ. ინაურთან ერთად კვლავ ვესაუბრეთ, ვურჩიეთ, რომ ღია ცის ქვეშ მოხუცებით, ბავშვებით მათი ცხოვრება არ შეიძლება. შევთავაზეთ სოფელ მთისძირის გვერდითვე ახლა უკვე 2-3 კოლმეურნეობასთან ერთად დასახლება და სამუშაოს მიცემა, მაგრამ მათ ამ წინადადებაზე უარი განაცხადეს.

ეს წინადადებები ადგილზე მათი წარმომადგენლების (უნცუკულსგ(კ)ი – დაღესტნის ასსრ, ბალიევი – ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ასსრ) ავრეთვე საქ. სსრ მინისტრთა საბჭოდან ამხანაგი გ. მიროტაძე, მ. ბუჯიაშვილთან ერთად, გუშინ ე.ი. 24 ივლისს კვლავ შევთავაზეთ, მაგრამ მათ ამის მოსმენა უკვე არც კი სურთ. მოითხოვენ ერთსა და იგივეს: ჩვენ გვინდა ჩვენი ყოფილი საცხოვრებელი ადგილი!

აქვე მოგახსენებთ, რომ ამჟამად ჩამოსული არიან 235 კომლამდე 1000 სულზე მეტი, ელოდებიან კიდევ ამდენს, რომლებიც მათი გადმოცემით გამოსულები არიან. ამას გარდა საქონელი ცხვარი 10 000, მსხვილფეხა 500 და სხვ. უკვე მოაყენეს საქართველოს საზღვრებს.

მდგომარეობა მეტად სერიოზულია და დღითიდღე მწვავდება. მოსალოდნელია ჩამოსული დაღესტნელების მიერ ბინებში ძალით შესვლა და აქედან გამომდინარე ადამიანთა დიდი მსხვერპლი.

საქართველოს კ.პ. ყვარლის რაიკომის მდივანი ა. აივაზაშვილი“ [დოკ. №№ 7-8].[45]

საბჭოთა ხელისუფლებას იმ ხანად, არ გაუჭირდებოდა ლეკების საქართველოდან „გაყვანა“ და დაღესტანშივე საცხოვრებლებით დაკმაყოფილება, მაშინ როდესაც მათ უმეტესობას, ჯერ კიდევ 1941 წელს, როგორც გ. ჯაშიაშვილი წერდა, დაღესტანში - ტ(თ)ლიარატის (თარატის) რაიონში, ანწუ-

[45] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 64. აღწერა 16. საქმე 11, გვ. 1-2.

ხის და კაპუჭის თემების ოდინდელ საცხოვრებელ ტერიტორიაზე გააჩნდათ საცხოვრებელი სახლები და მიწები.[46]

თუ ამას დავამატებთ, იმ გარემოებას, რომ 1956 წლის 9 მარტს, საბჭოთა ხელისუფლების მიერ თბილისში შეყვანილმა ჯარის ნაწილებმა დაუნდობლად დაარბიეს და დახვრიტეს სტუდენტების და უბრალო ადამიანების მშვიდობიანი დემონსტრაცია, ნათელი ხდება არსებობდა მიზეზები, რის გამოც ლეკები საქართველოში დაუბრკოლებლად ჩამოვიდნენ და სავარაუდოდ მათ ხელსაც უწყობდნენ ჩამოსვლაში.

პასუხგასაცემია კითხვები, თუ რატომ არ დაბინავდნენ ლეკები საქართველოს იმ ტერიტორიებზე, რომლებსაც ადგილობრივი ხელისუფლება სთავაზობდა მათ – გარდაბანში, წითელწყაროში, ლაგოდეხში. ასევე საკუთრივ ყვარლის რაიონის სხვა ადგილებში. როგორც სკკპ-ს ყვარლის რაიონის პირველი მდივანი აივაზაშვილი წერდა: *„ჩამოსული ლეკები კატეგორიულად აყენებენ საკითხს მათ ყოფილ საცხოვრებელ ადგილზე დასახლების... პირველად შევთავაზეთ გარდაბნის, წითელწყაროს და სხვა რაიონებში დასახლება, შემდეგ ლაგოდეხის და ყვარლის რაიონებში დასახლების, მაგრამ ყველა ამაზე კატეგორიული უარი მივიღეთ“*.[47] „ვისი“ იმედი ჰქონდათ ლეკებს, როდესაც პრაქტიკულად „ულტიმატუმის ენით“ ელაპარაკებოდნენ საბჭოთა ხელისუფლების ადგილობრივ წარმომადგენლებს?!

როგორც ჩანს, საქართველოს იმდროინდელმა ხელისუფლებამ იცოდა, სსრკ-ს ცენტრალური ხელისუფლების დამოკიდებულება ამ საკითხისადმი. შესაძლებელია, მართლაც არსებობდა საშიშროება, რომ ლეკებთან დაპირისპირების შემთხვევაში, ქართველი ხალხისთვის დაებრალებინათ, რომ ჩაგრავდნენ ეროვნულ უმცირესობებს და ეს გამხდარიყო ქართველების რეპრესიის საბაბი. სწორედ ამ წლებში გავრცელდა მოსაზრება, რომ ნიკიტა ხრუშჩოვი აპირებდა ქართველების შუა აზიაში გადასახლებას, საქართველოში კი რუსი და სხვა ეროვნების ხალხების ჩამოსახლებას.[48]

ჩანს, საქართველოს იმდროინდელმა ხელისუფლებამ ასევე გაითვალისწინა სხვა გარემოებებიც და „ჩათრევას, ჩაყოლა ამჯობინა“, თუმცა ლე-

[46] კახეთის რეგიონალური არქივი. თელავის რაიონი. გიორგი ჯაშიაშვილის პირადი ფონდი. ფონდი № 491. საქმე № 6, გვ. 18.
[47] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 64. აღწერა 16. საქმე 11, გვ. 1.
[48] https://for.ge/view/51736/rogor-moarjula-nikita-xruSCovi-vasil-mJavanaZem.html

კების „კატეგორიულ“ მოთხოვნებს მაინც ვერ აკმაყოფილებდა. ამაზე მეტყველებს, 1957 წლის 2 ოქტომბერს, ყვარლის რაიონის მაღალი თანამდებობების პირების მიერ, საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალურ კომიტეტის და საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს სახელზე გაგზავნილი შემდეგი წერილი:

„საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს 1957 წლის 29 ივლისის № 485-სდა 1957-წლის 17 აგვისტოს №533 დადგენილებებით გადაწყდა, რომ ჩეჩენ-ინგუშეთიდან თვითნებურად ჩამოსული ლეკები დასახლებულნი ყოფილიყვნენ ყვარლის რაიონის ტერიტორიაზე.

ყვარლის რაიონის სოფელ ჭიკაანის – „ხრუშჩოვის“ სოფელ ახალსოფლის- „ლენინის“, „მარჯანიშვილის“ და სოფელ ბალღოჯიანის „წითელი ოქტომბრის“ სახელობის კოლმეურნეობებს რჩევა მიეცათ განეხილათ საერთო კრებებზე საკითხები და მიეღოთ თავიანთ წევრებად ჩეჩენ-ინგუშეთის ასსრ რესპუბლიკიდან თვითნებურად ჩამოსული ლეკები და მიეზომათ მათთვის სასარმიდამო ნაკვეთები.

დადგენილების მომზადების დროს, თვითნებურად ჩამოსულ დაღესტნელთა უმრავლესობამ საქართველო სსრ მთავრობის კომისიას თანხმობა განუცხადა ზემოაღნიშნულ კოლმეურნეობებში წევრად შესვლასა და მუშაობაზე, მაგრამ შემდეგ ისინი აღარ ასრულებენ დადგენილებას და სოფელ ბალღოჯიანის კოლმეურნეობის ტერიტორიაზე დროებით დასახლებული 160 კომლის გარდა, ყველა უარს აცხადებს დასახელებულ კოლმეურნეობებში შესვლაზე და მათთან მუშაობაზე.

სოფელ ჭიკაანის „ხრუშჩოვის“ და სოფელ ახალსოფლის „ლენინის“ და „მარჯანიშვილის“ სახელობის კოლმეურნეობების ტერიტორიებზე დასახლებული ლეკები დაჟინებით მოითხოვენ გამოეყოთ ცალკე ტერიტორია სოფელ მთისძირის „ჭავჭავაძის“ სახელობის კოლმეურნეობის, საიდანაც გასახლებული იქნენ 1944 წელს ნაკვეთებიდან და იქ შეიქმნას მათგან დასახლებული პუნქტი და ცალკე კოლმეურნეობა, ამას ასაბუთებენ თავიანთი რელიგიური რწმენითა და ზნე-ჩვეულებათა თავისებურებით.

1944 წელს ყვარლის რაიონის მთისძირის და თივ-თებელჯოხის ტერიტორიიდან გასახლებული იქნა 470 კოლმეურნე ოჯახი. ამჟამად ჩამოსახლდა 3 კოლმეურნეობა 494 კოლმეურნე ოჯახი, რასაც დაემატა 1944 წლიდან დაწყებული თვითნებურად დაბრუნებული 100 ოჯახზე მეტი, ამრიგად 594 ოჯახი იმყოფება რაიონში მოსალოდნელ ზამთრის წინ მინიმალურ

საცხოვრებელ პირობებს მოკლებული. გასათვალისწინებელია, რომ დაღესტნელთა კოლმეურნეობებმა ჩამორეკეს ცხვარი 5600 სული, მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვი 685 სული, ცხენი 78 სული, რასაც ემატება პირადი სარგებლობის პირუტყვიც დიდი რაოდენობით.

ადგილზე გატარებული მუშაობის შედეგად, თვითნებურად ჩამოსული ლეკების ერთი ჯგუფისავან განცხადებები წევრად მიღებაზე შევიდა ახალსოფლის „მარჯანიშვილის“ სახელობის კოლმეურნეობაში. ამა წლის 30 სექტემბერს ჩატარდა კოლმეურნეობის წევრთა საერთო კრება, კრებაზე ლეკებმა უარყვეს განცხადებების დაწერა და განაცხადეს,რომ მათ „არ სურთ ქართველების კოლმეურნეობაში წევრად შესვლა“.

ახალსოფლის „ლენინის“ სახელობის კოლმეურნეობაში შეტანილი 72 განცხადება უკანვე წაიღეს და აღარ მიაქვთ კოლმეურნეობაში, ხოლო ჭიკაანის „ხრუშჩოვის“ სახელობის კოლმეურნეობაში არც ერთი განცხადება არ მიიტანეს.

დასახლებული კოლმეურნეობების თავმჯდომარეები ყოველდღე აკითხავდნენ და ეთათბირებიან ლეკებს, მაგრამ მათი პასუხი ყოველთვის ერთია.

მდგომარეობა გართულებულია იმითაც, რომ ჭიკაანის „ხრუშჩოვის“, ახალსოფლის „ლენინის“ და „მარჯანიშვილის“ სახელობის კოლმეურნეობების – წევრთა უმრავლესობა წინააღმდეგია, არ უნდათ მიიღონ წევრებად თვითნებურად ჩამოსული ლეკები მიწების სიმცირისა და რელიგიური ჩვეულებებით სასმელი წყლების და სხვა საზოგადოებრივი ადგილების გაბინძურების გამო.

იმის გამო, რომ თვითნებურად ჩამოსულ ლეკებს მტკიცედ გადაუწყვეტიათ არ დარჩნენ ამჟამად მათთვის მიჩენილ ადგილებში, არა ზრუნავენ შეიქმნან პირობები გამოზამთრებისათვის, იმყოფებიან ხის ფოთლების ქოხებში ანტისანიტარულ პირობებში. ადგილი აქვს კუჭ-ნაწლავითა და ბავშვთა გადამდებ სნეულებებით დაავადებებს. ავადმყოფობის უკვე 285 შემთხვევაა აღრიცხულია – გარდაცვლილია ერთი მოზრდილი და 9 ბავშვი.[49] რაიონის ჯანმრთელობის დაცვის მუშაკების არაერთი მოთხოვნის მიუხედავად, რომ ავადმყოფი ბავშვები მოათავსონ საავადმყოფოში უარს აცხადებენ. მძიმე მდგომარეობა მოელის მათ პირუტყვსაც ბინების და საკვების მოუგვარებლობის გამო.

[49] ტაგუევის და წერილისგან განსხვავებით აქ გარდაცვლილების სხვა რაოდენობაა დასახელებული.

ჩეჩენ-ინგუშეთის ტერიტორიიდან თვითნებურად ჩამოსულ ლეკთა მოთხოვნის დაკმაყოფილება და მათი სოფელ მთისძირის „ჭავჭავაძის“ სახელობის კოლმეურნეობის ტერიტორიაზე დასახლება გამოიწვევს იქ მცხოვრებთა შეიწროებას და მათ თანდათანობით განდევნას.

ამჟამად შექმნილი მდგომარეობიდან გამოსავალი ერთია: ზამთრის დადგომამდე ადმინისტრაციული წესით გაყვანილ იქნეს ყვარლის რაიონიდან ჩეჩენ-ინგუშეთის ტერიტორიიდან თვითნებურად ჩამოსული ახალსოფლისა და ჭიკაანის ტერიტორიაზე დაბანაკებული ლეკები.

გთხოვთ თქვენს მითითებას.

1. */ი. ქურციკიძე/*
2. */ბ. ჩიხლაძე/*
3. */ა. ავაზაშვილი/*
4. */მ. დავითაშვილი/“*.[50]

აქ მოყვანილი დოკუმენტების შინაარსი ვფიქრობთ ადასტურებს, რომ ყვარლის რაიონის საბჭოთა ხელისუფლების წარმომადგენლებს, ცენტრალური ხელისუფლებისადმი წინააღმდეგობის გაწევა არ შეეძლოთ, რადგან ამ დროს ლეკი მოსახლეობა ქართველ მოსახლეობასთან შედარებით „პრივილეგირებულ“ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. 1955 წლის ნოემბერში, სსრკ-ს მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე მარშალ ბულგანინთან გაგზავნილ წერილში, ისინი სტალინის „პერიოდში“ მოქალაქეობა-წართმეულ, უუფლებო მდგომარეობაში ჩაყენებულ, რეპრესირებულ ხალხებს აკუთვნებდნენ თავს და „სტალინ-ბერიასგან დაჩაგრულების“ იმიჯი ჰქონდათ მორგებული და ამავე დროს ცენტრალური ხელისუფლებისგან გარკვეულ მხარდაჭერასაც გრძნობდნენ.[51]

ყვარლის რაიონის საბჭოთა ხელისუფლების წარმომადგენლები იმის მიუხედავად, რომ ადგილობრივი ქართველი მოსახლეობა წინააღმდეგი იყო ლეკების ხელახლა ჩასახლების, რადგან არსებობდა ლეკების კომპაქტურად ჩასახლების ადგილებიდან ეთნიკური ქართველების განდევნის, ლეკებს და ქართველებს შორის ეთნიკურ ნიადაგზე კონფლიქტების დაწყების საფრთხე, იძულებული გახდნენ ლეკები დაესახლებინათ ყვარლის რაიონის ტერიტორიაზე.[52]

თუ გავითვალისწინებთ ზემოთქმულს, 1944 წელს ყვარლის რაიონიდან 470 ოჯახი იქნა გადაყვანილი დაღესტანში საცხოვრებლად, ხოლო უკ-

[50] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 64. აღწერა 16. საქმე 11, გვ. 3-5.
[51] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 14. აღწერა 31. საქმე 196, გვ. 86-87.
[52] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 64. აღწერა 16. საქმე 11, გვ. 3-5.

ან „დაბრუნდა“ 594 ოჯახი[53] ასევე სხვა მასალებსაც, სადაც აღნიშნულია - საქართველოში ჩამოსული ლეკებიდან 114 კომლს, 1944 წლამდე არანაირი კავშირი არ ჰქონდა ყვარლის რაიონთან,[54] გამოვიტანთ დასკვნას, რომ საქართველოში ხელახლა დასასახლებლად ის ლეკებიც „ჩამოვიდნენ“, ვინც 1944 წლამდე ყვარლის რაიონში არ ცხოვრობდნენ.

1950-იან წლებში ყვარლის რაიონში ლეკების „თვითნებურად“ ჩასახლების რეალურ ისტორიას და ამ პროცესის შეგნებულად „თვიდინებაზე“ მიშვებას კარგად ასახავს, ყვარლის რაიონის კომუნისტური პარტიის პირველი მდივნის, ალ. აივაზაშვილის მიერ, 1957 წლის 15 ოქტომბერს, საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველ მდივან ვ.პ. მჟავანაძისადმი გაგზავნილი, შემდეგი მოხსენებითი ბარათი:

„როგორც მოგახსენებათ, ამა წლის ივლისის თვის დასაწყისში, როცა ჩეჩენ-ინგუშეთიდან ყვარლის რაიონის სოფელ მთისძირში თვითნებურად იწყეს ჩამოსვლა ლეკებმა, ჩვენ მაშინვე გაცნობეთ.[55]

თქვენს მიერ მეორე დღესვე ადგილზე მოვლენილი იქნენ ამხ. ამხ. გ.ი. შარაშიძე და დ.ზ. რომელაშვილი. ჩვენ დასახელებულ ამხანაგებთან ერთად განუმარტეთ ლეკებს, რომ მათი იქ დასახლება არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება, რადგან იქ უკვე ცხოვრობს ქართველი მოსახლეობა. ჩამოსული ლეკები კი, კატეგორიულად აყენებდნენ საკითხს თავიანთ ყოფილ საცხოვრებელ ადგილზე დასახლებისას.

იმის გამო, რომ ვერ გადაწყდა მათი (10-15 კომლის) მაშინვე იმ ადგილებიდან გაყვანა, ივლისის თვის განმავლობაში მასიურად იწყო გროზნოდან ავტოტრანსპორტებით და რკინიგზით მათი შემოსვლა. ამის შესახებაც გაცნობებთ და თქვენს მიერ ადგილზე მოვლენილ იქნენ ამხ. გ.ი. კუჭავა, ნ.ბ. ინაური, ვ.ნ. ჯანჯღავა და სხვა.

საქ. კ.პ. ცენტრალური კომიტეტის მითითების შესაბამისად ვურჩიეთ ლეკებს წითელწყაროსა და გარდაბნის რაიონებში სახლების მიღებისა და იქ დასახლების შესახებ. მათ ამაზეც კატეგორიული უარი განაცხადეს.

ა/წლის ივლისის თვეში მიღებულ იქნა საქ. კ.პ. ცენტრალური კომიტეტის და საქ. სსრ მინისტრთა საბჭოს დადგენილებისა მათი ყვარლისა და

[53] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 64. აღწერა 16. საქმე 11, გვ. 3-5.
[54] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 64. აღწერა 16. საქმე 11, გვ. 4-5.
[55] აღნიშნული წერილი იხილეთ ზემოთ: შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 64. აღწერა 16. საქმე 11, გვ. 1-2.

ლაგოდეხის რაიონში დასახლების შესახებ. მათ ამაზეც უარი განაცხადეს და ბოლოს როცა საქ. სსრ მინისტრთა საბჭოს ა/წლის 29 ივლისის დადგენილებით გადაწყდა, რომ ისინი უნდა დასახლებულიყვნენ ყვარლის რაიონის რამოდენიმე კოლმეურნეობასთან, წინააღმდეგ შემთხვევაში გადასახლებული იქნებოდნენ. დაინახეს რა ადგილზე მათ წასაყვანად მომზადებული ავტოტრანსპორტი და მილიციის, სამხედრო ნაწილების წარმომადგენლები, ისინი დათანხმდნენ მინისტრთა საბჭოს დადგენილებით მიჩნეულ ადგილებში დასახლებაზე, რომ მათ ჩვენს მიერ მიჩნეული ადგილები მოიწონეს საცხოვრებლად ფაქტია. ამას ადასტურებს მავალითად სოფელ ჭიკაანის კოლმეურნეობასთან მისახლებული ლეკთა კოლმეურნეობის თავმჯდომარის ამხ. კახიტევის დეპეშა, რომელიც მან გააგზავნა დასახლების მეორე დღეს. (თან ერთვის)

ლეკები დასახლდნენ 4 ადგილას, მაგრამ ორ ადგილას მყოფი ლეკები სახელდობრ ჭიკაანისა და ახალსოფლის „ლენინის“ სახელობის კოლმეურნეობასთან მისახლებულები, არც განცხადებას წერენ კოლმეურნეობაში შესვლაზე და არც ემზადებიან ზამთრისათვის. არ იკეთებენ საცხოვრებელ ბინას და სხვა. კატეგორიულად მოითხოვენ თავიანთ ძველ საცხოვრებელ ადგილს.

თქვენგან მივიღეთ ჩვენ მათ მიერ გამოგზავნილი განცხადება, რომელსაც ხელს აწერს 6 ლეკი. ისინი განცხადებითაც პირდაპირ მოითხოვენ და წერენ „რამდენად კანონიერია, რომ ჩვენს სახლებში სხვები ცხოვრობენ და ჩვენ კი ღია ცის ქვეშ უბინაოდ ვიხოცებოდეთ?“

თავიანთ ვრცელ განცხადებაში წერენ: „მილებული გადაწყვეტილებით ჩვენ ქართველებთან ერთად უნდა ვცხოვრობდეთ, ეს არაა ცუდი, ამას ბევრი რამ, რომ არ უშლიდეს ხელს. ჩვენ მუსულმანები ვართ, ენა - სხვა გვაქვს, ადათი და ჩვეულება სხვა გვაქვს. ქრისტიანების დაკლულს ჩვენი ხალხი არ ჭამს, ჩვენ რომ ვლოცულობთ იმ წყალს ქრისტიანები არ სვამენ, ჩვენს ხალხს ღორი ეჯავრება, სადაც ღორი გაივლის იქ არ ილოცებს და წყალსაც არ დალევს“.[56]

წერილს შემდეგი შინაარსით ამთავრებენ: „მთისძირის ახლანდელი

[56] აღსანიშნავია რომ საბჭოთა პერიოდში, 1941 წელს, როდესაც გიორგი ჯაშიაშვილი იმყოფებოდა დაღესტანში, იგი წერს, რომ ლეკები არ იცავდნენ ისლამური რელიგიის აკრძალვებს და სვამდნენ ალკოჰოლურ სასმელს: კახეთის რეგიონალური არქივი. თელავის რაიონი. გიორგი ჯაშიაშვილის პირადი ფონდი. ფონდი №491. საქმე № 6, გვ. 25.

მცხოვრები ქართველები ისევ ქართველებთან გადაესახლებინათ და ჩვენთვის დაგეთმოთ ჩვენი ძველი სოფელი მთისძირი“.

ძველ ადგილზე დასახლებას მოითხოვენ თავიანთ ყოფა-ცხოვრების და რელიგიური ზნე-ჩვეულებებით და ყოველმხრივ ცდილობენ „დაასაბუთონ“, რომ მათ ქართველებთან ცხოვრება არ შეუძლიათ. ამასთან უნდა მოგახსენოთ ჩვენი რაიონის დასახლებული სოფლების კოლმეურნეთა უმრავლესობა წინააღმდეგია მათ მისახლებაზე მიწების სიმცირისა და რელიგიური ჩვეულებებით სასოფლო წყლებისა და სხვა საზოგადოებრივი ადგილების დაბინძურების გამო, ბალღოჯიანის „წითელი ოქტომბრის“ კოლმეურნეობის გამგეობამ მათთან მისახლებულ იმ ლეკთა განცხადება, რომლებმაც სურვილი განაცხადეს. კოლმეურნეობაში შესვლაზე განიხილა და მიიღეს ისინი არსებული წესით და მათაც დაიწყეს საცხოვრებელი ბინების კეთება. რაც შეეხება, როგორც ზემოთ მოგახსენეთ, ახალსოფლის და ჭიკაანის კოლმეურნეობებთან მისახლებული ლეკები კვლავ კატეგორიულ უარს აცხადებდნენ. უკანასკნელად ამ ერთი კვირის წინ გავაცანით რა ზემოაღნიშნული მდგომარეობა თქვენს მიერ მოვლინებულ იქნენ ამხ. ამხ. ვ.ნ. ჯანჯღავა, მ.ფ. შვირკოვი და სხვა. ჩვენთან ერთად მათაც განუმარტეს ლეკებს, რომ მათი ეს მოქმედება კანონსაწინააღმდეგოა და სხვ. მაგრამ მიუხედავად ყველა ამისა – ისინი კვლავ ერთი და იგივეს გაიძახიან მთისძირში დასახლებას.

როგორც მოგეხსენებათ ამ საკითხთან დაკავშირებით ადგილზე იყვნენ ავრეთვე დაღესტნის რესპუბლიკიდან ხელმძღვანელი მუშაკები, მათ ურჩიეს გამოყოფილ ადგილებზე დასახლება,მაგრამ უარით გაისტუმრეს ისინიც.

მოგახსენებთ, რომ მდგომარეობა დღითიდღე უარესდება, თოვლი უკვე მთის კალთებზეა, ზამთარი მოახლოვდა, ისინი კი თავიანთი ამ ჯიუტობის გამო ღია ცის ქვეშ მოხუცებითა და პატარა ბავშვებით უმწეო მდგომარეობაში არიან, უარეს მდგომარეობაში ყავთ პირუტყვი, როგორც კოლმეურნეობისა ისე პირადი, მოსალოდნელია მძიმე ეპიდემიური დაავადება და ყველა სხვა გართულება.

გთხოვთ, თქვენს მითითებას.

საქართველოს კ.პ. ყვარლის რაიკომის

მდივანი ალ. აივაზაშვილი“.[57]

ამ პერიოდში, სსრკ-ში, სადაც რელიგიური თემატიკა გარკვეულწილად ტაბუდადებული და მიჩქმალული იყო, ასე თამამად რელიგიურ გრძნო-

[57] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 64. აღწერა 16. საქმე 11, გვ. 6-8.

ბებზე აპელირება მეტყველებს, რომ ლეკი მოსახლეობა არ ერიდებოდა საბჭოთა ხელისუფლების წინაშე თავისი მოთხოვნების ამ ფორმით დასაბუთებას და იმედიც ჰქონდა, რომ მათ წინააღმდეგ რაიმე დამსჯელ ღონისძიებას არ გამოიყენებდნენ.

როგორც საარქივო დოკუმენტებიდან ირკვევა, ლეკები სოფელ ჭიკაანში კოლმეურნეობების წევრებად მაინც მიულიათ. ჩვენ მიერ მოძიებულ საარქივო მასალებში დაცულია, ამ პერიოდში სოფელ ჭიკაანის კოლმეურნეობაში წევრებად მიღებული ლეკების სია. დოკუმენტში ჩამოთვლილია კომლებში შემავალი ლეკი მოსახლეობის გვარ-სახელები.[58]

მასალებში მოთავსებულ ამ დოკუმენტს აწერია: *„1957 წელს თვითნებურად ჩამოსახლებული ლეკების სია, რომელთა კომლების რაოდენობა უდრის 268 კომლს, მცხოვრებთა რაოდენობა 757 სულს, 1957 წლის აგვისტოს მდგომარეობით“.*[59]

ყვარლის რაიონის ტერიტორიაზე, „ეტაპობრივად“ ჩასული ლეკების ძირითადი მასის 1957 წელს ჩასახლებას ადასტურებს, 1990 წლით დათარიღებული სოფელ ჩანტლისყურეს ლეკი მოსახლეობის ერთობლივი წერილიც, სადაც ნათქვამია: *„1957 წელს, როცა ჩვენი სოფელი ჩამოსახლდა და შეუერთდა ჭიკაანის კოლმეურნეობას ჩვენ ჩამოვიყვანეთ და ჩავაბარეთ კოლმეურნეობაში ცხვარი, საქონელი, ტრანსპორტი და სხვა“.*[60]

მოძიებული დოკუმენტებიდან ირკვევა, რომ ყვარლის რაიონში თვითნებურად ჩამოსული ლეკების კოლმეურნეობების წევრებად მიღების პროცესი 1958-1960-იან წლებშიც გრძელდებოდა.[61]

ყვარლის რაიონის, სოფელ ჭიკაანის სასოფლო საბჭოს, 1958-1960 წლებით დათარიღებულ მასალებში დაცულია, ამ სასოფლო საბჭოში „დროებით მაცხოვრებელთა“ სიები. ესენი ძირითადად არიან ლეკები, რომლებსაც „მუდმივ საცხოვრებელად“ ზოგს უწერია ქალაქები – თელავი, თბილისი, ზოგს კი სოფლები – ჩანტლისყურე, ახალსოფელი, ოქტომბერი (ზინობიანი),

[58] კახეთის რეგიონალური არქივი. ყვარლის რაიონის მასალები. ფონდი 35. საქმე 141, გვ. 1-26.

[59] კახეთის რეგიონალური არქივი. ყვარლის რაიონის მასალები. ფონდი 35. საქმე 141, გვ. 1.

[60] კახეთის რეგიონალური არქივი. ყვარლის რაიონის მასალები. ფონდი 1. საქმე 321, გვ. 121.

[61] კახეთის რეგიონალური არქივი. ყვარლის რაიონის მასალები. ფონდი 35. საქმე 141, გვ. 27-28.

შიბლიანი – კაჭრეთის რაიონი. ამ ადამიანების ნაწილს, მუდმივ საცხოვრებლად მითითებული აქვს დაღესტანი, რაც ჩვენი აზრით ადასტურებს, რომ მათ დაღესტანში საცხოვრებელი ბინები და მიწის ნაკვეთები გააჩნდათ.[62] საბჭოთა პერიოდში, ხომ მოქალაქე ოფიციალურად იყო „ჩაწერილი“ მის კუთვნილ საკარმიდამო ნაკვეთში თუ სახლში, რაც „ასახული“ იყო მის პასპორტში.

ჩვენს მიერ მოძიებული სხვა მასალებიდან ირკვევა, რომ „ლეკების საკითხი“ კვლავ დიდხანს „იდგა“ ყვარლის რაიონის და საქართველოს სსრ-ს ხელმძღვანელების „ყურადღების“ ცენტრში.

მაგალითად, 1962 წლის 5 მარტით დათარიღებულ საქართველოს კომუნისტური პარტიის ყვარლის რაიონული კომიტეტის მდივნის ზაუტაშვილის და ყვარლის რაიონის მშრომელთა დეპუტატთა საბჭოს აღმასკომის თავმჯდომარის ჭერაშვილის განცხადებაში საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივნის ვ.პ. მჟავანაძის და საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის გ.დ. ჯავახიშვილის სახელზე ირკვევა, რომ ყვარლის ადგილობრივი საბჭოთა ხელისუფლების წარმომადგენლები, კვლავ საკმაოდ იყვნენ „შეწუხებული“ ყვარლის რაიონში ლეკების თვითნებურად დასახლებით:

„ყვარლის რაიონის ტერიტორიაზე მცხოვრები დაღესტნელები 1944 წლის აგვისტოში გასახლებული იქნენ ჩეჩენ-ინგუშეთის ასსრ-ს ტერიტორიაზე. 1957 წელს ჩეჩენ-ინგუშეთის ასსრ-ს ტერიტორიაზე გასახლებული მოსახლეობა თვითნებურად ჩამოვიდა ჩვენს რაიონში, რომლებიც განაწილებულ იქნენ ახლად შექმნილ 4 დასახლების ადგილზე და მიერთებულ იქნენ რაიონის 4 კოლმეურნეობას.

1957 წელში თვითნებურად ჩამოსულ დაღესტნელების გარდა ზემოხსენებულ ადგილზე აღმოჩნდა 114 კომლი, რომლებიც არ ექვემდებარებოდნენ 1957 წელს ჩამოსულ დაღესტნელ მოსახლეებთან ერთად დასახლებას.

კომისია, რომელმაც გამოიკვლია აღნიშნული 114 თვითნებურად დამატებით ჩამოსული კომლი, შედგენილ იქნა ჩვენს მიერ ჯერ კიდევ, 1962 წლის 27 თებერვლამდე შინაგან საქმეთა სამინისტროს წარმომადგენლის მონაწილეობით. აღნიშნულ კომისიას ხელმძღვანელობდა რაისაბჭოს აღმასკომის თავმჯდომარე.

[62] კახეთის რეგიონალური არქივი. ყვარლის რაიონის მასალები. ფონდი 35. საქმე 135, გვ. 1-4.

კომისიის დასკვნა ჩემს მიერ მოხსენდა საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტის პირველ მდივანს ამხ. ვ. პ. ჟავანაძეს, სადაც გარდა თვითნებურად დამატებით ჩამოსული დაღესტნელებისა, ყურადღება იქნა გამახვილებული დაღესტნელ და ქართველ მოსახლეობას შორის არსებული ურთიერთობის საკითხებზე.

ამჯერად, ჩვენს მიერ დაყენებულ კითხვებზე მოგახსენებთ შემდეგს: ჩვენს ხელთ არსებული განმეორებითი აღწერისა და შესწავლილი მასალებიდან გამომდინარე გთხოვთ გახადოთ პარტიის ცენტრალური კომიტეტის მსჯელობის საგნად ჩვენს რაიონში თვითნებურად ჩამოსული დაღესტნელების საკითხი.

საქართველოს კპ ყვარლის რაიკომის მდივანი; ზაუტაშვილი

ყვარლის მშრ. დეპ. საბჭ. აღმასკომის თავმჯდომარე: გ. ჭერაშვილი“ (სტილი დაცულია – თ. ს.).[63]

საარქივო მასალებში მოვიძიეთ, 1957 წელს ყვარლის რაიონში ჩასახლებული ლეკების შესახებ სხვა დეტალური ინფორმაციებიც - თუ სად, რომელ ტერიტორიაზე და რა რაოდენობით დასახლდნენ. 1965 წლით დათარიღებულ დოკუმენტში - №348 6/5, რომელიც ყვარლის რაიონის აღმასკომის თავმჯდომარის მიერ ეგზავნება, საქართველოს უზენაესი საბჭოს პრეზიდიუმს, აღნიშნულია: *„1944 წელს ყვარლის რაიონში შემავალ სოფლებიდან, სახელდობრ: თივთებელჯოხიდან და ჩაშალხუტიდან გასახლებული იქნენ ლეკები, რომლებიც 1957 წელს უკანვე იქნენ ჩამოსახლებული. ნაწილი დასახლდა ადრინდელ სოფელ თივში, ხოლო დანარჩენი დასახლდნენ ახალ ტერიტორიაზე, კერძოდ სარუსოში, თხილისწყაროში, ჩანტლისყურეში.*

სოფელ თივში ცხოვრობს 193 კომლი, 670 სული

სარუსოში 113 კომლი, 490 სული

თხილისწყაროში – 90 კომლი, 460 სული

ჩანტლისყურეში – 163 კომლი, 690 სული

სულ 568 კომლი, 2310 სული

აღნიშნული დასახელებული სოფლებიდან შედის ახალსოფლის სასოფლო საბჭოში, სოფლები: თივი, სარუსო, თხილის წყარო და ჭიკაანის სასოფლო საბჭოში კი სოფელი ჩანტლისყურე.

სოფელი თივი გაერთიანებულია ბალღოჯიანის „წითელი ოქტომბრის“ სახელობის კოლმეურნეობაში.

[63] შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი. ფონდი 64. აღწერა 16. საქმე 101, გვ. 4-5.

1944 წელს თებელჯოხიდან გასახლებულ იქნა ლეკების 117 კომლი, ხაშალხუტიდან 482 კომლი, სულ 659 კომლი.

ჩამოსახლებულ იქნენ 1957 წელს, სულ 555 კომლი, 2047 სული.“

ყვარლის რაიაღმასკომის მშრომელთა დეპ. საბჭოს აღმასკომის თავმჯდომარე დ.ვითაშვილი“.[64]

ამრიგად, როგორც ვნახეთ საარქივო მასალების ანალიზიდან გამომდინარე, ყვარლის რაიონში მცხოვრები ლეკი მოსახლეობის საქართველოში ხელახლა ჩამოსახლების ისტორიის შესწავლა აუცილებელია. გამოსარკვევი და დასადგენია საბჭოთა ხელისუფლების შესაბამისი ორგანოების როლი ამ პროცესებში. მით უმეტეს, რომ ბოლო ათწლეულების განმავლობაში პერიოდულად ხდება ყვარლის რაიონში 1950-იან წლებში ხელახლა ჩასახლებული ლეკი მოსახლეობის შესახებ სხვადასხვა „საკითხების“ გააქტიურება. ამიტომ ვფიქრობთ, აღნიშნული საკითხი საჭიროებს დამატებით კვლევებს, რომ შეიქმნას იმ დროს განვითარებული მოვლენების რეალური სურათი.

[64] კახეთის რეგიონალური არქივი. ყვარლის რაიონის მასალები. ფონდი 1. საქმე 1139. გვ. 1-2.

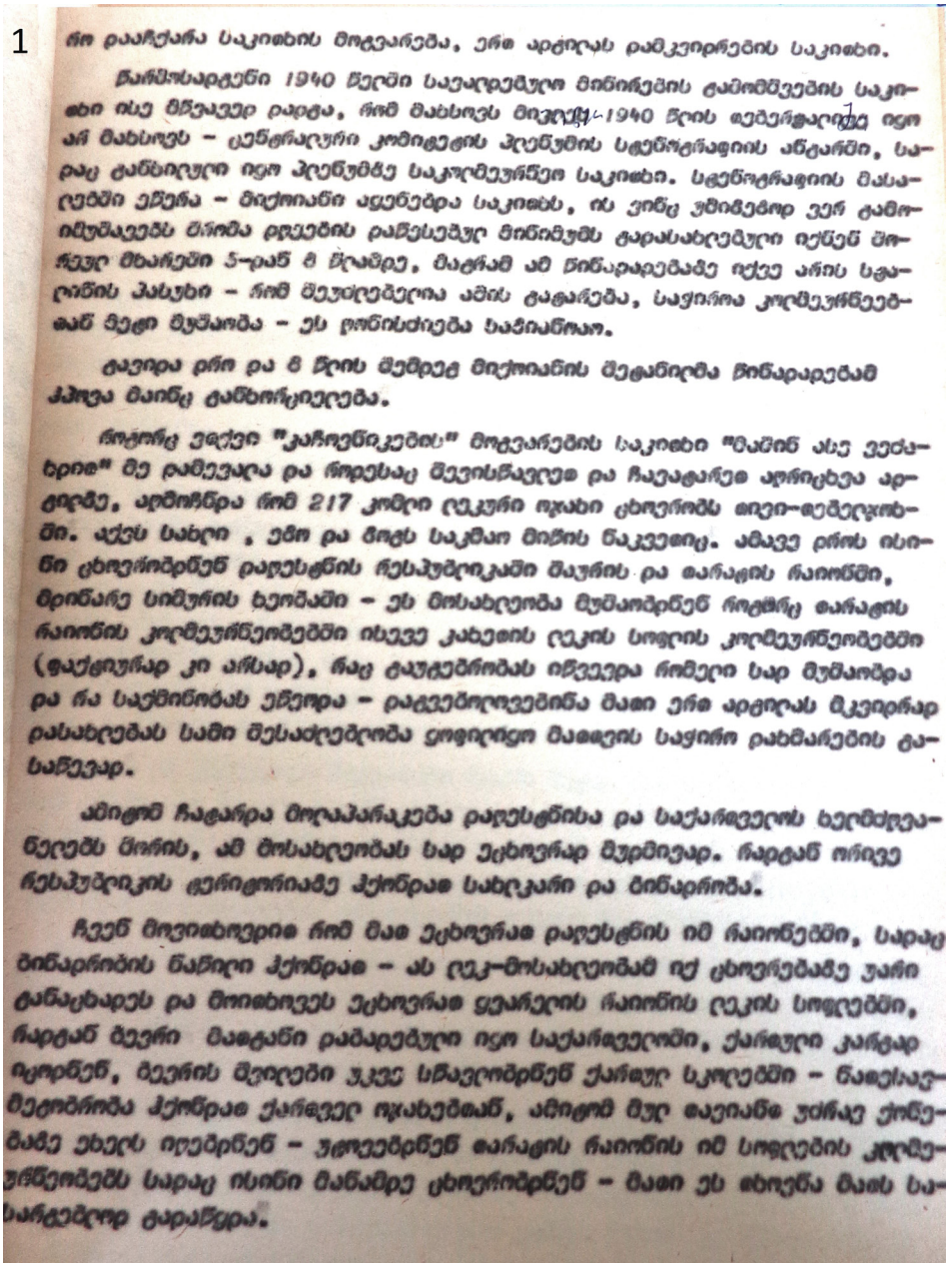

1 რი დააჩქარა საკითხის მოგვარება, ერთ ადგილას დამკვიდრების საკითხი.

წარმოსადგენი 1940 წელში საკადრებული მინერების ტამომშენების საკითხი ისე მწვავედ დადგა, რომ მახსოვს მიუხედავად 1940 წლის დეკემბრისა იყო ამ მახსოვს – ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის სტენოგრაფიის ანტარში, სადაც ტანსიული იყო პლენუმზე საკადრეური საკითხი. სტენოგრაფიის მასალებში ეწერა – მიქოიანი აგენებდა საკითხს, ის ეთნც უმიზეზოდ ვერ ტამოიშუშავებს მრომა დეკების დაწესებული მინიმუმს დადასტურებული იქნენ მორეული მხარეში 5-დან 8 წლამდე. მაგრამ ამ წინადადებაზე იქვე არის სტალინის პასუხი – რომ შეუძლებელია ამის ტატარება, საჭიროა კადრებთან ფეხი მუშაობა – ეს ლენინძღება სტიანოია.

ტავიდა დრო და 8 წლის შემდეგ მიქოიანის შეტანილმა წინადადებამ ჰპოვა მაინც ტანხორციელება.

როგორც ვიცით "კაჩოვნიკების" მოგვარების საკითხი "მაინც ასე ვერ ტახდება" მე დამთავრა და რიგითაც შეთისწავლეთ და ჩაეტარეთ აღრიცხვა ადგილზე, აღმოჩნდა რომ 217 კოცი ღეკური იყავი ცხოვრობს ციკი-ფებელყოსში. აქეს სახლი , ეზო და ბოტს საკმაო მიწის ნაკვეთიც. ამავე დროს ისინი ცხოვრობდნენ დაღესტნის რესპუბლიკაში შაურის და ბარაგის რაიონში, მდინარე სიმურის ხეობაში – ეს მოსახლეობა მუშაობდნენ როგორც ბარაგის რაიონის კოლმეურნეობებში ისევე კახეთის ღეკის სოფლის კოლმეურნეობებში (ფაქტიურად კი არსად), რაც ტაუტებრობას იწვევდა რომელი სად მუშაობდა და რა საქმიანობას ეწეოდა – დაგვებოლოვებინა მაგი ერთ ადგილას მკვიდრად დასახლებას სამი შესაძლებლობა ეთქვიდეთ მაგდენს საჭირო დახმარების ტასაწევად.

ამიტომ ჩატარდა მოლაპარაკება დაღესტნისა და საქართველოს ხელმძღვანელებს შორის, ამ მოსახლეობას სად ეცხოვრად მუდმივად. რადგან ორივე რესპუბლიკის ტერიტორიაზე ჭირდათ სახლკარი და მინაერობა.

ჩვენ მივიხიდეთ რომ მაგ ეცხოვრათ დაღესტნის იმ რაიონებში, სადაც მინაერობის ნაწილი ჭირდათ – ას ღეკ-მოსახლეობამ იქ ცხოვრებაზე უარი ტანაცხადეს და მოიხსნეს ეცხოვრათ ყვარელის რაიონის ღეკის სოფლებში, რადგან ბევრი მაგთანი დაბადებული იყო საქართველოში, ქართული კარტად იციან, ბევრის შვილები უკვე სწავლობდნენ ქართულ სკოლებში – წაეხალისებინა ჭირდათ ქართველ ოჯახებთან, ამიტომ მათ ადვილად უძრავ ქონებაზე ეხელს იღებდნენ – უფლებდნენ ბარაგის რაიონის იმ სოფლების კოლმეურნეობებს სადაც ისინი მანამდე ცხოვრობდნენ – მაგი ეს ხდება მათს სასარგებლოდ ტადაწყდა.

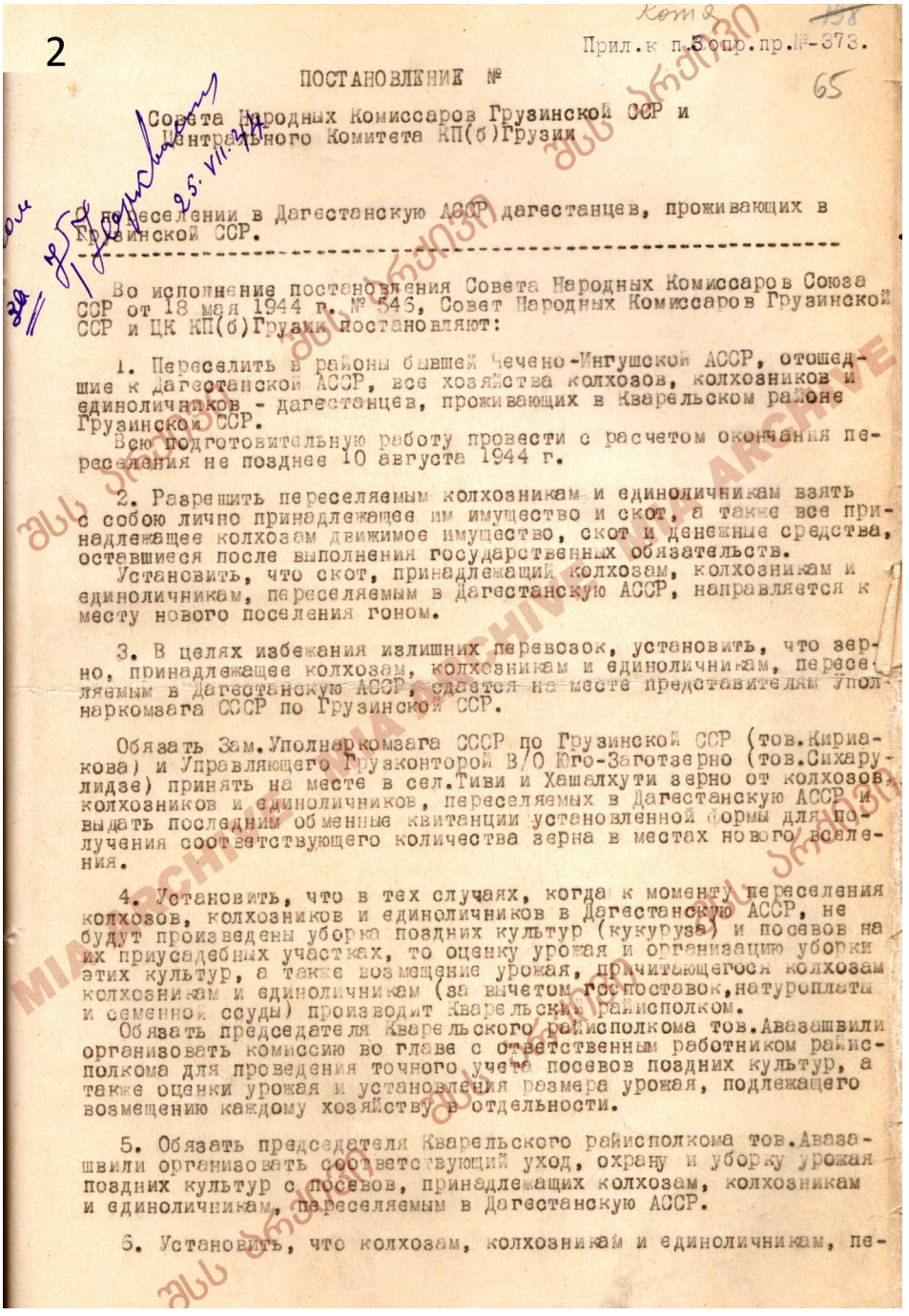

2

Прил.к п.3 опр.пр.№-373.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ №

Совета Народных Комиссаров Грузинской ССР и
Центрального Комитета КП(б)Грузии

О переселении в Дагестанскую АССР дагестанцев, проживающих в Грузинской ССР.

Во исполнение постановления Совета Народных Комиссаров Союза ССР от 18 мая 1944 г. № 546, Совет Народных Комиссаров Грузинской ССР и ЦК КП(б)Грузии постановляют:

1. Переселить в районы бывшей Чечено-Ингушской АССР, отошедшие к Дагестанской АССР, все хозяйства колхозов, колхозников и единоличников - дагестанцев, проживающих в Кварельском районе Грузинской ССР.
Всю подготовительную работу провести с расчетом окончания переселения не позднее 10 августа 1944 г.

2. Разрешить переселяемым колхозникам и единоличникам взять с собою лично принадлежащее им имущество и скот, а также все принадлежащее колхозам движимое имущество, скот и денежные средства, оставшиеся после выполнения государственных обязательств.
Установить, что скот, принадлежащий колхозам, колхозникам и единоличникам, переселяемым в Дагестанскую АССР, направляется к месту нового поселения гоном.

3. В целях избежания излишних перевозок, установить, что зерно, принадлежащее колхозам, колхозникам и единоличникам, переселяемым в Дагестанскую АССР, сдается на месте представителям Уполнаркомзага СССР по Грузинской ССР.

Обязать Зам.Уполнаркомзага СССР по Грузинской ССР (тов.Кириакова) и Управляющего Грузконторой В/О Юго-Заготзерно (тов.Сихарулидзе) принять на месте в сел.Тиви и Хашалхути зерно от колхозов, колхозников и единоличников, переселяемых в Дагестанскую АССР и выдать последним обменные квитанции установленной формы для получения соответствующего количества зерна в местах нового вселения.

4. Установить, что в тех случаях, когда к моменту переселения колхозов, колхозников и единоличников в Дагестанскую АССР, не будут произведены уборка поздних культур (кукуруза) и посевов на их приусадебных участках, то оценку урожая и организацию уборки этих культур, а также возмещение урожая, причитающегося колхозам колхозникам и единоличникам (за вычетом госпоставок, натуроплаты и семенной ссуды) производит Кварельский райисполком.
Обязать председателя Кварельского райисполкома тов.Авазашвили организовать комиссию во главе с ответственным работником райисполкома для проведения точного учета посевов поздних культур, а также оценки урожая и установления размера урожая, подлежащего возмещению каждому хозяйству в отдельности.

5. Обязать председателя Кварельского райисполкома тов.Авазашвили организовать соответствующий уход, охрану и уборку урожая поздних культур с посевов, принадлежащих колхозам, колхозникам и единоличникам, переселяемым в Дагестанскую АССР.

6. Установить, что колхозам, колхозникам и единоличникам, пе-

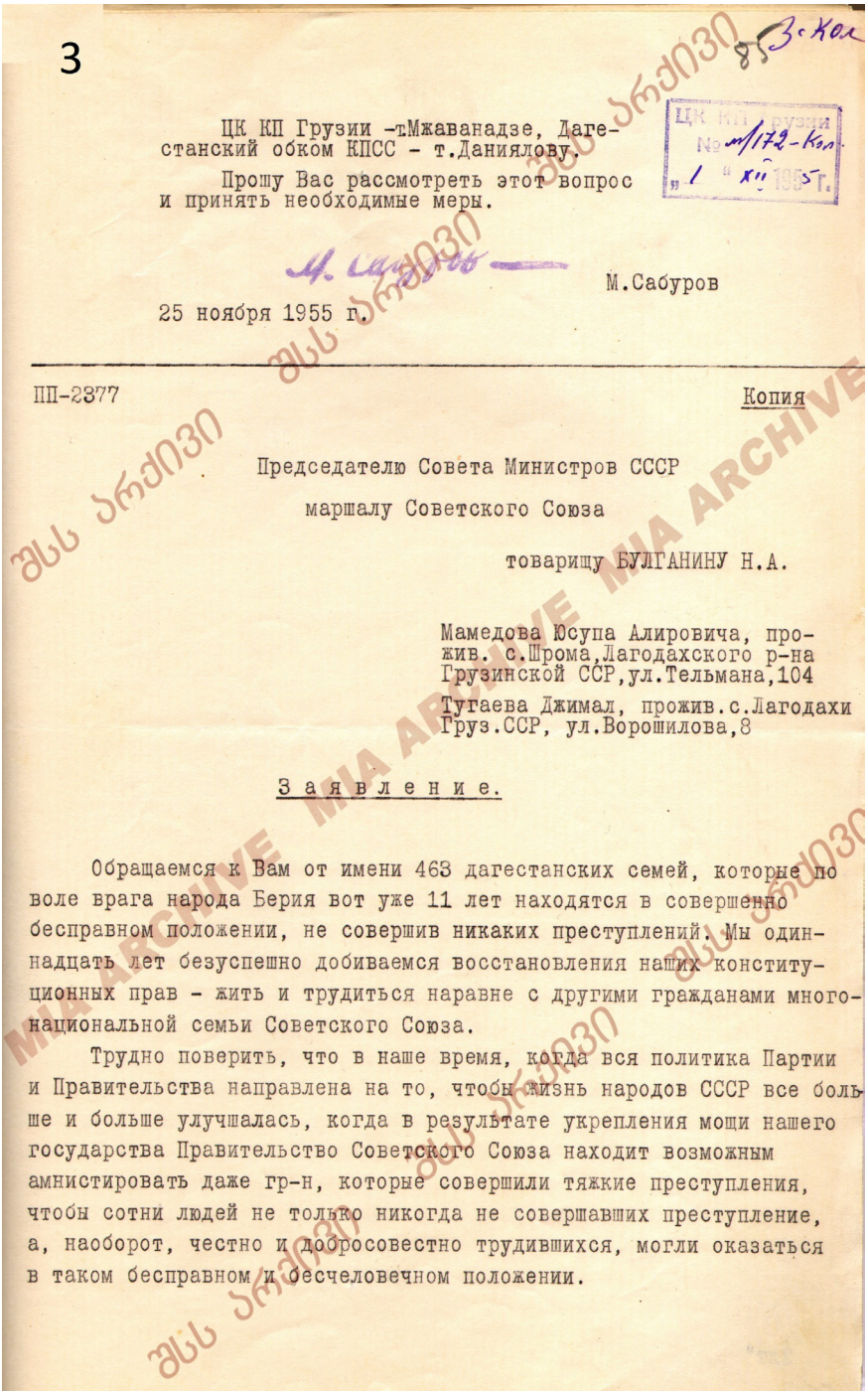

3

ЦК КП Грузии -тМжаванадзе, Дагестанский обком КПСС - т.Даниялову.

Прошу Вас рассмотреть этот вопрос и принять необходимые меры.

М.Сабуров

25 ноября 1955 г.

ЦК КП Грузии № м/172-Кол. „1" XII 1955 г.

ПП-2377 Копия

Председателю Совета Министров СССР

маршалу Советского Союза

товарищу БУЛГАНИНУ Н.А.

Мамедова Юсупа Алировича, прожив. с.Шрома,Лагодахского р-на Грузинской ССР,ул.Тельмана,104

Тугаева Джимал, прожив.с.Лагодахи Груз.ССР, ул.Ворошилова,8

З а я в л е н и е.

Обращаемся к Вам от имени 463 дагестанских семей, которые по воле врага народа Берия вот уже 11 лет находятся в совершенно бесправном положении, не совершив никаких преступлений. Мы одиннадцать лет безуспешно добиваемся восстановления наших конституционных прав - жить и трудиться наравне с другими гражданами многонациональной семьи Советского Союза.

Трудно поверить, что в наше время, когда вся политика Партии и Правительства направлена на то, чтобы жизнь народов СССР все больше и больше улучшалась, когда в результате укрепления мощи нашего государства Правительство Советского Союза находит возможным амнистировать даже гр-н, которые совершили тяжкие преступления, чтобы сотни людей не только никогда не совершавших преступление, а, наоборот, честно и добросовестно трудившихся, могли оказаться в таком бесправном и бесчеловечном положении.

4

80

2.

Вот положение, в котором находятся 463 семьи - несколько сот советских граждан.

В 1944 году нас без каких-либо оснований насильственно переселили из Грузии в Дагестан и мы оказались вне гражданства. Нас фактически лишили права голоса, так как мы нигде не числимся и в выборах в Советы с 1947 г. не участвуем, в колхоз нас не принимают, не принимают нас также на работу на заводы и фабрики. Вместо того, чтобы наравне со всеми народами трудиться на благо нашей Родины, мы вынуждены, как когда-то батраки, работать у частных лиц за кусок хлеба. Наших детей не принимают в школы и они растут неграмотными, молодежь с 1944 г. перестали призывать в ряды Советской Армии; семьям погибших воинов на фронтах Великой Отечественной войны не выдают пенсии, многодетные матери не получают пособий на содержание и воспитание детей, нас не облагают ни налогами, ни поставками.

В настоящее время наше положение стало еще хуже. Нас выгнали из Кварельского района и мы вынуждены жить на улице, где люди гибнут. Наше кладбище вспахали и мы даже не имеем места, где бы можно было похоронить наших мертвецов. На мельницах запретили молоть муку аварским гражданам. Нам угрожают, что если мы не уедем из своего района, где всю жизнь прожили наши отцы и деды, то у нас конфискуют скот и остатки наших вещей. Колхозников-грузин, которые приютили наши семьи, заставляют нас выгнать из домов.

Мы, дагестанцы, хотим честно трудиться, иметь право быть в колхозе - активно участвовать в строительстве коммунизма, но нас в течение 11 лет лишают этой возможности.

За что с нами так поступили? Ведь мы никаких преступлений не совершили, нас ни за что не наказывали, не репрессировали, а просто без всяких оснований учинили над нами беззаконие.

Произошло следующее:

Сто с лишним лет тому назад дагестанцы, проживавшие в Грузии, были согнаны с нажитых мест в селения Хачалхута и Тив-Тебельжоки Кварельского района Грузинской ССР. До 1944 года мы жили в этих селениях, население которых составляло 800 хозяйств дагестанских семей.

В 1944 году все эти 800 семей были насильно переселены в Ритловский район Дагестанской АССР, сделали это под угрозой того,

5

3.

что если мы не переселимся, то с нами поступят как с чеченцами. Все нажитое хозяйство: дома, сады и прочее у нас отобрали и нас заставили начать жизнь сначала. Нам даже нечего было есть.

Резкое ухудшение жизненнных и климатических условий привели к тяжелым последствиям - почти половина переселенных дагестанцев умерли, а остальные, спасаясь от участи своих односельчан, вернулись к себе на родину в Грузию.

Однако дагестанским семьям не разрешили вселиться в свои дома и нам пришлось в поисках хотя бы укрытия, чтобы дети и старики не погибли под открытым небом, разбрестись по разным районам. Сейчас наши дагестанские семьи скитаются в Кварельском, Лаголахском, Белоконском, Цитель-Цхаровском, Ахметлинском и др.районах Грузинской ССР, где кого из жалости приютили у себя в домах грузинские колхозники, а кто даже не имеет и этого.

Обо всем этом мы 4 марта 1953 года (№ 73-983) написали в Верховный Совет СССР, но наше заявление было отослано председателю исполкома Тбилисского областного Совета депутатов трудящихся,который нам даже не ответил на него.

16 ноября 1953 г. мы подали заявление Председателю Совета Министров Грузинской ССР и просили разрешить нам вернуться в свои селения, но это заявление было отослано Министру внутренних дел Грузии Инаури, ответа от него мы не получили и на приём к нему нас не допустили. Мы также обращались с заявлениями в ЦК КПСС и ЦК КП Грузии, но ответа не получали.

Мы убеждены, что оказались в таком бесправном, бесчеловечном положении по вине врага народа Берия и из-за того, что отдельные бездушные чиновники, забыв, что в нашей стране все граждане независимо от их национальности равны - не хотят выправить положение и помочь нашим семьям обрести покой.

Обращаясь к Вам, мы просим Вас положить конец бесправному существованию и скитаниям ни в чем неповинных 463 дагестанских семей и помочь нам начать жить,как живут все граждане нашей Родины.

Мы просим Вас дать указание Правительству Грузии вернуть нас на место нашего постоянного жительства, на нашу родину, вернуть нам наши дома, которых осталось из 800 только 200.

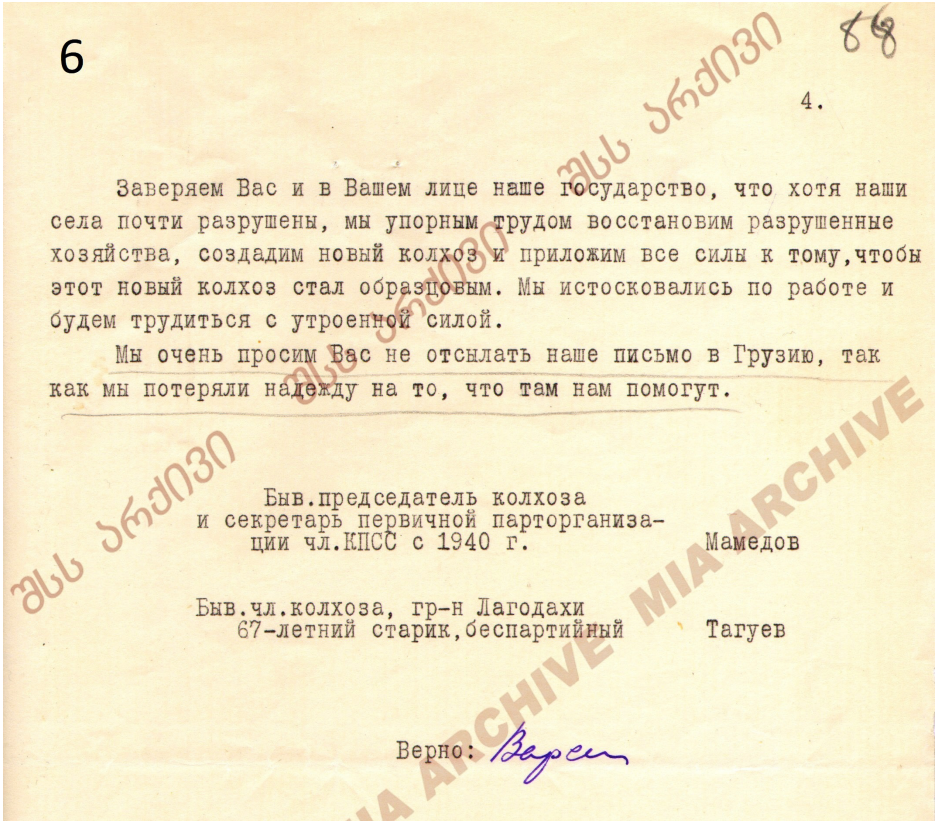

6

4.

Заверяем Вас и в Вашем лице наше государство, что хотя наши села почти разрушены, мы упорным трудом восстановим разрушенные хозяйства, создадим новый колхоз и приложим все силы к тому, чтобы этот новый колхоз стал образцовым. Мы истосковались по работе и будем трудиться с утроенной силой.

Мы очень просим Вас не отсылать наше письмо в Грузию, так как мы потеряли надежду на то, что там нам помогут.

Быв.председатель колхоза
и секретарь первичной парторганиза-
ции чл.КПСС с 1940 г. Мамедов

Быв.чл.колхоза, гр-н Лагодахи
67-летний старик, беспартийный Тагуев

Верно:

MIA ARCHIVE

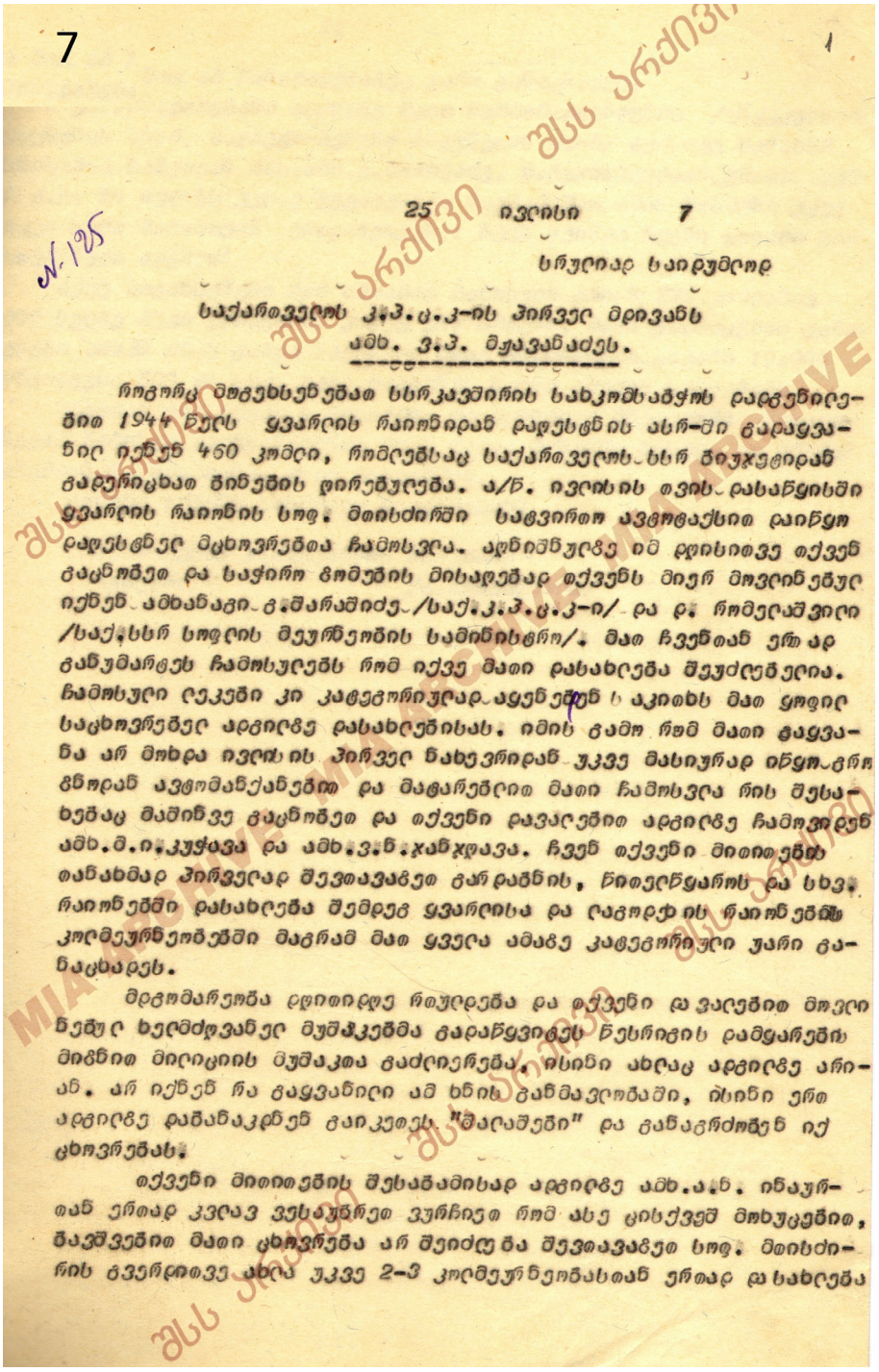

7

1

25 ივლისი 7

სრულიად საიდუმლოდ

საქართველოს კ.პ.ც.კ-ის პირველ მდივანს
ამხ. ვ.პ. მელანძეს.

ნ.125

როგორც მოგეხსენებათ სხრკავშირის სახკომსაბჭოს დადგენილებით 1944 წელს ყვარლის რაიონიდან დაიწესების ასრ-ში გადაყვანილი იქნეს 460 კომლი, რომელებსაც საქართველოს სსრ მიუჯერდებათ გადურიცხათ მინების დირებულება. ა/წ. ივლისის თვის დასაწყისში ყვარლის რაიონის სოფ. მოისძირში სატვირთო ავტომანქანით ჩაიწყო დადგენილი მცხოვრებთა ჩამოსვლა. ადგილზე იმ დროისთვე ჩვენ გაცნობეთ და საჭირო ზომების მისაღებად ჩვენს მიერ მოვლინებული იქნენ ამხანაგი გ.შარაშიძე /საქ.კ.პ.ც.კ-ი/ და ე. რომელაშვილი /საქ.სსრ სოფლის მეურნეობის სამინისტრო/. მათ ჩვენთან ერთად გაუმართეს ჩამოსულებს რომ იქვე მათი დასახლება შეუძლებელია. ჩამოსული ღლკები კი კატეგორიულად ადგენენ პრეტენზიას მათ ყოფილ საცხოვრებელ ადგილზე დასახლებისას. იმის გამო რომ მათი გადმოსვლა არ მოხდა ივლისის პირველ ნახევრიდან უკვე მასიურად იწყო გზადაგზა ავტომანქანებით და მატარებლით მათი ჩამოსვლა რის შესახებაც მაშინვე გაცნობეთ და ჩვენი დავალებით ადგილზე ჩამოვიდნენ ამხ.მ.ი.კუჭავა და ამხ.ვ.ნ.ხანჯიანი. ჩვენ ჩვენი მითითების თანახმად პირველად შევთავაზეთ გარდაბნის, წითელწყაროს და სხვ. რაიონებში დასახლება შემდეგ ყვარლისა და ლაგოდეხის რაიონების კოლმეურნეობებში მაგრამ მათ ყველა ამაზე კატეგორიული უარი განაცხადეს.

მდგომარეობა დღითიდღე რთულდება და ჩვენი დავალებით მოვლილ ხელმძღვანელ მუშაკებმა გადაწყვიტეს წესრიგის დამყარების მიზნით მილიციის მუშაკთა გაძლიერება. ისინი ახლაც ადგილზე არიან. არ იქნენ რა გაფრთხილებული ამ ხნის განმავლობაში, ისინი ერთ ადგილზე დაბანაკდნენ გაიკეთეს "შალაშები" და განაგრძობენ იქ ცხოვრებას.

ჩვენი მითითების შესაბამისად ადგილზე ამხ.ა.ნ. ინაურთან ერთად კვლავ ვესაუბრეთ ვურჩიეთ რომ ასე ცისქვეშ მოხუცებით, ბავშვებით მათი ცხოვრება არ შეიძლება შევთავაზეთ სოფ. მოისძირის გვერდითვე ახლა უკვე 2-3 კოლმეურნეობასთან ერთად დასახლება

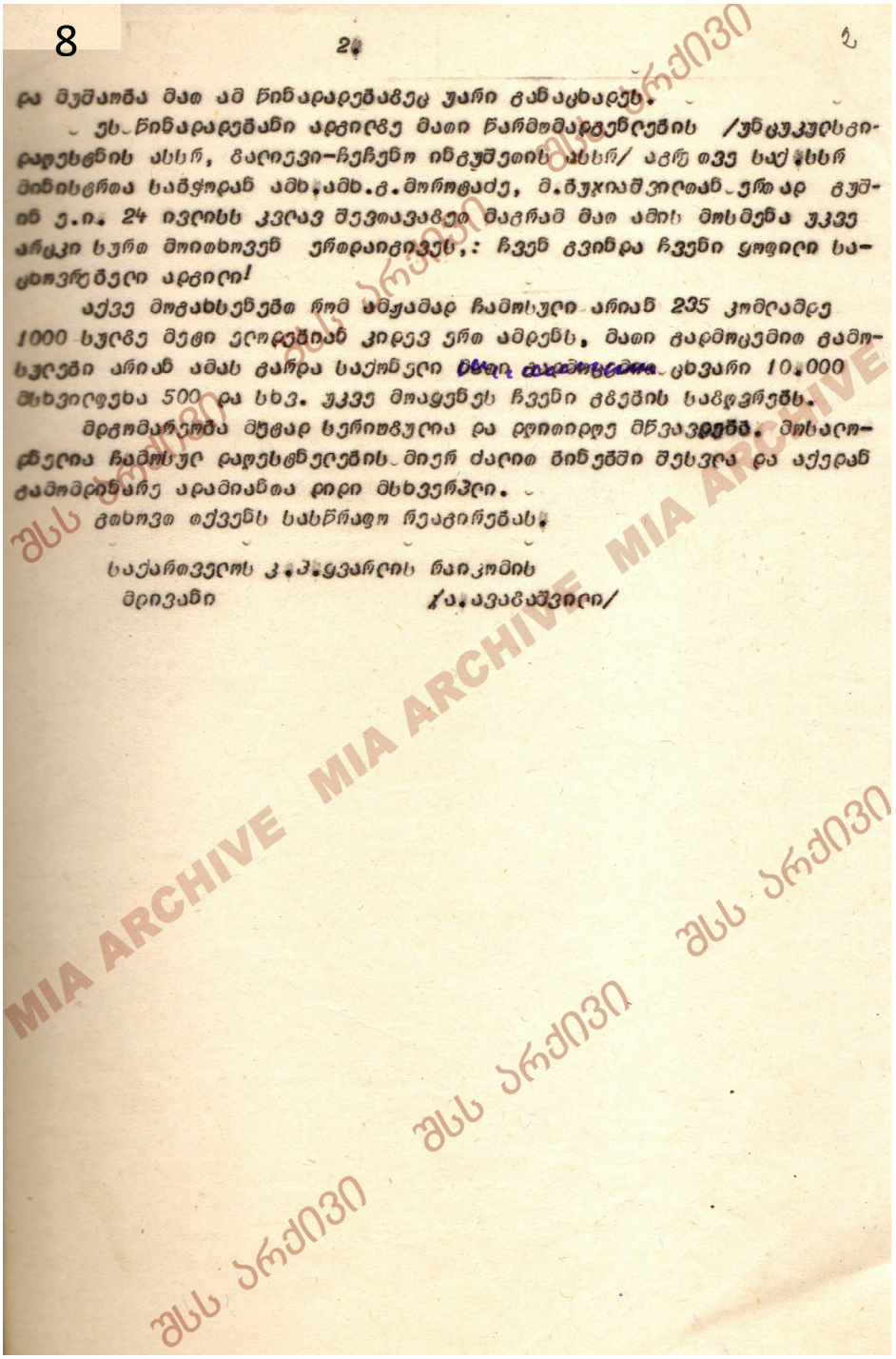

8 2 ს

და მუშაობა მათ ამ ბინადრებაშიც უარი განაცხადეს.

ეს ბინადრებანი ადგილზე მათი წარმომადგენლების /უწყკულისცი-დებსნის ასსრ, ბალიევი-ჩეჩენო ინგუშეთის ასსრ/ აგრე თვე სახ.სსრ მინისტრია საბჭოდან ამხ.ამხ.გ.მორგოძე, მ.ბუხიაშვილთან ერთად გუშინ ე.ი. 24 ივლისს კვლავ შევთავაზეთ მაგრამ მათ ამის მოსმენა უკვე არცკი სურთ მოითხოვენ ერთდაიგივეს.: ჩვენ გვინდა ჩვენი ყოფილი საცხოვრებელი ადგილი!

აქვე მოგახსენებთ რომ ამჟამად ჩამოსული არიან 235 კომლამდე 1000 სულზე მეტი ეროვნებიან კიდევ ერთ ამდენს, მათი დადმოცემით გამოსულები არიან ამას გარდა საქონელი [illegible] ცხვარი 10.000 მსხვილფეხა 500 და სხვ. უკვე მოაფენეს ჩვენი გზების საზღვრებს.

მდგომარეობა მეტად სერიოზულია და დღითიდღე მწვავდება. მოსალოდნელია ჩამოსულ დაღესტნელების მიერ ძალიან მინეებში შესვლა და აქედან გამომდინარე ადამიანთა დიდი მსხვერპლი.

გთხოვთ თქვენს სასწრაფო რეაგირებას.

საქართველოს კ.პ.ცკვარლის რაიკომის
მდივანი /ა.ავაგაშვილი/

MIA ARCHIVE
მსს არქივი

Tengiz Simashvili
Professor,
Iakob Gogebashvili Telavi State University, Georgia

LEZGINS INHABITING KAKHETI ACCORDING TO ARCHIVAL MATERIALS (PART II: 1940-1950s)

Summary

In our previous article, we discussed a history of the Lezgians (Leks) who settled and lived in Kakheti at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. Now we need to discuss the history of the Lezgians in Kvareli municipality (Kekheti region, Georgia) in the 1940s-1950s.

According to the "Tiv-Tebeljokhi" and "Khashalkhuti" village council protocol's analysis, the most of the Lezgians living in the territory of Georgia did not cultivate the land, their main activity was cattle breeding. In the summertime they used to return to the mountains taking back the cattle to their homeland which had been overwintered in Kakheti. They actually led a "double" life. They were considered citizens of both the Dagestan ASSR and the Georgian SSR.

Most of the Lezgians living in Kakheti had the houses and arable lands in their possession both in Kakheti and Dagestan. It was unclear to the Soviet authorities in which collective farms on the territory of the Soviet Republic they were united and whether they actually worked or not. Therefore, in May 1941, a meeting of the heads of the Kvarli district of the Georgian SSR and the Tliarat district of the Dagestan SSR took place, it was decided to give the population the opportunity to choose the place of residency themselves. The German attack on the Soviet Union in June 1941 prevented the implementation of this process.

The fate of the Lezgian population settled in Kakheti was greatly influenced by the events that took place in March 1944, known as the deportation of the population from the Chechen-Ingushetia Autonomous Soviet Socialist Republic (Chechen-Ingushetia SSR).

At that time, the former territory of the Chechen-Ingushetia SSR joined the Dagestan SSR, where the Lezgian population was taken from different places, including Dagestan, as well as from Georgia, namely from the Kvarli district. They took up residence on the site of Chechnya-Ingushetia population settlement. According to archival materials, the collective farmers of Lezgian villages, who had to settle in Dagestan, in the former territory of Chechnya-Ingushetia SSR, were reimbursed the cost of public and private buildings, residential apartments and grain. The population also brought cattle with them.

In 1956-1957, the deported nations – Chechens, Ingush, Balkars and Karachais – actively started to return to their homelands. Having settled in their places of residence, the Lezgian people did not return to Dagestan any longer and settled in Kvareli district without permission.

The documents found by us during the research process revealed the fact that the re-settlement of the Lezgians who came to Kvareli district without permission at that time was quite a difficult process. This is reflected in the archival materials. Along with the Lezgians who once lived in Georgia, those who had no contact with Georgia before came to live in Kvareli municipality.

Thus, it is necessary to study the history of resettlement of the Lezgian population of Kvareli municipality. The role of the relevant agencies of the Soviet government in these processes needs to be clarified and determined. Furthermore, during the last decades various “issues” regarding the resettlement of Lezgian population in Kvareli district in the 1950s are periodically activated. Therefore, we think that the above-mentioned issues require additional study to create a complete picture of the events that developed at that time.

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XIX
თბილისი. 2023

ქეთევან ციმინტია
თსუ

დასახლების ფორმები და ინდივიდუალური კარ-მიდამოს მოწყობა სამეგრელოში (წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის მაგალითზე)

დასახლების ისტორიული ფორმები

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებში დასახლების ფორმა, კარ-მიდამოს, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების მოწყობის წესი დროსთან ერთად იცვლება. ისევე როგორც სამეგრელოს სხვა მუნიციპალიტეტებში, აქ არსებული ისტორიული დასახლებები თანამედროვე ხდება. ისტორიულად არსებული ტრადიციული საცხოვრებლები, კარ-მიდამოები მეტწილად თავისებურებებით შემორჩა ყოფას. დასახლების ისტორიული ფორმების მნიშვნელოვანი ცვლილება საბჭოთა ეპოქაში დაიწყო და დღემდე გრძელდება. წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებში ცვლილებების შედეგები თვალსაჩინოა. საბჭოთა კავშირის დაშლამ, საზღვრების გახსნამ, თავისუფალ, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლამ, ინფრასტრუქტურულმა ცვლილებებმა (გზები, სატრანსპორტო საშუალებები), კომუნიკაციის გაუმჯობესებამ, მიგრაციული პროცესების მატებამ, სოფლებში შეცვალა დასახლების როგორც სტრუქტურა, ისე მორფოლოგია.

საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებში, დასახლების ფორმების თავისებურებებს განაპირობებდა განსხვავებული ლანდშაფტი, რაც ხელს უწყობდა ამა თუ იმ კუთხეში მეურნეობის სხვადასხვა დარგის განვითარებას, თავისებური საცხოვრებელი ნაგებობების შექმნას, კარ-მიდამოს მოწყობას, საუბნო და სასოფლო დასახლებების ჩამოყალიბებას.

როგორც ირკვევა, დასახლების ფორმისა და საცხოვრებელი ნაგებობების შესასწავლად გეოგრაფიული მდებარეობის გათვალისწინებას დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. ადრე მთასა და ბარში არსებული დასახლებები გან-

სხვავებული იყო და მეცნიერები სხვადასხვა კატეგორიად განიხილავდნენ.[1]დღეს თანამედროვე ტექნიკურმა მიღწევებმა განსხვავებულობა მთისა და ბარის დასახლების ფორმებსა და საცხოვრებელ ნაგებობებს შორის მნიშვნელოვნად შეამცირა. ზოგიერთი თავისებურება, რაც სამეგრელოს მთის, კერძოდ, წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებში არსებობს, ცალკე გვაქვს განხილული.

დასახლების ფორმების წარმოშობაზე და მათ ისტორიულ ცვალებადობაზე არსებობს სხვადასხვა მოსაზრება. **ნ. ბერძენიშვილი** აღნიშნავს, რომ უძველეს დროში ქართველები გორებზე ან/და ხევებს შორის ცხოვრობდნენ.[2]

მ. გეგეშიძის დაკვირვებით, *„წყალ-ხმელეთის მჭიდრო მეურნეობრივი სიახლოვე საქართველოსათვის ობიექტური დამახასიათებელი და ამავე დროს გამართლებული მოვლენა ჩანს, თუ გავითვალისწინებთ საქართველოს ტერიტორიის ბუნებრივ-გეოგრაფიულ თავისებურებას, კერძოდ ვერტიკალურ ზონალობას და ცხოვრების ხეობურად მოწყობის ისტორიულ აუცილებლობას“.*[3]

ხევი იყო სასოფლო-ტერიტორიული ერთეული და განსახლებაც ხეობების მიხედვით ხდებოდა. როგორც **ბ. გამყრელიძე** აღნიშნავს, *„ცალკე აღებული ყოველი ხეობა იყო ისტორიულად ჩამოყალიბებული სამეურნეო-კულტურული კომპლექსი თავისი მთითა და ბარით, რომელიც ვერტიკალური ზონალობის ჭრილში ქმნიდა მეურნეობის, მატერიალური კულტურისა და სოციალური ორგანიზაციის ერთ მთლიან სისტემას“.*[4]

საქართველოს ტერიტორიის გეოგრაფიულ ზონებად დაყოფის შესახებ პირველი დაკვირვება ვახუშტი ბატონიშვილს აქვს. **ვ. ითონიშვილი** აღნიშნავს, რომ *„ვახუშტი ბატონიშვილი საქართველოს მიწა-წყლის გენერალურ დაყოფას ვერტიკალური ზონალობის ჩარჩოებში და „მთური“ და „ბარული“ დასახლების გამოყოფა-კლასიფიკაციას ახორციელებდა მრავალი ფაქტორის მიხედვით. ვახუშტი ბატონიშვილი ახასიათებს ამა თუ იმ ქვეყანას არა მარტო იმის მიხედვით, თუ რა მოდის იქ, არამედ იმით, თუ რა მოჰყავთ იქ“.*[5]

---

[1] გ. ჩიტაია. დასახლების ტიპი მთიულეთში. მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისთვის. ტ. VI. თბ. 1953, გვ. 201-203.

[2] ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წ. V. თბ. 1971. გვ. 69

[3] მ. გეგეშიძე. ჰიდრონიმული წარმოშობის ქართული ტოპონიმები. ონომასტიკა. I. 1987. გვ. 85

[4] ბ. გამყრელიძე. ხევსურეთის სოფელი და მისი სამეურნეო ტრადიციები. თბ. 1989, გვ. 12

[5] ვ. ითონიშვილი. საქართველოს მიწა-წყლის ისტორიულ-გეოგრაფიული და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული დარაიონების ტრადიცია („მთა“; „ბარი“, „ზეგან-აგარა“) ვერტიკალური ზონალობის ჭრილში და მასთან დაკავშირებული დემოგრაფიული პროცესები. თბ. 2003, გვ. 23.

ქვეყნის ტერიტორიის „ბარად“ და „მთად“ დაყოფაზე ჯერ კიდევ ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავდა[6].

ბუნებრივ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით, საქართველოს ტერიტორია, ვერტიკალური ზონალობის შესაბამისად, სამ უმთავრეს ისტორიულ-გეოგრაფიულ და სამეურნეო კულტურულ, ან ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ზონად – ბარად, ზეგნად და მთად – იყოფა.[7] ზონალობაში იგულისხმება ტერიტორიის დაყოფა სამ ნაწილად, გეოგრაფიული პირობებისა და მასთან შეგუებული მეურნეობის თავისებურებების გათვალისწინებით.[8] ამავე დროს, თითოეულ ზოლს შიგნით თავისი ბარი, ზეგანი და მთა შეიძლება ჰქონდეს.[9]

მიხეილ გეგეშიძემ დააზუსტა და რელიეფის ძირითადი ნიშნების მიხედვით, საქართველოს ტერიტორიაზე გამოყო სამი ზოლი: მაღალმთიანი, დაბლობის და გარდამავალი ზოლი.[10]

ალექსი რობაქიძემ სამეურნეო-კულტურული ზონის და ისტორიულ-ბუნებრივი პირობებით გამოწვეული ნიშნების მიხედვით, საქართველოს ტერიტორია სხვანაირად დაყო სამ ნაწილად: აღმოსავლეთ საქართველოს ბარად, დასავლეთ საქართველოს დაბლობად და საქართველოს მთიანეთად[11].

საქართველოს ტერიტორიაზე დასახლებისა და გეოგრაფიული განლაგების მიზეზებთან დაკავშირებით ვ. ნეიძე საინტერესო დაკვირვებას გვთავაზობს: *„დასახლება და გეოგრაფიული განლაგება განაპირობა სამეურნეო საქმიანობის ხელშემწყობმა ბუნებრივმა პირობებმა, ხალხის მიერ შექმნილმა მდიდარმა მატერიალურმა კულტურამ, ტრადიციებმა და მის ცხოვრებაში მიმდინარე ისტორიულ-პოლიტიკურმა, დემოგრაფიულმა, სოციალურ-ეკონომიკურმა და ეკოლოგიურმა პროცესებმა, რომლებიც დღესაც გრძელდება.“*[12]

რაც შეეხება კონკრეტულად სამეგრელოს, პაატა ცხადაიამ შეისწავლა და გამოყო სამეგრელოში არსებული ზონები, რომლებიც საქართველოში სხვაგან არსებული მდგომარეობის ანალოგიურია. იგი აღნიშნავს: „სამეცნიე-

[6] ივ. ჯავახიშვილი. საქართველოს ეკონომიკური ისტორია. წ. I. ტფ. 1930, გვ. 131.

[7] ვ. ითონიშვილი. საქართველოს მიწა-წყლის ისტორიულ-გეოგრაფიული და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული დარაიონების ტრადიცია, გვ. 80

[8] კ. კახიანი. დასახლება და კარ-მიდამო ქსნის ხეობაში. კრ. მასალები ქსნის ხეობის ეთნოგრაფიული შესწავლისთვის. თბ. 1975, გვ. 25

[9] გ. ჩიტაია. შესავალი. საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ატლასი. თბ. 1980, გვ. 4.

[10] მ. გეგეშიძე. ქართული ხალხური ტრანსპორტი. თბ. 1956. გვ. 29-73.

[11] ალ. რობაქიძე. ქართულ ხალხურ ტრადიციულ ნაგებობათა კლასიფიკაციის პრინციპები. თბ. 1986. გვ. 13.

[12] ვ. ნეიძე. განსახლება. საქართველს გეოგრაფია. თბ. 2013, გვ. 241.

რო ლიტერატურის მიხედვით და მეგრელთა წარმოდგენითაც სამი ბუნებრივ-გეოგრაფიული ზონა განირჩევა: ა) „რზენი“ (ვაკე) – ზღვისპირა ვაკე, რომელსაც გეოგრაფები ოდიშის დაბლობს უწოდებენ; ბ) „ლაკადა“ – ოდიშის პლატო, ანუ ნახევრად ვაკე, სამეგრელოს შუა ნაწილი ეგრისის ქედის ძირიდან კოლხეთის დაბლობის ჩრდ. კიდემდე. ოდიშის პლატოზე მცხოვრებნი ლაკადას უწოდებენ მხოლოდ ეგრისის ქედის წინა მხარის კალთებს, რომლებიც ჩამოდის მთისძირა სოფლებამდე. გ) „გვალა“ (მთა) – ეგრისის ქედი და მისი განშტოებანი, ანუ კავკასიონის სამხრეთი კალთის გასწვრივი გვერდითი ქედი, მდინარეების ენგურისა და ცხენისწყლის წყალგამყოფი“[13].

დასახლების ფორმები ზონალობის გათვალისწინებით გ. ჩიტაიამ განსაზღვრა და აღნიშნა, რომ დასახლების ფორმაში იგულისხმება ადამიანთა საცხოვრებლის და შრომის ადგილის ერთობლიობა. მკვლევარმა, საკვლევ მუნიციპალიტეტში არსებული სოფელი ღია და ჯგვარი მიაკუთვნა მთის ძირის სოფლებს[14].

დღეს დასავლეთ საქართველოში „დასახლებანი ძირითადად წარმოდგენილია მთის ფერდობსა და ზეგნებზე უგეგმოდ, უწესრიგოდ განლაგებული საკარმიდამო ნაკვეთებითა და გზისპირას განლაგებული სოფლების სახით. ... მთური დასახლება წინ უსწრებდა გზისპირულს, რამდენადაც გაფანტული დასახლების ადრეული ტიპები ძირითადად ინარჩუნებდნენ მონოგენურობას“.[15]

სამეგრელოში ტრადიციული დასახლების ფორმის შესახებ ინფორმაციას მოგზაურები, მკვლევარები გვაწვდიან. თუმცა, ადრეული დასახლების ფორმები წალენჯიხის მუნიციპალიტეტში დასახლების ტიპი არსებითად შეცვალა საბჭოთა პერიოდში. პოსტსაბჭოთა დროს კარ-მიდამოს და საცხოვრებელი ნაგებობების თანამედროვე სახით მოწყობაზე გავლენა იქონია ფართო არჩევანის, ინდივიდუალური შეხედულებებისა და გემოვნების შეუზღუდაობამ, სამშენებლო მასალის არჩევანისა და ხელმისაწვდომობის შესაძლებლობამ. შემცირებულია კარ-მიდამოში დამხმარე და სამეურნეო ნაგებობების რაოდენობა, ხშირად შეცვლილია მათი ფუნქციები. ვხედავთ გათანამედროვებულ დამხმარე ნაგებობებს, რომელთაც მოსახლეობა ფუნქციის შესაბამის სახელს უწოდებს, მაგრამ ნაგებობის ფორმები და საშენი მასალა განსხვავებულია ტრადიციულისგან.

[13] პ. ცხადაია. წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის გეოგრაფიული სახელწოდებანი. თბ. 2015. გვ. 4.
[14] გ. ჩიტაია. დასახლების ტიპი მთიულეთში, გვ. 201-202.
[15] გ. ბაგრატიონ-დავითაშვილი, ლ. შალვაშვილი. ტრადიციული დასახლება და საცხოვრებელი ნაგებობანი საქართველოში. თბ. 2005, გვ. 11

კვლევის მიზანია, გავარკვიოთ თუ რა ტიპის დასახლება არსებობს დღეს წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებში? როგორ მოხდა აქ არსებული დასახლებების ფორმირება? რა ტიპის საცხოვრებელი სახლებია წალენჯიხის მუნიციპალიტეტში? როგორია დასახლების ფორმის, კარ-მიდამოში მოქცეული საცხოვრებელი, დამხმარე და სამეურნეო ნაგებობების მოწყობის ტენდენცია.

განსახლების სტრუქტურა

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებში სამეგრელოს მთიანი ნაწილისთვის დამახასიათებელი დასახლებებია. მისი ტერიტორია და დასახლებული პუნქტები შედის მთისძირის და მაღალმთიან ზონაში.[16] აქ დასახლების სტრუქტურა და საცხოვრებელი ნაგებობები დროსთან ერთად ცვალებადობას განიცდის და ერგება თანამედროვე, გლობალიზაციით განპირობებულ ვითარებას და გამოწვევებს.

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებში არსებული განსახლების სტრუქტურა დროის სხვადასხვა ეტაპზე იცვლებოდა. საბჭოთა პერიოდამდე დასახლება ძირთადად მთებში, ტყიან ადგილებში იყო გაფანტული. საბჭოთა დროს მოსახლეობამ კომუნიკაციის გამარტივების მიზნით შეცვალა საცხოვრებელი ადგილები და ძირითადად ბარის ტერიტორია დაიკავა. პოსტსაბჭოთა პერიოდის დასახლების სტრუქტურა ძირითადად საბჭოთა პერიოდშია შექმნილი, ხოლო მთიანი ტერიტორია დღესაც ათვისებულია კომუნიკაციების გაუმჯობესების გამო.

საბჭოთა დრომდე სამეგრელოსთვის დამახასიათებელი იყო გაფანტული დასახლების ფორმა. XVII საუკუნის იტალიელი მისიონერის დონ ჯუზეპე ჯიდუჩე მილანელის ცნობით, „სამეგრელო წარმოადგენს დიდ ტყიან მხარეს, სადაც გაფანტულია სახლები“.[17] წარსულში მოსახლეობა განფენილი იყო მთებში და ქმნიდა ერთი გვარის ლოკაციას, რაც იმას გულისხმობს, რომ ერთ გორაზე მოსახლეობდნენ ერთი კონკრეტული გვარის წარმომადგენლები, რომლებიც ქმნიდნენ სისხლით ნათესავების ერთობას.

წარსულში წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე გორებზე დასახლებას ადასტურებს პაატა ცხადაიას მიერ ჩაწერილი მასალაც. მკვლე-

[16] პ. ცხადაია. წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის გეოგრაფიული სახელწოდებანი, გვ. 9

[17] დონ ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელი. წერილები საქართველოზე. XVII საუკუნე. იტალიური ტექსტი თარგმნა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ბეჟან გიორგაძემ თბ. 1964, გვ. 47.

ვარს ლიის ადმინისტრაციულ ერთეულში შემავალ სოფელ პალურში ჩაუწერია: *„ჩქინი ჯვეშეფი იშო-იშო მიკათანჯანდეს ჯალებს დო თამ გაიშურთუმუნა ინვირიშა. ეიშა ხალხ ხვალე სუკებს მიკახორანდ“.*[18] ეს შემთხვევა ახოს აღებისა და საცხოვრებლის შეცვლის მაგალითია.

გორებზე ცხოვრება წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე არქეოლოგიურადაც კი დასტურდება. პალურში, ჟირსუკის ბორცვზე, გამოვლენილია ხუთი არქეოლოგიური ფენა: ნეოლითის, გვიანბრინჯაოს, რკინის ხანის, ელინისტური ხანის და ადრეფეოდალური ხანის. ჟირსუკის ბორცვი ადამიანთა საცხოვრისად მრავალი საუკუნის განმავლობაში გამოიყენებოდა.[19]

მოსახლეობის მთებში და გორაკებზე განსახლება განპირობებული იყო რამდენიმე ფაქტორით. ერთ-ერთი იყო სამეგრელოსათვის დამახასიათებელი მალარიის ინფექცია, რომელიც დაბლობ, ჭაობიან ადგილზე უფრო ვრცელდებოდა. მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო ასევე მტრების შემოსევები. სამეგრელოს მოსახლეობას საფრთხეს უქმნიდნენ მომთაბარე ჩრდილოკავკასიელები და ოსმალები. ჩრდილოკავკასიელების სამეგრელოში თარეშზე ბესარიონ გაბაშვილის პოემაში „რუხის ბრძოლა“ ვკითხულობთ:

„ყირიმელთ, ჯიქელთ, ალანელთ, კემურგელთ ამცნეს ცნობითა,
ყივჩაღთა შემოიწვევდნენ, ინდობდენ სჯულის ძმობითა,
აფხაზნი შეეფიცოდნენ ქრთამით და აგრევ ძღვნობითა:
და მეგრელთა სისხლი უნდოდათ, თუცა შეესხვათ გობითა“.[20]

საქართველოში საბჭოთა რეჟიმის დამყარების შემდეგ მოხდა ჭაობების დაშრობა, ჩაიკეტა საზღვრები და ჩრდილოკავკასიელთა თარეში საბოლოოდ შეწყდა. განვითარდა კომუნიკაციის საშუალებები და ადამიანებმა დაიწყეს მთებიდან შედარებით დაბლა ჩამოსვლა; შეიქმნა გზისპირა, მჭიდრო დასახლებები. მუნიციპალიტეტში უდიდესი ელექტოსადგურის – ენგურჰესის მშენებლობამ დიდი გავლენა იქონია ახალი დასახლების შექმნაზე და ერთ-ერთი თემის – ხუდონის გაქრობაზე.

ხუდონის თემი ქალაქ ჯვარის სასოფლო საზოგადოების შემადგენლობაში შედიოდა. 1932 წელს მდინარეების, მაგანასა და ენგურის, ხეობაში

[18] თარგმანი: „ჩემი წინაპრები ხეებს ჭრიდნენ და ასე გამოვიდნენ ენგურამდე. „აქამდე ხალხი მარტო გორებზე ცხოვრობდა“. იხ. პ. ცხადაია. წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის გეოგრაფიული სახელწოდებანი, გვ. 24.

[19] პ. გაბისონია. სამეგრელოს ისტორიიდან და ისტორიული გეოგრაფიიდან. თბ. 2009, გვ. 39.

[20] ბ. გაბაშვილი. თხზულებათა სრული კრებული. ბესიკი. 2021, გვ. 29. სავარაუდოდ, ლექსში აღწერილი მოვლენები გვიანშუასაუკუნეებით უნდა დათარიღდეს. ზუსტ თარიღთან დაკავშირებით მსჯელობა რთულია.

არსებული სოფლების გაერთიანებით, ის ცალკე თემად ჩამოყალიბდა. სოფლები მაღალმთიანი იყო, სამეგრელოს მთისთვის დამახასიათებელი სოფლებით. აქ მცხოვრებთა მეურნეობის გავრცელებული ფორმა იყო მეცხოველეობა, უფრო – მომთაბარე სახის მესაქონლეობა. ხუდონის მკვიდრ ისაკ ქარდავას თავის მემუარებში აღწერილი აქვს თანასოფლელების საზაფხულო საძოვრები ხელერდის მთაში, უთუთი და ძირგუ ფიფიების საზამთრო საძოვრები სამეგრელოს საზღვრისპირეთში და დაბლობში.

ხელერდის საძოვრებზე ხუდონელებს ყოლიათ საქონელი, ხოლო ჩქვალერელებს – თხა და ცხვარი. ჩქვალერელი გოგილავებისა და ფიფიების ცხვრისა და თხის რაოდენობა ორი ათასამდე სული ყოფილა. მეთხევეობა ჩქვალერში და ნაგურუში დღესაც არის გავრცელებული. სამეგრელოს მთებში დღესაც არიან მეჯოგეები. ტობავარჩხილისკენ, წალენჯიხელ მეჯოგე ძმებ მორგოშიებს ჰყავთ კვარაცხელიას ჯიშის საქონელი და თხები, მისდევენ გადარეკვით მესაქონლეობას. საზაფხულო საძოვრები აქვთ ჯიქირში, საშემოდგომო – ნაღვჯში, ხოლო საზამთრო ფოთში – შავღელეში. შუა სექტემბერში ჩაყავთ საქონელი ბარში, ხოლო თხები – სოფელ ნაგურუში. მეჯოგეებს და მწყემსებს სამეურნეო მიწებიც აქვთ მთებში, მოყავთ ლობიო, ქერი, აქვთ თივა.[21]

ხუდონის თემში შემავალი სოფლები სამეგრელოს მთის დასახლებას ქმნიდა. აქ რელიეფი და, ზოგადად, ბუნებრივი პირობები მთიანი სამეგრელოსთვის დამახასიათებელი იყო. ამასთან, მთას კავშირი ჰქონდა ბართან. ეს დასტურდება შემდეგი მონაცემებით: გურია-სამეგრელოს ეპარქიის ხუდონის მაცხოვრის ეკლესიის 1896 წლის საარქივო ჩანაწერის მიხედვით, 1896 წლის 20 იანვარს ხუდონის ერთ-ერთ სოფელში, ზვავის ჩამოწოლის შედეგად გარდაცვლილა 13 ადამიანი. ამათგან უმეტესობა რუხაიას გვარისა ყოფილა. 23 და 25 იანვარს ისინი დაუსაფლავებიათ ხუდონის მაცხოვრის ეკლესიის გალავნის შიგნით.[22] ზუგდიდის მაზრაში, დიდთოვლობის შედეგად მსხვერპლის არსებობის მიზეზით და ხუდონში დაზარალებულთა დასახმარებლად შეუქმნიათ კომიტეტი. კომიტეტის თავმჯდომარე თავადი დადეშქელიანი მიმართავს გაზეთ „კვალის“ რედაქტორს თხოვნით: „უმორჩილესათა გთხოვთ

[21] ეს მასალები ჩავიწერეთ სამეგრელოში ჩვენ მიერ განხორციელებული ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დროს 2001 წელს

[22] საქართველოს ეროვნული არქივი. ცენტრალური საისტორიო არქივი. ფონდი №489, ანაწერი 6, საქმე 742.

მიიღოთ თქვენს რედაქციაში შემოწირულებანი გაჭირვებულთა სასარგებლოთ და შემდეგ შემოწირულებანი გამოგვიგზავნოთ დ. ზუგდიდის მაზრის სასამართლოში“.[23] ეს ცნობა ხაზს უსვამს მთის კავშირს ბართან და სამეგრელოს მთის მოსახლეობის კომუნიკაციას ბარის მოსახლეობასთან.

საბჭოთა პერიოდში ენგურის ჰიდროელექტროსადგურის მშენებლობამ გამოიწვია ხუდონის თემის სოფლებიდან მოსახლეობის აყრა და აფხაზეთის ტერიტორიაზე გადასახლება. ენგურის წყალსაცავის ქვეშ მოექცა ხუდონის თემის სოფლები: **მაქსანია, შრდენი, ფურაში, ჩხიჭონი, ქუალაგვანი, ტყვიში, ფაშტახარი, მუნწყვა, ბულურჯელი, ტყაბედნიერი, ჭველეთონა** და **ხუბერის** ნაწილი; სამასზე მეტი ოჯახის კარმიდამო, მიწები, ვენახი, ხეხილი, მარანი[24]. მაგანის ხეობის სოფელი **წყავაში** ნაკრძალად გამოცხადდა. აქ მცხოვრები მოსახლეობა კი ჯვარში დასახლდა.

მოსახლეობა გადაასახლეს მათთვის ახალ ტერიტორიებზე. საბჭოთა დროს, ტექნიკური სამუშაოებით იყო განპირობებული ციმინტიების გადასახლება სოფელ ლექარდეს უბან ლეციმინტედან. აქ ციმინტიები მდინარე მაგანის ნაპირზე სახლობდნენ. მთხრობელთა თქმით, მდინარე ხშირად დიდდებოდა, მოსახლეობას და მათ მეურნეობას საფრთხეს უქმნიდა. მოსახლეებს მდინარის ადიდების შემდეგ საცხოვრებლად დროებით სხვაგან გადასვლის პრაქტიკა ჰქონიათ, თუმცა მდინარის კალაპოტში მოქცევის შემდეგ, კვლავ უბრუნდებოდნენ საცხოვრებელს. ამის შესახებ ადგილობრივი ისააკ ქარდავა წერს თავის მემუარებში.[25] მიუხედავად ამისა, უნდა აღინიშნოს, რომ ლეციმინტედან ციმინტიების გადასახლების უმთავრესი მიზეზი არა მდინარის ადიდება, არამედ გზის გაყვანა და აფეთქებების შედეგად გამოწვეული საფრთხის თავიდან აცილება გახდა. ციმინტიები ჯვარის ცენტრალურ ქუჩებზე გადასახლდნენ, მონაწილეობა მიიღეს ჯვარის ცენტრალური უბნის ფორმირებაში და აქ მჭიდრო სამეზობლო დასახლების შექმნაში. აქ მათ გადმოიტანეს ადრინდელი საცხოვრისის სახელწოდება – ლეციმინტე. დღეს ჯვარელ ციმინტიებს ლეციმინტეს უბანში მიწები აქვთ, რომლებსაც ამუშავებენ.

დღეს არსებული ჯვარზენის უბნის დასახლების მასშტაბურობის, კერძოდ, ურბანული სივრცის მოწყობის მიზეზი ენგურჰესის მშენებლობაა.

[23] გაზეთი „კვალი“. 1896, №12. 17 მარტი.

[24] ი. ქარდავა. მოთხრობები, ლექსები და ნაშრომებზე მკითხველთა გამოხმაურება. თბ. 2011, გვ. 40

[25] ი. ქარდავა. მოთხრობები, ლექსები და ნაშრომებზე მკითხველთა გამოხმაურება, გვ. 19

ენგურჰესელთა უბნების შექმნამ სრულიად შეცვალა დასახლების სურათი. მანამდე ჯვარზენის დასახლების უმეტესი ნაწილი დაუსახლებელი იყო. ოფ-აჩხაფუს უბანში (ჯვარზენი) მცხოვრები რეზო ჯონჯოს ძე უბილავას თქმით, ჯვარზენში დღევანდელი ტერიტორიის დიდი ნაწილი, მათ შორის, მისი საცხოვრებელი ქუჩა, ტყით ყოფილა დაფარული. ამ უბნის განაშენიანება გვიან მოხდა. რაიონულ გაზეთში გამოქვეყნებული, ვალერი ბეჭვაიას ლექსი სახელწოდებით, „ჯვარზენი“ მიუთითებს ამ ტერიტორიის ტყიანობაზე:

„აქ ძველად გავლა უჭირდათ ურმებს,
გზას ძლივს იკვლევდა ქალი და კაცი“.[26]

დღეს ეს უბანი მჭიდროდაა დასახლებული. ახოს აღების შედეგად გაფართოებულ ტერიტორიაზე გაჩნდა შეჯგუფული დასახლება.

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის თოთხმეტი ადმინისტრაციული ერთეულიდან უმეტესობა მთაგორიანია. სოფლები არაერთგვაროვანია. ზოგიერთი სოფლის ცენტრალური დასახლება არის გზისპირული, ვაკე ადგილზე; აქ ძირითადად გზის ორმხრივი, მჭიდრო დასახლება გვხვდება, მაგრამ ამავე სოფლების ცალკეული უბნები მთებშია შეფენილი. მაგალითად, სოფელ ჯგალში დასახლება გზისპირულია, მჭიდრო და ამასთან, ვაკე ადგილზეა, ხოლო მჭიდრო დასახლება საბჭოთა დროს დაიწყო. მოსახლეობა პირველსაცხოვრისი გორებიდან ჩამოვიდა და ვაკე ადგილებში დასახლდა, რათა ცხოვრებისთვის უმჯობესი პირობები შეექმნათ და კომუნიკაცია გაემარტივებინათ. ასეთი ტიპის დასახლებებში მცხოვრებ მოსახლეობას სახნავ-სათესი მიწები აქვთ ჩამოსახლებამდე არსებულ სამოსახლო ადგილებში, რომელსაც ისინი „ჯვეშიშ ოხორუს“ (ძველის მოსახლე, ანუ წინაპრის სამოსახლო) ეძახიან.

სოფელ ჯგალში, **ლეხარჩილეს** უბანში დღეს ცხოვრობენ ხარჩილავები. ისინი გორაზე ცხოვრობდნენ. მთხრობელის, ომარ აკაკის ძე ხარჩილავას თქმით: *„ართ სუკი რდუ დო თექ ფცხოვრენდით, უკულ გიმებლით აშო“* (ერთი გორა იყო და იქ ვცხოვრობდით, მერე ჩამოვედით აქეთ). იმ გორაზე, ჩვიდმეტი ოჯახი ცხოვრობდა. მიუვალი ადგილი იყო, თუმცა იქ დღეს რამდენიმე ოჯახი სახლობს. ჰქონდათ სასაფლაო – „ნააკრდამუ“ (ნააკლდამევი) ადგილის მიმდებარედ. აღნიშნულ გორაზე მიქავებსაც ჰქონიათ სასაფლაო. ხარჩილავებმა, გზისპირას დასახლების შემდეგ, ძველი უბნის სახელწოდება, „ლეხარჩილე“ ჩამოიტანეს დაბლა და დღეს მათ სამოსახლო უბანს, ჯგალის ცენტრთან ახლოს ლეხარჩილე ჰქვია.

[26] ვ. ბეჭვაია. ენგურჰესის მუშა. ჯვარზენი. გაზეთი „კომუნიზმის დროშით“. 1967 წ. 18 მაისი. №57

სოფელ ჯგალში, ცენტრალურ მაგისტრალის გასწვრივ ცხოვრობენ კვარაცხელიები. კვარაცხელიებს, რომლებიც დღეს გზის პირზე ცხოვრობენ, ადრე სამოსახლო ჰქონდათ მდინარე ჭანისწყლის მარჯვენა ნაპირზე. გზა მათ ძველ სამოსახლო ადგილამდე დღესაც არ მიდის; მდინარეზე საცალფეხო ხიდია გადასასვლელი და ამ ხიდით სარგებლობენ მიწის მესაკუთრეები. აქ სამეურნეოდ განკუთვნილი მიწები აქვთ, სადაც მოყავთ სიმინდი და გაშენებული აქვთ თხილის პლანტაციები, ასევე, ხილი, ვაზი.

ჯგალის ადმინისტრაციულ ერთეულში შემავალ სოფელ ლესალეში მოსახლეობა გაფანტულია. კარმიდამო გორაკებზე აქვთ გაშენებული. ასეთივე დასახლებებია საჩინოს ადმინისტრაციული ერთეულის სოფელ ნაგურუში, სოფელ ჩქვალერში, მიქავას ადმინისტრაციული ერთეულის უბნებში: ლეღვინჯილეში, ლეჯოლოხეში. აქ რელიეფი არაერთგვაროვანია, მოსახლეობა მთის ძირში და გორებზეც გაფანტულად ცხოვრობს.

სოფელ საჩინოში სოფლის ცენტრალური უბანი მჭიდროდ არის დასახლებული. მოსახლეობა ერთმანეთის გვერდიგვერდ ცხოვრობს. საჩინოში ჩამოედინება მდინარეები ინწირა და ჭანისწყალი. მოსახლეობა ამ მდინარეების გასწვრივაა დასახლებული. თანამედროვე ადმინისტრაციული დაყოფით, საჩინოს ადმინისტრაციულ ერთეულში შედის ოთხი სოფელი: **საჩინო, ზედა საჩინო, კუხეში** და **ნაგურუ**. ნაგურუს **მეორე საჩინოსაც** უწოდებენ.

ნაგურუ და კუხეში მთის კალთებზეა განლაგებული. აქ მოსახლეობა გაფანტულია – სახლობენ გორაკ-ბორცვებსა და ხეობებში. ამ უბნებში მეურნეობის ძირითადი დარგია მსხვილფეხა მესაქონლეობა, იშვიათად ყავთ თხა და ცხვარი.

აღსანიშნავია ნაგურუში ეზოებში, ან საცხოვრებელი სახლის გვერდზე საფლავების არსებობა. სამეგრელოში სახლის ეზოებში ოჯახის წევრის დაკრძალვა გავრცელებული იყო. ხუდონის მკვიდრი ისააკ ქარდავა წერს, რომ ხუდონის თემის ექიმბაში დათა ქარდავა მოხუცებული გარდაიცვალა. ის დაკრძალეს სახლ-კარის ეზოს კუთხეში.[27] გარდაცვლილებს ეზოში, იშვიათად, საბჭოთა დროსაც კრძალავდნენ. საბჭოთამდელ სამეგრელოში ეზოში ან ეზოს ახლოს ოჯახის წევრის დაკრძალვა გამოწვეული იყო სასაფლაომდე დიდი მანძილით და ბუნებრივი სირთულეებით, თუმცა, ეზოებში მაინც ძირითადად ახალგაზრდებს კრძალავდნენ.

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტში ბარის სოფლების დასახლებების უმ-

[27] ი. ქარდავა. მოთხრობები, ლექსები და ნაშრომებზე მკითხველთა გამოხმაურება, გვ. 30

ეტესი ნაწილი გზისპირულია. გზის პირას მცხოვრებ მოსახლეობას სამეურნეო ნაკვეთი სახლთან ახლოს საკმარისი რაოდენობით არ აქვს, ამიტომაც ისინი სარგებლობენ ადრინდელი სამოსახლო ნაკვეთებით, რომელთაც სამეურნეო დანიშნულებით იყენებენ. ამის მაგალითები წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებში ბევრია. სოფელ საჩინოში მცხოვრები მთხრობელის, ომეხი დიანოზის ძე კაკალიას თქმით: *„ლეკაკალე დიხა რე ჟიმოლე, ასე კოჩ ვარე, კაკალიეფ ცხოვრენდეს“* (ლეკაკალე მიწაა მაღლა, ახლა არავინ არ ცხოვრობს, ადრე კაკალიები ცხოვრობდენ). ლეკალალეში სამი ძმა ცხოვრობდა. წყარო და წყლის წისქვილი ჰქონდათ. საბჭოთა დროს ჩამოვიდნენ დღევანდელ საცხოვრებელ ადგილზე, გზისპირზე, ძველ სამოსახლო ადგილზე კი დასამუშავებელი სამეურნეო მიწა აქვთ. წინაპართა ნასახლარ მიწებს სამეურნეოდ იყენებენ ბარახტაძეები სოფელ ნაკიფუში, მოსიძეები „ბერნოხორიში“, კვარაცხელიები, ფიფიები და შელიები „ვეიჯინჯიში“, ფურთუხიები – კაცხარაზე, მანიები – ლემანიეში.

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლების იმ მთაგორიან უბნებში სანამდეც კეთილმოწყობილი სამანქანე გზა მიიყვანეს, ძველი დასახლებები შენარჩუნებულია. აქ მცხოვრებნი ბარში არ ჩასახლებულან. ამის მაგალითია წალენჯიხის ერთ-ერთ უბანი – **ხვითერი**, სადაც გზის გაყვანის შესახებ ცნობა არის ადგილობრივ გაზეთში: „ხვითერი ერთ-ერთი მივარდნილი კუთხე იყო წალენჯიხაში. გორაკებს მიყუჟული უბანი ბონდის ხიდით უერთდებოდა სამყაროს. ხვითერის ნაყოფიერ საყანე ფართობს ხშირად იტაცებდა ადიდებული ჭანისწყალი. გამგეობის თავმჯდომარის ინიციატივით, ხვითერი ორი გაბმული სამანქანე ხიდითაა დაკავშირებული ცენტრს“.[28] სამანქანო გზების გაყვანის შემდეგ მოსახლეობას აღარ მოუწია ახალი საცხოვრებელი ადგილის ძიება იოლი კომუნიკაციის დასამყარებლად. ხვითერი-საკალანდიოს უბანი წალენჯიხაში დღესაც არის. აქ მოსახლეობა მჭიდროდაა დასახლებული. დასახელებული უბანი ცენტრალურ მაგისტრალს მეორეხარისხოვანი გზით უკავშირდება.

მთიან სოფლებში თითოეულ მოსახლემდე სამანქანო გზა მიდის. მაგალითად, სოფელ მუჟავადან ნაშამგუს უბნამდე ცენტრალური გზა მოასფალტებულია. ნაშამგუ მუჟავაში ყველაზე მაღალი დასახლებაა (ზღვის დონიდან 350 მეტრზე). ის აფხაზეთის რეგიონის მოსაზღვრე უბანია. სოფლის სხვა

[28] ჭ. გაბელია. როგორ შეიცვალა უბანი. გაზეთი „კომუნიზმის დროშით“. 1967. №111. 26 სექტემბერი

უბნებსა თუ ქუჩებში გრუნტის გზებია. ისეთი ადგილები, სადაც გორებზე მოსახლეებამდე გზა არ გადის წალენჯიხის მუნიციპალიტეტში იშვიათია. ამის მაგალითია სოფელ მედანში, ლეძაძამეს უბანში ავთა ძაძამიას სახლი. მისი კარ-მიდამო წინაპართა საცხოვრებელ გორაზეა გაშენებული. საცხოვრებელი სახლი კი კომუნისტების დროს აქვს აშენებული. მის სახლთან სამანქანო გზა არ მიდის. ასეთი მაგალითი სოფელ მედანში რამდენიმეა.

ვაკის დასახლებებია სოფელი **ჭალე, ლია, ობუჯი, ნაკიფუ, ჯგალი** და **ქალაქი წალენჯიხა.** სოფელი ლია და ქალაქი ჯვარი სვანეთის ავტომაგისტრალის გასწვრივ მდებარეობს. ლია გაშლილ რელიეფზე, დაბლობ ადგილზეა გაშენებული. აქ მოსახლეობა ძალიან მჭიდროა, რაც მუნიციპალიტეტის სხვა სოფლებისთვის იშვიათობაა. დაბლობზე, მჭიდრო მოსახლეობაა სოფელ ჭალეშიც. ამ სოფლებში ძირითადი კულტურებია თხილი და სიმინდი. პოსტსაბჭოთა პერიოდში თხილის გაშენებამ მასიური სახე მიიღო. ბოლო წლებში დაიწყეს მოცვის პლანტაციების გაშენება.

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებში უბნები განლაგებულია მდინარისპირზეც. ეს არ არის რაიმე კონკრეტული მიზეზით გამოწვეული. მაგალითად, მდინარე მაგანას მარცხენა სანაპიროზე სახლობენ ფიფიები, ციმინტიები. შედარებით ახალი უბანია ნაკა. ამ უბანში ქარდავები სახლობენ. მათი უმრავლესობა ხუდონიდან და წყავაშიდან გადმოსახლებულთა შთამომავლები არიან.

იგორ დომენტის ძე ქარდავას თქმით[29], მისი წინაპარი გადაუსახლებით აფხაზეთში, სოფელ შრომაში. ის კლიმატს ვერ შეგუებია, უკან დაბრუნებულა და დასახლებულა დღევანდელ ნაკას ტერიტორიაზე. ნაკას ლექარდესაც ეძახიან, რადგან იქ ქარდავები მოსახლეობენ; მათ აქ ძველი დასახლების სახელი **„ლექარდე“** გადმოიტანეს.

მდინარისპირული დასახლებაა სოფელ **ქვედა მაზანდარაში,** მდინარე ჭანისწყლის მარჯვენა სანაპიროზე, სადაც რამდენიმე ოჯახი სახლობს. ასეთივე დასახლებებია სოფლებში – მედანი და საჩინო – ისინი მდინარე ჭანისწყლის ნაპირზე მდებარეობენ და დასახლებებიც მდინარის პირას არის შექმნილი. ძველ დროში მდინარის პირზე სახლდებოდნენ იქ, სადაც მტკნარი წყლის პრობლემა იყო, ხოლო იმ სოფლებში სადაც მტკნარი წყალი წყაროების სახით მრავლად მოედინებოდა, დასასახლებლად პრიორიტეტული მაღალი ადგილი იყო. დღეისათვის ეს პრობლემას არ წარმოადგენს და ადამიანები სახლდებიან იქ, სადაც კომუნიკაცია უფრო ხელსაყრელია.

[29] მთქმელი იგორ ქარდავა ჩავიწერეთ 2016 წელს სამეგრელოში ჩვენი ექსპედიციის დროს

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის ტერიტორია უმეტესად მთისწინეთში მდებარეობს. აქ არის სოფლები, რომელთა რელიეფიც მთიანია და დასახლების ფორმაც მთისთვის დამახასიათებელია. ასეთებია: **მუჟავა, ჩქვალერი, მედანი, საჩინო.** ამავე დროს არის სოფლები, სადაც დასახლებები გაშლილ, ვაკე ადგილებშია, ახლო მეზობლური დასახლებებია; ასეთია: **ლია, ჯგალი, ჭალე**. ხშირად ვაკე ადგილზე გაშენებულ სოფლებს აქვთ გორიანი უბნები, სადაც სამანქანე რთულადმისასვლელი გზები გადის და მთიანია. ასეთია ჯგალის ადმინისტრაციულ ერთეულში შემავალი სოფელი **ლესალე**, ჭალეს ადმინისტრაციულ ერთეულში – **ფოცხო-ეწერი**, საჩინოს ადმინისტრაციულ ერთეულში – სოფელი **ნაგურუ** და **კუხეში**. მთიან ადგილებში დასახლება გაფანტულია, ხოლო ბარში – ახლომეზობლური. წალენჯიხის ყველა სოფელში გვხვდება მდინარის პირზე დასახლება. მდინარისპირზე დასახლება გამოწვეულია რაიონის წყალუხვობით და მდინარეების სიმრავლით.

აქედან გამომდინარე, წალენჯიხის მუნიციპალიტეტში დასახლების ფორმა არაერთგვაროვანია. მოსახლეობა განლაგებულია როგორც ვაკე ადგილებსა და მდინარეების ნაპირებზე, ასევე – გორაკ-ბორცვებზე. სოფლების უმეტესობას აქვს როგორც დაბლობი, ასევე მაღლობი დასახლება. გასაბჭოებამდე მოსახლეობა უმეტესად მთებში ცხოვრობდა, რაც განპირობებული იყო რამდენიმე ფაქტორით. წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე თანამედროვე დასახლების ჩამოყალიბება მეტწილად საბჭოთა პერიოდში დაიწყო და პოსტსაბჭოთა პერიოდში ხდება მათი თანამედროვე ინფრასტრუქტურით განახლება. ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებამ, თანამედროვე, სატრანსპორტო საშუალებების გავრცელებამ აუცილებელი გახადა ყველა მოსახლემდე გზის მიყვანა. სოფლის ცენტრალურ გზას ყველა უბანი უკავშირდება მეორეხარისხოვანი გზით. მეორეს მხრივ, მოსახლეობის მიგრაციის მიზეზი კომუნიკაციის არქონა აღარაა, რაც ადრე შესამჩნევი იყო.

დასახლების მორფოლოგია

ზემო სამეგრელოში, წალენჯიხის მუნიციპალიტეტში, მრავალი სოფელია რომლის სახელწოდება აქ თავდაპირველად მცხოვრები გვარიდან არის მიღებული. მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე მრავლადაა ანთროპონიმებისგან მიღებული მიკროოიკონიმები და ანთროპოოიკონიმებისგან მიღებული საცხოვრებელი ადგილების სახელწოდებებიც.

როლანდ თოფჩიშვილის დაკვირვებით, „თითქმის მთელი საქართველო

მოფენილი იყო გვარსახელური წარმოშობის ოიკონიმებით".[30] ასე იყო წალენჯიხის მუნიციპალიტეტშიც. აქ დასახლებული პუნქტების სახელწოდებების დიდი უმრავლესობა ანთროპონიმებისა და ეთნონიმებისგანაა წარმოშობილი.

პოსტსაბჭოთა პერიოდშიც წალენჯიხის მუნიციპალიტეტში შემორჩა ისეთი დასახლებები, რომლებიც აქ ძველთაგან მცხოვრები გვარების სახელწოდებებს ატარებენ. არის ისეთი მაგალითებიც, როდესაც ქუჩას, უბანს ქვია ოფიციალური სახელი, მაგრამ ხალხი მას ტრადიციულად კონკრეტული გვარის დასახლების მიხედვით მოიხსენებს. ზოგჯერ „გვაროვნული" დასახლებების სახელწოდების საფუძველდამდები გვარების მატარებლები ამ ადგილებში მცხოვრებთა უმცირესობა არიან ან იქ არ სახლობენ. ასეთ დასახლებებში დღეს სხვა გვარის წარმომადგენლებიც ცხოვრობენ. საბჭოთა პერიოდში მომხდარმა პოლიტიკურმა და ბუნებრივმა პროცესებმა, მიგრაციებმა უბნების, საცხოვრებელი ტერიტორიების, თემის „გამსხვილება" ან გაქრობაც კი გამოიწვია.

საბჭოთა პერიოდამდე მკვლევარები საქართველოს ტერიტორიაზე, სოფლებში პატრონიმულ დასახლებებს აფიქსირებდნენ. თითქმის ყველა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში ერთი გვარის წარმომადგენლები მეტწილად ერთ ტერიტორიაზე სახლობდნენ. ამის მიზეზი დიდი ოჯახის დაშლა და განაყარი ოჯახების ფუძე ოჯახთან ახლოს, ერთ ტერიტორიაზე დასახლება იყო. პატრონიმული დასახლებები უფრო მეტად მთიან რაიონებში ფიქსირდებოდა.

საბჭოთა პერიოდში ახალი უბნების ფორმირებამ, მიგრაციებმა, ოჯახების გადასახლებამ ერთი ადგილიდან მეორეზე, გამოიწვია პატრინიმული დასახლებების რღვევა და შერეული, რამდენიმე გვარით დასახლებული უბნების ჩამოყალიბება. წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებში აღარ არსებობს მხოლოდ ერთი გვარით დასახლებული უბანი.

არის ისეთი უბნები, რომელთაც თავდაპირველი სახელწოდება შემორჩათ, თუმცა, დღეს იქ სახელწოდების მიმცემი ფუძე გვარის წარმომადგენელი არავინ ცხოვრობს, მაგალითად, ასეთია: ლეკაკულეს უბანი ჯგალში, ლეჩარჩილეს უბანი ქალაქ ჯვარში.

საკვლევ რეგიონში გავრცელებული იყო მონოგენური დასახლებები. წალენჯიხის მუნიციპალიტეტში ამის მაგალითებია: **ლეშამუგე, ლელვინჯილე, ლესალე, ლემატუე, ლეციმინტე, ლემანიე, ლეგოგილე** და ა.შ. ერთი წინაპ-

[30] რ. თოფჩიშვილი. როდის წარმოიქმნა ქართული გვარსახელები. თბ. 1997, გვ. 24

რის შთამომავლებისგან იყო შექმნილი მსგავსი ტიპის დასახლებები და ძირითადად გორებზე იქმნებოდა. საბჭოთა პერიოდში სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო საწარმოების შექმნას მოჰყვა მონოგენური დასახლებების რღვევა და ჩამოყალიბდა თანამედროვე ტიპის დასახლებები, ძირითადად სამეზობლო, შედარებით – შეჯგუფული.

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტში პოსტსაბჭოთა დასახლების მორფოლოგია განსხვავდება ისტორიულისგან. ბოლო დროს პატრონიმული, ერთი გვარით დასახლებული უბნები აღარ გვხვდება. ასევე, სოფლის ქუჩებისთვის სახელის დარქმევის პროცესი მიმდინარეობს. თუკი აქამდე, უბანს აქ მცხოვრები გვარის სახელწოდება ქონდა, დღეისათვის ადგილობრივი მთავრობა, ოფიციალურად სოფელში ან მუნიციპალიტეტში გამორჩეული ადამიანების, ან განსაკუთრებული სახელმწიფოებრივი თუ რელიგიური დღის აღმნიშვნელ სახელწოდებებს ანიჭებს ქუჩებს. მაგალითად, ჯვარის უბან ლეხარჩილეს დაერქვა კ. გამსახურდიას ქუჩა. ხშირად, მოსახლეობას წინაპრების შერქმეული სახელწოდებები აქვს მეხსიერებაში შემორჩენილი და ეძახის ადრე აქ მცხოვრები გვარისგან ნაწარმოებ ოიკონიმს.

კარ-მიდამოს მოწყობა

ა) საცხოვრებელი ნაგებობები

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებში გავრცელებულია ერთსართულიანი და ორსართულინი რკინა-ბეტონით ნაგები სახლები. ორსართულიან სახლებში, ხშირად, პირველი სართული ქვით, ხოლო მეორე სართული ხითაა ნაგები. აქა-იქ შემორჩენილია ტრადიციულად ნაგები ოდა. თითქმის ყველა სახლს აქვს სამზარეულოს ფუნქციის მქონე, ცალკე მდგომი, ერთი ან ოროთახიანი სახლი. ჯარგვალი და ფაცხა საცხოვრებლად არ გამოიყენება. მათ სამეურნეო დანიშნულება აქვთ.

XX ს-ის I ნახევრამდე წალენჯიხის მუნიციპალიტეტში, ისევე როგორც მთელს დასავლეთ საქართველოში, გავრცელებული იყო ოდა სახლები. ასეთ შენობებს აქ XVIII საუკუნის დასაწყისიდან აგებდნენ.[31] არსებობდა ხუთი სახის ოდა სახლი: ერთოთახიანი, ოროთახიანი, სამოთახიანი, ოთხოთახიანი და რვაოთახიანი.[32] წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებში საექსპე-

[31] ი. ადამია. კოლხეთის საბინაო ხუროთმოძღვრება. არქიტექტურის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია. თბ. 1948, გვ. 39

[32] ი. ადამია. კოლხეთის საბინაო ხუროთმოძღვრება, გვ. 84

დიციო მუშაობის დროს დათვალიერებულ ოდა სახლებს ძირითადად ოთხი ოთახი აქვს. სოფელ კანთში, კვარაცხელიების ოჯახში დავაფიქსირეთ ოდა, რომელსაც აქვს მინაშენი. ოთახების რადენობის გაზრდა საჭიროებების გაზრდამ განაპირობა. ხუდონის თემის მკვიდრი, ისაკი ქარდავა წერს, რომ „მასწავლებელმა პროფი ჭანტურიამ პირველად მეცადინეობა დაიწყო 1928 წლის პირველ სექტემბერს, მდინარე მაგანას ხეობაში მცხოვრებ ბაგრად ისლამის ძე ფიფიას ორსართულიან ოდა-სახლში.“[33] ირკვევა, რომ მეოცე საუკუნის დასაწყისში მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე გავრცელებული ყოფილა ორსართულიანი ოდები (იხ. დანართი 1).

ოდა სახლი გავრცელებული იყო დასავლეთ საქართველოში: იმერეთში, გურიაში; ასეთი ნაგებობები იყო მესხეთშიც. „ქვაბლიანის ხეობაში სამი ტიპის საცხოვრებელი ბინაა მიღებული. ერთი დარბაზული, მეორე ოდური და მესამე ე.წ. ლაზური.[34] გვიანდელი კვლევებით, დარბაზული, ოდური და მიწურა ერდოიანი სახლები ამ რეგიონში აღარ ფიქსირდებოდა და ისინი ძველებურ სახლებად იყვნენ მიჩნეულნი.[35]

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე გავრცელებული იყო **„პიტაფიცარა“** – ბოყვიანი სახლი. გეგეჭკორის ცნობით, შუა საუკუნეების ბოლოს სამეგრელოში გავრცელებული იყო „გადახურვის სისტემით, ფორმით და საცხოვრებელი ფართის გამოყენების წესით განსხვავებული საცხოვრებელი ნაგებობა, რომელიც ცნობილია პიტაფიცარას სახელწოდებით. მსგავსი საცხოვრებელი გავრცელებული იყო იმერეთში და გურიაშიც. ეს სახლები ეკუთვნოდა გვიანობამდე შემორჩენილ დიდ ოჯახს, რომელიც აერთიანებდა ერთ ოჯახში იმდენ თაობას, რამდენის ცხოვრებაც ერთობლივად იყო შესაძლებელი[36]. პიტაფიცარის სახლი წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებში შემორჩენილი არაა, თუმცა სამეგრელოს ტერიტორიაზე თანამედრობე პერიოდში ის დაფიქსირებულია აბაშის მუნიციპალიტეტის სოფელ მარანში[37]. აქ არსებული ისტორიული საცხოვრებელი მუხის ხისგანაა ნაგები.

[33] ი. ქარდავა. მოთხრობები, ლექსები და ნაშრომებზე მკითხველთა გამოხმაურება, გვ. 34

[34] გ. ჩიტაია. გლეხის სახლი ქვაბლიანში (დარბაზული ტიპი). მიმომხილველი. I. ტფ. 1926, გვ. 140.

[35] თ. ოჩიაური. ახალი საცხოვრებელი სახლი ადიგენის რაიონში. მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისთვის XII-XIII. თბ. 1963, გვ. 128.

[36] გ. გეგეჭკორი. პიტაფიცარა სახლი (ადრეული ფორმები). ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი III. თბ. 2001, გვ. 143.

[37] პიტაფიცარა სახლის შესახებ ინფორმაცია მოგვაწოდა დოქტორანტმა ი. შენგელიამ

პიტაფიცარა სახლი „ჯარგვალის“ განვითარების შემდეგ გავრცელდა სამეგრელოს ტერიტორიაზე. ჯარგვალს მეცნიერები პიტაფიცარა სახლისა და საცხოვრებელი ფაცხის შუალედურ ეტაპზე მოიაზრებენ.[38]

პიტაფიცარა, იგივე ბოყვიანი ანუ აფრიანი სახლიდან ოდა სახლამდე გარდამავალ საფეხურზე „განის“ ან „ლორის“ სახლი იყო – ხის ოროთახიანი სახლი. დახერხილი ფიცრების დამაგრება კუთხეებში ბოყვების საშუალებით ხდებოდა, შემდეგ კი გადაფსკვნიდნენ. კედლის შუაში ვერტიკალურად ბოყვი იდგმებოდა.[39]

ჯარგვალი საცხოვრებელი ფაცხის განვითარების უძველესი სახეა. ის იყო ოროთახიანი, მორებისაგან ნაგები შენობა. ხალხური არქიტექტურის მკვლევარი ილია ადამია წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე, დღევანდელ ქალაქ ჯვარში ჯარგვალის გავრცელებაზე მიუთითებს.[40] საბჭოთა პერიოდში, წალენჯიხის გაზეთში გამოქვეყნებული სტატიის მიხედვით, სოფელ მუჟავაში „გზები გაუვალი იყო. გლეხები ისლით გადახურულ ჯარგვალში ცხოვრობდნენ. აქა-იქ ჩანდა ძველებური ოდა სახლები“.[41]

ჯარგვალმა გაიარა განვითარების რამდენიმე ეტაპი. გ. გეგეჭკორს, წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფელ სქურში დაფიქსირებული აქვს საცხოვრებელი სახლის, ჯარგვალის ადრეული ფორმა სახელწოდებით – **ჯღვარკალი**. როგორც გ. გეგეჭკორი აღნიშნავს, ჯღვარკალი ჯარგვალთან შედარებით იოლი ასაშენებელი იყო და ამიტომაც, ამგვარ სახლებს ღარიბები იშენებდნენ. ჯარგვალს კი – შეძლებულები.[42]

ჯარგვალი გავრცელებული ყოფილა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოშიც. ორსართულიანი ჯარგვალი დააფიქსირა მკვლევარმა ნ. შოშიტაშვილმა. „ზედშედგმული“ ანუ ორსართულიანი ჯარგვალი დღეს საზაფხულო საძოვრებზე, იალაღებზე ფიქსირდება“.[43] წალენჯიხის და მთიანი სამეგრელოს სხვა მუნიციპალიტეტებში (ჩხოროწყუ, მარტვილი), საექსპედიციო მუშაობისას მსგავსი ტიპის ჯარგვალი არ დაგვიფიქსირებია.

[38] გ. გეგეჭკორი. პიტაფიცარა სახლი (ადრეული ფორმები), გვ. 134.

[39] ნ. თოფურია. ახალი საცხოვრებელი ნაგებობანი სამეგრელოში. საქართველოს ეთნოგრაფიის საკითხები. თბ. 1968, გვ. 139.

[40] ი. ადამია. კოლხეთის საბინაო ხუროთმოძღვრება, გვ. 72

[41] მ. არონია. ჩემი სოფელი. გაზეთი „კომუნიზმის დროშით“. 1971 წ. №24, 25 თებერვალი.

[42] გ. გეგეჭკორი. ჯარგვალი. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი. II. თბ. 2000, გვ. 33.

[43] ნ. შოშიტაშვილი. საცხოვრებელი ნაგებობები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში. ტრადიცილი საცხოვრებელი ნიმუშები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში. ქართულ-თურქული პარალელები. I. თბ. 2009, გვ. 30.

სამეგრელოში, ადამიანის მიერ შექმნილი საცხოვრებელი ნაგებობებიდან, უძველესია ფაცხა, ხის წკნელებისგან მოწნულ-მოღობილი ქოხი.[44] გ. გეგეჭკორის მოსაზრებით, ფაცხა-სახლის ადრეული ფორმების გავრცელების არეალი მთის ზოლს მოიცავდა და დანიშნულების მიხედვით, იყო სასტუმრო, საწესო, ახალდაქორწინებულთათვის, სამეურნეო დანიშნულებისათვის და ოჯახის ძირითადი საცხოვრებელი, შუაცეცხლიანი.[45] მკვლევარს ჯვარის ტერიტორიაზეც დაუფიქსირებია ფაცხების არსებობა.

პოსტსაბჭოთა პერიოდში, ძველი საცხოვრებელი ნაგებობებიდან მუნიციპალიტეტის სოფლების ტერიტორიაზე გვხვდება **ფაცხა, ჯარგვალი** და **ოდა**. აღნიშნულ ნაგებობებს თანამედროვე ვითარებაში შეცვლილი აქვთ ფუნქცია. ოდა ყველა სოფელშია, მაგრამ მასობრივად გავრცელებული არაა, განსაკუთრებით ნაკლებადაა შემორჩენილი ჯარგვალი. ტერმინ „ჯარგვალს“ მნიშვნელობა შეცვლილი აქვს და ის, ხშირად, სამეურნეო ნაგებობის აღსანიშნავად გამოიყენება. ფაცხა ხშირია და მისი აგების ტენდენციაც ფიქსირდება.

საკვლევ მუნიციპალიტეტში გვხვდება ორსართულიანი სახლები, რომელთა პირველი სართული ქვით ან ბლოკითაა ნაგები, ხოლო მეორე სართული, ძირითადად, წაბლის ხისგანაა ნაგები. ასეთი სახლები დასავლეთ საქართველოში გავრცელებული იყო საბჭოთა დროს. 1950-იან წლებამდე ქვედა სართულს აგებდნენ ქვისგან, ცემენტის შერევით. გვიან პერიოდში კი, ბლოკითა და ცემენტის მინარევით. წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებში ასეთი სახლების მშენებლებად ხშირად ასახელებენ რაჭველებს. მსგავსი ტიპის სახლები გავრცელებული იყო იმერეთში.[46]

სამეგრელო, კონკრეტულად, წალენჯიხის მუნიციპალიტეტი მდიდარია ტყით. ამაზე არაერთი მოგზაური მიუთითებდა. შარდენის ცნობით, „ქვეყანა, რამდენადაც ვშორდებით ზღვის ნაპირს, იმდენად თანდათანობით მაღლდება. იგი თითქმის მთლიანად ხშირი და მაღალი ტყით არის დაფარული“.[47] ამიტომაც საშენ მასალად გამოიყენებოდა ხე. „ოდა სახლის მშენებელი ოს-

[44] ი. ადამია. კოლხეთის საბინაო ხუროთმოძღვრება, გვ. 68

[45] გ. გეგეჭკორი. საცხოვრებელ ნაგებობათა ერთი სახეობა საქართველოში (ფაცხა). ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი. I. თბ. 2000. გვ. 36.

[46] კ. კახიანი. გლეხის კარ-მიდამო იმერეთში. თბ. 1964, გვ. 73.

[47] ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ). ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევები და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა. თბ. 1975, გვ. 109

ტატები ყოველთვის დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ მაგარი ხის მასალის შერჩევას. გამოიყენებოდა ხის ისეთი ჯიშები, რომლებიც კარგად უძლებდნენ ნოტიო ჰავის ზემოქმედებას. უპირატესობას ანიჭებდნენ მუხას, წაბლს, თელას, ურთხმელს.[48] განვითარებული იყო ადგილობრივი ხითხუროობა. ყველა გვარს, საგვარეულოს ან ოჯახს ჰქონდა თავისი ტყე, საიდანაც ოჯახი ხის მასალით მარაგდებოდა. ვერა ბარდაველიძემ წალენჯიხის მუნიციპალიტეტში საველე-ეთნოგრაფიული მუშაობის დროს, 1950-იან წლებში ჩაიწერა, რომ გვარებს ჰქონდათ საერთო სახნავ მიწებთან ერთად ტყეც, საიდანაც მიჰქონდათ საშენი მასალა. მაგალითად, „არქანიების საერთო ტყე იყო „**წიფურსკვამი**“. ამ ტყეში ყველა კომლს შეეძლო მოეჭრა ხე სამასალედ და საშეშედ. ტყე ქონიათ ჩვინარეშიც, რომელიც დანაწილებული იყო ბაბუაშვილებად („გამნარყებად“): ცალკე იყო ქვაცას შთამომავლების ტყე, ცალკე ტვეფნიასი და ასევე სხვა ბაბუაშვილებს, არქანიების გვარის ხალხს“.[49] როგორც ირკვევა, ორი სახის საგვარეულო ტყე არსებობდა: შეუზღუდავი და შეზღუდული მოხმარების.

რაც შეეხება დღევანდელ მდგომარეობას, საკვლევ მუნიციპალიტეტში პოსტსაბჭოთა პერიოდში არსებული სახლების უმეტესობა საბჭოთა პერიოდშია ნაგები. ამ დროს აშენებული სახლები ერთნაირადაა დაპროექტებული. სამშენებლო მასალად ბლოკი და ცემენტია გამოყენებული, მეტწილად ორსართულიანი სახლებია, ოთახების რაოდენობაც კი ერთნაირია.

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებში გვხვდება ე.წ. „ბელეტაჟი“ - ქვით ნაგები სახლები. ასეთ სახლებში ქვედა სართული დაბალჭერიანია, სივრცე გამიზნულია საჰაეროდ, ნესტისგან დასაცავად, ასევე სამეურნეო დანიშნულებით, საკუჭნაოდ, ხოლო ზედა, საცხოვრებელ სართულზე განლაგებულია საძინებელი, სამზარეულო და სტუმრის მისაღები ოთახი.

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტში სახლები, შეიძლება, პირობითად, დავყოთ დიდ და მცირე საცხოვრებლებად. დიდი საცხოვრებელი სახლი არის ქვით ნაგები, ორსართულიანი; ორივე სართული ძირითადად ერთნაირადაა დაგეგმარებული. დიდ სახლს გვერდზე მიდგმული აქვს პატარა სახლი, რომელსაც სამზადს, „ქუხნას“ უწოდებენ და სამზარეულოს ფუნქცია აქვს. მას ხშირად საძინებელი ოთახებიც აქვს და ოჯახის წევრები „პატარა სახლში“

[48] ნ. ჯაბუა. ძველი საქართველოს საერო ხუროთმოძღვრება. თბ. 2018, გვ. 58

[49] ვ. ბარდაველიძის არქივი. ფონდი №69. არქივი ინახება ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტში

ცხოვრობენ. „დიდი სახლი“ კი სტუმრისთვის და განსაკუთრებული დღეებისთვის გამოიყენება. რიგ შემთხვევაში, შენობები გადაბმულია და ერთიან სივრცეს ქმნიან.

პოსტსაბჭოთა პერიოდში აგებულ სახლებს საბჭოთა დროს აგებული სახლებისგან განსხვავებით არ აქვს „პატარა სახლი“. სახლებს აგებენ ქვისგან. არქიტექტურა დამოკიდებულია მეპატრონის გემოვნებაზე. ერთ სახლშია მოთავსებული სამზარეულო, მისაღები და სხვადასხვა ფუნქციის მქონე ოთახები.

ამჟამად წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებში ოდა სახლი საცხოვრებელი დანიშნულებით იშვიათად გვხვდება.

დღესდღეობით, მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე, ოდა სახლები ხშირად მუზეუმებად არის გადაკეთებული, მაგალითად, სოფელ ნაკიფუში – აკადემიკოს ტარასი კვარაცხელიას სახლმუზეუმი, სოფელ ჩქვალერში – ეგნატე ფიფიას სახლმუზეუმი, სოფელ ობუჯში – ლეო ქიაჩელის სახლმუზეუმი ოდა სახლებია.

ოდა სახლების ტურისტული მიზნით გამოყენება წალენჯიხის მუნიციპალიტეტში ჩვენ არ დაგვიფიქსირებია, თუმცა სხვა მუნიციპალიტეტებში ამის მაგალითები არის. მაგალითად, ზუგდიდის მუნიციალიტეტეტის სოფელ ჩხორიაში ტურისტული სივრცე, ე.წ. ეთნოსოფელი – „**სისატურა**“.

პოსტსაბჭოთა პერიოდში, მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე შემორჩენილი ოდა სახლების ნაწილი გამოიყენება შესანახ, საწყობ ნაგებობებად. ზოგჯერ, თანამედროვე, რკინა-ბეტონით ნაშენი სახლების გვერდით დგას ოდა, რომელსაც იყენებენ ნივთების შესანახად. ხშირად, ოდა სახლი და კარმიდამო მიტოვებულია და მესაკუთრე ქალაქშია საცხოვრებლად გადასული ან ემიგრაციაშია, რასაც საბჭოთა ეპოქაში არსებული გადაადგილების მკაცრი შეზღუდვის გამო ვერ შეძლებდა. სახლების მიტოვებისა და საცხოვრებლის შეცვლის ტენდენცია წალენჯიხის მუნიციპალიტეტში საგრძნობლად გაზრდილია.

ისტორიული საცხოვრებელი ნაგებობები დღესდღეობით ხშირად სამეურნეო ფუნქციით გამოიყენება, მათ შორის ისეთები, რომლებიც სააგენტოს მიერ ძეგლად არის გამოცხადებული. წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფელ მიქავაში, ლეჯოლოხეს უბანში ჯარგვალი საძროხედ გამოიყენება. ბოსლის ფუნქცია აქვს ჯარგვალს ქალაქ წალენჯიხაში აბაკელიების ოჯახში. სოფელ მედანში, ლარას უბანში ჯარგვალის ნაგებობა სათავსოდ აქვთ გამოყენებული, ხოლო სოფელ საჩინოში მარნად არის გადაკეთებული.

ბოლო პერიოდში ხდება თანამედროვე სამშენებლო მასალით სამეურნეო ნაგებობის აგება და მისთვის ძველი სახელწოდების – ჯარგვალის შერქმევა. ქალაქ ჯვარში, ერთ-ერთ ოჯახში, საცხოვრებელ სახლს უკან აქვთ სამეურნეო ნაგებობა, შუაცეცხლით. შენობა აშენებულია ბლოკით და ცემენტით; გადახურულია კრამიტით. ოჯახის წევრები ამ ნაგებობას ჯარგვალს უწოდებენ და გამოიყენებენ სხვადასხვა სახლის საზამთრო შესანახი პროდუქტის მოსამზადებად.

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე, ყველა სოფელში ფიქსირდება ფაცხა. კვლევისას დაფიქსირებული ფაცხების უმეტესობა აგებულია საბჭოთა დროს. პოსტსაბჭოთა პერიოდში შეიმჩნევა ეზო-კარის ფაცხით დამშვენების ტენდენცია.

დღეს ფაცხას სამეურნეო და გასართობი დანიშნულება აქვს. ფაცხაში ხდება განსაკუთრებული დღეების აღნიშვნაც და სუფრის გაშლა.

ადრე სამეგრელოში სამოსახლო ადგილის შესარჩევად ატარებდნენ სხვადასხვა სახის რიტუალს. მიმართავდნენ მკითხავებს, აკვირდებოდნენ მთვარეს. დღეს იციან სახლის საძირკვლის ამოთხრისას საკლავის დაკვლა და ახალმოსახლის სახლის დალოცვა („ხვამა“). მოჰყავთ მღვდელი სამოსახლო ადგილი საკურთხებლად.

ამრიგად, სამეგრელოში საბინაო ხუროთმოძღვრების განვითარების დინამიკა ასეთია: უძველეს ფაცხას ცვლის ჯარგვალი, ჯარგვალს – ნათალი ფიცრებით აგებული სახლი, შემდეგ კი – დახერხილი ფიცრებისაგან აგებული ოდა სახლი.[50] საბჭოთა ეპოქაში საბინაო ხუროთმოძღვრების უმთავრესი ფორმა იყო ერთსართულიანი ან ორსართულიანი ქვის ან ქვისა და ხის შენობები; იშვიათად - „ბელეტაჟი“. საცხოვრებელი სახლების უმეტესობა ამ დროს არის აშენებული. საბჭოთა კავშირის ნგრევისა და დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ მომხდარმა ცვლილებებმა საკომუნიკაციო საშუალებების, სამშენებლო ტექნოლოგიების განვითარებამ განაპირობა ევროპული ტიპის საცხოვრებელი სახლების აგების ტენდენცია. ახალმოსახლეები საცხოვრებელ ნაგებობებს თავიანთი ინტერესების, სურვილების, საჭიროებების მიხედვით აშენებენ. საბჭოური სტანდარტი, ერთფეროვნება წარსულს დარჩება.

ბ) ეზო-კარი, სამეურნეო და დამხმარე ნაგებობები

კარ-მიდამოს მოწყობა ძირითადად დაკავშირებულია მეურნეობის ფორმასთან. იმისათვის, რომ კარ-მიდამო სრულყოფილი იყოს, იგი უნდა

[50] ი. ადამია. კოლხეთის საბინაო ხუროთმოძღვრება, გვ. 79

შედგებოდეს ეზოს, საცხოვრებელი ნაგებობების ანუ სახლისგან, სამეურნეო ნაგებობების, „დამხმარე“ ობიექტების და მიდამოსაგან.[51] საბჭოთა დრომდე კარ-მიდამო მოიცავდა ტრადიციულ სამეურნეო ნაგებობებს. სამეგრელოში კარ-მიდამოს მოწყობა მნიშვნელოვნად შეიცვალა საბჭოთა პერიოდში, როდესაც ინდივიდუალური გლეხური ტრადიციული მეურნეობები შეიცვალა კოლექტიური მეურნეობებით. ახალი სამშენებლო მასალის გამოყენებამ შეცვალა კარ-მიდამოს იერსახე. მისი სტრუქტურა იცვლება პოსტსაბჭოთა ხანაშიც.

ამჟამად კარ-მიდამოს საკმაოდ დიდი ფართი უკავია. შედარებით მცირე ეზოები გვხვდება ქალაქებში, კონკრეტულად, ჯვარსა და წალენჯიხაში. მიუხედავად იმისა, რომ წალენჯიხა და ჯვარი ქალაქია, აქ შინაური საქონელი და ფრინველი თითქმის ყველა ოჯახს ყავს, თუმცა, სამეურნეო და დამხმარე ნაგებობები აქ მცირე ტერიტორიაზეა განლაგებული.

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებში კარ-მიდამოს სივრცე სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობებსა და მიწას მოიცავს. სამეურნეო და დამხმარე ნაგებობების გარდა, არის საბოსტნე, სავენახე, სახილე, საყანე სივრცეები. ზოგჯერ თხილნარი და საყანე მიწები კარ-მიდამოს ნაწილია.

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებში კარ-მიდამოები შემოღობილია, რკინის ან იშვიათად ბეტონის და ხის ღობეებით. მაღალ ადგილებში, მდინარესთან ახლოს შემორჩენილია რიყის ქვით შემოსაზღვრული ღობეები. ხშირად, დიდი ეზოები შემოზღუდულია ეკლიანი მცენარითაც, ზოგჯერ დეკორატიულით (დაფნა, ტუია). ყველა ეზოს აქვს რკინის დიდი ჭიშკარი, რომელმაც ჩაანაცვლა ხის ჭიშკრები. სოფელ ნაკიფუში შემორჩენილია ტარასი კვარაცხელიას სახლ-მუზეუმის ხის ჭიშკარი. ასეთი თითო-ოროლაა.

წინა ეზო, ძირითადად დეკორატიული მცენარეებით არის მორთული; უკან კი – საბოსტნე და სამეურნეო დანიშნულების მიწებია. კარმიდამოში აქვთ ხილის ბაღები, ვენახი და საბოსტნე ადგილები. ბევრ ოჯახს აქვს ჭა. კარმიდამოს წინა ხედი მასიურად ხილულია ქუჩაში გამვლელისთვის. მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე იშვიათად არის დახურული ეზოები.

საბჭოთა დროს აგებული სახლები დიდი ფართობით გამოირჩევა; თითქმის ყველა სახლის გვერდზე დგას სამზადი, ე.წ. „ქუხნა“ (რუსული, სამზარეულოს აღმნიშვნელი). სამზადი სახლი უმეტესად ხისგან, ზოგჯერ ქვისგანაა ნაგები. „ქუხნას“ რამდენიმე ოთახი აქვს, რომლებიც სამზარეულო-

[51] კ. კახიანი. გლეხის კარ-მიდამო იმერეთში, გვ. 58

სა და სასადილოს ფუნქციით გამოიყენება. დიდი სახლის აგების შემდეგ, ხშირია ერთსართულიანი პატარა ზომის საცხოვრებელი სახლების სამზად სახლად გადაკეთება.

სოფლებში, შიდა მოხმარებისთვის ოჯახებში აქვთ წისქვილები. საბჭოთა და პოსტსაბჭოთა პერიოდშიც წყლის წისქვილები ჩაანაცვლა დენის წისქვილებმა, რომლებიც სოფელში, უბნებში ცენტრალურ ადგილებზეა მოწყობილი. წყლის წისქვილები დღეს იშვიათია. ჩვენ ასეთი დავაფიქსირეთ სოფელ მიქავაში. ხშირად, წისქვილი რამდენიმე ოჯახის საერთო საკუთრებაა. წისქვილის ქვები ითლება სოფლებში – მუჟავა და მედანი. ქვის მთლელთა პროფესია მამიდან შვილზე გადადის მემკვიდრეობით. ქვის მთლელები არიან ფიფიების, ძაძამიების, ჭანტურიების გვარში. სოფელ მუჟავაში მცხოვრები მჭედელი ვალიკო კარლოს ძე შონია, ამავე დროს, ქვის მთლელიცაა. მას ეს ხელობა, ისევე როგორც სამჭედლო საქმე, წინაპრებისგან უსწავლია.

წისქვილის ქვის მკეთებლები თავიანთ ნაწარმს ყიდიდნენ ან ცვლიდნენ მათთვის საჭირო ნივთზე. როგორც ირკვევა, წალენჯიხის მუნიციპალიტეტიდან წისქვილის ქვა მეზობელ მუნიციპალიტეტებშიც გაჰქონდათ. დავით ჭითანავა აღნიშნავს, რომ ზუგდიდის მუნიციპალიტეტის ყულიშკარის თემში, წისქვილისთვის საჭირო ქვა წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებიდან მიჰქონდათ. წისქვილის ქვებს ჩანგელიას და ფიფიას გვარის ხალხი ამზადებდა და ყიდდა.[52]

სამეგრელოს ეთნოგრაფიულ ყოფაში შინამრეწველობის მნიშვნელოვანი დარგი იყო მჭედლობა („ჭკადუა“). ისტორიულად სამი სახის მასალის მჭედელი არსებობდა: რკინის, სპილენძის და ოქრო-ვერცხლისა.[53] საბჭოთა პერიოდამდე და საბჭოთა დროშიც, წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებში, ყველგან იყო მჭედელი. მჭედლობა საპატიო და ღირსეულ საქმედ მიიჩნეოდა. 1965 წლის 30 სექტემბერს წალენჯიხის გაზეთ „კომუნიზმის დროშით“ გამოქვეყნებული წერილის მიხედვით, მჭედელ ორესტი ძიძარიას ეს საპატიო საქმიანობა წინაპრებისგან უსწავლია. მისი ბაბუა უტუ მიქავას „გვერდით ტრიალებდა, ჭედდა ხმალსა და აბჯარს, გუთანსა და ნამგალს“.[54]

„ძველად სამჭედლო – „ოჭკადურე“ – სახლთან ახლოს ჰქონდათ

[52] დ. ჭითანავა. ყულიშ-კარის თემი (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული გამოკვლევა). ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია. თბ. 2002, გვ. 37.

[53] ნ. რეხვიაშვილი. ქართული ხალხური მეტალურგია. თბ. 1964, გვ. 151.

[54] ო. სალია. იწრთობოდა ფოლადი. გაზეთი „კომუნიზმის დროშით“. 1965 წ. 30 სექტემბერი, №38.

მოწყობილი. საბჭოთა დროს სოფლების ცენტრში იყო, ქალაქებსა და დაბებში კი – ბაზართან ახლოს და ხალხთა თავშეყრის ადგილებზე".[55] ც. კაკაბაძეს და გ. ჯალაბაძეს აღწერილი აქვთ საჩინოში და მედანში მჭედლების საქმიანობა. დღეს მუნიციპალიტეტის სოფლებში, მთხრობელებს ძველად მცხოვრები მჭედლების სახელები და გვარები ჯერ კიდევ ახსოვთ. ჯგალში ცნობილი მჭედელი ყოფილა ბათუ კვარაცხელია, ჯვარში – ორესტი მოსიძე, ნაკიფუში – მალაქია მოლაშხია; ჯაღირელი მაჟარა მებონია მალაქია მებონიას შეგირდი ყოფილა. სამჭედლოში, გარდა პროფესიული საქმიანობისა სრულდებოდა ასევე სხვადასხვა სახის რიტუალები. იცოდნენ „ხვამა" (ლოცვა), „გინოჩამა" (ხატზე გადაცემა), „ფუჩი" (ფიცი).

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებში, პოსტსაბჭოთა პერიოდში სამჭედლოები აქა-იქ თუ შემორჩა. მჭედლის ნაწარმს ადამიანები დღეს მარკეტებსა და ბაზრობებზე იძენენ. საველე ექსპედიციების დროს დავაფიქსირეთ სამჭედლოები საკუთარ სახლებში: სოფელ მუჟავაში – შონიებთან, სოფელ მიქავაში – მოსიძეებთან (იხ. დანართი 2), სოფელ ნაგურუში – აბრალავებთან. დღეისათვის მჭედლები ამზადებენ და შეაკეთებენ სამეურნეო და საყოფაცხოვრებო იარაღებს: თოხს, ნაჯახს, იშვიათად დანას, სახნისს და სხვა.

საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობათა კომპლექსში გვხვდება „კაზარმა", რომელიც სათავსოს ფუნქციას ასრულებს. „კაზარმების" მშენებლობა დაიწყო საბჭოთა პერიოდში მას შემდეგ, როცა საბჭოთა ხელისუფლება კრძალავდა ქელეხის მოწყობას. ისინი ქვისგანაა ნაგები და ჩვეულებრივ, სეფასთან შედარებით, ადამიანების შეკრება ამ ნაგებობაში შეუმჩნეველია. მეგრელებმა დიდი „კაზარმები" ააგეს ქელეხის სუფრების გასაშლელად.

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტში, ისევე როგორც მთელ სამეგრელოში, ჰქონდათ ღია მარნები. დღეს ღია მარნები იშვიათად გვხვდება პრაქტიკული დანიშნულებით. მხოლოდ იმ ოჯახებშია შემორჩენილი სადაც „ხვამის" (ლოცვის) ტრადიციაა. არის ისეთი შემთხვევები, როდესაც ღია მარნებში სალოცავი ქვევრები დატოვებულია უფუნქციოდ და „ხვამის" (ლოცვის) პრაქტიკა აღარ აქვს ოჯახს.

მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე ძირითადად, საბჭოთა დროს აგებული ხის მარნებია შემორჩენილი, ან მარნის ფუნქციას ითავსებს საცხოვრებელი ნაგებობის პირველი სართული, ზოგჯერ – სარდაფი. ძველი ხის მარნები

[55] ც. კაკაბაძე, გ. ჯალაბაძე. მჭედლობა სამეგრელოში. თბ. 1979, გვ. 88.

დავაფიქსირეთ მედანში, მიქავაში, ლიაში, ობუჯში, ჭალეში. ჭალეში არსებულ მარანს, რომელიც დღეს კანკიების ოჯახის საკუთრებაა, მიენიჭა კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი (იხ. დანართი 3). მარანის აგების წელი უცნობია. ოჯახი დაახლოებით მე-19 საუკუნის ბოლო პერიოდით ათარიღებს. გადმოცემით, ის აუგია აკობიების ოჯახს, კანკია კი აქ ჩასიძებულა.

მარანი სალოცავი ადგილი იყო. „ის წმინდად ითვლებოდა. მის მარჯვენა კუთხეში ღვინის ზედაშეები იყო მოთავსებული“.[56] კათოლიკე მისიონერის, არქ. ლამბერტის ცნობით, სამეგრელოში თუ კარის ეკლესია არ ქონდათ, ჯვრისწერა და ნათლობა მარანში იცოდნენ.[57] მარნის საკულტო დანიშნულებაზე მიუთითებს სოფელ ობუჯში, ნაგებობის კედელზე გამოსახული ორნამენტები (ჯვრები).

სხვა სამეურნეო ნაგებობებიდან, კარ-მიდამოში განლაგებულია საძროხე, საქათმე, საღორე, ინდაურებისა და ბატების დასაბინავებელი ნაგებობები, ნალია, თითქმის ყველა ოჯახშია „მაღაზა“; აქა-იქ თუ შემორჩა „ბაღი“ (ბეღელი). სამეგრელოში **„ბაღ“** მხოლოდ ღომის თაველის შესანახად გამოიყენებოდა.[58] ეს ნაგებობა ექსპედიციების დროს დავაფიქსირეთ ლიაში, ლესალეში, მიქავაში (იხ. დანართი 4).

შინაური ცხოველებისა და ფრინველების სადგომები სახლის უკანაა მოთავსებული. ხშირად საღორე და საძროხე განლაგებულია გზისპირზე, გაჭრილ ღობეში, ცხოველების იოლი შერეკვის მიზნით (იხ. დანართი 5).

ბევრგან კარმიდამოები შემჭიდროებულ დასახლებას ქმნიან. მეზობლები ერთმანეთთან ახლოს სახლობენ და მათ ეზოს საერთო კარი აქვს გვერდიდან. მაგალითად, ერთი მოსახლის ეზოს გვერდითა კარი გადასასვლელია მეორე მოსახლის ეზოში, ამ უკანასკნელის ეზოს კი აქვს გვერდზე მეზობლის ეზოში გადასასვლელი კარი და ასე მიჰყვება ზოლად (იხ. დანართი 6). ამგვარი დასახლებები ძირითადად გზისპირებზე განლაგებულ სოფლებშია: ლიაში, ჯგალში, ეწერში, ჭალეში, ნაკიფუში, ქალაქებში წალენჯიხასა და ჯვარში.

ამჯამად წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებში, თანამედროვე დასახლების ფორმები სხვადასხვაგვარია; მასში შემონახულია როგორც ად-

[56] ნ. თოფურია. მევენახეობა-მეღვინეობასთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები ქართულ-ეთნოგრაფიულ ატლასში. მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისთვის XX. თბ. 1979, გვ. 114.

[57] არქანჯელო ლამბერტი. სამეგრელოს აღწერა. თარგამანი იტალიურიდან ალექსანდრე ჭყონიასი. თბ. 1938, გვ. 85.

[58] ჯ. რუხაძე. ხალხური აგრიკულტურა დასავლეთ საქართველოში. თბ. 1976, გვ. 56.

რეული ტრადიციული ნიშნები, ასევე საბჭოთა პერიოდში მომხდარი ცვლილებები.

პოსტსაბჭოთა პერიოდში, 1990-იან – 2000-იან წლებში ახალი ტიპის დასახლება საკვლევ მუნიციპალიტეტში არ შეინიშნება. ამჟამინდელი დასახლებები XX საუკუნეშია (უფრო XX საუკუნის მეორე ნახევარში) ჩამოყალიბებული. მათი განვითარება, კეთილმოწყობა და თანამედროვე პირობებზე მორგება მუდმივად გრძელდება.

საცხოვრებელი სახლი მუნიციპალიტეტში თანამედროვე პირობებს და გამოწვევებსაა მორგებული. პოსტსაბჭოთა პერიოდში ცვლილებები აქ უფრო შესამჩნევია. საბჭოთა პერიოდამდე აქ, ისევე როგორც მთელს დასავლეთ საქართველოში, ძირითადად ხის სახლები იყო გავრცელებული. სამასალე ხის მოსაჭრელად „არა მარტო თვეებს, არამედ დღეებსაც და მთვარის ფაზებსაც არჩევდნენ. ზოგიერთი პარასკევს მძიმე დღედ თვლიდა“.[59] საბჭოური სტანდარტული, ერთნაირი არქიტექტურული წესით ნაგები სახლები იცვლება ინდივიდუალური გეგმის, სხვადასხვა კონსტრუქციის შენობებით. დღესდღეობით მშენებლობის დაწყების თვეს, ფაზას და დღეს მნიშვნელობა არ აქვს და დამოკიდებულია ახალმოსახლის სურვილზე და მოცალეობაზე.

კარ-მიდამოს მოწყობა მორგებულია თანამედროვე ოჯახის მოთხოვნილებებს და დღესაც, როგორც საბჭოთამდელ და საბჭოთა პერიოდში, სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობები, ძირითადად ხისაა; იშვიათად გვხვდება ბეტონისაც. თუ ლანდშაფტი ამის საშულებას იძლევა, წინა ეზო ფართოა და მოწყობილია ყვავილნარით, დეკორატიული მცენარეებითა და საჩრდილობელი ხეებით. ასეთი კარმიდამოები თითქმის ყველა სოფელშია. წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფლებში ძალიან დიდ ყურადღებას აქცევენ კარ-მიდამოს, განსაკუთრებით წინა ნაწილის კეთილმოწყობასა და გამშვენებას (იხ. დანართი 7).

[59] ჯ. მიქელაძე. აჭარელი გლეხის კარ-მიდამო. ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია. თბ. 1983, გვ. 33.

დანართები

დანართი 1.
სამუშიების ოდა სახლი,
სოფელი ლია

დანართი 2.
მოსიძეების სამჭედლო („ოჭკადურე“),
სოფელი მიქავა

დანართი 3.
აკობიების მარანი,
სოფელი ჭალე.[60]

[60] კულტურული მემკვიდრეობის სააგენტოს გადაწყვეტილებით, ეს მარანი ეროვნული მნიშვნელობის კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლად არის აღიარებული, თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე ჩვენ მიერ განხორციელებული ექსპედიციების დროს შესაბამისი სტატუსის გარეშე უფრო მნიშვნელოვანი ძეგლები დავაფიქსირეთ, რომლებიც აღიარებას და სათანადო ყურადღებას საჭიროებენ.

დანართი 4.
კვარაცხელიების „ბაღ“/ბელელი,
სოფელი ჯგალი

დანართი 5.
კვარაცხელიების საძროხე,
სოფელი ჯგალი

დანართი 6.
მეზობლებს შორის ეზოდან ეზოში
გადასასვლელი კარი,
ჯვარი, ლეციმინტეს უბანი

დანართი 7.

არქიტექტურული ტრადიციების გათვალისწინებით აგებული თანამედროვე სახლი სოფელ საჩინოში

Ketevan Tsimintia
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

SETTLEMENT TYPES AND ARRANGEMENT OF COUNTRY ESTATE IN SAMEGRELO (ON THE EXAMPLE OF TSALENJIKHA MUNICIPALITY)

Summary

The types of settlement and arrangement of country estates have been changing over time in Samegrelo. Tsalenjikha municipality reflects these changes fully. While plentiful elements appeared in the 20th and beginning of the 21st centuries, historical forms of settlement still remained popular.

Settlement types vary and depend on the relief of the specific village. Settlements were mostly located in or near forests before the Soviet era, while later changes brought better infrastructure and improved transportation, subsequently resulting in the appearance of settlements near constructed roads. Some people still prefer to live on hills that are not very connected to new roads. However, most of the people now live in settlements close to roads. Settlements near rivers are rare but still exist.

Places of settlement have also changed; people have migrated as a result of new building projects like the construction of Enguri Dam. In other cases, people moved and settled in abandoned or desolated places for different reasons.

The morphology of the settlement is also varied; some are patronymic, while others are more urban and have a mixed population—people of different origins live there. Modern patronymic settlements are monogenous—people with one family name and, in some instances, even of the same clan—live there together.

The arrangement and forms of country estates are also diverse in the municipality, as they are in the rest of Samegrelo; some estates have one floor, while others have two floors. Different additional buildings connected with agricultural and other economic activities are also present. They are as follows: 1) *Jargvali:* a house built from logs, now used for storage; 2) *Bagh:* a small

building for keeping corn; 3) cow-house; 4) hen-house; 5) *Patskha:* a wicker house, etc. Some estates also have small buildings used for rituals called "Khvama," which have pre-Christian shades and are usually practiced individually by families. The historical form of a house is an Oda-house, which still stays popular; however, the majority of them were built more than a century ago–at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. Two-story houses in the 50s and 70s of the 20th century were built with stone and wood; the first floor was built with stone and concrete, while the second was constructed with wood, mostly with material from chestnut trees. Post-Soviet houses are even more diverse; they combine elements of different ages and bear some novelties as well.

Tedo Dundua
Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Liberties and Phrygian Caps in Georgia[1]

Some common European symbols were in usage for millennia.

Central figure on reverse above is *pileus*, a cap of emancipated slaves in Rome, i.e. symbol of liberty. Following the assassination of Caesar, M. Iunius Brutus used this symbol to declare end of the tyranny.

[1] https://www.academia.edu/43553444/Liberties_and_Phrygian_Caps_in_Georgia

Figure above wears Phrygian cap, associated in Antiquity with several people, like Phrygians, Dacians, Thracians etc.

Figure above is Mithras, Graeco-Roman god of Persian origin, god of the sun, light and justice, in a Phrygian cap. That means as follows: *pileus* was often confused with Phrygian cap, latter also becoming a liberty cap.

French revolution, in its turn, maintained this confusion, taking Phrygian cap as symbol of liberty.

This is again Mithras as equestrian on the municipal copper coins of bilingual (Graeco-Colchian/Western Georgian) Trapezus under the Roman rule. He wears a Phrygian cap.[2]

Here are the municipal copper coins of Dioscurias in Colchis (modern Sokhumi, Western Georgia) with the effigies of Dioscuri's caps and thyrsus. Typologically the coins are connected to the municipal copper coins of Pontus – obverse type is taken from Amisus' coins, issued in 120-111 B.C., and reverse type is borrowed from municipal numismatics of South and North Black Sea coasts, from the coins struck in 105-90 B.C. Coins issued in Dioscurias should be undoubtedly dated back to the end of 2nd c. B.C. and the beginning of the 1st c. B.C. Accordingly, Mithridates VI, king of Pontus, annexed East Black Sea coast exactly in those times. Dioscurians, now subjugated to Mithridates, restored their diminished municipal structures, and struck their own copper money with the "caps of liberty". Still, Mithridates' garrison was located in Dioscurias and the official appointed by him controlled the mint.[3]

Thus, like everywhere in Europe, in Georgia (Colchis and Iberia) the Phrygian caps meant liberty.

[2] T. Dundua and Others. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2015 http://geonumismatics.tsu.ge/en/catalogue/types/?type=26

[3] T. Dundua and Others. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2015 http://geonumismatics.tsu.ge/en/catalogue/types/?type=22

Tedo Dundua
Professor, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Emil Avdaliani
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Universal Styles of Clothing as Seen on Georgian Money[1]

Coins reflect the immersion of Georgia into the culture and influences of Europe and Asia, two principal zones of integration, which had their universal styles in architecture, clothing etc. Below are several pertinent examples.

When affiliated to Hellenistic Orient, Georgians were dressed in Persian-style clothing. When affiliated to "Byzantine Commonwealth" (East European world), Georgians were dressed in Byzantine-style clothing. Modern Georgia means Modern Style. The whole story is depicted on Georgian money.

a) Georgians dressed in Persian-style clothing.

Coins of Bagadat, son of Biurat, duke of Klarjeti (Southwest Georgia). I type. Second half of the 3rd c. B.C.[2]

[1] https://www.academia.edu/43716878/Universal_Styles_of_Clothing_on_Georgian_Money
[2] T. Dundua and Others. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2015 http://geonumismatics.tsu.ge/en/catalogue/types/?type=16

Coins of Bagadat, son of Biurat, duke of Klarjeti (Southwest Georgia). II type. Second half of the 3rd c. B.C.[3]

b) Georgians dressed in Byzantine-style clothing.

David IV's (king of Georgia) copper coin, type – king in Imperial coat. 1118-1125.[4]

Coin of Giorgi IV (king of Georgia) – king in Imperial dress. 1210.[5]

[3] T. Dundua and Others. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2015 http://geonumismatics.tsu.ge/en/catalogue/types/?type=17

[4] T. Dundua and Others. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2015 http://geonumismatics.tsu.ge/en/catalogue/types/?type=48

[5] T. Dundua and Others. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2015 http://geonumismatics.tsu.ge/en/catalogue/types/?type=73

Coins with the effigy of two Davids (David Ulugh and David Narin, kings of Georgia). 1261-1262.[6]

c) Georgians dressed in Modern clothing.[7]

Lari. National currency of Georgia.

[6] T. Dundua and Others. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2015 http://geonumismatics.tsu.ge/en/catalogue/types/?type=98

[7] https://www.academia.edu/31559754/Money_in_Georgia._Tbilisi._2003

Tedo Dundua
Professor, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Emil Avdaliani
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Fashion on Georgian Money[1]

Coins can reveal many details not conveyed by written or any other sources of the period. In many respects, Georgian coins are exceptional in showing the lifestyle of kings and queens. They also reflect the immersion of Georgia into the cultural and fashion trends of the time. Wearing the facial hair has been a continuous trend throughout the most of Georgia's history. As seen in coinage and the printed money, Georgians favored beard and mustache throughout Feudal period and after. Below are some examples from ancient period to modern times.

First come the coins of Bagadat, son of Biurat, duke of Klarjeti (Southwest Georgia). Second half of the 3rd c. B.C. (Obverse: Head of Bagadat, bearded, with moustache).[2]

[1] https://www.academia.edu/43710134/Fashion_on_Georgian_Money
[2] T. Dundua and Others. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2015 http://geonumismatics.tsu.ge/en/catalogue/types/?type=16

David IV's (king of Georgia) copper coin, type – king in Imperial coat. 1118-1125 (Obverse: Bust of bearded king in Imperial coat).[3]

Coins of Giorgi III (king of Georgia) – king with falcon on hand. 1174 (Obverse: Bearded king in Asian-Byzantine dress).[4]

Coins of Giorgi, king of Imereti (Western Georgia). I type. 1565-1585 (Obverse: head of bearded man in jewelled crown).[5]

Similar to the trends in Europe, beard and mustache were fashionable in Georgia in the second half of the 19th c.-beginning of the 20th c. Prominent figures of this period are nowadays represented on printed Georgian banknotes (Niko Pirosmani – painter (1 lari), Zacharia Paliashvili – composer (2 lari), Ivane Javakhishvili – historian (5 lari), Akaki Tsereteli – poet (10 lari), Ilia Chavchavadze – writer and political figure (20 lari), Kaikhosro (Kakutsa) Cholokashvili – military officer and national hero (200 lari).

[3] T. Dundua and Others. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2015 http://geonumismatics.tsu.ge/en/catalogue/types/?type=48
[4] T. Dundua and Others. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2015 http://geonumismatics.tsu.ge/en/catalogue/types/?type=66
[5] T. Dundua and Others. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2015 http://geonumismatics.tsu.ge/en/catalogue/types/?type=84

A22129357
საქართველო
საქართველოს ეროვნული ბანკი 2002
A22129357
GEL
1

14630790
საქართველოს ეროვნული ბანკი 1995
14630790
2

AA12345678
საქართველოს ეროვნული ბანკი
2017
NATIONAL BANK OF GEORGIA
FIVE LARI
5
ხუთი ლარი
AA12345678

AA12345678
საქართველოს ეროვნული ბანკი
2019
NATIONAL BANK OF GEORGIA
TEN LARI
10
ათი ლარი
AA12345678

Tedo Dundua and Others. Money in Georgia. Second Revised Edition. Tbilisi. 2003, pp. 163-167.

https://www.academia.edu/31559754/Money_in_Georgia._Tbilisi._2003

Tedo Dundua
Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Apolon Tabuashvili
Associate Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Emil Avdaliani
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Coronavirus, Great Pandemics and Georgia: Short Historical Tale[1]

As the world recently experienced deep effects (death rate, economic downturn, slowdown of globalization) of the novel Coronavirus, it is interesting to look at all the pandemics from a historical point of view. Below are several famous epidemics that affected the world and Georgia in Medieval or Modern and Contemporary periods, and which showed the countries making similar coordinated steps to stop them.

In general, after the appearance of very mobile Mongols in Georgia, we often find the facts of the spread of incurable diseases in the historical sources. According to the Georgian chronicler, king David Ulugh fell ill at the fortified frontier during the war between the Golden Horde and the Ilkhanate troops (Kartlis Tskhovreba /History of Georgia/. Editor-in-Chief R. Metreveli. Tb. 2008, p. 607). King David Ulugh and his son Giorgi died from the same disease in 1270 (Kartlis Tskhovreba /History of Georgia/. Editor-in-Chief R. Metreveli, p. 608). According to the opinion established in historiography, David Ulugh's

[1] https://www.eurasiareview.com/14042020-coronavirus-great-pandemics-and-georgia-short-historical-tale-analysis/

disease should have been typhus (Studies in History of Georgia /in Georg./. v. III. Tb. 1979, p. 576). King Vakhtang II of Eastern Georgia died from the same disease in 1292 (Kartlis Tskhovreba /History of Georgia/. Editor-in-Chief R. Metreveli, p. 651).

The Black Death

Information about the appearance of a new epidemic, which later became known as the "Black Death", came to Europe in 1346 when a plague was reported in the East (V. J. Derbes. De Mussis and the Great Plague of 1348. The Journal of the American Medical Association (JAMA). 196(1). Chicago. 1966, pp. 59-62). The name "Black Death" originated from the specifics of the disease itself as the infection usually turned the skin into black colour with such symptoms such as fever and joint pains.

A year later, in 1347, first signs of the plague appeared in the Crimean Peninsula and the disease was most likely brought by the Tatar (Mongol) armies of Khan Janibeg, ruler of the Golden Hoard, when the latter besieged Caffa (nowadays Feodosya), a town which served as an important commercial Genoese city. According to the account of the contemporary, Gabriele de' Mussi, the infection spread among the Mongol troops from man to man or from rats to humans (M. Wheelis. Biological Warfare at the 1346 Siege of Caffa. Historical Review. Vol. 8, No. 9. Atlanta. 2002, pp. 971-975). It is believed that the Mongols catapulted the corpses of the infected over the city walls, infecting those inside and poisoning wells (V. J. Derbes. De Mussis and the Great Plague of 1348. JAMA, pp. 59-62).

Caffa's trade relations with the Mediterranean conditioned a quick spread of the disease to Europe via Italy. It is believed that the infection was carried by rats on Genoese commercial vessels sailing from Caffa to Italy.

In the wake of the Black Death, socio-economic relations across much of Europe and Middle East drastically changed. A major reason was a near obliteration of 1/3 of the population (some think about as much as ½ of the entire populace) of Europe (N. Johnson, M. Koyama. Negative Shocks and Mass Persecutions: Evidence from the Black Death. Journal of Economic Growth. vol. 24(4). Heidelberg. 2019, pp. 345-395). Cities and entire villages turned empty – the process which impacted the existing economic relations between cities and the village. On a positive side though, the Black Death pandemic helped to develop early stages for modern medicine paving the way for hospital-like management.

Because of Caffa's trade relations with Sebastopolis/Sokhumi in Georgia, simultaneously with the mass spread of the Black Death plague in Europe, the pandemic reached Georgia during the reign of David IX (1346-1360). The spread of the Black Death in the country is confirmed by one note of 1348 – in the country with great hardship, there was also "great death" (Ф. Д. Жордания. Описание рукописей Тифлисского церковного музея карталино-кахетинского духовенства. II. Тифлис. 1902. № 575), which, most likely, means the spread of the Black Death. And great hardship means that agriculture and commerce were depleted, and the state borders were closed. The deadly pandemic spread in Georgia in the 1340s and lasted for a long time. According to Georgian historian prince Vakhushti, the epidemic was widespread during the early reign of David IX's successor, Bagrat V (1360-1393), and its scale was so wide that even the queen died along with many others (Kartlis Tskhovreba /History of Georgia/. v. IV. Editor S. Kaukhchishvili. Tb. 1973, p. 262).

The epidemic of plague appeared from time to time in Georgia in later periods too and had devastating consequences for the population, e.g., the epidemic spread in the capital Tbilisi in 1770, caused the death of the fifth of the population.

This fact is described in detail by the German traveler Johann Anton Güldenstädt, who notes that churches and cemeteries in Tbilisi occupy a large place in the already small area for the 20000 inhabitants. Overpopulated and downhill location on the clay soil of the city, which is completely swallowed up during the rain, and has no drainage, existence of the cemeteries, poor police, which allows the streets to be covered with garbage, and so on, – [All this] poisons the air, so dysentery, malignant fever and epidemics, as well as plague, are not uncommon. In 1770 the latter killed 4000 inhabitants. Great mortality would have increased even more if the houses had not been ventilated because of bad doors, paper windows, fireplaces, and so on. There is always air circulation. In 1770 during the plague the sick were mostly taken to the streets, and it was observed that there were relatively more of them left alive than those lying in the house (Johannes Gueldenstaedtius. Peregrinatio Georgica. Tomus Prior. Textum Germanicum cum Conversione Georgica Edidit Commentariisque Instruxit G. Gelašvili. Tb. 1962, p. 89).

The fact of the 1770 epidemic is mentioned by one of the Baratashvilis who notes that the king left the city, he himself took his sick son to the village, where the latter recovered by virtue of the healthy air (Materials for History of

Georgia and the Caucasus /in Georg./. Part 28. Tb. 1950, p. 57).

As we can see, Georgians with a plague were moved to the streets. At the same time, they were taken away from the city to the countryside because there was more chance of healing them in the fresh air. People with the disease were given certain medicines too. And the main way to protect healthy population from an epidemic was to stay away from the place where disease was spread.

The disease spread in Tbilisi at the end of the 18th century, but its scale was not large. As prince Alexander reported from Tbilisi on November 21, 1797, to his mother, queen Darejan, the disease was in Ganja and Karabakh, while in Tbilisi only one person died (Antiquities of Georgia /in Georg./. v. III. Editor E. Takaishvili. Tb. 1910, p. 226). Despite its small spread, the plague was there in the country until the spring of 1798 (Platon Ioseliani. Life of Giorgi XIII. Editor A. Gatserelia. Tb. 1978, p. 51), and that is why the pompously planned funeral ceremony of Erekle II, king of Eastern Georgia, was held in a rather modest way.

In the early 19th century, quarantine was introduced in three places (Garetubani, Ortachala and Avlabari) around Tbilisi to prevent the spread of the disease (Data for the Early 19th Century History of Georgia: Joseph Shagubatov – Description of the Internal Situation of East Georgia and Imereti. The Georgian Translation of the Russian Text, Research, Commentaries, Indices and Facsimiles are Presented for Publishing by A. Tabuashvili and G. Zhuzhunasvili. Tb. 2015, p. 25). Nevertheless, the plague epidemic hit Georgia in 1804, killing 1570 people (J. Samushia. Sergei Tuchkov's References About Georgia /in Georg. with Engl. summary/. Proceedings of Institute of Georgian History, Faculty of Humanities, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University. XI. Tb. 2016, p. 200).

Particularly devastating was the plague of 1811 in Western Georgia, which was brought to the country by Russian soldiers fighting the Ottomans. More than 30000 people died in Western Georgia alone as a result of the epidemic. The disease also spread to Eastern Georgia, killing several thousand people there (Studies in History of Georgia /in Georg./. v. IV. Tb. 1973, p. 921).

Smallpox Disease

Another great pandemic was smallpox. Large-scale death rates were reported in the 18th century in Europe, where in some years around 400000 people died annually of smallpox. Moreover, one-third of the survivors went

blind (A. Geddes. The History of Smallpox. Clinics in Dermatology. 24. Birmingham. 2006, pp. 152-157). The recurrent smallpox epidemic also caused various attempts to combat smallpox till the discovery of inoculation as an effective vaccination.

The smallpox epidemic was spreading from time to time in Georgia too. One of the historical documents mentions the smallpox epidemic. This document is a letter of Erekle II, compiled on May 11, 1772, and addressed to commander Revaz Amilakhvari. In it, among other things, it is mentioned that the smallpox was spread in Tbilisi and the royal family had to leave the city (The Documents Issued by Erekle II. 1736-1797. Editor M. Chumburidze. Tb. 2008, p. 82).

Güldenstädt also mentions this fact and informs us about the method of preventing the spreading of smallpox: "On May 15 (1772) more than 100 children were inoculated, and I especially watched my house owner's 6-year-old healthy boy and girl who was not even a year old... One week before the illness and during the illness children are not given meat, fish and rice, they are given only wheat bread and milk; however, breast, horse and donkey's milk are considered the healthiest, while cow's milk is considered the most useless. The inoculator made not deep, bloody, cross-shaped incision, 1/2 inch in size, in the groove between the thumb and forefinger with the tip of a large knife; he would lift the tip of a knife into the horn, where the smallpox serum was, clean the blood with a cotton swab, and put a poisoned knife on the wound, then he used to put cotton on a wound, and wrap it in a piece of cloth. The children usually had fresh air and recovered before May 19, with three freckles on the wound. On May 22, they became swollen and white, on May 23 they joined each other. The children were not sick, and the boy ran barefoot. On this day I went out of town and returned on the 2nd of June; I met the boy recovered and learned that he had no more freckles…" (Johannes Gueldenstaedtius. Peregrinatio Georgica. Tomus Prior, p. 63-65).

According to Güldenstädt, on May 23, 1772, he visited the king's son, prince Yulon, who had been given a smallpox inoculation a few days earlier (Johannes Gueldenstaedtius. Peregrinatio Georgica. Tomus Prior, p. 67).

As we can see, during the spread of the smallpox epidemic in Georgia in the 18th century, the way to protect oneself was to keep a distance from the place of the epidemic. The vaccine, according to Güldenstädt, was quite effective at the time.

From 20th century pandemics to the Coronavirus

In 1918 a new flu pandemic launched worldwide. The outbreak was devastating, causing millions to die, more than the World War I casualties. During new experiments upon the old virus strain, it was proved that the 1918 pandemic was caused by an influenza A – subtype H1N1 progenitor strain (G. Tsoucalas, A. Kousoulis, M. Sgantzos. The 1918 Spanish Flu Pandemic, the Origins of the H1N1-virus Strain, a Glance in History. European Journal of Clinical and Biomedical Sciences (EJCBS). 2(4). New York. 2016, pp. 23-28).

The next major pandemic was and has remained (though under control) since then is HIV/AIDS. Most likely HIV originated in Kinshasa, Congo in the 1920s (HIV spread from chimpanzees to humans). Up until the 1980s we do not know how many people were infected with HIV or developed AIDS. HIV was unknown and transmission was not accompanied by noticeable signs or symptoms. By 1980 HIV spread to five continents killing hundreds of thousands of people (P. Sharp, B. Hahn. Origins of HIV and the AIDS pandemic. Cold Spring Harbor Perspectives in Medicine. 1. Huntington. 2011, pp. 1-21).

In the early 21st century there were other major epidemics too such as Ebola and H1N1 paving the way for the novel coronavirus – a major epidemic that covered the entire globe, affected billions of people and stagnated the world economy (many similarities with the Medieval period).

Though the above pandemics took place in different historical periods, there are many similarities in how various world regions, whether it is Georgia, Western European states or Middle East countries, responded to the outbreaks. Nowadays, in the increasingly interconnected world, it is the World Health Organization that coordinates the work on battling/preventing global or local epidemics.

International Scientific Conference "Mariam Lordkipanidze – 100" December 23, 2022

Report by Leri Tavadze (TSU) and Tedo Dundua (TSU)

On December 23, 2022 Institute of Georgian History at the Faculty of Humanities, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, organized the International Scientific Conference, "Mariam Lordkipanidze – 100".

2022 marked the 100th anniversary of the birth of academician Mariam Lordkipanidze (1922-2018), head of the Department of Georgian History at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University and public figure. Her activities are outstanding from different perspectives. Mariam Lordkipanidze is an author of more than 200 scientific works. For many years she acted to protect the Georgian language and history of Georgia, as a discipline. For her achievements, Mariam Lordkipanidze received the highest award of the Georgian Orthodox Church, the Gold Order of St. George. TSU Institute of Georgian History dedicated its annual conference to her 100th anniversary and invited international participants from Bulgaria, Poland, Estonia and Romania.

The conference included two sessions and both of them took place in the first building of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University. International participants of the conference took part in this event via Zoom while the Georgians presented their reports on the live sessions. The working languages of the conference were Georgian and English.

Professor Tedo Dundua, director of the Institute of Georgian History, opened the first session. He welcomed the guests, local and international participants and students who attended the session. Welcome speech was delivered also by TSU Acting Rector, Professor Jaba Samushia.

Ketevan Nadiradze, Associate Professor at TSU, spoke about the life and activities of Mariam Lordkipanidze (***Mariam Lordkipanidze – 100***). This was the first and lengthy speech from a former disciple and colleague about Mariam Lordkipanidze, who taught numerous students at TSU and mentored several generations of historians at the same university.

Akaki Chikobava, invited lecturer at TSU, talked about ***Economic History of Peasants in the Works of Mariam Lordkipanidze***. Economic life of the peasants, taxes imposed on them and issues of class struggle in Feudal Georgia were analyzed based on the works of Mariam Lordkipanidze.

Vessela Atanassova, researcher from Institute of Balkan Studies with Center of Thracology (Bulgarian Academy of Sciences), presented ***Bone Figurines of Isis Lactans from the Late Roman Period***. Report was about bone figurines of Isis Lactans discovered on the territories of the Roman Empire, dated to the late Roman period. Comparisons were drawn with the Georgian reality of the same era.

Natia Phiphia, Assistant Professor at TSU, and Ekaterine Kobakhidze, Associate Professor at TSU, gave a speech about ***Parthian War of Lucius Verus and Iberians***. Some Latin inscriptions found in Rome shed a light on the Parthian expedition of Marcus Aurelius' co-ruler, Lucius Verus (161-169). Latin sources and the Georgian "Life of Kartli" were used for partial reconstruction of the Parthian campaign of Lucius Verus and the Roman-Georgian relations.

Tedo Dundua and Natia Phiphia presented ***Georgian (Iberian) Imitations of the Roman Coins***. Aurei and Augustan denarii formed a bulk of the money in circulation in Kartli/Iberia (East, South and Southwest Georgia). From the midst of the 3rd c. the Roman gold coins were locally imitated, as well as the celebrated denarius of Augustus with Gaius and Lucius Caesars on reverse. The reason was a severe Imperial crisis of the 3rd c. which limited a supply of the Roman money for Iberia. On the other hand, Iberian kings were facing local demands while issuing these debased imitations. Western Georgia (Colchis/Lazica in the past) has some specific gold hybrids found there and a small number of Augustan imitations. It seems that there were no local imitations of the Roman coins circulating in Armenia and Albania (modern Azerbaijan).

Nino Silagadze, Associate Professor at TSU, gave a speech ***Towards Attribution and Dating of Three Silver Cups from Samtskhe-Javakheti Historical Museum***. The rise of the Sasanian state at the beginning of the 3rd century was of great importance for the historical development of the South Caucasian countries, and particularly, for the Kartli/Iberia (East and South Georgia) kingdom. Relations with its great and powerful neighbor included various spheres of political, social and cultural life of the country. Particular category of applied art – silver cups, bowls, dishes etc. – called Iberian-

Sassanian silverware, was developed in the workshops of Kartli/Iberia by the Georgian masters while adhering to the style, images, and ornamentation of Sasanian art. More samples have been identified.

Marcin Wieczorek, PhD student from Adam Mickiewicz University (Poznań), overviewed ***Mocheresis – the Lost City in Lazica. Localization Problem.*** Author discussed possible localization of Mocheresis, which is mentioned in the Byzantine sources from the Age of Justinian I. The city was in Western Georgia, but exact localization is debatable. Overview of historiography was presented and his own suggestion was put forward.

Second session was chaired by Leri Tavadze, Assistant Professor at TSU. He presented ***Gregory I Hamam and the Restoration of Kingship in Hereti: Kingdom of Arran in the Second Half of the 9th Century***. The presentation was about restoration of kingship in Caucasian Albania, referred to as Hereti by the 9th century Georgian sources. Kingdom was called Hereti as the political center was established to the West of Caucasian Albania, i.e. in Hereti. Kings of Hereti were officially called "King of Rani" (Parthian "Ardhan"; Arab. "Arran"), hence they had a Caucasian Albanian political affiliation despite a large Georgian population, especially in Hereti. The one who reestablished Caucasian Albanian kingdom in the lands of Hereti was Gregory Hamam in 886 as a response for the establishment of the Armenian kingdom in the same year.

From the Crusader-Georgian Relations in the 12th Century was a report of Mamuka Tsurtsumia, independent researcher. It was about the Crusader sources on Georgia. One source that was presented in his presentation is a charter from the Order of Hospitallers. This charter is donative. Certain parts of this charter are not entirely clear, especially the piece of information that claims the lands are donated to a certain Georgian whose name is Saba in the Holy Land. Presentation dealt with location of lands Saba received, his identification and localization of Shehan, where new Georgian monastery was founded.

Apolon Tabuashvili, Associate Professor at TSU, described ***Issue of Giorgi XII's Accession to the Throne***, the events of 1798. Russian sources were analyzed in his presentation, as well as the Georgian author Platon Ioseliani. He talked about the conflict between two "parties" in East Georgia, largely instigated by the Russians.

Dimitri Shvelidze, Associate Professor at TSU, spoke about ***Four Parties and Four Program Visions in the Constituent Assembly of Georgia (March, 1919)***. The programs of four major parties of the Democratic Republic

of Georgia were analyzed. Social democrats thought of socialism to be establish, but after democratization of Georgia. Independence of Georgia was the main issue for social federalists. Socialist revolutionary party cared much about the lower classes. And national democrats were against socialism.

Nikolai Javakhishvili, Associate Professor at TSU, talked about ***Role of the Georgian Emigration in Survival of the Jews during the World War II***. He dealt with Georgian-Hebrew relations during World War II. Georgians suffered hardships in emigration, but still some of them saved not only the Georgian Jews, but also other Jews.

Tengiz Simashvili, Professor at Telavi State University, described ***Lezgins (Khunzakhians/Avars) in Kakheti and the Soviet Regime in 1940-1960s (According to Archival Materials)***. The presentation dealt with the issue of the Lezgins (better known as Avars) living in Kakheti (East Georgia). They had the houses and arable lands both in Kakheti and Dagestan. But their permanent living area was not defined. The Soviet authorities decided to give the population freedom of choice for the place of residency. Nazi German invasion of 1941 prevented the implementation of this process. As a result of the events of March 1944, known as the deportation of the population from the Checheno-Ingush Autonomous Soviet Socialist Republic, former Checheno-Ingush ASSR joined Dagestan ASSR, hence the Lezgins were taken from various places, including Georgia, namely from Kvareli district, and settled there. Checheno-Ingushetia became their new place of residence, still some of the Lezgins trying to move back to Georgia.

Sergei Tambi, researcher from the University of Tartu, gave a speech ***On the Days of Culture of Estonia in Georgia (in 1971)***. Georgian SSR and Estonian SSR were parts of the USSR., hence their relations were intensive. Days of Estonian culture in Georgia were the most vivid examples of mutual relationship between two nations.

Mircea-Cristian Ghenghea, lecturer from Alexandru Ioan Cuza University of Iaşi, presented ***Anthimus of Iberia – Romanian Bibliographical Approach (1990-2022)***. He spoke about the issue of Anthimus of Iberia in Romanian academic literature from the 1990s to the present. Anthimus of Iberia (c. 1650-1716) was Metropolitan of Bucharest and an important public figure in Romania. His Georgian ethnicity played an important role in reshaping the Georgian-Romanian relationship. His activities are widely researched in Romania.

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XIX
თბილისი. 2023

რეცენზია

ნანა ტონია
პროფესორი, თსუ

რეცენზია წიგნზე – „ანტიკური ხანის ბერძნულ-ლათინური წარწერები, როგორც საქართველოს ისტორიის წყარო“ ავტორები: ნათია ფიფია, ეკატერინე კობახიძე, თედო დუნდუა

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ეპიგრაფიკული მასალა ისტორიის შესწავლისთვის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს. როგორც წესი, წარწერები ამა თუ იმ ისტორიული ფაქტის თანადროულად იქმნება და წერილობითი, განსაკუთრებით, ლიტერატურული წყაროებისგან განსხვავებით, მოკლებულია მოვლენის მხატვრულ ინტერპრეტაციას ან ქრონოლოგიურ უზუსტობებს.

ანტიკური ხანის საქართველოს ისტორიის შესასწავლად არქეოლოგიური მასალის გარდა, ფართოდ გამოიყენება წერილობითი წყაროებიც. ანტიკური ხანის მოვლენების ამსახველი ქართული წერილობითი წყაროები, სამწუხაროდ, გვიანდელი ეპოქისაა და ანტიკურ ხანას რამდენიმე საუკუნითაა დაშორებული (მაგ., „ქართლის ცხოვრება“; „მოქცევაი ქართლისაი“ და ა.შ.). რაც შეეხება სხვა ენაზე არსებულ თხზულებებს, რომელთა ძირითადი ნაწილი ბერძნულ და ლათინურ ენებზეა დაწერილი, ისინი, როგორც აღინიშნა, ხასიათდება მეტ-ნაკლები ქრონოლოგიური სიზუსტითა და მხატვრულობის მაღალი ხარისხით. შესაბამისად, ეპიგრაფიკული მონაცემების როლი ანტიკური ხანის საქართველოს ისტორიის რეკონსტრუქციის საკითხში საკმაოდ დიდია. სამწუხაროდ, ანტიკურ პერიოდში ქართულ ენაზე შესრულებულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებს ჩვენამდე არ მოუღწევია. სამაგიეროდ, ჩვენს ხელთაა ანტიკურ საქართველოში იმ პერიოდის ე.წ. საერთაშორისო ენებზე შესრულებული წარწერები, რომელთა დიდი ნაწილი ბერძნულ და ასევე ლათინურ ენაზეა შექმნილი.

ნაშრომი „ანტიკური ხანის ბერძნულ-რომაული წარწერები როგორც საქართველოს ისტორიის წყარო“ მიზნად ისახავს ბერძნულ და ლათინურ ენაზე არსებული ეპიგრაფიკული მასალის მონოგრაფიულ შესწავლას და მა-

თი მეშვეობით ანტიკური ხანის საქართველოს ისტორიის ნაკლებად ცნობილი ან უცნობი მოვლენების და ფაქტების რეკონსტრუქციას.

საქართველოსა და საზღვარგარეთ აღმოჩენილი ბერძნული წარწერების კვლევას წლების განმავლობაში ემსახურებოდა აკად. თინათინ ყაუხჩიშვილი, რომლის ავტორობითაც გამოიცა არაერთი ფუნდამენტური ნაშრომი: საქართველოს ბერძნული წარწერების კორპუსი (2 ტომად) 1999-2000; საქართველოს ბერძნული წარწერების კორპუსი (1 ტომად), 2009; საქართველოს ისტორიის ძველი ბერძნული წყაროები, 2019. ამ ნაშრომებში ცნობილი მეცნიერი გვთავაზობს საქართველოსა და მის საზღვრებს გარეთ არსებული წარწერების წაკითხვისა და ინტერპრეტაციის საკუთარ ვერსიებს, იმოწმებს სხვა მკვლევართა კომენტარებსა და დასკვნებს.

ნაშრომში „ანტიკური ხანის ბერძნულ-რომაული წარწერები როგორც საქართველოს ისტორიის წყარო“ თინათინ ყაუხჩიშვილის ამ გამოკვლევებში მოცემული წარწერების გვერდით შესწავლილია როგორც საქართველოში, ისე საზღვარგარეთ ახლადაღმოჩენილი წარწერები. საყურადღებოა, რომ ბერძნულ ენაზე არსებული წარწერების გარდა, მონოგრაფიაში წარმოდგენილია ლათინური წარწერებიც, რაც სისტემური სახით ჯერ არ ყოფილა შესწავლილი.

ნაშრომი შედგება ორი ძირითადი თავისგან: „ბერძნული და ლათინური წარწერები, როგორც კოლხეთის/ლაზიკის ისტორიის წყარო“ და „ბერძნული და ლათინური წარწერები, როგორც იბერიის/ქართლის ისტორიის წყარო“. წიგნში ამ თავებში მოცემულია როგორც საქართველოში, ასევე საზღვარგარეთ აღმოჩენილი წარწერები.

საყურადღებოა, რომ ავტორები წარწერების კლასიფიკაციისას იყენებენ არა მხოლოდ გეოგრაფიულ, არამედ ქრონოლოგიურ პრინციპს, რაც ისტორიული მოვლენების რეკონსტრუქციის თვალსაჩინო სურათს გვთავაზობს.

მნიშვნელოვანია, რომ ნაშრომში შეთავაზებულია წარწერების წაკითხვისა თუ ინტერპრეტაციის ახლებური, ტრადიციულისგან განსხვავებული, საკმაოდ ორიგინალური ვერსიები (წარწერა სოხუმის ციხიდან; დედოფალი ულპიას წარწერა, უსას პიტიახშის წარწერა, ანაგრანესის წარწერები მცხეთიდან და სხვ.), დამოწმებულია უახლესი სამეცნიერო ლიტერატურა, დართულია ვრცელი როგორც ლინგვისტური, ისე ისტორიული ხასიათის სამეცნიერო კომენტარები.

როგორც კლასიკური ფილოლოგიის სპეციალისტმა, შემიძლია აღვნიშნო, რომ ბერძნული და ლათინური წარწერები ტრანსლიტერირებულია სწო-

რად, ლინგვისტური კომენტარები შესრულებულია მაღალ სამეცნიერო დონეზე, მსჯელობა არგუმენტირებულია, წაკითხვების და ინტერპრეტაციების ვერსიები საკმაოდ დამაჯერებელია და ეფუძნება ბერძნული და ლათინური ენების საფუძვლიან ცოდნას.

ასევე მნიშვნელოვანია, რომ ნაშრომში სწორადაა დამოწმებულია ბერძენ და რომაელ ავტორთა თხზულებებიდან ამონარიდები (პლუტარქოსი, სტრაბონი, არიანე, სტეფანე ბიზანტიონელი და სხვ.). საყურადღებოა, რომ ნაშრომში გამოყენებულია არა ქართულ ან უცხო ენაზე არსებული მხატვრული თარგმანები, არამედ შესრულებულია ახალი, სიტყვასიტყვითი თარგმანი, სადაც აშკარად ჩანს კლასიკური ენების ღრმა ცოდნა.

ნაშრომში წარმოდგენილია არაერთი მეცნიერული სიახლე, თვალსაზრისი, ინტერპრეტაცია და კომენტარი.

მთლიანად ნაშრომი წარმოადგენს ენობრივად გამართულ, სტილურად ერთიან გამოკვლევას, რომელშიც ჰარმონიულად შერწმულია ლინგვისტური და ისტორიული კომენტარები. მიუხედავად ნაშრომის მეცნიერული ხასიათისა, იგი იკითხება ძალიან ცოცხლად და საინტერესოდ.

გარდა სამეცნიერო ღირსებისა, ნაშრომს, ჩემი აზრით, აქვს საგანმანათლებლო ღირებულებაც – იგი შესაძლებელია გამოყენებული იყოს სპეციალური სალექციო კურსის სახელმძღვანელოდ, რომელიც ბევრ მნიშვნელოვან მასალას მიაწვდის საქართველოს ისტორიისა და ანტიკურობის შემსწავლელ სტუდენტებს.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, მიმაჩნია, რომ ნაშრომი მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ საქართველოს ისტორიის, არამედ კლასიკური ენების და ზოგადად, ანტიკური სიძველეების შემსწავლელი სტუდენტებისა და სპეციალისტებისათვის, როგორც ისტორიკოსებისა და ფილოლოგებისათვის, ისე ჰუმანიტარული მიმართულების სხვა დარგების წარმომადგენლებისათვის. ვფიქრობ, გამოკვლევა ასევე დააინტერესებს არასპეციალისტებს, კერძოდ, მკითხველთა იმ საკმაოდ ფართო წრეს, რომელსაც იზიდავს საქართველოსა და ანტიკური ხანის ისტორია.

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XIX
თბილისი. 2023

რეცენზია

მარიკა მშვილდაძე
ასოცირებული პროფესორი, თსუ

რეცენზია ნაშრომზე – ანტიკური ხანის ბერძნულ-ლათინური წარწერები, როგორც საქართველოს ისტორიის წყარო. ავტორები: ნათია ფიფია, ეკატერინე კობახიძე, თედო დუნდუა

ანტიკური ხანა ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პერიოდია კაცობრიობის ისტორიაში, რაც ძირითადად მსოფლიო ცივილიზაციის ისტორიაში მისი როლით განისაზღვრება. ანტიკურობა საკმაოდ დიდ ისტორიულ პერიოდს მოიცავს, რამაც განსაზღვრა კიდეც მისი იერსახე. შესაბამისად, ანტიკურობის გააზრების გარეშე წარმოუდგენელი იქნებოდა თანამედროვე დასავლური ცივილიზაციის გაგება. დიდია ანტიკური სამყაროც, რომელშიც შედიოდა ხმელთაშუაზღვისპირეთის აუზი, მცირე აზია, ევროპის დიდი ნაწილი... საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული სახელმწიფოებიც სწორედ ანტიკური ოიკუმენის ნაწილი იყო.

როგორც ცნობილია, კულტურას ახასიათებს სივრცესა და დროში გავრცელება. კულტურათა ურთიერთგავლენა კი პროგრესულ და აუცილებელ მოვლენას წარმოადგენს. აქედან გამომდინარე, ანტიკური პერიოდის საქართველოს ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანი დატვირთვა ეძლევა იმ ეპიგრაფიკული ძეგლების შესწავლას, რომელებიც ჩვენ ტერიტორიაზე არსებულ ქართულ სახელმწიფოებს უკავშირდება. აღნიშნული თვასაზრისით კი უდიდესი როლი ბერძნულ-რომაულ წარწერებს ენიჭება, რომლის ისტორიულ ჭრილში გააზრების გარეშე შეუძლებელია საქართველოს ისტორიის ამ უმნიშვნელოვანესი პერიოდის შესწავლა.

აქვე მინდა აღვნიშნო იმ დიდი ტრადიციის შესახებ, რომელიც ჩვენში ბერძნულ-რომაული ეპიგრაფიკული ძეგლების კვლევას უკავშირდება. საკმარისია დავასახელოთ აკადემიკოსი თინათინ ყაუხჩიშვილი, რომელიც ამ

საქმეს მთელი ცხოვრება ემსახურებოდა და უდიდესი წვლილი შეიტანა ანტიკური პერიოდის საქართველოს ისტორიის შესწავლაში. აღნიშნულ საკითხს ძალზედ მნიშვნელოვანი მონოგრაფიები მიუძღვნა.

ნაშრომში „ანტიკური ხანის ბერძნულ-რომაული წყაროები როგორც საქართველოს ისტორიის წყარო“ აკად. თ. ყაუხჩიშვილის ნაშრომებში მოცემული წყაროების გვერდით შესწავლილი და გაანალიზებულია საქართველოს და არამარტო საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი საქართველოსთან დაკავშირებული ბერძნული და რომაული წყაროები, რაც, ჩვენი აზრით, ძალზედ საშური საქმეა. ნაშრომის ნოვატორობად შეიძლება ჩაითვალოს დღემდე შეუსწავლელი ლათინური წყაროების სისტემური სახით შესწავლა და ისტორიულ ჭრილში ანალიზი.

ნაშრომი „ანტიკური ხანის ბერძნულ-რომაული წყაროები როგორც საქართველოს ისტორიის წყარო“ შედგება 2 ძირითადი თავისაგან: „ბერძნული და ლათინური წარწერები, როგორც კოლხეთის/ლაზიკის ისტორიის წყარო“; „ბერძნული და ლათინური წარწერები, როგორც ქართლის/იბერიის ისტორიის წყარო". თითოეულ თავში გადმოცემული და შესწავლილია დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი ძეგლები, აგრეთვე, საქართველოს ფარგლებს გარეთ აღმოჩენილი ბერძნული და ლათინური წყაროები, რომლებიც გვაწვდიან ინფორმაციას კოლხეთის და იბერიის ისტორიის შესახებ.

ნაშრომის გაცნობისას ვრწმუნდებით, რომ კვლევა შესრულებულია მაღალ აკადემიურ დონეზე. დასკვნებისათვის გამოყენებულია უახლესი სამეცნიერო ლიტერატურა. საკითხის კვლევისას უხვად არის გამოყენებული ანტიკური წყაროები - პლუტარქე, სტრაბონი, არიანე... და რაც ყველაზე ღირებულია, ავტორებს არამარტო ლინგვისტური თვალსაზრისით აქვთ შესწავლილი საკვლევ საკითხთან დაკავშირებით არსებული წყაროები, არამედ ისტორიულ კონტექსტში აქვთ ჩასმული და გაანალიზებული: წარწერა აბელას ფორუმზე აფსაროსის ციხე-სიმაგრის შესახებ, ეპიტაფია ვირეია კოლხის მოხსენიებით, წარწერა ვოლუსია კოლხისის მოხსენიებით, კოლხი ქალის ეპიტაფია, სინოპური დამღა ნოქალაქევიდან... ნაშრომში საკმაო ადგილი აქვს დათმობილი გლიპტიკურ ძეგლებზე არსებული წარწერების კვლევას. მაგალითად, ულპიას საბეჭდავი ბეჭედი, უსა პიტიახშის წარწერა... ძალზედ სასიამოვნოა ის ფაქტი, რომ ავტორები იზიარებენ ჩვენ თვალსაზრისს ულპიასთან, მის საბეჭდავთან დაკავშირებით, რომ ულპიას ნაბოძები უნდა ჰქონოდა რომის მოქალაქეობა. საბეჭდავი ულპიას უფლებრივი მდგომარეობის აღმნიშვნე-

ლი პირადი ბეჭედია და რომ ულპია ქართლის დედოფლის ტიტულის მატარებელი უნდა ყოფილიყო და დამატებით მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვლიან აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით. კერძოდ, რომ „ამ ურთიერთობის ამსახველი პირდაპირი ფაქტი დაკავშირებულია ტრაიანუსის ლაშქრობასთან პართელების წინააღმდეგ, სადაც მონაწილეობდა იბერიის მეფისწული, ამაზასპოსი. ეს ინფორმაცია ე.წ. „ამაზასპოსის ეპიგრამიდან“ არის ცნობილი (იხ. ამაზასპის ეპიტაფია).“

ნაშრომი გამართული ქართულით არის დაწერილი და კარგად იკითხება, რომელიც ნამდვილად გვეხმარება საკვლევი პერიოდის უკეთ გაგებასა და შესწავლაში, რომელიც დახმარებას გაუწევს როგორც ანტიკური ისტორიის, კულტურის შემსწავლელ სპეციალისტებს, ისე საკითხით დაინტერესებულ ფართო წრეს. ნაშრომში არსებულ ზოგიერთ საკითხთან დაკავშირებით შესაძლოა ავტორებისაგან განსხვავებული აზრი გვქონდეს, მაგრამ ეს არ ახდენს გავლენას ნაშრომის ხარისხზე. იგი უდაოდ მაღალ დონეზეა შესრულებული.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, მიმაჩნია, რომ წიგნი მნიშვნელოვანი შენაძენი იქნება არა მარტო სპეციალისტებისთვის, არამედ ზოგადად ქართული საზოგადოებისთვის.

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XIX
თბილისი. 2023

რეცენზია

ნათია ფიფია
ასისტენტ პროფესორი, თსუ

რეცენზია – ნიკოლოზ მურღულიას წიგნზე „ეგრისის სამეფოს გამაგრების სისტემა“ (თბილისი, 2023)

დასავლეთ საქართველოს ციხესიმაგრეების შესწავლის ისტორია ათწლეულებს ითვლის. ამ მხრივ ქართველი მეცნიერების დამსახურება ნამდვილად უდავოა. არქეოლოგების მიერ შესწავლილი იყო ცალკეული ციხესიმაგრეები, ასევე მათი გარკვეული ინტერესი დაიმსახურა თავდაცვის სისტემების საკითხმაც. ანტიკური ხანის და ადრეფეოდალური ხანის ციხესიმაგრეები, შეიძლება ითქვას, მეცნიერების განსაკუთრებული ყურადღების ქვეშ მოექცა. აღნიშვნია ღირსია პ. ზაქარაიას შრომები, იგი პირველია, ვინც ეგრისის სამეფოს ციხესიმაგრეების ფუნქციის კონცეპტუალური შესწავლა და ერთიან თავდაცვით სისტემაში გააზრება სცადა. სხვა დანარჩენ შემთხვევებში მკვლევარები ცალკეული ციხესიმაგრეების შესწავლით შემოიფარგლებოდნენ. ანტიკურ ხანაში ლაზიკის როლმა რომის თავდაცვის სისტემაში შეიძლება ითქვას, უფრო მეტი ყურადღება დაიმსახურა მეცნიერების მიერ, მაგ. უახლოეს ხანაში თ. დუნდუას და ლ. თავაძის ნაშრომი „ფრანკი ლიმიტანები ლაზიკაში“ (თბილისი, 2007) სწორედ ამ საკითხს ეხება, უფრო ადრე ვ. ლექვინაძემ ტერმინი „პონტოს ლიმესი“ დაამკვიდრა, რომელსაც დღეს ზოგიერთი მკვლევარი პირობითად მიიჩნევს, თუმცა, არსებული არქეოლოგიური მონაცემების ფონზე მისი რეალობა მაინც ეჭვს არ იწვევს. ეგრისის სამეფოს თავდაცვის სისტემის (და არა ცალკეული ციხესიმაგრეების) შესწავლა, შედარებით მოკრძალებული იყო. უახლოეს დეკადაში თანამედროვე ტექნოლოგიების და გამოწვევების ფონზე, როდესაც ამ ციხესიმაგრეების დათვალიერება, ერთმანეთთან კავშირის დადგენა და შესაბამისად, თავდაცვის სისტემაში თითოეულის როლის განსაზღვრა თუნდაც Google Earth-ის პროგრამის საშუალებით

შეიძლება, ეს საკითხი სათანადოდ წარმოჩენილი აქამდე არ ყოფილა თანამედროვე ტექნოლოგიური შესაძლებლობების შესაბამისად.

ნ. მურღულიას ნაშრომი „ეგრისის სამეფოს გამაგრების სისტემა“ მისი მრავალი წლის შრომის შეჯამებაა. ამ საკითხზე მან დაიცვა დისერტაცია 2013 წელს, თუმცა, არ შეუწყვეტია მუშაობა და 2023 წელს წიგნის სახით მისი განახლებული ვერსია შემოგვთავაზა.

თავიდან უნდა აღინიშნოს, რომ ნიკოლოზ მურღულიას წიგნს მრავალი დამსახურება აქვს სამეცნიერო სიახლის თვალსაზრისით. ჩვენ შევეცდებით ცალ-ცალკე წარმოვაჩინოთ ისინი და, შესაბამისად, წარმოდგენა შევქმნათ წიგნის ღირსებების შესახებ, შემდეგ ცალკეული თავების მიხედვით განვიხილავთ ნაშრომს.

ნაშრომში ყველაზე საყურადღებო და საინტერესოა ის, რომ მკვლევარმა ეგრისის სამეფოს თავდაცვის სისტემაში 7 ქვესისტემა გამოყო: 1) შავი ზღვის სანაპირო ზოლის გამაგრების ხაზი, 2) სამეფოს სამხრეთ სექტორის გამაგრების ხაზი, 3) სამეფოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ სექტორის გამაგრების ქვესისტემა, 4) სამეფოს აღმოსავლეთ სექტორის გამაგრების ქვესისტემა, 5) მოხირისის „ქვეყნის“ გამაგრების ქვესისტემა, 6) სამეფოს ჩრდილო-დასავლეთ სექტორის გამაგრების ქვესისტემა, 7) სამეფოს ცენტრალური მონაკვეთის გამაგრების ქვესისტემა. ამ კლასიფიკაციის შემუშავებისას მკვლევარი დაეყრდნო ეგრისის სამეფოს ფიზიკურ-გეოგრაფიულ მახასიათებლებს და ამ შესაძლებლობებიდან გამოდინარე ქვეყნის თავდაცვის შესაძლო პრინციპების ანალიზს. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს არის პირველი მნიშვნელოვანი მცდელობა ეგრისის სამეფოს თავდაცვის სისტემის ამგვარი გააზრებისა. ცალკეული ციხესიმაგრეები ავტორს ამ კონცეპტუალური ჩარჩოთი აქვს განხილული, რამაც მას, უნდა აღინიშნოს, რომ საკმაოდ საინტერესო დასკვნების გაკეთების საშუალებაც მისცა, მათ შორის, ჯერ შეუსწავლელ და არქეოლოგიური თვალსაზრისით გამოუკვლეველ ტერიტორიებზე სწორ ადგილას სავარაუდო ძეგლის არსებობისაც, მაგ. ეგრისის სამეფოს ჩრდილო-დასავლეთ სექტორის გამაგრების ქვესისტემაში, მდ. ენგურის ზემო წელზე, იგი ვარაუდობს ციხესიმაგრის არსებობას, რაც სწორია ნამდვილად. ამ ტერიტორიაზე ნამდვილად არის რამდენიმე მცირე ზომის ციხესიმაგრე, რომელიც ჯერჯერობით შეუსწავლელია არქეოლოგიური და ისტორიული თვალსაზრისით (გაგაჩი, ლაბარაში, მუჟავა) და მხოლოდ ადგილობრივებისთვის არის ცნობილი.

ლანდშაფტის არქეოლოგია, რომელიც სწავლობს ადამიანის ჩარევის

შედეგად ლანდშაფტის ცვლილებებს ისტორიულად, რამდენიმე ათეული წელია უკვე განვითარებულია, თუმცა, ამ მხრივ, ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ დარგში მიღწეული მეთოდოლოგიის გამოყენებაც შედარებით ნაკლები იყო. ეს ნაკლიც ეგრისის სამეფოს შესწავლის თვალსაზრისით ამ ნაშრომში შევსებულია, რაც, ჩვენი აზრით, ამ ნაშრომის ყველაზე მნიშვნელოვანი ღირსებაა. თითოეული ძეგლი დაფიქსირებულია GPS და GIS სისტემების გამოყენებით, ასევე საჭიროების შემთხვევაში გამოყენებულია აერო-ფოტოები ე.წ. „დრონების“ მეშვეობით გადაღებული და ფიქსაციის სხვა თანამედროვე საშუალებები. გარდა ამისა, გამოყენებულია სამეცნიერო ლიტერატურაში ძეგლის ფიქსაციის უკვე ტრადიციული მეთოდებიც – აზომვითი ნახაზები, გეგმები და ფოტოები. აღსანიშნავია, რომ ციხეების გეგმებზე საკმაოდ თვალსაჩინოდ წარმოდგენილია ა) შემორჩენილი კედლები, ბ) დანგრეული კედლები, რომლის კვალიც მიწაში ჩანს, გ) დანარჩენი ხაზი, რომელიც თავდაცვითი კედლის ნაწილი უნდა ყოფილიყო. ასეთი ზუსტი აღწერილობა მკითხველს უქმნის ზუსტ წარმოდგენას ციხის შესახებ. გარდა ამისა, Google Earth-ის საშუალებით ფიზიკურ გეოგრაფიაზე დაკვირვებამ ავტორს საშუალება მისცა სხვადასხვა ციხეებს შორის სივრცული მანძილები განესაზღვრა, შესაბამისად, დაედგინა, თუ რომელ ციხეს შეეძლო რომლისთვის სიგნალის გადაცემა მანძილის და ასევე, რელიეფის გათვალისწინებით. გარდა ამისა, ამ დაკვირვებამ ავტორს საშუალება მისცა ასევე ზოგიერთი ციხის ფუნქცია განესაზღვრა – იყო იგი სასიგნალო თუ უფრო ადმინისტრაციული ხასიათის. გარდა ამისა, საშუალება მისცა მოეძებნა „ცარიელი ადგილები“, სადაც კონკრეტული ციხეების არსებობა უნდა ივარაუდებოდეს, რაც მომავალი კვლევებისთვის ძალიან მნიშვნელოვანია.

ავტორი შესანიშნავად იცნობს სამეცნიერო ლიტერატურას, როგორც არქეოლოგიურს, ისე ისტორიულს, ასევე როგორც საქართველოში საკითხის გარშემო არსებულ ლიტერატურას, ასევე მისი კვლევისთვის საჭირო უცხოურ ლიტერატურას, შესაბამისად, შეიძლება ითქვას, სწორედ უახლესი შრომების გამოყენებამ და საკითხის თანამედროვე გამოწვევების შესაბამისად შესწავლამ მას მისცა საშუალება სანიმუშო ნაშრომი შეექმნა, რომელიც გამოსაყენებელია არა მხოლოდ შინაარსობრივი თვალსაზრისით, არამედ მეთოდური თვალსაზრისითაც. იგი საჭიროა არა მხოლოდ ისეთი მკვლევარებისთვის, ვინც ეგრისის სამეფოს ისტორიასა და არქეოლოგიაზე მუშაობენ, არამედ ისეთი მეცნიერებისთვისაც, ვინც მაგ. კონკრეტულ ისტორიულ ეპოქაში კონ-

კრეტული რეგიონის ფიზიკურ-გეოგრაფიულ მახასიათებლებზე მუშაობენ.

ნაშრომის პირველ თავში მიმოხილულია ეგრისის ისტორია IV-VI საუკუნეებში წერილობითი წყაროების მიხედვით. ამ თავში ფაქტობრივად ახსნილია ის ისტორიული კონტექსტი, რომელთანაც დაკავშირებულია ეგრისის სამეფოს ციხესიმაგრეების ისტორია და მათზე აგებული თავდაცვის სისტემა, რაც საშუალებას აძლევს მკითხველს ნათლად აღიქვას შემდეგ თავებში განხილული საკითხები (გვ. 11-19).

ნაშრომის მეორე თავში განხილულია საკითხის შესწავლის ისტორია XIX-XX საუკუნეებში, რომელშიც კარგად ჩანს ავტორის სამეცნიერო აპარატი – ლიტერატურა, რასაც მისი კვლევა დაეფუძნა (გვ. 20-25).

ნაშრომის მესამე თავი კვლევის მეთოდიკას ეხება. ამ ნაწილში ცალ-ცალკე განხილულია, თუ როგორ გაანალიზა ავტორმა არქეოლოგიური მასალები, როგორ დაუკავშირა ის წერილობით წყაროებს, ასევე როგორ გამოიყენა ისტორიული გეოგრაფია კვლევის პროცესში და ასევე, განსაკუთრებული ყურადღება გაამახვილა ლანდშაფტის არქეოლოგიისა და თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენების მნიშვნელობაზე საკითხის კვლევისას. გამომდინარე იქიდან, რომ ეს თავი მეთოდურ რეკომენდაციებსაც შეიცავს, იგი საინტერესოა არა მხოლოდ კონკრეტულად ციხესიმაგრეებისა და თავდაცვის სისტემების მკვლევართათვის, არამედ ისტორიკოსთა უფრო ფართო წრისთვის (გვ. 26-36).

ნაშრომის მეოთხე თავში მოცემულია ეგრისის სამეფოს ციხესიმაგრეების კლასიფიკაცია ქრონოლოგიური, ტიპოლოგიური და ფუნქციური თვალსაზრისით. სამივე შემთხვევაში ავტორი თავის აზრს გვთავაზობს, განსაკუთრებით საინტერესოა ციხესიმაგრეთა ფუნქციური კლასიფიკაცია – ავტორი გამოყოფს სამი ძირითადი კატეგორიის ციხესიმაგრეებს: ა) ხეობის გზის ჩამკეტი ციხე, ბ) საგუშაგო-სასიგნალო ციხე, გ) ადმინისტრაციულ-საბაჟო დანიშნულების ციხე. ამასთან, აღნიშნავს, რომ ზოგიერთ ციხეს ერთზე მეტი ფუნქცია ჰქონდა შეთავსებული. ამ თავში გამოყოფილი კლასიფიკაციები უდაოდ საინტერესო და საგულისხმოა მკვლევართათვის (გვ. 37-44).

ნაშრომის მეხუთე თავში, რომელიც ყველაზე ვრცელია, ავტორს საკუთარი კლასიფიკაციის საფუძველზე განხილული აქვს ეგრისის სამეფოს ერთიანი გამაგრების სისტემის ქვესისტემები და ციხესიმაგრეები. ზემოხსენებული შვიდი ქვესისტემის როლი ცალ-ცალკე აქვს ახსნილი და შემდეგ ამ ქვესისტემებთან დაკავშირებული ციხესიმაგრეები დაწვრილებით აქვს აღწერილი

არქეოლოგიური თვალსაზრისით, ასევე სხვადასხვა წყაროების მიხედვით, რიგ შემთხვევებში გამოთქმული აქვს საკუთარი მოსაზრებები წერილობით წყაროებში დაფიქსირებული ციხეების კონკრეტულ არქეოლოგიურ ძეგლთან იდენტიფიკაციის შესახებ, ან გამყარებული აქვს საკუთარი არგუმენტებით კონკრეტული იდენტიფიკაცია, მაგ. ხუნწის ციხის გაიგივება აგათია სქოლასტიკოსის მიერ ნახსენებ ონოგურისთან და სხვ. აქამდე ამ ციხის იდენტიფიკაცია ვარაუდებს ეყრდნობოდა, კონკრეტული ციხე მხოლოდ პ. ზაქარაიამ დაასახელა – აბედათის ციხე, თუმცა, მკვლევართა მიერ აღნიშნულია, რომ აბედათის ციხე დაშორებულია იმ გეოგრაფიულ რეგიონს, რომელშიც აგათიას ონოგურისი ივარაუდება, რასაც ავტორიც ეთანხმება და საკუთარი არგუმენტები მოყავს მოსაზრების დასასაბუთებლად. შესაბამისად, ნაშრომში გამოთქმული მოსაზრებები ამ და სხვა ციხეების მდებარეობასთან დაკავშირებით ზოგადად ძალზედ საყურადღებოა. ეს თავი ნაშრომის ყველაზე მნიშვნელოვანი და საინტერესო ნაწილია. ციხესიმაგრეების უმეტესობა აღწერილია დეტალურად და ზუსტად, ამასთან, ნაწილი აღწერილობისა ეყრდობა ავტორის არქეოლოგიური ექსპედიციების ანგარიშებს, შესაბამისად, რიგ შემთხვევებში ეს არის ძეგლების დოკუმენტირების პირველი მცდელობა და ამით ის ძალზედ ფასეულია საკითხით დაინტერესებულ მკვლევართათვის. აქ, რასაკვირველია, შედარებით სუსტია აფხაზეთის ტერიტორიაზე მდებარე ძეგლების განხილვა, გამომდინარე იქიდან, რომ ავტორს ამ ტერიტორიის შესწავლა მხოლოდ სამეცნიერო ლიტერატურის საფუძველზე შეეძლო და უშუალოდ ექსპედიციის ჩატარების საშუალება მას ვერ ექნებოდა (გვ. 45-192).

ნაშრომის მეექვსე თავში ავტორს განხილული აქვს ნოქალაქევი-არქეოპოლისის გამაგრების სისტემა და მისი როლი სამეფოს თავდაცვით სისტემაში. ნოქალაქევის, როგორც დედაქალაქის ისტორიული მნიშვნელობიდან გამომდინარე, იგი ნამდვილად ცალკე ყურადღების ღირსი იყო. ამ თავშიც კარგად ჩანს ავტორის შესაძლებლობა სხვადასხვა კატეგორიის წყაროების შეჯერების საფუძველზე კონკრეტული საკითხი შეისწავლოს (გვ. 193-213).

ნაშრომის ბოლო, მეშვიდე თავში ავტორი ეგრისის სამეფოს თავდაცვის სისტემის მნიშვნელობას ხსნის ადგილობრივი ხელისუფლებისთვის, რეგიონის თავდაცვის სისტემისთვის ზოგადად და შემდეგ კიდევ უფრო განაზოგადებს – მიმოიხილავს გლობალურ კონტექსტს, რომელშიც თავის როლს თამაშობდა ეგრისის სამეფოს თავდაცვის სისტემა და მის შემადგენლობაში შემავალი ციხესიმაგრეები (გვ. 214-221).

ნაშრომს ასევე ახლავს შესავალი (გვ. 7-10), ძირითადი დასკვნები (გვ. 222-226), ინგლისურენოვანი რეზიუმე (გვ. 227-230) და გამოყენებული წყაროებისა და ლიტერატურის სია (გვ. 231-244).

დასკვნის სახით უნდა ითქვას, რომ ნ. მურღულიას ნაშრომი მნიშვნელოვანი შენაძენია ქართული სამეცნიერო წრეებისთვის, ხოლო კონკრეტული საკითხით დაინტერესებული მკვლევარებისთვის იგი მნიშვნელოვანი გზამკვლევია.

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XIX
თბილისი. 2023

პოლემიკა

დიმიტრი შველიძე
ასოცირებული პროფესორი, თსუ

ქართველი ერის შესახებ ანუ თანატოსის სინდრომი

ორი თვალსაზრისი

ჩვენი დაკვირვებისა და განხილვის საგანია ნაციონალიზმისა და ერის პრობლემები, რომელთა შესახებ ქართულ ისტორიოგრაფიაში ორი ძირითადი პოზიცია არსებობს. პირველია ძველი და ტრადიციული თვალსაზრისი. მის მიხედვით, ქართველი ერის ჩამოყალიბება ჯერ კიდევ ადრეულ შუა საუკუნეებში მოხდა.

ტრადიციული თვალსაზრისის ყველაზე უახლესი დასაბუთება ჩამოყალიბებულია დავით მუსხელიშვილის, გიორგი ჭეიშვილისა და ალექსანდრე დაუშვილის კოლექტიურ ნაშრომში: „ქართველი ერის კონსოლიდაციის ეტაპები და თავისებურებანი უხსოვარი დროიდან დღემდე“. ნაშრომის შესაბამისი პარაგრაფის ავტორია დავით მუსხელიშვილი. მეცნიერის კალამს ეკუთვნის ჩვენთვის საინტერესო პირველი თავი, რომლის XI პარაგრაფის სათაურია: „ქართველი ერის ჩამოყალიბება“.

ავტორის დასაბუთების მიხედვით – ეს დიდმნიშვნელოვანი ისტორიული მოვლენა მოხდა მეათე-მეთორმეტე საუკუნეებში. ქართველი ერის ფორმირების მანიფესტაცია ეკუთვნის X საუკუნის ქართველ აგიოგრაფ მწერალს, გიორგი მერჩულეს, რომელმაც ჩამოაყალიბა კარგად ცნობილი ფორმულა: „ქართლად ფრიადი ქვეყანაი აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეიწირვის და ლოცვაი ყოველი აღესრულების“.[1]

ამ ფორმულიდან რაც გამომდინარეობდა, განმარტებული იყო ნიკო ბერძენიშვილის მიერ: მერჩულესეული „ქართლი“ უკვე ქვეყნის რომელიმე

[1] გიორგი მერჩულე. გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება. ქართული პროზა. წ. I. თბ. 1982, გვ. 279.

ეთნიკურ-კულტურული ცნება კი აღარ იყო, არამედ „კულტურულ-პოლიტიკური“. დ. მუსხელიშვილი ხაზგასმით დაასკვნის, რომ უნდა: **„ქართველი ერი ამ დროისათვის სავსებით ჩამოყალიბებულად ვიგულისხმოთ, ხოლო გიორგი მერჩულეს „ფორმულა“ ამ მოვლენის მანიფესტაციად ვცნოთ.“**[2]

ცოტა ქვემოთ, მეცნიერი უფრო ამყარებს პოზიციას და განმარტავს: „ქართველი ერი, რომლის ჩამოყალიბების მანიფესტაცია მოხდა 951 წელს გიორგი მერჩულეს მიერ, XI-XII საუკუნეების განათლებული ქართველი საზოგადოებისათვის არის არა მხოლოდ სისხლისმიერი ნათესაობით შეკავშირებული კოლექტივი, არამედ სრულიად გამოკვეთილი ეთნოსოციალური ერთობა მისთვის დამახასიათებელი კულტურული, სოციალურ-ეკონომიკური და ფსიქიკური წყობით, განსახლებული გარკვეულ ტერიტორიაზე, რომელზედაც ვრცელდება მისი სახელმწიფოებრივი უფლება. ეს არის „საქართველო“[3]

ამ ცნობილ თეზისს, თვალსაზისს, მეტ-ნაკლები ან მცირეოდენი განსხვავებებით, მაგრამ პრინციპული ანალოგიურობით, მრავალი ქართველი ისტორიკოსი, მეცნიერი თუ საზოგადო და პოლიტიკური მოღვაწე აღიარებდა ადრეც და აღიარებს დღესაც. ჩვენც არაერთხელ გამოგვითქვამს მსგავსი თვალსაზრისი. ავტორებს შორის მხოლოდ ის განსხვავებაა რომ ზოგიერთი მათგანი, ქართველი ერის ფორმირებას უფრო საუკუნეების სიღრმეში აფიქსირებ, ან არა უგვიანეს XII საუკუნისა.

თუ არ ჩავთვლით ცნობილ მარქსისტულ-საბჭოურ პოზიციას, რომელიც ამჟამად არ გვაინტერესებს, უკანასკნელ ათწლეულებში, ტრადიციულ და ქართულ ისტორიოგრაფიაში აღიარებულ თვალსაზრისს, გამოუჩნდა ოპონენტური პოზიცია. ახალი თვალსაზრისის მიხედვით, ქართველი ერის ჩამოყალიბება XIX საუკუნის მეორე ნახევარში დაიწყო და მის ფორმირებაში გადამწყვეტი როლი შეასრულეს ილია ჭავჭავაძემ და სამოციანელებმა. ახალი თვალსაზრისის გამომხატველნი, ვუწოდოთ მათ პირობითად და ტექნიკური მოხმარების მიზნით – მოდერნული სკოლა – თავიანთ იდეურ წყაროს იღებენ, ერნესტ გელნერის, ბენედიქტ ანდერსონის, ენტონი სმიტისა და სხვა დასავლელი ავტორების კონცეფციებისაგან.

მოდერნული პოზიციის ყველაზე მასშტაბური დასაბუთება მოხდა 2007

[2] დ. მუსხელიშვილი, გ. ჭეიშვილი, ალ. დაუშვილი. ქართველი ერის კონსოლიდაციის ეტაპები და თავისებურებანი უხსოვარი დროიდან დღემდე. თბ. 2016, გვ. 45.

[3] დ. მუსხელიშვილი, გ. ჭეიშვილი, ალ. დაუშვილი. ქართველი ერის კონსოლიდაციის ეტაპები და თავისებურებანი უხსოვარი დროიდან დღემდე, გვ. 46.

წლის 26-27 ნოემბერს, როცა ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტში გაიმართა ილიასადმი მიძღვნილი კონფერენცია. მომხსენებელთა პოზიციები უმეტეს შემთხვევაში, თითქმის იდენტური იყო და იზიარებდა ზემოალნიშნულ დასავლელ ავტორთა მოდერნულ მიდგომებს. რვავე მომხსენებლის პოზიციები დავაფიქსიროთ, ქართველი ერის წარმოშობის დროისა და გარემოებების შესახებ.

გიგი თევზაძე განიხილავს რა ზემოხსენებული სამეულის კონცეფციებს, კითხვას სვამს, როდის უნდა მომხდარიყო „ქართული დიდი იდენტობის" ანუ ერის წარმოშობა და პასუხობს: „ჩვენ შეიძლება საკმაოდ მაღალი ხარისხის ისტორიული სიზუსტით ვთქვათ, როდის დაიწყო დიდ იდენტობად ქცევა იმ იდეოლოგიის, რომელიც საკმაოდ განვითარებული იყო ქართულ ელიტაში. მე ვფიქრობ, რომ ამ იდენტობის გაჩენის დასაწყისი ისტორიულ რუკაზე უნდა მოვხაზოთ მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში – პირველი ქართული გაზეთების გამოცემის პერიოდში. ხოლო იდეოლოგიის იდენტობად გარდაქმნა პირდაპირ უნდა დავუკავშიროთ წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების დაარსებას და მის გააქტიურებას. ამდენად, წერა-კითხვის საზოგადოება მართლაც იყო „ქართველი ერის სკოლა, ოღონდ არა იმ აზრით, რომ ქართველი ერის უმრავლესობა სწავლობდა მასში, არამედ იმ აზრით, რომ ამ სკოლიდან გამოვიდა ქართველი ერი, ანუ ქართველი ერი დაიბადა და აღიზარდა წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებაში"[4]

მაშინ როცა გ. თევზაძე ინდიფერენტიზმს იჩენს გიორგი მერჩულეს ფორმულის მიმართ, სერგო რატიანი უფრო უღრმავდება საკითხს. მიუხედავად ამისა, იგი მაინც გამორიცხავს შუა საუკუნეების ეპოქაში – ეროვნული იდენტობის შესაძლებლობას. ის აღნიშნავს, რომ „ერის დაბადება სეკულარიზაციის შედეგია". სერგო რატიანი ქართველი ერის დაბადებას, პირდაპირ უკავშირებს – ილია ჭავჭავაძი მოღვაწეობას. მეტიც, თავისი მოხსენება-სტატიის ერთ-ერთ ეპიზოდს ასე ასათაურებს: „ილია ჭავჭავაძე და ერის დაბადება". ს. რატიანის დასკვნითი თეზისი ისაა რომ ქართველი ერი დაიბადა მხოლოდ სეკულარიზაციის პირობებში. ამ თეზისს გამოცდა ელის, მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ახალ დროში, ს. რატიანი საუბრობს „თანამედროვე ერზე"

ოლივერ რაისნერის მოხსენება-ნაშრომი, კვლევაც ილია ჭავჭავაძის მოღვაწეობა-დამსახურების გააზრებას ეძღვნება. ავტორი მართებულად აღნიშ-

[4] ქართველი ერის დაბადება. ილია ჭავჭავაძისადმი მიძღვნილი კონფერენციის მასალები. 26-27 ნოემბერი. 2007. თბ. 2009, გვ. 21-22).

ნავს, რომ ეროვნება ილიასა და მისი გუნდისთვის არ იყო გამონაგონი და მათი აქტივობით, უნდა „ეთნიკური ერთობა ნაციად გადაეაზრებინათ“. ამ შემთხვევაში, ავტორი საუბრობს „ეთნიკური ერთობის“ შესახებ და არ ეხება საქართველოს ისტორიის ძველ პერიოდს ან ქართველი ერის არსებობის საკითხს.[5]

გიორგი ანჩაბაძე დასავლური კონცეფციების გვერდის ავლით, ჯერ საქართველოს ტერიტორიაზე მიმდინარე ეთნიკურ პროცესებს აღწერს, ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული ეტაპების მიხედვით. ის განმარტავს და ეს გასათვალისწინებელია, რომ ეთნოსმა საუკუნეების მანძილზე სამი ძირითადი სტადია გაიარა: ტომი, ეროვნება და ერი. ეს სქემა მარტივი და ნათლად წარმოსადგენია და არ ტოვებს საჭიროებას, რომ ხელოვნურად გამოგონებული არამდგრადი ტერმინების ჯუნგლში აბორიალოს მკვლევარიც და მკითხველიც. გ. ანჩაბაძე ასევე ცხადად და ისტიოგრაფიულ ტრადიციაზე დაყრდნობით ასკვნის, რომ ზუსტად მიუთითებლად, მაგრამ დაახლოებით VIII-X საუკუნეებში მოხდა „ერთიანი ქართული ფეოდალური ეროვნების ჩამოყალიბების პროცესი, რომელიც ადრეული იბერიული ეროვნების ბაზაზე დაიწყო და შემდგომ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელდა“.

ხოლო სულ ბოლოს კი განხორციელდა ეთნოსის მესამე სტადია, როცა ქართველი ხალხი, „საქართველოში კაპიტალისტური ურთიერთობების გამარჯვების შემდეგ ქართულ ბურჟუაზიულ ერად ჩამოყალიბდა“.[6] გამოდის, რომ არც გ. ანჩაბაძე იზიარებს ქართველი ერის ფორმირების შესაძლებლობას, შუა საუკუნეების ეპოქაში.

მაგრამ ამ შემთხვევაში, აუცილებელი არ არის გავიზიაროთ ერის ფეოდალური თუ ბურჟუაზიული ტერმონებით კვალიფიკაცია. მთავარია, რომ ერი, სხვადასხვა ეპოქებში, ისტორიული განვითარების სხვადასხვა სტადიებს გადიოდა. ეს პრინციპია გასათვალისწინებელი, რასაც სხვა და განსაკუთრებით ზემოაღნიშნულ ავტორებთან ვერ ვხედავთ.

ზემოხსენებული კონფერენციის მორიგი ავტორ-მომხსენებელი დავით აფრასიძე, გვთავაზობს ერის, ქართველი ერის ე. წ. კონსტრუქტივისტული და მოდერნისტული თეორიის მიხედვით განხილვას. თავისი სქემის ჩამოყა-

[5] ო. რაისნერი. ორი სამყაროს მგზავრი. თერგდალეულთა იდენტობის კონფლიქტი და ეროვნული ცნობიერება. კრებ.: ქართველი ერის დაბადება, გვ. 63.

[6] გ. ანჩაბაძე. ქართველი ხალხის ეთნიკური განვითარების ძირითადი ეტაპები უძველესი დროიდან ერის ჩამოყალიბების სტადიამდე, კრებ.: ქართველი ერის დაბადება, გვ. 87.

ლიბებას, ავტორი ლამის შოკისმომგვრელი ექსპერიმენტით იწყებს: „საკითხის ამგვარი დაყენება რამდენიმე დაშვებას ეყრდნობა: 1. ერი არის პოლიტიკური ერთობა, რომლის სრულფასოვანი კონსტრუირება მხოლოდ სახელმწიფოს კონტექსტშია შესაძლებელი; 2. შესაბამისად, ვიდრე არ დასრულებულა საქართველოს სახელმწიფოს ფორმირების პროცესი, არ დაბადებულა ქართველი ერიც. ეს პროცესი კი სწორედ ახლა მიმდინარეობს“.

ავტორის უდავო პოზიტივად მიგვაჩნია, რომ იგი ერისათვის აუცილებელ შემადგენლად თვლის პოლიტიკურ კომპონენტს და მიაჩნია რომ ერი უპირველეს ყოვლისა არის პოლიტიკური ერთობა. მაგრამ გადაჭარბებული გვგონია, რომ პოლიტიკური ერის კონსტრუირების პროცესის დასრულება, დამოკიდებული იყოს – კონფლიქტური კერების არსებობაზე, ანუ სახელმწიფო და პოლიტიკური ერთობა – ერი, ვერ შედგება, მისი ქმნადობის პროცესი ვერ დასრულდება, სანამ კონფლიქტური კერები იარსებებს. „თუ დავეყრდნობით, ერთი მხრივ, დაშვებას სახელმწიფოსა და ერის ფორმირების პროექტების განუზღვრელობის შესახებ, ხოლო, მეორე მხრივ, გავითვალისწინებთ ორი კონფლიქტური კერის არსებობის ფაქტს, ნათელია, რომ ჯერ კიდევ ნაადრევია საქართველოსა და ქართველი ერის საბოლოო კონტურებზე საუბარი“[7] შეიძლება ვთქვათ, რომ – ულმობელი განაჩენია.

გიგა ზედანიას ყურადღება ილია ჭავჭავაძის და მისი იდეოლოგიური აქტივობისკენაა მიპყრობილი და ჩანს, რომ იგი თავისთავად გამორიცხავს ქართველი ერის წარმოქმნის რომელიმე სხვა დროის შესაძლებლობას, ვიდრე XIX საუკუნის მეორე ნახევარია. ავტორი ერის წარმოშობა-ჩამოყალიბების პრობლემას არ ეხება. იგი უფრო ეროვნული იდენტობის მომავალი ფორმის და საჭიროების საკითხით ინტერესდება. რა დასკვნასაც ფილოსოფოსი აკეთებს, ის უფრო ქვემოთ წამოჭრილი პრობლემის განხილვისას დაგვჭირდება.

სხვა მხრივ კი, რიგ შემთხვევაში, გ. ზედანია თითქოს თავს არიდებს მოვლენების კატეგორიულ განმარტებას ან განსაზღვრებას. რა არის ინდივიდუალური იდენტობა? ის განისაზღვრება კოლექტივის „ინტერაქციულსა და კომუნიკაციურ პროცესებში მონაწილეობით“.

მაგრამ თვით კოლექტიური იდენტობა რაღაა? ფილოსოფოსის განმარტება შემდეგია: „კოლექტიური იდენტობები მხოლოდ ინდივიდში არსებობს.

[7] დ. აფრასიძე. სახელმწიფოსა და ერის ფორმირება თანამედროვე საქართველოში: დაუსრულებელი პროექტი? გვ. 101.

ვერ ვხედავ ვერანაირ აუცილებლობას ვერც კოლექტიური იდენტობის და ვერც სხვა ცნებების ჰიპოსტაზირებისათვის“. სულ ეს არის. ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, რომ ავტორი-ფილოსოფოსი ერთგვარად დაბნეულია და უფრო კითხვებს სვამს, ვიდრე პასუხობს. გიგა ზედანია კითხვებითვე ამთავრებს თავის ნაშრომს:

„უნდა იღვაწონ თუ არა მათ (ავტორი ქართველ ინტელექტუალებს გულისხმობს – დ. შ), ნაციონალური ფორმის დასამკვიდრებლად მაშინ, როდესაც პოსტნაციონალური იმაგინაცია – როგორც რაღაც უცნობი და იმედისმომცემი – უფრო მიმზიდველი ჩანს? უნდა მიიღონ თუ არა მათ მონაწილეობა „ტრადიციების გამოგონებაში“, რომელთა ერთ-ერთი უმთავრესი მახასიათებელი იქნება მათი „გამოგონებულობისა“ და „ფიქტიურობის“ დავიწყება? უნდა აქციონ თუ არა დისკურსი რომლის შეზღუდვებიც უკვე ცხადზე უცხადესია თავისთავად?“.[8]

ამ კითხვებით დავასრულებო, დაასკვნის ავტორი და ქართველ ინტელექტუალებს აკისრებს მათზე პასუხების გაცემას, მაგრამ თვითონაც ხომ განეკუთვნება ამ წრეს და რადგან არ სცემს მათ პასუხს, გარკვეულ დაბნეულობას ან ერებისა და ნაციონალიზმის ნაადრევ გამოტირებას აქვს ადგილი, ცხადია.

გია ნოდია, თითქმის ერთადერთი ავტორ-მომხსენებელია, რომელიც ერის წარმოშობის საკითხში, ტრადიციულ ისტორიოგრაფიულ ვერსიას თითქოს აღიარებს. მაგრამ აღიარება წინააღმდეგობრივია, არა კატეგორიული. ერთგან წერს რომ „საქართველო ერთ-ერთია მრავალ დაგვიანებულ ერთაგან“. მეორეგან წერს: „მაგრამ თუ მართლაც არსებობდნენ „ერები ნაციონალიზმამდე“, მაშინ საქართველო ნამდვილად ერთ-ერთი მათგანი იყო.“.

ამას მოსდევს წინარე ავტორთაგან რადიკალურად განსხვავებული თეზისი: „ერებზე მეცხრამეტე საუკუნის დისკუსიების ენა რომ გამოვიყენოთ, თანამედროვე ქართველი ერი იმთავითვე ჩაისახა როგორც ისტორიული ერი, – რაც ნიშნავს, რომ მას შეეძლო აპელირება სახელმწიფოებრიობისა და სამწერლობო ენის ხანგრძლივ ტრადიციაზე, ასევე ავტოკეფალიურ ეკლესიაზე, რომელიც ამ ენას იყენებდა“ (გ. ნოდია. გვ. 119).

ერთი სიტყვით, გია ნოდია თავის ილიაუნელი თანამოკალმეებისაგან განსხვავებით, აღიარებს „პრემოდერნულ ქართულ ეროვნულობას“ და ეს გა-

[8] გ. ზედანია. ნაციონალური ფორმა და იდენტობის საკითხი, ვვ. 104-115.

რემოება, ჩვენი აზრით, მის პოზიციას პატივს ანიჭებს.

გარდა ამისა, გ. ნოდია არც ერების მომავლის ხედვაში ამჟღავნებს სრულ თანხვედრას, ზემოაღნიშნული ავტორების გუნდთან, თუმცა ამ შემთხვევაშიც – თავშეკავებულად და აქაც წინააღმდეგობრივად. ერთგან ის იზიარებს გავრცელებულ აზრს, რომ ევროპაში ნაციონალიზმების დრო წავიდა და მას მულტიკულტურალიზმი ანაცვლებს, ხოლო ერის იდეა, რომელსაც საქართველოში ასე სჯერათ, „დასავლეთში უკვე მკვდარია“.

მაგრამ ავტორს ესეც არ სჯერა და გიგა ზედანიასავითა დაეჭვებული, ჯერ კითხულობს, „მაგრამ ვითომ ასეა?“, ხოლო შემდეგ წერს, რომ ევროკავშირის წევრი ქვეყნების შესახებ: „ძალიან უხეში გაზვიადება იქნება იმის თქმა, რომ მათი ნაციონალიზმები მკვდარია. პირიქით – მათი გაძლიერების ტენდენციაზე შეიძლება ვისაუბროთ“.[9]

უკანასკნელი ავტორ-მომხსენებელი დავით დარჩიაშვილია. მისი აზრით, „ზუსტ დროს, თუ როდის ჩამოყალიბდა ესა თუ ის ერი, ვერ დავადგენთ“. ის ერების ჩამოყალიბების მოდერნულ ეპოქით ლოკალიზაციის მომხრეა. მაგრამ ავტორი არ გამორიცხავს რომ ერის გარკვეული ნიშნები, ძველ საუკუნეებში არსებობდა და ფიქსირდებოდა წერილობით ტექსტებში.

საერთოდ კი, დავით დარჩიაშვილი უფრო დასავლელ მეცნიერთა თეორიული ნააზრევის რეზიუმირებული გადმოცემით კმაყოფილდება. მაგ., გელნერის აზრით, „პრემოდერნული ინსტიტუტები თუ კულტურა, ამ შემთხვევაში, მეორეხარისხოვანია. გელნერის განმარტებით, ნაციონალისტური იდეოლოგია ქმნის ნაციებს და არა პირიქით“. გამოკვეთილად არ ჩანს დ. დარჩიაშვილის პოზიცია, იზიარებს თუ არა, ჩვენის აზრით, გელნერის და არამარტო მის ამ ფრიად საეჭვო ფორმულირებას. მაგრამ ის კი ფაქტია, რომ სტატიის ავტორისთვის „ჩვენი წარსულის და აწმყოს გასააზრებლად კონსტრუქტივიზმი და ეთნოსიმბოლიზმი საუკეთესო გზამკვლევებს წარმოადგენს“[10]

ჩვენ მოკლედ და ზოგადად წარმოვადგინეთ ერებისა და ქართველი ერის წარმოშობისა და გარემოებების მოდერნული სკოლის წარმომადგენელთა ძირითადი პოზიციები. განხილული კონფერენციის მონაწილეთა უმრავლესობა, კონფერენციის ექვსი მონაწილე ავტორი: გიგი თევზაძე, სერგო რატიანი,

[9] გ. ნოდია. ქართული ეროვნული იდეის კომპონენტები: ზოგადი მონახაზი. გვ. 119-138.
[10] დ. დარჩიაშვილი. ეროვნული საზოგადოება და თანამედროვე უსაფრთხოების იმპერატივები. გვ. 154.

ოლივერ რაისნერი, დავით აფრასიძე, გიგა ზედანია და დავით დარჩიაშვილი – აბსოლუტურად ან მეტ-ნაკლებად იზიარებენ დასავლელ მეცნიერთა თეორიულ ნააზრევს – ერების შესახებ.

ძველ ტრადიციულ თვალსაზრისს, შუა საუკუნეებში „ქართველი ფეოდალური ერთობის“ ფორმორების შესახებ, ყველასაგან განსხვავებით, ასაბუთებს გიორგი ანჩაბაძე, თუმცა მისი „ფეოდალური ერთობა“ – მაინც არ არის თუნდაც – ფეოდალური ქართველი ერი.

ერთადერთი მოდერნული ავტორი, რომელიც რამდენადმე, ერთგვარი სიფრთხილით აღიარებს ნაციონალიზმამდელი ქართველი, თანაც „ისტორიული ერის“ არსებობის შესაძლებლობას – გია ნოდიაა.

ხაზგასმით მინდა განვაცხადო: ყველა ზემოდასახელებულ ავტორს დიდ პატივს ვცემ, როგორც გამორჩეულ ინტელექტუალებს, ზოგს მეცნიერს, ზოგს პოლიტიკოსს და ა. შ. მათ არ ვაკრიტიკებ, ჩემს აზრს ვასაბუთებ. იქნებ რაიმე მისაღები იყოს მათთვის? ვნახოთ.

ახლა დროა ჩვენი წინამდებარე სტატიის მიზანდასახულება გამოვკვეთოთ 1. წარმოვადგინოთ ილია ჭავჭავაძის შეხედულება ერის ცნების შესახებ, უფრო სწორად – გავახსენოთ ეს საკითხი საზოგადოებას, რადგან იგი სპეციალურად უკვე წლების წინ გვაქვს შესწავლილი და გამოქვეყნებული. 2. ასევე შესწავლილი გვაქვს ილია ჭავჭავაძის ნააზრევი – ქართველი ერის წარმოქმნისა და გარემოებების შესახებ და აქ მხოლოდ ზოგად შტრიხებს გადმოვცემთ და 3. ჩვენი თვალსაზრისი, ერების, ქართველი ერის წარმოშობისა და ქართულ ისტორიოგრაფიაში არსებული ორი სკოლის ურთიერთმიმართების შესახებ.

ილია ჭავჭავაძე - ერის ცნების, ქართველი ერის წარმოშობის დროისა და გარემოებების შესახებ.

იმის გამო არა, რომ ილია ჭავჭავაძის შეხედულებები აუცილებლად იმპერატიული უნდა იყოს თანამედროვე ისტორიოგრაფიისათვის. სხვა რამდენიმე გარემოების გამო მინდა გავამახვილო ილიას შესახებ ყურადღება. ჯერ ერთი, რომ ერის და ილიას შესახებ მოსაუბრე ზემოაღნიშნული პატივცემული ავტორები, როგორც დავრწმუნდი, ბოლომდე არ იცნობენ თერგდალეულთა თავკაცის შეხედულებებს, ერის შესახებ ან განგებ არ იეყენებენ მას? ამ უკანასკნელ გარემოებას გამოვრიცხავ.

მეორე – მოდერნული სკოლის წარმომადგენელი ავტორები ხშირად

საუბრობენ ილიას შესახებ; მიიჩნევენ მას ქართველი ერის „მშენებლად“, მის მთავარ არქიტექტორად, მის დამფუძნებელ მამად და ა. შ. კი, მაგრამ ილიასაც ხომ უნდა ვკითხოთ – რას აშენებდა ის, რას ქმნიდა.

გარდა ამისა, მოდერნის ავტორები ერთთავად ეყრდნობიან ილიას მხატვრულ ნაწარმოებებს. იშვიათად რომ რომელიმე ავტორი ილიას პუბლიცისტიკას შეეხოს, დაიმოწმოს, პასუხი იქ ეძებოს გამომწვევ კითხვებზე. აი, ამ ყველაფრის გამო მინდა მივუთითო ჩემს საპატივცემულო მოდერნული სკოლის წარმომადგენელ ავტორებს: რომ ილია ჭავჭავაძე, რიგ შემთხვევებში, მათი პოზიციების, შეხედულებების, ნააზრევის სრულიად საწინააღმდეგო თვალსაზრისის მქონე მოაზროვნე გახლდათ. იგი სულაც არ მიიჩნევდა რომ ის, რასაც ქართული მოდერნული სკოლა ამტკიცებს და კონფერენციასაც კი ასე უწოდა „ქართველი ერის დაბადება“ – მოხდა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში და ისიც ილიას დიდი ძალისხმევით.

მაშ რა აზრის გახლდათ ილია ჭავჭავაძე?

აქ მხოლოდ მოკლედ და ზოგადად აღვნიშნავ, ხოლო ვინც დაინტერესდება, მივუთითებ რომ ვრცელი დასაბუთებები ვნახოთ ჩემს სამეცნიერო სტატიაში: „ილია ჭავჭავაძე ქართველი ერის წარმოშობის შესახებ“ (თსუ საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XII. 2017. გვ. 249-270).

ილია ჭავჭავაძე პირველი იყო ქართველ მოაზროვნეთა შორის, რომელმაც ჩამოაყალიბა – ერის საკუთარი განმარტება-განსაზღვრება. 1880 წელს ის წერდა: „განსაკუთრებულ ხალხს, გვარტომობას, ნაციას შეადგენენ ყველა ის თვისებანი, ერთად აღებული, რომელიც იმას სხვა ხალხისაგან განასხვავებს, და ის პირობანი, რომლებშიაც მას უცხოვრია. ამ შემთხვევაში ერთს სამშობლო ენასა და ქვეყანას იქნება სხვა თვისებებზე უფრო მომეტებული მნიშვნელობა ჰქონდეს, მაგრამ, უეჭველია, რომ ამათ გარდა ერთის ხალხის მეორისაგან გარჩევისთვის აგრეთვე დიდი მნიშვნელობა აქვს: საერთო ისტორიას, ამ ხალხის ყველა შვილებისას, ერთგვარ ხასიათს, ზნეს, ჩვეულებას, ერთგვარ ჭკუისა და გონების მიმართულებას, თითქმის ერთ ტანისამოსს და სხვა და სხვ.“[11]

ერის სხვადასხვა კომპონენტებს ილია მრავალჯერ ეხებოდა თავის მრავალრიცხოვან პუბლიცისტურ ნაწერებში, მაგრამ ახლა მან, ამ შემთხვევაში, ერთ განსაზღვრებად მოუყარა თავი მათ: საერთო ისტორია, ცხოვრების

[11] ი. ჭავჭავაძე. სომხური გაზეთების პოლემიკა. 1880 წ. 14 ოქტომბერი. თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად. ტ. XV. თბ. 2007, გვ. 165-166.

პირობები, ენა, „ქვეყანა“ ანუ სამშობლო ან კიდევ ტერიტორია; ფსიქოხასიათი, ზნე-ჩვეულებანი, თავისებური ჭკუა-გონებაც კი, ეთნოგრაფიული საერთოობა...

ილიას აზრით, ქართველი ერის წარმოქმნა-ჩამოყალიბება სერიოზულმა პროცესებმა განაპირობეს. მეორე – ეს ხდებოდა ხანგრძლივი ისტორიის მანძილზე და მესამე – ერის ჩამოყალიბებაზე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე, ეკონომიკურ ფაქტორს. არ მოვერიდები თვითპლაგიატს და აქტიურად გამოვიყენებ ადრინდელ ნაშრომში უკვე გამოყენებულ დასკვნებსა და ციტირებებსა, რადგან აქ და ამ დროს უფრო საჭიროა მათი გათვალისწინება, ვიდრე ადრე:

„ერი ორი ათასი წელიწადია სცხოვრებს ისტორიულად და ნუთუ ჰგონია ვინმეს, რომ მისი ყოფა-ცხოვრება შემთხვევის საქმეა და არა ისტორიული მომჭირნეობისა, ჭირნახულობისა და გამონაცადისა, თუ ესეა ნუთუ ჰგონია ვინმეს, რომ მის ეკონომიურს თუ სხვაფერს ყოფა-ცხოვრებას ღრმად გაჭრილი არა ჰქონდეს თავისი საკუთარი, თავისებური საძირკველი, რომელზედაც ერს დულაბ-კირად უხმარია თავისი გამოცდილება და ქვად – თავისი სულიერი და ხორციელი მიდრეკილება“[12]

როგორც ადრე აღვნიშნავდით, დღესაც გავიმეორებთ ილია ჭავჭავაძის უაღრესად მნიშვნელოვან თეზას და მიგნებას, რომ არსებობდა ძველი და ახალი ერები. მანვე შემოიღო ქართულ რეალობაში, ე. წ. „ისტორიული ერის“ ცნება. თერგდალეულთა წინამძღოლის რწმუნებით, ქართველობა იმ ხალხთა რიცხვს მიეკუთვნებოდა, რომელსაც „ჰქონია თავისი ისტორიული ეროვნობა“. ილიას ამ დიდმნიშვნელოვან დასკვნას მოსდევს კიდევ უფრო საყურადღებო დაკვირვება: „ისტორიულ ერთა მოსპობა შეუძლებელია – დიდი უბედურობისა და დამცირების შემდეგაც კი, იგინი კვლავ აღდგებიან ხოლმე და გულში ღრმად იმარხავენ შეურიგებელს სიმძულვარეს დამჩაგვრელთა და დამპყრობთა მიმართ“[13]

ძველი, ისტორიული და ახალი ერების შესახებ ილიამ უფრო გამოკვეთა თავისი შეხედულება და მოიშველია „საფრანგეთის მეცნიერის სახელგანთქმულ რენანის“ ავტორიტეტი. ძველ ერებად „ივერიის“ რედაქტორს მიაჩნდა

[12] ი. ჭავჭავაძე. სახასო გლეხთა მამულების შესახებ. 1886. 3 მარტი. თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად. ტ. VII. თბ. 2005, გვ. 413.
[13] ი. ჭავჭავაძე. შინაური მიმოხილვა. 1883. თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად. ტ. VII. გვ. 161.

რომის იმპერიის დაცემის ეპოქაში წარმოქმნილი ერები, ხოლო ახალი ერები იყვნენ – კაპიტალიზმის პერიოდში წარმოქმნილი ერები: „... რომი დაეცა, ვითარცა თვითმპყრობელი მაშინდელის ქვეყნისა – დაასკვნიდა დიდი თერგდალეული – და მის გასამძლეო ნაშთზედ აშენდა ახალი ქვეყანა, წარმოდგნენ სხვა, ახალნი თუ ძველნი ერნი, რომელთაც დღეს სვე-ბედი ქვეყნიერობისა ხელთ უპყრიათ და კაცობრიობას წინ უძღვებიან“. ეს წერილი „ივერიის“ 1886 წლის 16 აპრილს გამოქვეყნდა სათაურით: „ზნეობრივი სიწმინდის მნიშვნელობა ერის მერმისისათვის“.

ილია გარდა ქართველებისა, სხვა ძველ ერებს შორის სომეხ ერსაც ასახელებს: „ქართველ ერს აიღებთ თუ სომხისას, ათასი წლების ისტორია აქვთ“. აღარ გავაგრძელებთ ამონაწერების მოყვანას – ისტორიული ერების, ძველი და ახალი ერების შესახებ. ვგონებ საკმარისია, რომ ილია ჭავჭავაძეს ის აღარ დაბრალდეს და აღარავინ ამტკიცოს, რომ ილიამ თითქოს დიდი წვლილი შეიტანა „ქართველი ერის დაბადებაში“ და ამ ფორმულირების განმტკიცების მიზნით, ისევ ილია დაიმოწმონ.

მაშ რა გააკეთა ილიამ, თუ ქართველი ერის შექმნაში და „გამოგონებაში“ ან „დაბადებაში“ არ მიუღია მონაწილეობა? ისევ ილიას მოვუსმინოთ: მიუხედავად იმისა რომ ქართველი ერი „ძნელ“ მდგომარეობაში ჩავარდა, XIX საუკუნის პირველ ხანებში, მაინც ძლიერ ეროვნულ ერთობას წარმოადგენდა. მაგრამ ამავე საუკუნის 30-40-იან წლებში ერისთვის უმოძრაობის, მიძინების ხანა დადგა: „ეროვნული მიმძინარებისა, მოქანცულობისა... ქვეყანა მხოლოდ ლუარსაბ თათქარიძეებით აივსო, რუსეთუმეებმა დაამშვენეს ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრება და საზოგადოებრივის სამსახურის ასპარეზი“, გამრავლდა სხვადასხვა მანკიერებანი, მავნე წეს-ჩვეულებანი, დაირღვა ეროვნული ერთიანობა, დასუსტდა ეროვნული თვითშეგნება და ა. შ.

აი ამ დროს გაჩნდა ქართული ეროვნული მოძრაობის წინაშე – ეროვნული ერთობის აღდგენის საჭიროება. ილია ბევრგან წერს ერის ერთიანობის აღდგენაზე, ძველის აღორძინების საჭიროების შესახებ და არა ერის შექმნაზე, დაბადებაზე. „ერს ერთი სული, ერთი გული აქვს, ხოლო ხორცი იმდენია, რამდენიც ცალკე ადამიანია“[14] ეს ერთობა უნდა აღდგეს – და არა – შეიქმნას.

1883 წელს გამოქვეყნებულ ერთ „შინაურ მიმოხილვაში“ ილია ჩა-

[14] ი. ჭავჭავაძე. ღმერთმა ნუ დაგაბეროთ. 1883. 31 ოქტომბერი. თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად. ტ. VII, გვ. 238

მოთვლის ქართველი ერისათვის დამახასიათებელ უარყოფით, ახლად გაჩენილ მანკიერებებს. ერთია, რომ საკუთარ ნაკლოვანებების მიზეზათ სხვას თვლის. მეორეა – გულგრილობა; მესამე – „ჩემი“ საქმე მძლავრობს „ჩვენზე“ და ა. შ. ადრე ასე არ იყო – ირწმუნება ილია ჭავჭავაძე და არგუმენტიც აქვს: ასე რომ ყოფილიყო „ჩვენი ერი მტვერსავით აიგვებოდა დედამიწის ზურგიდამ. ჩვენი ძალ-ღონე, ჩვენი ეროვნული სიმტკიცე და დაურღვევლობა მარტო იმაში იყო, რომ ყოველს ჩვენგანს ჯერ „ჩვენ“ ჰქონდა სახეში და მერე „მე“.

თავი დავანებოთ იმის გარჩევას, მართლა ასე იყო თუ არა. აქ ილიას პრინციპი იმაში მდგომარეობს რომ ის ძველი ერთიანობა, – უნდა აღდგეს – ესაა სადღეისო ამოცანა: „ხელახლა „ჩვენობას“ ფეხი აადგმევინოს და კუთვნილი ადგილი მოუპოვოს ჩვენს ცხოვრებაში...“[15]

ის რასაც თერგდალეულთა ლიდერი თავის თანამედროვე საქართველოში ვერ ხედავდა – იყო წარსულ საქართველოში: „ის შემკრებლობითი, დიდებული ერთიანი აზრი, რომელსაც ყოველი ჩვენგანი ქართველობაში უნდა ხედავდეს, ის სახელი, რომელიც ყველას გვერქვა, დაირღვა, ჩვენის გონებიდამ ამოშრა... საერთო, საყოველთაო იმ ხალხისა, რომელიც ერთად ტანჯულა, რომელსაც ქართველთა შესისხლულის ისტორიის მძიმე უღელი ჭირში თუ ლხინში, ერთად ძმურად უწევნია...“[16]

ამ სიტყვებს წინაც უძღვის და შემდგომაც მოსდევს, „ქართველობის“, ქართული ერთობის დაშლილობის და ადრინდელი ერთობის დამადასტურებელი, შეიძლება ითქვას, გულისშემძვრელი ტექსტი, ილიას ერთ-ერთ გამორჩეულ წერილში: „ზოგიერთი რამ“. ამ წერილის დედააზრი, ქართულ საზოგადოებაში დაბუდებული მანკიერებათა ჩამოთვლა და კონსტატაცია არ არის, არამედ – ერთიანობის, ერის ერთობის, ურთიერთსოლიდარობის აღდგენა უდევს საფუძვლად. არა – შექმნა, არამედ – აღდგენა.

ოდინდელი ეროვნული ერთიანობის აღდგენა იყო ქართველი თერგდალეულების ანუ „ახალი გუნდის“ – სტრატეგიული მიზანი და საზოგადოების გაერთიანება ამ მიზნის განსახორციელებლად. „ის „სხვა რამე“ იყო – ჩვენის დაცემული ვ ი ნ ა ო ბ ი ს აღდგენა, ფეხზედ დაყენება და დაცვა ყოველის მოსალოდნელის ფათერაკისაგან“

„იმ ახალმა გუნდმა მთელი თავისი ღონე მაგ საგანს მიჰმართა. მაგ ახ-

[15] ი. ჭავჭავაძე. შინაური მიმოხილვა. 1883. თებერვალი. თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად. ტ. VII. გვ. 95.
[16] ი. ჭავჭავაძე. თხზულებანი. ერთტომეული. შეადგინა მურმან ლებანიძემ. თბ. 1989. გვ. 843.

ალმა მიმართულებამ დაიპყრა მთელი ჩვენი ღარიბი ლიტერატურა“ და ილია ჩამოთვლის თერგდალეულთა გამოცემებს, რომელთა მოღვაწეობის მიზანი სწროედ ქართველი ერის და ეროვნულობის შესუსტებული, „დაცემული ვინაობის აღდგენა“ გახლდათ: „საქართველოს მოამბე“, „მნათობი“, „დროება“ და ბოლოს „ივერია“.

ახლა, რომ ვინმემ არა გვკითხოს – ამ „დაცემული ვინაობის აღდგენაში“ რა იგულისხმებაო, განვმარტავთ – ქართველი ხალხის ერად ყოფნა, ეროვნული ერთიანობა, მისი აღდგენა, როგორც ქართველი თერგდალეულების უპირველესი მიზანი. ილია ჭავჭავაძისთვის „დაცემული ვინაობის აღდგენისათვის“ ბრძოლის საუკეთესო მაგალითი – „ჩეხელები“ იყვნენ, ისინი ვინც „მათს ეროვნებას, მათს ვინაობას, ნაციონალობას“ ფრთები შეასხა, ფეხზე დააყენა.

მიუხედავად მძიმე ისტორიული საუკუნეებისა, ოსმალეთ-ირანის მხრიდან თავდასხმებისა და აოხრებისა, ილია ჭავჭავაძის მტკიცე აზრით, „ამ ტანჯვა-წამებით მოაწია ამ პატარა ქვეყანამ, ამ ერთი მუჭა ერმა მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულამდე, შეირჩინა რჯული, ენა, თავისი ეროვნული ვინაობა და თავისი ქვეყანა“[17]

ასე რომ დავასკვნით: ილია ჭავჭავაძეს სრულიადაც არ მიაჩნდა რომ ქართველი ერი XIX საუკუნის და მით უფრო, საუკუნის მეორე ნახევარში შეიქმნა, დაიბადა და „გამოიგონა“, ისე როგორც ამას ცდილობს დაასაბუთოს ქართული ისტორიოგრაფიის მოდერნულმა სკოლამ. „დღეს – წერდა ილია, – ცხადად და უტყუარად შესამჩნეველია ნიშნები ერის გამოფხიზლებისა, ძველის საუკეთესო ნაანდერძევის აღდგენისა“[18]

ახლა წარმოვადგინოთ ქართველი ერის განვითარებისა და ისტორიის ეტაპები, როგორც ის წარმოედგინა ილიას. მას შემდეგ რაც საქართველო სამეფო-სამთავროებად დაიშალა, ერთიანობის ფაქტორი შესუსტდა. მაგრამ XVIII საუკუნეშიც კი, როცა კავკასიაში ცხოვრობდნენ უამრავი „წვრილი“ ხალხები: ჩერქეზები, ლეკები, სომხები და სხვანი, მათგან განსხვავებით, „საქართველო, რაც უნდა დაუძლურებული და გახრწნილი ყოფილიყო, მისი საზოგადოებრივი ცხოვრების აგებულება წარმოადგენდა თვითმდებარე სამეფოს, მისი ხალხი, ერთმორწმუნე და ერთენოვანი, წარმოადგენდა შეკუმშულს ერ-

[17] ი. ჭავჭავაძე. თხზულებანი. ერთტომეული, გვ. 703.

[18] ი. ჭავჭავაძე. თხზ. შრ. კრებ., შინაური მიმოხილვა. 1883. თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად. ტ. VII, გვ. 162.

ოვნობის ჯგუფს...“[19]

ცხადია, ი. ჭავჭავაძე სათქმელს სრულად ვერ იტყოდა და მიანიშნებდა, რომ XIX საუკუნეში და განსაკუთრებით მის პირველ ნახევარში და შუა პერიოდში, ეროვნულობის ნიშნები მოიშალა, ერი დაიღალა, მანკიერებანი გაუმრავლდა და ახლა ეროვნული ვინაობის აღდგენისათვის ბრძოლა იყო საჭირო. ასე მოადგა ქართველი საზოგადოება საუკუნის 50-60-იან წლებს, როცა თერგდალეულები სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოვიდნენ.

მაშ, ილია ჭავჭავაძის ნააზრევის მიხედვით:

1. ერი იყო სერიოზული ისტორიული პროცესების შედეგი; ჯერ მოხდა ცალკეული მახასიათებლების, ხოლო შემდეგ – მათი ერთობის ჩამოყალიბება, რის შემდეგაც შეიქმნა ქართველი ერი. ეს პროცესი მიმდინარეობდა და დასრულდა ქრისტიანობის გავრცელებისა და დამკვიდრების პერიოდში.

2. ქართველი ერი იყო ერთ-ერთი უძველესი – ისტორიული ერი.

3. ისტორიულ ერებს ახასიათებთ განსაკუთრებული გამძლეობა და მათი ასიმილირება განსაკუთრებით ძნელი იქნებოდა XIX საუკუნეში, ახალ დროში, როცა ევროპაში და არა მარტო ევროპაში – მიმდინარეობდა „ეროვნობის“, „ნაციონალობის“ აღზევების პროცესი.

4. ამჟამად კი, უნდა მომხდარიყო დასუსტებული ქართული ეროვნობის, ერის, ეროვნული ვინაობის აღდგენა.

თანატოსისადმი ლტოლვის შესახებ, ქართულ ისტორიოგრაფიაში

ისევ ზემოაღნიშნულ კონფერენციას დავუბრუნდეთ.

ზემოთქმულ-განხილული სრულიადაც არ ნიშნავს რომ ჩვენ არარად მიგვაჩნია, თანამედროვე თეორიები ერების შესახებ. პირიქით, ჩვენ ვიზიარებთ, ბენედიქტ ანდერსონის, გელნერის, სმიტის და სხვათა რიგ მიდგომებს. უდავოა რომ განსაკუთრებით – ნაციონალიზმის, როგორც იდეოლოგიისა და თანამედროვე ერების (ნაციების) წარმოქმნა დაიწყო XVIII-XIX საუკუნეების დემოკრატიული რევოლუციების ეპოქიდან. ეს საინტერესო პროცესი მიმდინარეობდა ინდუსტრიალიზაციის, ურბანიზაციის, მასობრივი საჯარო განათლებისა და ბეჭდვითი მასმედიის ფუნქციონირების პირობებში.

[19] ი. ჭავჭავაძე. სხვადასხვა ერების უცნაური მდგომარეობა კავკასიაში. 1882 წ. 9 იანვარი. თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად. ტ. XV. გვ. 299.

მაგრამ ხაზგასმით უნდა აღვნიშნოთ, რომ აქ საუბარი უნდა იყოს მხოლოდ და მხოლოდ – თანამედროვე, ინსტიტუციონალიზირებული ერების ფორმირებაზე და არა – საერთოდ ერებზე. ყველა იმ სამ უმთავრეს თეორიულ სისტემაში, რომელნიც ეთნოსიმბოლიზმის, მოდერნიზმის და კონსტრუქტივიზმის სახელითაა ცნობილი, დასაშვებადაა მიჩნეული, რომ შესაძლოა არსებობდა „ერები ნაციონალიზმამდე". მათ უწოდებენ პრემოდერნულ, ადრეულ ან ნაციონალიზმამდელ ერებს. თვით ერების წარმოქმნის, ფორმირების შესახებ არა მარტო თეორიებს შორის, რაც ბუნებრივია, არამედ – ცალკეულ მტკიცებებს, თეზისებს, მოსაზრებებს, დებულებებს, თვალსაზრისებსა და საერთოდ შეხედულებებს შორის, უამრავი განსხვავებებია, წინაღმდეგობებია. ძნელდება კონსენსუსის მიღწევა ავტორებს შორის ისეთ ფუნდამენტურ საკითხზეც კი, თუ რა არის საერთოდ – ერი, როგორია მისი მეტ-ნაკლებად ყველასათვის მისაღები განსაზღვრება. ზოგიერთი მკვლევარი იმ აზრამდეც კი მიდის, რომ ასეთი უნივერსალური ცნების შემუშავება ერის შესახებ – შეუძლებელია.

ასეთ შემთხვევაში კი მით უფრო შეუძლებელია, დასავლურ თანამედროვე თეორიებს შორის, შეირჩეს ისეთი თეორიული სისტემა, რომელიც უნივერსალური იქნებოდა თუნდაც ქართველი მკვლევრებისთვის, ქართული ისტორიოგრაფიისთვის.

იგივე ითქმის ერებისა და კერძოდ – ქართველი ერის წარმოშობის დროისა და გარემოებების შესახებ, დასავლური თანამედროვე ერების თეორიების მიხედვით. მიუხედავად ამისა, ჩვენ უკვე ვნახეთ, რომ ქართველი ერის XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ფორმირების შესახებ არსებული თეორიული მიდგომები, მოდერნული სკოლის უმრავლესობამ გაიზიარა. შესაძლოა ეს მოხდა გარკვეული პოლიტიკური მოტივაციის გამო? ზემოგანხილული კონფერენციის მონაწილენი, ილიაუნში მომუშავე ავტორ-ლექტორები არიან და არაა გამორიცხული, რომ საერთო გადაწყვეტილების საფუძველზე, ერთხმად მხარი დაუჭირეს ერების ფორმირების დასავლურ, ყველაზე პოპულარულ და აპრობირებულ თეორიას. თანაც ეს თეორია, უპირობოდ აღიარებს და ასაბუთებს – დასავლური ერების, ნაციების პირველადობას და როგორც სანიმუშო ინსტიტუციას, სხვა დანარჩენი მსოფლიოსთვის.

შესაძლოა ილიაუნის ავტორებისთვის, მთავარი ინსპირაცია მომდინარეობდა საქართველოს სახელმწიფოს სტრატეგიული პროდასავლური კურსიდანაც?

ორივე ამ და სხვა ნებისმიერ შემთხვევაშიც, დასავლური თეორიული სისტემების შესახებ ჩემი თვალსაზრისი, მინდა – მოდერნული სკოლის ზემოაღნიშნულ ავტორებს გავუზიარო, როგორც კრიტიკული მიდგომა და როგორც ალტერნატიული თვალსაზრისი, რამდენიმე საკითხზე.

პირველი – თანამედროვე დასავლურმა მოდერნულმა სკოლამ, ანუ უკანასკნელ 30-50-წლეულში ჩამოყალიბებულმა თეორიებმა, რომელთა ძირითადი ავტორები არიან გელნერი, ანდერსონი, სმიტი და სხვანი, სრული უნდობლობა გამოუცხადა და ფაქტობრივად უარყო მთელი ის მემკვიდრეობა, რომელიც შემუშავდა XX საუკუნის დასაწყისში. მართალია გასული საუკუნის დასაწყისში და შუა პერიოდში შექმნილი თეორიები ძირითადად სოციალ-დემოკრატიული და სოციალისტური იყო, მაგრამ ნუთუ ამ მემკვიდრეობიდან ხელშესახები აღარაფერი დარჩა, რომ თანამედროვე თეორეტიკოსებისათვის მისაღები ყოფილიყო? ნუთუ კარლ კაუცკის, ოტო ბაუერის, კარლ რენერის, რამზეი მაკდონალდის, ემილ ვანდერველდეს და სხვათა ნააზრევიდან ღირებული არაფერი აღმოჩნდა, რომ სადღეისოდ გაზიარებულიყო?

პირადად მე, ამ და სხვა მარქსისტი ავტორების მიმართ ნოსტალგია არ გამაჩნია, მაგრამ დღევანდელი თეორეტიკოსების მხრიდან, ორკესტრირებულ უარყოფაში, გარკვეულ სპეკულაციას ვხედავ. ეს უკანასკნელნი, თითქოს არ გამორიცხავენ ეკონომიკური ფაქტორის მნიშვნელობას, ერის კონსტრუირებაში, მაგრამ ჩქმალავენ, რომ ეკონომიკურ მნიშვნელობებს სწორედ ევრო და ავსტრო-მარქსისტები უწევდნენ პედალირებას და გადაჭარბებული მონდომებითაც. გია ნოდია აღნიშნავს კიდეც რომ თანამედროვე ლიტერატურამ, 1980-იანი წლებიდან, „უკუაგდო რომანტიზირებული იდეა რომ ერი საუკუნოვანი, თავისთავად არსებული ერთეულია, რომელზედაც მოწიწებით გვმართებს ლაპარაკი. ამგვარ მიდგომას ერისა და ნაციონალიზმის თანამედროვე მკვლევარები ირონიით ეკიდებიან, როგორც „პრიმორდიალისტურსა“ და „ესენციალისტურს“, რაც მათთვის არაპროფესიონალიზმისა და არაადეკვატურობის სინონიმია“[20]. ეს გასაგებია, მაგრამ ჩვენ ხომ ავსტრო-მარქსისტებსა და ევროსოციალესტებზე ვსაუბრობთ, რომელნიც შორს იდგნენ ყოველგვარი რომანტიკოსობისაგან, თუმცა, თანამედროვე მოდერნისტთა „გულმავიწყობას“ შეეწირნენ.

დღევანდელი მოდერნული თეორეტიკოსების, XX საუკუნის დასაწყისის მემკვიდრეობისაგან თვითგამიჯვნა, მით უფრო „არაჯენტლმენურია“, რამეთუ

[20] გ. ნოდია. ქართული ეროვნული იდეის კომპონენტები: ზოგადი მონახაზი, გვ. 116.

სწორედ ადრინდელმა ევრომარქსისტულმა სკოლამ, ბევრად უფრო ადრე დაამკვიდრა აზრი, რომ ეკონომიკური ფაქტორის გათვალისწინებით, ერების წარმოქმნა მოხდა სწორედ ევროპის დემოკრატიული რევოლუციების ეპოქაში. სად იყვნენ თანამედროვე მოდერნისტები, როცა ცნობილმა ფრანგმა სოციალისტმა ჟან გრავმა დაწერა, რომ ნაციონალიზმი იყო საფრანგეთის რევოლუციისა და ბურჟუაზიის „გენიალური გამოგონება“[21].

მეორე – თანამედროვე დასავლური ავტორების სკეპტიციზმი წარსულის ინტელექტუალური მემკვიდრეობისადმი, სამწუხაროდ გაიზიარეს, მოდერნისტების ქართული სკოლის წარმომადგენლებმაც. მათი ყურადღების გარეშე აღმოჩნდა XIX-XX საუკუნეების მიჯნის ქართველ მოაზროვნეთა მდიდარი ინტელექტუალური პროდუქცია, განსახილველი საკითხის შესახებ (არჩილ ჯორჯაძე, მიხაკო წერეთელი, აკაკი ჩხენკელი, ნოე ჟორდანია, იოსებ სტალინი გერონტი ქიქოძე და სხვ). ჩემს პატივცემულ კოლეგებს მინდა შევახსენო – აუცილებელი არაა გაიზიარო, მაგრამ უნდა გაითვალისწინო, რომ რამდენიმე ათეული წლის წინ, ორივე ფრაქციის მარქსისტები – სწორედ იმას უმტკიცებდნენ საზოგადოებას, რომ ქართველი ერი XIX საუკუნის მეორე ნახევარში წარმოიქმნა და ისინი – მარქსისტები, დღევანდელი ანალოგიური ფორმულების მამტკიცებელი ავტორების წინამორბედები არიან.

ერთი სიტყვით, ახალი მოდერნისტული სკოლის სრული უფლება იყო და რელევანტურიც, რომ მან უარყო ადრინდელი მიდგომები და გაიზიარა ახალი კონცეფციები ერების შესახებ, მაგრამ მას უნდა ეხსენებინა წინამორბედები და მათი დამსახურება, ზოგიერთი ძირითადი პოსტულატის შესახებ, როგორიც იყო 1900-იანი წლების მარქსისტული თეზისი, – ერების XIX საუკუნეში წარმოქმნა-ჩამოყალიბების შესახებ. ახლა გამოდის რომ სხვა განსხვავებული არგუმენტებით, მაგრამ მაინც, მათ მიითვისეს, სოციალ-დემოკრატი წინამორბედებისგან – ერთ-ერთი მთავარი მტკიცებულება, ერების ახალ დროში ჩამოყალიბების შესახებ.

ეს უარყოფის, ძველ რეალობაზე ხელის აღების, დასავლური თეორიების თავიდან ბოლომდე უკრიტიკო მიღების პოზიცია, შეიძლება სხვა უფრო სერიოზული და დიდი ფსიქოლოგიური განწყობის გამოხატულება იყოს. გახსოვთ, ფროიდის თანატოსისადმი ლტოლვის ფსიქოლოგიური განწყობის თეორია. ყოველმხრივ დეპრესიულ მდგომარეობაში მყოფი ადამიანი ხელს იღებს სასიცოცხლო უნარებზე და ყველა ტანჯვა-ვაებას რომ უცებ მოუღოს ბოლო

[21] Жан Грав. Умирающее общество и анархия. 1906, გვ. 14.

და „დაისვენოს“ – თვითმკვლელობაზე იღებს ორიენტაციას. ტერენტი გრანელს აქვს დღიურში ჩანაწერი: „ხვალ ვაპირებ თავის მოკვლას“. ფროიდი ამგვარ განწყობის ძირებს ეძებს და ამას უწოდებენ ფსიქოანალიზში – თანატოსისადმი ლტოლვას.

ის რაც ახასიათებს ცალკეულ ადამიანს, ახასიათებს ადამიანთა ჯგუფებსაც და ერებსაც. დეპრესიიდან შველის გზა ყოველთვის თანატოსი არ არის – შეიძლება იყოს დამორჩილება, უცხო ძალის ბატონობისადმი ქედის მოხრა, რაიმე გლობალური მოვლენის იძულებითი აღიარება, შეგუება და ა. შ. ასე ურიგდებოდა ხოლმე ქართველობა არაბობას, თურქობას, ოსმალობას, ყიზილბაშობას, რუსობას – თუნდაც დროებით, იმის იმედით, რომ უცხო ძალის დიქტატი, დროებითი იქნებოდა.

იყვნენ ჩვენში, ეროვნული თვითგაქრობის, თვითლიკვიდაციის მქადაგებლებიც. გავიხსენოთ დიდი თავადი და მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობის სენატორი გიორგი კონსტანტინეს ძე მუხრანბატონი. იგი მცირე ერების დიდ „სახალხო ორგანიზმებში“ გათქვეფას ქადაგებდა და პატარა ერები, რაც უფრო მალე გაქრებოდნენ, მით უკეთესი იქნებოდა მათთვის. ეს უკვე დაღლილ-დაქანცული ერის სასოწარკვეთილი წარმომადგენლის, სწორედ თანატოსისადმი ლტოლვის საუკეთესო მაგალითია. ამ კაცმა ხომ თავისი ერის თვითმკვლელ თეორიას წიგნიც მიუძღვნა (О существе национальной индивидуальности и об образовательном значении крупных народных единиц. Тфл. 1872), მაგრამ თავს დაიტეხა ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის, სერგეი მესხის, პეტრე უმიკაშვილის, ეპისკოპოს გაბრიელ ქიქოძისა და სხვათა ულმობელი კრიტიკა.

„ჩვენთვის ნაციონალური კულტურა არ არსებობს, – წერდა ბოლშევიკური ეპოქის თვითმკვლელი თეორეტიკოსი ფილიპე მახარაძე – ნაციონალურ ენას მხოლოდ პირობითი და წარმავალი მნიშვნელობა აქვს. რაც შეეხება ნაციონალურ ზნე-ჩვეულებებს, ესენი მხოლოდ კონსერვატორობის გამომხატველია“[22]

ახლა გავიხსენოთ თანატოსის სინდრომის მეორემაგვარი გამოხატვა – ლტოლვა დამორჩილებისადმი, იმისადმი, რისი წინააღმდეგობის უნარიც გამოცლილი აქვს ინდივიდსაც და თითქმის – ერსაც, თანაც ისეთ ერზეა საუბარი რომელსაც დიდი ფრანგი ერი და ნაცია ჰქვია. ამ უიმედო მომავლის დამხატავი, თანამედროვე ფრანგული პროზის გამორჩეული ლიდერთაგანი –

[22] ფ. მახარაძე. თხზულებათა კრებული. ტ. IV. 1924, გვ. 18.

მიშელ უელბეკია. აი რას გვეუბნება მისი რამდენიმე წლის წინ გამოცემული რომანის ერთ-ერთი პერსონაჟი, სორბონის უნივერსიტეტის რექტორი ვინმე რედიგერი. ეს ის ანტიდროა, როცა სორბონის უნივერსიტეტი, საუდის არაბეთის მილიარდელებმა იყიდეს. ძველი პროფესორები წავიდნენ უნივერსიტეტიდან, მაგრამ მათ ისეთ დიდ თანხას სთავაზობენ, ხელფასის სახით, რომ თანდათან უკან ბრუნდებიან სორბონაში და ურიგდებიან ახალ ისლამურ წესებს: სტუდენტი-გოგონები და თანამშრომელი-ქალები ჰიჯაბით დადიან სასწავლებელში, უნივერსიტეტში ყურანს ასწავლიან, ჰიუგოსა და ანატოლი ფრანსის მაგივრად; სასწავლო პროგრამებიდან ამოღებულია განმანათლებლები და ა. შ. ესაა უახლოესი პერსექტივა, რასაც მიშელ უელბეკი თავის ანტირომანში: „მორჩილება“, ჰპირდება ფრანგებს – გადაგვარება და ისლამიზაცია.

მაგრამ მოვუსმინოთ სორბონას ახალ კოლაბორაციონისტ რექტორს, რედიგერს, რომელსაც ისლამი მიღებული აქვს და სამი ცოლის ოჯახის პატრონიცა ბრძანდება:

«Покорность, – тихо сказал Редигер. – Никогда еще с такой силой не была выражена столь ошеломляющая и простая мысль – что высшее счастье заключается в полнейшей покорности. ...но мне кажется, существует связь между абсолютной покорностью женщины мужщине, наподобие той, что описана в «Истории О», и покорностью человека Богу, как того требует ислам. Видите ли, – продолжал он, – ислам приемлет мир, приемлет во всей его полноте, приемлет мир таким, как он есть, как сказал бы Ницше. С точки зрения буддизма, мир есть дуккха – беспокойство, страдание. Христианство тоже порой этим грешит, недаром ведь Сатану называют «князем мира сего»? Для ислама же, напротив, божественное творение совершенно, это абсолютный шедевр, В сушности, что такое Коран, как не коллосальная мистическая хвалебная ода? Хвала Создателю и покорность его законам».

მოკლედ, ანტირომანის პერსონაჟი ფრანგები, ერთი-მეორის მიყოლებით, თმობენ, ეგუებიან, იღებენ ისლამს, მორჩილდებიან და ეს თავისებური ლტოლვაა თვითგაქრობისაკენ, თვითგანადგურებისაკენ, თანატოსისაკენ.

თუმცა, დიდი ჯილდოს მოლოდინით, ისინი სულიერ და მატერიალურ, გნებავთ, სექსუალურ „მოსვენებას“ ჰპოვებენ. ესაა, უელბეკის შავი წინასწარმეტყველების იდეა.

ეხლა, ეს მაგალითები გადმოვიაზროთ ჩვენს ერი-ნაციის ისტორიოგრა-

ფიაში და რეალობაში. ჩვენ გვეუბნებიან: მიიღეთ მოდერნული თეორიები, პირწმინდად, აღიარეთ, რომ თქვენ როგორც ერი დაიბადეთ XIX საუკუნეში. ზოგიერთნი ხომ რონალდ გრეგორ სუნის მსგავსად იმასაც ასაბუთებენ, რომ ქართველი ერის ჩამოყალიბება – XX საუკუნის 30-იანებში, სულაც სტალინბერიას რეპრესიული ინჟინერიის წყალობით და პირობებში მოხდა; თქვით რომ თქვენ ხართ „დაგვიანებული“ ნაცია, ხოლო ადრე ერი კი არა – ეთნიე იყავით, „ქართველი ეთნიე“ ანუ როცა დავით აღმაშენებელი იმპერიას ქმნიდა და წერდა: „ვაცდუნე ერი ჩემი“ – ამ ერში – ეთნი უნდა დავინახოთ, ქართველი ეთნიე.

ბევრი ავტორის მხრიდან, ესაა ისტორიული წარსულის უარყოფის, უგულებელყოფის პირველი სტადიაა. წარსულის მოკვლაა, როცა ადგილი აქვს მოდერნული თეორიების სრულ, უპირობო გაზიარებას, ქართველი ავტორების მხრიდან. ფაქტობრივად ხდება წარსულის ისტორიის ერთ-ერთი მძლავრი შემადგენელის, ეროვნული ცნობიერების საყრდენი კომპონენტის – ისტორიული ერის – ჩანაცვლება ნიჰილისტური ღირებულებით, რომ „ქართველი ერი დაიბადა“ XIX საუკუნეში და კონფერენციასაც ასე ეწოდება. სამწუხარო კურიოზი კი ისაა, რომ კონფერენცია – ილია ჭავჭავაძისადმია მიძღვნილი და ასეც აწერია წიგნს: „ილია ჭავჭავაძისადმი მიძღვნილი კონფერენციის მასალები“.

ეს უკვე მუხლის მოყრაა მცდარი უცხოური, რბილად რომ ვთქვათ, სიზუსტეს მოკლებული და საეჭვო – ევროოპოცენტრისტული თეორიის წინაშე და საკუთარი თავის, და ქვეყნის წარსულის უარყოფა. აი, ამ მოვლენას ვუწოდებთ – თანატოსის სინდრომს, ლტოლვას თუ რაც გნებავთ. ისტორიოგრაფიაში და ზოგადად ინტელექტუალურ სივრცეში ამგვარი ნაბიჯი, პოზიცია და უარყოფა თავისუფლად შეიძლება შეფასდეს, როგორც – პირველი ნაბიჯი თანატოსისაკენ.

თანამედროვე დასავლური მოდერნისტული სკოლის წარმომადგენელი თეორეტიკოსები არ იცნობენ საქართველოს ისტორიას, ჩვენი საზოგადოების ნაციონალური ევოლუციის სურათს. რონალდ სუნის ნაშრომი ერთ-ერთი უმცირესთაგანია, რომელიც სხვებზე მეტად ითვალისწინებს საქართველოს ისტორიულ წარსულს. მიუხედავად ამისა, ეს ნაშრომი შეიცავს ბევრ საეჭვო ფორმულირებას და მადლიერებასთან ერთად, სერიოზულ კრიტიკულ მიდგომასაც იმსახურებს, რომ აღარაფერი ვთქვათ – უსაფუძვლო უცნაურობებზე.

საქართველოს შესახებ ისტორიული და თანამედროვე ინფორმაციის სი-

ღარიბეს, დასავლელი მეცნიერებიც უსვამენ ხაზს. ენტონი დ. სმითი წერს: „...ინფორმაცია, რომლის მოძიებაც შეიძლება შესაბამის ლიტერატურაში, ჯერ კიდევ ძალზედ მწირია. თემები, რომელთა გარშემოც, ჩვეულებრივ, თავს იყრის ისტორიული აღწერილობანი თუ განზოგადებანი ზოგჯერ იმედგაცრუებას იწვევს, რადგანაც მათში არ არის გათვალისწინებული თანამედროვე სოციალური მეცნიერების თეორიული მიღწევები. ყოველივე ეს ხელს უშლის იმ ქვეყნის უმდიდრესი ისტორიული მემკვიდრეობის ღრმა წვდომას, რომელიც ოქროს საწმისთან, უფლის კვართთან და ვარდების რევოლუციაში ნაშობ თანამედროვე საქართველოს სახელმწიფოსთან ასოცირდება“[23]

საინტერესოა, სმითის აზრით, რომელ სახელმწიფოთა ან ხალხთა და ნაციათა ჯგუფში ასოცირდება საქართველო და ქართველები. სმითის აზრით, ესენია ეთნონაციონალიზმის მატარებელი ხალხები, როგორნიც არიან: „თამალისი, სიქჰები, მოროსი, ბალუხები, პათანები, უზბეკები, ყაზახები, სომხები, აზერები (აზერბაიჯანელები), ქურთები, ქართველები, პალესტინელები, სამხრეთ სუდანელები, ერითრეელები, ტიგრები, ორომო, ლუო, განდა, ნდებელე, ოვიმბუნდუ, ბაკონგო, ლუნდა, ევე, იბო და მრავალი სხვა...“[24]

სამწუხაროა, რომ ენტონი სმითი სათანადოდ არ იცნობს საქართველოს შუა საუკუნეების ისტორიას, ისე როგორც სომხეთის ძველი პერიოდის წარსულს. ასეთ შემთხვევაში შეიძლებოდა ძველი საქართველოს ისტორიაში, ეროვნული კონსოლიდაციის მეტი ნიშნები დაენახა და გაეანალიზებინა. მაგრამ ის, რაც ვერ გააკეთა ეთნოსიმბოლიზმის შემოქმედმა, უნდა გააკეთონ ქართველმა მეცნიერებმა. ჯერჯერობით კი უნდა ითქვას, რომ ეთნოსიმბოლისტურ მიდგომას ქართველი ერის რაობისა და ჩამოყალიბების გარემოებების შესახებ, არაერთი სერიოზული ხარვეზი აქვს.

ეთნოსიმბოლიზმი – იდეას, აპრიორულად – პირველადობას, პრიორიტეტს ანიჭებს, რეალობასთან შედარებით. მისი მტკიცებით, ერი, ნაცია არის იდეა, ხალხის მიჯაჭვულობა, ხალხის მობილიზაცია იდეის გარშემო, ერის იდეის გარშემო. ეს მხოლოდ ემოციური ფაქტორია. ქართველი ერის წარმოქმნა-ჩამოყალიბების პროცესი ობიექტურმა, რეალურმა მატერიალურმა ფაქტორებმა გამოიწვია. ერთ ენაზე მოლაპარაკე ჯგუფებს, თავდაცვა უბიძგებდა ურთიერთსოლიდარობისაკენ, კონსოლიდირებულად შეხვედროდნენ საფრთხე-

[23] ე. დ. სმითი. ნაციონალიზმი. თეორია, იდეოლოგია, ისტორია. თარგმანი ინგლისურიდან მარიამ ჩხარტიშვილისა. თბ. 2004, გვ. 15.

[24] ე. დ. სმითი. ნაციონალური იდენტობა. თარგმნა ლელა პატარიძემ. თბ. 2008, გვ. 156.

ებს. ეს მათ უფრო უადვილდებოდათ და ასეც იქცეოდნენ. ურთიერთსოლიდარობა შექმნა რეალურმა გარემომ, პირობებმა და მერე იშვა – ერთობის იდეა. მერე მოხდა ერთობების იდეური გაფორმება – გადმოცემებით, ინფორმაციის გადაცემით თაობებიდან თაობებში – აი ეს კი მეორადია. ეთნოსიმბოლიზმი თავდაყირა აყენებს რეალობას.

ხალხთა დიდი თუ მცირე გადასახლებების დროს – იდეა კი არ მიერეკებოდა ხალხებს ახალ-ახალი ადგილებისაკენ, არამედ – რეალური მიზანი, რომ ეპოვნათ მეტ-ნაკლებად შესაფერისი მიწები – საცხოვრებლად და დასამკვიდრებლად. აღარ მახსოვს, თურქეთის რომელი პრეზიდენტი იყო – დამოუკიდებლობის დღისადმი მიძღვნილ დღესასწაულზე რომ განაცხადა: ჩვენ ჩვენი სამშობლო გზაზე შემთხვევით არ გვიპოვია. ჩვენ იგი ბრძოლით მოვიპოვეთ. აქ რეალობა იყო პირველადი და არა – იდეა. მთლად ნუ ჩავიძირებით შუა საუკუნეების რელიგიურ ექსტაზში თუ იდეალისტურ თეორიებში. მატერიალისტურსაც დავუტოვოთ ადგილი. ჯერ ქართულ-პროტოქართულ გვაროვნული ჯგუფები გაჩნდა, შემდეგ – ტომობრივი, რეგიონალური და ბოლოს ქვეყნის მასშტაბის მომცველი ერთობები რეალიზდა, მატერიალურ, ურთიერთდახნარების თუ ურთიერთდამორჩილებების ნიადაგზე – შემდეგ კი იდეა, ქართველობა, მამული და ა. შ. ისტორიის გარკვეულ საფეხურებზე. ჩვენ უბრალოდ, მატერიალისტურ ფაქტორს ვანიჭებთ პრიორიტეტს და იდეალისტურს მეორადს. სიმბოლოები, მითები, გადმოცემები, ფოლკლორი – მეორადი ფაქტორებია და ისინი თანმდევი ასახვები იყო რეალურად მომხდარისა და მომხდარის ასახვა და შედულაბება. ეთნოსიმბოილიზმის თეორიულ სისტემაში – სიმბოლოებია გადამწყვეტი და პირველადი, რაც ამ თეორიას სრულიად ხელოვნურს ხდის. თუმცა, ბევრი არაისტორიული ერის მიმართ, ერების „გამოგონება“, იდეოლოგიურად კონსტრუირების შესახებ, ეთნოსიმბოლიზმი – რელევანტური თეორიაა.

მეორე და მთავარი. ახალ თანამედროვე თეორიებში, წინააღმდეგობებისა და განსხვავებების ჯუნგლია. ერთ-ერთი საკითხი, რომელიც წინააღმდეგობას იწვევს ის არის რომ ბევრი დასავლელი ავტორი აღიარებს, ნაციონალიზმამდელი ერების არსებობის ფაქტს. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ზოგიერთი ჩვენი ავტორიც საუბრობს, ადრეული ქართველი ერის არსებობის შესახებ. ამჯერად ჩვენ კვლავ გავიმეორებთ გია ნოდიას მოსაზრების ნაწილს, ყოველგვარი „თუ“-ს გარეშე და ჩავთვლით, რომ მან, მართალია განუზრახველად, მაგრამ უნებურად გააგრძელა ილია ჭავჭავაძის ტრადიცია: „თანამედ-

როვე ქართველი ერი იმთავითვე ჩაისახა, როგორც ისტორიული ერი, – რაც ნიშნავს, რომ მას შეეძლო აპელირება სახელმწიფოებრიობისა და სამწერლობო ენის ხანგრძლივ ტრადიციაზე, ასევე ავტოკეფალიურ ეკლესიაზე, რომელიც ამ ენას იყენებდა".

კარგი იქნებოდა რომ ბ-ნ გია ნოდიას თეზისი გაეზიარებინათ ილიაუნის კონფერენციის სხვა მონაწილეებს და ფორუმისთვისაც ეწოდებინათ არა საეჭვო, არაადეკვატური, ბოლოს და ბოლოს – სადავო-საკამათო – „ქართველი ერის დაბადება", არამედ – „თანამედროვე ქართველი ერის დაბადება". მაგრამ ასე არ მოხდა და მივიღეთ სრულიად უარმყოფელი, დამაზიანებელი სათაურიც და ფორმულაც – „ქართველი ერის დაბადება".

სხვათა შორის, მოდერნული სკოლის წარმომადგენელია ისტორიკოსი მარიამ ჩხარტიშვილი, რომელიც ჯერ კიდევ 2003 წელს წერდა და უნდა დავეთანხმოთ, რომ: „X-XI საუკუნეებში წარმოიშვა მტკიცე შიდა სოციალური შეჭიდულობის მქონე საქართველო-კოლექტივი ანუ პრემოდერნული ქართველი ნაცია და ხოლო XIX საუკუნეში ამ უკანასკნელს დაეფუძნა მოდერნული ქართული ნაცია"[25] სრულიად სწორი, ობიექტურ რეალობაზე დამყარებული ფორმულაა. ეს ის შემთხვევაა, როცა ტრადიციული და თანამედროვე მოდერნული თვალსაზრისები შეთანხმების, თანაზიარობის სივრცეში თავსდებიან. სამწუხაროდ, ავტორი ამ ფორმულას არც ამ ნაშრომში და არც შემდგომ ნაშრომებში არ იმეორებს და „ერის" ნაცვლად შემოაქვს ტერმინი „ეთნიე", რომელიც ჯერჯერობით, ქართულ ისტორიოგრაფიაში არავის გაუზიარებია, არც ტრადიციონალისტებს და არც მოდერნისტებს.

დავუბრუნდეთ „პრემოდერნულ ქართულ ნაციას". საკითხის ამგვარი ფორმულირება თითქმია აერთებს, ქართველი ერის წარმოშობის შესახებ ორივე არსებულ – ტრადიციულ და მოდერნულ კვალიფიკაციებს ან ქმნის საამისო სივრცეს.

რაც მთავარია, ტერმონებისა და ცნებების შინაარსი, რომლებსაც იყენებს ორივე სკოლა – არსობლივად – ერთნაირია და ერთი და იგივე მოვლენას გამოხატავს. მაგ., მოდერნული სკოლის წარმომადგენელთა მიერ გამოყენებული ტერმინები – „პრემოდერნული", „ნაციონალიზმამდელი" ან ილია ჭავჭავაძის მიერ დამკვიდრებული ტერმინი – „ისტორიული ერი", რომელსაც ახსენებს გია ნოდია – ყველა ეს ტერმინი – ერთი და იგივე მოვლენის აღმნიშვნელი ცნებაა, იმისა რომ – ადრე შუა საუკუნეების პერიოდში მიმდინა-

[25] მ. ჩხარტიშვილი. ქართული ეთნიე რელიგიური მოქცევის ეპოქაში. თბ. 2009, გვ. 9.

რე ქმნადობის შედეგად, შეიქმნა ნაციონალიზმამდელი ქართველი ისტორიული ერი.

ფაქტობრივად, ნაციონალიზმამდელი თუ პრემოდერნული ქართველი ერი ნიშნავს, ზოგადად – ქართველი ერის წარმოქმნას. ამგვარი ტერმინოლოგიური და შინაარსობლივი კონსენსუსის შედეგად, გზა ეხსნება ტრადიციული და თანამედროვე-მოდერნული სკოლების კონსენსუსს და ყალიბდება ურთიერთსაზიარო ფორმულა – ძველი, ისტორიული, პრემოდერნული ქართველი ერი საბოლოოდ ჩამოყალიბდა X-XII საუკუნეების დიდ ეპოქაში.

მსგავსი ფორმულირება შესაძლებელს ხდის ისტორიული, პრემოდერნული ქართველი ერის აღიარების ლეგიტიმურობას – საერთო ქართული ისტორიოგრაფიის დონეზე და ხსნის წინააღმდეგობას ტრადიციულ და მოდერნულ სკოლებს შორის.

დასასრულს დავასკვნით, რომ შუა საუკუნეების ეპოქაში საფუძველი ჩაეყარა და X-XII საუკუნეებში საბოლოოდ ჩამოყალიბდა ქართველი ისტორიული ერი, რომელსაც შესაძლოა ვუწოდოთ – პრემოდერნული, ნაციონალიზმამდელი, ადრეული თუ ფეოდალური ერი. ყველა შემთხვევაში, არსი და მოვლენა ერთი და იგივეა და ნიშნავს, რომ ქართველი ერი, როგორც ეროვნული ერთობა, არსებობდა შუა საუკუნეების კლასიკური ეპოქიდან.

ამის შემდეგ, სრულიად გასაგები ხდება XIX საუკუნის მეორე ნახევრის პროცესები, როდესაც ილია ჭავჭავაძის ლიდერობით, თერგდალეულთა ბრძოლა წარიმართა – დაცემული ვინაობის, დასუსტებული ეროვნული ერთობისა და იდენტობის აღდგენა-აღორძინებისათვის, რომელიც დასრულდა – ახალი ეპოქის თანამედროვე ქართველი ერის ფორმირებით.

იქნება თუ არა, წინამდებარე ნაშრომის უკანასკნელ ორ აბზაცში ჩამოყალიბებული ფორმულირება, მისაღები – ქართულ ისტორიოგრაფიაში არსებული ორივე, ტრადიციონალისტური და მოდერნული სკოლებისთვის? სასურველი იქნება, თუ საერთო ქართული ისტორიოგრაფიული სკოლა, დასავლურ მეცნიერებას, თავად შესთავაზებს საკუთარ ობიექტურ, ისტორიულ რეალობაზე დამყარებულ ფორმულას და არ დაკმაყოფილდება, გარედან შემოთავაზებული მზა, არაადეკვატური თეორიებით.

დაიბეჭდა ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
გამომცემლობის სტამბაში

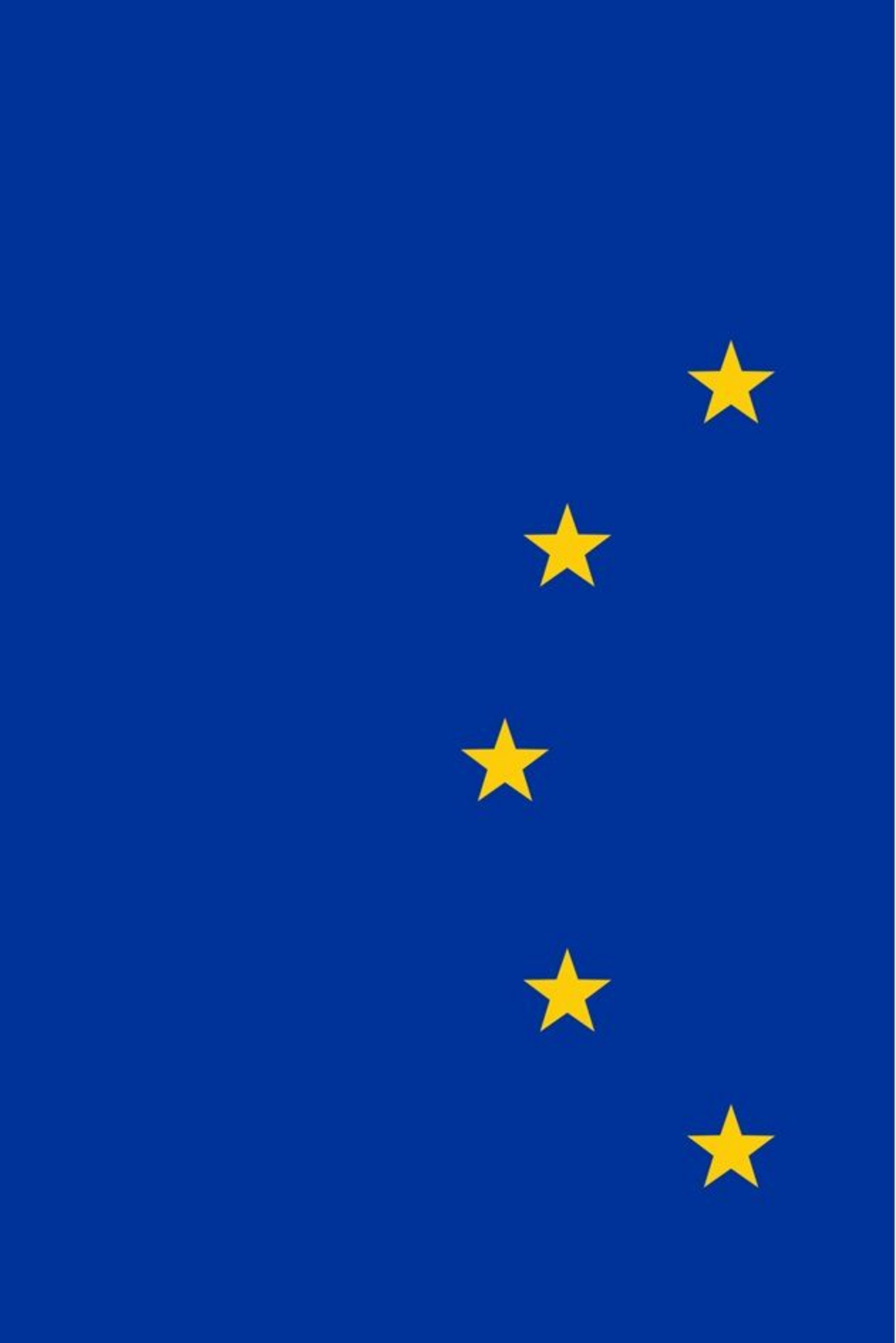
0179 თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზირი 14
14 Ilia Tchavtchavadze Ave., Tbilisi 0179
Tel 995(32) 225 04 84, 6284/6279
www.press.tsu.edu.ge